

Pümkösti Árpád

Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
Budapest, 2004

ISBN 963 07 7663 4

*Rákosi Mátyás selymes hajfűrtjei,
a rózsás kis tappancca,
első botladozása...
Végsősoron: neki is
kellett, hogy legyen anyja.
Az ember csak később lesz
R. M. Művek.*

PETRI GYÖRGY: ELLÁGYULÁS

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET

1. Gyalog a hatalomba
2. Börtönhatás
3. Természetes vezető
4. Májusi káprázat
5. A szalámitaktika
6. A nagy kombinátor
7. „A slampus demokrácia”

MÁSODIK FEJEZET

1. Tito megbélyegzése
2. „Itt nem tetszik primás lenni!”
3. Csuklógyakorlat
4. Családi kör, magánélet
5. Rajk-per: „gyanúsak a soványak”
6. „Gajdeszba küldés”
7. Isten ajándéka
8. Sztálin, a tetszhalott

HARMADIK FEJEZET

1. „Nem erről volt szó!”
2. A rétestészta
3. Enyém a hatalom!
4. „De én élek!”
5. Rákosi mentében
6. RM: „Hí a haza!”
7. A Tien-san csúcsai

DÁTUMOK, ESEMÉNYEK RM ÉLETÉBEN

ELSŐ FEJEZET

1. Gyalog a hatalomba

Rákosi Mátyás (RM) 1892. március 9-én született a bácskai Adán. A mama Léderer Cecília, az apa Rosenfeld József terménykereskedő. Tizenkét gyermekük közül Mátyás a negyedik. RM hatvanhat éves korában kezdte írni négykötetes visszaemlékezését, melyben az apa Rákosi Józsefként szerepel. Két évvel eltéveszti a szülei életkorát, és eltitkolja eredeti nevüket, pedig tizenkét éves, amikor a família Rosenfeldről Rákosira magyarosít.

A dédapák között még birtokos is volt. Az apai nagyapa falusi kovács, aki az 1848-as szabadságharc idején kaszákat egyenesített, amiért aztán „szaladnia” kellett. A dúsan termő adai ágacska többnyire rendezett viszonyok között élt, de egy évtizeden át részük volt a nyomorban is. Az apa „csapongó fantáziájú, nyughatatlan ember” (RM), úton-útfélen kergeti a szerencsét, de nem tud élni vele. Az egyszer elnyert aranyról, bankóról fénykép maradt csupán. Mezőgazdasági szerszámokat szabadalmaztat, majd mezőgazdasági szövetkezetet szervez, aminek ő az igazgatója. A faluban Kossuth-zsidóként emlegették, mert a Kossuth-pártnak korteskedett, tisztaszobájuk falát Kossuth Lajos képe díszítette. 1898-ban beüt a csőd, a házat is el kell adni, nyolc év alatt négy városban próbálnak szerencsét, sok nélkülözés és éhezés közepette. Mint annyi bácskai, RM szülei is beszéltek szerbül, németül és svábul is, noha az apja csak három, az anyja hat elemít végzett. Mátyás fiuk az iskolázottabb mama műveltségét mondja hiányosnak, pedig az asszony nagyon szeretett olvasni – RM szerint ezt a szenvedélyét tőle örökölte.

Vallási ügyekben a mama a „formaságokat betartotta ugyan, de a másvilágban nem hitt, a papokat (azaz a rabbikat – P. Á.) megvetette” (RM). A sokat nyüzsgő papa aktív volt a hitközségben is, öregedve egyre vallásosabb lett. Állítólag a szabadkai zsidókórház egyik alapítója: szombatonként cukorkát vitt a beteg gyerekeknek, de a sajátjai nem kaptak belőle. A terménykereskedő Mátyás fiában különös készség alakult ki: „apám engem négyéves koromtól kezdve szívesen vitt mindenfelé magával, mert ebben a korban már olyan fejszámoló voltam, hogy ötjegyű számokat gyorsan és könnyen szoroztam, osztottam”. Egy pesti üzletember európai körútra akarta vinni a fejszámoló csodagyereket, de az adai orvos ellenezte, mondván, ártana a fejlődésének. Mátyás már négyévesen a *Nemzeti dal*-t szavalta, és húga szerint „meghívták a falu összes gyermekünnepére”.

Táblához szólítja a tanító a viccbeli Móríckát, és azt kérdezi tőle: – Ha 120 kilogramm búza kell egy hold vetéshez, és egy mázsa búza 26 korona, akkor hét és fél holdhoz mennyibe kerül a vetőmag?

– *Nagyobb szemű búzából elég 80 kilogramm is, és én tudok 23 koronáért is búzát. Mivel a tanító úrnak csak két hold illetményföldje van, 32 és fél koronából megússza az egészet.*

Akkortájt egy rendezett viszonyú család a 12 ezer lakosú bácskai nagyközségben földes padlójú házban lakott, és – a zsidó családoknál – péntekenként volt fürdés a nagyteknőben. Cecil mama huszonkét évesen szülte az első gyermekét és huszonkét év a korkülönbség az első és a tizennegyedik gyermek között, és közülük tizenkettőt fel is nevelt. (Béla 1886., Jolán 1888., Matild Gizella 1890., Mátyás 1892., Izabella 1895., Margit 1896., Zoltán 1898., Ludovika Lujza 1900., Mária 1902., Ferenc 1904. Dezső 1906., Hajnal 1908.) Lefekvés előtt

úgy számolta össze őket, akár a kiscsirkéket, hogy mind megvan-e. Mátyás leírja, hogy kisgyermek korában kövezték ki az első utcát Adán, aminek csodájára járt a környék. A kő ritka volt arrafelé: „amikor a faragott flaszterkockákat az uszályok kirakták a Tisza partjára, csakhamar őrséget kellett állítani, mert kezdték lopkodni a követ, főleg káposztáskőnek”. (A káposztáskő a hozomány fontos része: náluk az a kő préselte a savanyú káposztát, melyet még a nagymama vitt a házasságba, majd a legkisebb lányának ajándékozta.) A lány – azaz a mama – a XIX. századi falusi világnak megfelelően erősen babonás: pénteken nem ültetett tyúkot, és nem tett páros számú tojást a kotló alá.

Mátyás már kisgyerekként rendkívül érdeklődő, alig várja, hogy iskolába járhasson. Gyorsan megtanul olvasni – számolni már tudott –, és még hétéves sincs, amikor esténként ő olvassa fel a kovácsműhelyben az újságból az angol–búr háború híreit. „Mint a szivacs a vizet, úgy nyeltem a tudnivalókat. Az iskolaévek kezdetén a tankönyveket, ahogy megkaptam, fáltam, mint az izgalmas regényeket, s valamennyit végigolvastam az első héten.” Később a történelemkönyvekre vetette magát. A rengeteg olvasás nyugtalanította az apját, s mivel az orvos megerősítette, hogy a gyermek számára ártalmas a sok könyv – lopva kellett olvasnia.

Határtalan érdeklődése különös vonásokkal társul. Visszaemlékezése szerint sosem játszik. („Minden érdekelt a világon: képes voltam lélegzetelfojtva egy egész órán át hason fekve nézni, hogy tojja a tyúk a tojást... Megfigyeltem a pulykák furcsa szerelmi játékát.” „Néha egy-egy erdész csodálkozva kérdezte, hogy hogyan kerültem az erdő kellős közepébe... szeptemberben meglestem a szarvasbögést, az őzek játékát.”) Ha valóban magányosan barangoló, játék elől kitérő gyerek, akkor valami nincs rendjén. A gyerek számára a játék mindenekelőtt társas kapcsolat, a közösségi lét gyakorlása, felkészülés az életre. RM inkább a felnőttek, mint a gyermekek között forgolódik. Ha a házukkal szemben, a sarkon álló kocsmában verekedés tör ki, neki ott kell lennie akkor is, ha ezért az apja rendre elveri. Nagy örömeire szolgált első választási emléke, a versengő táborok összeverekeedése. Négyéves ekkor. Az első gyermeki emlék – Adler szerint a későbbi életstílus gyökere – azt sugallja: az erő győzelem. Nagyság! A vézna kisgyermek tart attól, hogy mindig ő húzza a rövidebbet. A kocsmái küzdelmek megmutatják: ki kell verekedni mindent! Testi valója, majd szegénysége, rossz ruházata sem engedte, hogy ezt feledje. A kisebbrendűségi érzés gyógymódja az erő (a hatalom). Azt írja, úgy szerette az „egészséges verekedéseket”, ahogy a nótában áll: „Megverek valakit, vagy engem valaki.”

RM három lány után és három lány előtt született: „hosszú esztendőig én voltam a család, elsősorban a mama kedvence. Minden csínytevésnél... biztos lehettem benne, hogy az anyám kicsit szemet huny felette, és jóakarató részrehajlással ítélkezik a rengeteg perpatvarban és veszekedésben, aminek emlékezetem óta mindig aktív résztvevője, gyakran kezdeményezője voltam.” A családban uralkodó női befolyás miatt – a részrehajlás ellenére is – háttérbe szorulhatott, bár az önbizalmát erősíthette, hogy ő volt az egyetlen, akit a nagy família tanulásra szánt.

Az Adán ellehetetlenült család 1898–99 telén messzi tájra, a nyugat-magyarországi Sopronba költözött. A mamát elkeserítő javasasszonynak lett igaza: ott sem alakult jobban a sorsuk. Évente új helyen laktak, a végrehajtó mégis utolérte őket és lefoglalt két almáriumot, egy díványt meg egy tükröt. Az 1898–1914 közötti legnagyobb névmagyarosítási hullám elején, kétezernél több zsidó társával együtt a Rosenfeld család is kérvényezte a névváltozást. Nem tudni, miért épp Rákosira.

Mátyás Sopronban végezte a 3–4. elemi, és mint szegény, tehetséges gyerek tandíjmentesen került be az állami főreáliskolába. Itt azonban a harmadik osztályt (ma hetedik általános) az őt mindig kitűnő tanulónak hirdető családi legendáriummal ellentétben már csak elégségesen

zárta. A nincstelenség hat és tizenhat éves kora között nyomasztotta leginkább a családot: „A reáliskolába, mint akkoriban a középiskolába általában szinte kizárólag a jómódúak, gazdagok gyerekei jártak. Én pedig szegény voltam, hat évvel idősebb bátyám kopott ruháit, cipőit viseltem... Hiába voltam jeles tanuló, a gazdag szülők gyerekei lenéztek: »Hallgass, te rongyos!« – vágta egy vita alkalmával a fejemhez egy nagykereskedő fia, akinek az apja négyemeletes ház tulajdonosa volt a Várkerületen... ma is emlékszem arra az elkeseredésre, melyet bennem ez a sértés akkor kiváltott.” Azt írja, kilenc-tíz éves korában hallott először a tőkések és a munkások harcáról a hozzájuk költöző szociáldemokrata nyomdász unokatestvértől, és nem volt nehéz megértenie „a gazdagok és szegények ellentétét”.

Hat és fél évig tartó soproni kitérő után a család visszaköltözött a szülőfaluval szomszédos Topolyára, majd Tapolca, végül Szabadka következett, ám az utóbbi helyen nem volt főreál. A szülők latolgatták, hogy a tizenhárom éves Mátyás inkább álljon inasnak. De mivel jó tanuló volt és nagyon szerette az iskolát, ezért, ha nehéz szívvel is, beadták Szegedre iskolába. Ott egy rokon szabómester, nekik szép summáért, havi tizenkét koronáért vállalta a gyereket kosztra, kvártélyra. RM éjszakánként borítékokat címzett – ezret két koronáért! –, igazgatója közbenjárásával órákat adott, később katolikus szentbeszédek is írt a hitbuzgalmi egyesületben kijelölt társai helyett. Ezért közösen elfogyasztott cukrászsütemény volt a fizetség. Tizenhat évesen már kisebb összegeket küldhetett szüleinek. De Szegedre kerülése után már csak vakációkra járt haza, később akkor se igen, mert pótvizsgára készített elő rosszul tanuló gazdag diákokat. Az 1905-től 1908-ig terjedő időszakban „gyakori vendég” náluk az éhség. Egy osztálytársa szerint, ők csodálkoztak, hogy „egy ilyen szegény gyerek a főreáliskolába jár, amely csak jómódú diákok részére volt elérhető. Olyan szegény volt, hogy az iskolai segítő egylet látta el könyvekkel, ruhával... Igen takarékos volt. Az egyik gazdag bácskai fiú mesélte, hogy hazulról kapott pénzét mindig Rákosi Mátyásra bízta, nehogy feleslegesen elköltse. Rákosi Mátyás lelkiismeretes, szigorú pénztáros volt.”

A húszfős osztályban négy izraelita és öt német anyanyelvű diák volt. Társainak csak a harmada nem beszélt a magyaron kívül más nyelvet. A főreáliskola tanrendje is nyelvközpontú: a IV. osztályban hetente három magyar-, három német- és öt franciaóra van. A latin nem volt kötelező, de RM külön latinra is jár, amit a vele egy időben Szegedre kerülő Babits Mihály, a nagy költő tanított. (RM 1940-es kiszabadulásának hírére a gégerákos Babits Mihály azt írta beszélgető-füzetébe: „Tudod, hogy Rákosi Mátyás tanítványom volt Szegeden? Legjobb tanuló. Stréber.” RM: „Babits-tól tanultam a költészet és irodalom szeretetét, ő hívta fel a figyelmet a világirodalom nagyjaira, s arra, hogy kis ország fiának nyelveket kell tudnia, ha alaposan meg akarja ismerni a világot.” Ám sajnálta, hogy a költő útja „botladozó, megalakuló” volt.)

A nyelvtanulás mellett akkortájt az iskolában rengeteg memoritert adtak fel. Nemcsak költeményeket, de prózai műveket is, például Kossuth beszédeiből egész oldalakat kellett fejből idézni. „Az emlékezetfejlesztésnek később a nyelvtanulásban és a politikai életben nagy hasznát láttam.” Az „osztály legkisebbje” az első padban ült, és Szegeden már a második legjobb tanuló volt. Egyetlen, túlzó hízelgés nélkül emlékező osztálytársa is ilyen jelzőket írt róla: csendes, éles eszű, gyors felfogású. Általában társai negyede-ötöde jeles volt minden tárgyból, kivéve az V. osztályos „matematikát”, ebből minden második gyerek csak elégségest kapott vagy bukott – neki jelese volt. Az elvontabb algebra már kevésbé ment, és három tantárggyal sehogy sem bírt, az énekléssel, a rajzzal és a testneveléssel. Tornából, valószínű, hogy testi fejletlenség miatt két éven át fel is mentik. Az érdeklődés és a kivagyiság mégis jó állóképességű ifjúvá teszi. Már Sopronban elkezdte szisztematikusan bebarangolni a környéket, az erdőben áfonyát szedett, a Fertő tavon madártojásokat rabolt, akárcsak Szegeden, a tiszai evezéseken („a madárfészkekbe a csónakból bele lehetett nyúlani”). Aztán

külföldön a szegény ösztöndíjas hétvégén reggeltől estig gyalogosan ismerkedett a látnivalókkal. A katonai menetgyakorlatokon már a legszívósabbak közé tartozott. („Magam szerettem a sportot, ha módomban állott, mint néha a hadifogságban, szenvedélyesen rúgtam a labdát, korcsolyáztam, úsztam.”)

Visszatérve a diákkorhoz: 1905-ben Szegeden tüntetően újból és újból megkoszorúzták a Kossuth-szobrot. RM javasolta, a szalagra azt írják: „Akasszátok fel a királyokat!” A főreál igazgatója ekkor magához hívta és figyelmeztette, bajba kerül, ha így folytatja. Az igazgató mindig segítette a jó képességű, szegény diákot, ezért azon néhány ember közé tartozott, akit RM szeretett, akiről jót írt. Szélsőséges nézeteiből azonban az ő szavára sem engedett. Az érettségi előtti években a szokásos önözés helyett magázni kezdte a tanárokat, amit Babits is szóvá tett. Eredményei miatt izágaságát elnézték, ám magaviseletből többnyire gyengébb jegyet kapott („ha úgy gondoltam, hogy igazam van, a tanároknak is megmondtam a magamét”). Nem egy alkalommal ő tartotta az iskolában az október 6-i, március 15-i ünnepi beszédet – betanulva, fejből. 1909-ben olyan emlékbeszédet tartott az aradi vértanúk napján, hogy a tanári kar, felségsértésszámba menő kitételei miatt eltiltotta az iskolai szónoklástól. Radikális nézetei és nyers viselkedése miatt a hitoktatók alkalmatlannak találták az önképzőkör vezetésére. Társai mégis megválasztották, így egyikőjük szerint „ő bírálta meg a benyújtott irodalmi műveket”. (A hatvanadik születésnap hévében már azt írták: „Ünnepnapja az önképzőkörnek, amikor előadást tart. Ilyenkor a tanári kar több tagja megjelent. Nem-egyszer előttük is új gondolatokat fejtegetett.”)

A török forradalom, a balkáni bonyodalmak miatt az Osztrák–Magyar Monarchia középiskoláinak egy részében bevezették az érettségi előtti két évben a kötelező katonai oktatást. Ez annyira érdekelte a feltörekvő Rákosit, hogy még „a honvédség gyakorlati és szolgálati szabályzatát” is elolvasta. Ettől fogva kísértette a zsidó értelmiség álma: a tisztí zubbonyban megtestesülő egyenrangúság, és az alacsony növésű fiúnak annyira imponáló férfiaság. Igazi szerelme mégis a kémia volt. Nagy tudású vegytantanára mellett délutánonként a másnapi kísérleteket készítette elő: „feltétlenül” vegyész akart lenni.

Nyolcadikban elkezdődtek az „ösgyűlések”: egy kocsmá különszobájában felnöttesen meghányták-vetették az osztály dolgait, kritizálták a tanárokat, és morfondíroztak, hogyan tudnák a legkönnyebben megúszni az érettségit. A gyűlések rendre mulatozással vagy közös bordélyház-látogatással végződtek. Az érettségien RM a tizennégy tanulóól álló osztályban a harmadik legjobb volt, egyedül a német jegye volt jó, és a szabadkézi rajz elégséges. RM 1910. június 15-én a jeles érettségi mellé „az önképzőkör legbuzgóbb tagja” bejegyzéssel jutalomkönyvet kapott, igazgatója pedig tanácsolta neki, hogy pályázza meg a jelesen érettek továbbtanulását segítő 400 koronás ösztöndíjat.

Nyáron otthon pihent. Megismerkedett a szociáldemokrata párt egyik szabadkai vezetőjével, aki „beléptette” a pártba, de azt tanácsolta, dolgozzon inkább az egyetemisták radikális polgári nézeteket képviselő Galilei Körében. (A Moszkvában megjelent 1937-es életrajza szerint: „A háború kitörésekor még nem talált kapcsolatot a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal.” Mikor 1921-ben felveszik a bolsevik pártba, az SZDP-tagság nem kerül szóba. 1925-ben a rendőrségen azt vallja, hogy az érettségi után belépett az SZDP-be, és 1945-ben is arról beszél, hogy 1910 után „mint fiatal szociáldemokrata” szerepelt a politikai életben.) Vitathatatlan: a századelő haladó, baloldali mozgalmái vonzzák, a Galilei Kör egyik vezetője, a szociáldemokratákhoz húz.

Augusztus végén azzal a szándékkal utazik fel Budapestre, hogy beiratkozik a Műegyetemre. Ám kiderült, a vegyi karon az első esztendő 1500 koronába kerülne, ami majdnem négyszerese a főreál ösztöndíjának. Ráadásul a sűrű tanrend miatt óraadásra sem jutna ideje. Szülői

segítségére nem számíthat, öt testvére még iskolás. Álma a vegyészetéről szertefoszlott. Orvos, jogász vagy tanár nem akart lenni, ezek felvételijéhez hiányzott is a latin érettségije. Végül a Keleti Akadémiát választotta, ahol csak két év a tanulmányi idő és negyven korona a tandíj – amit jó előmenetel esetén el is engedtek. A végzetteket a bankok, ipari és kereskedelmi vállalatok kedvező fizetéssel alkalmazták. A huszonöt helyre pályázó 150–200 jelesen érett között főképp a nyelvtudás alapján válogattak. Bár RM nem erre a felvételire készült, mégis sikerrel járt. Az akadémiától negyedóránnyira lévő Erzsébet körúton vett ki albérleti szobát egy festőmunkással közösen, havi 60 koronaért. Nyomban munka után kellett néznie. A vacsorája többnyire egy 8 filléres rozscipó volt: néha vett mellé 10 fillérért friss tepertőt. Az előző évek már megedzették: nagyon törekvő, rendkívül tudatos és öntudatos. A tizenkilenc éves akadémista azt írta egy levelében: „Én a tanulásban nem a gyötrő munkát látom, hanem azt a szellemi tőkét, ami később dúsan fog kamatozni.”

A Keleti Akadémia bizarr intézmény: Magyarország Balkán iránti vágyainak megtestesítője, így a világháború után néhány évvel meg is szűnt. A főiskolának szép számmal voltak szerb, román és német anyanyelvű hallgatói is. Az akadémián kötelező volt két nyugati és egy keleti nyelv – RM a törököt választotta, de ezt a nyelvet nem beszélte. Tantárgy a vám- és pénzügy, a közlekedésügy, a könyvvitel, a kereskedelmi számtan, a közgazdaság, a Balkán kérdései, a nemzetközi jog. (Előadó Berinkey Dénes, a későbbi miniszterelnök, aki RM 1935-ös népbiztosi perében volt tanítványa ellen tanúskodik. Gyorsírástanára – a *Kalevalá*-t magyarra átültető Vikár Béla – a Forradalmi Kormányzótanács elmosódott gyorsírási jegyzőkönyveit desifrizozta a perben „kellemetlen alapossággal és tudással”.)

Az akadémián tanulmányi eredménye az első évben egyjegynyt romlott, de összességében „a követelményeknek jól megfelelt”. Másodévre magára talált. Korrepetálással többet is kereshetett volna, ha nem rabolja el annyi idejét a Galilei Kör, ahol titkárrá választották, mégpedig, a „vörös lista” jelöltjeként. Az 1908-ban alakult kör a tanszabadságot és a haladást tűzte a zászlajára, de küzdött az egyetemi diákság sanyarú anyagi és kulturális helyzete ellen is. A vidéki fiú széles körű ismeretségeire tett szert, sok új tapasztalatot szerzett. A körben módja nyílt a magyar és a külföldi napilapok átnézésére (felfedezhette a gyorsolvasást, így egy újságot percek alatt átfutott). Egy szakosztálynak sem tagja, mert minden érdekli, és 1911 végére az ezerkétszáz tagú kör egész tevékenységét ismeri, még a rendezvények, előadások vagy tüntetések előkészítését is. „Fokozatosan megtanultam a szervezés csínját-bínját, láttam, hogy a szociáldemokrata [párt] és a szakszervezet hogyan fogja össze, mint mozgósítja és viszi ki az utcára a tömegeket.” A mozgalom annyira lefoglalja, hogy két év alatt „elfelejt” elmenni a Margit-szigetre (és csak Berlin, Hamburg, London megismerése után, 1919-ben jut el oda). Bár botfűlű, a kör dalárdájával együtt ők énekelték először a pesti utcán a nemzetközi kommunista mozgalom későbbi indulóját, az *Internacionálé*-t. A galileista közönség kitörő lelkesedésére Ady Endre nekik írta több forradalmi versét. (Az *Új tavaszi seregszemle* arra biztat: „Robogj föl Láznak ifjú serege...”) 1912. május 23-a – „a vérvörös csütörtök” – a több tízezer tüntető között ott vannak a kör tagjai, és persze RM is. (Ady buzdít: „Rengj csak, föld.”)

RM csütörtökön tüntető, pénteken házitanító egy gazdag gyárosnál. Ilyen társaságban, „ahogy az angolok mondják, olyan voltam, mint a négyszögletes cövek a kerek lyukban”. Ruhája kopott, cipője kitaposott – nem odavaló. Ráadásul a modora is csapnivaló. A nőknek nem csókol kezét, a méltóságos urat és a kegyelmes asszonyt egyszerűen önnek szólítja. Nem ismeri a divatos táncokat, sem a szeparék kis titkait: „egyszóval unalmas fráter” – jellemzi önmagát.

RM 1912 júniusában végez a Keleti Akadémián. Az utolsó két hónapban csak napi négy-öt órát alszik. Kapott volna állást Budapesten, de úgy tervezte, öt évet külföldi tapasztalatszerzésre, nyelvgyakorlásra szán Németországban, Angliában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, végül pedig szétnéz egy olyan „egzotikus” országban, mint Brazília, Kína vagy Japán. A kalandozásra jó lehetőséget kínált, hogy a kereskedelmi minisztérium öt éven át jelentős ösztöndíjjal támogatta a végzett akadémisták külföldi elhelyezkedését. Ennek fejében évente csupán két jelentést kellett küldeniük az adott terület magyar külkereskedelmi lehetőségeiről.

1912 őszén, húszéves múlt, mikor életében először nekivághatott a nagyvilágnak: rögtön Európa túlsó szögletébe, Hamburgba indult. Mint életében annyi mindent, az úti célt is megfontolva választotta ki. A múlt század elején a virágzó Németország csábító célpont. Akkortájt olyan nagy volt a német vonzerő és befolyás, hogy aki Magyarországon nem tudott németül, nem igazán számított értelmiséginek. RM nem is csalódott, bár a kezdeti időszak próbára tette. Az alnémet nyelvjárás miatt a munkakereséssel együtt az új nyelvet is meg kellett tanulnia. A munkanélküliség hetei – „melyek egy év múlva Londonban megismétlődtek” – életének egyik legnehezebb időszakát jelentették. Az ösztöndíjat csak akkor kapja meg, ha már dolgozik. A pénze elfogyott, és hiába kopogtatott mindennap több helyen is, tökéletlen nyelvtudása miatt sem kapott munkát. Mikor hazulról csomag érkezett, kiballagott érte a kikötőbe, de éhes társai bánatára üres falárával tért haza, mert nem volt pénze kiváltani a csomagot. Ám mivel helyben elfogyaszthatta, amire képes volt: nekilátott, és „két kiló szalámit és jó nagy adag süteményt evett meg a vámhivatalnokok előtt” – emlékezett társa, későbbi sógora. RM végül fizetés nélküli francia levelező gyakornok lett egy hamburgi cégnél, és ennek köszönhetően kiegyensúlyozottá vált az élete.

Bár RM rossz memoáíró – „nyugdíjasként” írott visszaemlékezésének egyetlen célja, hogy megalkossa saját „szobrát” –, szociográfusként többször megcsillan. Figyelemre méltóak hamburgi, majd londoni tablói és jó megfigyelőkészségről tanúskodó portréi is. „A hajógyártás akkor még alig volt gépesítve... néha hosszasan elnéztem, ahogy a hajókovácsok a hajó oldalán emeletnyi magasságban függve, mint a bűvészek, nagy ügyességgel, fogóikkal kapták el a sólyapartról feldobott, vörösen izzó arasznyi szegecsset és hatalmas kalapácsokkal verték a hajólemezekbe.” Előszeretettel bírált. Kipécézte, hogy bár már megjelentek a modern teherautók ősei, „százával dolgoztak Hamburgban – de Berlinben s egyebütt is – a kutya-fogatok. Egy vagy két hatalmas kutya húzott egy kétkerekű talyigát; ha egy kutya volt, akkor rendszerint mellette húzott a gazdája is. Az ilyen talyigához egy láncra erősített deszkalap is tartozott, melyen a kutya feküdt, amikor a talyiga állott, nehogy a pusztá kövezeten felfázzon... S mert ahol megvolt a kereslet, a kínálat is jelentkezett: kutyatápszergyárak hirdették mindenütt termelvényeiket. Azonkívül az idős kutyával is kellett valamit csinálni... meglepett, amikor láttam, hogy a németek a kutyahúst is megeszik, s hogy ilyen húskimérések is vannak. A mi germanofiljeink bezzeg ilyesmivel nem dicsekedtek otthon.”

A kivándorlókat szállító hajók alkalmazottai hívták, nézzen körül Amerikában. Pénzbe sem került volna, mert irodai munkát ajánlottak neki az útra, és akár ugyanazzal a járáttal vissza is térhetett volna. Nem engedett a csábításnak, mivel tartott tőle, ha kimegy, ott ragad. Márpedig ő előbb Európát akarta megismerni, és tökéletesíteni kívánta angol- és franciatudását is.

A német gyakorlására állítólag Marx művét, *A tőké*-t olvassa, ami még magyarul is nehéz feladat. De itt Hamburgban megismeri és megérti, hogy a marxizmus „egységes, a társadalom és az élet minden jelenségét átfogó, az emberiség múltját, a jelenét és a jövőjét egyaránt megvilágító tudományos világnézet”. Azért kacsingat a katonaság felé is. Bújja a lovasságról, a gépfegyver és a lövészárk jelentőségéről stb. szóló német könyveket. Angolul is tanul.

Szószedetére – véletlenül? – úgy írta nevét, mintha y-ra végződne – Rákosy –, vagyishogy ősrégi család az övék.

A családi legendárium szerint 1913–14-ben Mátyás havi százkoronás ösztöndíját teljes egészében hazaküldte. De akkor miből élt? Anyagi helyzete elfogadható lehetett. Miután lejárt az esztendő, Hamburgból nem egyenesen Londonba ment, hanem hazatért vakációzni Szabadkára. 1913 őszén onnan utazott második állomáshelyére. (Hazatérése azért is meglepő, mert a századik évét is megelőző öccse, Ferenc azt állította: – Családi életünk alapelve a szegénység miatt is az volt: mindenütt rossz, de legrosszabb otthon! Emiatt széledtünk szét a világban.) Londonba RM már egy hamburgi munkás ajánló soraival érkezett egyenesen a nemzetközi kommunista munkásklubba – ami valójában a szocialista munkások összefogását szolgálta. Ez lett a második otthona. Az olvasóteremben külföldi lapok garmadáját olvashatta, de volt táncterem, tornaterem, kuglipálya, jó konyha, rendszeresen tartottak nyelvtanfolyamokat és marxista szemináriumokat. Múzeumokba, kiállításokra is jártak. A klubban főleg a francia szekcióban forgott, és a franciák angol tanfolyamára jelentkezett, mert így két legyet ütött egy csapásra, hiszen a következő évben Párizsba akart átköltözni.

A klubnak, a vitáknak, egyéves külföldi tapasztalatának is köszönhető, hogy bár Németországot fontosabbnak tartja, mégis Angliáról szerez mélyebb ismereteket. Felfigyel rá, hogy az angol mezőgazdasági termelés intenzitása hét-nyolcszorosa a magyarnak. Ám elvakultan hozzáteszi (hatvanhat évesen): „Az angol uralkodó osztály elhájasodására és parazita voltára jellemző, hogy a cselédek, lakájok s egyéb kiszolgálók száma már akkora volt, mint a mezőgazdaságból élőké.” De övé a világ! Még kötekedőbb lesz. Egy idősebb klubtárs kérte, legalább „szürke fejére” legyen tekintettel, mire azt felelte: a számár már az anyja hasában is szürke.

Noha állandó témájuk a közelgő háború, a szokásos előadásokat, műkedvelő esteket, táncmultságokat megtartják. Itt sem maradt ki semmiből, címszereplő, sőt duettet is énekel *A gyáros fia* című egyfelvonásosban. Szerinte olyan élethűen játszott, hogy a víta hevében kis híján a nézők közé dobták. Már húszévesen – idegen nyelven is – jól színészkedett.

Háziasszonya szép, vörös hajú, fehér bőrű, áruházi eladó lányát párszor elvitte a klubba táncolni. Noha elköltözött, tartotta velük „a barátságot”, és a háború kitörése után még küldött Florrynak egy kis láda, saját kezűleg válogatott barackot. Sógora, az ötvenes években úgy emlékezett „a klub legjobb táncosára”, hogy a „gyönyörű hajú ír leány bolondul beleszeretett”. De „Rákosi elvtársat már akkor az elnyomott népek érdekelték, természetesen az elnyomott népek lányai is. Legszívesebben néger lányokkal táncolt, hogy ezzel is kifejezze megvetését minden faji megkülönböztetés ellen.”

Vagyis „lefelé” táncolt. Szegedi gimnazistaként nem a felső leányiskolások bálján érezte jól magát, hanem a Bruckner-kert kiskocsmáiban, „a munkások, vasutasok” között. Ide vitte táncolni a házban lévő varrodából és kalapüzletből a lányokat. (Pár év múlva a szabadkai háziezred Anna-bálján „tisztársai megbotráncolására kizárólag a be-betekintő postás-kisasszonyokat és óvoda-vezetőnőt kérte táncra, míg a gazdag polgárlányokat pillantásra sem méltatta egész éjszaka” – állította a húga.) Miközben kapaszkodott felfele, nem a fölötte lévők társaságát kereste, hanem a hozzá hasonlóké. (Pesti albérlőtársa sem diák, hanem festőmunkás. A londoni nemzetközi klub is munkásklub.) Jól hangzik, hogy egy leendő kommunista vezér a kitalált, elnyomottak között érezte jól magát, de mondható úgy is: jobban érezte magát azok között, akik felnéztek rá.

Tudjuk, hogy RM három lány után, és három lány előtt született (közülük halt meg egy-egy). Az ő születése helyreállította a mama becsületét: újból fiút szült, és a hölgykoszorúnak – a

mamának és a lányoknak – ő lett a kedvence. Lányosan nevelkedik (tésztát gyúr, kenyeret dagaszt), kevésbé tudatosan benne a férfiszerep, a férfihelyzetekben bizonytalan. Aztán a fiúk között, az iskolában a sor végére kerül. Szégyelli természet, lányos érzelmeit. Felnőtt korában készült személyiség-lélektani tesztje (Rorschach-teszt) szerint: az „erősen érzelemfüggő, kislányosan puha érzélemvilágú gyermek önvédelemből elutasította a gyengeség jeleként megélt érzelmeit... A pszichoszexuális fejlődés zavarának egyik kulcsmozzanata az anyához való gyermeki kötődés tagadása, teljes leértékelése, végül sommás ítélete a női nemről: a nők tyúkszerű, fejetlen, buta lények, akiket tárgyként kell kezelni. Ez a magatartás megcsontosodott védelmi mód a félelem ellen, hogy őt önmagáért senki sem szeretheti.” Több ok miatt zavaros a viszonya a nőkkel. Önértékelésének ez a mércéje, emiatt tele van szorongással, kisebbségi érzéssel: elégedetlen önmagával.

Kisebbségének forrása aránytalan külseje is, a legfeljebb 160 centis magasság, a rövid nyak, ami így együtt, meglehetősen hatást keltett. Egy fogolytársa szerint: „Csúnya ember volt, és apró vackortermete még csak aláhúzta ezt.” Utóda, Kádár János a börtönben találkozott vele először: „a csoport közepén megláttam egy nagyon jó tartású, magas, derék embert... azt hittem, ő az”. Testvérenek a kamasz fia is először a jó kiállású vezetőtársát, Gerő Ernőt vélte a nagybátyjának. „Alacsony természetű, majdnem gnóm” – írta egy képviselőtársa. Egy másik: „feje úgy ült a vállán, mint a tojás a tojástartóban”. Akadt, akit „magyartalan hangszóval kántáló szövegei” is riasztottak. Ám ez a hátrány sem lehetett az akadály az érvényesülésének, mert volt benne valami erő, amivel képes volt legyűrni az ellenérzéseket, sőt megnyerni az embereket. Egy idő után még dicsérték is „azt a kis bölcs, okos fejét!”. A szellemi elit számos nagyját tisztelte intellektusát, igaz, többnyire csak ideig-óráig. Csupán a nőkkel nem bírt.

Memoárja négykötetes tengerében nem szerepel a szerelem szó. A másik nemhez fűződő kapcsolata mintha kimerült volna a táncolgatásban meg a gyümölcsküldésben. Az osztály legkisebbjét, a harcias kiskakast a sor végére hagyhatták az érettségi előtti „kötelező” bordélylátogatáskor is. Ugyan kinek kellhet ő? Itt érhetette a nőkkel kapcsolatos életre szóló trauma. Azért is gondoljuk a memoárba önérzéletesen bekerülő bordélyt a helyszínnek, mert ha ott a fizető vendég ügyetlenkedik, nevetségessé válik. Főképp, ha tíz-tizenhárom versengő maturandust fogad a ház egyszerre. A bordélyban nem szerelmet árulnak, ott profik dolgoznak, nem nézik el a kliens sutaságát. RM pénzes társai megvásárolhatták a hölgyek elismerését is, de a szegény sóvárgónak csak a szégyen, netán a megszégyenítés juthatott.

Budapesten, a Galilei Körben a Freud álommagyarázatáról szóló előadás-sorozatot együtt hallgatta a szabadkai színinövendék Lábass Jucival, aki feltárta előtte „az erkölcsi dzsungelt és prostitúciót is, amelyet akkor színinövendékek és kezdő színésznők számára... a színházak általában jelentettek”. Hamburgban meglátogatta a Sankt Paulit, a mulatók és prostituáltak negyedét, és megállapította (hatvanhat évesen visszatekintve): „Nagy rétegeket gyötörtek a nemi életnek a kapitalizmusban gyökeredző kérdései.” A munkás családalapítását a létbizonytalanság, a munkanélküliség, a lakáshiány nehezíti. Gyakori a késői házasság, és „mindez tápot adott annak, amit akkor a házasságon kívüli nemi életnek neveztek”, és a kettős erkölcsnek, mely „a férfiaknál elnézi (a fiatal burzsoák körében serkenti, sőt dicsőségnek tekint)” a nemi kicsapongást, a „nőcsábítást”. Micsoda puritanizmus és nőtisztelet! – holott ennek épp az ellenkezője igaz: lenézte a nőket, mert nem szerették. (Rorschach-teszt: „A szexuális helyzetekben fellépő kisgyermeki riadalmait csak úgy tudja leküzdeni, hogy alulválaszt, érzelmileg csak semleges vagy lenézhető, megvethető személlyel képes férfias, izgalmi helyzetbe kerülni.”) Számára a szexualitás ezért bűnös, elutasítandó. A nőkhöz való viszonya ambivalens: vonzották, de félt is tőlük. És túl a nőkön: kevés emberrel került bensőséges viszonyba, és szinte mindegyik kapcsolatát némi zavar jellemezte. A gyermek-szülő, a férj-

feleség és a testvér-testvér kapcsolatában is vannak furcsa, szinte gyerekesnek tűnő pillanatok: az önfeledt adni tudás hiánya.

A nők vonzzák és taszítják. Gyerekkorban hallotta – és bármilyen prűd volt is, nyugdíjasként leírta –, hogy a legények gyakran üztek durva tréfákat a holtfáradtan alvó marokverő lányokkal: „felhajtották az ingüket, fűszállal csiklandozták vagy éppen kocsikenőccsel kenték be a lábuk közét”. Harmincévesen, Pompejiben megütközött a házak ormára vésett falloszokra kuncogva pislogó leányiskolásokon. Nővére szerint: „Egyik tanítványának a húga és Rákosi között gyengéd szálak fűződtek mindaddig, míg a fiatal nő polgáris világnézete Rákosi vonzalmát semmivé nem tette. Ennek ellenére ezt a vonzalmat tekinthetjük egyetlen komoly fiatalkori szerelmének.” Ő ezt sem említi, egyébként pedig a diplomázásig, húszéves koráig nem volt annyira osztálytudatos, hogy némi „polgáris világnézet” lelankasztotta volna – inkább egy újabb kudarcról lehetett szó.

A Tanácsköztársaság Bécsbe menekült vezetőit a magyar kormány kikérte Ausztriától. A Rákosi elleni vádiratban többek között szerepelt, hogy a budapesti posta és távíró női alkalmazottaival szemben erőszakoskodott. „Mikor az ügyész ezt felvetette, mosolyogva azt mondtam neki: sajnálatomra ez csak aljas rágalom.”

Állítólag 1918–19-ben volt egy Flamm Mária nevű – és a későbbi feleségére hasonlító – menyasszonya. Egy szavahihető visszaemlékezőnek maga a hölgy beszélt a tervezett házasságról, de ettől kezdve se a tervről, se a hölgyről nem szól a fáma. 1920 nyarán, amikor RM megérkezett Petrográdba, az utcán megfordult a kiütéses tifusz miatt tövig levágott hajjal járó lányok után. A háború, a hadifogság úgy érte 1914-ben a huszonnégy esztendőes ifjút, hogy egyetlen sugárzó szerelme sem volt. Első emigrációja éveiben (1919–1924) internálása után annyit utazott titokban, hogy ez szinte kizárta a tartós viszonyt. Ám 1925-ös budapesti lebukása után kiderítették, hogy Braun Vilmos (ez volt RM egyik álneve) nyáron a velencei Venier Panzióban lakott nyolc napon át, méghozzá egy hölggyel (Reich Gabriella) meg egy másik úrral, és budapesti művészeknek adták ki magukat. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy a hölgy melyik férfihoz tartozott.

RM harminchárom évesen került börtönbe. Szabadulásakor a negyvennyolc éves férfi bevallotta verselgető emigránstársának, hogy a zárkában tizenöt éven át minden reggeli imája volt az ő „Asszonyok nélkül” című verse. És bizonyosságul szavalni kezdte: „Az asszonyok!... Könnyekbe fül szemünk, / Ó vakok mi, kik nem ismertük őket! / Kik embereknek gondoltuk a nőket! / Most tudjuk csak, hogy mik voltak nekünk. / Elvesztve őket – veszve mindenünk...”

Csak egy vagy több traumával magyarázható, hogy képes volt élete nagyobbik részét odaadó szerelem nélkül leélni. Ehhez társult még a személyisége, kisebbségi érzése, egyre bigottabb szemlélete, meg a sorsa is, mely férfikora delén másfél-két évtizedre kapcsolat-, sőt nőnélküliségre kárhoztatta. A hátrányos helyzetből indult feltörekvő zsidó ifjút – múltbeli kudarc miatt is – riaszthatta a szerelmes ember kiszolgáltatottsága, védtelensége. Féltett az újabb fiaskótól, és nem merte vállalni a szerelemmel járó sebezhetőséget, végül féltelme, majd a börtön miatt nem is vállalhatta. Egyre inkább csak önmagát szerette, a külvilág csak annyira volt érdekes, amennyire visszatükrözte az ő nagyságát.

Nagy emberként is szeretett „kukkolni”, szoknyaügyekkel foglalkozni. Noha több nyelven beszélt, a saját nyelvével nemigen bírt – számára a szónoklás olyan volt, mint a szex (Rorschach-teszt) –, a nőkről is kifecsegte a titkát, nem baráti, bizalmas körben, hanem nyilvánosan is. Az 1945-ös választások előtt felhívták a munkáspárti aktivisták a figyelmét, hogy a háború miatt majdnem másfélszer annyi a nő, mint a férfi. Tehát „az eddiginél sokkal nagyobb súlyt kell fektetni a nőkre! Tréfásan azt szoktam mondani, hogy minden fiatal

kommunista vagy szociáldemokrata számára nemcsak hasznos, de kellemes munka is nők megdolgozása. Tréfásan hozzá szoktam tenni, csak azt sajnálom, hogy koromnál fogva ezen a téren nem fejthetek ki megfelelő aktivitást... a férfiakat a kommunisták, szociáldemokraták... mozgósították, de a nőkhez igazán még nem értek hozzá... Ha két párt céltudatosan belefekszik ebbe a kérdésbe...” Ő kiskiúsan belefeküdt. Később nagy tapasztalattal kijelentette: „Az apácák elleni legjobb propagandaeszköz az udvarlás.”

RM jó kapcsolatteremtő képessége ellenére megfosztotta magát a barátság szellemét és érzelmet felszabadító örömetől is. Egyetlenegy társa sem akadt az érettségiig a tizenégy tagúvá fogyatkozó osztályban, aki barátjának mondaná vagy akit barátjaként említenének. Hatalmának csúcán sem került elő egyetlenegy „barátja” sem – érzelmeivel soha senki sem tudta volna őt megfogni, zsarolni. RM egy elvtársát (Alpári Gyulát) nevezi legjobb barátjának, ám ez a munkakapcsolat is csak néhány évig tartott. A szigorú mozgalom csupán célirányos nexust – szolidaritást, összetartást – hirdet, barátságot nem. A bolsevizmus históriája inkább a barátságok megtagadásának, mint megőrzésének a története.

Noha a zsidó közösségeket általában erős összetartás jellemzi, a kommunista mozgalom eltörzítette ezt az erényt. Ebben sem maradtak zsidók. Mindent feladtak az ügyért. RM például nem emelt szót a gulágra hurcolt, bolgár sógora érdekében. A bolsevikoknak csak akkor számított a család – hogy ki kinek a fia-borja, barátja –, ha elvtársai bíróság elé állították. Mert akkor a rokonoknak, barátoknak sem volt kegyelem. RM „mindig másokra irányuló figyelme” is leginkább az ellenségre korlátozódott.

Persze nem egyetlen tényező formálta őt Rákosi Mátyássá. A neves szegedi főrabbi, Lőw Immánuel magához hívatta a frissen érettségizett Rákosit, és hosszasan szidta az általános választójogot. Mikor a fiú megkérdezte, miért épp őt gyözködi erről, azt válaszolta: „Mert magából politikus lesz.” Hiába mondta, hogy eszébe sincs, az nem pálya, ő vegyésznek készül, a főrabbi kitartott véleménye mellett.

A történet nem csupán arról szól, hogy valaki megsejtette, a tizennyolc éves ifjú mire termett, hanem arról is, hogy ez a jó szemű és őt számon tartó ember a zsidó főrabbi volt. Említettük már, hogy RM visszaemlékezésében elhallgatja a származását, az anyja nevét nem említi, az apját pedig meghamisítja. Tanulmányt lehetne arról írni, hogy visszaemlékezése négy vaskos kötetében miként foglalkozik a zsidókkal, a zsidósággal: szinte kizárólag kívülállóként beszél róluk. Családja pusztulása a kivétel. Arról beszámol, hogy apja a mauthauseni lágerban halt meg kiütéses tifuszban. Bátyja, Béla ugyanaznap, ugyanott pusztult el, és Bergen-Belsenben lelte halálát a húga, Hajnal, akit a budapesti hadbíróóság, mint kommunistát 12 évre ítélt. Magáról már kevesebbet mond. Mellékesen említi például, hogy a Galilei Körben szép számmal vettek részt „nemzetiségi hallgatók”, köztük „a szegény zsidók egyetemre került gyermekei, akik az ország elmaradottsága és jócskán megmaradt feudális csökevényei következtében radikalizálódtak” (a zsidóság a Szovjetunióban volt nemzetiség). Ír arról is, hogy Magyarországon a zsidók nem élveztek jogegyenlőséget, ami a mélyreható változások hívévé tette őket, ám saját magát ekkor is kihagyja a képből. Megemlíti, hogy a zsidókérdés „a magyar munkásmozgalomban mindig komoly szerepet játszott”, ám a kommunista mozgalomhoz vezető útját, saját radikalizálódásának folyamatát nem elemzi, talán azért sem, mert amint később látni fogjuk, több benne a véletlen, mint a tudatos elem. Egyébként a kommunista mozgalomban nem törődtek azzal, hogy valaki zsidó-e, vagy sem – ennek semmi jelentősége –, amíg csak rá nem került a célkereszt. RM sem elemezte, hogy ez miért nem fontos, ha mégis az. Ötvenéves koráig – amíg távol volt a hatalomtól – nem is igen foglalkoztatta a származás. A börtönben is tagadta, hogy zsidó. De 1940 után Moszkvában új helyzet fogadta. Ha nem vált is antiszemitává, belátta, hogy a zsidók egy része világpolgár,

rokonaik vannak mindenütt... Szóval: gyanúsak. Ő persze, akárcsak társai, nem tekintette zsidónak magát. Nem is kötődött semmiféle zsidó hagyományhoz (a családjához sem). Zsidó származásából leginkább csak a komplexus maradt, a félelem, nehogy zsidónak tartsák. Neki nem számított, milyen családba született. Mások esetében viszont döntőnek tartotta. Ha csak tehette, megakadályozta, hogy a zsidók vezető posztot kapjanak. (Még Moszkvából megírta börtöntársának Vas Zoltánnak, hogy a származása miatt ne számítsen vezető tisztségre.) Végére is kinek fontos, hogy négy-öt évtizeddel korábban vallásos vagy kispolgári szülei milyen névre keresztelték, és hogy megkeresztelték-e? (Egy mondat egy Rákosinak írt levélből: „Meghalt az öreg Klein bácsi, Kelen és Korvin Ottó apja.”) Varga Béla leírta, már a Parlament elnöke volt, amikor Romániából hatvan Nyugatra menekülő zsidót elfogtak és lecsuktak. Kérte Rákosit, engedjék őket letelepedni, vagy Nyugatra. RM „indulatos lett, és láttam, hogy nagyon nehezen türtőzteti magát. Csitítottam... Rákosi nem engedett, szidalmazta a szerencsétlen embereket, és magából kikelve zsidózott. Erre én is feleltem a hangomat, és a párbeszéd egyre forróbbá vált. Rákosi azt mondta, nem zsidó. Erre én azt mondtam neki, de édesanyád zsidó volt, és ne tagadd meg a te anyádat. Erre Rákosi otthagyt.”

1908-ban az Osztrák–Magyar Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát. Ettől kezdve a török uralom alól felszabaduló Balkán érdekszférákra osztása miatt akár háború is várható volt az európai hatalmak között. 1913–14-ben, amikor RM Londonban tartózkodott, már biztosra vehető volt, hogy Európa nem ússza meg a viszályt. Hősünk azzal is tisztában volt, hogy Angliában hadifogságba fog kerülni. Ám ahelyett, hogy átruccant volna Amerikába, inkább hazatért. Mentegetőzik: azt hitte, hogy a modern háború legfeljebb néhány hónapig tarthat. Ezt a rövid időt is ésszerűbb lett volna Amerikában átvészelni! A reményteli külkereskedő kimaradhatott volna a világháborúból, talán még a magyar történelemből is. Megint csak nem a huszonegy éves, hanem az emlékező hatvanhat éves RM állítja, hogy esze ágában sem volt, hogy katona legyen egy háborúban, „melynek célja az Osztrák–Magyar Monarchia megvédése”. Arról hallgat, hogy a tiszti rang vonzotta-e. Mindenesetre hazasietett, hogy ki ne maradjon a háborúból. És itthon magyarosch virtussal gyakoroltatták vele is a kardvívást, hátha párviadalra kerül sor az ellenség szakaszparancsnokával... Elvégzi a diplomások tartalékos tiszti iskoláját, 1915 februárjában előléptetik a legalacsonyabb tiszti rangba, és zászlóaljával az orosz frontra, a Kárpátokba viszik. Két hónapot sem tölt hadfíként, máris fogságba esik. Május végén New York helyett a távol-keleti Csita közelében, egy falucska hadifogolytáborában mulatja az időt. Mégsem kesereg. Kihasználva a tiszti tábor kiváltságait először oroszul tanul, majd a dél-tiroli tisztektől, és könyveikből, olaszul. Minthogy a semleges országokból gyorsabban érkezik a posta, családja egy ideig Románián, később Svédországon át küldte leveleit. „Megszervezték a könyvküldést is, mégpedig Berlingen keresztül.” Egy tanulatlan szabadkai zsidó családtól ez nagy szó, a lebonyolítás módjáról RM hallgat. Az orosz forradalom kitörése után úgy szabadul a táborból, hogy kutyaharapás formájú sebet ejt a kezén, és veszettség elleni oltásra Irkutszkba utalják, ám ő Pétervárra megy. Mire odaér, kiderül, hogy már a hadifoglyok szervezete és a kormány is áttelepült Moszkvába. RM új egyenruhát szerez, és operába jár – „akkor már majd négy éve nem hallottam egy rendes operát” –, noha ebbéli vonzalmának sem azelőtt, sem azután semmi jele nem volt, csupán itt, „fiatal lányok társaságában”... A tiszti gyűjtőkórházban valamiképp félrokkanttá nyilvánítják, így hadba indulása után három évvel, 1918 áprilisában hazaér Zsolnára, a tiszti átmenőtáborba.

Oroszországi emlékei felidézése közben vigyáz rá, nehogy kiderüljön, hogy az 1917-es orosz forradalom nem ragadta úgy magával, mint megannyi társát, és ennek a jelentőségét késve ismerte fel. Leírja, hogy a Zsolnán öt meglátogató apja dorgálására azt felelte, nem azért jött

haza, hogy ismét bevonuljon, és a monarchiáért harcoljon! Apja megrettenve kérdezte, bolsevik lett? „A feleletet minden szó nélkül leolvashatta az arcomról.”

Mentségére szól, hogy a véletlen is múlt, ki keveredett bele a forradalomba, ki nem. A százezer magyar internacionalista mítosza százezer magyar baka honvágya: haza akartak jönni, és ezért akár a forradalmárokkal is cimboráltak. A magyar őrmester megmutatta szibériai bajtársának, hogyan kell egy pályaudvart elfoglalni, így a következő állomásig vörös szerelvényként haladt a vonat – hazafelé. RM nyelvtudása, fellépése révén végig tudta utazni Oroszországot komolyabb kellemetlenség nélkül. Egyszer ugyan leszállították a vonatról, de ahelyett, hogy a hadifoglyok közé vágták volna, állítása szerint előadást tartott nekik, mire azok tódultak a Vörös Gárdába, ő pedig a következő vonattal továbbutazott. Memoárjában nem elemzi radikalizálódását, feltehetően azért, mert még a fogságból is inkább rózsaszínként, mint vörösként tért haza. (1937-es moszkvai életrajza szerint ott számon tartották, hogy „nem vett részt a vörösök és fehérek szibériai harcaiban”. Hatalma csúcsán, az ötvenes évek elején a Munkásmozgalmi Intézet tűvé tette hozzá illő visszaemlékezőként az országot, de egyetlenegy forradalmi múltját tanúsító emberre sem akadtak, feltehetően azért sem, mert az akkor gyanús Galilei körbeli tevékenységét nem akarták felidézni, aktív politikusként erre ő sem hivatkozott. Viszont családi körben azt mesélte, hogy részt vett a szovjet állambiztonság későbbi vezetőjének, Dzerzsinszkijnek a kiszabadításában.)

Összefoglalva: az adai kereskedő izgága, ám túlélésre nevelt fiát, ha az első alkalommal nem kapta is el a forradalmi hév, azért a messiásra – a szabadságra és nemzetközi testvériségre – vágyakozó szegény zsidóság radikális változásra fogékony részéhez tartozott, azok közé, akik végül is ilyen-olyan szerepet játszottak az európai baloldali mozgalmakban. Őt is magával ragadja a századelő forradalmi hulláma, csak nem a hullám oroszországi taraján. Zsolnáról hazatérőben, Budapesten az első útja a Galilei Körbe vezetett, de csak a lepecsételt ajtóba ütközött: a kört januárban betiltották.

Szabadkán jelentkezett az ezredénél, és megkapta fogoly-szabadságát. Majd állítólag tiszt egyenruhában elment a bankba, és felvett ötezer korona kölcsönt gyümölcsszállító kosarak vásárlására. A bankigazgató később elmondta RM apjának, nem érti, hogyan adhatott egy fiatal tisztnek minden garancia nélkül ennyi pénzt... Az üzleten pár hónap alatt annyit keresett a család, hogy megvették Szabadka egyik legszebb házát, és az apja vagonszámra szállította a gyümölcsöt. E „kapitalista” történetről RM hallgat, csak a Florrynak küldött barackot említi. De szokásához híven elszólja magát. Leírja, hogy júliusban – nem tudni, miért – Bécsbe utazott. Csak arról ír, hogy az osztrák fővárosban „élelemért mindent meg lehet kapni”, ám a csempészet miatt a határon rendkívül szigorú még a tisztek ellenőrzése is. Emiatt talán semmit sem tudott tenni az apja üzletéért (bár sógora, Csillag Miklós szerint az öreg vagonszám szállított például paradicsomot Bécsbe). Viszont a közelgő „szerb megszállás” miatt figyelmeztette az apját, hogy Szabadka határváros lesz, tartós pangás áll be, befellegzik a nagy vásároknak, így a sátorfakölcsönzésnek is; a sátorfákat tanácsos lenne eladnia...

Az 1914-től 1918-ig elhúzódó háború válságba taszította az Osztrák–Magyar Monarchiát, és alapvetően megváltoztatta Magyarország életét. Ebben az időszakban a 18 és 53 év közötti férfiak túlnyomó többségét hosszabb-rövidebb időre behívták, és minél tanulatlanabb volt valaki, annál több időt töltött a fronton, annál nagyobb esélye volt arra, hogy megrokkon, meghal. A súlyos munkaerőhiány miatt a termelés és a termelékenység, de a reálbér is drasztikusan csökkent (1918-ban feleannyi kenyérgabona termett, mint 1914-ben, nagyjából a bérek is megfelelődték). Az aggasztó helyzet kiélezte a társadalmi feszültségeket. A kezdeti hazafias lelkesedés hamar alábbhagyott. „Óh, béke! béke! / legyen béke már! / Legyen vége már!” – írta Babits Mihály már 1916-ban. A bomlásnak induló birodalom közepén álló,

senkivel sem rokon Magyarország 1918 nyarára tragikus helyzetbe került. A nyugati hatalmak 1918 tavaszán a Monarchia felosztása mellett döntöttek, és sejthető volt, hogy a magyarság lesz a háború legnagyobb vesztese.

Augusztusban vége lett RM grasszálásának: előléptették hadnaggyá, és beosztották kiképzőtisztné. Igazából nem lehetett tudni, hogy kit is fog kiképezni, és mire. Október elején a monarchia-szerte megalakuló nemzeti tanácsok önrendelkezési jogot követeltek, és IV. Károly király a hónap közepén szövetségi állammá nyilvánította Ausztriát. A nemzeti tanácsok példáját követve a radikális ellenzék pártjai október végén megalakították a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ezzel már ellenkormány is volt az alig létező országnak. A hazatérő katonák október végén megbénították a szabadkai állomást: mind azt akarta, hogy az ő falujába indítsanak vonatot. Felettébe utasította az ifjú hadnagyot, vegye át az állomáson a parancsnokságot. Az „állomásfőnök” parancsnok részt vett a helyi katonatanács megalakításában. Bácskában azonban reménytelenné tette helyzetét a közelgő szerb megszállás. Szabadkán ő már csak vendég volt – szerbül sem tudott. November elején bejelentette a szüleinek, hogy Budapestre megy. De hiszen annyit hánykódott már, ideje lenne lehorgonyozni, valami nyugodt polgári foglalkozást választani, családot alapítani! Ám őt ez nem vonzotta. Vonatra ült, és beállt az őszirózsás polgári forradalomban jeleskedő galileisták közé. A „vörös gróf”, a saját birtokain a földosztást elkezdő Károlyi Mihály kormánya alatt az ideiglenes törvényhozói hatalmat a több száz fős Nemzeti Tanács gyakorolta. A testület 1918. november 16-án proklamálta a köztársaságot, aminek Károlyi lett az első elnöke.

Mintha a háborútól, sőt annak elvesztésétől sem értékelődött volna le RM előtt a tiszti pálya. Állítólag jelentkezett a Budapesten is megalakult katonatanácsban, de elküldték. Ám erre nincs bizonyíték. November végén aztán felajánlotta a szolgálatait a Moszkvából hazatért Kun Bélának, akinek a bolsevik párt hazai csoportja, a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) megalakítása körül szüksége volt mindenkire. Ezzel beteljesült a főbbi sejtése: elindult a nyolc évvel korábban elképzelhetetlennek tartott úton. Vegyész nem lehetett, a viharos időkben mintha megfeledezett volna tanult mesterségéről, a külkereskedelemről. Másra, többre vágyott.

Maradjunk még a beszédes pillanatnál, hogy RM becsönget Kun Bélához, mert csatlakozni kíván a kommunistákhoz, és Kun felesége beszólt a férjének a szobába: „Béla, egy katonatiszt keres.” RM szerint ugyanis nem volt civil ruhája, emiatt, amíg népbiztos nem lett, rangjelzés nélküli tiszti ruhában járt. Egy ellenséges hangulatú népgyűlésre az egyenruhához még egy jókora – tizenegy lövetű! – parabellumot is szerzett, amit a szónoki emelvényen a Vörös Újságra maga elé rakott... Amikor a kommunista vezérkar 1919. februári letartóztatásakor a házkutatás után a rendőrök felszólították, hogy öltözzön, a fekete extra tiszti ruháját vette fel, számítva rá, hogy a börtönőrök ezt respektálják.

Nincs ok a kételkedésre, miszerint attól a pillanattól kezdve, hogy ráakadt a kommunistákra, „minden úgy ment, mint a karikacsapás”. Megtalálta élete értelmét. Minden munkát vállalt – az első napokban állítólag cigarettáért is leugrasztották a trafikba –, reggeltől napestig dolgozott. Beszámolót tartott, röpiratot írt, kiszedette, korrigálta, de osztogatta is a gyárak előtt. Odaadásának köszönheti, hogy a rendőrség a letartóztatandó kommunisták névsorában őt a huszonharmadik helyre, vagyis a pártvezetés tagjai közé sorolta, noha a KMP formális megalakulásán talán nem is volt jelen. (RM: „Elnökséget tudtommal ott nem választottak, jegyzőkönyvet nem vezettek.”) Az is könnyítette a helyzetét a pártban, hogy a KMP hármaskörének tagja volt. A radikális értelmiségi csoportok egyikeben (Galilei Kör) dolgozott, és a szociáldemokratákhoz húzott, de a bolsevik forradalmárokkal már csak itthon kötött ismeretséget (ezt a harmadik réteget ő egyszerűen csak hadifoglyoknak nevezte, ekként

közéjük sorolhatta magát is). A pártvezér Kun Béla az agilis Rákosira bízta a KMP vidéki szervezését. Gyakorlatilag ő lett a vidéki titkár, aki Szegedtől Veszprémig, Miskolctól Pápaig segített megalapítani, megerősíteni a párt szervezeteit. Természetesen Szegeden mozgott a legotthonosabban.

A forradalom lehetőséget adott a századelő demokratikus reformjainak megvalósítására: a földreformra, a radikális elitcserére, a polgári rend kiteljesítésére. A köztársaságnak a sok nyomorúság közepette is volt ereje példás választójogi törvényt alkotnia, és a választásra jogosultak arányában – a népesség fele! – Európa élenjáró országai közé került. A földreform a kártalanítás ellenében kisajátított nagy- és egyházi birtokokon 5–20 holdas kisbirtokokat kívánt alakítani. Elkezdődött a földigénylők összeírása, de a parcellázásra már nem kerülhetett sor. A szép reményeket olyan „prózai” események rántották sárba, mint az, hogy a gazdasági blokádnak hiánycikk volt a só, a gyufa, a petróleum, hogy az ország szinte napról napra csonkult. A románok, szerbek, szlovákok önállósodása oda vezetett, hogy a kisebb-nagyobb mértékben magyarok által is lakott Erdély, a Felvidék és Délvidék lényegében már 1919 elején elvált az országtól, és ez egyaránt sokkolta a várható új határokon kívülre kerülő és belül maradó magyarokat. Bár a győztes Franciaország, Anglia és az USA még marakodnak a koncon – főleg Németország jövőjén –, már körvonalazódik a magyar lakosság negyven százalékát, a terület kétharmadát elcsatoló trianoni békeszerződés. A polgári kormány napjai meg voltak számlálva.

Az SZDP vezetői Károlyi Mihály háta mögött tárgyalásokat kezdtek a kommunistákkal arról, hogy a KMP belép a kormányba, a két párt egyesül, a „proletariátus” átveszi a hatalmat, valóra váltják az annyiszor és annyi helyen megálmodott messianisztikus társadalmi egyenlőséget, a szocializmust. Míg a polgári forradalmat tömegek követelték, a tanácsköztársaság kikiáltása inkább puccs volt; pár vezető titkos alkudozásának eredménye, ami az ország többségét meglepte.

Kitört a forradalom. Az utcán lárma, üvegcsörömpölés. Idős, értelmiségi családból származó úriasszony ül a tükre előtt és odaszól a szolgálólánynak: – Ugorjon már ki, fiam, és tudja meg, mi folyik az utcán. – Pár perc múlva a lány lélekszakadva beront:

– *Forradalom van, nagyságos asszony!*

– *Forradalom? De hát mit akarnak ezek?*

– *Azt akarják, kérem szépen, hogy ne legyenek többé gazdagok.*

– *Á, az könnyű! Az én nagyapám azt akarta, hogy szegények ne legyenek többé...*

A Gyűjtőfogházban Kunék nem vonták be Rákosit a szociáldemokratákkal folytatott tárgyalásokba, sőt amikor kiszabadultak, őt néhány társával együtt a fogházban felejtették. RM úgy gyalogolt be a városba – a hatalomba. Ettől fogva a bolsevik mozgalomnak adta testét-lelkét, ennek szentelte életét. Ettől fogva már nem a maga ura. Eltökélten vállal minden veszélyt, és a nehéz pillanatokban sem hagyja el a pártot. Nem polgári karrierista, nem a meggazdagodás hajtja: ki akar emelkedni. Becsvágyó – törtető? – és magabiztos. Már tizenkilenc évesen azt írja: „Nem is próbálom magyarázni, hogy mit jelent az egy embernek, ha azt mondhatja: amivé lettem, saját erőmből, saját tehetséggemmel lettem.”

1919. március 21-én kora reggel RM már nem kapott újságot, és egy Pesti Hírlapot olvasó járókelőt kért meg, hogy egy pillantást vethessen az ekkor kikiáltott tanácsköztársaság népbiztosainak – minisztereinek – a névsorára, mert abban feltehetően ő is szerepel. Az ismeretlen gratulált neki, hogy Landler Jenő kereskedelmi népbiztos helyettese lett – a Forradalmi Kormányzótanács legifjabb tagja. Szakmája a külkereskedelem, ám az

államigazgatásban teljesen járatlan, szerencsére a szovjet tapasztalatokat és intézményeket sem ismeri (amit utólag fájjal). Nagyobb baj volt, hogy világmegváltó csapatuk szentül hitte, az átmenet a kommunizmusba néhány év csupán, és hitükben a háború pusztítása, a totális nyersanyaghiány inkább megerősítette, semmint megingatta volna őket. Elég a régit lerombolni, és máris itt a Kánaán! Meggyőződésüknek olyan kisugárzása volt, hogy a munkások önhatalmúlag birtokba vették, szocializálták az üzemeket, beleértve például a „fodrászipart” is. RM azt állítja, hogy március 23-án, vasárnap az utcai falragaszokról értesült a kereskedelem betiltásáról, arról, hogy csak az élelmiszerüzletek, gyógyszertárak és trafikok nyithatnak ki. Történhetett így is. Állítólag egy üzlet redőnyére kiírták: „A kapitalizmus halála miatt zárva.” Leltároztak, majd a házbizalmiakra bízta a kevés iparcikkre szóló utalványok elosztását. Eközben RM tehetett volna valamit a normális kereskedelemért – noha a totális áruhiány mellett, embargóval sújtottan elég reménytelen volt a helyzet.

Mi a biznissz orosz módra?

– Elloponi egy láda vodkát, feketén túladni rajta, aztán az egész pénzt elinni.

RM töri magát, népbiztostársa szerint „meg akar fogni mindent”. Elrendelik az alkoholtilalmat, mert a Szovjetunióban is így van. Majd a morgolódások miatt napi fél liter bort osztanak az üzemekben, így „minden gyár kocsmává változott” (RM). Az ellenforradalmi szervezkedések megelőzésére Budapesten betiltották a bálákat és a táncmulatságokat. A táncos lábú RM Kun Bélához fordult, és „kijött belőle valami tánc”. Közben gyűlés gyűlés hátán, véget nem érő szónoklatok, meg katonatoborzás – egy háborúba fáradt országban, olyan nem igazán szuggesztív előadóval is, mint RM. Valóságos csoda, hogy a kormányzótanács fegyverbe tudta szólítani az országot, ütőképessé tudta tenni a Vörös Hadsereget.

Két hét sem telik el, és a kormányzótanács megszünteti a helyettes népbiztosi funkciókat: RM a szociális termelés egyik népbiztosa lesz. Ám többnyire katonai ügyekkel foglalkozik ő is. (Önéletrajz, 1945: „Tanácsköztársaságban leginkább a fronton voltam és nemegyszer került sor arra, hogy gépfegyverrel, vagy puskával kellett az első sorban harcolni” – aminek sehol semmi nyoma.) Április végén „Kárpátalja védelmére” vezénylik – ő a visszavonulás egyik irányítója. Május elején politikai megbízottként részt vesz a csehszlovák csapatok által körülvett Salgótarján védelmében. Mivel hatalma csúcsán őt kiáltják ki Salgótarján hősvédőjének, memoárjában sem tud szabadulni ettől a szereptől. Mindent ő intéz, besorozza a katonai szolgálat alól mentesített bányászokat, az ellenkező munkástanácsot pedig megfenyegeti, ha nem segítik a város védelmét, forradalmi törvényszék elé állítja, és a munkásotthon előtt felhúztatja őket. Elzavarja a dandárparancsnokot, a menekülő katonákat gépfegyverrel fordítja vissza a csatába – akik ezért később hálásak... Az Acélgyár igazgatóságának jelentése szerint: „Hevesi népbiztos egy rettenetes terroristával a háta mögött és Browning-pisztollyal a kezében a munkásságot visszakényszerítette az állások elfoglalására.” Csak nem RM volt ez a „rettenetes terrorista”? Ki tudja... Visszatérve a történelemhez: Salgótarjánnál a reményvesztett dandárparancsnoktól Hevesi Gyula és egy munkásszázad élén érkező RM veszi át a város védelmét, feltartóztatják a csehszlovák csapatokat, végül a 6. hadosztály lesz a felmentő sereg.

RM tapasztalatlansága és életkora miatt sem tartozott a Tanácsköztársaság számottevő vezetői közé, ám radikalizmusával kitűnt a másodvonalból. A sztrájkok, ellenforradalmi zendülések, a Vörös Hadsereg elleni támadások szavakban még kérlelhetetlenebbé tették. A júniusi pártkongresszuson a diktatúra szigorítását követelő kisebbséghez tartozott: „Előbb kötötték lófarkra munkástanácsaink vezetőit és hurcolták végig az utcákon, és csak azután jött a mi akasztófánk.” A Tanácsok Országos Gyűlésén a parlamentarizmus ellen szólt. Amikor

megtudta, hogy a rendőrség irattára a kezükbe jutott, kíváncsi lett rá, hogy kik lehettek az őket besúgók, „de az egészből nem jött ki semmi”. Talán azért, mert a besúgók alkalmazása nem volt akkora divat, mint amennyire ezt a kommunisták hitték (és 1945 után alkalmazták Magyarországon is).

A kormányzótanács átalakításakor Rákosit kihagyták a testületből. Nem írja, miért, csak azt jegyzi meg, hogy az antiszemitizmus csillapítására elsősorban a zsidó népbiztosoktól váltak meg. Csakhogy nem az antiszemitizmus az igazi gond, hanem az egyre rosszabb gazdasági, politikai helyzet. Ilyen körülmények között semmiféle kormány sem tudott volna működni, de a tanácskormány a hagyományok megsértése miatt is szerencsétlen megoldás volt (bár szociális, kulturális téren 121 napos léte alatt is számos vívmányt tudhatott magáénak). Egyik legnagyobb baklövése volt, hogy a részben már összeírt földigénylőknek nem osztott földet, hanem termelőszövetkezetekbe terelte őket. A magyarázkodásra mindig kész RM utólag is úgy vélekedett, hogy a szövetkezetek „átmeneti formái voltak az osztályharc olyan szakaszának, amikor a parasztság már elég erős volt arra, hogy a földet elvegye, de még nem volt elég erős arra, hogy fel is ossza”. Elhibázott lépés volt a lakóházak, főképp a családi házak, a kisipar, a műhelyek, a boltok államosítása is. Negyedév alatt kiderült, hogy a Tanácsköztársaság nem képes a társadalmi gondok megoldására és egyre nagyobb társadalmi ellenállásba ütközik.

A párizsi békekonferencia Magyarországnak szóló ultimátumait a tanácskormány katonai sikereinek megfékezése is sürgette. Észak-Magyarország kiürítésekor Kassa lakosságától RM búcsúzik. Július közepén kinevezik a negyvenezer fős Vörös Őrség országos főparancsnokává. Az új söprű korántsem söpört olyan hévvel, mint várni lehetett volna tőle, pedig, „a terror terén is bőven voltak hibák” (RM).

Szaporodnak a tanácskormány elleni lázadások (dunántúli vasutassztrájk, Kalocsa környéki parasztfelkelés, budapesti katonai zendülés). A vörösteror elriasztja az igazságosabb társadalom mellett hitet tevő embereket, neves értelmiségieket is. A tarthatatlan helyzet megoldására Bécs menedéket ígér a proletárdiktatúra vezetőinek, a Forradalmi Kormányzótanács 1919. augusztus 1-jén átadja a hatalmat az ún. „szakszervezeti kormánynak”, Kun Bélának különvonat viszi Ausztriába.

RM ráébred, őt is fenyegeti a felelősségre vonás. Szerencséjére az új hadügyminiszter elképzelhetőnek tartja, hogy Rákosit a helyén hagyják, még igazolást is ad neki ideiglenes megbízatásáról. RM ezzel a papírral tud a társai után szökni. Eszébe sem jut, mennyivel egyszerűbben, zavartalanabban élhetne Amerikában. A „csibész” autókereskedő, aki a határról Bécsbe vitte, feljelentette, mert pisztollyal kényszerítette Bécsbe. Nem véletlenül irányította hát a Grand Hotelbe, ahol az ott tanyázó magyar tisztek nekiestek. A nagy veréstől a pincérek mentették meg; egy telefonfülkébe zárták, majd átadták a rendőrségnek. Kun Bélához csapták és velük együtt Karlstein romos, középkori várába internálták. Itt kapták a hírt, hogy a szakszervezeti kormány egy hetet sem élt meg, győzött az ellenforradalom. (1919-ben az országnak hét kormánya volt.) Budapesten elfogatóparancsot adtak ki Kun Béla és társai – köztük RM – ellen, de hiába kérték ki őket Béctől.

Az internáltaknak RM a „gazdasági vezetője”. A kényszerű bezártságot egyféle továbbképző-tanfolyamnak tekinti. Itt jobbak a lehetőségei, mint Szibériában; minden társa idősebb, tapasztaltabb nála. Végeláthatatlan vitáik fő témája a proletárdiktatúra bukásának oka (beleértve Kun Béla felelősségét is). Bár körülményeik botrányosak – a vízhiány miatt nem lehet fürdeni, rossz a fűtés, a takaróktól többen bőrbetegséget kapnak, csapnivaló az élelmezés –, Kun brosúrárt írt a proletárforradalomról. A várlakók helyzetét súlyosbítja, hogy nem tudják, meddig lesznek bezárva. Végül éhségstrájkba kezdenek. A kormányzó osztrák

szociáldemokrata párt prominensei felkeresik őket, s hamarosan kulturáltabb körülmények közé kerülnek. Mindenekelőtt szabadon engedik az asszonyokat meg a gyerekeket.

Kun Béla szűk környezete ezután Bécs elővárosában, Steinhof modern elmegyógyintézetébe került a jó módú betegeknek épített villákba. RM: „engem nagyon veszedelmesnek tartottak, azért nem engedtek szabadon”. De bizalmasan elmondta, úgy lett nagy ember, hogy összekeverték Rákos Ferencsel, a forradalmi törvényszék elnökével, a Vörös Őrség korábbi parancsnokával. Rákost kiengedték, őt nem.

1920 húsvétvasárnapján az internáltak tortát és narancsot kaptak, állítólag az ellenforradalmi különítményesektől. Egy óra sem telt el, amikor kártyázás közben „kezünk olyan száraz lett, hogy nem tudtuk a kártyát keverni. Egyikünk-másikunk... szájpadról kezd kiszáradni”. Mire az orvos megérkezik, RM van a legrosszabbul; ő evett a legtöbbet a mérgezett tortából. Mivel a német nyelvű kérdésre magyarul válaszolt, a diagnózis: Rákosi haldoklik („átvillant az agyamon, hogy az ellenségnek mégis sikerült végre engem megölni”). 1945 utáni beszédében még súlyosabbnak festette le a történeteket: „Soha nem felejttem el azt a szörnyű érzést, amikor bezárva, orvosi segítség nélkül kezdett elhomályosulni az öntudatom. Már agonizáltam, amikor végre felfeszítették összeszorított fogaimat. Alapos gyomormosás mentett meg az életnek.” Atropinnal mérgezték meg őket. Kun Béla asztmájának egyenesen használt a nagyobb dózisú „kezelés”, a falánk Rákosin viszont a mérgezés ismeretlen tünete is jelentkezett: rátörő ellenségnek nézte aggódva föl a hajló elvtársait...

Egy újabb éhségstrájkjal sikerül kicsikarniuk az ígéretet, hogy csendben, egyenként szabadon engedik őket. RM 1920. április végén kiszabadul, és Kun Béla meg a volt belügyi népbiztos és hadsereg-főparancsnok Landler Jenő elküldi Moszkvába, hogy tájékoztassa a szovjet elvtársakat a kommün tapasztalatairól, és kérjen pénzt a magyar pártnak. Noha RM is azzal a feltétellel szabadul, hogy Ausztriában nem fejt ki politikai tevékenységet, a május elsejei bécsi tüntetésen elkapja a szereplési viselkedés – lélektani tesztje szerint a beszédben lelt mámoros, már-már szexuális örömet –, és az első szóra kivágott egy szónoklatot. A rendőrség jóvoltából az ebédet már újra Kunékkal költötte – nagy szidalmak közepette. Ha hihetünk neki, hamar kiköszörüli a csorbát: rábírtja a hozzájuk látogató olasz szocialista képviselőket, hogy interveniáljanak érte. Szabadulása után Németországban hazatérő orosz hadifogolyként adja ki magát, így jut el Oroszországba.

1920. június 10-én már „a világtörténelem legnagyobb alakja” (RM) – Lenin – várja. Szó szerint, mert a sok igazoltatás miatt késve kerül elé. Bár RM utóbb Lenin „munkatársa” lett, ez a félórásra tervezett, másfél órára nyúló találkozó legendává nőtt benne. (Gyöngébb orosz tudása miatt főleg németül beszélgettek.) RM félszázaddal később is elérzékenyülve, csupa képzavarral ír Leninről: „Szemei elevenen, fiatalosan néztek ki, nagy homloka alól gyakran mosolygott, s ha tekintete fölillant, mintha egy pillanatra világosabb lett volna tőle a szoba. Ha kacagott, ami gyakran előfordult, kicsit ferde vágású, kalmuk szemeit összehunyorította, s a fogai csakúgy villogtak. Beszélgetés közben gyakran felkelt... s úgy magyarázott; néha a kezeit a vállamra tette. Anélkül, hogy észrevettem volna, a beszélgetés úgy alakult, mintha régi ismerősök cserélnék ki gondolataikat.” Végül feszélyezettséget sem érzett. Lenin – a Kuntól kapott tokaji borra utalva – azt mondta: „Kár volt elveszteni egy országot, ahol ilyen jó bor terem.” Szerinte a Tanácsköztársaságnak földet kellett volna osztania. Kunék ötlete, az orosz fogságban lévő magyar tisztek népbiztosokra cserélése megnyerte a tetszését. (A külügyeket irányító Csicserin szerint ez a nemzetközi szokásokkal ellenkező zsarolás. Lenin fenyegetésére mégis intézkedett, és kicserélték őket.) A párt támogatására Kunék 20 millió rubelt kértek és kaptak – gyémántban. (Lenin „elövelt egy keskeny papírszalagot, finom apró betűivel ráírt vagy három sort s ezzel a kérdés el volt intézve”.)

„Ahogy kiléptem az ajtón, az volt az érzésem, mintha álomból vagy hipnózisból ébrednék fel.” Megkönnyebbült, hogy nem hibázott: „Lenin, a varázsló nem göngyölt ki az agyamból” semmi vállalhatatlant, semmi „különös marhaságot”. (Az 1952-es életrajza szerint, amikor RM Leninnél járt, véletlenül épp Sztálin telefonált: „Lenin szeme felragyogott, Rákosi arca kipirult.” E kis intermezzo után – hogy mi is képzavarral éljünk – minden folyt tovább a maga égi medrében: „A hatalmas kőszáli sas repülni tanította a fiatal sast, és meg volt elégedve tanítványával.” Amiről nem szól a fáma: „a kőszáli sas” több ultrabaloldali jelet fedezett fel a fiatal madáron! RM, ha nem dicsekedett is vele, bizonyos értelemben képes volt kivonni magát Lenin hatása alól: élete végéig markáns képviselője maradt a szektás, dogmatikus irányzatnak.)

Állítólag Landler Jenő ellenezte, hogy Rákosit, Kun Béla elkötelezettjét küldjék Moszkvába. RM több is, kevesebb is ennél. Készségeskedik Kun körül, még rühkenőccsel is kenegeti a hátát. Ám első dolga beárulni Leninnek, hogy az osztrák kommunista pártot a választások bojkottjára biztatta. RM „közbenjárására” Lenin kíméletlen cikket írt Kun Béla balosságáról.

Az emigrációban tehát a magyar pártot is utolérte a frakciózás. A KMP-ben hamarosan egy Kun Bélához kapcsolódó moszkvai, és egy Landler Jenő vezette bécsi csoport jött létre. A „bécsiek” a forradalmi hullám apálya miatt együttműködést kerestek a szocdemekkel, a szakszervezetekkel. A mozgalomban ez a békésebb vonulat taktikai mozzanat maradt. Örökkévalónak a Moszkvában élő Kun Béla-csoport nézete bizonyult. Ők a világforradalom gyors eljövételében bíztak. Azzal keltek és feküdtek, hogy már holnap... RM egyik politikai hamissága, hogy amikor kenyértörésre került sor, megjárta a frakción fölülállót.

RM karrierjét a szerencse is segíti. Kun ugyanis nem érkezik meg a Kommunista Internacionálé (Komintern, KI) 1920-as második kongresszusára Moszkvába. Helyette RM, a tanácsköztársasági kottalapozó vezényli a magyar tételt. Az elitpártot dicsőíti: „Amíg kommunista pártunk az orosz példa szerint szigorúan centralizált, szigorúan fegyelmezett volt... a proletariátus élharcosa volt. Mihelyt egyesült a szociáldemokratákkal... elvesztette jelentőségét.” A tojánhéj még a fenekén, de a szocdemek gyűlöletét már fűjja.

A kongresszuson megismeri a KI „muzsikusait”. Lenin maga mellé veszi a mezőgazdasági bizottságba titkárnak. Noha töri az orosz, mégis mindenféle hívják, mivel „nagy volt az érdeklődés a Magyar Tanácsköztársaság kérdései iránt”. A kongresszus befejezése előtt Lenin megbízta, utazzon a fronton keresztül Danzigba (Gdańsk), és ott a kommunistákkal együtt szervezze meg a kikötőmunkások általános sztrájkját, hogy megbénuljon a lengyel hadsereg ellátása. RM eljut Varsó közelébe, de a lengyelek katonai áttörése és erős oroszellenessége miatt a Vörös Hadsereg parancsnokai teljesíthetetlennek tartották küldetését. Visszatért Moszkvába.

Ugyanígy jár, amikor hazatérő magyar hadifogolynak álcázva (bajusz, szemüveg) Bécsbe indul, mert már Stettinben (Szczecin) magyar detektívek fogadják a visszatérő hadifoglyokat... Másodjára az északi sarkkörön túli Murmanszkon és Norvégián keresztül vág neki az útnak. Egy finn halászfaluból motoros halászcsonakkal – végül majdnem úszva – jut el Norvégiába. Stockholmon keresztül Dániába megy, ahol letartóztatják. Keserves hetet tölt a börtönben, azért is, mert a detektív kézbe veszi a gyémántokat rejtő fogkrémes tubusát és cipőkrémes dobozatát. Végül a jugoszláv konzul RM nevére kiállított útlevelel Németországba toloncolják, hogy hazatérhessen Adára...

Másfél éve sincs, hogy Bécsből Kun Béla követeként Moszkvába indult, és 1920 őszén a Komintern követeként tér oda vissza. Zinovjev, a KI elnöke felfigyelt a szolgálatkész, nyelveket tudó, tehetséges ifjúra. Bécsben beszámolt a KI kongresszusáról, cikket írt a szovjet

forradalom ötödik évfordulójára a „Kommunist”-ba, és elutazott Csehszlovákiába, hogy segítsen megalakítani a kommunista pártot. Megbízásait Landler korainak tartja, és amikor az Olasz Szocialista Párt livornói kongresszusára küldik Rákosit, ő „felnőtt kísért” akar mellé adni, amit RM határozottan visszautasít.

Ekkor a kommunista világmozgalmat is ugyanaz a vita osztja meg, ami a magyar pártot. Lenin és csoportja szerint a forradalmi apály idején a kommunista pártok társadalmi bázisának kiszélesítése a fő teendő. Az ellentábor viszont a végső megoldásra, a világforradalomra készítené fel a proletariátust. RM is ilyesmin fáradozik Livornóban. Mivel nem sikerül a szocialista párt reformista vezetőjét kizárni, segít kettészakítani a pártot, hogy megalakulhasson az Olasz Kommunista Párt.

Berlinben a német pártvezetés el akarta ítélni az olasz pártszakadást, ám a betoppanó RM példásnak nevezi, ami Livornóban történt. A Kominternnek értékesebb egy elitpárt, mondja, és ha kell, tízszer is szétszakít egy pártot, hogy leninistává tegye. Őt KB-tag inkább kilép a testületből, semhogy helyeselje ezt. Lépésük megdöbbenést kelt, és a KI Kun Bélára bízta – kutyára szalonná! – a helyzet tisztázását. Ő kitalálja, hogy valami nagy dobásra, erőteljes megmozdulásra lenne szükség Németországban! Rákosival együtt ki is robbantják az általános sztrájkot – másfélszáz halott, hatezer letartóztatott –, ami kis híján maga alá temeti a pártot. Egy neves német kommunista azt írja, hogy a Komintern képviselőinek módszere Turkesztánba való – és megbélyegezte „Rakoczyt”. Ettől kezdve csak „turkesztáni”-ként emlegették a magyarokat, ám Rákosiból nem lett Rákóczi Ferenc (erdélyi fejedelem, az 1700-as évek Habsburg-ellenes szabadságharcának vezére). Az olasz párt irányítói RM szektásságát teszik szóvá, és Pingvinnek nevezik (a Pinguino, a külsejét – és ideológiai esetlenségét? – idéző gúnynév bekerül illegális nevei közé is), Gramsci fajankónak titulálja, hiányolja politikai intelligenciáját. A prágaiak azt kérik, hogy a KI küldjön a magyarok (Kun, Alpári, és az ott is Rakoczynak nevezett Rákosi) helyett mást Csehszlovákiába.

A Komintern III. kongresszusán (1921) is téma az olasz pártszakadás, a német „Märztaktion”, és a „turkesztániak” tevékenysége. Rákosit ismert kommunista vezetők támadják, kevésbé ismertek védik. Kiderül, hogy az olasz párt szakítására a Komintern táviratban adott engedélyt. Lenin mégis úgy véli, hogy magyar barátaik „helytelenül viselkedtek, és rossz taktikát követtek”. Ám Zinovjev olyan ügyesen védi Rákosit, hogy balfogásai dacára megválasztják a KI Végrehajtó Bizottsága egyik titkárának. Egyetemi szinten kezdte a mozgalmi iskolát. Előbb a népbiztosi rang, majd huszonevesen a kommunista világszervezet egyik vezetője. Kiforrott egyéniségnek is nehéz ilyesmit szédülés nélkül feldolgozni. Ha RM végigjárja a számléltatást, talán ragad rá valami a közösségi élet, az egyenlőség, a szolidaritás értékeiből. Ám Moszkvában az ilyen „idealizmusnál” fontosabb a feltétel nélküli odaadás. Egy funkcionáriusban ne legyen gátlás! – mert így alkalmas minden feladat elvégzésére. Egy misszió során nem az számít, hányan hullnak el, hanem a siker. A „homo kominternikus” küldetésre termett. Ehhez az embertípushoz tartozott RM, de a német Pieck és Ulbricht, a bolgár Dimitrov, a cseh Gottwald vagy a francia Thorez, az olasz Togliatti. Ez a szerzet nem igazán szimpatikus, de nem is új kreatúra. Társaik minden világmegváltó, világot felforgató gépezetben megtalálhatók. Nem tartanak igényt szeretetre, ám képesek ideig-óráig akár rajongást is kiváltani. Egy börtöntársa azt mondta: Rákosiból hiányzott az érzelem. Ez nem baj. Így lehetséges, hogy „a homo kominternikus” kérlelhetetlen és kíméletlen önmagával szemben is, ha az ügyről van szó.

Egy szó, mint száz: Mátyás igazi Komintern-fióka lett. A KI nyert vele. Ambiciózus, pontosan érti a világpárt intencióit, és ha néha makacskodik, baloskodik is, mindig a világkommunizmus szent ügyét képviseli. A húszas évek első felében zengzetes csatákat vív a

világpartért szinte egész Európában. Öt-hat hamis útlevelemmel hosszabb ideig dolgozik hét országban, tízben pedig alkalmi megbízatással. („Ezekben az esztendőkből ismerkedtem meg tulajdonképpen az európai politika arculatával.”) Az idő az ő fölfelé illeszkedését igazolja. Miközben Zinovjev vagy Kun Béla RM szavaival „lejtőre kerültek”, kivégezték őket, a „szerencsésen” börtönbe kerülő RM csak a haját veszti: megkopaszodik.

Felemelkedése nem azt jelentette, hogy a KI III. kongresszusán a radikális álláspont győzött. A „Tömegek közél” jelszó is jelzi, hogy inkább az egységfront-taktika került előtérbe, főképp a konkurenciát jelentő olasz fasizmus sikerei miatt.

Jellemző RM szüntelen buzgalmára, hogy memoárjában majdnem másfél száz szavas beszámolót ad Lenin kongresszusi felszólalásáról: „Szemei szikráztak... Érvei úgy zuhogtak a kongresszusra, mint a pörölycsapások. Minden mondata célba talált, mint a mesterlövész golyója... Amikor leült, a teremben néma csend támadt, majd a hallgatóság felocsúdott s fergeteges, szűnni nem akaró ováció tört ki.” Ám Lenin felszólalása idején RM Rigában volt, az említett orosz–magyar fogolycsere tárgyalásán.

Megválasztása után RM első feladata a Komintern háromezer fős gárdájának a leépítése tizedére! „Pokoli munka.” A kongresszus után a magyar pártfrakciókat egy tekintélyes bizottság békíti. Lenin nem szereti a „langyosakat”, akik a frakcióharcban semlegesek maradtak, RM talán ezért is maradt ki a magyar párt új vezetéséből. A kunisták nélküle is többségben voltak, a békesség nem állt helyre.

RM itt, RM ott... Tizenöt hónapot tapos a moszkvai mókuserékben, amikor a Komintern kiküldi a korábban szétszakított Olasz Szocialista Párt kongresszusára. Eddig szakított, 1922 nyarán ragasztania kell: a szétszedett Olasz Szocialista Pártot, legalábbis annak balszárnyát egyesíteni kell a kommunista párttal... De a szövet már csupa luk. Giacomónak – az illegalitásban RM ekkor ezt az álnevet használja – kényszerítenie kell az OKP vezetését az együttműködésre. Az öt lepingvinező olasz pártelnök szavai is hozzájárulhatnak, hogy a KI IV. kongresszusa lefokozza Rákosit. Szűk másfél esztendő múltán kikerül a KI elitből. Még kellemetlenebb, hogy Mussolini uralomra jutása miatt Olaszországba küldik. Ellentmondás nincs. Azért eldadogja, hogy az OKP vezetői nem szeretik, és a szigorú illegalitás miatt sem tudni, mire jut. De épp a veszély miatt esett rá a választás. Hamis orosz útlevelemmel, Svájcra át, majdnem egy hónap múlva érkezik Olaszországba. Az olasz rendőrség nyomban azonosítja „Zinovjev titkárát”. Feladata lenne az illegális és legális baloldali párt egyesítése, ám Mussolini a szocialisták tudtára adja: fúzió esetén kommunistaként bánnak velük is. RM mégis szorgalmazza az egyesülést. Ezért a KI az orosz Manuilszkijt állítja a helyére, majd 1923 áprilisában visszaküldi mellé őt is. Ketten kétfelé húzzák a szekeret. A huzavona oda vezet, hogy 1923 nyarán a KI vezetése – RM jelenlétében – az olasz kommunistákat teszi felelőssé a fasiszta hatalomátvételért...

Olaszországban egyre melegebb a két illegális moszkvai ügynök helyzete. RM ezt 1945-ben jócskán el is túlozta: „különösen a kommunisták élete olcsó volt ebben az időben. Mussolini rendőrsége nyomomra jutott és heteken keresztül izgalmas hajsza folyt utánam... Egy ízben egy fasiszta razziába kerültem. Semmiféle igazoló írás nem volt nálam, csak egy angol Bae-decker, az Olaszországot látogató angol turisták kezében szokásos piros kötésű könyv. Nyugodtan ezt mutattam a fasiszta káplárnak, aki öntudatos fellépésemtől meglepve átérezte a milícia kordonán.” A „hajsza” alatt is habzsolja az olasz kultúra kincseit, a múzeumok, képtárak látnivalóit. Mellesleg „a hatalmas templomok hűvös, csendes mellékhajói és kápolnái nagyon jól megfeleltek az illegális találkozás céljaira”.

A Piazza Venezián meghallgatta a konkurenciát. Mussolini „negyvenéves, erősen kopaszodó, kis termetű, nagyon gondosan öltözködő ember volt, hangja rekedtes, nem elég erős és érces, hogy a teret átfogja. Gyakorlott szónok volt, aki hatalmas olaszos gesztusokkal kísérte mondókáját színpadi allűrökkel, művészi szüneteket tartott, járkált, ugrált...” Azt is megfigyelte, hogy a tapsot „az erkély körül álló fasiszta egyenruhás alakulatok kezdték”.

Az akcióegység ügyében az olasz szocialisták huzakodnak, majd ismét levél megy Moszkvába, hogy hívják vissza Rákosit. 1923 nyarán Berlinbe küldik – a KI szerint Németország egy ugrásra van a fegyveres felkeléstől –, hogy majd Franciaországból segítse a német forradalmat. (Évtizedek múltán is úgy véli, 1923 őszén „sikerrel meg lehetett volna vívni a proletárforradalmat, ha más lett volna a Német Kommunista Párt vezetése”.)

1924 januárjában az FKP lyoni kongresszusán egy papírlapot tesznek elé: „Lenine morte!” Hálátelten gondol a halottra, hisz „annyi mindent meglátó szeme” őt is észrevette, így a mozgalom élvonalában harcolhatott. Talán már Párizsból megírta Kun Bélának, hogy a kominternes munka helyett visszatérne Magyarországra. Ám lehet, csak 1924 nyarán veti ezt fel, amikor állítólag összeszólalkozik Zinovjevvel. Noha szervezi a KI V. kongresszusát, nem választják meg semminek. Vagy azért mert tudomásul vették, hogy hazatér, vagy azért forszírozza ezt, mert kiesett a vezetésből. De majd ő megmutatja! Pedig figyelmeztetik: 99 százalék, hogy lebukik és kivégzik! Hiába az aggodás, nem tesz le a szándékáról. Mint annyi elvtársa, ő is keresi a veszélyt. Kun Béla már régóta hangoztatta: „Ha a letartóztatás valószínűsége nem több 80-90 százaléknál, azt mindenkinek vállalnia kell.” A még tébolyultabb kiegészítés: „Gyávaság és aljasság azt mondani, hogy magamat hajlandó vagyok feláldozni a pártért, de másokat nem.”

Rákosit azonban egyelőre a kongresszus jegyzőkönyveinek sajtó alá rendezése foglalta le. Jutalmul – a kamikaze-akció előtt – hathetes szabadságot és beutalót kapott a Krímbe. Nagyokat gyalogolt és úszott, egy alkalommal úgy húzták ki a viharos tengerből... Valószínű, hogy RM is azok közé tartozott, akik az 1921-es bevezetésétől kezdve gyanakodva fogadták a SZU szabadosabb gazdasági politikáját.

Landler Jenő tiltakozott RM hazaküldése ellen: „Nincs gyakorlata a munkásmozgalmi aprómunkában, Livornót elrontotta. Beképzelt és különködő lett, öntelt... és mint egy elkényeztetett nagy gyerek, gyakran megmakacsolja magát.” A hazaiak sem akartak senkit se látni Moszkvából, mert ha együtt buknak le, keményebb büntetést kapnak. Landler a saját frakciójából javasolt valakit RM helyett. Kun azt ajánlotta, váltogassák egymást. Így lett.

A most is bajszos, szemüveges (és sosem parókás) „Braun Vilmos velencei születésű kereskedő” – azaz RM – 1924 végén tért haza pártot szervezni. Budapesten csupán egyetlen kommunista munkásnő címét tudta. Ebéd után felkereste, de nem találta. Amikor a nő este holtfáradtan előkerült a munkából, RM gyúrta helyette a tésztát („nemegyszer segítettem gyúrni az anyámnak”). Lebukása után azt vallotta a rendőrségen: „mielőtt belefogtam volna a tulajdonképpeni működésembé, lefogtak”. Ez nem igaz, hisz újjáalakította a pártot – bár „a Landler-frakció fanatikusai” hátráltatták. Egyikőjük RM szemébe mondta, ha beleártja magát a mozgalomba, kő kövön nem marad. (Később megbűnhődött ezért RM börtönében is.)

RM a legkevésbé sem volt tekintettel arra, hány elvtársa sorsával játszik (nem mentség, hogy magát sem kímélte). Illegalitása nyolc hónapja alatt kilencszer lépte át az osztrák–magyar határt. Szabadságra is Bécsbe és Velencébe ment, de még Moszkvába is elugrott egy tanácskozássra... Úgy kalkuláltak volna, hogy az se baj, ha lebukik, és lesz egy visszhangos per? RM szerepre vágyott, Kunék arra, hogy verhessék a cintányért. A tárgyalás után a Szovjetunió majd kiszabadítja Rákosit, ahogy az ő közbenjárásával a négyszázakat is

kimentették! Az újjászervezett és mintegy háromszáz tagú KMP Bécsben rendezett első kongresszusa után RM mégis rájött, hogy túl kockázatos lesz Budapesten. De Kun Béla követelte, hogy térjen vissza (hiszen ő is haza akart jönni).

RM óvatosságból egy ismerős ügyvédhez költözött Budapesten, ahol ott lakott az ügyvéd sógora, József Attila is. Imponált a húszéves költőnek, hogy a vendég hallott „istenkáromló” peréről, és személyesen ismer magyar írókat és költőket. Az meg sem fordult a fejében, hogy Braun Vilmos velencei kereskedő miként tehetett szert ezekre az ismeretségekre. RM az ifjú legújabb költeményeiről rögtön megállapította, hogy tehetséges és jó a formai érzéke, és halhatatlanságot jósolt neki – ha a proletariátus költője lesz. S mint aki jól végezte dolgát, „elutazott”, azaz máshová költözött a küldetését veszélyeztető költő elől, hiszen neki mégiscsak az egész proletariátust kellett megmentenie. Persze még mielőtt erre sor került volna, lebukott. (RM pereit idején József Attilának is tudomására jutott, ki is volt valójában az ő velencei kereskedőjük, de a költözni sem ekkor, sem később nem írt ódát Rákosiról, soha nem is említette.)

A gyanakvás fenntartása érdekében a KI azt terjesztette, hogy RM és társai konspirációs hibák miatt buktak le. De a rendőrök már a bécsi kongresszuson azonosították a résztvevőket, őt pedig addig követték, amíg eljött a kedvező alkalom a letartóztatására. A rendőrségi fogházban újból összeülhetett volna a kongresszus – őrizetbe került 54 kommunista. Felmerült, hogy Moszkva adta rendőrkézre őket, erre azonban nincs bizonyíték. Viszont Moszkva is benne volt egy ifjú kommunista titkárnő meggyanúsításában, hogy ő árulta el Rákosiékat. Ezért a SZU-ba csalták, és mint árulót kivégezték. A szovjet terrorgépezet hatása már jóval 1945 előtt érvényesült, és nem ez a lány volt az egyetlen magyar állampolgár, akit a kommunisták elárulása miatt a SZU-ban végeztek ki. RM lebukásában ő maga a „főbűnös”, aki vállalkozott erre az öngyilkos akcióra. Letartóztatása után a kommunista *Új Március* azzal dicsekedett, hogy a KMP úgy teljesíti történelmi hivatását, hogy „kockára tette legjobbainak életét”.

RM a Tanácsköztársaság mindeneképp is körözött bűnöző volt Magyarországon. Csoda, hogy hónapokig illegalitásban tudott maradni. Letartóztatása után – bár állítólag szenvedélyes dohányos volt – nyomban lemondott a cigarettáról, nehogy zsarolható legyen (és ahogy illik: „szabadulása után az első alkalommal egy szovjet cigarettát szívott el” – írta elítélttársa, Vas Zoltán). Őrizetbe vétele idején „nagysága 160 cm”, arcszíne egészséges, haja barna, kopaszodó, szeme szürke, orra és szája rendes, fogai hiányosak, bajusza borotvált, különös ismertetőjele nincs, egészségi állapota jó.

Noha RM vállalta a kockázatos küldetést, nem készült fel a kihallgatásra. A „tapasztalt, vasidegzetű ember” – ahogy magát jellemezte –, ha cigarettával nem is tudták zsarolni, mégis kikottyantott egyet s mást. Jóllehet a statáriális bíróság akár halálra is ítéltethette volna, RM, hogy nagyfiúnak látsszék, „dalolt”. Az árulást persze tagadja: csupán a társai vallomása alapján összeállított jegyzőkönyvet szignálta. De akkor miért minősíti súlyos hibának ezt a lépést, miért írja, hogy „semmiféle vallomást nem kellett volna tennem”?

Moszkva nemzetközi tiltakozást szervezett a megmentésére, és neves külföldi személyiségek álltak ki mellette (Henri Barbusse, Erwin Piscator, Käthe Kollwitz és állítólag Albert Einstein is). Az, hogy a kihallgatás során kifecsegte a párt és a KI „titkait”, csak vallomása visszavonásakor derült ki. Pjatnyickij, a Komintern titkára javasolta, hogy zárják ki a pártból, mert hiúságból nemzetközi figurának tüntette fel magát. De a nyulat mégsem lehetett elzavarni vadászatról, ezért a fegyelmet elhalasztották. Pjatnyickij azt is tanácsolta, hogy ne RM legyen a per központi figurája, ám Kun körömszakadtáig védte Rákosit, hiszen ő „a KI egyik legkülönb, legáldozatkészebb és legbátrabb pártmunkása”. A vitában állítólag Sztálin

döntött RM javára. Mert bárkinek a kezében volt is a per, koncepció kellett! A KI elnöke kijelentette: „mintapörnek kell lennie... mert most a Komintern egyik titkára áll a bíróság előtt”. Bízott benne, hogy Matvej (Mátyás) megállja a helyét. RM a tárgyalás előtti napon értesült a mama haláláról. Személyiség-lélektani tesztjének már említett megállapítása szerint: „A pszichoszexuális fejlődés zavarának egyik kulcsmozzanata az anyához való gyermeki kötődés tagadása, teljes leértékelése.” Nyíltan ez nemigen érhető tetten. Bár visszaemlékezésében nem siratja el a mamát, halálhíre lesújtotta, egy levelében azt írja: akkor halt meg egy fiatal rabtársuk is, emiatt napokig nem aludt a per előtt.

Fellépésének távrendezője Kun Béla volt. Rákosi és társai pedig eljátszották a rájuk kiosztott szerepet. Sőt túljátszották. A tárgyaláson időnként felugrottak, és a párt jelszavait kiabálták. A buta hősködéssel RM is egyetértett, bár emiatt szigorúbb büntetést kaptak. A lényeg: „sikerült a tárgyalótermet a Kommunista Párt tribünjévé változtatni”! „Tizenöt hónap alatt három szenzációs tárgyalás volt, erre felfigyelt az egész világ” – dicsekedett. Az 1926 nyarán zajló perben könyörtelenül leleplezte a szociáldemokráciát. Rákosit nyolc és fél év fegyházra ítélték. Büntetése 1927 elején emelkedik törvényerőre, a Gyűjtőfogházból átkerül a váci fegyházba. Fél évig magánzárkában van, onnan szabadulva írrok a szabóműhelyben. Testvére, Gizi levele szerint: „Mátyás nagyon meg van elégedve a sorsával. Most öt intelligens emberrel van egy zárkában, s nappal a szabóknál dolgozik az irodában. Nagyon szereti mindenki őtet.”

2. Börtönhatás

Vajon hogyan formálta RM személyiségét a börtönben töltött bő másfél évtized? A frakciós – pontosabban szocialista – Demény Pál lehúzott pár évet Rákosival (majd RM börtönében ült még tizenegy évet). Azt írta róla: „férfikorának szexualitását nem élhette ki... Bosszúvágy élt benne mindenkivel szemben, akik rabsága idejében szabadon éltek” – ám az általa börtönbe vagy bitóra juttatottak többsége börtönjárt eszmetársa! Egyikőjük szerint nem szabad olyan emberre milliók sorsát bízni, aki hat évnél többet ült, mert ennyi idő után „nem egyedül” szabadul.

Rákosiról az első elemző írás Magyarországon csak bukása után bő negyedszázaddal, 1983 elején jelenhetett meg egy irodalmi hetilapban. A történész szerző tiszteletet érdemlőnek nevezte RM magatartását a börtönben, ám „ebben a présben megőrizhetett-e annyit emberségből, hogy mások sorsát intézze?” Vita csak öt évvel később indulhatott erről egy éjszakai rádióműsorban, és akkor a szerző azt mondta: „Tizenöt börtönév után kétségtelenül nagyon fegyelmezett... kifelé nagy határozottságot mutató... embertelen emberré változott.” Nem valószínű, hogy e változás java itt zajlott le. Van, akinek a börtön a jellemét erősíti, és van, akinek a hibáit. Vagy ezt is, azt is. RM nem „egytényezős” ember, sokféle hatás formálhatta.

„Mondanom se kell, hogy mennyire nyomasztó az, hogy itt kell ülni, amíg odakünn szükség lehet az emberre” – írta a börtönből sógorának –, de „sok minden pótolható és helyrehozható”. Nem tudunk róla, hogy a börtönben bármikor depressziós lett volna. 1962-ben azt említette, hogy a börtönben „folyton vigyázni kellett”, nehogy az ellenség megkönyékezze. Furcsa megállapítás, mivel kommunisták között ült, a tizenöt év javát elvtársi közösségben töltötte, és semmi oka sem volt annak, hogy mellé „téglát” építsenek. (Egy időben a nyilasvezér Szálasi Ferenc is a Csillagban ült. Az 1939-es szovjet–német paktum aláírása után Szálasi meghajolt RM előtt és kezet nyújtott: „Azt hitte, ha Ribbentrop megegyezik az oroszokkal, akkor nekem különbékét kell kötni.”) Egyébként RM nemigen panaszkodott erre a tizenöt évre, csak tódítva inkább tizenhat évről beszélt. Ne ítéljük el ezért, hiszen életének majdnem a

felét kényszer alatt – emigrációban, száműzetésben, internálásban, börtönben – töltötte: 79 évéből 35 esztendőt!

A börtönben a szibériai, moszkvai évek után is oroszul tanult, de unta, akárcsak azokat a könyveket, amelyeket az ügyvédtől, nővérétől és a fogházkönyvtárból kapott, mert alkalmatlanok voltak hiányos ismeretei pótlására. Landlertől francia, angol és főleg orosz nyelvű regényeket kért. Amikor 1927 nyarán a váci fegyházba került: „Polgári foglalkozása: magánhivatalnok. Itteni foglalkozása: írnok. Vallása: felekezet nélküli. Szabadul: 1934. IV. 25.” És egy szokatlan hangvételű Rákosi-levél: „Nagyságos Igazgató Úr! Kérem, méltóztassék megengedni, hogy szándalmat a házi cipészethél letétem terhére megtalpalják, s megfejeljék.”

Magánleveleit beosztotta három-négy családtag, ismerős között. Látogatója alig volt. A mama meghalt. A hetvenéves Rákosi József 1932-ben – gyermekei tiltakozása ellenére – másodszor is megnősült, és egyszer sem látogatta meg a börtönben híres, ám hite tagadó fiát, levelezésüknek sincs nyoma. (Az apa második feleségéről semmit sem tudunk.) A Rákosi fiúk egy kivétellel emigrációban éltek, nem látogathatták – maradtak a lányok. Jolán átszökött hozzá a jugoszláv határon. Ha RM elfogadja tőle a hatalmas libamáját és rengeteg süteményt, abban az évben nem kaphat több csomagot. Csakhogy egy új szovjet konzervgyár dolgozói neki ígérték első készítményeiket. És Jolán fájó szívvel visszacsempészte „a sok viszontagságon keresztül a váci fegyházig vitt élelmiszereket”.

Magyarországon akkor a politikai fogoly – államfogoly – nem dolgozott, naponta két órát sétált. Saját bútor, saját ruha, saját élelem járt neki, szabadon olvashatott, a nappali órákat külön zárkájukban vagy társaikkal tölthették, korlátlanul levelezhettek, fogadhattak látogatót. A fegyenceknek nyáron ötkor, télen fél hatkor kezdődött a nap, tisztálkodásra, öltözködésre, ágyazásra fél órájuk volt. Majd munkába vonultak, ahol 8-kor negyedórás étkezési szünet járt. Délelőtt egyórás séta volt. A zárkában ebédeltek, majd folytatták a munkát este 8-ig, vagyis napi tíz órát dolgoztak. A „jóviseletű” fegyencek a saját pénzükből havi hat pengőért (kétkilónyi füstölt szalonna) élelmiszert vásárolhattak, „spejzolhattak”. Csak házastársnak vagy a legközelebbi rokonnak lehetett negyedévente írni. Látogatót is negyedévente fogadhattak, fél órára. A „jóviseletű” fegyenc karácsonykor egy 2 kg-os csomagot kaphatott, könyvet a rabkönyvtárból kölcsönözhetett. Vasárnap délelőtt és délután is istentiszteletre vezették őket.

Mivel a kommunistákat köztörvényes bűnözőknek tekintették, 1929-ben hatvankét kommunista elítélt éhségstrájkot folytatott az államfogoly státusért. Hiába. Ám a sikertelen strájk után a kommunisták zömét, közöttük Rákosit is Szegedre vitték, és elkülönítetten, a fegyenceknél jobb körülmények között tartották. Rákosinak a szegedi Csillagban külön zárkája volt. Vagy tíz évet ült itt.

Szegeden megszervezték a pártéletet. A vezetőség – a „szem” – tagjait a megbízható párttagok „demokratikusan” választották. Ha valakit sérelem ért, a „szem” tárgyalta az igazgatóval. Hírekért a „szem” kapcsolatban volt a bűnözőkkel is. Egy orvos Csillag-társ szerint: „A kommunisták könnyebben bírták a börtönt... Az első pillanatban kialakították a maguk társadalmát.” Küldték nekik a könyveket, lassan több ezer kötetük volt. Ezeket a külföldi kommunista műveket külön raktárban tartották. Ide nem mehettek egyedül, de lemásolták a kulcsot, és a szemináriumhoz szükséges könyveket kilopták, amíg valaki meg nem írta a *Sarló és Kalapács*-ban, hogy egyetemmé alakították a börtönt. Zárkakutatás, hipis után csak Lenin-kötetet tizenötöt találtak náluk, meg egy rakás egyéb kommunista irodalmat.

– Nekem a Csillag volt a főiskolám – mondta Réti László, aki 1948 után a Munkásmozgalmi Intézetnek lett az igazgatója. – Érintkezhattünk a többi fogollyal is, de dolgozni nem kellett. Nappal mindenki abban a zárkában tartózkodott, ahol akart, így tudtuk megszervezni még a felsőfokú oktatást is. Rákosi például történelmet tanított; gazdaságtanból a Kapital (Marx: *A tőke*) első kötetét tanulmányoztuk németül; a vizsgadolgozatom egy hatvanoldalas füzet volt. A cenzúrán keresztül beküldött könyvek egy részét előre preparálták nekünk. A Kapital első kötete például Theodor Grün „Theorien der Volkseconomie” című könyv borítójában érkezett. A KP lapja, az Új Március, a könyvek dupla fedelébe volt kötve. A bútorgyárban dolgozó közbüntényesek pénzért mindent csempészték nekünk. Amikor a hipis során lebuktunk, áthelyeztek bennünket a kisfogházba. Itt nehezebb volt megszervezni a kapcsolatot a külvilággal. Nemcsak elkülönítettek bennünket, hanem dolgoznunk is kellett: sásszatyrokat szőni. Textilmérnök társunkkal tökéletesítettük a szatyorkészítést, és hozzáfogtunk a gyékényszőnyegek gyártásához is. Festeni kezdtük a szálakat, amivel legális főzési lehetőséghez jutottunk. Teljes kommunizmusban éltünk. Nevetséges is volt az egyenlődsdi, mert ha egy csomagban volt húsz deka savanyú cukor, mindenki kapott másfél szemet. Rákosinak nagy tekintélye volt – fejezte be Réti.

Ha a börtönbeli viták elfajultak, a fegyelmi akár kizárás is lehetett a közösségből, ami azt jelentette, hogy két-három hónapig nem szóltak az illetőhöz. A kommunista rabok tegeződtek egymással. A börtöntestvériség folytán Rákosit egy tizennyolc éves fiú is keresztneven szólíthatta. Egy idő múlva RM javasolta is, hogy szűnjön meg a tegezés, mert állítólag egy izgága társuk melegebb éghajlatra küldte.

A kommunista rabok rongyosra olvasták a szovjet Taraszov-Rogyionov *Csokoládé* című regényét. A könyv főhőse Zugyin, a Cseka, a szovjet politikai rendőrség kormányzósági elnöke. Ellenforradalmi társaságban letartóztattak egy volt balerinát, és Zugyin elengedte, sőt fölvette Jelenát maga mellé titkárnőfélenek. Jelena valakitől csokoládét és néhány pár harisnyát kapott. Ezek egy részét Zugyin feleségének és gyerekeinek ajándékozta. Majd egy gazdag család tizenkét font arannyal megvesztegette Jelenát, hogy keverje el a fiuk aktáját, aki így kiszabadult. A vizsgálat során Zugyin is gyanúba keveredett a feleségének adott harisnya és csokoládé miatt. A munkások elégedetlenek, mert nincs kenyér, a főnökök meg csokoládéval zabálják teli magukat! Zugyint és Jelenát halálra ítélik. „Megölünk téged... hogy megmentsük az ügyet, feláldozunk azzal a tudattal, hogy te megérted, nem lehet másképp.” És Zugyin belátja: „Mégiscsak az a fontosabb, hogy az ügy, az emberiség boldogulása haladjon előre.” (RM szerint a példázat „a népakarat érvényesülése személyi áldozat árán is”).

1934 áprilisában lejárt RM büntetése. De nem bocsátották szabadon, hanem egy új perben felelősségre vonták az 1919-es népbiztosi ténykedéséért. A második tárgyalásra még nagyobb volt a készülődés: a védőkkel megüzent moszkvai „direktívák” szerint az aktuális népfrontpolitika igényeként kellett megjelennie. A bíróság a kormányzótanács egykori tagját tette társnak ítélte felségsértés büntetésében, és 27 rendbeli gyilkosságban, 17-ben pedig felbujtónak. De felbujtó pénzhamisításban is, mindezért életfogytiglani börtönt kapott. Viszont okos, makacs feleletei, a felkészítésnek megfelelő „reklámszöveg” elmondásáért, hősiességéért a Komintern kongresszusán bekerült a végrehajtó bizottságba. A KI történetében először őt választották be a börtönből a végrehajtó bizottságba (Kun „helyett”). Ezzel egyértelművé vált, ha megéli, ő lesz a magyar párt egyik vezetője.

A tárgyalás is bizonyította, hogy ezerarcú: ahány feladat, annyi ember. Az álarcépítés a hamis iratokkal utazó bolsevik követ, a fogoly és a politikus önvédelme. Volt fogolyarca, szabadember-arca, hivatalos arca és számos ábrázata. Most megkapta az ezeregyediket: életfogytigas arcát. Fogolyarcáról maga beszélt a bíróság előtt: ha valami baja van, akkor az

angol „keep smiling” tréningjei alapján inkább derűs arcot vág. Ereje a változékonyság. Volt Lenin-arca, Kun-arca, lesz majd Sztálin-arca, volt és lett 1925-ös, 1935-ös, 1945-ös és 1956-os arca, és biankó arca. Zavar jele soha nem látható rajta. Ez az arc nem a lélek tükre, hanem az érzelmek szemfödője. Jó színész, akárcsak gazdálkodó dédapja, aki teátrumot is szervezett Topolyán. Felnőttként a kommunista vezért játszta. Nagystílus volt kisstílus is. Pókerarc, gyors észjárás, félelmes memória. (Feltűnő, hogy a lopva szerveződő kommunisták kiválasztódásánál milyen alapvető szempont volt a jó memória.) RM nagy kártyás lehetett volna. Bankrobbantó.

Második pere idején világszerte tüntetéseket szerveztek életének megmentéséért. Nagy ember volt. Ezernél több Amerikából, Angliából stb. érkezett, előre nyomtatott levelezőlapot őriz a levéltár. A lapok egyik oldalán Rákosi rabruhás képe, a másikon a nyomtatott szöveg: „Követeljük Rákosi Mátyás szabadon bocsátását, akit nyolc és fél évi kitöltött börtönbüntetés után halálra akar ítélni a magyarországi fehérterror.” (Az ügyész halálos ítéletért fellebbezett.) Előbb tiltakoztak, nehogy halálra ítéljék, majd azért, nehogy halálra kínozzák. „Gyötrik Rákosi Mátyást” címmel arról írt a *Sarló és Kalapács*, hogy bár tíz éven felüli büntetésnél tilos a szigorított magánzárka, mégis ott tartják. „Rákosi Mátyás súlyos beteg. Meg van támadva a tüdeje, meg van támadva a szíve és meg vannak támadva az idegei... A szigorított egyes zárka szétrombolja a fogoly idegzetét és egészségét.” Ám RM jól viselte a börtönt, meg sem fordult a börtönkórházban, élete nem forgott veszélyben. Persze a börtön akkor is börtön, ha a kommunista világsírám – halálos beteg, veszélyben az élete stb. – nem igaz.

– Nekünk sem volt rossz dolgunk a börtönben, hát még Rákosinak, akit tiszteltek, és tudott viselkedni, aki bátran fellépett egy csomó ügyben – mondta újságíró elvtársa. – Külföldi látogatói is voltak a Csillagban. Romain Rolland elküldte neki könyvét, a *Beethoven-t*. Osztályírnokként szabadon járt-kelt, csak éjszakára ment be a zárkájába, titokban rádiója volt.

Sok nyoma van ennek a rádiónak. RM is panaszkodik, hogy az éjszakai rádiózás miatt csak négy-öt órát aludt. (A hatvanadik születésnap kiállításra rekonstruálták a celláját. Egy hatodikos kislány azt írta a vendégkönyvbe: „megragadta a figyelmem Rákosi pajtás rádiókészüléke... ezért példaképül állítom elém”.) A szakember szerint a harmincas években egy fejhallgató nagyobb volt, mint ma egy világvevő, és a készülék csak antennával működhetett volna.

– Az a rádió úgy szólt, mint ez a hamutartó! – mondta Demény Pál. – A rendszeres hipiskor négy-öt ór felfordította az asztalt, kiürítette a szalmazsákot, körültagogatták a csajka peremét is. Hírekhez a közbüntényesektől juthatott az ember, akikkel a templomban lehetett találkozni. Ám Rákosi felekezet nélküli volt, nem jött templomba.

1936 márciusában a Reuter budapesti tudósítója fél órát beszélhetett Rákosival négy szemközt. Neki szívbántalmaira panaszkodott: „Első bebörtönzéseim idején az orvos azt mondta, hogy nyugalomra és zavartalan életre van szükségem.” Tizenegy év alatt tizenötször büntették meg, és hatszor tartott éhségstrájkot. Az ellátása ugyanaz, mint a többi rabé. „Utálom a babot, a borsót, a lencsét, de ha kevesebbet eszem, kevesebbet mozgok, kevesebb kalóriára van szükségem. A súlyom mindig változatlan.” Panasza: „Intellektuel ember vagyok, és hat nyelvet beszélek, de... legfeljebb csak magyar és német könyvet kaphatok a könyvtárból... ezek a könyvek mind érdektelen, öreg művek.” De: „optimista vagyok és hiszek ügyem igazában, különben egy nappal sem bírnám ki tovább”.

A Vörös Segély az elítélt kommunisták ellátását öt, illetve családosoknál tíz dollárral támogatta. RM különleges elbánásban részesült. 1937 őszén például a következő megrendelést adta fel a börtönből: „1. Schöpflin Aladár: A magyar irodalom története a XX.

században... 2. Adorján János: A magyar föld korszerű problémái... 3. Vitéz Málnási Ödön: A magyar nemzet őszinte története... 4. Eduard Rhein: Wunder Welten, Berlin 1936. Ulstein Verlag.” Friss könyveket kért, és mutatóvényszámot két folyóiratból (*Tanú, Ország Útja*), végül a Népszövetség angol és francia statisztikai füzetét.

A spanyol polgárháborúban harcoló magyar brigád felvette a nevét. (Szabadulása után az ifjú kommunista rabok kapták a dézsáját, az evőeszközeit és Romain Rolland neki dedikált kötetét.)

Kun Béla 1937-es „lebukása” különös eseménye RM börtönéveinek. Előzőleg állítólag ő is reagált a börtönből a moszkvai letartóztatási hullám hírére: „Felháborodva értesültem arról, hogyan garázdálkodnak a trockisták a Szovjetunióban” – és helyesli a legerélyesebb eszközök alkalmazását is „a német és japán fasizmus szolgálatában álló kémek, szabotőrök, gyilkosok” ellen. A börtönigazgató szerint a levél nem Rákositól ered: „levélírássra még a fizikai lehetőség sincs” – és valószínű, igaza volt.

Kun és Rákosi vonzalmában, taszításaiban tetten érhető a Komintern-politika forgandósága, és minden szörnyősége. Egy szavahihető illegális kommunista pártvezető (Rostás István) azt állította, Kun Béla arról beszélt neki 1930-ban, Moszkvában, hogy Rákosi nem fog kiszabadulni 1934-ben, mert ők megszervezik a népbiztosi pörét! A meglepett Rostásnak Kun aztán elmondta, hogy illegalitásban, sehol másutt nincs olyan alkalom az agitációra, mint a bíróság előtt, és Rákosi már megmutatta, képes szószékeknek használni a vádlottak padját, ezért javasolják az ügyvédeknek, hogy intézzék el a népbiztos-pert! (Megjegyzendő: Kun Béla Moszkvában apró nézeteltérések miatt is lecsukatta elvtársai tucatjait.)

Hazatérte után 1932-ben Rostás is bekerült a Csillagba, és RM kiszedte belőle, mi a terv vele: – Először megdöbbsent, elszürkült az arca. Ha szíven ütötte is a hír, később mégis azt mondta: ha a párt ezt kéri, ő vállalja, és nem fognak benne csalódni! – Említette is a védőjének, egész idő alatt arra gondolt, hogy „elő fogják venni” a népbiztosi perét. És a Kominternnek meg Kun Bélának érdekében is állt, hogy akár egy per árán is igazolja: él és harcol a párt. Ám eddig nem került elő semmiféle bizonyíték arra nézve, hogy Kun Bélának vagy a Kominternnek szerepe lett volna a népbiztosi pör rendezésében, Moszkva efféle húzására nincs is példa.

Kissé bizarr is az ötlet, hogy RM „pártmunkában” ült éveket (bár ha a „pártmunkában” kivégzettekre gondolunk, nem is tűnik annyira képtelennek). 1962-ben RM azt állította: „Mikor 1935-ben letelt a nyolc és fél esztendőm, akkor az én kiszabadulásomat a trockisták akadályozták meg... és ennek következtében ültem 15 és fél évet.” Elgondolkodtató, hogy szűk elvtársi körben is csupán egyszer és csak leváltása után, élete vége felé említette, hogy nem a „fasiszták”, hanem a „trockisták” dugták vissza a rács mögé. Sajnos nem kérdeztek rá, kire, kikre gondol. Egyébként, ha tényleg történt valami manipuláció, neki volt oka, hogy hallgasson róla, hiszen a második tárgyalás meg a börtönszolgálat avatta hőssé, vezérré. Mit szólt volna a világ, ha kiderül, hogy az egész csak politikai színjáték, még ha vérre menő is? Mit gondoltak volna a pör ellen tiltakozók? De vajon mit gondolt akkor ő maga erről az egészről? Pusztán Kun ötlete is – ha volt – leleplezi a koncepciós pereket (aminek ő is áldozata lett), segít megérteni Rajk és a többiek áldozatát. Lehet, hogy ez az eddig ismert dokumentumok alapján szokványosnak tűnő pör a sarokpont, erre jár az egész Rákosi-rejtély, ha létezik ilyen? Tény, hogy a nagy önuralmat kívánó feladatokhoz rendre felnőtt. A letartóztatás utáni kihallgatásoktól eltekintve, a tizenöt évi börtön idején végig hősieen viselkedett, bizonyosság rá két nyilvános fellépése is. A kommunistákat amúgy is fertőző küldetésstudat még inkább elragadta! Hiszen aki férfikora derekán, kilencévi börtön után vállal egy újabb pört – akkor is, ha semmit sem tehetett ellene –, könnyebben várt áldozatot

másoktól is. 1935–36-ban őt vitathatatlanul hős kommunistának ítélték. És a tárgyaláson kijelenti: „Kommunista vagyok és maradok. Nyugodtan nézek a jövő elé, jöjjön, aminek jönni kell, a jövő a miénk.”

Van a Rákosi-történetben még egy csavar: Magyarország őt nemcsak Sztálinnak, hanem Horthy Miklós kormányzónak is köszönheti! Sztálin adta az ideát, Horthy a corpust; a főtitkár a főtitkárt, a kormányzó magát a személyt. Lehet, RM csupán annak köszönheti az életét, hogy 1934-ben nem engedték szabadon, hanem elítélték másodszor is. Ki tudja, hogy Moszkvában, a harmincas évek végén elnézők lettek volna-e vele szemben. Ott Kun Bélával az élen letartóztatták, kivégezték a magyar emigráció legalább tizedét. Ráadásul mindkét mentora, Kun és Zinovjev is lebukott. Milyen esélye lett volna a moszkvai tisztogatás túlélésére a nagyszerű Mátyásnak, aki „igazi Zinovjev-tanítvány” (Kun), trockisták neveltje volt? Így aztán a politikus RM telivér apja, Sztálin képe mellett – nevelőszülökként? – meglebben Horthy arcma is. Furcsa pár.

Rákosinak eszébe sem ötlött, hogy bármit is köszönhetne Horthynak. Nem foglalkoztatta a téma. A Szovjetunióra sem panaszkodott, amiért nem mentette ki hamarabb. (A család a kicserélés megghiúsulásáért Kun Bélát okolta. Szerintük Kun attól tartott, hogy RM „marxista tudása, egész személye elhomályosíthatja őtet”). Holott szerencséje, hogy Moszkvának a börtönben volt rá szüksége. Hiába is próbálta Magyarország több alkalommal kicserélni, a SZU-nak nem kellett. És életben maradt. (Ha túlzásnak tűnik is, funkcionáriusi életében a börtönben volt a legnagyobb biztonságban.)

Bárhogy történt: a világ szemében a Rákosi-per a KI kiválóan megrendezett akciója volt. Több ifjúban ez keltette föl az érdeklődést az eszme iránt. Meghatottan idézték 1935-ös kiállítását: „Bármilyen legyen az én egyéni sorsom, az ügy, amelyért én harcolok, győzni fog.” Hitvallásának az addig lehúzott tizenegy év adott nyomatékot. A voszkreszenszki Krasznov házaspár az ítélet napján született kislányát Mátyásnak keresztelte, akárcsak az azsitkovoivi Ivanovék. (Pedig biztos született aznap fiú is a hatalmas Szovjetunióban.)

Vajon a börtönévek milyen hatással lehettek RM személyiségére? A szakvéleményt adó kriminológus szerint a politikai elítéltek másként viszonyulnak a bezártsághoz, másként reagálnak a megaláztatásokra, mint a közbüntényesek. Erkölcsi fensőbbiségük könnyebbé teszi a büntetés elviselését: a meggyőződés erkölcsi tartást is ad. Ők nem a társadalommal, hanem a hatalommal kerültek konfliktusba, egy osztály vagy csoport uralmát, hatalomgyakorlását kérdőjelezzik meg. A politikaiak többnyire nem is abból a társadalmi rétegből vagy szubkultúrából származnak, ahonnan a közbüntényesek, pszichés és szociológiai különbség is van közöttük.

Az elítéltet az idő is fogságban tartja. Minden engedélyhez kötött, nem döntheti el, hogy dolgozik-e vagy sem. A személyes tér csökkenésével együtt elvész az intimitás tere is, ki van szolgáltatva mások vizsla tekintetének. A szexuális szükséglet kielégítetlensége még kiszolgáltatottabbá teszi. Nincs tere az egyéniség kibontakozásának, sőt pontosan az a cél, hogy az egyéni szükségleteket a minimálisra csökkentsék. Kielégítésük bürokratikus szabályozott, ebben az ágyneműosztástól kezdve az étkezésig mindennek megvan a maga procedúrája. Ám a börtönben is volt pártsejt, pártfegyelem. Erős késztetés élt bennük arra, hogy közösségi életet éljenek, szemben a közbüntényesekkel, akiket nehéz bármiféle közösségi megmozdulásra rávenni; legfeljebb szökésre szövetkeznek.

Noha a börtön igyekszik lebontani a személyiséget, ha a fegyenc erkölcsi elhivatottsága nagy, ha igaza tudatában él, megőrizheti az egyéniségét. De az is előfordulhat, hogy egyre gyűlik benne a harag, a bosszúvágy. Nem személyes bosszúra kell gondolni, hanem „osztály-

bosszúra”. Végül a börtön politikusi előiskolának is tekinthető: megtanít a szerepjátzásra. Ebben a parancsuralmi rendszerben a rab elsajátítja, hogyan lehet kielégíteni az örök igényeit, hogy megőrizzen némi szabadságot. Eljátssza tehát, hogy ő a jó elítélt. És RM roppant eltökélt is volt. Második börtönében (1927) látnoki sorokat – fogadalmat? – írt: „A legközelebbi 15 évre garantálok magamért.” A börtönben állítólag azt is megpendítette, hogy Magyarország leendő antifasiszta kormányában ő lesz a belügyminiszter!

Összefoglalva: Rákosin a börtön tizenöt éve legfeljebb csak „finomított”. Végző formába őt is a hatalom öntötte, ez emelte ki, tette markánsabbá személyiségi vonásait. A gyöngeségeket a hatalomnál jobban semmi sem hozza felszínre. Ahogy aztán a hatalom mind korlátlanabbá és követelődőbbé vált, úgy vált önmagával szemben is egyre igénytelenebbé. Ám a börtön emelte őt a sztálini párt magyar osztagának élére, itt lett „a magyar munkásosztály vezére”. Nem annyira rátermettsége, mint életútja, elhivatottsága miatt. És Sztálin is elfogadta. Gerő Ernő, a KMP korábbi első embere azt mondta: Rákosi a párt „természetes vezetője”. Nincs abban semmi szégyen, hogy börtönérdemei miatt segítették az élre. A börtön minden ifjú mozgalom nemesi oklevele.

3. Természetes vezető

Noha RM számított rá, hogy kicserélik, csak a szovjet–német megneemtámadási egyezmény ürügyén szabadult: az oroszok az 1848-as szabadságharcban zsákmányolt magyar zászlókat adták érte cserébe. 1940. október 30-án RM ráköpött a Csillag börtön küszöbére, és a szovjet követség által bérelt taxin jött fel Szegedről Budapestre. A sok mosolygás miatt megfájdulnak az arcizmai, éjszaka a puha ágy mellett, a földön alszik, szabadtéren hónapok múlva is tériszony fogja el.

November 2-án rabtársával, az 1925-ben vele együtt letartóztatott ifjú kommunista Vas Zoltánnal gyalog kelnek át a határon „Szovjetországba” Uzsoknál, és tévedésből átadják velük a magyar detektívek bőröndjeit is. „Nincs szó, mellyel kifejezhetném hálámat a szovjet kormánynak, a Kommunista Pártnak és a nagy Sztálinnak!” – nyilatkozza, még nem a helyes sorrendben említve a címzetteket. Ujsoktól Moszkváig úgy köszöntik, hogy az orosz forradalom ünnepére érkezzen a fővárosba. Tömeg várja. Azon kevesek egyike, aki életfogytiglani börtön után tért vissza a mozgalomba. Múltja megszépült: már Lenin megbízásából építette a kommunista pártokat, és segítette a viták elsimítását a francia és az olasz pártban. Nem volt hát meglepő a Rákosi nyomdokain járó (Galilei Kör, KMP-alapítás, emigráció, magyar börtön, szovjet kicserélés), de nála hat évvel fiatalabb KI-munkatárs, Révai József kérdése: „Nem jössz a Kijevi pályaudvarra pártunk vezetőjét fogadni?” A magyar párt életben hagyottjai nemcsak fogadták, hanem el is fogadták Rákosit. Az 1936–37-es „tisztogatásokon” túl ennek is köszönhető, hogy Moszkvában, a magyar párt vezetésében nemhogy frakciózás, rivalizálás sem igen volt ekkor. A lényeg persze, hogy Sztálin „kiszabadította”. Harmadnap magához öleli őket az apparátus: a KI VB Titkársága. Majd orvosi kivizsgálás következik a vezérkar barvihei szanatóriumában, és pihenés az ugyancsak Moszkva közeli pártüdülőben hat héten át.

Ha Sztálin nem fogadta is, RM Moszkvában a kivételezettek közé tartozott. Először a vezető emigránsok hírhedt lakhelyén, a Lux Szállóban kapott szobát. (Moszkvai – vagy kommunista? – életkép: RM a portáról felszólalt egy ismerősének, hogy hányas cellában lakik.) Hamarosan lakást kapott. Később kocsit, sofört és dácsát, ahol kertészkedett. Akik nem ismerték, láthatták, mennyire fontos a számára, hogy kiemelkedjék. Állítólag képes volt éjszaka kiszökni öntözni, hogy neki legyen a leghatalmasabb répája, krumplija.

Visszatérve a gyógyüdüléshez: itt kezdődött RM egyetlen „ismert” szerelmi története. A keleti köntösbe burkolódzó 38 éves ügyésznő, Fenya Fjodorovna Kornilova előre köszönt a folyosón nekik. A bővérű Vas Zoltán lecsapott rá, de hiába. Végül bemutatta Rákosinak. Neki tetszett a „jakut kisebbség” lánya, az enyhén ferdevágású szem, hogy annyira más, mint az ő magyar anyja és a testvérei, de éppolyan molett és alacsony, mint ők. Csakhogy az asszony férjnél volt! Vergődését látva Vasné egyedülálló hölgyekkel ismertette össze, sikertelenül. Kun Béla lánya, Ágnes szerint RM – aki hajdan „pesztrálta” – elpanaszolta neki, hogy a börtönben talán elvesztette a potenciáját, és dicsérgette, milyen gyönyörű asszony lett! A történet valószínűtlen, és pikáns is, hiszen mégiscsak a „lejtőre került” Kun Béla lányáról volt szó! Vagy a Szovjetunió gátlásos, aggregény hősét belekergette a szorongás – szeretheti-e valaki? – ilyen reménytelen próbálkozásba is? Szabad életében újból „téma a nő”.

Nem tudni, hogy a véletlen hozta-e össze újból Fenya Fjodorovnával, és azt sem, hogy az asszony vagy RM kezdeményezte a találkozást. Kapcsolatuk titkos és izgalmas lehetett, hiszen a párt zordabb volt az egyháznál, belesett a kulcslyukakon is. Az értelmiségi családból származó asszonyt vallásosan nevelték, csak huszonöt évesen, 1928-ban lépett be a pártba. Férjét, a katonatiszt Pahomovot egyetemi évei alatt ismerte meg. Egy kínai forradalmi tábornokról Li-nek nevezett (majd Levre, becézve Ljovára oroszosított) kamasz fiukkal hármásban éltek. Az asszony több esetben, a hivatalában randevúzott Rákosival. Pahomov nem akart válni, de Fenya elköltözése, vagy valaki (netán a háború) jobb belátásra bírta. Lehet, hogy már 1941-ben összeházasodtak, vagy az evakuálás miatt legkésőbb 1942-ben. Az esküvő formalitás volt a SZU-ban. Tény, hogy Fenya egyszer csak előkerült a semmiből, és RM a feleségként mutatta be. (RM, 1945: „Moszkvában feleségül vettem a Bírák és Ügyészek Országos Szakszervezetének elnöknőjét, aki maga is ügyész. Tehát még a feleségem is azok közül került ki, akiktől életemben a legtöbbet szenvedtem. Ez azonban nem zavarja családi életünket.”)

Az asszonyt nem RM külseje vonzhatta, hanem a kvalitása. Mindkétszer „felfelé” házasodott, és először Moszkvába, aztán Budapestre, azaz egyre nyugatabbra. Az orosz katonatiszt számára olyan parti, mint egy magyar lánynak egy német kereskedő, a magyar pártvezér meg Oljokminszkából nézve szinte maga Rockefeller. A lélektani teszt szerint lehet, hogy RM tudatosan alulválasztott. Fenya tisztelte, fölnézett rá, becsülte az eszét, a rangját, európaiságát. Respektálta „nápcskáját”. (Lehet, hogy nem nápcskámnak, hanem lápcskának – nyuszika? – szólította, ám ezt az oroszok csak bizalmas helyzetben használják.) Házasságuk majd harminc éve azt mutatja, szerették egymást. Rákosit nem dorgálták meg, amiért „elcsábított” egy férjes asszonyt; igaz, egy vezérnek illetékes kisértésektől védettnek, nősnek lennie. Valószínűtlen feltételezés, hogy házasságuk mögött a szovjet titkosrendőrség állt. Ugyan miről értesülhettek volna RM tizedrangú magánéletéből? Fenyánál lényegesen többet tudtak róla vezetőtársai.

Mindketten egy fiút hoztak a házasságba. RM illegalitásban élő húgának, Hajnalnak a fiát, a hétéves Vlagyimirt közvetlenül a háború kitörése előtt csempészték át Jugoszláviából. A meglepett RM beadta őt egy árvaházba. Fenya fia is kollégiumban tanult. RM büszkélkedett vele, hogy Moszkvában Fenyával együtt nevelték fogadott fiukat, Vlagyimirt, ami azt jelentette, hogy az unokaöcs 1943-ban velük élt, aztán kollégiumba adták, talán azért, mert Li (Ljova) nem bírta a kadetiskolát, és ő költözött a Gorkij utcai lakásba. (Amikor Rákosiék 1945-ben Magyarországra jöttek, az asszony fia a Szovjetunióban maradt, és katonatiszt lett. Vlagyimir Budapesten érettségizett, és a Szovjetunióban szerzett mérnöki diplomát. 1962-ben a nevelőapjával folytatott levelezés miatt pártfegyelmit kapott. Második felesége magyar, Budapesten élnek.)

RM 1941 elején kapcsolódott be a magyar párt munkájába, a Kominternben ő képviseli a KMP-t. Még titkársága sincs, ő veszi fel a telefont, amikor egy magyar felhívta a portáról, hogy felmenne hozzá. „Előzetes bejelentés nélkül?” – kérdezi megrökönyödve. (1945 után azt írja, „eredeti foglalkozása: hivatalnok”). Ott folytatja, ahol majdnem húsz éve abbahagyta, noha időközben Moszkvából eltűntek elvtársai, és eltűnt a kétely is. Az utóbbi hagyján, de a tisztogatások rázúduló keservei, a „szörnyű panasznapok” összekuszálják. Az özvegyek, a hozzátartozók megrohanják, és rádöbbsentik, hogy elveszett a magyar emigráció színe-java – titkossá vált a magyar párttörténet.

Moszkvai börtöncella 1937-ben:

– *Hány évet kaptál?*

– *Huszonötöt.*

– *Miért?*

– *Semmiért.*

– *Hazudsz, semmiért tíz jár.*

RM érthetetlennek tartotta, hogy az ellenség főképp a magyarokat szervezte be (a százezer magyar internacionalista mítosza a visszájára fordult). Főképp Kun Béla sorsa izgatta, akihez „meleg baráti kötelék” fűzte. Ám a KI elnöke, Dimitrov nyugtatgatta, hogy a világszerte ismert Kun ügyét „jól megnézték”. Manuilszkij is azt bizonygatta, hogy Bélájuk a nép ellensége volt. RM két tűz közé került. Noha visszaemlékezésében az 1937-es letartóztatáshullámot már ő is „magában véve helyes intézkedés”-nek minősíti, ebben szerepe lehetett annak, hogy már a lecsukottak utáni „érdeklődés” is megharagítja a szovjet vezetést. A belügyi népbiztos, Berija figyelmezteti, hogy az ellenség kiszabadítására specializálja magát. Két másik szovjet pártvezető másfél órán át leckézteti, mert bizalmatlan a szovjet rendszerrel, Sztálin elvtárssal szemben! Még a magyar külügybe is befut Moszkvából a hír, ha Rákosi sokat mozgolódik, „a kémgyanúság vádjával, avagy egyéb címen bekerül – mint annyi elődje – a GPU [a szovjet államvédelem] börtöneibe”.

Közben – netán figyelmeztetésül, talán a precíz Gerő javaslatára – elővették az 1925-ös rendőrségi vallomása miatt ellene indított fegyelmit. Sztálin állítólag azt mondta, jóvátette már a bűneit, hagyják békén. Lezárták hát a tizenöt éve porosodó aktát, és a megrovással segítették akklimatizálódását a sztálini pártba. A melegszívű Sztálin pedig RM közbenjárására szabadon bocsátatta a filozófus Lukács Györgyöt. RM büszke volt erre. (RM, 1962: „Nekem közvetlen viszonyom volt Sztálinnal. Ami annyit jelentett, hogy esetleg én tudtam beszélni vele, én meg mertem neki mondani, hogy jó színben van. A többiek nem merték.” Tegyük hozzá, nem sokat hízelegetett Sztálinnak, mert a számba jöhető húsz év alatt tucatnyi alkalommal ha találkoztak. Ehhez semmi köze az eltitkolt, majd túlértékelt fegyelminek vagy fogolyszabadítási kísérleteinek.)

Moszkvai titkárnője, Signe nem szerette őt, mert a háborús években is kincseket – cukrot, narancsot, kekszet, csokoládét – kapott, de sosem kínálta meg. Egy kétéves kisfiúnak, aki nem látott még narancsot vagy csokoládét, RM egy szem kockacukrot tett a szájába. Signe eltökélten bement hozzá, szövé tenni a történeteket. RM az ablaknál állt, és a lányt megelőzve közölte: tizenöt évig ültöm börtönben, és tizenöt évig nem láttam gyereket!

Németország 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót. A KI általános harcra szólít fel a németek ellen, ám Rákosiéknak nincs kapcsolatuk a hazaiakkal. Létrehozzák hát a Kossuth rádiót. Ez mindenkit ellenállásra buzdít, sztrájkot hirdet. Tanácsolja, hogy az asszonyok rejtse el katonaköteles férjüket, gyermeküket, javasolja, dugják el az élelmet, a katonák

lázadjanak fel tisztjeik ellen, és zászlóaljastul álljanak át. A német megszállás után pedig fegyverbe szólít. A „főmunkatárs” RM vasárnapi katonai témájú rádióagitkái üresek. Egyik jegyzetében például azzal vádolja a magyar katonatiszteket, hogy a szovjet fronton harisnyát lopnak. (Ezekből az írásaiból állítják majd össze az 1945-ös könyvnap „szenzációját”). Cikkecskéi szerint őt is „a sztálini rövid gondolkodás” jellemzi, nem pedig az ellentmondásokat és kölcsönhatásokat figyelembe vevő gondolatmenet. Fejből tudta, ki az ilyen-olyan német vagy angol miniszter, kormányokat sorolt, ám tudása zömmel börtönben szerzett szénakazal-ismeret. Tizenöt év alatt egy emlékezőtehetségre hihetetlenül sok minden ragad, ám ettől még nem válik gondolkodóvá. (A börtönének elején belekap a filozófiába, de fél év múlva rezignáltan írta: „Nem nagyot profitáltam belőle.”) Korlátozott elemzőkészség miatt írásai nem igazán mélyek. Intelligensen képzetlen idealista materialista. Egydimenziós. Egy ügyű.

Jobb híján ekkortájt az egész moszkvai magyar pártvezetés „rádiózik”. Ha némileg belejönnek is az újságírásba, erőfeszítésük kevés haszonnal járt. Azért is, mert az adás Magyarországon alig-alig volt fogható (később a rádiókat is begyűjtötték), és az illegalitásba kényszerített, nemritkán éjszakáról éjszakára máshol meghúzódó elvtársaikhoz el sem jutottak mozgósító üzeneteik.

Már a szerkesztőségben összeáll a hírheft négyes fogat: RM, Gerő Ernő, Révai József és Farkas Mihály. Ébernek kell lenniük, hiszen egy „Szovjetunió ellen harcoló állam” polgárai! A szlovák pártból áthívott FM igyekszik mindig kéznél lenni, megmutatni, hogy RM mindenben számíthat rá. Ők ketten – a későbbi ÁVH-vezető, Szücs Ernő segítségével – szovjetellenességgel rágalmazzák és kifűrik az állásából a rádió főszerkesztőjét, a KMP egykori vezetőjét (Szántó Zoltánt). Ez az első közös ujjgyakorlat. Aztán hivatalosan is megalakul a KMP Külföldi Bizottsága (KÜB). Dimitrov a négyes fogatból állítja össze a „magyar ügyekben intézkedni tudó” vezérkart. Ez a négy ember a párt irányítása után 1947–48-tól kezdve Magyarország vezetését is megszerezte, és kisebb kitérőkkel 1956-ig minden hatalom a kezükben összpontosult. (Csak a bolgár és a német testvérpárt vezetésében érvényesült ilyen moszkovita fölény – ám a diktatúrák működésében ez lényegi különbséggel nem járt.) E négyes fogat tagjai hatalmi rendben: Rákosi Mátyás (sz. 1892, élt 79 évet), Gerő Ernő (sz. 1898, élt 82 évet), Farkas Mihály (sz. 1904, élt 61 évet) és Révai József (sz. 1898, élt 61 évet).

A Közép-Európában kiváltképp idegen testté vált Magyarország a múlt század harmincas-negyvenes éveiben szinte minden környező állammal ellentétbe, sőt háborús viszonyba került. Részt vett Csehszlovákia feldarabolásában és Románia, Jugoszlávia megcsonkításában. A Szovjetunió elleni túl odaadó harca is hátrányára vált. Albánia és Jugoszlávia saját magát szabadította fel, ami lehetővé tette Titónak, hogy önszántából vezesse hazáját csaknem ugyanarra az útra, amelyre a többiek a szovjet befolyás vitte. A győztesek közé tartozott még a németek által lerohant és a szovjetek által felszabadított Lengyelország és Csehszlovákia. A lengyelek létrehozhatták hadseregüket a Szovjetunióban. Első emberük a nem moszkovita Gomulka erős ellenállási mozgalomra és antifasiszta érzelmekre is támaszkodhatott. Csehszlovákiában korábban is jelentős erő volt a kommunista párt. Rosszabb helyzetben volt a náci szövetséges Bulgária, Románia és Magyarország. De Bulgáriában tradíciói voltak a kommunista mozgalomnak, a partizánok a baráti szovjet csapatokkal együtt vonultak be Szófiába. Az utolsó pillanatban Románia is kiugrott. A németek mellett mindvégig kitartó Magyarország szinte semmit sem tudott fölmutatni. Moszkvában azt is számon tartották, hogy frakciói és árulói miatt 1936-ban fel kellett oszlatni a magyar párt vezetését. Nem beszélve arról, hogy az ellenállás még Németországban is erősebb volt, mint Magyarországon, ahol véres ütközetek, házról házra folyó kézi csaták várták a szovjet és az átállt országok csapatait.

Ebben a helyzetben előny volt, hogy az MKP élén ismert ember áll, de az ország sorsában neki is osztoznia kellett. Hendikeppel indult tehát a nemzetközi mozgalom hőse (RM). Egyik kézírásos jegyzetéből kisír a mondat: „Bebizonyítani a SZU stb. előtt, hogy mások vagyunk.” És végső soron e kompországnak is nevezett, a partok között oda-vissza evickélő, az előbbre jutásról mindig lemaradó kicsiny ország minden vezetője ezt akarta: Megmutatni, hogy mások vagyunk! Kínjában Rákosiból az is kibukott: „Ha az angolszászok 1942-ben ledobták volna Budapestre egytizedét az 1944. júniusi bombáknak, az a magyar nemzeti ellenállásra úgy hatott volna, mint a májusi eső.” Ami állítólag aranyat ér, és RM ábrándja szerint életre bombázta volna a nem létező partizánokat...

A német előrenyomulás miatt 1941 októberében a Kominternt és a Kossuth rádiót is Ufába telepítették. Az evakuálás elválasztotta Rákosit és Fenyát. Ötvenedik születésnapján az ekkor már valószínűleg nő Rákosit a Vas és Farkas család közös ufaí faházában köszöntötték. Gerő Ernő a szerény ünnepen azzal a közismert ténnyel kívánt boldogságot neki, hogy Rákosi a magyar párt „természetes vezetője” – így ő a természetes helyettese. (1945-ben a debreceni állomáson Gerő fogadja a Moszkvából hazatérő Rákosit, és 1956-os leváltásakor ő búcsúztatja a repülőtéren. E tizenegy esztendőnek ő a kezdő- és ő a végpontja, és szinte minden percének másodhegedőse.)

Gerő (eredetileg Singer) Ernő tizedik gyermekként született egy újpesti vegyeskereskedő családjába. Gerő a párt komisszárja azért is, mert hetedik érzékszerve érzékenyen reagál a legkisebb moszkvai változásra is. Nagy aszkéta és titokzatos szfinx. Nem szerették, és ő sem szerette az embereket, két éven át mégis orvosnak tanult. A Tanácsköztársaság idején nincs említésre méltó szerepe (21 éves), mégis emigrál. 1922-ben hazaküldi a párt, bő fél év után elfogják, és 15 évre ítélik. 1924-ben őt is kiadták a Szovjetuniónak. 1925–28-ban a franciaországi magyar kommunisták vezetője. Négy nyelven beszél. A spanyol polgárháborúban egy nemzetközi brigád parancsnoka, Pedro álnéven társai likvidátora (a „barcelóniai mészáros”). Büntetése: bátor, okos, csúnya és rossz természetű felesége. Miközben az asszony Franciaországban dolgozott, a szenvtelen férj rövid ideig együtt él egy nővel, aki fiút szül neki. Erzsébettől mégsem válik el. (Kapcsolatukról azt mondják: biztos az ágyban is szemináriumot tartanak egymásnak. Csak örökbe fogadott gyermekük volt.) A Kominternben a KMP képviselője, és a KI-titkár Manuilskij jobbkeze. Kíméletlen szervező. Itthon ez a rideg, mogorva és zárkózott ember az újjáépítés jelképe lesz. („Éljen Gerő, a hídverő!”) Tőle állítólag jobban féltek, mint Rákositól. Ez a botcsinálta gazdaságpolitikus lesz a nagy szovjet plánek magyar indigója, a hatalom főmérnöke, tiszteletbeli akadémikus, RM árnyéka, leghűbb támogatója és legfőbb buktatója – pár hónapig utóda. 1956-ban a forradalom elől ő is a SZU-ba menekült.

1942-ben RM annyira „természetes” vezető, hogy a Szovjetunióban már akkor hajót és gyárat neveznek el róla, és Budapesten is azt írják az illegális *Szabad Nép* fejlécére: „Rákosi Mátyás lapja”. Ez év őszén, a voronyezsi magyar frontszakaszon, „közvetlen harci akcióban” ő vezénnyel egy tűzérési támadást ekképpen: „Hitler magyar bérenceire! TŰZ!” Pár hónap múlva – már a németek sorsfordító sztálingrádi veresége után – a Vörös Hadsereg áttöri a voronyezsi frontszakaszt is: a tizenhatezer fogoly katona többsége magyar. A skizofréniában szenvedő négyes fogat Rákosival együtt azt hajtogatja, kisülne a szemük, „ha kiderülne, hogy a magyar csapatok jobban harcoltak, mint a románok vagy az olaszok”.

A háborús „ki kivel és ki ellen” végképp ellehetetleníti a Kreml irányította Kominternt, és Sztálin 1943 nyarán taktikai okokból fel is oszlatja. A moszkvai magyar emigráció légüres térbe kerül. Magyarországon pedig szinte megszűnik a párt, mivel 1942-ben jóformán minden tagját letartóztatták. A KI feloszlításának híre is hozzájárult, hogy a Kádár János vezette

pártmaradék felvette a Békepárt nevet. A névváltoztatással szalonképessé akarták tenni magukat és az antifasiszta egységfront gondolatát. Ám ha a pártucatnyi szabadlábbon lévő kommunista mindegyike szárnyas angyallá változnék is, akkor se tudtak volna életképes magyar ellenállást teremteni. (1942-ben állítólag 450 kommunista volt Magyarországon, ám később legfeljebb hetvenen maradtak kapcsolatban egymással.) Ellentétben Jugoszláviával, Lengyelországgal, Magyarországon nem alakult ki komoly földalatti mozgalom a német megszállás ellenére sem. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a magyarok jó része hálás volt a németeknek a reménytelenségbe taszító trianoni békeszerződés jóvátételéért. A Délvidék, a Felvidék és Erdély egy részének visszacsatolásán túl az is befolyásolta a hangulatot, hogy a Tanácsköztársaság emlékei miatt is túl sokan tartottak a Vörös Hadseregtől, a szovjet rendszertől, bár tudták: a németek vesztesre állnak. A nagy múltú pártok részvételével megalakult Magyar Front 1944-es felhívása a népháborúra süket fülekre talál. A kommunistáknak Békepártként sincs hatása a magyar közéletre. De pragmatikus lépésük miatt a csőlátású Moszkva tüzet okádott rájuk. Dimitrov Rákosiék szemére vetette: „Miféle pacifizmus ez? Folyik a háború, és maguk itt Békepártot csinálnak?” Műfelháborodásukat jellemzi, hogy csak egy évvel a színlelt névváltás után kiáltottak árulást, mivel csak akkor tudták meg, hogy feloszlatták „az ország reménységét”,... Dühüket fokozta, hogy kiderülhet, azt se tudni, mi az a KMP. Hazai elvtársaikat hibáztatták azért, hogy a Kossuth rádió útmutatása ellenére sem változott az ország partizánfészekké. RM azt állította: a kommunista párt feloszlátásának jelentékeny része van abban, hogy Magyarország Hitler utolsó csatlósa maradt. Így próbálta föloldozni magát, az emigrációt minden mulasztás, ábrándozás stb. alól. (Emiatt gördült aztán végig Kádárék „árulása” a hatalomra került párt történetén. A Moszkvából először Budapestre érkező Gerő Ernő nyomban fegyelmit osztogatott a pártfeloszlátásért. A megrovással tudatni akarták Kádárékkal azt is, hogy ki az úr a házban. Ám erre semmi szükség nem volt, hiszen ők is úgy tekintettek Moszkvára, mint ahonnan az üdvözítés jó; számukra RM és a négyes fogat minden tagja maga volt a Messiás.)

RM a magyar emigráció 1943-as moszkvai tanácskozásán arról beszélt: úgy készüljenek, hogy otthon a párt kormányerő lesz. Rászóltak: ácsi! Hajónévadóként szelheti a Volgát, de hogy miről ábrándozhat, majd megmondják! A „végső” elszámolásnál – a hatalmi szereposztásnál, de a határok meghúzásánál is – döntő súllyal esett a latba, hogy egy-egy ország, milyen erőfeszítéseket tett a németek ellen. A hadifogolytáborokban forgolódo Rákosiék szerették volna legalább kívülről megszervezni a magyar ellenállást, felállítani egy Vörös Hadsereg oldalán bevethető hadosztályt. 1943 elején 1200 magyar közkatonára és tisztra kérte Sztálint, hogy megszervezhesse a magyar légiót. RM szeptemberben, a 27-es hadifogolytáborban megtartott *Horthy a felelős!* című beszédében a magyar katonák rémtetteit ecsetelte a hadifoglyoknak, és azt állította, hogy a mintegy negyedszázados Horthy-rezsim felér a tízéves Hitler-uralommal. (A beszéd broszúra formájában már *Ki a felelős?* címmel jelent meg.) RM azt terjesztette, hogy elsősorban a tisztikar miatt nem sikerült a légiót felállítani. Ez nem igaz. A magyar hadifogoly-hadosztály életre hívását – RM kérése ellenére – elutasította a szovjet külügy. Mert Magyarország „nem szövetséges, nem a németek által megszállt állam, hanem olyan ország, amely Németország oldalán aktívan részt vesz a háborúban”, és demokratikus mozgalma sincs az ellenállás vezetésére. Pár nap múlva a németek megszállták Magyarországot, majd megalakult a Magyar Front, ám a szovjetek nem váltak engedékenyebbek. Az együttműködő csehszlovákok és románok fontosabbak voltak. Ezt Rákosiék nem akarták tudomásul venni. Pedig a határok meghúzásakor is ez lesz majd a döntő szempont: az „utolsó német csatlós” Magyarország semmit nem kapott vissza a trianoni szerződéssel elvesztett magyar lakta területekből. RM később ébredt rá, hogy a SZU – ellentétben az USA-val, Angliával – nem támogatja a legindokoltabb magyar igényeket sem, és amikor a békeszerződés vitái során 1947-ben mindez köztudomásúvá vált, akkor sem és később sem

szólt erről soha. Ilyen ellentétre nem lehetett volna felépíteni a magyar–szovjet örök barátságot. A magyar légió ködbeveszésekor RM elkezdte hajtogatni, hogy tíz partizán többet ér, mint egy egész hadsereg! De nem ment vele semmire. Különben a szövetséges hatalmak 1943. novemberi teheráni konferenciája a normandiai és nem az egyesek által remélt balkáni partraszállásról döntött, ami azt jelentette, hogy Közép-Európa szovjet érdekövezetbe kerül.

A negyvenes évek elején Sztálin a közép-európai országok, így Magyarország szovjetizálására másfél évtizedes átmenetet is elképzelhetőnek tartott. Horthy 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérletéig az ő szerepeltetését sem zárta ki, de felvetődött a korábbi miniszterelnök, Bethlen István bevonása is az új vezetésbe. (Horthy Miklós kormányzó és Rákosi Mátyás belügyminiszter különös pár lett volna.)

Miközben a szovjet csapatok közeledtek a magyar határhoz, RM és részben Gerő hozzáfogott a hazatérés előkészítéséhez – Molotov külügyminiszter felügyelete alatt. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor elismerték, hogy a Tanácsköztársaság nem váltotta be reményeiket. Minimális programjuk első pontját ezért RM így összegezte: „1. megnyugtatni a népet, hogy nem Tanácsköztársaság.” (Majd miután „megnyugtatták” őket, sziszifuszi munkával fölépítették a dicsőséges – és Rákosi Mátyás vezette – Tanácsköztársaság emlékműveit és mítoszát.) A szövetségesek miatt Sztálin kerülni akarta a látszatát is, hogy szovjetizálni kívánja a megszállt országokat. Pedig saját körében elmondta, szovjet fennhatóság alatt akar tartani minden talpalatnyi földet, amin katonáik tapodtak. De Rákosiékkal tudatta: nyugtassák meg a középrétegeket, az államformával egyelőre ne foglalkozzanak, olyan ideiglenes kormányt alakítsanak, amely minden pozitív törekvést képvisel, és ne legyen se zsidó, se volt népbiztos tagja a kormánynak, amivel a kommunizmus jelképes magyar vezetőjét, Rákosit kétszeresen is kirekesztette.

A Külföldi Bizottság (KÜB) először 1944. augusztus végén tárgyalta a hazai teendőkről, harmadszor október elején. RM, Gerő és a többiek a szocializmus helyett egy képzelt nemzeti koalícióra épülő „népi demokrácia” körvonalait vázolták. Gerő szerint a párt a demokráciáért és nem a proletárdiktatúráért harcol, a régi rendszer várhatóan megmarad, Horthy jövője tisztázatlan. E kényszerzubbonyban feszengve RM bevallotta: készül a recept, bár nem tudják, miféle betegnek. A pótcselekvés adott: „Kezdetben... mindent a reakcióra tolhatunk.” A zavar érthető. Egész életükben a proletárdiktatúra kivívására programozták őket, és amikor végre közel kerültek hozzá, hátrakötötték a kezüket. Ilyen önfeladásra csak fanatikusok diktatórikus pártjai képesek. RM megemlítette: bizonytalan idejű „megszállásra” számíthatnak. Akkor még ezt a definíciót használta: megszállás. Azt is mondta: komplikáltabb a helyzet, mint 1919-ben, és sokkal mérsékeltebbnek kell lenniük. Hogy tegyenek is valamit, a Kommunista Magyarországi Pártja (KMP) elnevezést Magyar Kommunista Pártra változtatták. A rövidítés már ismert volt Magyarországon: MKP – Magyar Királyi Posta...

Rákosiék bizonytalansága Magyarország jelentéktelenségéből is fakadt. A SZU számára ezeregy stratégiaiilag fontosabb téma volt annál, semhogy a magyar párt miként magyarázza a bécsi döntéssel visszacapott Erdély, Felvidék, Délvidék hovatarozásával, az ott élő magyarok sorsával kapcsolatos sorskérdéseket. A szovjet vezetés nemigen törődött ilyen részletekkel, vagy ha mégis, akkor a saját vagy legfeljebb a szövetséges csehszlovákok, románok, jugoszlávok érdekeiből indult ki, de ezt nem kötötte magyar elvtársai orrára.

A szovjet csapatokkal együtt az emigráns magyar kommunista vezetők is Magyarországra érkeztek. (Először Vas Zoltán – orosz tisztként, aztán Gerő Ernő, Farkas Mihály, Nagy Imre és Révai József.) Vas volt a legagilisabb, Gerő a legeltökéltebb és Farkas a legföltékenyebb. Tapasztalataikról rendszeresen beszámoltak Rákosinak, aki válaszleveleiben eligazította őket, és előkészítette saját hazatérését is, amit azonban Sztálin halasztott. Nem az életéért aggódott.

A nemzetközi egyezségek miatt eljátszotta, hogy Magyarország szabadon dönthet a sorsáról, ezért nem akarta, hogy egy közismert kommunista ott sertepertéljen a kezdeteknél. (Így járt el a bolgár Dimitrovval, a csehszlovák Gottwalddal stb. is.) Az persze egy pillanatig sem volt vitatott, hogy RM a vezér, a magyar ügyek szála az ő kezében futottak össze. A nehézkes szovjet bürokrácia átadta neki a Szovjetunióban élő magyar emigránsok névsorát, káderanyagát, és ő elbeszélgetett azokkal, akikre leginkább számított.

A szovjet csapatok felhívással fordultak a magyar néphez, hogy csupán a hadi helyzet tette elkerülhetetlenné a bevonulást; nem hódítóként, hanem felszabadítóként érkeztek; nem szándékoznak a társadalmi renden erőszakosan változtatni, a polgárok magántulajdona érintetlen marad, a szovjet katonai hatóságok védelme alatt áll stb. Vagyis megismételték, amit Rákosiéknak ajánlottak. (Katonáik mégis „Budapest elfoglalásáért” és nem felszabadításáért elnevezésű kitüntetést kaptak, ellentétben Prágával, Bukaresttel.) Vas Zoltán arról panaszkodott levélben Rákosinak, hogy a tolvaj, erőszakoskodó orosz katonák kivégzése ellenére komolyak a túlkapások, emiatt a lakosság pánikban van, nem mer az utcára menni. RM Dimitrovhoz fordult segítségért, aki akkor az SZKP nemzetközi osztályát vezette, és tartotta a kapcsolatot az immár „önálló nemzeti szekciókkal”. De Dimitrov általában nem válaszolt a kérésekre. RM hősködött: ha kell, ő felsőbb fórumhoz fordul. Gerőék biztatták, hiszen: „Ha a Vörös Hadsereg tovább csinálja az állatállománnyal való rablógazdálkodást, akkor nemcsak éhség lesz, nemcsak nem lesz mivel elvégezni a tavaszi munkákat, de a földreformot sem tudjuk megcsinálni.” Ám jelentős vezetőkhez már RM sem mert bekopogni. A felszabadító szovjet csapatok tetteit valamiféle tudathasadással ítélte meg ő is, elvtársai is, akárcsak maga Sztálin.

RM itthon már mentséget is talált az oroszok viselkedésére: „Fiatal, tapasztalatlan parancsnokaik reakciós falusi jegyzőknél és jómódú embereknél laknak, akik értenek hozzá, hogyan kell őket asszonyokkal, ajándékokkal stb. behálózni. A tolmácsok között sok a fehérgárdista emigráns vagy Magyarországra szökött ukrán sovíniszta, a hivatalos kém stb. Ezek érvényesíteni tudják befolyásukat a kommunisták ellen.” És Dimitrovot kérdezte: „E bajok megszüntetése végett ne forduljunk-e közvetlenül Sztálin elvtárshoz?” És egyikőjük sem fordult. Később egy pártközi értekezleten RM azzal intette le a Vörös Hadsereg túlkapásai ellen szólókat, hogy „a feltételeket az oroszok diktálják”, ők csak engedelmeskedhetnek. Az orosz katonák viselkedésére rákérdező újságírónak azt mondta: „Ugyan hagyják ezt a marhaságot. Minek kell erről írni? Magyarországon van háromezer falu, mondjuk, hogy falunként megerőszakoltak három nőt. Az összesen kilencezer nő. Ez olyan sok? Ezért kell olyan nagy zajt csapni? Heh, maguk írók nem ismerik a nagy számok törvényét!” (Ez lábjegyzet is lehet a később annyit hangoztatott „Legfőbb érték az ember!” szlogen komolyságához.)

Azt azért szóvá tette Dimitrovnak, hogy az utcán összefogdossák és elhurcolják az embereket. Ám jó javaslatnak tartotta, hogy „a munkabíró német lakosságot” (Gerő) – vagyis ugyancsak magyar állampolgárokat! – szovjet munkatáborokba hurcolják. Csupán azt kifogásolták, hogy a nevük alapján antifasisztákat, kommunista párttitkárokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket is elvisznek, hogy „ha nem volt elég német, vettek magyarokat”.

A háborúban vesztes Magyarországon a szovjet csapatok hadizsákmányként lefoglalták az élelmiszer- és ruhakészleteket, a bankok vagyonát is. Márciusban ugyan visszaadták a szénbányákat és augusztusig még félezernyi ipari céget, de a jóvátétel fejében sokat le is szereltek. A háborús pusztítás, a nyugati (német és nyilas), majd keleti (szovjet és román) kiszállítások következtében Magyarország a legsúlyosabb károkat szenvedő országok közé került.

Az 1945. januári fegyverszüneti egyezmény értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) magyar missziójában – szovjet elnök alatt – 750 szovjet, 80 amerikai, 60 cseh és 20 angol szolgált Budapesten 1947 szeptemberéig, a párizsi békeszerződés letétbe helyezéséig. Gyakorlatilag a szovjetek uralták a bizottságot – a megszállt országot –, vétőjog híján a nyugatiak csak asszisztáltak ehhez. A SZEB volt a legfőbb hatalom, ellenére nem történhetett semmi: utasíthatta a kormányt, lapokat engedélyezett, egyesületeket tiltott be. A szovjet kiküldöttek, ellenőrök ott voltak minden megyében, de a fontosabb üzemekben és hivatalokban is. Ennek ellenére a megszálló csapatok érdekeit közvetlenül képviselő SZEB fennállása alatt sokkal szabadabb volt az ország, mint miután a szovjet érdekek „képviselését” átvette a Rákosi Mátyás vezette kommunista párt. A SZEB égisze alatt kizárólag a szovjet érdekek érvényesültek. Ám a SZU ekkor még adott a látszatra. Miután a szövetséges hatalmak között megromlott, sőt ellenségessé vált a viszony, a magyar kormánynak már nem kellett törődnie az „ellenséges” nyugati véleményekkel. Mellesleg a szovjet csapatok és a SZEB ellátása a nemzeti jövedelem harmadát emésztette fel.

Magyarország II. világháborús embervesztesége – a kiirtott félmillió zsidóval együtt – meghaladja a lakosság 6 százalékát: akkora, mint Németországé. (De a Szovjetunióénál kevesebb és a szovjet meg a magyar emberveszteség százalékosan együtt is kisebb, mint Lengyelországé.) Szovjet fogságba hurcoltak mintegy hatszázezer embert, ebből 100–120 ezer civilt. Például: Balmazújvárosból 560 sváb férfit és nőt vittek el 1945 januárjában. Bő másfél év múlva hazatért 114 gyengélkedő és 20–30 emberi roncs. Főképp a bányamolások miatt az elhurcoltak egyharmada meghalt. A magyar hatóságok azzal küldték el a szovjeteknek a deportáltak névsorát, hogy a reakciós főispán vitette el őket demokratikus gondolkodásuk miatt, és kérték, hogy aki még él, azt kissé feltáplálva, felöltözve mielőbb engedjék haza.

Bár a front mozgása hozta így, mégis jelképes jelentésű, hogy a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Szegeden éppen november 7-én – a szovjet forradalom évfordulóján – tartotta első ülését. Még inkább jelképes, hogy az MKP honfoglalása nem a moszkvai emigráció és a hazai illegális kommunisták nagy találkozója, összeölelkezése volt, hanem a hazatért emigránsok Szegedre összehívott ülése. Hazai elvtársaik szüntelen lebukása, és a Békepárttá történő átkeresztelkedés miatt a moszkoviták szentül hitték, hogy az illegális pártban több az ügynök, mint a kommunista, jó lesz hát velük vigyázni!

Moszkvában, novemberben a szovjetek felkérték Rákosit: állítson ki egy „tisztá magyar” csoportot, amely a Horthy által még október elején kiküldött fegyverszüneti delegációval s az ott lévő magyar tábornokokkal együtt összeállítja a leendő kormányt. A Moszkvai Magyar Bizottság tárgyalásain RM nem vehetett részt, viszont „a felszabadított magyarországi területekről érkezett urak” – Nagy Imre meg Gerő Ernő – igen. December elsején „véletlenül” betoppant a tanácskozársra Sztálin, és támogatta azokat az elképzeléseket, amelyeket korábban ő javasolt a magyar kommunistáknak, nevezetesen, hogy a kormány földreformot ígérő kiáltvánnyal kezdje a tevékenységét, és kerüljenek be a kabinetbe a fegyverszüneti delegáció tagjai és a horthysta tábornokok is. Ebben a körben a kormányból úgy rekesztette ki Rákosiékat, hogy ne legyenek miniszterek azok, akiket ők korábban kicseréléssel szabadítottak ki. A gazda így indította útjára a szekeret. (A bennfentesek csak így emlegették Sztálint: hozjain, gazda, Wirt, kedélyesebb beszélgetés során a Politikai Bizottság előtt is.)

Zöld jelzést kapott tehát az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása, és gőzerővel elkezdődött a kormánynyilatkozat-fogalmazás, illetve a kormányalakítás. A kulisszák mögött tartott RM helyett Gerőnek jutott a munka oroszlánrésze. Ellentétben partnereivel Gerőnek mindenre kidolgozott javaslata volt. A felszabadított területeken lebonyolítandó választásokra éppúgy, mint a nemzetgyűlés debreceni ülésének összehívására. A leendő kormány majdnem teljes

egészét is ő ajánlotta. Részben postásként, hiszen Horthy volt főhadsegédét, Miklós Bélát a szovjetek választották miniszterelnöknek – ezzel honorálva átállását –, és több minisztert is ők jelöltek. A földreform végrehajtására az agrárszakértő és nem zsidó származású Nagy Imrét viszont Gerő és RM javasolta. Szovjet „ajánlások” alapján készült a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja is, amely a demokratikus szabadságjogok érvényesítése mellett tartalmazta a földreformot, az újjáépítés, a bel- és külpolitika legsürgősebb teendőit. Ezt is Gerő ismertette. A kormányt inkább az érdekek, semmint az alkalmasság alapján állították össze. Jellemző azért, hogy végül – a mérsékletre intő tanácsok ellenére – négy kommunista minisztere lett az ideiglenes kormánynak. Kettő bevallottan, egy illegális kommunista pártonkívüliként, egy titkos kommunista (Erdei Ferenc) pedig parasztpártiként. Az MKP akkora elánnal látott munkához, hogy a felszabadult országrészben „választott” Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőinek majdnem negyven százaléka kommunista lett (Gerő: „kicsit túlméreteztük”).

Túlkapásai ellenére a kommunista párt volt a demokratikus Magyarország kiépítésének a motorja (és ez a párt lett a korlátozott demokrácia sírásója is). RM 1944 végén azt írta Gerőnek, hogy a többi párt színvállásra kényszerítésére a fasiszták elleni harcot „feltétlenül egybe kell kapcsolni a földkérdéssel, ahol ugyancsak hamar ki fog bújni a szög a zsákból”. Gerő válasza Debrecenből: a Parasztpárttal titokban megegyeztek, hogy „nyilvánosságra hozzák földreformprogramjukat, mely lényegileg megfelel a miénknek”, és megvalósítására közös kampányt indítanak. A radikális földreform érdekében a harcias MKP szélfogónak használta a Parasztpártot. Vezetőjük, az író, agrárközgazdász Erdei Ferenc kérte a felvételét az MKP-ba, amit ők természetesen elfogadtak, de megegyeztek, hogy titokban tartják.

A helyszínen ekkor még a másodfőnök Gerő örködött a „moszkvai program” teljesítésén, és próbálta letuszkolni a demokráciát a hazai elvtársak torkán. Ez nehezen ment az 1919-es ábrándok, de Gerő – és általában a moszkvaiak – türelmetlensége, ellentmondást nem tűrő stílusa miatt is. Többen elleneztek a földosztást, mert kolhozokat akartak, meg államosítást. Ez a fafejűség csak megerősítette a Moszkvából hazatértek fenntartásait a hazaiakkal szemben, és azt a meggyőződést, hogy az a biztos, ha minél több vezető tisztséget ők, azaz a moszkoviták töltenek be.

RM 1944 karácsonyán kézzel írott – „Szigorúan titkos!” jelzetű – levelében tudatta Gerővel: „Most, hogy a Vörös Hadsereg körülzárja Budapestet, az én hazautazásom is kezd aktuálisá válni.” A válasz: „szeretnénk, ha a fegyverszüneti küldöttséggel jönnél haza... mint nemzetgyűlési képviselőnek a hazatérése magától értetődő”. És küldte neki az első számú párttagsági könyvet.

Rákosiék vonata 1945. január 30-án délelőtt ért Debrecenbe. RM ekkor tért haza negyedszer. A *Néplap* azzal köszöntötte, hogy az ötvenhárom éves Rákosi Mátyás neve „jelképezi mindazt az elnyomatást és szenvedést, amit a magyar proletariátus az utolsó huszonöt év alatt kiállott”. Érkezését röpcédulák és „Éljen Rákosi Mátyás!” feliratú plakátok adták Budapest tudtára. Nem az ő hazatéréseivel köszöntött Magyarországra a kelet-európai időszámítás, de ezen a százezer négyzetkilométeren ő lett az órásmester. A csalhatatlan marxizmus-leninizmus-sztálinizmus „ismeretében” eszébe sem jutott, hogy a szerkezet kifoghat rajta. Felelősséggel töltötte el, hogy Sztálin szemével kellett körülnéznie, az ő fülével figyelnie, és Sztálin hangján szólnia. Megérkezése után az útravalónak megfelelően azt írta Budapestre az elvtársaknak: „A Magyar Kommunista Párt mindenkivel együtt halad, aki részt vesz a német rablók elleni harcban és híve az új, demokratikus Magyarországnak. Egyetlen kezét sem szabad ellőkní, mely becsületesen nyúl a nemzet újjáépítésének munkájához.” Majd figyelőállásba vonult a Csekaként emlegetett debreceni pártközpontba. (Micsoda „fülbotlás”! A CK, Ceka, Centralnij

Komityet – központi bizottság – nem a szovjet állambiztonságról kapta a nevét.) Míg Budapestre nem költöztek, ez a hajdani osztrák–magyar banképület a munkahelye, étkezdéje, szállása. Néhány napig az oroszok is vigyázták, aztán a főképp magyar partizánokból szervezett őrség. (Egy ideig Maléter Pál, az 1956-os forradalom tragikus véget ért honvédelmi minisztere volt a pártőrség parancsnoka.)

Az előrelátó MKP az első pillanattól kezdve igyekezett olyan épületeket elfoglalni, amelyekből később sem rakhatják ki őket. (Gerő útmutatása szerint fasiszta szervezetek vagy egyének házait kell elsősorban számításba venni.) Budapesten az első pártközpont a Volksdeutschok épületében volt. Az Akadémia utcai „végleges” pártközpontban hajdan a Magyar Élet Pártja tanyázott.

RM először össztaggyűlésen találkozott a hazai, a debreceni közönséggel a Víg-színház-mozgóban. A Víg nem óriás mozi, de elfért benne az MKP egész debreceni tagsága. Titkárság, vezetőség volt kettő is – egy itthoni, egy moszkvai –, csak a tagság hiányzott. Kádár szerint 1942-ben négyszázötvenen voltak, ám később csak tízen. De a szervezés mesterei – pártucatnyi ember – fölülről lefelé pillanatok alatt kapart maga alá egy pártot. Januárra álltak a kerületi titkárságok, februárban harmincezer, májusban pedig már százötvenezerrel is több tagja volt az MKP-nak.

RM igazi premierje február 11-én volt az Arany Bika Szálló nagytermében. A *Néplap* öt oldalon tudósított a tizenöt évi fegyház és ötévi emigráció után „szabadon” szóló politikus fellépéséről. (Budapestre hat nap alatt ért el a hír.) Amint a színpadra lépett, felcsattant a taps, és skandálni kezdték: „Éljen Rákosi!” A pártiskola első tanfolyamának hallgatói – akiket a februári fagyokban nyitott teherautóval hoztak Debrecenbe – a fellegekben jártak a vezéravatás boldogságától, mégsem tudták a „termet lángba borítani”. Az újmódi tetszésnyilvánítás még tökéletlen volt, a közönség még nem tudta, mit kell tenni. RM programadó beszéde „Föld, kenyér, szabadság!” címmel került kötetbe. Ő ugyan nem említette a szárnyas szavakat, de a terem falát ez a jelmondat díszítette. Bár hasonló célmeghatározás az oroszországi forradalmakban, sőt a mexikói polgári forradalomban is fellelhető, nem méltatlanul kapcsolódik a szállóige Rákosi nevéhez is. Akkor sem, ha a beszéd széteső volt, inkább egy polgármesterhez, mint népvezérhez illő. „Debrecen dolgozó népe! Elvtársak!” – kezdte. Az előző időszakról mindent egybemosva „25 esztendő reakció”-ként beszélt. A reakciós rendszer hallatlan vereségének nevezte a háborúból való kiugrási kísérlet kudarcát október 15-én. Ennek következtében Magyarország romhalmaz, a Tisza és a Duna összes hídját fölrobbantották, „Budapest a nyomorgók, éhezők városa, ahol nincs ép ház”. Ha a Dunántúlra is ez a sors vár, ezért „azok felelősek, akik tavaly október 15-ig vezették az országot” – mondta Horthy felelősségét nyomatékosítva, de megvádolva az új kormányban lévő tábornokokat is. A németek oldalán a harcokat a végsőkig folytató Szálasi-rendszert alig említette. Kiemelten szólt az újjáépítés és a földosztás teendőiről. Beszédében éppoly könnyedén példálózott kitalált esetekkel, akár a moszkvai Kossuth rádió adásaiban. Például „egy helyütt” a korábban nyilas ezüstkalászos gazdák szakszervezetet akartak alakítani. (Felkiáltások: „Népbíráóság elé velük!”) Egyébként ez idő tájt RM belső körökben már azt vallotta, hogy munkásnál, parasztnál elfelejthető a kisnyilas múlt, inkább az MKP „felügyelete alatt” legyenek, mint más pártban.)

Említette ugyan az összefogást, de sértetten támadott is. A legkedvezőtlenebb helyzetű közép-európai országban a Komintern hajdani magyar jeleseinak magukra kellett öltetniük az utolsó német csatlós darócát. A megbántottság mondatta Rákosival, hogy „népünkben sokkal több a reakciós elem, mint ahogyan azt eredetileg gondolták”. (1935-ös perében még a nép forradalmi szelleméről beszélt.) Persze szinte minden környező náció ügyesebb volt a

reakciós-forradalmi magyar népnél, és többet is tett – tehetett? – a fasizmus ellen. Rákosiban ez is élesztette a kivagyiságot: „Majd én megmutatom.” Kijelentette, „a magyar nemzet”, annak alapján, hogy melyik párt tesz többet a fasizmus ellen, megváltoztatja a Nemzetgyűlést! – pedig az amúgy is túl baloldali volt.

A főváros ostromának befejezése után RM Budapestre utazott. A moszkvai és hazai vezetés első találkozásán az egyesített Központi Bizottság (KB) főtitkárrá választja. Még dorgálás járt, amiért nem volt csengő az asztalon, de később nem volt szükség rá: eltűntek a közbeszólók. RM ahelyett, hogy örült volna, hogy élnek és együtt vannak, ítéletet hirdet az illegális párt 1943-as feloszlatoí fölé. Első pillanattól kezdve egységet hirdet és vizsályt szít. „Az, hogy valaki illegális munkában volt, vagy börtönt járt, nem százszázalékos biztosíték”, mert lehet, hogy nem állta meg a helyét a rendőrségen, a börtönben. Ha az ötezer budapesti párttag csupán egy százaléka ellenség, „már 50 gyanús vagy provokátor, vagy fasiszta garázdálkodik sorainkban”! Gyanakvást kelt, mert ismeri a nagy számok törvényét! (Nem sokára elkezdik a párttagok között a frakciókat, a polgári pártok és egyesületek volt tagjainak, a rovott múltúaknak, a régi hadseregben szolgált tiszteknek, a más pártokban működő kommunistáknak a nyilvántartását.)

Bár 1945. február 25-én még nem jártak a villamosok, és Budapesten a Dunán csak pontonhídon és csónakkal lehetett átkelni, RM nagygyűlésére a háromezer férőhelyes Nemzeti Sportcsarnok körül állítólag hetvenezres tömeg gyűlt össze. Az előadó magukat a nemzet „legfelelősebb” pártjának mondta. Megerősítette, hogy mindenkivel együtt akarják építeni az országot, aki a fasizmus, a háború ellen van és bíz a demokratikus jövőben.

Akárcsak a háború érintette Európa nagyobbik részében, Magyarországon is hajsza indult a reakció, a fasizmus ellen. 1945 februárjában már hatvanan dolgoztak a politikai rendőrségen, áprilisban ötszáznál többen. Budapest felszabadulásának napján legnagyobb fogásuk egy frakciós kommunista! Az ellenállásban érdemeket szerző Demény Pál frakciója 1943–44-ben nagyobb volt, mint az illegális kommunista párt, amivel végül egyesült. De a párt semmiféle elhajlást nem tűrt. (Demény még tizenegy évet ült, többet, mint a reakciósok ezrei.) Hivatalos lincselést is rendeztek: a munkaszolgálatosok gyötrése miatt két szadista keretlegény lámpavason végezte. Rákosiéknak a reakció nem csupán azt jelentette, hogy haladásellenes. Először a fasizmus, majd a jobboldal szinonimájaként használták – RM feltalálta a „fasiszta reakció”-t –, végül aztán minden reakciós lett, ami nem tetszett nekik. Reakciós, aki kritizálja a szovjet katonák magatartását, reakciós a párizsi divat meg az anyagigényes estélyi ruha. Ha az aszályt nem a reakció csinálta is, de biztos, kihasználja. RM az aratás utáni kenyérgondokról: „Kétségkívül, itt már a reakció keze érezhető.” Bár a politikai rendészeti osztály áprilisig „5722 fasiszta és más reakciós elemet vont ki a társadalomból”, RM mégis „amateur”-nak tartotta őket, mert az internált reakciósok több mint hetvenöt százaléka ipari munkás! Erősíteni kell tehát a polgári származású reakciósok üldözését. (Később ő oktatta a vezetőket „a nyomozás és vallatás” rejtelmére.) Kijelenti azt is, hogy Európában sehol sem olyan virulens a reakció, mint itt. Ez az az ország, „amelyet 25 éven keresztül a világ csak a Horthy-reakció tetteiből ismert”.

A felszabadult falvakban és városokban új közigazgatás, nemzeti bizottság alakult. A népi szervezetek annyira beleillettek a magyaros pártprogramba, hogy RM önfeledten javasolta: hívják életre mindenütt őket. De kiderült, hogy az MKP a bizottságokat kevésbé tudja kézben tartani, ezért helyettük inkább a horthysta közigazgatást támasztották fel – és tisztították meg.

Ahol a demokrácia botlott, ahol túlkapások voltak, többnyire a kommunisták álltak a háttérben. 1944 végén Gyömrőn 1919-es direktóriumi tagokból, vöröskatonákból, köztük több zsidóból álló társaság szerezte meg a hatalmat. Áprilisban összeszedték a járás korábbi elitjét

(de Révay József filozófust is), és a huszonhárom embert kegyetlenül megkínozták, kivégezték (péniszüket levágták, sarkukba patkószöveget vertek). Bár a köztudatba beszivárgott a „zsidó bosszú” vádja – hogy a lágerekből hazatért túlélő zsidók főképp a politikai rendőrség keretében elégtételt próbáltak venni a holokausztért –, ám nem ismert olyan jelentősebb atrocitás, ami ezt alátámasztaná. A gyömrői gyilkosság kivétel. Ez részben zsidó bosszú volt: az egyetlen az országban. Az új – főképp az MKP által szervezett – rendőrség erőszakoskodása több helyen váltott ki rettegést és felháborodást. Gyömrő esetében a minisztérium példát akart statuálni, és ezt RM is támogatta, aztán mégis leállította azt. Noha Erdei Ferenc ez esetben is szót fogadott, politikai államtitkárként mellé rakatta Farkas Mihályt, ahogy mondani szokás első felettesnek. A gyilkos gyömrői rendőrök felelősségre vonását az országos botrány ellenére 1948-ig halogatták. Ekkor az amnesztia lezárta a szégyenletes ügyet. A SZEB hóna alatt ilyen hatalmi tényező volt az MKP. A Nemzetgyűlés és a kormány csupán mellékszínerei az ország működésének.

Farkas Mihály (eredetileg Löwy Herman) a moszkvai négyes „vízholdója”: a csapat legkisebb képességű tagja. Gépmester. A húszas évek elején Michael Wolf néven kommunista pártmunkás Kassán, 21 éves korában (1925-ben) 6 és fél évi börtönre ítélik. Már ül, amikor megszületik a Lenin emlékére Vladimírnak nevezett fia. Wolf is Moszkvában kezdi a nemzetközi mozgalmárok útját, Berlin (1932) után Belgium, Hollandia és Franciaország, majd Spanyolország az állomáshelye. RM 1941-ben a magyar párt megerősítésére kéri ki őt a csehszlovákoktól, és ekkor fordítja magyarra a nevét. RM távollétében a moszkvai Kossuth rádió főkorifeusa akart lenni. Gerővel, Nagy Imrével és Révaival együtt már 1944 végén hazatér. Főképp Gerőre féltékeny. Államtitkárként ő szervezi az MKP „alá” a rendőrséget. Bármi is a posztja, az erőszakszervezetek – rendőrség, politikai rendőrség, katonaság – közül legalább egynek az irányítója. Mindig „odateszi magát”: Farkas, az farkas. Az ÁVH-n állítólag nekigyürkőzött, hogy részt vesz elvtársa, Rajk László verésében, de leintették. Ekkor épp honvédelmi miniszter. Szereti az egyenruhát. Moszkvai káderezésében azt írják róla: öntelt, túl hiú, úrhatnám, Lukács György szerint címeres gazember. Mások azt mondták: izgága, sunyi, pöfeteg, műveletlen, durva, jellemtelen karrierista, vagy szuggesztív és lenyűgöző – több ifjavezető a fiának a Mihály nevet adja. A négyek közül FM éppen csak megéli a hatvan évet.

A nyugati szövetségesek szabadkezet adtak az oroszoknak a térség túsul ejtéséhez. Titokban RM azért elpanaszolta Moszkvának, hogy a Vörös Hadsereg hadizsákmányának tekinti a vagonokból kijövő vagonokat is, az üzemek nagy részét lefoglalják, a hazatérő szovjet csapatok pedig úgy viselkednek, mintha ellenséges földön lennének. Ám épp egy nőaktíván azzal mentette a nemzetközi egyezményeket semmibe vevő, a foglyok hazaengedését halogató Szovjetuniót, hogy ha hazaengednék őket, az „a fasizmus komoly erősítését jelentené”!

Már hazatérése után három héttel kibújt Rákosiból a túlteljesítő: nemhogy a Nemzetgyűlés, hanem „a kormány rekonstrukcióját” is tervbe vette. Ám a kabinet balra tolását Vorosilov marsall, a SZEB magyarországi elnöke megvétőzte. RM hangoztatta: megsínylik, ha nem léphetnek fel „a reakciós és szabotáló miniszterek ellen”. És fél év múlva több, a szovjetek által javasolt minisztert menesztettek! RM rájött, a többpárti demokrácia a Kreml számára is csak színjáték, és határainak kijelölésébe ő is beleköttyoghat: „közösen” kormányozhat a nagy Sztálinnal! Ez a titkos játék kedvére volt. Élvezte, hogy kommunistaként eljátszhatta egy gentleman, a polgári demokrácia hívének szerepét, tárgyalásokat színlelhet polgári politikusokkal, akiknek alkalomadtán majd kitekeri a nyakát. Persze ennek a játéknak megvolt a kockázata is. Jelentése mellé odabiggyesztette hát Dimitrovnak: „kicsit zavarban vagyunk amiatt, hogy abszolút semmit sem hallunk arról, helyes-e a mi politikánk vagy kellene-e rajta

valamit változtatni. Ezt a bizalom egyik jelének tekintjük, de jobb lenne, ha mégis megismerhetnénk az Ön véleményét.” Ám Moszkvának elég biztosíték volt a helyes politizálásra a SZEB, a hadsereg jelenléte.

(A Moszkvában szervezett első kormány, a „debreceni 13” sorsa jövőbe mutató. Zsedényi Béla jogtudós, a Nemzetgyűlés elnöke börtönben halt meg 1953-ban – 61 évesen. A miniszterelnök Miklós Bélával szívroham végzett 1948-ban – 58. Vörös János honvédelmi minisztert 1950-ben letartóztatták, 1956-ban szabadult, ’68-ban elborult elmével halt meg – 77. Faragho Gábor közellátásügyi miniszter 1945 júliusában visszavonult, és egy kecskeméti tanyán halt meg 1953-ban – 63. Teleki Géza kultuszminiszter 1947-ben az USA-ba menekült, idős korában öngyilkos lett – 72, Vásáry István pénzügyminiszter 1945 júliusában visszalépett, természetes halállal halt meg – 68. Gyöngyösi János külügyminiszter 1947-től a Pénzügyi Központ elnöke lett – 58. A szocdem Valentiny Ágoston – 70 igazságügy- és Takács Ferenc – 65 iparügyi miniszter ’56-os szabadulásuk után haltak meg. A kommunista Erdei Ferenc – 61, Molnár Erik – 72, Gábor József – 72 természetes halált halt, Nagy Imre nem – 62.)

A nagybirtokrendszer megszüntetésében egyetértettek a pártok, de rendjében és mértékében nem. A Kisgazdapárt 1,7 millió hektárt akart kártalanítás ellenében felosztani, a többiek majdnem kétszer ennyit, és kártalanítás nélkül. Vorosilov a kisgazdák tudtára adta: földügyben nincs parlamentesdi! (A marsall is azt hitte, a földosztás hírére leteszi a fegyvert a Dunántúlon még ellenük harcoló magyar baka. Nem tette.) Végül a nagy akarásban a feudális birtokviszonyok, hagyományok, előjogok felszámolását nem is törvény, hanem kormányrendelet indította útjára. Persze jobb lett volna demokratikusan, de a sorsdöntő változások többnyire forradalmat, erőszakot igényeltek. A végén az összes földterület több mint harmada – 3,2 millió hektár – jutott új tulajdonosok birtokába (642 ezer jogosult 1,8 millió hektárt kapott – átlagosan kevesebb, mint három hektárt –, a többi föld az új állami gazdaságok vagy a községek tulajdonába került). A kiosztott földért jelképes kártérítést is csak az arra „méltók” kaptak, az egyházak nem kártalanították. A földreformmal huszárosan hat hét alatt végeztek. A történelmi igazságtétellel a hagyományosan uralkodó közép- és nagybirtokosság elvesztette létalapját: kitörölték őket a társadalomból. A végiggondolatlanság beárnyékolta a modernizálás szempontjából döntő változást. Szétrombolták a korszerű közép- és nagybirtokokat is, szétzavarták, megbélyegezték a szakembereket (intézőket). Az MKP vezetéséből egyedül a szakértő miniszter, Nagy Imre ellenezte a gazdaságosságot figyelmen kívül hagyó, kapkodó lépéseket, de RM leintette, hogy ez politikai kérdés.

Az ország nyugati széle még pincékben élt, amikor az MKP sillabuszt adott ki március 15-e ünneplésére. Vezérfonal a szónokoknak: „Legyőzött ország vagyunk, Hitler zsoldosai voltunk, eddig keveset tettünk saját szabadságunk kivívásáért... még nem mostuk le magunkról a gyalázatot.” Ezeket a bűntudatot keltő, önmarcangoló sorokat Révai fogalmazhatta. Neki volt a legelevenebb stílusa.

Révai József (1898) társainál kulturáltabb környezetből, kispolgári családból származik. Bécsben és Berlinben egyetemista, a radikális Galilei Kör tagja, avantgárd folyóiratok munkatársa. (Diákként írt, Tizenegyedik igen című versének „örök életű” sorai – „Dögölj meg apám!”, „Dögölj meg anyám!” – 1945 után még a parlamentben is szóba kerültek.) Tanulmányai befejeztével tisztességesen kereső bankhivatalnok. Tehetségével sok minden lehetett volna. Húszévesen hivatásos forradalmár, aztán a remény kenyerén élő emigráns. Lukács György filozófus tanítványa, barátja, kioktatója. 1930-ban hazatér, nyomban lebukik, és ellentétben Rákossal, Gerővel: ő ír a börtön három esztendeje alatt. Bár a magyar pártvezetés legképzettebb embere – így világosan látja a problémákat is –, meglepő módon

Moszkvában sem feketedik be. Szüntelen sistereg: lobbanékony – tragikus. A képmutató proletárdiktatúrában neki van nőügye. Az elvetélt író a hatalomban mégis az irodalom, a művészeti élet, az ideológia brutális inkvizitora lesz. Ízlése fejlett, és kétágú: hivatalosan elitéli az impresszionizmust, de a lakásában Gauguin-vázlatot tart, Svájcból meghozatja, és befalja a legújabb Thomas Mann-kötetet, de műveit nem engedi kiadni. Kiállhatatlan és elbűvölő. Állítólag egyedül neki volt aggálya, társuk, Rajk László letartóztatása miatt. Egyedül ő meri nyilvánosan megjegyezni: „Mit beszél megint ez a Mátyás!”, sőt rászólni: „Mátyás, ez hülyeség!” RM beszédeinek könyörtelen kritikusa. Ő a párt arisztokratája, szangvinikus természete miatt „a bolond gróf”. A törvénysértések 1962-es kivizsgálásakor a „négyes fogat” tagjai közül egyedül őt nem találták bűnösnek.

RM a kormányhivatalokkal együtt, április végén költözött Debrecenből a fővárosba. Nyomban végigjárta a pártközpont szobáit, kezét fogott, szót váltott mindenkivel. Élvezte a szabadságot. A moszkvai és hazai vezérkar együtt mutatkozott, együtt ebédelt – látszólag nagy volt az egység –, de a két csapat igazából sosem egyesült. A moszkoviták minden törvények gazdái. Az RM-féle vezetés amúgy is háromszintű. A csúcs egyre inkább ő egymaga. (A szovjetekhez rajta keresztül vezetett az út.) Utána következett a moszkoviták kettes, hármas, négyes fogata, és végül a hazaiak, akik vagy „kapcsolatba kerültek” a Horthy-rendőrséggel, vagy nem – tehát futni hagyták őket. A volt illegálisok az őket körülvevő bizalmatlanság ellenére természetesen tartották, hogy Rákosiék foglalják el a legfontosabb posztokat. Fel sem merült, hogy a moszkvaiak nem ismerik a hazai viszonyokat, mert a hazaiak sem ismerték; többségüket a fanatizmus alkalmatlanná tette az elemzésre. RM arra ügyelt, hogy a pártvezetés csúcsán mindig legyen „magyaros dísz” – hazai főtitkárhelyettes (előbb Rajk, majd Kádár) –, de a döntés a moszkvai hármas, négyes fogat kezében volt. Véleményük egybevágott, sokszor álltak elő összehangolt javaslatokkal. Állítólag Gerő egyszer elszólta magát, hogy „ebben mi már határoztunk!” Ki és mikor? Mire mentegetőzni kezdett, hogy csak beszéltek róla. Kezdetben a moszkvaiak közösen vacsoráztak Vas Zoltánéknál. De emberi kötődés híján hamar megszűnt ez is. RM felesége sem rajongott ezekért a partikért, és miután ők elmaradtak, a többieknek sem volt ajánlatos találkozni. Moszkvában ugyan Sztálin véget nem érő éjszakai vacsoráin dőlték el a fontos kérdések, de a helytartó, ha tudta volna, akkor sem merte volna utána menni. Egy hazai vezetőtársát így is lenyűgözte: „nemcsak személyes tekintélye, csillogatatlannak kikiáltott politikai bölcsessége befolyásolt, hanem az is, hogy háta mögött olyan erkölcsi és politikai hatalom állt, mint Sztálin és a győztes Szovjetunió”.

És a győztes SZU nemhogy a civil és katonafoglyokat nem engedte haza, hanem az emigránsokat sem. RM levelekkel bombázott mindenkit, hogy legalább a titkárnőjét meg tolmácsokat, közigazdászokat, munkabíró embereket engedjék haza – akikre persze ott is szükség volt. Panaszkodott: „Az itteni elvtársak tudásban, tapasztalatban és politikai érzékben még messze a vezető moszkvai garnitúra mögött maradnak.” A hazakértek névsoraiban szerepelt a filozófus Lukács György, de a saját öccse is. Még RM felesége sem jöhetett csak úgy a férje után: Fenya Fjodorovná a „repülőgépről szállította le” a főnöke. Két hónap múlva kapta meg az utazási engedélyt. „Felelős elvtársak elégedetlenségének állandó oka, hogy családtagjaikat már egy fél éve, sőt több mint fél éve visszatartják.” 1945 telén viszont már azt kérte, csak a felsoroltakat engedjék haza, és legyen télikabátjuk, mert sokszor a Minisztertanács is nagykabátban ülésezik.

Nyáron a pártközpont átköltözött az Akadémia utcába, és megszűnt a szabad bejárás a vezetőkhöz. RM jelentette Moszkvába, hogy a kiscsajda pártvezér, Tildy Zoltán szerint „Rákosi rendkívüli politikus és a legkeményebb ellenfél”. (1945–46-ban rádiókapcsolat volt a budapesti pártközpont és Moszkva között. Az egyik szigorúan titkos adót RM irodája közelében, a másikat a villájában helyezték el.) Az új székházban szegődtetik RM mellé az

abszolút megbízható titkárnőt, Simon Jolánt, aki a Vörös Segély megbízásából segítette őt a börtönben. Ráadásul Péter Gábornak, a politikai rendőrségi főnökének a felesége volt.

A pártok közül egyedül a kommunista pártnak volt fegyveres őrsege. A gárdát partizánokból és lelkes ifjakkból szervezték. Rákosit kivéve egyetlen más párt vezetőjét sem őrizték fegyveresek, és a Rákosi-kor tizenegy éve alatt semmiféle olyan inzultus nem történt, ami indokolta volna e külön hadsereg fenntartását. Más pártbeli politikusnak sem esett ezalatt bántódása, ha csak Péter Gáborék vagy az oroszok el nem vitték. RM villáját is őrizték. (Kedvenc „személyi biztosítója” „a kis Mészáros” volt, a hasonlóan alacsony termetű, hajdani partizán.) Rákosi Mátyást hármas védelmi gyűrű vette körül. Őrizte a pártőrség, őrizte a PRO (Péter Gáborék), és rajta tartották a szemüket az oroszok is. A politikai rendőrség 1946-ban szervezte meg RM „láthatatlan őrzését”: négy géppisztolyos, autós civil távolról követte minden lépését. Kezdetben RM még el-elszökdösött őreitől, majd leszokott róla.

Máig él a vád: a társadalom erkölcsi válságának az oka, hogy az oroszok és a kommunisták betették a lábukat az országba. A háború utáni nincstelenség talán fontosabb szerepet játszott a csempészség, a valutázás, a feketézés vagy akár a gyermekprostitúció megjelenésében, mint az „ázsiai barbárság” színre lépése. A tulajdonviszonyok szerepéről a „romlásban” csupán annyit jegyezni: nemcsak a közös vagyont volt szinte sikk lopni, hanem korábban az uraságét is. Vagyis annak eldöntésére, hogy az erkölcsi fertő melyik évtizedben, rendszerben és mitől volt mélyebb vagy sekélyebb, nem vállalkozunk. Azt viszont láttuk, hogy folyamatosan változik az erkölcsi mérce, a bűnök minősítése, gyakorisága, és ezekre hatással van és volt a mindenkor hatalom – nem utolsósorban az elit – erkölce.

1945 után szegénységből, vidékről, emigrációból (többnyire Moszkvából) új vezetőréteg került hatalomra. A kormány- és pártpolitikusokat – eleinte mindegyik párt vezetőit! – az Elhagyott Javak Kormánybizottsága juttatta házhoz, lakáshoz, de leginkább bútorhoz, szőnyeghez, lábashoz, tányérhoz – később festményekhez is. Az MKP nem a legelölkelőbb kerületekbe, de nem is a proletárnegyedekbe költöztette a vezetőit. Zuglói lakásaik nem voltak fényűzők, RM villája egyenesen szerénynek mondható. A kommunisták kezdetben kivétel nélkül puritánok voltak. Az ő képviselőiknek például csak egy fizetés járt (vagy a munkahelyi, vagy a képviselői). RM és más vezetők cikkeinek, könyveinek a honoráriumai is a pártkasszába kerültek. Ám a rossz ellátás és az infláció miatt a munkahelyek élelem – ahogy akkor mondták, „kalória” osztására kényszerültek. Az MKP létrehozta a Vállalati Alkalmazottak Fogyasztási Szövetkezetét (VAFOSZ), ahol az apparatcsikok a fizetés arányában olcsón vásárolhattak.

Az MKP még áprilisban kidolgozta az újjáépítés menetét. Első helyre a közlekedés elindítása került. Szerepelt benne az újjáépítés központi irányítása, mezőgazdasági eszközök az új gazdáknak, általános munkakötelezettség, de az infláció megfékezése is. Erejüket a vasút helyreállítására koncentrálták. Noha Gerő gazdasági szakértő sem volt, szervezőkészsége miatt ő lett a miniszter. Precedenst teremtett társai számára is, hiszen bár hajdan kicserélte a Szovjetunió, és zsidó is volt, mégis kormánytag lett. RM a párt pünkösdi konferenciáján kijelenti: „Az újjáépítés lesz a fiatal, magyar demokrácia tűzpróbája”, erre áldozzák a párt egyik legjobb emberét, Gerőt. (Sok ilyen „áldozatot” hoznak, és RM mindig megismétli ezt a szöveget.) Kiadják a jelszót: „Arccal a vasút felé!” A sok nagyszerű cél – építsük újjá a hidakat, az országot, legyen ennivaló, szűnjék meg a szegénység stb. – tűzbe hozta az embereket. Sokan attól féltek, hogy nem tudnak annyit tenni, mint szeretnének. A baloldali érzelmű emberekben, a kommunista párttagok gyarapodó táborában ekkor vált természetessé az ambíciót és tehetséget figyelmen kívül hagyó, az euforikus odaadásból fakadó kérdés: „Mi az elképzelése velem a pártnak?”

A feudális beütések miatt a társadalom újjáépítése is elengedhetetlen volt. A keresztény-nemzeti kurzus katasztrofális összeomlásával a régi út járhatatlanná vált. A magyarok többségének nem volt ínyére sem a nagybirtok, sem a nagytőke, sem a szolgabíró – a közigazgatás – önkénye. Változást akartak. RM vállalta, hogy a szükségszerű történelmi lépések fő megvalósítója lesz. Mivel az ország-korszerűsítésre az MKP készült a legkövetkezetesebben, és programja ígéretesebb volt, mint az agrárpártiaké, továbbá mert a szovjetek támogatását is ők élvezték – eldőlt a menetirány. Vagyis köztulajdon, társadalmi egyenlőség, központi irányítás, tervgazdálkodás, ingyenes iskolarendszer és egészségügyi ellátás stb. Szóval szovjet modell, mert az ország szekerét a világ élvonalához kell kötni!

Visszatekintve könnyű értelmetlen vállalkozásnak, modernizációs zsákutcának tartani a szovjet mintát. Ám a maga idején mindez széles körű helyeslést váltott ki. A SZU háborús győzelme, gazdasági és társadalmi sikerei, de Magyarország felszabadítása is növelték e program vonzerejét. A megszállás rossz tapasztalatai viszont a szovjet- és kommunista-ellenességet erősítették. Igaz, utólag kiderült, a szocialista „modernizáció” évtizedei több tekintetben konzerválták az ország lemaradását. Ám az is nyilvánvaló, hogy e szocializmus erőszakossága nélkül nem ment volna végbe számos olyan gyökeres társadalmi változás, ami az ország európaiságához elengedhetetlen (a feudális maradványok felszámolása vagy az oktatási forradalom elkezdése). Persze ez sem igazolja a diktatúrát, és nem indokolja azokat a lépéseket, amelyek növelték a térség lemaradását Európától.

„A munkásoknak nincs hazájuk” – állítja a Kommunista kiáltvány. Moszkva helytartóiról is mondogatták: hazájuk helyett csak működési területük van. A vád rávetült Rákosira is. (De halála előtti honvágya is azt mutatja – ha nem írta is le ezt a szót –, hogy az egyszerűsítő megfogalmazásnál azért bonyolultabb volt a helyzet.) RM ugyan nem verte a mellét azért, mert magyar, de büszke volt rá. Mint minden kommunista elvtársa a világon, ő is szentül hitte, saját népe érdekét senki sem képviseli jobban, mint Sztálin és a Szovjetunió. Egyek vagyunk: az ő bánatuk a mi bánatunk, ami használ a kommunizmus ügyének, hasznos minden népnek! A kommunisták százmilliói magasabb rendű hazafiságként éltek meg a nemzetköziséget. Ám éveken át Rákosit is jóval többen tartották magyarnak, mint szovjet ügynöknek. Az újjáépítésbe kezdő Magyarországon éveken át ő volt a legnépszerűbb politikusok egyike. 1946 januárjában a kisgazdavezér Tildy, Rákosi, a szocdem vezető Szakasits és a főpap Mindszenty volt a népszerűségi sorrend. 1947. augusztus elején már ő a „legtöbbre becsült magyar politikus”. RM érvényesülését szokatlan külseje sem tudta megakadályozni. Ez a hendikep csupán hajlamát erősítette, hogy túlkompenzáljon mindent, s valamiképp enyhítse kisebbségi érzését. Sikerei nehezen illeszthetők be a róla kialakult képbe. Az utókor előnytelen külsejével próbálja magyarázni tetteit, a közhellyel, hogy a kis ember nagy zsarnok, és csak kopasz gonosztevőként emlegetik a zsidó Roth Mátyást. Mindegy, hogy nem Róth, hanem Rosenfeld! Lélekben roth volt, vörös! Sikeréhez kellett a kor, kellett a vágy az igazságos társadalomra, az emberibb életre. Rákosi–Roth–Rosenfeld apáink, nagyszüleink hitén, vágyán nőtt nagyra. 1945–47-ben az MKP biztató utat kínált a fejlődésre. Magyarország Európa egyik csodája lett: Budapest hamarabb tért magához, mint Bécs, sőt Párizs, itt 1945 végére eltűntek a romok, egy év múlva megszüntették a hiperinflációt. A feltámadás hőseposza a kommunisták nélkül nem írható meg, oroszlátnak volt abban, hogy az életszínvonal hamarosan meghaladta az 1938-as szintet.

Azért a nemzetköziség nemes érzésének lehettek volna ésszerű határai. A magyar kormány készen kapta a szovjetektől az első árucere-egyezményt és az öt évre szóló gazdasági megállapodás szövegét is. Anglia és az USA összehívta volna emiatt a SZEB ülését, de Sztálin legyintett, a szövetségesek pedig elhallgattak. A szovjetek követelték, hogy a jótételi szállítások elszámolásánál az 1938-as világpiaci árakat alkalmazzák. Gerő ennek elfogadása

mellett érvelt, és a „külkereskedő” RM sem üvöltött fel, hogy mibe fog ez kerülni. A júniusban aláírt egyezmény alapján – a későbbi látványos engedmények ellenére – Magyarország a megállapított kétszázmillió dolláros kártérítés mintegy háromszorosát fizette ki nekik (meg a jugoszlávoknak és cseheknek). Mentegethető a Gerő–RM tandem, hogyha nem fogadják el a szovjet követelést és késik a szerződés, folytatódik a gyárak leszerelése, a késztermékek lefoglalása, ám ezeknek behódolásuk sem vetett egészében véget, a szovjetek csak később kezdtek adni a formáságra. A SZU a diplomáciai kapcsolatok felvétele (1945. szeptember) után is megszállóként viselkedett. Ellenőrizte a külkapcsolatokat, örködött a jóvátétel-fizetés, minden német tulajdon átadása, majd a németek kitelepítése fölött, cenzúrázott – és „viszonzásul” baráti gesztusokat várt.

4. Májusi káprázat

Az 1945-ös május elsejétől elkapta Rákosit a lelkesedés: „A volt vazallus államok közül nálunk volt a legnagyobb tüntetés. A moszkvai rádió már május 1-jén leadta, hogy kolosszális tüntetés volt.” Az egyébként jobb politikai szimatú Gerő még jobban megszállt, és „a sikerből kiindulva” felvetette, hogy meg lehetne tartani Budapesten és környékén a választásokat! RM egy pillanatra megriadt, mert egy „kolosszális kommunista, szociáldemokrata, szakszervezeti győzelem” pánikot okozna a Szovjetunió nyugati szövetségesei körében, és erre semmi szükség. A KV-ülés egyik főlshólalója figyelmeztette, hogy az országos választáson, Dunántúlon a kiscgazdák elsőprik öket. Rákosit inkább az „orosz elvtársakra” váró pánik nyugtalanította. A vidéki választásoktól nem kell tartani, ha előtte „kipucolják” a Dunántúlt! – és kezdett megbarátkozni a választási ötlettel.

A jaltai nyilatkozat még februárban főlshólította a volt csatlós államokat, hogy mihamarabb tartsanak szabad választásokat. Sztálin ugyan mondta, hogy nem kellene sietni, hiszen a hagyományos demokráciák sem rohannak, de Rákosit már izgatta a gondolat, hogy mi mindent lehetne itt nyerni. Csakhogy „a téli választások nálunk szokatlanok és klimatikus okokból nagyon nehezek” – meditélt fennhangon. Gyerekkorában a parasztok aratás után kifizették az apjának az adósságaikat, és akkor megpendült az élet. Úgy gondolta, fél siker, ha a választást a betakarításhoz igazítják. (Bár elképzelése az első alkalommal is csödöt mondott, később is konokul az aratáshoz igazította politikai lépéseit.) Azt hitte, a betakarítás után a földhöz juttatottak csak rájuk szavazhatnak, a munkásvoksok pedig eleve nekik vannak rendelve. Vele hevült a KV is: mihamarabb választást kell tartani Budapesten! Ettől fogva a győzelmi láz egyre inkább elhatalmasodik Rákosin. Felidéződött az a hajdan volt május is!, és azt hitte, azzal a magyar néppel találkozik, amely 1919-ben... Nem akarta tudomásul venni, mit jelentett az országnak a Tanácsköztársaság, a sokak által a rovására írt trianoni országcsönkítés, vagy az utána következő viszonylag békés negyedszázad s a második vesztes háború. Az ő agya máshogy járt, és hiába volt magyar, a szíve csak „dadogni tudott” magyarul. Csak azt érezte, itt az idő, Magyarország végre bizonyíthat, javíthatna az utolsó csatlós rossz hírére! Az „óriási kommunista, szociáldemokrata siker” a vonakodó Moszkvát is levennie a lábáról. Hajtotta a becsvágy, hogy egy szabadon választott kormányban, markánsabb kommunista jelenlét mellett bizonyítson. Schoenfelddel, a SZEB munkatársával – a későbbi amerikai követtel – próbálta elhitetni, ha liberális demokráciát várnak tőle, akkor azt szállítja, noha 1944-ben még úgy képzelte, hogy partizánok fogják alkotni „a magyar demokrácia egyik legfontosabb rohamcsapatát”. Demokrácia és rohamcsapat! 1945-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen azt állította, hogy a szovjet – de az angolszász – idea sem ültethető át más talajba, majd kifejtette, hogy a munkásoknak, akik „negyedszázadon át

csak tűrtek, szenvedtek”, és a földhöz juttatott hatszázezer embernek, a hárommillió koldusnak már demokrácia van! Ennyire feledte Londont, Angliát.

Tettekre buzdíthatta az is, hogy a huszadik századnak ez volt az egyik legígéretesebb májusa. Kapituláltak a németek, Európában véget ért a háború. A törvényhozásból eltűnt az „urak” túlsúlya, a földosztással gyökeresen megváltozott a világ: ez már nem a konzervatív, önkényuralmi horthysta Magyarország volt. És RM megírta levelét: „Mindenki tudja, hogy a Szovjetunió és a Vörös Hadsereg, melyet az Ön lángesze, az acélnál is keményebb akarata [a felvett Sztálin név azt jelenti: acél], a győzelembe vetett törhetetlen hite hatott át, megmentette a világ népeit a fasiszta rabság és szolgaság gyalázatától. De mi magyarok tudjuk igazán, mit köszönhet Önnek a mi népünk, amelyet Ön atyailag felemelt, mikor az egész világon nem volt se barátunk, se támaszunk. Nem szavakkal, tettekkal akarja és fogja népünk bebizonyítani, hogy méltó a bizalomra, melyet Ön előlegezett neki.” (Az MKP-székházban a békekötést ünnepelték, amikor megérkezett a párt Nyugatra hurcolt vezetője, a napbarnított Rajk. „Rákosi apró lábával felé szaladt, félszegen megölelte... aztán a keze felszaladt Rajk fejéhez, lehúzta és kétoldalt megcsókolta. »Csakhogy itt vagy, Laci!«, mondotta örömteljesen.”)

RM azt hitte, mivel az oroszok Kárpát-Ukrajnát a csehektől vették el, semmit sem jelentene nekik, ha a magyarok részeket átadnák Magyarországnak. Ez megfordíthatná a két ország kapcsolatát, sokat lendítene a párt és az ő presztízsen is. Ám Sztálin ellenzett „minden” – rovásukra történő – határkorrekciót. Ennek ellenére RM a csehektől meg a románoktól is számított efféle hozományra. Kérte Gottwaldékat, adják vissza Kassát, de ők is nemet mondtak. Ugyanígy járt Anna Paukerrel Temesvár ügyében. Ilyen furán működött ez az internacionalizmus.

A kulisszák mögött folyó politikai eseményekről a közvéleménynek alig volt tudomása. A háború befejezésekor a kitörő életöröm, a rettenet nélküli lét ígérete földerítette a szíveket. Enni alig volt mit, de tervezgetni, dolgozni lehetett. A forradalmi rombolásnak is van romantikája, hát még az újjáépítésnek! Milliók érezték: végre szükség van rájuk. Jobbító szándéktól pezsgett az élet. Az MKP juniálisán RM a tömeg első sorában ült a földön. Mellette Péter Gábor, a kommunista politikai rendőrség hamarosan hírhedtté váló vezetője csücsült, akivel széles nyilvánosság előtt soha többé nem mutatkozott együtt.

Októberben azt nyilatkozta a rádiónak, hogy szabadidejében is politizálni szeret. Más szenvedélye nem volt. Nem ivott, nem volt igazi dohányos. Néha kártyázott, és ha bankot ütött, közölte: „Már Marx megmondta, pénzügyekben nem ismerünk tréfát!” Néha sakkozott, és, ahogy egy méltóságához illik, vadászott is, de a politikát sosem csalta meg. Egy amerikai újságíró azt írta róla: „Ha a holdvilágarcú Mr. Rákosi reputációja nem is a legjobb az amerikai tudósítók körében, ő kiegyensúlyozott, előítéletekkel terhelt és jól informált... a Duna menti kommunisták jól tájékozottak minden tárgyban a bébi-ápolástól kezdve a háború okáig, és azt gondolom, hogy Rákosi közel az első az elsők között.”

Az 1918-as köztársaság elnöke, Károlyi Mihály, ha rokonszenvezett is a kommunistákkal, vezetőiket nem sokra tartotta, Rákosit kivéve (bíróági tárgyalása előtt RM védelmére mozgósította az angol és francia politikusokat). „Rákosi ravasz, nyájas és diplomatikus” – írta róla. „Önerejéből szerezte műveltségét, bámulatos a memóriája. Nagy élvezettel fitogtatja külföldiek előtt, hogy többet tud saját hazájukról, mint ők maguk.” Az általa elcsapott későbbi miniszterelnök Nagy Ferenc utólag is úgy vélte: „A Délkelet-Európára rászabadított moszkvai ágensek közül Rákosi a legnagyobb politikai kaliber.” Miután RM 1945-ben szemtől szemben „reakciónak” nevezte a bankvezér báró Ullmann Györgyöt, ő feljegyezte: „meglehetős benyomást tett rám a biztos célkitűzésű határozott, erősen túlzó és túlzott álláspontokat elfoglaló, kétségtelenül tehetséges ember”.

Csak karizmatikus nem volt. Amíg nem lépett be vele együtt a hatalom is a terembe, addig nem állt le a zshivaj, nem forrósodott föl a levegő. Meg kellett dolgoznia a tapsokért. Szűkebb körben ügyesebben mozgott. Sikere mégis szervezethez kötött. Az „ügy” képviselőjében tudott igazán fontos lenni.

De nem igazságos. Károlyi Mihály, az első köztársaság elnöke jelezte Rákosinak, hogy hazatér, ha szükség van rá. De nem volt, mert „sokat élt Angliában, s a kapitalista világ megfertőzhette”. Károlyi tenni akart valamit a hazájáért: felajánlotta, hogy elvállalja akár a londoni követség vezetését is. Erre sem kellett. Helyette egy horthysta diplomatát küldtek oda, aki aztán az amerikai hírszerzésnek is dolgozott. (1947 végén aztán Károlyi párizsi követ lett.)

A „reakció már ’45-ben kezdte híresztelni, hogy a pártban nincs egység”. A pünkösdi pártkonferencia előtt minden hozzászólónak előre kiosztották a szerepet. Rajk elmondta, rosszul számítottak, akik azt hitték, hogy a moszkvai emigráció és a hazai illegális kommunisták „agyon fogják bunkózni egymást”. Az, hogy a KP ma tömegpárt, „legelsősorban a mi nagy vezetőnknek, Rákosi Mátyás elvtársnak köszönhető”. RM feltehetően ekkor szónokolt először a saját fényképe és az „Éljen Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt vezére!” felirat alatt. Arcmásától Farkas Mihály rögvést annyit rendelt, hogy jusson belőlük a pártirodákon kívül a lakásokba is. Majd elkészül a PB-tagok arcképcsarnoka is, és a főtitkár képe majdnem akkora volt, mint a többi együttléve. (Állítólag Rajk szóvá tette, hogy őt, a helyettest, közepes kép illetné, de közölték vele: FM utasítása, hogy kinek mekkora képe lehet.) Később RM portréja bekerült a pártközpont üléstermébe, és ettől fogva ott is saját maga alatt szónokolt.

A tömegpárt vezetérei kezdetben kis elitpártról álmodoztak. Márciusban RM azt jelentette Dimitrovnak: „fékezni kell a párt növekedését”, hogy megemészthessék az újakat. A választási készülődés miatt ezen a május végi értekezleten mégis úgy döntöttek, hogy meg kell duplázni a taglétszámot. Elgondolkodtató, hogy a szervezeti szabályzatból kihúzták a célt, a szocializmust! A jó favágó a legkisebb ékkel kezd?

Májusban érkezett Magyarországra Rákosiné, és fogadott fiuk, RM unokaöccse, Vlagyimir. Magyarul nem beszéltek, oroszul jóformán senki sem tudott a Moszkvából hazatérteken kívül. Az asszony magányos volt, kereste a helyét. Gyereket szeretett volna, de állítólag hiába mentek mindketten orvoshoz, a korábbi házasságában egy fiút már szülő asszony negyvenen felül már nem esett teherbe. (Fénya megérdeklődte, a nőgyógyászának vannak-e nyugati rokonai, mert azt hiszi, elszabotálja a kezelését.) A magyarul sem tudó asszonyt 1945 nyarán a VI. kerületben a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) díszelnökévé választották, de említendő közéleti tevékenységet sosem folytatott. Ám a kényszerű remeteségbe sem nyugodott bele, szorgalmasan tanult magyarul, majd megismerve Kovács Margit keramikumművészt, beiratkozott az iparművészeti főiskolára, és kitanulta ezt a szakmát.

1945-ben hazatértek RM testvérei is a Szovjetunióból. Ekkor a „családfő” úgy dönt: egyedül őt hívják a családban Rákosinak. A XX. század elején a Rosenfeld família a beilleszkedési vágytól hajtva magyarosíthatta a nevét. RM börtönévei idején a Szovjetunióban élő, férjezett Rákosi lányok gyerekei is fölvtették nagybátyjuk (vagyis az anyjuk) vezetéknévét, mert büszkék voltak rá, meg akkor és ott a Rákosi név védelmet is jelentett. Az 1945-ös történelmi kataklizmát névváltoztatási hullám is kísérte a németellenesség kifejezésétől kezdve a zsidók félelmén át sokféle okból. Akadtak, akik a nevük megváltoztatásával is kifejezésre akarták juttatni, hogy a lelküket is kicserélik, ha kell. RM a családi átkeresztelkedéskor arra hivatkozik, hogy egyik öccse miatta nem kapott Pesten négy hónapig állást... De inkább azért változtatta meg testvérei nevét, hogy feltűnés nélkül élhessenek és kerülhessenek jó állásokba. Az érintettek nem érezték személyiségellenesnek az újabb névváltoztatást. Nem tudni, miért

választották a rövid és egy ékezet híján magyaros Biró vezetéknevet. (Jó idők jöttek a magyarban gyakori Bírókra, mert elterjedt róluk, hogy RM rokonai!) Ezután RM a nyilvánosság előtt Biró elvtársnak szólította testvéreit, nekik pedig ő Rákosi elvtárs lett. Közülük, akikkel még sikerült szót váltanom, úgy beszéltek a korról, mintha névadója nem is a testvérük lett volna.

Említettük már, hogy RM senkivel, a testvéreivel sem tartott szoros kapcsolatot. A család ritkán jött össze, pedig a família családfőként tisztelte Mátyást. Ha nagy ritkán mégis együtt voltak, ő nemigen beszélt politikáról, vagy ha mégis, szinte kívülállóként szólt a témához. A famiglia nem ünnepelte a névnapot – ahogy az Magyarországon szokás –, viszont családi ünnepnek számított november hetedike, május elseje akárcsak a Szovjetunióban. (RM a bukása utáni második emigrációból üdvözlőlapokkal árasztotta el rokonságát a forradalom évfordulóján vagy a nemzetközi nőnapon.)

1945 júniusában, az SZK(b)P KB Georgi Dimitrov vezette Nemzetközi Tájékoztatási Osztályán maga RM referált a magyarországi helyzetről. Elmondta, hogy a többi párt előtt álltak talpra. A „tervszerű kampánynak” köszönhetően az MKP taglétszáma már csaknem kétszázezer. A növekedést fékezni akarják, ám ha ők nem vesznek fel valakit, felveszi más párt. A központi vezetőségük (KV) 25 tagú, a politikai bizottságnak nyolc, a titkárságnak öt tagja van. A központi pártlap, a *Szabad Nép* közel kétszázezer példányban jelenik meg, és bár van az övéknél jobb lap is, egyetlen más újság példányszáma sem éri el a százezret. A filmgyártás a kezükben van, Budapesten 25 mozi is az övék.

Amikor hazatért 15 ezer párttagjuk volt, és azt mondták, nincs több káderük. Öt hónap alatt mégis „20 000 párttagot irányítottunk az államapparátusba, a hadseregbe, a rendőrségre”, néha azért nagyon melléfogtak. A nyomdászszakszervezetet kivételével az összes többit elfoglalták. Hazatértek ugyan a légerekből a szakszervezetek régi szociáldemokrata vezetői, de támadásaiknak ellenállnak. Elmondta: „A fasiszták a sport segítségével nyerték meg az ifjúságot”, de a szocdemeknek is jelentős befolyásuk volt a sportoló ifjúságra. A KP is ennek révén kívánja megnyerni őket.

„Új szervezet a házmegbízottaké. Nem tudom, más országokban van-e ilyen... a szervezet lényegében véve a miénk.” Dimitrov felvilágosította, hogy a német házmegbízottak a Gestapo ügynökei voltak. RM: ma ez demokratikus szerveződés, és a választás idején is számítanak rájuk (a hússzezernyi házmegbízott többsége természetesen Magyarországon is a rendőrség besúgója lett).

Elmondta, a szociáldemokratákkal „kéz a kézben” haladnak, ám a kapcsolat romlani fog, mert főleg a fiatal szociáldemokrata munkások átléptek hozzájuk, és a helyükre kispolgárok kerültek. Hazatértek viszont a német rabságból a régi vezetők, akik az utóbbi 14 hónapot nem Magyarországon éltek át, és nem látták, hogy a mérleg nyelve miként billent a kommunisták javára. (A választás szerint nem is billent.) A munkáspártok egyesülése nincs napirenden; hátha szakadás következik be az SZDP-ben.

„A Kisgazdapárt lényegében a kulákok pártja”, jobbszárnya ellenzi a „demokratikus erők” összefogását. Vagyis „a többi pártban” nem lehet határozottan előrelépni. Szóba hozta a „több százezer fasiszta” párttag sorsát. A KP álláspontja, hogy volt nyilasokat nem vesznek fel, de például a mohácsi kikötő tulajdonosa bekényszerítette a munkásait a nyilas pártba. Ezek most beléptek hozzájuk, de a párttagok tiltakozása miatt ki kellett őket zárni, ám az SZDP nyomban felvette őket. Dimitrov: ragaszkodni kell az elvi állásponthoz! (Nem sikerült – P. Á.)

Három miniszterük közül egyik sem áll a legfontosabb minisztériumok élén. Viszont Gerő és Nagy Imre „minden tekintetben” jobb a többieknél. Így a minisztertanács ülésén a többség fe-

cseg, „aztán szót kap a kommunista, és elmagyarázza, hogy miről van szó”, és végül elfogadják a kommunisták javaslatát – állította. RM előadta, hogy a volt vezérezredes miniszterelnök mellett egy római katolikus pap az államtitkár. Ezért követeltek ők is itt egy államtitkári posztot, amit nehezen kaptak meg, most pedig „nem akarják engedni, hogy ő irányítsa a sajtót”, de ők ezt ultimátumban követelik. RM: a rendőrség „lényegében a kommunisták kezében van”, bár nincs egyetlen profi nyomozójuk sem. „Eltársaink csak arra emlékeznek, hogyan verték őket. Ez az egy, amit tudnak.” Ezért a reakció támadja őket, a miniszterelnök is az eltávolításukat követeli. RM: „Ha egy-két hónapon belül nem sikerül rendet teremtenünk, akkor vissza kell vonulnunk.” Dimitrov: „Ne adják fel ottani pozícióikat.”

RM szerint az MKP „a nemzet valódi mozgató ereje”, minden kezdeményezés tőlük indul ki. Különösen erős a befolyásuk a földhöz juttatott újjazdák körében (a választás ezt sem igazolta). Ám a közvéleményt nem sikerült meggyőzniük arról, hogy nem tervezik a szocializmus bevezetését. Főképp a „reakcióval teljesen összefonódott” értelmiség körében nem jutnak egyről kettőre. Meghívott harminc akadémiust, tudóst magához, akik elmondták, hogy angolbarátok, és azt is, mi nem tetszik nekik a Vörös Hadseregben és a kommunista pártban, majd elégedetten nyilatkoztak róluk. Ilyen gerinctelenek. Ők mégis gondoskodnak az ellátásukról; megpróbálják megnyerni őket.

A párt gondjai közül az első: a balos kommunisták, a falusi diktátorok és az ostobaságokat elkövető rendőrségi emberek kártevése. A második: a Vörös Hadsereg sok túlkapása. A harmadik: a rossz élelmiszer-ellátás. A fő cél az újjáépítési kampány sikere. Bár „a tőkés az inflációra spekulálnak”, a párt meg akarja fékezni az árak emelkedését.

Előkészítették az új választási törvényt, kizárják a választójogból az ismert reakciókat, a régi kormány tagjait stb. Viszont ha minden volt nyilast kizárnának, a munkások és parasztok tömegét sújtanák. A Budapesten internált fasiszták túlnyomó többsége ipari munkás. Intézkedett, hogy a felét engedjék szabadon. A munkaképes korú férfiaknak közel a harmada, félmilliónál több férfi hiányzik, közülük több mint 300 ezer hadifogságban van. Ez is fékezi az újjáépítést.

Dimitrov megkérdezte: miért nem szerveznek népbíróságot a fasiszták elítélésére? RM: van népbíróság, hatvan jelentéktelen fasisztát fel is akasztottak, de nem volt köztük egyetlen miniszter sem. Kár, hogy eddig egyetlen politikai pert sem tudtak rendezni. A Vörös Hadsereg nem is válaszolt a fogságában lévők kiadatására. A legjelentősebb fasisztákat az angolok és az amerikaiak fogták el, és ők sem sietnek a kiadásukkal. „Amikor olvastam, hogy Bulgáriában minden minisztert sikerült elfogni, csorgott a nyálam.” Dimitrov javasolta, hogy a legismertebb bűnösök ellen tegyenek közzé vádiratot, és kérjék a szovjet, az angol és az amerikai kormánytól a kiadatásukat. Ítélik el őket akár a távollétükben is. RM: „Itt van az egyetlen tengernagyunk, Horthy. Megpróbálunk vele megrendezni egy valódi nagy pert.” (Ám a Horthy magyarországi nimbuszával tisztában lévő Sztálin leintette arra hivatkozva, hogy megkísérelte otthagyni Hitlert, elmúlt már 75 éves, és az amerikaiak úgysem adnák ki. RM Sztálin véleménye ellenére később német ügynöknek és meggyőződéses nácinak nevezi Horthyt az izraeli követnek.) Dimitrovnak megemléltette, a „fájó” Erdélyt – amit annak ellenére, hogy kétféle magyar lakta, a trianoni békeszerződés elcsatolt Magyarországtól. De RM bizakodott, hogy a népek jövőbeli testvérisége kielégítő helyzetet teremtsen. Különben is Erdély ügyét a „reakció tartja napirenden”.

A római katolikus egyház elleni harcról elmondta, hogy csaknem 800 ezer hold földet elvettek tőlük. Az egyház megosztására 15–20 hold földet adtak a szegény papoknak, és állami fizetést is. Bár tudják, „mi ugyanúgy nem szeretjük őket, ahogy ők sem szeretnek minket”.

A moszkvai beszámoló helyzetjelentés volt a stratégiai pontok megszállásáról. A rendőrség túlkapásai miatt a szociáldemokrata igazságügy-miniszter ki akarta venni az internálás jogát a rendőrség kezéből, sőt valamiféle külön rendőrséget is akart szervezni. Az ötlet e fontos poszt visszaszerzésére elég volt ahhoz, hogy RM alkalmatlanná nyilvánítsa a minisztert, és visszahívását kezdeményezze. Javaslatát leszavazták. Erre kibújt a szög a zsákból: „a mi reakcióink naivak, nem vették észre, hogy nem egy szavazás dönti el a fontos kérdéseket”, hanem a munkásosztály – azaz a kommunista párt – érdeke. A parlamenti demokrácia Rákosinak is csupán időrabló játszadozás volt. A kritizálgatás, a szavazgatás felesleges energiaveszteség. Az ő „demokráciájuk” nem a pluralizmusra épült, hanem arra a fikcióra, hogy a népet a párt képviseli, a pártot pedig a vezetői (vezetője). RM hazatérése első pillanatától kezdve e felé a „demokrácia” felé hajlott. Moszkvai beszámolója pontos képet ad szándékairól.

Már 1945-ben elkezdődött Magyarország finom beillesztése a szovjet birodalmi rendszerbe. Az SZKP kérte a magyar KV-tagok adatait, a pártvezetőség tagjainak összes fedőnevét, az államtitkárok rövid életrajzát, és a „politemigránsok karakterisztikáját”, azaz bizalmas káderezését is. Adatokat, jellemzést kértek a többi párt, a szakszervezetek vezetőiről, a magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet mértékadó személyiségeiről, újságok szerkesztőiről. Az egész elitről. A késés miatt RM mentegetőzik: a nehéz feladat „kívül esik” a káderosztály hatókörén – ekkor még.

Bár a moszkvai követ még 1946-ban is azt jelenti, ha a megszállás, a békeszerződés stb. miatt nem is lehet független a magyar külpolitika, a SZU „nem kíván szocializált államot, kommunista társadalmat” a szomszéd országokban. RM az útravalóul kapott tíz-tizenöt évi koalíciós kormányzást hamarosan mégis megpróbálja a felére lealkudni. A titkos célnak megfelelően a politikai rendőrség szinte az első pillanattól fogva dolgozik a politikai partnerek ellen. E különös nyáron még rendőrök tüntettek Budapesten. „Hölgyeim és uraim, magyar rendőrök!” – szólt hozzájuk RM. „Talán kevesen tudják, hogy 26 évvel ezelőtt, az akkori rend őreinek én voltam a parancsnoka, és megmondhatom, hogy azóta sem szüntem meg ezzel a kérdéssel foglalkozni.”

Egy falusi fiatalembert uzsonnára hívott egy előkelő úrinő. A tányérok mellé papírszalvétát is tett. A fiatalember elragadtatással fogta meg a szalvétát: – Szenzációs, nagyságos asszony, hogy maga mi mindenre gondol!

Mintha gyorsan ellobbant volna a választási eufória. Legalábbis nyáron azt írta Moszkvába, hogy a súlyos élelmiszerhelyzet miatt elhalasztják a budapesti választásokat. Az SZDP-nek mégis felajánlották a közös listát, ám lehet, hogy ez csupán az ellenük folytatott harc része volt, nem pedig választási előkészület. Hiszen RM mindenáron ellentétet próbált szítani az SZDP vezetői között. Sőt az „SZDP eszéről”, Justus Pálról információikat is gyűjtetett („bűneit” az a Rajk László szedi csokorba, akinek a perében majd Justust is elítélik). Az sem a szokásos választási együttműködés része, hogy napirendre tűzték az SZDP-vel a harcot „a szociáldemokrata jobboldal ellen”. Mert RM a testvérpárton is gyakorolta a szálamitaktikát, a párt felszeletelését. (A szálamipolitika talán az egyetlen magyar eredetű „nemzetközi” politikai szakszó, ám a szótárakból hiányzik, hogy „az oszd meg és uralkodj” új elnevezése a „nyelvújító” Rákositól származik.)

RM nem titkolta, hogy a két munkáspárt kapcsolata nem szerelmi házasság. Az egyik pillanatban azt mondta: a legközelebbi cél, hogy az MKP és az SZDP többséget kapjon, a másikon azt: a választás elsősorban a két párt közötti harc. A Kisgazdapárt abnormálisnak tartotta, hogy az országos választást megelőzze a fővárosi. Több vezetőjük, a miniszterelnök, a nemzetgyűlés elnöke is úgy gondolta, legjobb volna a békekötés utánra halasztani a

választást, amikor már nem lesznek itt a szovjet csapatok. Őket, a demokratákat ez az illúzió éllette. RM ezt nem feledte: politikai számításukért többen is beosztásukkal, szabadságukkal fizettek. A kommunisták a békekötésig – az önálló államiság visszanyeréséig – mindenképp le akartak számolni ellenfeleikkel. RM újból teljes mellszélességgel a budapesti választás kiírása mellett állt ki és sikerült fellelkesítenie a SZEB addig húzódozó elnökét, Vorosilovot is.

A választásra a pártok pénzszerző akciókba kezdtek. Az MKP megalapította a Dunavölgyi Bankot, de volt külkereskedelmi vállalatuk, és együttműködtek a külföldi testvérpártok – osztrákok, olaszok – cégeivel, sőt a szovjetek juttattak nekik az „állami zabrálásból” származó ékszerekből is. Egy ideig Vas Zoltán útleveleket árusított (később ez ÁVO-s üzletág lett). Az MKP West-Orient nevű cége orosz katonai autókkal csempészte a cigarettát Bécsbe. (A választás után, az infláció miatti bankjegycsere alkalmával, a Vörös Hadsereggel váltatták be a párt pénzét, mert nekik jóval kedvezőbb kurzust állapítottak meg – tovább növelve a jóvátételt.) A legszervezettebb, a legkorruptabb, és a leggazdagabb párt az MKP volt. Az SZDP az olajipart fejte, és manipulációit a KP fedezte, hogy közben tartsa őket. A többpárti korrupcióból leginkább az FKGP szorult ki.

A „moszkvai családban” Vas (eredetileg Weinberger) Zoltán a mesebeli legkisebb fiú. A vagány. A gimnáziumból azért csapták ki, mert 1919-ben beállt vöröskatonának. 1921-ben, fiatal kora miatt tíz év fegyházzal megúszott egy lázadást. Fogolycserével Szovjet-Oroszországba került, ott jár egyetemre. 1925-ben hazatér, Rákosival együtt lebukik, és vele együtt cseréli ki a SZU. Szovjet tisztként ő az első hazatérő magyar emigráns. Szervezi a pártot, a közigazgatást és kiadatja börtönnaplóját, amiért pártfegyelmit kap. Mégis rábízzák a katonai ügyeket, és mivel ügyesen seftel, a pártkasszát. Leleményes szervező is. Megoldja a lebombázott és mindenben szükségét szenvedő főváros ellátását – polgármester lesz. Az életművész Vas minden sorból kilóg. Fenyicskát először ő akarta elcsábítani, ő mutatta be Rákosinak. Az ő ötlete, hogy a pártot, a kormányt és Rákosit költöztessék a volt királyi várba. A hármas fogatnak épülő villák mellé felhúzat egyet magának is. Ellentétben példaképével, Rákosival, ő inkább kiszabadítani, és nem lecsukni akarta az embereket. Az ő személyi titkára, az ő húga és sógora szökök Nyugatra. Ő kapja a legtöbb fegyelmit, titokban mégis mindenki féltékeny rá. Mert ahová ő lépett, nőtt a fű. Merésztelt jó szakembereket – gyanús polgárokat – maga köré gyűjteni. (Az általa vezetett tervhivatalban 167 pártkizártat és nyugatost – volt nyilast, csendőrt stb. – találtak.) Lezavarták Komlóra széntüosztöt vezetni. Azt is felvirágoztatta. ÁVH-jelentés: folytatja viszonyát osztályidegen tervhivatali titkárnőjével! Megígéri, nem válik el a feleségétől és szakít a szeretőjével, ha RM nem csukja le az asszonyt. Az 1956-os forradalom idején azért menekül szeretőjével együtt a jugoszláv követségre, hogy együtt legyen az asszonnyal. A Nagy Imre-csoporttal együtt internálták őket is Romániába – „nászútra”. Neki ez a kirándulás nem perrel, bitóval, hanem „öszöndíjjal” zárult, hogy vágya szerint írhasson. Kitalációval teli visszaemlékezéseinek folyama az elsők között számolt be a Rákosi-rendszer kulisszatitkairól. Nyolcvan könnyelmű évet élt.

A választási kampány során az egyházellenes MKP falujárói toronyórákat, templomokat javítottak, a párt harangokat vett és a főtitkár harangszentelést „celebrált”! (Két évig folyt az akció a „lelkekért”, akkor az egyház megtiltotta, hogy a propagandacélú ajándékokat elfogadják.) A „tömegmunkát” – micsoda szó! –, RM is folytatta: „figyelemmel kísérem a falut. Minden héten kint vagyok valahol.” Meglepetésszerűen végiglátogatta a budapesti kerületeket, elkezdett piacra járni, a tömegbe vegyülni. A szokásos esti kerti sétáján lakásőreivel ismerkedett, szüleik felől kérdezte őket, és nyugtatta a mindig éhes fiatalembereket, hogy egyre jobb lesz. Egyikőjük elmondta: „Figyelmeztetett, ne sündörögjek körötte, mert gondolkodni akar. Roppant boldog voltam, hogy beszélhettem vele. Amikor

meséltem róla apámnak, azt mondta, vigyázzak rá nagyon, és én megvédtem volna az életem árán is.”

István király napján (augusztus 20-án) négylovas hintóval vonult be Kecskemétre. A nagygyűlésen hetvenezres tömeg hallhatta: a svábok kitelepítése után lesz még egy földosztás. Megígérte, hogy a tél beállta előtt százötvenezer hadifoglyot hazasegítenek. (Eddig inkább Nyugatról érkeztek hadifoglyok.)

Az MKP választási programjának sarkköve a feltétlen szolidaritás a Szovjetunióval. Kampányukban a főváros élelmezésének megszervezésétől a földreformig minden eredmény szerepelt. RM: ha Budapesten győzelemmel indulnának neki az országos választásoknak, az hidegzuhany lenne a kisgazdáknak. Azt állították, a választási eredményen múlik, „milyen lesz a határon túl élő magyarság sorsa” – sőt az is, hogy hol fognak húzódni a határok! A politikusok felkeresték a SZEB angol és amerikai küldöttségének irodáját is. Egy kisgazdapárti politikus azt ígérte ott, hogy pártjuk hatvan százalékot szerez, ha az angolok támogatják őket. Megjelent az angoloknál a „kis termetű és ellenszenves külsejű” kopasz pártvezér is, és arról győzködte a misszióvezetőt, hogy a rendszer nem totalitárius, „nem kívánja elfogadni a Szovjet Köztársaság világát, és nem kedveli a drasztikus mértékű államosítást”. A válasz Mr. Rákosinak: „nem győzött meg, hogy a jelenlegi magyar rezsim demokratikus lenne”.

A fővárosi választásokat október 7-ére írták ki. RM kérte Moszkvát, hogy a választási kampányra küldjenek „egy nagyon jó futballcsapatot is”. Hisz minden jó onnan származik. Szerinte onnan jöttek egyedül új, népszerű vezetők is. „Hivatkozni lehet Vas elvtársra, Gerő elvtársra, Nagy Imre elvtársra (közbeszólás: És elsősorban Rákosi elvtársra!) és Rákosi Mátyásra. (Derűtség, hosszan tartó lelkes taps.)” A csábító célokat soroló szónokok és a lelkes hallgatóság kölcsönösen meglepettették egymást.

Az 1945-ös demokratikus választójogi törvény eltörölt minden kiváltságot: megszűnt a vagyoni, a műveltségi, a nemek közti megkülönböztetés. A választásra jogosultak aránya kétszer annyi lett, mint 1939-ben, és vidéken is titkosan szavazhattak. RM letett arról, hogy a fasiszta pártok volt tagjait megfosszák a politikai jogaiktól, mert számuk nagy és jó részük munkás vagy nincstelen paraszt. Az FKGP a koalíciós kormányzás fenntartását javasolta az orosz csapatok kivonulásáig. (De a rendőrség túlkapásai miatt igényt tartott a belügyi államtitkárságra.) Az MKP és az SZDP közös aktíválásán már Szakasits Árpádra is átragad RM magabiztossága: nemcsak többséget akarunk szerezni, hanem lehengerlő többséget. RM: hetven százaléknál többet akarunk kapni. A választás előtt Vorosilov már 25 százalékot ígért a Parasztpártnak is, így a kisgazdáknak nem maradt egy voks sem.

Az MKP „feldolgozta” a budapesti házakat: összeírták a ház- és tömbmegbízottakkal, hogy a lakók közül kik fognak rájuk szavazni, és kik nem. Ebből botrány lett, de rá se hederítettek, pedig a torz jelentések csak ártottak nekik, és nem használtak, mert azt a választ kapták, amit vártak: fölényes lesz a győzelem. (PB-határozat: a jelöltlistán „lehetőleg ne legyen sok a munkaszolgálatos” – mert zsidót nem mertek írni.) RM az instruktoroknak ilyesféle tanácsokat adott:

- A kommunista párttól ne féljenek az emberek, hanem vonzódjanak hozzá.
- Az elvtársak legyenek hazafiasak. A pártjelvénnel együtt nemzetiszínű szalagot is hordjanak.
- Legyünk szimpatikusak! A tréfát ne hanyagolják el.
- Szemüveges nőket nem lehet falura küldeni. Ne cigarettázzanak.

– Fontos, hogy a szemükből sugározzon a belső meggyőződés, a lelkesedés.

Azt mondta, hogy az „orosz kérdésről” népgyűlésen nem lehet beszélni, de kisebb csoportokban elmondhatják, hogy a fosztogató, erőszakoskodó katonák nagy része nem orosz, hanem csavargó: „a németek kieresztették a rablókat, gyilkosokat”. (Valójában a bűnözőket a szovjetek sorozták be: így válthatták meg bűneiket.) RM javasolta, hogy az agitációban tanuljanak a náci Goebbelstől is: ők a zsidókat is dicsérték, az alkoholistával együtt ittak, és amikor megbarátkoztak, „beadták neki a maszlagot”. Folytatás: „Budapesten a márciusi népszámláláskor 100 férfira 148 nő esett... megtörténhetik, elvtársaim, hogy mi megdolgozzuk és megnyerjük... a férfiak többségét, és ezt a jó eredményünket lecsökkenti, vagy épp megghiúsítja, hogy a nőket elhanyagoltuk” – és mondta, mondta kisfiús önkielégítését, amint azt már idéztük.

A falragaszok és rölapok harmada az MKP-é. Legalább ennyi választót reméltek – az SZDP-vel együtt ennek a kétszeresét – de csak feleannyi lesz belőle. Noha a magyarok nem bigottan vallásosak, hatott az olyasféle kigazdaplakát, hogy „Isten vagy nem Isten – válassz!” A pártaktivisták néhány helyen összeverekedtek a gyűlésező kigazdákcal. RM elmondta a rádióban, hogy 1913-ban, a londoni Hyde Parkban szívesen vett részt a tumultuózus népgyűléseken, „melyek gyakran egészséges verekedésekkel végződtek”. Az angol külügyminiszter és a miniszterelnök kijelentésére, hogy „Magyarországon nincs demokrácia”, RM azt válaszolta: „A reakció minden erejét megfeszíti, hogy a választásokat megghiúsítsa”. Szerinte a reakció a felelős azért, hogy a fővárosi választások előestéjén eltűnt az élelmiszer a piacokról, megnőtt a sorbaállás a pékségek előtt, és épp ekkor kezdtek az árak szédítő iramban emelkedni. Arra nem tért ki, hogy az éhes emberek miért szavaznak a kommunisták ellen, noha azt ígérte, hogy lesz mit enni, ha többséget kapnak. Dicsekedett: „az MKP közbelépésére több mint 50 ezer hadifogoly szabadult ki, elsősorban civil foglyok”. Senki sem kérdezte, hogy mit kerestek civil foglyok a Szovjetunióban.

Az ország békére, nyugodt körülményekre vágyott. Az MKP jelszavai ezt az óhajt fogalmazták meg. Programja az újjáépítés hároméves terve volt. Egy ház, egy mozdony vagy híd helyreállítására a szovjet rohammunka és propaganda módszereit alkalmazták. Az emberek éhezve túlóráztak a lehetetlen határidőkért. A sikerekről azt írták, hogy „így dolgozik egy kommunista miniszter”, vagyis „Gerő, a hídverő”. Beszámoltak a munkásokkal együtt rohamozó szovjet utászokról. Ám arról nem esett szó, hogy a győztesek hány helyreállított vasúti kocsit és mozdonyt zabráltak el. A végeredmény mégis: az ország páratlanul gyorsan talpra állt. Az MKP az infláció ellen még külföldi kölcsön felvételét is elképzelhetőnek tartotta. A külpolitika „legfőbb célja: a dunai népek békéjének és egyetértésének biztosítása, a kossuthi ideál, a Duna-konföderáció útjának egyengetése”, a román–jugoszláv–magyar vámunió. A kommunista program szerint: egy pár bakancs = egy mázsa búza! Hajdan egy mázsa búza egy pár csizmát ért. A csizmának az olcsóbb bakancsra cserélésével elkezdődött az ipari munka fel-, és a paraszti munka leértékelése – szóval az iparosítás. A szocializmusról csak az SZDP munkatervében esett szó. Agitációjuk ebben balosabb volt, mint a kommunistáké.

A kigazdák a magántulajdon védelmét, a vállalkozás szabadságát ígérték, és kijelentették, hogy „a választás dönt a jövő magyar életformájáról”. Erre fel írhatta Révai a *Szabad Nép*-ben: nem arra kell szavazni, hogy „szocializmus legyen-e Magyarországon vagy kapitalizmus, hanem a magyar demokrácia jobbszárnya és balszárnya között kell döntenünk”. A kigazdavezér Nagy Ferenc arra számított, ha az FKGP a budapesti munkástengerben elnyeri a szavazatok 30-35 százalékát, akkor nyugodtak lehetnek az országos választásokat illetően.

Nemcsak RM, hanem a szocdemek is együttes győzelmet reméltek. Ám a fővárosban a kisgazdák szereztek abszolút többséget (51%). A budapesti választás másnapján RM odavetette a vidéki instruktoroknak: „Helyenként még az elvtársak felesége sem szavazott ránk.” Ijesztő vád. Ugyanis az MKP – tudván, hogy létszámfölényük miatt a nők fogják eldönteni a szavazást – keresztülvitte, hogy külön női és férfi szavazócédula legyen. Így beigazolódott, hogy a nők még inkább ellenük voltak, ám azt így sem lehetett tudni, hogy melyik asszony szavazott mellettük vagy ellenük.

A budapesti választás után felmerült az országos választások elhalasztása, de a makacs RM hallani sem akart róla. A kommunista tüntetők vörös Budapestet és proletárdiktatúrát követeltek. A válasz: „Le a kommunistákkal! Nem lesz többé vörös Budapest!” Harmadnap több tízezer munkáspárti kiabálta a fővárosban: „Munkásoköl vasököl, oda sújt, ahová köll!” Szegedi röplap: „Ne vágjátok ki a fákat, mire aggatjuk a kommunistákat?” Az MKP PB megállapítja, „a 25 éves Horthy- és Szálasi-reakció nevelésének hatását 8 hónap alatt nem lehet kitörölni”. RM a KV előtt a kudarcért a gazdasági helyzetet okolta. Szerinte a reakció azért tolta október 7-re a választást, hogy még tíz napig súlyosbíthassa a helyzetet... Az eredményt befolyásolta a Vörös Hadsereg „kilengése” is. Továbbá a szocdem jobbszárny, az egyház, a kisnyilasok, a Nyugatról visszatért hadifoglyok... A választók 62 százaléka nő, akiknek a 64 százaléka a kisgazdákra szavazott. És a jövőbe látó megállapítás: „az ország sorsa nem a választási cédulákon dől el”! Az országos választásra a semmit sem okuló területi titkárok 35-40 százalékot ígértek, és a két munkáspárttól már abszolút győzelmet vártak. Ám a budapesti fiaskóért egymást okolták, és az MKP felmondta a közös listát.

Sztálin kijelentette: érdekük, hogy Finnországnak, Romániának és Magyarországnak lojális kormánya legyen. Vorosilov javasolta: a pártok állapodjanak meg már a választás előtt, hogy kinek hány hely jut a parlamentben, „így a választási harc nem izgatná fel a népet”! Nagy Ferenc ugyan elvetette az ötletet, ám a marsall kérte, hogy a választási eredménytől függetlenül tartsák fenn az antifasiszta koalíciót. Ezzel szemben nem volt apelláta: a baloldali pártok nem juthattak ellenzékbe. A választási blokk, illetve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front létrehozásának ötlete a kommunistáktól származott. Ennek révén csak a szövetséges pártoknak engedélyezték az indulást az első szabad választásokon. A választás után Vorosilov azzal hitegette a győztes kisgazdákat, hogy a szovjet kormány rájuk alapozza a barátságot Magyarországgal. Csakhogy a választásból kizárt pártok szavazói a kisgazdákra voksoltak; az FKGP gyűjtőpárt lett. Ez lett a veszte. Az MKP hamarosan azért támadta az abszolút többséget szerzett győztest, mert tömegpárt lett és „a reakciósnak teret ad”.

„Mondja, maga is részt vett az ellenállási mozgalomban?” „Még nem tudom, éppen most szaladgálok ebben az ügyben!”

Az MKP választási propagandájához tartozott a Szovjetuniónak hadat üzenő Bárdossy László miniszterelnök (1941–42) népbíróság elé állítása. A tárgyaláson megjelentek a SZEB képviselői, sőt – először és utoljára – maga RM is. A jó képességű – bár kétségtelenül bűnös – vádlott letromfolta a tanácsvezető bírót, RM szükségesnek tartotta figyelmeztetni, ne vitatkozzon Bárdossyval, rövid kérdésekre rövid válaszokat követeljen. Mivel a gyöngye rendezés miatt a pör nemigen hozott a konyhára, a halálos ítéletet már csak a választás után mondták ki és hajtották végre. Az időhúzás miatt a SZEB bírálta a kormányt.

Rákosiéknak egyetlen választási jóslatuk vált be: Budapest példáját az egész ország követte. A szovjet jelenlét ellenére a polgári oldal győzött az országos választáson is. A Kisgazdapárt abszolút többséget szerzett (57%), Rákosiék a várt szavazatoknak a felét kapták (17%), hajszállal kevesebbet, mint a szocdemek, amit aligha ellensúlyozott a Parasztpárt eredménye (7%). Másnap a rendkívüli PB-ülés úgy határozott: „1. A koalíciót folytatjuk. 2. Amennyiben

elkerülhetetlen, Rákosi elvtárs, mint tárca nélküli miniszter belép a kormányba. 3. Gerő elvtárs a kormányban marad. 4. Rajk elvtárs személyére későbbben határozunk.”

Két év múlva a választás utáni tetteiket RM ekképp summázta: „1. megmutatni, hogy nem ijedtünk meg = helyettes min. eln. + belügy, 2. tovább erősít demokráciát = köztársaság létrehozása, 3. erősíteni a KP-t, 4. irányt venni a kisg. feldarab., 5. infláció megszüntetése.” Még rövidebben: az ellenfél szétverése, kényszerdemokrácia – ha van ilyen. A lerombolt ország kommunista vezére csupán az ötödik helyre sorolta a gazdasági tennivalót. Megnyilatkozásai mögött csak homályosan látszanak a hadifoglyokat hazavárók, elmosódik az ínség, a világraszóló infláció, a hétköznapi keservek, de az a különös remény is, amit a szegénység felszámolása – felosztása? – keltett sok emberben.

A választás napján egy kávéház-tulajdonos találkozik a kollégájával, aki megkérdezi tőle:

– Te kire szavazol?

– Hát Rákosira!

– Rákosira, aki államosítja a kávéházakat?

– Ha megtudja, hogy rá szavaztam, meghal a csodálkozástól.

A választásokon kiderült, hogy RM ítélőképessége csapnivaló. Vorosilov megszidta. Ő azzal védekezett, hogy a munkatársai folyton azt jelentették, mennyi szavazójuk van. Egy év kellett hozzá, hogy leírja: „beugrottunk a választásokba”, és kettő, hogy a vereséget vereségnek nevezze. A marsallból kibukott a pártközi értekezleten: micsoda ország ez, mindenki Rákosit éljenzi, és Tildyre szavaz!

A *Washington Post* a magyar történelem legtisztább és legszabadabb választásáról írt. Hiába, ha az eredmény nem érvényesülhetett a kormányzásban. Az abszolút többséget szerző kisgazdáknak azt sem engedték meg, hogy szövetkezeti minisztériumot szervezzenek. A pártközi tárgyaláson – Sztálin tanácsára – RM kikötötte, csak akkor vesznek részt a kormányban – amiben részt kellett venniük! –, ha megkapják a belügyminiszteri tárcát, mert a reakció ellen nekik kell vezetniük a harcot, és féltő, hogy a kisgazdák terrorizálnák a kommunistákat. „A környező országokban van-e valahol nem kommunista belügyminiszter?” – kérdezte, és kijelentette, hogy a szavazatokat nem lehet „egyszerű összeadási alapon kezelni”. „A mi szavazóink építik újra a hidakat, ők dolgoznak a bányákban, a ti szavazóitokat meg a plébános igazítja el, vagy feketéznek, vagy nyilasok.” Vorosilov – azaz a SZEB – segítségével a kormányra is nyomást gyakorolt. A pártban arról beszélt: „A Szovjetunió szomszédsága megváltoztathatatlan tény, ami a legközelebbi évszázadokra rá fogja nyomni bélyegét.” Engedménynek tartotta, hogy a tárcák felét, és a miniszterelnöki pozíciót a kisgazdák kapták, hiszen egy „50 holdas birtokot nagyszerűen el tudnának vezetni, de Magyarország 18 millió holdas birtok”.

A szocdemeket is ostorozta, hogy az alapszervek terrorja alá kerültek, náluk nincs pártfegyelem. (Erre mondta egy szocdemes szociológus, hogy az SZDP tényleg kupleráj, az MKP viszont kaszánya, és ő inkább a kuplerájt választja.) Végül a kommunisták meg a szocdemek kapták a legfontosabb tárcákat (belügy, igazságügy, közlekedés, ipar, kereskedelem). A belügyminiszter Nagy Imre lett, majd négy hónap múlva a keményebb Rajk váltotta. Az első szabad választás következmény nélkül maradt, a szovjetek által támogatott MKP és RM meghatározó szerepe a vereség ellenére sem csökkent.

A győztes hatalmak potsdami konferenciája szentesítette a csehszlovákiai és lengyelországi „német lakosság” elűzését a szülőföldről, áttelepítésüket Németországba. Kollektív bűnösnek

kiáltották ki őket azért is, mert Csehszlovákia és Lengyelország is kisebbség nélküli nemzetállammá kívántak válni. A svábok vagyona, háza, földje Magyarországon is kíváncs volt, vidéken főképp a kommunisták kezdték háborgatni őket. Végül a magyar kormány jelezte a SZEB-nek kitelepítési szándékát. Mivel közben Csehszlovákia is bejelentette, hogy hely kell a tőlük kitelepítendő magyaroknak, zöld utat kapott a szándék. A svábok kiűzését végül a pártok többsége támogatta (kivéve az SZDP-t). Végre a magyarok is rúghattak valakin: a német birodalom okozta tragédiát öncsonkítóan és embertelenül a svábokon bosszulták meg. Az MKP-nak oroszlánrésze volt a végrehajtásban – hiszen a rendőrség hozzájuk tartozott –, a történeteket ők használták ki leginkább a maguk javára (kárára). Mentésítették a deportálás alól a bányászokat és a szakmunkásokat, de a kisgazdapárti németekkel szemben már nem voltak elnézők. A vagonba „terelés” – a rendőrség és a politikai rendőrség (a későbbi ÁVO) első közös akciója – kísértetiesen emlékeztetett a zsidók lágerbe hurcolására. 1946 elején úgy gondolták, hogy mindenkit kitelepítenek, aki az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek vallotta magát. A tervezett 2-300 ezerből fél év alatt 130-150 ezer embert űztek el otthonából. 1947-ben Rákosiék kezdeményezésére ehhez jöttek még ötvenezer, akiknek Németország amerikai megszállási övezete helyett már csak a keleti zónában jutott hely. Mivel előzetesen arról volt szó, hogy a volksbundista bűnökben érintetteket telepítik ki – az ő számuk pedig ötvenezer körül lehetett –, százötvenezer embert ártatlanul, ötvenezer „bűnöst” pedig nehezen megmagyarázhatóan fosztottak meg hazájától (nemzetközi segítséggel).

Az emigráns csehszlovák kormány már 1942-ben megfogalmazta a német és a magyar nemzetiségűek kitelepítésére vonatkozó terveit. Sztálin, aki előszeretettel költöztette a kisebbségeket erre-arra, Kárpát-Ukrajna átadása fejében elfogadta a tervet. Potsdamban a felvidéki magyarok kitelepítését mégsem tűzték napirendre. Csehszlovákia ennek ellenére megfosztotta állampolgárságuktól nemcsak a német, hanem a magyar kisebbségét is. Rákosinak főtt a feje, hogy Sztálin valóban egyetért-e a magyarok brutális kiutasításával. Visszaemlékezése szerint meggyőzte őt ennek hibás voltáról, és ettől fogva már csak a nép-cserét támogatta. Ám RM nem intézhette ilyen bennfentesen az ügyet. Csupán megérdeklődte 1945 augusztusában „a Szovjetunió generalisszimuszától”, hogy mi a véleménye. Ugyanis a csehszlovák vezetők azt állították, Sztálin azt mondta a magyarokra, hogy „Vágjátok szájba őket”. RM tudatta Sztálinnal, hogy a magyarok kitelepítése megmérgezné Csehszlovákia és Magyarország viszonyát. A jobb érthetőség kedvéért beszúrta a fogalmazványba: „egy ilyen lépés káros lenne a szovjet–magyar barátság szempontjából, és megerősítené az angol befolyást”.

Válasz nincs. RM szerint Sztálin nem értette, hogy Magyarország miért nem kap a munkáskezeken. Hát azért, mert az áttelepítés a magyar lakosság 6-7%-ára rúgna, és ennyi embert nem tudtak volna hová rakni, ráadásul „a román és jugoszláv reakció” is felvetheti a magyarok kitelepítését! 1946 elején végül is a kormány arra kényszerült, hogy aláírja a lakosságcsere-egyezményt Csehszlovákiával. A két ország elmérgesedett viszonyáról az európai sajtó is cikkezett. A párizsi békekonferencia sem adta áldását kétszázezer magyar kitelepítésére, de a kisebbségek védelmére sem vállalkozott. Az úgynevezett lakosságcsere csak 1948-ban állt le.

A választás után Rákosiban nem tudatosult, mekkora léket kapott mechanikus társadalomszemlélete: a munkások, a földhöz juttatottak nem szavaztak automatikusan a kommunistákra. Csak a kudarcot érezte, a keserűséget, a becsapottságot. Hisz nem a párt és ő maga, hanem a választók nem teljesítették, amit kellett volna! Duzzogott, pedig 1945-ben Magyarországon tisztes eredmény a baloldal negyven százaléka, és a gyökértelen KP eredménye már-már győzelem. Ugyan Moszkva is többre számított, de gyorsan a maga javára

fordította a vereséget. Sztálin dicsekedett, hogy szabad folyást adtak a választásnak, holott a SZU „azt tehette volna itt, amit akar”. (Ám az eredményben a szovjet vezetés igazolva látta gyanúját „az utolsó csatlós” magyarokkal szemben.)

RM egy angol lapnak adott interjújában a választási vereség okai közé sorolta az egyházak, a politikai hagyományok, a nacionalizmus által létrehozott kommunistaellenességet. Bírálta a katolikus püspöki kart, és Mindszenty bíborost, akik ellenezték a földreformot és a svábok kitelepítését. Pártja mégsem nyit kampányt az egyházak ellen, nem akarja megosztani a nemzetet. „Magyarország már ezer sebből vérzik. Nekünk inkább be kell gyógyítani őket, mint újakat csinálni.” Mindszenty József azért gazdag sérelemgyűjteményt tudott összeállítani. („A katolicizmusnak megtagadták a napilapot, pedig előzőleg 10 napilapjuk volt... Az egyház tulajdonában lévő épületek lefoglalása főként ifjúsági célokra... A pápai diplomácia megszüntetése. Papok lefogása kivizsgálatlan vádak alapján.”) A nemzetgyűlés kommunista alelnöke mégis azt vetette RM szemére, hogy megfélemedezett a klerikalizmus elleni harcról. Azt felelte, hogy „nem lehet egyszerre több nyulat kergetni”, pedig egész életében ezt tette.

A választás megingatta RM csekély bizalmát, ettől kezdve kevésbé közvetlen, visszahúzódik. Két hónappal a választás után javasolták, ne csak RM, hanem minden PB-tag kapjon testőrt. Ezt ekkor még elvetették, de a moszkvai mag elbizonytalanodott. Kezdték gyanítani, hogy a hatalmat csak erőszakkal szerezhetik meg – noha a kiscsapat nem fegyverrel nyerték meg a választást. Sztálint nem érdekelte a történet, hiszen itt voltak a katonái.

5. A szalámitaktika

A demokratikus nemzeti bizottságok helyett előbányászott régi közigazgatás tagjait igazoló-bizottságok vizsgálták. Kevés az elbocsátott, jóval több a Nyugaton vagy a háborúban, hadifogságban maradt köztisztviselő. Bár helyüket főleg a KP töltötte be, RM mégis elégedetlenkedett, hogy a közhivatalnoki kar – meg a katona- és rendőrtisztek, és a bírók – majdnem mindegyike a helyén maradt, és többségük éppolyan reakciós, mint Horthy szolgálatában. Credója szerint: „annál jobb a tisztviselő, minél jobb a kapcsolata a párttal” – mármint a kommunista párttal. Neki a független köztisztviselő reakciós.

Vita folyt a köztársaságról. Mikor fölmerült, hogy az elnök rendelkezhetne a honvédséggel, RM kijelentette: az utóbbi két évtized története megmutatta, hogy egy ember ítélete, ha köztársasági elnök is, „a nemzetre romlást hoz”. Akit nem a kommunista párt állít a tisztségébe, az ne kapjon szabad kezét szinte semmiben. Különösen, ha szókimondó vagy hajlíthatatlan. Olyan egyéniséget, mint Károlyi Mihály sem ő, sem Mindszenty bíboros nem látott volna szívesen az elnöki székben.

A *Szabad Nép* újévi számában RM azt ígéri: „1946 békét, kenyeret, jó pénzt, köztársaságot hoz a magyar népnek.” Az interjút Vásárhelyi Miklósnak (később az RM megbuktatására szerveződő pártellenzék egyik vezetőjének) adta ekkor, és a következő években is:

– Az interjú előtt félóra alatt megbeszéltük, miről fog nyilatkozni. Nem kért előre kérdéseket, én viszont felkészültem, és felkészítettek. Beszélgettünk, hogy erről meg amarról hogyan kellene szót ejteni, és amikor nagyjából megállapodtunk, behívta a titkárnőjét, és lediktálta az egészet, sokszor az előre megbeszélt kérdéseimet is. Akkor még olyan közvetlen volt, hogy nem éreztem megilletődöttséget sem, amikor beszélnem kellett vele. A koalíciós időbeli Rákosira nem lehet ráismerni a későbbi kíméletlen, kegyetlen Rákosiban. Kötetlenül 1946 áprilisában, a békéscsabai nagygyűlés alkalmával találkoztam vele. Az MKP megyei titkáránál

szálltunk meg mind a ketten. Este együtt vacsoráztunk, és ott csak anekdotázott. Olyan fordulatos, érdekesen tudott mesélni gyerekkorról, diákkorról, az életéről, hogy élvezet volt hallgatni. A társaság középpontja volt, nem pusztán rangjánál fogva. Ez a találkozás növelte a rokonszenvem iránta. Az újévi interjú meg a csabai tudósítás után ő is felfigyelt rám, talán imponált neki, hogy a kommunista újságírók között is vannak, akik hozzá hasonlóan sok nyelven beszélnek, de nem voltam a kedvence.

RM javaslatára nyolc angol nyelvű lapot fizetett elő a párt (például *The Times*, *Manchester Guardian*, *The Economist*). A nemszeretem hazai újságok papírkiutalását a PB korlátozta. A belügyminiszter Nagy Imrének pedig a zárolt áruk forgalmát tiltó rendeletre hivatkozva le kell tartóztatnia pár embert.

Az ilyen utasításokat RM nem cédulán üzent. Pedig előszeretettel üzengetett erre a célra felvágott kis cetliket. (A cédulázás gyökere a börtönéletbe vagy az illegalitásba nyúlhat, ott volt szükség vészhelyzetben akár meg is ehető üzenetekre.) Ez aztán meghonosodott az egész pártban, minden apparatcsik íróasztalán ott állt a cédulatartó dobozka. „Farkas et!” – írta fel RM a megszólítást, majd következett egy-két mondat – a papírhoz képest nagy betűkkel –, végül az aláírás, egy hatalmas R., és a dátum, kötőjelekkel: 46-1-23. Gyöngybetűin látszik, hogy a századfordulón még tantárgy volt a kalligráfia, és a gyöngybetű is megtanulta a szépírást. Nem egy cetlit megőrzött. Például Szakasits 1946. januári üzenetét: ha „megszűnik – elsősorban rendőrségi vonalon – a birkózás és a vita közöttünk, garantálhatom a legteljesebb egyhangúságot minden kérdésben”. Majd felsorolja Rákosinak a SZDP-vezetés B(aloldali), K(özép), J(obboldali) tagjait! Fennmaradt RM „szerelmi” üzenete is a szocdempárt vezetőjének, Szakasitsnak: „Komoly elhidegülést érzek. Mi az oka? Megy ez így?”

Az MKP igyekezett mindenre rátenni a kezét. A Központi Titkárság (KT) annyi káder-, segély-, útlevel- meg piszlicsáré ügyel foglalkozott, hogy ebbe majd’ belefűltek. Főképp mivel a Titkárság több tagja – legalább államtitkárként – bekerült a kormányba. Végül a napi teendőket átadták az újonnan fölállított Szervező Bizottságnak. És az SZB egyre fontosabb fórummá vált. RM az SZB-nek is tagja volt, de csak elvétve vett részt az üléseken, azokat Farkas Mihály vezette, ám a munkát Kovács István irányította. Ő szervezte a pártapparátus tevékenységét. Az SZB figyelme mindenre kiterjedt. Közreműködésükkel lett például a Vasas a párt sportegyesülete (díszelnök RM, elnök Kádár János). 1946-ban ők hozták létre a Rákosi Mátyás Gyermekotthont, majd ott szervezték meg a munkás- és parasztszármazású lányok „gyorstalpaló” óvónőképzőjét stb.

Kovács István (született Rosner Jenő) a párt diszharmonikus figurája eredetileg kárpitossegéd volt. Az első Rákosi-per idején 14 éves, és úgy képzei, hogy a kommunisták bátor, nagy fejű és óriási tudású emberek. 16 évesen, 1927-ben állt be az ifik közé. Nincs húszéves, amikor kimegy a SZU-ba, és talán a Lenin-iskolán, a Moszkvában töltött három év alatt válik vérévé a bizalmatlanság. Itthon hamarosan lebukik. A börtönben RM rábeszéli a kemény kiállásra a tárgyaláson. Emiatt ő, a XXIII. rendű vádlott öt évvel többet kap társainál. A háború idején egy évig van szabadlábon, ekkor kerül be először a pártvezetésbe. Újabb letartóztatása után aknaszedésre jelentkezett, és megszökött. Hősiességét elismerik, gyanúsítgatásai (és dogmatikussága) miatt mégsem szeretik. Ő a párt szürke eminenciása, „főépítész”. 1949-ben egyidejűleg budapesti titkár, szervezési osztályvezető, a Titkárság és a PB tagja, majd egy év múlva egyik tanúsítója a lecsukott Kádár János „bűneinek”. A Rákosi-korszakban is „lebukik”, de vissza tud térni a csúcsra. Az értelmiség elleni 1955-ös „lincsakción” tartott beszéde után rajta ragad, hogy fafejű. Részt vesz RM megbuktatásában. Egyesek szerint azért, hogy első titkár legyen. 1956-ban őt is Moszkvába menekítik, és két évig nem engedik haza.

1962-ben kizárják a pártból, de négy év múlva visszaveszik. A „kemény magból” egyedül ő éli meg a rendszer bukását, sőt az ezredfordulót is az ultrabalos Munkáspárt tagjaként.

RM, a királycsináló, 1945 karácsonyán felajánlotta a kisgazdáknak a köztársasági elnöki széket, amire szerint csak a miniszterelnök Tildy Zoltán vagy a párt országos elnöke, Nagy Ferenc jöhet számításba. Az FKGP többsége Nagy Ferencet támogatta. Tildy Rákositól kért segítséget. Mivel Mindszenty jelezte, hogy a volt református lelkész Tildyt nem fogadja el köztársasági elnöknek, RM csak őt pártolhatta, nem utolsósorban azért is, mert „képlékenyebb” volt riválisánál. Nyíltan megmondta neki, hogy „kéz kezét mos alapon” őt támogatják. Nagy Ferencel pedig közölte, „miután a reakció Tildy ellen foglalt állást, minden más jelölt a demokrácia vereségét jelentené”. A Kisgazdapárt úgy fogadta el Tildy jelölését, ha a határozott Sulyok Dezső lesz a miniszterelnök, ám ő a parlamentben a gyömrői rendőrök gyilkossága kapcsán fehérterrort emlegetett, mire RM és Szakasits feketelistára tette. És ki más, mint az MKP PB dönt arról, hogy Nagy Ferenc legyen a miniszterelnök. Ekkor érkezett el annak az ideje is, hogy Nagy Imre helyére a keményebb kezű Rajk László kerüljön a belügyminiszteri székbe. Bár a választásnyertes kisgazdák tiltakoztak ellene, de hiába. A köztársaságot végül 1946. február elsején kiáltották ki, és a szóba hozott jelöltek közül talán a leginkább megalkuvó Tildy Zoltán lett az elnök. Nagy Ferenc személyében először került egy parasztember a miniszterelnöki székbe.

Az új miniszterelnök megpróbálta pártját a választási eredménynek megfelelő szerephez juttatni. „Arányosítással” kívánt például azon változtatni, hogy a polgármesterek 80-90%-a baloldali. Kezdeményezte a földreform túlkapásainak orvoslását is. Mire az MKP kiadta a jelszót: „Földet vissza nem adunk!” Parasztküldöttségeket vezényeltek Pestre, és RM vezette őket a kisgazdavezetőkhez, akik „beleestek abba a betegségbe, amit Marx parlamenti kretenizmusnak nevezett” (RM): azt hitték, hogy a választási győzelemmel eldőlt a harc. Az MKP a bányák államosítását követelte – 1946 nyarán el is érte. A Kisgazdapárt elszigetelésére márciusban megalakította a Baloldali Blokkot az SZDP, a Parasztpárt és a Szaktanács részvételével. Március 7-ére nagygyűlést hirdettek a „reakció”, az FKGP jobbszárnya – részben saját kormányuk ellen. Vorosilov Sztálinnal fenyegetőzve akarta megtiltani Rákosinak, hogy a feszült helyzetben az utcára vigye az embereket, de RM nem hallgatott rá. A háromszázezres tömegtüntetés után már a SZEB-elnök is sürgette a kisgazdákat, hogy zárjanak ki hetven képviselőt. („Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”)

Az MKP az első pillanattól kezdve a szovjetek segítségével érvényesíttette elképzeléseit, szorítottatta sarokba koalíciós társait. A megszállók néhány közbelépése szinte „elegáns” volt. Egy kisgazda képviselő keményhangú parlamenti beszéde után a SZEB „figyelmeztette” a kormányt a jóvátételi kötelezettség teljesítésére. Aztán közölték, felmondják a fővárosnak nyújtott élelmiszerkölcshont. Egy bátor hangú kisgazdacikkre egy 850 milliós kölcsön visszafizetését követelték. (A pénzt magyar bankokban foglalták le, majd kölcsönadták.)

RM, a „nagyeszű moszkvai ügynök” a vitákban logikai bukfencekkel siklott ki a tények szorításából. Például ekképp felezte meg az abszolút többségét szerzett pártot: szigorúan véve a Kisgazdapárt fele demokratikus, vagyis „a demokratikus balszárnnyal együtt a magyar nép 70 százaléka demokratikus”. Ám a demokratikus erők többsége kétségkívül „a Kisgazdapárton kívül álló pártokban van”. Ha ez elmosódna, a kisebbség erőszakolná rá az akaratát a demokratikus többségre. Csak optikai csalódásból – azaz a parlamenti többségből – következnek az olyan követelések, amelyek például az államhatalmat úgy szeretnék felparcellázni, hogy „50 vagy 57 százalék szőröstől, bőristől” a Kisgazdapártnak jusson. De „a demokrácia hívei” az ilyen antidemokratikus módszerekkel szemben a sarkukra állnak! Annyira komplikált volt a magyar „demokrácia”, hogy félszáz városi polgármester közül csak

három volt kiskazda, a minisztériumokban harmadannyi kiskazda volt kulcspozícióban, mint munkáspárti, a rendőrségről nem is beszélve. Amikor az FKGP kérte az arányosítást, a Baloldali Blokk azt felelte: a stabilizáció, és a küszöbönálló béketárgyalások miatt ez veszélyeztetné a koalíció egységét.

Az FKGP gyűjtőpárt volt, a szélsőjobb vagy a kereszténydemokrata vonzalmú választók is csak rájuk szavazhattak. A párt jobbszárnyán a kommunisták könnyen találtak nekik nem tetsző („reakciós”) honatyákat. Követelésükre végül hetven helyett huszonhárom képviselőt kizártak: a szalámitaktika első lépése megroppantotta a kiskazdapárt gerincét. Parlamenti kizárásukhoz az MKP a Népbíróságot is fel akarta használni. Ám az elnök a bírói esküre hivatkozva tiltakozott ez ellen. A párt jogásza megfenyegette, hogy leváltják! Nem válogattak az eszközökben. És a kiskazdák fojtogatása közben gondoltak „elvtársaikra” is. A szocdemek megzavarására az áprilisi nagygyűlésükön RM felvetette a pártegyesítést, amit Szakasits elutasított. RM húsz perc múlva újból szóba hozta.

Moszkva megüzente: lehet, hogy a békekötés után kivonulnak a csapataik, főképp tehát a hadseregben kell érvényesíteni a párt befolyását, mert velük „a rendőrség sohasem bocsátkozik harcba”. RM válasza: a hadsereg létszámát csökkentik, a rendőrség pedig szőröstül-bőröstül az övék. A kiskazda remények lehűtésére RM a tudomásukra hozta, hogy a béketárgyalások előkészítésére addig nem mehet Moszkvába kormánydelegáció, amíg a „rendszer nem adta a tanújelét annak, hogy komolyan harcol a demokráciáért”. Vagyis addig nem tárgyalnak velük a szovjetek, amíg további képviselőket fel nem áldoznak! Amikor az FKGP engedelmesskedett, RM azonnal Moszkvába utazott, előkészíteni a delegáció látogatását, és egy hét múlva már Moszkvában voltak.

Útja során találkozott Sztálinnal is. Ám a KV-ülésen – mintha nem is tőle hallotta volna –, megemlítette, hogy új Internacionálé kellene. Vagyis a gazda már 1946 elején készült az új kommunista szövetség, a Kominform létrehozására. RM azt is fejtegette, hogy húsz-harminc esztendeig nem várható háború, mert „fáradt a világ”. És a harmadik világháború után Európában megsemmisülhet a kapitalizmus. (Több nyugati elemző is elfogadta ezt a tételt. Paradox, hogy végül a kommunizmus lett a béke áldozata.)

Találkozójukon Sztálin belement, hogy az „önkéntes” népcsere után álljon le a szlovákiai kitelepítés, és állítólag megígérte, támogatja azt is, hogy „az ott maradó magyarságnak minden demokratikus jogot biztosítsanak”. (Ebből semmi sem lett.) Sok jele van annak, hogy a SZU nem segítette az „utolsó csatlóst” kikecmeregni a gödörből, sőt a béketárgyalásokon könnyörtelenül visszalökte. Ám Sztálinnál mást jelentett a könnyörtelenség. Ahogy akkor mondták: „Szerencsére nincs elég vasúti kocsi.”

Még a párizsi békekonferencia előtt magyar kormányküldöttség utazott az USA-ba, Angliába és Franciaországba, hogy a békeszerződés során a trianoni döntésnél kedvezőbben húzzák meg a határokat. Bár ebbe a SZU nem ment bele, hagyták, hogy megfussák ezt a kört. A delegációt Nagy Ferenc vezette, és ahogy ő mondta, komisszárként velük utazott RM. Noha visszaszerezték a Nemzeti Bank aranykészletét és más elhurcolt javakat, a miniszterelnök azzal vádolta Rákosit, jobban szeretne volna, ha eredmény nélkül térnek haza. RM viszont úgy emlékezik, megegyeztek, azzal követeljük vissza az elhurcolt magyar javakat, hogy amennyiben elutasítják a kérést, azt a kommunisták felhasználják az amerikai befolyás ellen. „Az én jelenlétem ne feszélyezze, mert itt... az ország érdekéről van szó.”

De haladjunk sorban. A küldöttség tíz nap híján 1946 egész júniusában úton volt. Washingtonban Truman elnök is fogadta őket. Az amerikaiak után az angolok is közölték: ha a szovjetek nem engednek Észak-Erdély ügyében, ők semmit sem tehetnek. A látogatás során

feltűnést keltett a kommunista vezér nyelvtudása. Nagy Ferencet tolmács útján faggatták az újságírók: a nácik vagy az oroszok raboltak-e többet. Különbözik a kettő, felelte: a németek raboltak, az oroszok pedig hadizsákmányt ejtettek.

Nagy Ferenc emlékirata szerint New York és Washington között viharba került a repülőjük. Mindenki félt, csak RM olvasott egykedvűen, ám nem lapozott. Egy vízerőmű munkásainak önkiszolgáló éttermében akkora adagot kaptak, hogy senki nem tudta megenni, csak RM. De mindent fitymált. Egy farmon, egy elszakadt nadrág láttán megjegyezte: Amerikában sem fenékgig tejfel! A panelházak láttán azt mondta: ha ezekbe befészkelni magát a poloska, sosem fogják kifüstölni!

Ám itthon a családnak lelkesen mesélt Amerikáról. A bennfentes Vas Zoltán tudni vélte, hogy Sztálin Moszkvába rendelte, és mivel árulásra gyanakodott (közös fénykép Trumannal), úgy beszélt vele, mint egy megyei titkárral. Csakhogy RM hazaérkezésük pillanatában jelentette Moszkvába, hogy az amerikai út a „békecélok és a magyarság problémáinak ismertetésén kívül semmi néven nevezendő eredményt nem adott”. Ám az éves követi tájékoztató azt írja, hogy a nyugati út miatt a moszkvai körök szerint „Magyarország nem illeszkedik be őszintén a limotrof (határos – *P. Á.*) államok övezetébe”. Mindenesetre RM az augusztusi KV-ülésen már arról beszélt, hogy a teljes fiaskóval végződő nyugati utat a kisgazdák szervezték a moszkvai út ellensúlyozására. A nyilvánosság előtt viszont büszkélkedett, hogy a magyar történelemben először fordult elő, hogy a kormány vezetői két hónap alatt ellátogattak mind a négy nagyhatalom – elsőnek a Szovjetunió! – fővárosába. Kiemelte, hogy az MNB aranykészlete a stabilizáció egyik jelentős tényezője lesz, és az Európában maradt hadianyagból (nyersanyag, mozdony stb.) is vásárolhatnak tizenötmillió dollárért hitelbe.

Mint a jó szatócs, minden vevőnek azt mondta, amit hallani akart. És csak az „üzletben” tudta egyszer-egyszer túltenni magát ideológiai skrupulusain. A SZEB amerikai altábornagya – „lendületes csempészüzleteik” bonyolítója (RM) – tudomásukra hozta, jobban járnak, ha rajtuk keresztül vásárolnak a felesleges hadianyagból. „Így is előfordult, hogy a kapott áruk között tengeralattjáró levegőjének tisztítására szánt kémiai anyagot vagy nagy mennyiségű női melltartót is át kellett vennünk”, de e tranzakcióban szerezték az új Truman-mozdonyokat is. A 30 tonna magyar arany és egyéb érték hazaszállítása több mint egymillió dollárba került volna Frankfurtból repülővel, plusz a biztosítás 3% – egy tonna arany! RM megbeszélte az amerikai altábornaggal, hogy az aranyat két tehervagonba rakják, és elé meg mögé egy-egy személykocsit kapcsolnak az amerikai őrségnek. Megígérte, a katonák nem fognak ráfizetni a két napig tartó utazásra. Így a szállítás néhány tízezer dollárba került csupán, és a végén úgy kellett összefogdosni az amerikaiakat, olyan jól érezték magukat Budapesten. A nagy „bróker” Sztálinnak eladta a Zsil-völgyi bányát. Ennek a kétharmada ugyanis magyar tulajdon volt, ám erről a román kollégája, Gheorghiu-Dej hallani sem akart. RM felajánlotta hát Sztálinnak, számítsák be a részvényeket a jóvátételbe. De a gazda is otthonosan mozgott a parketten: elég volt neki az 51 százalékos tulajdon 16 millió dollárért.

A párizsi tárgyalásokon a franciák felvetették, hogy a trianoni békediktátummal kismézt magyaroknak adják vissza Erdély egyötöd magyarországnyi részét. Ezt az angolok és az amerikaiak is támogatták. Molotov viszont kijelentette, hogy a franciák nem teljes jogú tagok, ezért ők nem tehetnek javaslatot. A másik két nyugati külügyminiszter a javaslat megismétlése helyett hallgatott. Vagyis utólag a SZU is csatlakozott a trianoni döntéshez, amit Lenin óta csak imperialista békeként emlegettek. Elvi vita helyett Párizsban is csak a győztesek szájíze szerint húzták meg a határokat. A döntés május 7-én került nyilvánosságra. A szovjetek nem éppen magyarbarát szerepéről RM csak a KV előtt beszélt, mondván: a párizsi konferencia döntése az erdélyi kérdésben arra mutat, mintha a szovjet–magyar viszonyban megváltozott

volna valami. Nyilvánosan soha többé nem sérelmezte, hogy az ország 1920-as megcsonkítását a SZU is jóváhagyta. Sztálin buzdítására „elhitte”, hogy a magyar kormány területi engedményt kérhet és kaphat Romániától. Ám ők győztesek voltak, nem bolondok. Egy falut sem adtak vissza, nemhogy „területeket”.

Akadtt, aki úgy gondolta, az a baj, hogy „Sztálin nem szereti Rákosit”. Ez a „szeret, nem szeret” le- és felértékeli a gazdát. Leértékeli azzal, hogy ilyesmivel törődött, és felértékeli azzal, hogy szeretett vagy nem szeretett. Hisz kit szeretett Sztálin, ha a lányát, a fiát és (öngyilkos) feleségét sem igen szerette? Célszerű kapcsolatban volt az emberekkel, használta mindet, ám annyira engedelmesek voltak – mivel mások nem lehettek! –, hogy lenézte őket. „Érzelmek” helyett inkább azon múltott nemcsak Magyarország, hanem még a SZU sorsa is, hogy miként értékelte a nemzetközi helyzetet. Ennek következtében különféle intézkedések zúgtak végig Vlagyivosztoktól Berlinig.

Bár a magyar kormányküldöttség felvetette Moszkvában a hadifogoly-ügyet, a foglyok hazaengedésére csak a békekötés után lehetett számítani. Májusban a moszkvai magyar követ soronkívüliséget kért a betegek, a volt munkaszolgálatosok, az elhurcolt polgári személyek, köztük a nők és a gyermekek számára. Az illetékes szovjet hivatalnok első megjegyzése az volt, hogy a polgári személyeket a németek hurcolhatták el. A követ erre átadta neki azt a Molotovnak szóló levelet, amiben Bethlen István volt miniszterelnök szabadon bocsátását kérték. Annak nincs nyoma, hogy Bethlenért RM szót emelt volna. (Szovjet börtönben halt meg 1946 októberében.)

És ki mindenki került még elő a muszka földről! Például azok a kommunisták, akik 1940–41-ben menekültek a SZU-ba, és tiltott határátlépés miatt még mindig „táborban” voltak. RM úgy vélte, hat év után haza kell őket engedni. Egy ismeretlen mellett azzal érvel: „óriási szükségünk van nem zsidó jogászokra”. Kérte, hogy a hadifoglyok közül küldjék haza a hozzájuk „közel álló kiskapács miniszter” (Dobi István) fiát. Dobi annyira „közel álló” volt, hogy 1945-ben közölte Rákosival, át akar lépni a kommunista pártba. RM javasolta, maradjon csak a Kiskapácspártban, mert „ott tudja a legjobb munkát kifejtetni” – titkos kommunistaként. RM kedvelte az efféle „ellenfelet”. Ezért lett Dobi többszörös miniszter, sőt miniszterelnök, majd tizenöt éven át az elnöki tanács elnöke (1952–67).

RM a koalíciós években szívesen bratizott is, noha lelke mélyén távolságtartó volt. (Fiatal korában még a gimnazisták sem tegeződtek mindenütt, a te-tu a baloldali, egyenlőséghívó kommunista mozgalomban sem volt divat például a Tanácsköztársaság vezetői körében.) RM tegeződési szokásai éppoly ellentmondásosak, mint minden más kapcsolata. A SZU-ban állítólag tegeződött a jóval fiatalabb magyar partizánokkal, nem tegezte viszont Farkas Mihályt. Itthon többek szerint önfeledten alkalmazkodott a magyar uralkodó osztály tegeződéséhez. Nemcsak a koalíciós partnereket tegezte, hanem a húsz évvel fiatalabb Kádár Jánost is, de Kádár azt mondta: „Ha akarja, tegezhet, de én, már csak az életkori különbség miatt sem tegezem vissza.” RM többekkel ilyen ötvenszázalékos, ahogy mondják, csendőrpertuban volt. De pertu-vezetőtársai is Rákosi elvtárszták, és olyan tisztelettel övezték, ami az őt Mátyásnak szólító koalíciós partnerekhez képest szinte magázódásnak tűnt. Ha 1945 vége felé figyelmeztették is az apparátust, hogy az MKP tömegpárt lett, nem megy a nyaklő nélküli pertu, RM valamennyi közvetlen vezetőtársát – Péter Gábort és Rajkot is – tegezte, Gerőt, Farkast még a PB-üléseken is így szólította. (Farkassal csak itthon került pertuba, a nála csak négy évvel fiatalabb Nagy Imrével soha. Az 1953 után a vezetésbe kerülő „ifjútörököket” már nem tegezte.)

– Egyedül Révait hallottam Rákosival impulzívan beszélni – mondja Vásárhelyi Miklós. – Egy alkalommal nem tudom mire, azt mondta telefonon Rákosinak: ugyan, Mátyás, hagyd

már ezeket a hülyeségeket, amiket az apparátusod kitalál; itt a Szabad Népnél értelmes, okos emberek vannak, nem csupa hülye, mint nálad! Biztos vagyok benne, hogy két év múlva már ő sem merne volna megengedni magának ezt a tónust. Másik alkalommal azt mondta a jelenlétemben a telefonba Károlyiról: Mátyás, Mátyás, értsd meg, hogy ez tisztességes ember, nem olyan szarházi, aki egy miniszteri tárcáért eladja az apját, anyját! Farkas szervilis volt Rákosival szemben, Gerő rendkívül tisztelettudóan tárgyalt vele, mindig Rákosi elvtársnak szólította. Hasonlóan viselkedett vele szemben Rajk is. Az éles eszű Rákosi kvalitásérzéke révén tudta, mit ér Révai, Gerő és a többiek.

Budapesten, az Oktogonnál egy fiatal fiú lelőtt egy orosz tisztet, egy sorkatonát és egy fiatal lányt. A „tettes” állítólag öngyilkos lett, és társai elégették, de elszenesedett maradványaiból „megállapították, hogy a fiatalember kalotista (katolikus legényegyleti tag – *P. Á.*) vagy cserkész volt”. Erre Rajk javasolta a Minisztertanácsnak, hogy az egyesületeket helyezték a BM felügyelete alá. Majd a SZEB szovjet elnökhelyettese követelte a kormánytól a fasiszta terrorcselekmények, a szovjetellenes agitáció megfékezését, a fasisztabarát ifjúsági szervezetek – a Kalot, a Cserkészszövetség stb. – feloszlátását, Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkár lemondását. A mindenható SZEB kérte három főispán eltávolítását is, és hogy a belügyminiszter ellenőrizze az egyesületeket, végül pedig, hogy a reakciós papság hagyjon fel a szovjetek rágalmozásával. Jegyzékük szövege feltűnően egyezett Révai korábbi vezércikkével. Nagy Ferenc nem is hagyta szó nélkül, hogy az oroszok ugyanazt követelik, amit a Baloldali Blokk hónapok óta hajtogat. A FKGP főtitkára, Kovács Béla kérte: ne kezeljék a Kiszgazdapártot harmadrangú tényezőként, a koalíció legnagyobb pártja ne legyen csak báb a többi párt kezében. RM azzal vágott vissza, hogy Tildy Zoltán szerint a Kiszgazdapárt többsége nem alkalmas a demokratikus építésre, emiatt Tildy azon gondolkodik, hogy alapít egy demokratikus pártot. Hozzátette: „Könnyű volt a franciáknak, jugoszlávoknak, lengyeleknek általános választójogot adni, ők előbb kiirtottak néhány tízezer reakcióst... Mi nem ezt tettük, mi tapasztalatlanok voltunk.” Nagy Ferenc utólag úgy vélte, ekkor kellett volna minden szovjet követelést visszautasítani, és nyilvánosság elé vinni. De ezen az úton legfeljebb mártírként végezhetne volna.

Végül persze szabad kezét kapott a belügyminiszter. A nem tetsző egyesületek közül először a Magyar Cserkészszövetséget és a Kalotot tiltotta be, majd még másfél ezer ifjúsági és társadalmi szervezetet – jóformán az egész civil Magyarországot. A „kulturharc” miatt az FKGP követelte a belügyminiszter lemondását. Amikor viszont egy interpelláció kapcsán megbuktathatták volna Rajkot, visszakoztak.

Nekiláttak a közigazgatás dühödt „kitakarításának”. A mintegy hatvanezer alkalmazott elbocsátása (B-listázása) nyugtalanságot és félelmet keltett. Noha a rendőrségtől elküldték „a nemkívánatos kommunistákat” is, felhőrdülést a régi hivatalnokok vagy főjegyzők válogatás nélküli szélnek eresztése váltott ki. A baloldal felajánlotta a kiszgazdáknak: indítsanak közös harcot az FKGP jobboldalának felszámolására! Javallhatták, hiszen amint azt Nagy Ferenc is megfogalmazta: „a magyar állam szuverenitása annyi, amennyit a szovjet hatóság adott”. Ez volt a realitás.

Elképesztő volt az infláció. Millpengő, billpengő... szatyornyai pénz a fizetés, és másnap egy doboz gyufát adtak érte. Júniusban, Hevesben csak borért temettek: kétszáz liter volt a koporsó, negyven liter a pap. A pénzreform szakmai előkészítésére az MKP Varga Jenőt (Moszkva), az SZDP a későbbi lord Káldor Györgyöt (London) hívta haza. A szükséges árut Vas Zoltán halmozta nagy leleménnyel, és a stabilizációval megvárták az aratást is. RM a Millenárison rendezett júliusi tömeggyűlésen kijelentette, az új pénz, a forint védelmében, ha kell, „kipróbáljuk az akasztást”! És a hallgatóság tapsolt. A stabilizáció ára a fizetések

leszállítása a felére (progresszíven: a jól keresők fizetését kétharmadával is csökkentették, a munkásokét harmadával, de a pedagógusokét négyötödével; hasonlóan aránytalanul csökkentették a köztisztviselők bérét is). A pénzreform költségeit szemmel láthatóan az agrárágazatra terhelték: az iparcikkékért átlagosan kétszer annyi mezőgazdasági terméket kellett adni, mint korábban (egy eke ára 1938-ban 400, 1946-ban 850 kg búza). Néhány 1946. augusztus 1-jétől érvényes új ár: 50 fillér a villamosjegy, egy forint a szakmunkás órabér, 96 fillér a kenyér kilója, és 40 fillér a *Szabad Nép*. A háború utáni Európában először fékeztek meg a méretei miatt máig a rekordok könyvében szereplő inflációt, még hozzá belső erőforrásokra támaszkodva. Ehhez fogható gazdasági intézkedés azóta sem volt Magyarországon. A stabilizációnak köszönhetően meglódult a gazdaság.

Forgatja Grün az új egyforintost, és csöndben megjegyzi:

– Azt mondják, Rákosi a forint apja.

Kohn is nézi, nézi az új pénz rajzolatát, aztán leereszti a karját:

– Akkor az anyja lehetett szép.

Ha túlzás is ez az „apaság” a *Manchester Guardian* azt írta: „Kétségtelen, hogy a kommunistáknak vannak a legtehetségesebb vezetőik. Még a külföldi diplomata is elismerik, hogy Rákosi, a kommunista helyettes miniszterelnök kimagasló személyiség.” Bármennyire tartott is a lakosság zöme tőlük, a KP lendülete, a dicséretes teljesítmény felrázta őket, megtapsolták sok cselekedetüket. Noha a közvélemény szemében RM az elutasítástól eljutott az elismerésig (majd vissza az elutasításig), a Rákosi-kor első időszakából származó viccek inkább furcsálkodók, mint gyűlölködők.

HOGYAN? Rákosi elvtárs egy iskolába látogat, és ott megkérdezi a gyerekektől:

– Hogy lettem én az ország vezére?

Az utolsó sorban Móricka odasúgja a szomszédjának: – Apám is ezt kérdezte az este.

KORSZELLEM. Rákosi Mátyás látogatást tesz az egyik hazai internálótáborban. A felsorakozott foglyoktól sorban megkérdi, mi a foglalkozásuk.

– Egyetemi magántanár – mondja az egyik.

– Tanácsvezető bíró – mondja a másik.

– Nótaszerző – mondja halkan a harmadik.

Rákosi megfordul és odaszól az őt kísérő parancsnokhoz: – Mondja, hányadik század ez?

Az internáltak közül csöndben megszólal valaki: – Huszadik...

„Kedves Elvtárs! Magyar pénzügyi szanálás, amely augusztus 1-én kezdődött, eddig nagyban és egészben sikeres” – számol be RM Sztálinnak. „Veszélyeztetik a stabilizációt azok a követelések is, melyeket a Vörös Hadsereg ügyvivő részeinek fizetésére, élelemellátására, vagy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szükségleteire követelnek.” Ezek az összegek valószínűleg elérik az államháztartás kiadásainak a 15 százalékát. „Minthogy a reparációk (a jóvátétel – *P. Á.*) az állam jövedelmeinek majdnem 40 százalékát emésztik fel, igyekszünk elodáztatni a budget nyilvánosságra hozatalát, nehogy a stabilizációnak ártson, és tápot adjon újabb amerikai támadásnak. A Magyarországon lévő Vörös Hadsereg zsoldjára, pl. ebben a hónapban 9 millió forintot kérnek azzal az indoklással, hogy egy rubel 2,1 forinttal egyenlő. Ilyen módon egy szakaszparancsnok magyar pénzben kifejezendő havi illetéke 315 forintot tenne ki. Ezért az összegért 7,8 mázsa búzát vagy 31 mázsa burgonyát... lehet vásárolni.”

Kérte Sztálint, hogy a jóvátételnél az itteni szervek tartsák magukat korábbi megállapodáshoz, és hogy legalább két hónapon át, amíg a stabilizáció megerősödik, a Vörös Hadsereg zsoldját csökkentsék felére. (Később a forintmentés érdekében a pártvezetésben az is szóba került: puhatolózni kell, hogy lehetne „a Szépművészeti Múzeum néhány legértékesebb képét Amerikába eladni”.)

RM a jó pénz másnapján meglóbálta soha el nem ásott csatabárdját a reakció ellen. A KV-ülésen kíméletlen „leleplezést” tartott: „Ózdon egy PB-tag népgyűlése előtti éjszaka leütötték a gyár üb-elnökét” (féltékenységből – *P. Á.*). „Utána jött a szentesi eset. Álarcos rablók, akikről később kiderült, hogy kommunista párttagok voltak, megöltek egy horthysta rendőrspiclit... (Négy hónappal korábban még azt mondta: „Szentesen fiatal kommunisták... megöltek egy volt politikai detektívet... A tetteseket a politikai rendőrség kinyomozta és letartóztatta. Kizártuk Dadi Imrét, szentesi párttitkárt és országgyűlési képviselőt.” 1948. januárban a PB amnesztiát ad Dadi Imrének, és külföldre menti.)

Folytatás a KV-ülésen: „Békéscsabán egy felelőtlen csoport megölt két kiskapát, és többeket megsebesített. A szálai megint gyanús budapesti összeköttetésekhez vezettek. Tegnap Miskolcon népipótlékot hirdettek a Kommunista Párt vezetői: az áldozatok mind zsidók. Ezt a dolgot így megcsinálni csak minden hájjal megkent tapasztalt provokátorok tudják.” Fájlalta, hogy épp a szanálás napján bénították meg a gazdasági életet a borsodi iparmedencében, és fasiszta, antiszemita pártnak állították be a Kommunista Pártot. Nagy Ferenc kijelentette: a miskolci események mutatják, hogy a reakció központja a Kommunista Párt, a fasiszták ott vannak. Végül RM: „Bennünket minden oldalról azzal a váddal illetnek, hogy mi engedjük nagyra nőni az antiszemitizmust, s ebben a vádban van valami.” (Három feketéző zsidót fogtak le, és kettőt a munkástüntetők meglincseltek. Az egyik áldozatot, és az életben maradt harmadikat a kommunista főispán ugratta be a feketézésbe.)

RM 1945-ben Moszkvába írt sorai sejtetik, miként fordulhatott elő, hogy a kommunisták pogromokat rendeztek. „Új veszély a hazatérő zsidók felbukkanása is, akik korábban munkásszázadokban voltak... Megjátsszák, hogy született antifasiszták, belépnek pártunkba. Szinte kivétel nélkül sejtelmük sincs a kommunizmusról, viszont intelligensek, ügyesek, és... hamarosan vezető befolyásra tesznek szert. Harcolunk e veszély ellen, s ezért néhány városban szinte máris antiszemitának tekintenek bennünket.”

RM ismét Kecskeméten töltötte augusztus 20-át, és védelmébe vette a parasztokat a Kiskapapárttal szemben, mondván: ők állapították meg alacsonyan a mezőgazdasági árakat. Válaszképpen az FKGP több százazres nagygyűlést tartott, ahol RM nevére „sokkal több pfuj hangzott, mint éljen”.

1946. szeptember végén, az Operaházban nyitották meg, és a Parlamentben tartották az MKP III. – első legális – kongresszusát. A kék inges és piros nyakkendő R-gárda emberei a kapuban Rákositól is kérték a meghívót és a párttagsági könyvet. Ő egy pillanatra megütközött, kísérője már közbelépett volna, de visszatartotta, és igazolta magát, sőt meg is dicsérte a gárdistát. Később ez elképzelhetetlen lett volna. A kongresszusra pontos menetrend készült: „A megnyitó közben, amikor Rajk elvtárs a párt mártírjairól emlékezik meg, a kongresszus résztvevői felállnak, és a rendezőgárda kórusa a gyászinduló egy részét énekli.” RM beszámolójának a címe: „A népi demokrácia útján”. Hosszú átmeneti – demokratikus, többpárti – időszakról beszélt, és hangsúlyozta, hogy „a szocializmushoz nem csak egy út vezet”, az eredmény pedig „magyar földön termett, magyar viszonyokhoz szabott szocializmus lesz”. Jelszavak a beszédből: „Nem a tőkéseknek, a népnek építjük az országot!”, „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”. Spontán felszólalás nem volt.

A szünetekben még az egyszerű halandók is együtt vizelhettek Rákosival. Ő pedig egy hosszan tartó taps után javasolta, ne ütemes, hanem csak egyszerű tapssal fejezzék ki tetszésüket. A részletes előkészítés ellenére neki kellett bejelentenie: „magamat kell főtitkárnak ajánlani, de általános vélemény az, hogy ellenvetés nem lesz”. Helyettesnek Farkas Mihályt, illetve Nagy Imrét vagy Kádár Jánost javasolta. Maga Nagy Imre is Kádár mellett állt ki, és a szerénynek mondott Kádár is félig-meddig magát ajánlotta. A vezetőséget titkosan választották. RM szerint ellenszavazat nem volt, ami „a párt egységét és összeforrottságát bizonyította”. Javasolta, abc-sorrendben adják közre a KV névsorát, hogy deklarálják „a demokratikus szellemet”. Első nemzetközi sajtókonferenciáján német, francia, orosz és angol nyelven brillírozott. Az új KV első ülésére azzal hívta meg a külföldi küldötteket, hogy legyen módjuk „fiziognómiai tanulmányt végezni, hogy kik azok, akik a magyar pártot vezetik”.

A kongresszuson nem volt szovjet küldöttség, de ekkor még helyettesíthették őket a jugoszlávok. Épp e szerepük miatt is volt oly szoros a kapcsolat a két ország között két-három éven át. Tito marsall azzal küldte Lazar Brankovot Budapestre, hogy a SZEB jugoszláv katonai missziója tegyen meg mindent a jugoszláv–magyar viszony javításáért, teremtsenek kapcsolatot a haladó politikai pártokkal, mindenekelőtt az MKP-val. Külföldiek közül csupán a szovjet követnek és Brankovnak volt szabad bejárása a Rákosi-villába.

„Én valójában a JKP képviselője voltam az MKP-nál – emlékezett utólag Brankov. – Rákosi úgy hívott, »koma Brankov«. Ha Belgrádba mentem, megkért, keressem fel Szabadkán a nagynénjét, és pénzt vagy csomagot küldött neki... Ez a jó kapcsolat odáig terjedt, hogy kicseréltük a legtitkosabb anyagokat. Az MKP KV tagjai, küldöttei 1945–46-ban többször utaztak Belgrádba. Mindig Titónál folytak a tárgyalások, de jegyzőkönyvek sosem készültek. Rákosi csak telefonált, hogy javasolnak egy találkozót. Amikor megjött a válasz, én utaztam velük. Magyarországon a pártvezetés tudtával jugoszláv hírszerzők dolgoztak... egészen 1947 végéig.”

A kongresszus után sem értett szót egymással az MKP (a Baloldali Blokk) és az FKGP. Amikor haláleset és lemondások miatt Nagy Ferenc ki akarta nevezni az új minisztereket, Rákosiék vétóztak. A miniszterelnök a SZEB-től kért segítséget, és a tárgyalások során RM és az oroszok közösen léptek föl ellene. Nagy Ferenc megmakacsolta magát: ha nem járulnak hozzá a kinevezésekhez, lemond. „Hát mondj le!” – válaszolta RM. Talán ez volt az egyetlen alkalom, amikor a miniszterelnök ultimátumot intézett az oroszokhoz, ha három órán belül nem kapja meg a jóváhagyást, a kormány leköszön. Az ügy pikantériája, hogy az oroszok védtek a kiscgazdapárti miniszterelnökkel szemben a titkos kommunista Dobi Istvánt, „a Kiscgazdapárt régi tagját és szervezőjét”! Az oroszok az ultimátum lejártá előtt tíz perccel beleegyeztek Nagy Ferenc elképzelésébe, feltéve, ha a leváltott Dobi Istvánt államminiszterré nevezi ki. RM elárulta, hogy a gyöngékező köztársasági elnök, Tildy ellensúlyozására „nyomják” előtérbe Dobit.

A Vidéki Főkapitányság Politikai-rendészeti Osztályát 1946 októberében összevonták a budapestivel, és létrehozták az Államrendőrség Államvédelmi Osztályát, a félelmetes ÁVO-t Péter Gábor vezetésével.

Péter Gábor (eredetileg Eisenberger Benjámin) a párt titoknoka; szeme, füle, ökle. Még születésnapja is bizonytalan. Három és fél osztályt végzett. Az apja szabó, a bátyja szabó, sok bukdácsolással ő is ezt a mesterséget tanulja ki. Mielőtt belejött volna az endlizésbe, fércezésbe, tüdőbajos lett. A betegség majdnem egy évtizedig ágyhoz kötötte, szanatóriumra Amerikába szakadt nővérétől kapta a pénzt. 25 éves korától, 1931-től kezdve „Kicsi” a nővére dollárjaiból kommunista magánzó. Nincs senkije, csak a mozgalom, feleségre is köztük talál (a kvalitásos asszony RM közvetlen munkatársa lesz: 1945–53 között az első számú

titkárnője). PG simulékony modorú, lassú víz, partot mos ember. Bár sem tudása, sem tapasztalata, jobb híján őt küldik Moszkvába, a Vörös Segély 1932-es világkongresszusára. Valószínű, hogy a szovjetek beszervezik. Ettől kezdve neki kellett (volna) itthon lelepleznie a pártban a spicliket. A Péter Gábor nevet elvtársától, a „párt foglyától” – a felszabadulás után általa elsőként letartóztatott – Demény Páltól kapta 1944-ben. PG az illegális találkozókra pontosan megjelenik, és mindent végrehajt. Sötét szemüveget hord, és az az álma, hogy az ellenséggel „foglalkozzon” (egy elvtársa szerint: „becsvágya egyenes arányban állt tudatlanságával”). 1945-ben szovjet egyetértéssel kerül a politikai rendőri csoport élére. Ez az első tulajdonképpeni munkahelye. Riválisa támad. A párviadalban a nímánd eszközember győz, a poliglott mérnök, a később argentin gyárosnak álcázott szovjet mesterkém vereséget szenved. A sajátos képességű PG nemigen árulja el a műveletlenségét sem. Bár mindenütt jelen van, nem fecseg, nem barátkozik, a vérében van, hogy közel tartja magához a kártyát. A politikai rendőrség (később államvédelmi osztály, illetve Államvédelmi Hivatal – ÁVO, ÁVH) élén végrehajtja a két M – Mátyás és Mihály – legsötétebb gondolatait is. Önálló véleménye nincs: boldog, ha kitalálja, mit fog RM kívánni. Emlékezetesebbé lett minden elődjénél: neve napjainkban is ismert. A leguniformizáltabb években is kirí a sorból ápoltságával – mindig nyakkendő, kiválóan szabott öltönyt, kifogástalanul vasalt inget visel, mindig tökéletesen fésült, és gondosan stuccolt a bajusza. Vesztére Sztálin is tud róla, és halála előtt két hónappal – RM öröme – azt üzeni, hogy tartóztassák le. PG túléli börtönét, három és fél osztályával könyvtárosként túléli Rákosit, túléli a „szocializmust” is. Börtönbe zárva összevissza fecsegett, szabadon visszanémult. Őszintén sosem nyílt meg. Noha a Rákosi-rezsimnek ő volt az egyik leghosszabb életű tagja, a Kádár-rendszer is rejtegette. Vele nem készültek interjúk, róla nem írtak tanulmányokat, munkásságát az 1990-es rendszerváltás után sem kutatta hosszú ideig senki. Mindig is a titok volt a lételeme, és ezt az ezredfordulóig nemigen vették el tőle.

– Az ÁVO alakulásakor Péternek még volt egy kisgazda és egy szocdem helyettese, de nekik nem volt szabad tudniuk semmiről – mondta FM fia, Farkas Vladimír, aki pár héttel korábban került ide szolgálatba. – Ez érthető is, hiszen a telefonlehallgatási listán a kisgazda meg a „jobboldali” szocdem vezetők is rajta voltak, de Dobi István például nem, viszont a SZEB nem szovjet tagjai igen. Az ÁVO pártszerv volt, részese a hatalomért folytatott harcnak. A lehallgatottak névsora is sejteti, miféle törvényesség uralkodott szinte 1945-től fogva az országban, és hogy milyen eszközökkel szerezte meg a párt a hatalmat. Az ÁVO napi harminc-negyven oldalas, piros csíkos A-jelentése kedvenc olvasmánya volt Rákosinak. Ezt Péter Gáboron és kommunista helyettesein kívül csak Rákosi, Gerő, Farkas – azaz a trojka – és a belügyminiszter Rajk kapta meg, de a miniszterelnök nem (hiszen őt is lehallgatták). Az ÁVO-n csak a háborús bűnösök elleni fellépés állt koalíciós ellenőrzés alatt.

6. A nagy kombinátor

1946 decemberében Farkas Mihály azzal örvendeztette meg Rákosit, hogy a katonai nyomozók valami ellenforradalmi szervezkedés nyomára bukkantak. RM nyomban javasolta, ne göngyölítsék fel a szervezetet, amíg el nem jutnak a központig! De elkészt, az ötvenöt vádlott zöme a szilvesztert már a börtönben töltötte. A miniszterelnök gyanút fogott, és utasította a honvédelmi minisztert, hogy beszéljen a foglyokkal, ám Pálffy tábornok saját miniszterét, főnökét nem engedte be hozzájuk! Erre a miniszter felfüggesztette Pálffyt az állásából, de a SZEB-től Szviridov altábornagy közölte, ha nem helyezi vissza, a szovjetek veszik át a nyomozást. Helyettük a letartóztatottakat és a vizsgálatot Péter Gáborékra bízta.

A minisztert persze az ÁVO-ra sem engedték be, a miniszterelnöknek bele kellett törődnie, hogy a politikai rendőrségeknek sem ő parancsol.

Beszámolójában a Reuters hírügynökség „állítólagos” összeesküvésről írt, a *Szabad Nép* viszont tévedhetetlenül közölte, hogy a „kisgazdák jobbszárnya szövetkezett a horthysta ellenforradalommal”. A Baloldali Blokk föl is szólította a Kisgazdapártot, döntse el, hogy „a horthysta összeesküvőkkel vagy a magyar demokráciával” tart-e. RM biztos volt a dolgában: „Hogy képzelitek el, hogy összeesküvés volt Lengyelországban, Romániában és a többi országban, s ugyanakkor itt meg sohasem lesz összeesküvés?” Azt azért sajnálta, hogy csírájában elfojtották az összeesküvést, mert „emiatt jelentősége nem annyira nyilvánvaló” a nép előtt. Azon volt, hogy felfűjják a különféle előzmények után a harmincas években szerveződött, nacionalista német- és szovjetellenes Magyar Testvéri Közösség baráti ábrándozásait, hozzanak csak ki belőle egy „köztársaság-ellenes összeesküvést”! Épp a machinációk miatt nem engedtek senkit a letartóztatottak közelébe. Amikor az FKGP javaslatára a parlament elfogadta, hogy vizsgálóbizottság kezébe adja az ügyet, RM kijelentette: ebből nem lesz semmi! Elfogadtatta a Parasztpárttal, majd az SZDP-vel is, hogy nem vesznek részt a vizsgálatban, és végül tényleg nem hajtották végre a parlamenti határozatot.

Ám az összeesküvés lázában az MKP PB hetenként kétszer, sőt háromszor is ülésezett. Ha akadt egy vád, rögtön kiterjesztették a „felső kapcsolatra”. RM: „Míg mi azon fáradoztunk, hogy a megrongált házak tetők alá kerüljenek... ők azon mesterkedtek, hogy fokozzák az elkeseredést.” A kisgazdapárti vezérkart Rajk tájékoztatta a nyomozás állásáról, és szemtől szembe gyanúba keverte főtitkárukat, Kovács Bélát! Mivel ő ismerte a gyanúsítottakat, úgyszólván résztvevője az összeesküvésnek! Azért esett rá a választás, mert az FKGP-ben ő volt a legkeményebb, a legelszántabb. Kijelentette, ha a kommunistáknak nem elég a hatalom és a felelősség 17 százaléka, fel kell mondani a koalíciót, és többségi kormányt kell alakítani.

Egy pártvezetői találkozón Tildy kifogásolta, hogy a kommunisták minden szabadabb megnyilvánulást ellenforradalomnak bélyegeznek. RM állítólag magából kikelve verte az asztalt: „Vegyék tudomásul, hogy én innen nem megyek még egyszer emigrációba!” Lehet, hogy őszintén haragudott, de inkább csak megjátszotta. Alapjában véve sem érzelmes, sem lobbánékony nem volt, tudott uralkodni az érzelmein, de képes volt akár dühkitörésre is, ha valamit elérhetett vele. Végül ő maga sem tudhatta, mikor színlel, mikor őszinte. Vérévé vált az alakoskodás. Ez esetben alapja is volt a felháborodásnak: nem kívánt a hatalomból nemhogy emigrálni, engedni sem.

A Magyar Közösség-ügyből is kibontható, hogy a szovjet „tartományban” miként születtek a hamis perek. Az eljárások lehetősége benne volt a felemás rendszerben. A háborús bűnösök elleni perek Nyugaton tapasztalható rájátszásai is adtak némi biztatást. A világ felháborodásával a háttérben beleavatkozhattak ezekbe a perekbe is. Persze az igazi példa a szovjet „igazságszolgáltatás”! Már a koalíciós kormányzás kezdetén is rendeztek kisebb pereket agitációs céllal. A szociáldemokrata igazságügy-miniszter, Ries István elkeseredve mesélte barátainak, hogy a gazdasági rendőrség lefogott egy „feketézőt”, és a *Szabad Nép* halált kért rá, de szerinte az illető nem bűnös, le sem lehet csukni. Szavaira RM megvonta a vállát: felőle szabadon is engedheti, de záros határidőn belül ítéljenek el valakit feketézésért! Révai először csak néhány miniszter lejárata végett kezdte feszegetni az olimpikon Bély Alajos altábornagy „ügyét”. Bély a háború előtt az ifjúság honvédelmi nevelésének a felelőse volt, és az ő parancsára vitték nyugatra a magyar fiatalokat. Egy négy miniszterből álló bizottság – köztük a szocdem Valentiny – mégis igazolta. (RM: „sok szociáldemokrata milyen aljas”!) Farkas Mihály kezdett azon mesterkedni, hogy halálra ítéltesse Bélyt. Felrakták a

háborús bűnösök listájára, bebörtönöztették – és ötvenhét éves korában a börtönkórházban meghalt.

Noha RM fogadkozott, hogy itthon nem lesznek alaptalan perek, nem ismétlődik meg, ami a harmincas években, a SZU-ban történt, szép lassan ezek mégis „szokássá” váltak. A diktatúra spórái nem azért tűntek föl, mert RM és társai bűnözők voltak, hanem azért, mert meg voltak róla győződve, hogy a „bíróági előadások” is erősítik a hitet, erőt adnak céljaik eléréséhez. A mind nagyobb szabású bemutatókkal egyre nagyobb magasságokba kívántak rugaszkodni.

Egy 1947. januári PB-ülés: a Magyar Község pörének előkészítésével foglalkozott. „Feltétlenül beszélni kell a tárgyalásvezető elnökkel és az ügyésszel is. Gondoskodni kell megfelelő népbírákról” – sőt válogatott hallgatóságról is. Februárban megbízták Rákosit, hogy tárgyaljon a köztársasági elnökkel Kovács Béla parlamenti kiadatásáról. (Fel sem merül, hogy ez a főügyész dolga lenne.) Ráveszik a szocdem igazságügy-minisztert, nyilatkozzon, hogy a kiadatás indokolt. És Kovács Béla hiába üzeni Rákosinak: az ország javáért együtt akar haladni velük, az összeesküvésben nem vett részt, és ha kívánják, visszamegy parasztnak. RM azt válaszolta: ismerje el a bűnösségét, és jelenjen meg a rendőrségen! Mindenáron két vállra akarta fektetni a kiscigapártot. Pártközi értekezleten RM közli: nem lehet ráolvasással elintézni a történeteket, és megvárni az újabb összeesküvést. „Mi tényleg a vesénket és a tudónket kiteszük, hogy megegyezésre jussunk.” (A szívükről nem beszélt.)

Eljött RM ideje, a csaták szezonja. (Visszaemlékezésében többet ír az 1945–48-as időszakról, mint a következő nyolc évről.) Nem csupán gátlástalan, kíméletlen volt, hanem élvezte is a harcot.

Noha bizonyíték nem volt Kovács Béla bűnösségére, és a mentelmi bizottság sem adta ki, a *Szabad Nép* három hasábon közölte: „Kovács Béla összeesküvő.” RM (Szakasitscsal együtt) rávette Nagy Ferencet és Tildyt, hogy átmenetileg küldjék szabadságra a főtitkárt. Majd amikor megtörtént, RM egy népgyűlésen kijelentette: „Ebből látszik: a Kiscigapárt vezetői is tudták, hogy Kovács Bélával baj van.” Aztán február végén – RM tudtával – a szovjetek tartóztatták le Kovács Béla magyar képviselőt „földalatti, szovjetellenes, fegyveres terroristacsoportok alakításában és a Szovjet Hadsereg ellen irányuló kémkedés szervezésében való aktív részvétel” miatt. RM megragadva az alkalmat azt kérte Sztálintól, hogy küldjenek állambiztonsági tanácsadókat, mivel az ávosok elvörösése „nem párosul szaktudással”. Egyébként az összeesküvés horderejét olyan apróságokkal is növelték, hogy Rajk mellé testőröket állítottak, és megszigorították RM őrzését is.

A Tildy Zoltán, Nagy Ferenc, Kovács Béla – és a történetünk szempontjából kevésbé jelentős Varga Béla katolikus pap – alkotta kiscigapárt vezérkarnak a messze legidősebb Tildy a „lelkésze”. Három egymást ütő hivatása van: református pap, hírlapíró és politikus. Az FKGP egyik alapítója (Nagy Ferencsel együtt) és ügyvezető alelnöke, elnöke, 1945-től országos vezére, ismert közéleti személyiség. Már a háború előtt parlamenti képviselő. Jó szónok, óvatos, befolyásolható, és akárcsak társai, a pártszervezésben és a közgazdasági kérdésekben járatlan. Családtagjai iránt rendkívül elfogult, amit korrupt és gátlástalan veje a maga javára kamatoztat. Tildy 1945–1946-ban miniszterelnök, majd 1948-ig köztársasági elnök. Nagy megalkuvó. Nem állt ki a letartóztatott Kovács Béla mellett, Nagy Ferenc lemondása után tőle is elhatárolódott. Eljutott a szocializmus elismeréséig. RM mégsem szívelte. Vejének machinációi alkalmat adtak a lemondására. 1956-ig házi őrizetben tartották, amiért szinte hálás volt. A forradalmi (második) Nagy Imre-kormányban államminiszter. Noha például nem szavazta meg a kilépést a Varsói Szerződésből, mégis hat évre ítélték. Egy év múlva szabadon engedték, nem sokkal később, hetvenkét éves korában elhunyt.

*

Nagy Ferenc, a héhektáros kisparaszt egy Habsburg-restaurációt elutasító újságcikkkel tűnt fel 1929-ben, huszonhat éves korában. Írásaiban a paraszti érdekek szószólója, de kiáll a sajtószabadság vagy a titkos választójog bevezetése mellett is. Az általuk alapított Független Kisgazdapárt főtitkára, öt éven át parlamenti képviselője. A háború kitörése után fokozatosan ráébredt, hogy az ország a vesztes fél oldalán áll, és egyik szervezője lett a Hitler-ellenes erők összefogásának. Ő az FKGP második embere, és legnépszerűbb politikusa. 1945-től az ideiglenes kormány minisztere. Nem akart miniszterelnök lenni. Amikor rábeszéltek, a békekötésig – a szovjet csapatok remélt kivonulásáig – próbálta kerülni a konfliktust a baloldallal. 1947-ben RM mégis emigrációba kényszerítette. Az USA-ban a lemondatásáról írott cikkéért húszezer dollárt kapott, és ebből ott farmot vásárolt. Az 1956-os magyar forradalom kitörése után – az ország utolsó legitim miniszterelnöke – Európába érkezett. Ez lett az egyik „bizonyíték” annak a fikciónak, hogy az „ellenforradalmat” Nyugaton szervezték. 1977-ben azon kevés emigráns közé tartozott, aki támogatta, hogy az USA visszaadja az 1945-ben odakerült magyar koronát. Hetvenhat éves korában, 1979-ben haza készült, de szívroham végzett vele.

*

A csapatnak Kovács Béla a Benjáminja. 17 hektáros gazdaként 1939-től az FKGP főtitkárhelyettese, 1944-től kezdve országgyűlési képviselő, majd kisvártatva pártja főtitkára. Hajlíthatatlansága, szókimondása, robbanékonysága miatt Tildy sem kedvelte. A kisgazdapártban ő a legkeményebb, RM az ő karrierjét töri először ketté. Annyi hajlékonyság azért van benne, hogy a szovjet vallatások során nem engedi magát agyonveretni. Aláírja, amit elé tesznek. Mégis 20 évi kényszerszolgálatra ítélték. A szovjet fogságból lélekben megtörve került haza. 1956 tavaszán RM üzent neki, de ő, nem tudván feledni az előző éveket, nem is válaszolt a szakadék szélén billegő vezérnek. Pedig az ő útja is felfelé vezethetett volna, mint annyi szabadulónak. Fél év sem telt el, és a forradalmi kormány földművelési, majd államminisztere lett. Az akkor újjászerveződő Kisgazdapárt elnöke is. A megtorlásból kihagyták, parlamenti képviselővé választották. Alig múlt ötvenéves, amikor elhunyt.

Kovács Béla elhurcolása, elítélése egyértelműen jelezte, hogy a Szovjetunió saját „érdekszférájának” tekinti az országot, és a látszatra sem adva beleszól a politika alakításába. A hazai politikai erőknek tudomásul kellett venniük, hogy Rákosiékat nem korlátozza semmi, és a megszállók törvényenkívülisége is velük van. (A kisgazda miniszterelnök tiltakozásul lemondhatott volna, hisz sejthető volt, ő sincs biztonságban.) RM más pártokban a közép-szerű politikusokat támogatta, legtehetségesebb embereiktől minden úton-módon igyekezett megszabadulni. A fenyegetett vagy a népi demokráciától megcsömörlött politikusok közül sokan külföldre szöktek (köztük a Parasztpárt főtitkára, és a volt szocdem vezér, Peyer Károly is). Azért kaptak annyian lehetőséget a disszidálásra, mert RM tudta, ez jobban demoralizál, mint a letartóztatás – és kényelmesebb is.

A szovjetek Kovács Bélát, a kisgazda főtitkárt nem tudták olyan nyomtalanul eltüntetni, mint Bethlen István volt miniszterelnököt. A nyugatiak tiltakozására azt válaszolták: a magyar baloldali pártokat nem lehet azzal vádolni, hogy kisebbségi diktatúrára törnek. Miért épp ez jutott eszükbe?

A parasztpárti vezetőket körüludvarolandó RM felkereste a lakásán Illyés Gyulát, a költőt, akivel még a húszas években, Párizsban ismerték meg egymást. 1926-ban egy francia újság megkérte Illyést, hogy a Rákosi-perben legyen a tolmácsuk. RM 1947-es látogatását egy mellékes esemény tette emlékezetessé. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor az igazi lényét

titkoló RM véletlenül kitárulkozott. Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra – aki mestere, Szondi Lipót pszichológus tipológiai elemzéséhez gyűjtötte festők, írók, tudósok stb. Rorschach-tesztjeit – megkérte Rákosit, hogy „a politikusi arcélhez” csinálja végig a tesztet. És a rendkívüli önvédelmi reflexekkel megáldott főtitkárt lépre vitte a túlzott önbizalom és a hiúság. A teszt „tintapaca”-ábráit forgatva meg is jegyezte: „Azt hiszi, megtud rólam valamit?” A válasz akkor sem volt kétséges. (A Rorschach-tesztből a felvétel után négy évtizeddel készült az alábbi elemzés úgy, hogy az értékelő Bagdy Emőke professzor nem tudta, kiről van szó.)

RÁKOSI MÁTYÁS LÉLEKTANI SZEMÉLYISÉGELEMZÉSE

Szellemi képessége magas színvonalú. Intelligenciája érzelemmentes helyzetben tud képességeinek megfelelően működni. Érzelmi hatások rontják gondolkodása színvonalát. Valóságszemléletében a gyakorlatiasság érvényesül. Céljainak elérésében gátlástalan. Nem a morális vagy etikai normák vezérlik, hanem gyakorlati szempontok és aktuális érdekek. Önszempontú valóságmagyarázat és makacs öntörvényűség jellemzi. A magára kényszerített önuralom kényszerzubbonyként feszíti, és védi. Hiú, nőies lelki lágyágú, ezt azonban titkolja, a nyilvánosság előtti homlokzat erőt és hatalmat sugároz. Belső gyöngesége és kisebbségtudása miatt nagyra értékeli az erőt. Erőszakosságra hajlik.

Fejlődési folyamata a kamaszlélek éretlenségében rögzült. Ennek egyik jele bekebelezési mohósága: nagy étvággyal képes magáévá tenni akár ételt, akár szellemi táplálékot. Amit az agya befogadott, azt megtartja, memóriája különleges kapacitású. Megtartó erejéből jellegzetes karaktervonások következnek: kapni kívánó, nyeresre vágyó, adni nem tudó, kicsinyes és makacs személyiség. Intelligenciája elsősorban reprodukív, hiányzik belőle az alkotó eredetiség. Sablonos utakon futó gondolkodása tipikusan dogmatikus.

Miközben kimagasló ismeretanyaggal rendelkezik – okos, logikus, gyors és éles észjárású –, ezt csak saját meggyőződési rendszerében képes érvényesíteni. Kivitelezési ereje gyöngye. Kényelmesség akadályozza a cselekedeteit, feltehetően a környezet mozgatásával pótolja saját tehetetlenségét.

Érzelmeiben óvatos. A környezet véleményére erősen figyel, hízélgéssel becsapható, dicséretsóvár ember. Noha másokhoz képest önmagát állandóan alulértékeli, ezt viselkedésével túlkompenzálja. Önképének hiányosságait dicséretekkal tölti fel, ebből ered szellemi vaksága a hízélgéssel, az álságos magatartással szemben. Önmagáról minden pozitívumot felnagyít, a világnak kizárólag ezt a képet mutatja magáról.

Türelmetlen és kíméletlen. Kegyetlenségének oka nem az agresszivitás, hanem a makacs igazságérzet, a dogmatikus öntörvényűség. Ennek szellemében nincs tekintettel senkire, aki „igazságának” útjában áll, vagy abban kételkedik, az utóbbit nem is tudja elviselni.

Kórlélektanilag paranoid. Gyanakvása kóros mértékű. Senkiben sem tud bízni. Többszörös ellenőrzéssel védi magát a feltételezett veszélyek ellen. Félt, hogy kiderülnek belső gyengeségei, így azt a vágyát, hogy biztonságban legyen, lelkileg soha sem képes elérni. Saját cselekedeteiben képtelen hibát találni, a történetekért mindig mások felelősök. Velük kíméletlen, hibáikat éppúgy gyűlöli, mint saját gyengeségeit.

Színészi készségei jók. Meg tud győzni másokat, el tudja hitetni a dolgokat, és ebben kedvét leli. Humorérzékét színlel, valójában képtelen a két- vagy többértelműségek kezelésére, így könnyen melléfog a viccek, tréfák értelmezésében, mert azokat önmagára vonatkoztatja, és megtorolja.

Hajlamos a túlzott önszeretetre. Másokra nem képes tekintettel lenni, kíméletlenségét nem fékezik etikai vagy morális megfontolások. Életvezetése öntörvényű, hibabelátási képessége nincs.

*

A részletes tesztelemzés szerint gyanakvóan tartózkodik az önbemutatástól, tart attól, hogy kiszolgáltatja magát. Amikor enyhül a gyanakvása, kitűnik, hogy ambiciózus, törekvő, praktikus, okos, rámenős ember, akinek szándékai veszélyesek a környezetre. Gyanakvása ellenére kibúvik belőle a kamaszattitűd, a kamaszkori szalmaláng-típusú kötődés: kapcsolódási kísérletek kudarcai bénítják a mélyebb érzelmi kötődést. Az önkép különössége, hogy abban karikírozza, nevetségessé teszi a helyzetet. Ez cyranói védekezés, amely mögött a személyére (külsejére, fellépésére) vonatkozó félelem húzódik meg. Az álcázási törekvés erős, hiszen a kisebbértékűség szüntelenül gyötri.

A gyöngeséget totálisan elutasítja. Hatalmi erő igényéből az erőszakos eszközök sem hiányoznak, bár használatukkal kapcsolatban bizonytalan. Helyzetmegítélési képessége kitűnő, de teljesen öntörvényű, véleményalkotása, döntései merőben szubjektívek.

Szexualitással kapcsolatban védekezése igen erős és nyílt elutasítással társul („Szexuális vonatkozásokról szabad szólni? Ha bolond volnék!”), ám erőteljes érintettsége miatt képtelen hallgatni. Számára a szexualitás komplikált téma, elégedetlensége megbénítja vágyait. A szexuális helyzetekben fellépő kisgyermeki riadalmait csak úgy tudja leküzdeni, hogy alulválaszt, érzelmileg csak semleges vagy lenézhető, megvethető személlyel képes férfias, izgalmi helyzetbe kerülni. Az érzelmi érintettséget azonban a siker érdekében kikapcsolja, ily módon „személytelen szexualitás” jellemzi a nemi életét. Sajátos az orális élvezeti áttétel, hogy a beszédben lel mámoros örömet.

A pszichoszexuális fejlődés zavarának egyik kulcsmozzanata az anyához való kötődés tagadása, leértékelése, végül sommás ítélete a női nemről: a nők tyúkszerű, fejetlen, buta lények, akiket tárgyként kell kezelni. Magatartása védelem a félelem ellen, hogy őt önmagáért senki sem szeretheti. Védekezése összefügg az önmagát leértékelő önképpel, a férfissággal kapcsolatos kisebbségi érzéssel. A lekezelő magatartás védelmet is ad az érzelmi érintettséggel szemben. Az érzelmi élet elutasítása mögött szélsőséges szubjektivitás, érzelmi lágyág és gyengeség húzódik meg. Az egykor kislányosan puha érzésvilágú gyermek önvédelemből elutasította a gyengeségként megélt érzelmeket, és felnőtt életéből kizárta azokat. Mivel az elvetés nem tökéletes, hajlamos az önző, öndédelgető ellágyulásra, olykor szentimentalizmusra vagy fellobbanó érzelmi kitörésekre.

Állandó irigységgel, féltékenységgel figyeli a környezetét, nehogy valaki túljárjon az eszén. Nem érzi magát elég okosnak, holott képességei jók, de paranoiditása betegesen erős. Gyanakvása az őt túlszárnyaló – vagy annak vélt – teljesítményekre van kihegyezve. Aki okosabb, jobb szellemi képességű nála, azt kíméletlenül meg is semmisíti szavakban, de tetteiben is.

Életérzése negatív. Senkiben sem tud megbízni. Ezért erőszakosan felülkerekedik, ravaszsággal, meggyőzéssel vagy megfélemlítéssel. Folyvást színlel, mást mutat, mint amit érez, mást mond, mint amit gondol. Ezzel rokonszenvet és szeretetet akar szerezni, de ha szándékait akadály keresztezi, nyílt, durva erőszakra vált. Soha nem képes átélni a belső megnyugvást, hogy céljait elérte; soha nem érzi biztonságban magát.

Az Akadémia utca 17.-ben az egész első emeletet a titkárság foglalta el. RM hatméternyi hosszú dolgozószobájának ablakait zöldes golyóálló üveg védte, az íróasztal a két sarokablak között állt, takarásban. Saját páncélszekrénye volt. Egy alkalommal nem tudták kapcsolni a köztársasági elnököt, mivel a rossz telefon-ellátottság miatt nem volt vonal. Ezután került

többszörös készülék a titkárságára, majd kiépült a politikai elit számára a külön vonalak hálózata (K-vonal, miniszteri és BM-vonal), később a közvetlen összeköttetés Moszkvával (Csajka-, azaz Sirály-vonal), így ekkor már négy-öt telefonkészülék állt RM asztalán. Városi vonala sem volt titkos, de mindenkinek azt mondták, nincs benn, és ha RM akarta, visszahívták az illetőt.

Szobája falán csak egy Lenin-kép volt, az asztalon kicsiny Sztálin-szobor. Jellegzetes darab a gömb alakú asztali óra. Ha ideges volt, ezt pörgette. Elmaradhatatlanul hozzátartozott a zsebszótár méretű, fekete fedelű notesz, amibe sok mindent feljegyzett. A notesz és a legendás memória nem mond ellent egymásnak, hisz egy bűvészmutatvánnyal felért, amikor a fejére olvasta valakinek, hogy tavaly októberben – közben lapozott – igen, október 24-én megállapodtunk, hogy...

– Reggel nyolckor kezdtünk – mondja egyik titkárnője. – Ő hazajárt ebédelni, utána lepihent – másfél órányit volt távol. Keresztneven szólított, nem játszotta a főnököt. Tudásáért, munkatempójáért rendkívül tiszteltük. Beszédeit maga diktálta gépbe vagy gyorsírásba. Olyan átéléssel diktált, mintha már szónokolna. Semmi jelét nem láttam annak, hogy alacsonyága zavarta volna. Egyszerűen öltözött, hóenträger és nyakkendő mindig volt rajta, az utóbbit le is ette. Délelőtt általában látogatókat fogadott, délután olvasott, vagy referáltak neki. Könnyen be lehetett hozzá jutni, főként azoknak, akik a házban dolgoztak. A koalíciós időkben fogadta Pityi Palkót is. A vendég még ott ült, ő már intézkedett. Mindegyik kiadott iratra ráírta, mi a teendő. Nagy apparátus dolgozott neki, csak tolmács nem kellett. Megtisztelő volt, hogy egyenrangú emberként kezeltek.

– Ragyogóan vezette a PB- és a KB-üléseket – állítja másik titkárnője. – Nem lehetett rajta kifogni. Az elvtársak ezt nem tudják, mondta a vitatkozóknak. Gerő és Farkas ugyanígy torkolta le a partnereit. 1948-ig – amíg a titkárságon dolgoztam –, aki ismerte, el volt ragadtatva tőle. A futárszolgálat vezetője mindennap leplombálta a szobáját, és ezt csak reggel vették le, hogy takarítani tudjanak. Érkezésekor az ajtó már nyitva volt, a szobájában mi csak az ő jelenlétében voltunk benn. Szigorú rend volt. Kőbányáról jártam be, és megkérdeztem, legalább nagy hidegben jöhetnek-e nadrágban. Azt mondták, vegyek fel inkább bundabugyit, de ha mégis nadrágban jönnék, benn cseréljem le.

Két fiatal titkárnő megemlítette, hogy a közel éjfélig tartó PB- és titkársági ülések idején ők is hidegvacsorát kaptak. Az ülés után, az asztal leszedésekor ritkaságszámba menő finom falatokhoz – szardíniás, sonkás, téliszalámis szendvicshez, narancshoz – jutottak. RM nemcsak a harisnyaviseletre figyelmeztette őket, hanem arra is, hogy ilyen fiatalon egészségtelen a kávézás. Abba is hagyták.

– Nagyon szerettem őt – vallotta be a harmadik titkárnője, F. Márta –, mert imádom az okos embereket. Nagyszerű áttekintőkészsége volt, gyorsan felfogott mindent. És puritán volt. Amikor hozták könyvei honoráriumát, ahogy jött, küldte a gazdasági osztályra. Egyszer mondtam neki, legalább egy százast vegyen el, mert soha nem volt pénze, mire azt felelte: maga ezt nem érti! Rákosi még férjhez is akart adni. Amikor sikerült a segítségével megválasztani, az esküvőre kaptunk tőle egy tortát.

A testőrök, sofőrök – a társadalom szegényebbjei közül kiemelt személyzet – többsége hasonlóan rajongott érte. Nem csupán a nagy embert tisztelték. RM társaságot kedvelő, csevegő alkat volt, szerette az epigrammatikus, csapongó beszélgetéseket, a fiatalokat pedig didaktikus mesékkel traktálta. Nem bizalmaskodott, de durva, sőt szigorú sem volt a beosztottaival. Inkább közvetlen.

B. Ica cselédlány volt, a pártközpontban a konyhára került, majd kiemelték küldöncnek, aztán gyors- és gépíróiskolára küldték – „egyszerűbb lett volna hat szobát felszűrni” –, közben alkalmi felszolgáló volt a Rákosi-villában. Fél század múltán is büszkén említi, hogy az RM környezetében dolgozók közül többet iskolára küldtek: – Még agrármérnök is került ki közülük, sőt neves filmrendező! – akiben egy csöppnyi szikrája volt az érdeklődésnek, RM rábeszélte, hogy tanuljon.

T. Mária egy magánszanatóriumban volt takarítónő, amikor belépett a pártba, majd egy családhoz került, és figyelmeztették a nagyságos asszonyt, hogy Máriát engedje el a taggyűlésre, de az asszony is párttag volt. Mária nevetve kérdezte: jön a nagyságos asszony a taggyűlésre? Amikor 1949-ben a pártközpont Rákosiékhoz szegődött, figyelmeztették, ez azzal jár, hogy nem mehet sehová. – Azt azért nem gondoltam, hogy udvarlóm sem lehet. A szobám többször átkutatták. Az állás mégis megtiszteltetés volt, ha nem is nagyon meregettük a szemünket Rákosiék cipőjénél feljebb. – Mária egyszer elújságolta Rákosinak, hogy a szemináriumon jutalomkönyvet kapott. Szeret tanulni? – kérdezte ő. Csak szeretnék, mondta neki, de kilencéves koromtól fogva cselédkedek. És 1950 nyarán, amikor Rákosiék üdültek, a gondnok elvitte Máriát felvételizni. Olvasni is nehezen tudott, csak szégyenkezett két és fél osztályával. Egy év szakérettségi után mégis átirányították az agrárközgazdász-szakra, hogy a hazának itt van rá szüksége. A párttól ösztöndíjat is kapott, de Rákosiékkal nem találkozott többet. (Amikor 1957-ben megköszönhette volna nekik a diplomát, már nem volt kinek köszönni. A forradalom után nemigen emlegette, hogy náluk dolgozott. Később még inkább hallgatott róla.)

K. Ilona 1945-ben belépett a pártba. Hamarosan felvették a pártközpontba, majd 1947-ben gépíró lett a Rákosi-titkárságon. – Előfordult, hogy az íróasztalnál Rákosi feltérdelt a székre, és visszaolvasta a gyorsírást. Jól rögtönzött, figyelmes volt és rendkívül puritán. A vezetőkkel nem járhattunk egy klotyóba, egyszer benyitottam, és ott trónolt Farkas Mihály. Megijedtem; mi lesz ebből? Aztán semmi sem lett. Amikor 1948-ban már készülődtem a Szovjetunióba egyetemre, Rákosi megkérdezte: minek megy? Nyelvésznek, de nagyon nem szeretem. Mi akarna lenni? Filmrendező, de nincs hely! Erre felvette a telefont, és átszólta Révainak, micsoda dolog az, hogy Ilonának nincs hely? Ekkor az ország rajongásig szerette őt. Vagy háromszáz keresztgyereke volt már.

Akárcsak Horthy, Rákosit is rengeteg sokgyermekes család kérte, hogy legyen gyerekük keresztapja. Ha ezt a helyi pártszervezet is elfogadhatónak tartotta, a titkárság válaszolt, hogy Rákosi elvtárs örömmel vállalja a felkérést, de elfoglaltsága miatt a keresztelőre sajnos nem tud elmenni, jókívánságait és a mellékelt ajándékot küldi a családnak. (Ez általában babakelengye és száz forint volt.) Egy hadirokkant kilencéves fia egy labdát kért Rákosi bácsitól. Megkapta. „Kedves Jóska! Rákosi elvtárs... arra kér, tanulj minél szorgalmasabban, hogy tagja légy annak a demokráciának, amelyért Rákosi elvtárs tette eddig a legtöbbet.” A sárospataki fiúk egy focit kaptak tőle, cserébe a rongylabdájukért, amit RM a legkedvesebb emlékének nevezett: „Én is voltam valamikor mezítlásos balfedezet.”

Hiába volt RM büszke rá, hogy mennyit jár ki az „életbe”, nem hagyta, hogy a tények befolyásolják. Nem megismerni akarta a valóságot, hanem saját maga és pártja javára megmagyarázni. Az „életbe” a sofőrje vitte: – A Divatcsarnokban körülállták az élelmiszerosztályon: Itt a karácsony, Rákosi elvtárs, és nincs szaloncukor! Az edényosztályon meg: Tessék nézni, csak ilyen picurka lábos van, és ilyen óriási: a normál méret nem kapható! A kísérője feljegyzett minden panaszt. Utána berendelte az illetékes minisztert. „Megoldásként” egymásután jelentek meg a típuscikkek – a típuslábas, a típuscipő, a típusrádió, típuskolbász –, formálódott a típusország.

Bár Rákosit semmiféle inzultus nem érte, a pártórség létszáma 1947-ben már elérte a száz főt. Egy éjszaka lelőttek egy embert a Rákosi-villa kerítéséről. Az ügyeletes őr felszólította: „Állj, vagy lövök! Állj, ne mássz tovább!” – de az illető csak mászott. P. rálőtt, és bár csak a lábán akarta megsebesíteni, a lövés szerencsétlenül sikerült, a férfi meghalt. Az esetet nem a rendőrség, hanem a párt vizsgálta ki, részletek nem ismeretesek. A környék megszeppent, a járőkelők a villa előtt átkerültek a túloldalra.

– Először Horch gyártmányú, német ponyvatetős kocsival jártunk, a második koci egy Buick volt. Aztán jöttek a Cadillacek, ezeket én szereltem fel vastag üveggel, 12 mm-es páncéllal. Nyolcrétegű vásznas gumit vettünk külföldről, és a felnit az Acélárugyárban erősítették meg. Fekete színű volt talán mind. Rákosival velem, a sofőrrel együtt hat-nyolc embernél több nem volt. Budapesten mindig a jobb hátsó ülésen ült, elől egy biztosító, és Rákosi mellett is egy. Vidékre menet előreült, és hátra az örök.

– 1947 nyarán a társammal együtt levevényeltek bennünket Balatonaligára, a pihenő Rákosi őrzésére – mondta a villa egyik őre. – Ketten őriztük, pedig vigyázni kellett a házat a víz felől és az út felől is éjjel-nappal. Nem tudom, mikor aludtunk, mert éjszaka váltás nélkül fenn kellett lenni mind a kettőnknek, és nappal is őrizni kellett a házat, sőt ha az öreg bement a vízbe, akkor egyikünknek ladikkal kellett a nyomában menni, a testőre meg úszott vele. Néha annyira beúszott, hogy a partról már nem is lehetett látni bennünket. Egyszer görcsöt kapott, és alig bírtuk behúzni a csónakba. Addig úszott nyugodtan, látszott a kopasz feje, aztán lebukott a víz alá. Nem kiabált segítségért, csak eltűnt. Nem tudom, minél fogva ragadtam meg, de a testőrével együtt behúztuk a csónakba. Köpködött, hányta a vizet, én meg szidtam, mint a bokrot, mert nagyon ideges voltam. Nem lehet ilyen felelőtlen! Mi lett volna az országgal – nem vele meg velünk, hanem az országgal! –, ha elveszítjük! Jól van már, abbahagyhatja – szólalt meg végre. Sokszor eszembe jutott azóta, mi lett volna, ha nem tudjuk kihúzni.

Rákosi úszik a Balatonban. Hirtelen rosszul lesz, és fuldokolni kezd. Egy öreg halász odaévez a csónakjával és kimentti. Rákosi nagyon hálálkodik, és megkérdi a halásztól, van-e valami kívánsága.

– Csak az – válaszol az öreg –, hogy hallgasson az esetről. Ne tudja meg senki.

1946 áprilisában Sztálin közölte Nagy Ferencsel, hogy „a megszálló csapatokat rohamosan kivonják Magyarországról”. Év végén Vorosilov is tudatta a törzskarral, hogy „Sztálin feladja Magyarországot, és a szovjet hadsereg kivonul az országból. Polgári demokrácia lesz Magyarországon, ezért fontos előkészületek megtételére van szükség.” Az orosz csapatok mégis maradtak negyvenöt évig.

1947 tavaszán gyakorlatilag fölbomlott a háborúban kialakult szövetség, Nyugat-Európában kezdték visszaszorítani a baloldali, Közép-Európában a polgári nézetek képviselőit. A kialakuló konfrontáció miatt maradtak Magyarországon a szovjet csapatok. RM már januárban – két hónappal a hidegháborús fordulatot jelentő Truman-doktrína meghirdetése előtt! – ábrándnak minősítette, hogy a békeszerződés aláírásával kivonulnak az oroszok: „Maradni fog még jelentékeny szovjet haderő az osztrák béke megkötéséig és valószínű még az után is, hogy az Ausztriába vezető összekötő utakat védje.”

Tehát Truman az indok, és Sztálin az ok. A békeszerződés ratifikált okmányainak moszkvai letétbe helyezésekor, 1947. szeptember 15-én megszűnt a SZEB – „a szovjet tábornokok uralma” –, jogilag Magyarország független állam lett. Ám arra hivatkozva, hogy az összeköttetést biztosítani kell Ausztriával, Magyarországon maradt ötvenezer szovjet katona. A remélt függetlenség helyett ekkor vesztette el az ország igazán a szuverenitását.

Külpolitikáját nem Budapesten, hanem Moszkvában határozták meg, az ENSZ emiatt sem vette fel Magyarországot a tagjai sorába 1955-ig (noha a Sztálin halála utáni enyhülés sem sokat változtatott csatlós voltán).

A vacillálás, hogy a szovjet csapatok „mennek vagy maradnak”, narkotizálta a kisgazdapártot. Ábrándoztak – be szép lesz, ha helyreáll a függetlenség! –, és jobban tűrtek minden megpróbáltatást. Nem akarták észrevenni, hogy Rákosit egy második felszabadulás sem változtatná demokratává. Magyarország a hidegháborúhoz először Kovács Bélát adta – majd a miniszterelnökét is.

A szovjet csapatok magyarországi „tartózkodásának” meghosszabbítása egyértelművé tette, hogy valami különös, korlátozott demokrácia is legfeljebb a pártok felállításától Kovács Béla elhurcolásáig, 1945 nyarától 1947 februárjáig érvényesült. Talán pontosabb ezt a húsz hónapot átmeneti időszaknak vagy – a pártzsargonnak megfelelően – a hatalom megszerzése éveinek nevezni. Az MKP az abszolút kisgazda többségű parlamentben is keresztül tudta vinni az akaratát. Amit nem tudtak a választásokon elérni, azt erővel, ügyességgel és rafináltsággal, vagy erőszakkal szereztek meg. A Kisgazdapárt feldarabolásakor a cél már a kommunista uralom megteremtése. Persze nem ilyen durván kimondva, hanem körülírva (RM): „pártunk irányt vett az osztálybefolyás mélyítésére és tömegbázisának kiszélesítésére”. (Készült egy kimutatás a minisztériumok és szerveik tisztviselőinek párttagságáról – pirossal aláhúzva vagy bekarikázva az MKP-tagok, késsel az SZDP, zölddel a Kisgazda, barnával a Nemzeti Parasztpárt és sárgával a Polgári Demokrata Párt tagjai. A magyar–szovjet közös cégeknél – Maszovlet, Mahart, Maszart – az oroszok nem ragaszkodtak a kommunista igazgatóhoz.)

1947. április 4-én, a Gellérthegyen Nagy Ferenc miniszterelnök avatta a felszabadulási emlékművet, és harcot hirdetett a demokrácia ellenségeivel szemben – de ekkor titokban már ő is annak számított. Bár RM azt jelenti Moszkvába, hogy fegyverszünetet kötöttek a Kisgazdapárttal, ezt nyomban cáfolja is: „bebizonyosodott, hogy Nagy Ferenc miniszterelnök mindenképpen részt vett az összeesküvésben”, kérdés: mi a teendő. Kidolgozására – Nagy Ferenc eltávolítására – a PB krémjéből öttagú bizottságot alakítanak. Ekkora csapatot egy pártkongresszus előkészítésére sem hívtak életre. Munkálkodásuk egyetlen írásos nyoma szerint az MKP PB már végképp úgy viselkedik, mint a hatalom birtokosa.

Nagy Ferenc nem érezte a veszélyt. Mire május közepén szabadságra utazott Svájcba, már elkészült leváltásának magyar–szovjet koprodukciós forgatókönyve. Ehhez a szovjetek adták Kovács Béla „beismerő vallomását”, amiben leleplezte összeesküvőtársát, Nagy Ferencet is! Tragikomikus és hihetetlen – vagy az oroszok által félelmesre rendezett? – epizód RM visszaemlékezéséből: a szovjetek „átszöktették” őt a román határon („majdnem lelőttek bennünket”), hogy Aradon a román SZEB-elnök átadja neki egy aláírás nélküli levelet, mint Sztálin üzenetét: „Razvedkánk [hírszerzésünk] közli, Nagy Ferenc azért van Svájcban, hogy megbeszélje a kommunisták kiszorítását a kormányból, ahogy az Franciaországban, Olaszországban, Finnországban... megtörtént.” Azt nem tudni, hogy a megszállás alatt álló ország miniszterelnökét ki segítette, segíthette volna ebben. Akkor is tény, hogy ez Nagy Ferenc kedvére való lett volna, ő polgári jövőt szánt Magyarországnak, noha ennek akkor már semmi realitása nem volt. Sztálin abszurd üzenete tulajdonképpen erről szólt, jelt adott Rákosinak, hogy nyomulhatnak előre!

A szovjetek a Minisztertanács ülése közben küldik be Rákosinak Kovács Béla saját kezűleg írt vallomását Nagy Ferencről! RM eljátszotta, hogy zavarba jött, pedig ő rendezte így a színjátékot. Rekordok könyvébe illő helyzet: egy miniszterelnök összeesküvést sző saját kormánya ellen! RM ravaszul csupán azt követeli, hogy Nagy Ferenc térjen haza és

nyilatkozzon a vádról. Telefonon meg is nyugtatja: már a határon gondoskodnak róla, nehogy megtámadja a felháborodott tömeg...

A Kiszgazdapárt vezérkara is felszólította Nagy Ferencet a hazatérésre, de főtitkárunk azonnal megtelefonálta neki, nehogy komolyan vegye a felhívást, mert itthon csak kompromittálná a pártot. (A beszélgetést lehallgatták.) Végül a munkáspártok ultimátumban követelték a miniszterelnök lemondását 1947. május 30-án délután 3-ig. Két nappal később a svájci-osztrák határon megkapta a négyéves fiát, cserébe ő aláírta a visszadátumozott lemondást. Rákosiék május 31-én a súlytalan kiszgazda Dinnyés Lajost állították a kormány élére – egy napig tehát két miniszterelnöke is volt az országnak. Dinnyés kinevezése előtt állítólag az MKP rendezte kártyaadósságát. Miniszterelnöki expozéját nem saját pártja, hanem Gerő hagyja jóvá. („A hadifogolykérdésről szólva, annak a reményednek adhatnál kifejezést, hogy... Sztálin generalisszimusz nagylelkű gesztusa következtében valamennyien hazatérnek.”)

Nagy Ferenc száműzetése után a Kiszgazdapártnak nem maradt fajsúlyos vezetője. Elnöke – a miniszterelnök – Svájcban, korábbi főtitkára a Szovjetunióban, utódát leváltatta a miniszterelnökségi államtitkári posztról az MKP (RM: „annyi jobboldali borsot tört az orrunk alá”), a parlament kiszgazda elnöke önszántából külföldre távozott. Ekkora „sikerre” senki sem számított, a szovjeteknek RM el is ismerte, akad, akiben ez félelmet ébreszt. De Sztálin örült, hogy ügyesen intézték el Nagy Ferencet.

A brit külügyminiszter szerint: a régen tervezett lépés célja bábkormány létesítése a békeszerződés életbelépése előtt. A berni magyar követ közösséget vállal Nagy Ferencel, és hozzá hasonlóan lemond a párizsi, a washingtoni, az ankarai követ és több munkatársuk. A hivatalos magyar propaganda így kommentál: a CIA visszahívta embereit. RM jókedvű. Többször is hallani tőle: „Az ellenség hullája mindig jó szagú!”

Az amerikaiak gesztusára, az Európai Újjáépítési Programra (Marshall-terv) Kelet-Európa már nem vevő. A SZU megijedt, hogy formálódó impériumát kikezdi a gazdasági segítség: kivonul az erről szóló nemzetközi értekezletről, és erre kötelezi Prágát, Budapestet, Varsót, Helsinkit stb. is. (A segélytől elzárt országok vezetői évtizedekig bizonygatták, hogy az Európa gazdaságát fellendítő támogatás lerombolta volna függetlenségüket.) Ez már a hidegháború.

Az MKP a választások kiírásával kívánta leszüretelni a Kiszgazdapárt letarolásának gyümölcseit. A régi nótát fűjták: a Nemzetgyűlést, illetve a FKGP-t meg kell tisztítani a reakciós és konzervatív elemektől. Új indok: a hároméves tervet csak így lehet elindítani. A várható támadások kivédésére nem új választási törvényt készítenek, hanem csak „módosítanak” rajta. 1945-höz képest mintegy tizedével csökkentik a választásra jogosultak számát. (Kizárták a szavazásból a kitelepítendő németeket, de a Szlovákiából áttelepített magyarokat is, mint fasisztákat, elismerve ezzel kitelepítésük csehszlovák indokát.) Az angol tiltakozó jegyzék szerint egy munkáslakta háztömb több mint felét kizárták, mint „fasiszta szervezetek vezető tagjait”, nácinak minősítettek német lágerekből hazatérteket, akadémiai tagokat pedig „elmebeli gyöngeség” címén fosztottak meg a választójogtól. Válaszról nem tudunk. (A jelöltlistákon eddig RM magántisztviselőként szerepelt, ekkor miniszterelnök-helyettesnek írták. Rajk tanár, Gerő újságíró, Kádár műszerész, Farkas nyomdász.)

Az aratási hónap végére, augusztus 31-ére tűzték ki a választásokat. Akkor még ismeretlen volt a kampánycsönd (hogy a választást megelőző utolsó 24 órában tilos választási agitációt folytatni), az MKP másfél hónappal előre el is döntötte, hogy a választás előestéjén RM „7 és 8 óra közt tartson 30 perces beszédet a rádióban, hogy utána már más ne beszélhessen”. A rafinált – hol toleráns, hol kökemény – RM a másik munkáspárttal szemben rossz harcmódot

választott. Pedzegetni kezdte a két párt egyesülését, azt sugallva: jobb, ha egyenesen rájuk voksolnak.

Az augusztus elsején kezdődő 3 éves terv bevezetéseként RM bejelenti a kenyérfejadag duplázását, miközben tudja, hogy a három éve tartó aszály miatt akkor sem tudják kihúzni az új termésig, ha csökkentik a fejadagot. Az önkény kiterjed az egész gazdálkodásra. Az MKP PB úgy dönt, hogy „a férficipő ára 75 Ft legyen, a típusing ára 22 Ft”, a nyolcfilléres Munkás cigaretta minőségű „3 éves terv” cigaretta hat fillérért kerüljön a boltokba. A választási jelszó szerint: „Rákosi Mátyás megígérte a földet – megadta, Rákosi Mátyás megígérte a jó pénzt – megteremtette, Rákosi Mátyás megígérte a hadifoglyok hazahozatalát – hazajöttek, Rákosi Mátyás megígérte a hároméves tervet – megvalósítjuk: Rákosi Mátyás mindig megtartja szavát!” A foksáni gyűjtőtáborból megszerzik a hazatérő hadifoglyok névsorát, és érkezésükről az MKP hadifogoly-irodája értesíti a hozzátartozókat. De RM – akárcsak Sztálin – túszként kezeli a foglyokat, hiszen zsarol: „Ha jól mennek a választások, az oroszoknál meg fogjuk gyorsítani a hadifoglyok hazahozatalát.” (1948 nyarán a párt moszkvai képviselője megírja Rákosinak, hogy az oroszok nem szívesen engedik el a munkaerőt, és augusztusig nem ér haza minden hadifogoly, mert a betakarításhoz kellenek a vagonok. De még az ötvenes években is szállingóznak haza hadifoglyok, egy pedig hatvan esztendő múlva, egy szibériai pszichiátriai kórházból került elő.)

A szemináriumon megkérdezik: – Mit jelent az, hogy „haladunk a jövő ragyogó távlatai felé”? – Ez azt jelenti, hogy már ma jobban élünk, mint holnap.

A választásra az MKP függetlennek álcázott lapokat indít. A *Magyar Nap* lenge öltözetű lányok képeivel kelletli magát. (1948-ban aztán „feláldozták” ezt is, hogy a valóban független és ellenzéki lapokat is megszüntethessék.) Új MKP-jelvény készül, amelyen a vörös csillag mellett már magyar zászló lobog. A kampányban Nagy Ferenc „árulását” azzal cifrázzák, hogy a parasztasszonyoknak pirosra festett körmű úri szeretőiről mesélnek. A jelszóparádé gyöngye: „Dózsával a földért, Petőfivel a szabadságért, Kossuthal a függetlenségért, Rákosival magyar földön a boldog hazáért!” Egy szövetkezeti azt ajánlja, művészi kivitelben elkészítik RM 25 cm magas mellszobrát gipszből – „bronzírozva” – ötvenforintos árban, amiből tizenöt forintot felajánlanak az MKP választási költségeire vagy a hadifogoly-akció javára.

A kampányhajrá szónokait RM szép nyelvezetű beszédben indítja útnak: „Megnyugtathatunk minden vallásos embert, gondoskodunk róla, hogy szentségtörő kezek ne zavarják a templomban őket” – vagyis még az egyháznak is teszi a szépet. Az orosz-kérdésre rájátszik: „Ahogy közeledett a Vörös Hadsereg, a nép ellenségei három dologgal rémítették az embereket: 1. mindenkinek megnézik a tenyerét, akié puha, megkapja a tarkólovést. 2. A diplomákat akkor nyitják majd ki, ha színházat csinálnak belőle. 3. Mindenki egy vályúból merít a csajkájával; egy takaró alatt alszanak, és kicserélik a feleségeiket.” Egy elszólás: „Döntő megmondani, hogy a földreform egyenes folytatása a svábok kitelepítése.” Végül a szokatlan hangütés: „Minden bajt soroljanak fel azzal, hogy mi jól tudjuk, mi az, ami nincs; mi szenvedünk a legtöbbet emiatt, mi vagyunk a legelégedetlenebb párt.”

Az erőfeszítések ellenére a választási prognózis az MKP szavazatainak csupán szerény növekedését – maximum 25%-os eredményt – jósolt. RM viszont azt remélte, „ez alkalommal jóváteszik az 1945-ben elkövetett hibákat”. Egy interjúban kiemelte: 1. Korábbi 17 százalékos arányukat emelni fogják. 2. A választások után a munkaspártoknak össze kell olvadniuk.

A győzelem érdekében a választási csalástól sem riadtak vissza, ezért az 1947-es voksolást csak „kékcédulás választás”-ként emlegetik. Az MKP az augusztusi időpont miatt javasolta,

hogy a nyaralók bárhol szavazhassanak. A Belügyminisztérium kék színű névjegyzék-kivonatát – hamis szavazócédulát – nyomtatott „nekik”, amiből hatvanezret kaptak az MKP, negyvenezer az SZDP „nyaralói”. A szavazóbrigádokat autókkal szállították egyik faluból a másikba, és a pártaktivisták több helyen is voksoltak. Az értelmetlen választási csalás a kommunista párt súlyos balfogása volt. Szavazati nyereséggel sem igen járt, mert amikor a szocdemek tiltakozása miatt híre ment, hogy mi zajlik, tódulni kezdtek az emberek szavazni. Így a részvételi arány meghaladta a kilencven százalékot, ami valószínű többet rontott az MKP eredményén, mint amennyit a hatvanezernyi hamis szavazat hozott. A kékcédulázás ennek a választásnak csak az egyik „csínye”. A kizárás a választójogból meg az ún. „prémiumos választási rendszer” járt igazán haszonnal az MKP és talán még az FKGP számára is (eszerint, aki elérte a hatvan százalékot, az a mandátumok hatvanöt százalékát kapta, a négy párti választási blokk pedig elérte). A kékcédulázás 1,2 százalékpont előnyt jelentett (amit a magas részvételi arány annulált), ám a választási törvény módosítása tíz százalékkal csökkentette a szavazásra jogosultak számát. Azzal, hogy a Baloldali Blokk választási szövetségbe vonta a Kiszegzárpartot, megakadályozta a polgári többség összefogását. Noha a baloldal valamit javított a helyzetén, a polgári pártok 54 százalékos eredménye Damoklesz kardjaként függött az MKP fölött. Sovány vigasz, hogy az FKGP 57% helyett csupán 15%-ot kapott, de még az is, hogy 22%-kal az MKP lett a legerősebb párt. Rákosiban talán csak a káröröm tartotta a lelket: „Az SZDP meg volt győződve, hogy az ország legnagyobb pártjává lesz... a fúzió felvetése volt az a jégverés, ami elverte a termésüket.” Csakhogy ez a termés az övéké is volt, a baloldalé, a koalícióé!

A közvélemény-kutatók kis eltéréssel előre jelezték – huszonegy példányban készült tájékoztatóban – a választási eredményt. A csoportot RM utasítására megszüntették. Azt mondta: áltudományos banda, semmi szükség rá, hogy az ellenséggel összejártsza rontsák a levegőt.

A kormányalakítás során a győztes MKP adhatta volna a kormányfőt. Ám Rákosinak nem volt kedve a miniszterelnökséghez, amiben szerepe lehetett Sztálin véleményének is. RM azért sem állt a kormány élére, mert az összefogásra buzdíthatná a polgári pártokat. Arról, hogy az SZDP belügyminisztériumi államtitkári posztot merészelt kérni, úgy vélekedtek: ezt az igényt az angol vagy amerikai kémszolgálat fogalmazta meg. Viszont azt mondták: minek nekik a honvédelmi tárca, ha a hadsereg ügyis a kezükben van. Végül a második Dinnyés-kormányban RM miniszterelnök-helyettes maradt, és az MKP-é lett a belügyi, a közlekedésügyi, a népjóléti és a külügyminiszteri tárca. A három kiszegza miniszter közül a vallás- és közoktatásügyi tárca birtokosa is titkos kommunista volt.

A legfontosabb tennivaló a polgári koalíció lehetőségének a kizárása volt. Nekiláttak hát szétverni a 13 százalékos eredményt elérő „félfasiszta” Magyar Függetlenségi Pártot, azzal vádolva őket, hogy csaltak a választási ajánlási ívekkel. Végül a Választási Bíróság megsemmisítette a párt valamennyi mandátumát (671 ezer választó), így megszűnt a többségi polgári koalíció lehetősége. A Választási Bíróság a kékcédulás visszaélésre egyetlen példát sem talált, a panaszt ezért elutasította. Az MKP nyugodtan folytathatta az SZDP lebontását; a bevált recept szerint a szocdem balszárnyat élesztgette.

A háború után a nagyhatalmak szövetsége, az USA atommonopóliuma is visszafogta Kelet-Európa szovjetizálását, maga Sztálin is ellenezte, hogy ezek az országok „forradalmi sebességre” kapcsoljanak. De az átmenetileg szövetséges örök ellenség, a kapitalista Nyugat térhódítása arra ösztönözte, hogy kemény választ adjon például Churchill brit miniszterelnöknek, aki Fultonban már 1946 márciusában sürgette a fellépést az eredendően ellenséges Szovjetunióval szemben. Ő mondta ki először, hogy Európa két felét vasfüggöny

választja ketté. Truman amerikai elnök pedig 1947 márciusában meghirdette a szovjet terjeszkedés megállításának politikáját. Nem lehet megmondani, valójában melyik fél postázta a hidegháború hadüzenetét. A züllésnek nincs gazdája. Mindenesetre Sztálin érkezettnek látta az időt a kommunista nyáj egybeterelésére, egy áramvonalasabb Komintern létrehozására. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája, a Kominform lett az atombomba „ellenszere” is. Moszkva júliusban hívta meg a kilenc európai kommunista és munkáspártot a lengyelországi találkozóra (Szklarska Poręba, 1947. szeptember 22–27.). Az ülésen Sztálint Zsdanov helyettesíti. Referátuma fásasztó, bár az érintettek agyán évtizedek óta számlálatlanul gázoltak át efféle traktátumok: „A politikai erők háború utáni új megoszlása, és a két tábor kialakulása.” Először hangzik el ebben az értelemben a: „tábor” – és fellendül a szögesdrótkörmelés. A hidegháborúban az állig felfegyverzett keleti oldal a békétábor. A keleti kommunista pártok szabad utat kaptak a hatalom megszerzésére, megszűntek versengő pártok lenni. Zsdanov azt jósolta, hogy a Kominform át fog alakulni Kominternné – vagyis irányító központtá.

A lengyelországi tanácskozás „csemegéje” az olasz és a francia párt keresztre feszítése volt, mert hagyták magukat kiszorítani a hatalomból (pedig mögöttük nem álltak szovjet csapatok). Szóba került a magyar–csehszlovák ellentét is, amit a többi témához képest Slánský lényegtelennek nevezett. De Révai rákérdezett: lehet-e csak a szudétánemeteket és a magyarokat vádolni Csehszlovákia széteséséért, és elhallgatni a csehszlovák burzsoázia és a fasiszmus szerepét? A Kominform alakuló ülése után a magabiztos MKP-vezetés úgy gondolta, nekik semmi teendőjük. Az olyan rejtélyes fogalmakból, mint elkülönülés, provincializmus, praktikizmus, mégis arra a következtetésre jutottak, hogy „új koalíció” kell, szükséges a hadsereg fejlesztése, a rendőrségi kulcspozíciók megőrzése stb.

Fennen hangoztatták, az MKP politikájában nincs szükség fordulatra, pedig 1947 szeptembere határátkelő Európában. Az ország és a tábor háború utáni történetének legmarkánsabb változása, a teljes elfordulás Nyugat-Európától ekkor történt. Eddig amennyi demokrácia épült nappal, leomlott éjszaka. Ekkor zöld utat kapott a többpártrendszer felszámolása. A Kominform megalakulása után Moszkva buzdította, nem pedig fékezte Rákosiék, törvénytelen lépéseikhez már nem csupán cinkos összjátékra, hanem nyílt elismerésre is számíthattak. Érik az idő az SZDP felszámolására is. RM hamarosan jelenti Moszkvába: a jobboldali szocdem iparügyi államtitkárt lemondatták, „és mint veszélyes szabotőrt, mint a külföldre szökött magyar fasiszták cinkostársát” leleplezték, bebörtönözték. De „ez a jobboldal kiküszöbölésének csak a kezdete”.

Október elején RM megbetegedett, nem tudott szabadságra menni. Mindkét térd fájt, egyre nehezebben járt. Kihúzták egy fogát, hiába. Végül felpolcolt lábakkal feküdt otthon, és a PB az ágyánál ülésezett. Novemberben elutazott a Moszkva közelében lévő Barvihar, ahol kiderítették, hogy meszesedés (artrózis) kínozza, és valamennyire helyrehozták. De március végén kiújultak a panaszai, még a KV előtt is ülve beszélt.

– Úgy kellett a vécre is kivinni – mondta a Rákosi-villa gondnoka. – Az örök hordták, de olyan nehéz volt, mint egy zsák só. Nem lett volna szabad felkelnie, mégis odavitette magát az íróasztalhoz, és dolgozott. Az orvosa engem figyelmeztetett: máskor ne felejtsem el a papucsát is visszavinni az ágyhoz.

Moszkvai betegszabadsága idején RM találkozott Sztálinnal. Az alábbi szövegbe szőtt orosz kifejezések szerint a kézzel írt jegyzete ekkor készülhetett. A „Mit találtunk otthon” alcím alatt két pártot említ ekképpen: „SzD = egyetlen vezető nem jött át, KgP = kulák + polgár.” „Külügy: Szu-hoz legmelegebb viszony... szomszédokhoz: Jugoszlávia, román = meg nem támadási és segítség...”

baj = Csehszlovákia, üldözik a magyarokat Beneš megakarja (sic!) akadályozni a jó barátságot KPCS segít neki.

Káderbajok: földalatti párt, frakció harcok, nehézségektől tartottunk, nem ismertük egymást, a legfelsőbb vezetés moszkvai, Politbüro 11-ből 7. („Csak” öt – *P. Á.*) Valamennyi börtönviselt = több mint 50 év fegyház.” Feljegyezte, hogy a miniszter Gerőt és Rajkot meg kell dicsérni.

Ám 1947 decemberének fő híre – így utólag – nem RM találkozása a „Szu elvtársak”-kal, hanem a találkozás elmulasztása Titóval Budapesten! Az egész MKP, sőt az ország is szimpatizált a hetyke – szabad – Jugoszláviával. A táboron belül talán RM volt a legjobb kapcsolatban Titóval. Noha vezéri allűrjei, fölényeskedései sértették – állítólag vagy tízszer volt a marsallnál –, bezzeg-hivatkozásaiban sokszor volt Jugoszlávia a példa. Irigykedett, hogy Sztálin után Tito a második, hogy a partizánháború révén nála is „természetesebb” vezető.

Kapcsolatuk annyira gyanún fölül állt, hogy RM vezetőtársainak a többsége utólag is bizonygatta: RM itthon volt Tito látogatásakor, vagy ha mégsem, annak csak orvosi oka lehetett! A *Szabad Szó* jelezte is, hogy RM hazatér a gyógykezelésről a magyar–jugoszláv barátsági és együttműködési szerződés aláírására, de nem jött. Mentegetőzésnek semmi nyoma. Annak sem, hogy emiatt a jó viszony csorbult volna – pedig ez később hasznára lett volna Rákosinak és az országnak is.

Bár a „végek” fraternizálása nem volt Sztálin kedvére, nem ő akadályozta meg RM és Tito találkozását. Ha 1947 decemberében RM sejtette volna, hogy miként alakul Sztálin és Tito viszonya, akkor négy hónap múlva – éppen 1948 márciusában, amikor Sztálin megírta durva hangú levelét Titónak – nem tárgyalnak a jugoszlávokkal a katonai és hadiipari együttműködésről! Neki csak arról volt tudomása, hogy szorosabbra kell zárni a sort, és meg sem fordult a fejében, hogy a sorból épp Titóékat fogják kilökní. RM még 1948. február végén is azzal jött haza Moszkvából, hogy a jugoszláv, a bolgár és a magyar pártot úgy emlegetik, mint „ahol a legjobb munka folyik”! 1947 végén tehát nem RM kerülte el a találkozást Titóval, hanem szertelenségében ő kerülte el Rákosit. Minden diplomáciai szokásra fittyet hányva csupán három nappal korábban értesítette Budapestet a jugoszláv delegáció érkezéséről. Azt sem tudták, hol helyezték el – az is felmerült, hogy RM villájában! Budapesti be- és felvonulása frenetikus volt.

RM tíz nap múlva tért haza, és csupán az 1848-as szabadságharc március 15-i centenáriumaára Budapestre látogató Vorosilov hívta fel a figyelmét arra, hogy romlik a helyzet a jugoszlávokkal. Meg is gyanúsította Rákosit – „maguk is benne vannak ezekben a dolgokban?” –, de RM gyorsan megnyugtatta, hogy Jugoszláviával kapcsolatban sem járnak külön úton.

Sztálin előtt nyilvánvaló volt, hogy a nyugati szövetségesekkel való szakítás után rendet kell rakni a saját portáján. A táborban még túl sok elképzelés élt az üdvözülésre. Mindinkább testet öltött például a kelet-európai konföderáció, amibe Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Magyarország, Csehszlovákia mellett talán Albániára, netán Görögországra is számítottak. Ekkora csapattal már a SZU sem tárgyalhatott volna félvállról, ráadásul Titóval nem volt könnyű egyezkedni! Sztálin nem is rajongott Titóért. A szövetségesek miatt már a háború alatt is nehezen tűrte például az extravagáns jugoszláv proletárbrigádokat. Majd Tito elszabotálta a többpárti kormány alakítását. Ám 1948-ban a Kreml elbarikádozta a nemzeti különutakat. Kimondta: a nézeteltérés a SZU-val csak az ellenséget segíti, tehát mindent alá kell rendelni a szovjet érdeknek! Ám a harci riadóra Tito nem figyelt, és 1948 márciusában Sztálin – Molotov tollával – megírta neki levelét. Szovjetellenes politikával vádolták, és gyanús

marxistának nevezték. A levelet miheztartás végett postázták a testvérpártoknak is. RM talán jobban megijedt tőle, mint a címzett. Életre – életekre? – szólóan okult belőle. A lengyel Gomulka ki akarta békíteni Moszkvát Belgráddal. Budapesten ilyesmi föl sem merült. RM fürgén megírta Belgrádba, hogy Sztálin elvtársnak igaza van, szégyelljék magukat! (Egy év múltán a gazda Tito budapesti látogatásával ugratta ebéd közben Rákosit: maguk úgy el voltak ragadtatva a látogatástól, hogy megengedték neki, három ezredet vigyen magával kíséretül! RM mentegetőzött, hogy ezekben a napokban betegen feküdt Barvihan, de vezetőtársai elvetették, hogy a bevonulás útvonaláról evakuálják a lakosságot, és Tito kísérete csak háromszáz emberből állt.)

A „már szuverén Magyarország” (RM) a Kominform megalakulása után vigyázó tekintetét még inkább Moszkvára vetette. Megérkezett a huszadik szovjet tanácsadó is, és helyet kerestek tanácsaiknak. A PB javasolta, hogy tagjai és az osztályvezetők tanuljanak oroszul; és elhatározták: „Sztálin elvtársat Budapest és Debrecen díszpolgárává választja.” (Budapest 1945-ben egyszer már megtette ezt.) Miközben a „koalíciós béke tovább dühöngött” (RM), romlott a közellátás, csökkent a kenyérfejadag – működtek az „osztályellenség ügynökei”. A vadsztrájkok miatt minden nagyobb üzemben tisztogatóbizottságot állítottak fel a „fasiszták” eltávolítására.

Az MKP januári országos értekezletének jelszava: „Tiéd az ország, magadnak építéd!” A brit követ jelenti is: „A kommunisták rövidesen megkezdik tagrevíziójukat. A kisgazdák és a parasztpártiak – nehogy lemaradjanak – szintén megkezdtek boszorkánypereiket.”

A magyar–szovjet barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződés aláírása (1948. február) RM életében többszörösen is jelentős esemény. Pártfőtitkárként először fogadták nyilvánosan Moszkvában. A megelőző három évben is járt ott néhányszor, de mindig konspirációs lakásba dugva, ahol a gondnok sem tudhatta, ki a vendég. Ekkor viszont a Moszkva Szállóban lakott a delegáció, és köröttük sürgött-forgott a szovjet és a nemzetközi sajtó. Mindezt tetézte Sztálin dicsérete, miszerint a magyar párt sikereit az teszi igazán értékessé, hogy az ország „Hitler utolsó csatlója volt”. Rákosin kívül még Péter Gábor részesült váratlan elismerésben. A küldöttség tiszteletére rendezett vacsora és a filmvetítés után Sztálin kezét fogott mindenkivel, és amikor Péter Gáborhoz ért, „megfogta a karját, odahúzta az egyik asztalhoz, töltött neki és magának egy pohár pezsgőt, és külön koccintott vele” (*Szabad Nép*).

PG a dicső koccintás előtt is tisztában volt különleges helyzetével. Megtette, hogy a Titkárság ülésén feljelentette a főnökét, mivel Rajk elkérte a titkos ügynöki listát, majd „párt- és rendszerellenesen bánt vele”! FM és a vacilláló RM kivételével mindenki visszautasította a távol lévő PB-tag elleni vádaskodást. FM uszítására Péter Gábor ezután még több alkalommal kifejezte ellenérzését a belügyminiszterrel szemben. Áskálódásban ez a kettős cinkostárs. Rajk „válasza”: az ávósok műveletlenek, és kezdett utódot keresni Péter helyére!

7. „A slampos demokrácia”

Az egypártrendszer ötletét RM 1948 márciusában veti fel a párt funkcionáriusai előtt. A koalíció felszámolásának lényege, hogy a többi pártnak csak fővárosi szervezete lesz. A kivétel az SZDP. Velük kapcsolatban fúzióról beszéltek, de beolvasztásra gondoltak. Erre ráérezve a fővárosi szocdemek felvetették a párt feloszlását. RM morgott: inkább feloszlának, semhogy a kommunistákkal egyesüljenek!

Amikor RM és Szakasits a magyar delegációval Moszkvában tartózkodott, Sztálin óvott a gyors fúziótól. RM önfejlően mégis azonnali és megalázó beolvasztást akart. Távollétében az

MKP segített megszervezni – az SZDP fővárosi vezetésének a háta mögött – a baloldali szocdemeknek a sportszarnoki puccsot. Egy újságíró szörnyű perceknek nevezte a kizárandó harmincöt „jobboldali” vezető – köztük a frakcióvezető Kéthly Anna – nevének felolvasását. RM diadalt ült: „Sikerült megtörni a magyar reakció és az angolszász imperializmus legutolsó politikai szervezetét, a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyát... Legsürgősebb kérdés a Szociáldemokrata Párt likvidálása” – aztán engedett: „Meg kell nekik magyarázni... ha nem marad egyetlen katonájuk sem a fúzióig, akkor is egyesülünk velük!”

Kéthly Anna a legismertebb magyar nőpolitikus. 33 éves korától, 1922-től kezdve szociáldemokrata parlamenti képviselő, rövid megszakítással egészen 1948-ig. Hosszú időn át az egyetlen képviselőnő. (Aszketizmusa, határozottsága miatt meg is kapta: „egyetlen férfi van a parlamentben, az is nő”). Oly puritán, okos és tisztességes, hogy még RM is becsülte (és ő is elismerte RM veszedelmes tehetségét). Mivel ellenezte a két munkáspárt egyesítését, kizárták a szociáldemokrata pártból. Az egyesítést végrehajtó párttársaival együtt 1950-ben őt is letartóztatták, de csak 1954-ben ítélték életfogytiglani börtönre. A „kommunistafaló” Kéthly jóval hamarabb szabadult, mint baloldali társai. 1956-os perújrafelvételkor csupán társai érdekében volt hajlandó vallomást tenni, ő maga nem kért a felülvizsgálatból. (Mivel az 1956-os forradalom alatt Nyugatra távozott – „rehabilitálás” gyanánt –, távollétében három évre ítélték igazgatásért. Am Kéthly az 1962-ben rárótt büntetést 1950 és 1954 között már előre leülte.) A forradalom alatt újjáalakult SZDP elnöke. Államminiszter. A Szocialista Internacionálé irodájának ülésére Bécsbe ment, és a forradalom bukása után nem tudott hazatérni. Az emigrációban a Magyar Forradalmi Tanács elnöke lett. 87 évet élt.

*

A korán félárvaságra jutott Szakasits Árpád kitanulta a kőfaragómesterséget, aztán a funkcionáriusi munkát, végül az újságírást. 1918 végétől a Népszava szerkesztőségi titkára. Kétszer ült igazgatás miatt. 1925 végétől a szocdem pártvezetőség tagja. Egy évtizeden át az építőmunkás szakszervezet elnöke. 1939–42, majd 1945–48 között a párt főtitkára, hosszabb időn át a Népszava főszerkesztője is. Cirkalmas szónoklataiban bújt ki belőle a titkos költő. 1947-ben még elutasította a Rákosi által felvetett pártfúziót, de bő fél év múlva beletörődött. Az egyesített párt elnöke, de tényleges hatásköre nem volt. Tildy után Szakasits a köztársasági elnök, aki fiatal korában dolgozott a Parlament építésén. A rendszer szimbóluma. Mint az is: „Szakasits – szava nincs.” Fel is vetette Rákosinak, hogy lemond. Nem engedték. Egy év múlva letartóztatták – a feleségével együtt. Bár eredetileg halálos ítélet várta – kegyelemmel –, tévedésből helyettesét, Marosán Györgyöt ítélték halálra, ő életfogytiglani fegyházbüntetést kapott. Csak 1956-ban szabadult. A forradalom alatt nem támogatta a Kéthlyék által szervezett szocdempártot. 1958-tól a Magyar Újságírók Szövetsége, a Magyarok Világszövetsége, az Országos Béketanács elnöke. 77 évet élt.

*

Marosán György a magyar munkásmozgalom demagóg, heves, bátor, érzelmes, rendkívül olvasott péklegénye. „Buci Gyuri.” Tizenkilenc éves korától, 1927-től tagja az SZDP-nek, 1939-től az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének főtitkára. Többször is letartóztatják. 1945 után pártja titkára, 1947-től főtitkárhelyettese. Szoros viszonyt ápolt Rákosiékkal, a pártegyesítés élharcosa, mások szerint a párt árulója. Az MDP vezető szerveinek tagja, majd a budapesti pártbizottság első titkára. 1949-től könnyűipari miniszter, 1950 őszétől odaadóan kiszolgált elvtársai foglya. Halálra ítélik. 1956-ban rehabilitálják. Még a forradalom előtt újból PB-tag lett, és annak kitörésekor lövetni akart a felkelőkre. Kihagyták a szűkebb vezetésből. A forradalom leverése után az új párt második embere, Kádár helyettese. Újból a budapesti pártbizottság vezetője, KB-titkár, államminiszter.

Kádárral folytatott vitái után 1962 őszén lemondott tisztségeiről, 1965-ben kilépett a pártból, majd 1972-ben visszalépett. 84 egészséges évet élt.

A pártegyesítést intéző Szervező Bizottság (SZB) ülésén Kovács István már február végén utasította az MKP osztályait, hogy „okosan, politikusan és tapintatosan” vegyék át az SZDP társosztályok vezetését. Farkas: „Kifele egyesülés, befele beolvadás.” RM: „Paritásról, sok felesleges tárgyalásról le kell szoktatni őket. Különben nálunk is kialakul a vitatkozó párt, a slampos demokrácia.” Kovács István: „Be kell épülnünk a többi párt központi, megyei, községi vezetésébe is”, és a nem tetsző funkcionáriusait „lárma nélkül” le kell cserélni. Amint azt el is ismerték, lényegében arról volt szó, hogy bolsevista pártot csinálnak.

Az SZDP március 6-án tartott, egyesülést kimondó XXXVI. kongresszusán a „vitatkozó párt” némán ment a vágóhídra. RM jelenti Moszkvának, hogy az SZDP kongresszusi küldötteinek majdnem a negyede átlépett hozzájuk, de a kongresszuson azért részt vettek. De mi lesz az új párt neve? RM a Magyar Munkás- és Parasztpárt, Gerő a Szocialista Párt nevet javasolja. Az SZDP-t nem kérdezték. Végül Sztálin választja ki a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) elnevezést. (Amíg a románok nem tudják, ki a keresztapa, oportunizmusnak tartják a kommunista szó elhagyását.) Miután eldőlt a kérdés, Szakasits azt mondta: inkább Magyar Dolgozók Néppártja lehetne, de Révai lehűti: majd később átkeresztelkednek Magyar Dolgozók (kommunista) Pártjává – rövidítve: MD(k)P. Az új pártjelvényt is az MKP tervezteti.

Bár az egyesülés hírére szóba került egy új pártház építése, egyelőre a régi helyen terjeszkedtek. Az Akadémia utca 17.-ben csak a vezérkar maradt meg a központi osztályok, a többiek a szomszédos épületekben kapnak helyet. RM nem tudta megbocsátani, hogy a szocdemek egyszerűen csak besétálnak az ő pártjukba! A mézesheti KV-ülésen jobbra a szocdemeket szapulja, mert elfelejtették a '44-es megállapodást a munkásegységről, mert ellenezték Dinnyés miniszterelnökségét, mert kék cédulákkal provokáltak, mert a választások előtt maguknak követelték a belügyet, a hadsereget! Szerencsére a Kominform megmutatta a kiutat, azzal, hogy meg kell kezdeni a harcot a szociáldemokraták jobbszárnya ellen! RM kijelenti: ha olyan szocdem vezetés volna, amely „százszázalékosan lojális a kommunista párthoz”, és minden kérdésben egyetért, helyesebb volna a két pártnak külön maradnia. De egy ilyen SZDP-vezetésben többségben kellene lennie a kommunistáknak! „Ha ez nincs meg, akkor minden egyéb hiábavaló.” Ilyen alapon működtek a tábor néhány országában „többpártrendszer”.

Az egy akolba terelt két pártban minden közös, ami nem fontos. Együtt állapodnak meg arról, hogy a júniusi egyesítő kongresszuson 292 MKP- és 158 SZDP-küldött lesz, együtt határoznak a kongresszus közvetítéséről, a Rákosi-beszéd rögzítéséről, külön arról, hogy az egyesült párt programtervezetét Révai szövegezi, és külön is vitatják meg. Az egyesülést előkészítő közös PB-ben már nincs annyi vita sem, mint az MKP PB-ben volt. Április végén Szakasits azért szóvá teszi, hogy az SZDP-ből még az egyesülés előtt húsz-huszonötezer tagot kizártak. RM azt feleli, hogy ezen ő nem változtatna, mert „a párt nem bírja el az ellentétes intézkedéseket”. Szakasits nyel egyet. Később felveti, hogy az SZDP emblémáját, a kalapácsos embert legalább a *Népszava* ünnepi száma használhatná. Ekkor Farkas torkolja le. Majd odavágja a tizenhat évvel idősebb embernek: „Beteg agyú az, aki arra gondol, hogy itt a szociáldemokraták kizárására akarunk egy szakaszt beiktatni.” RM ilyen durvaságot nem engedett meg magának. Hosszú ideig Bismarckkal együtt vallotta, ha nem ért egyet valamivel, a legjobb úgy kezdeni, hogy elvben egyetért... Aztán akár gyermekes érvekkel is ellenfeleire erőltetheti az akaratát. (Bár a szocdemeknél nem volt szokás a beszédek leírása, Szakasitsnak

„egyeztetnie” kellett kongresszusi beszédét, és a változtatások miatt életében először felolvasást kellett tartania.)

A közös PB „dönt”: a kormány kérje a szovjet jóvátétel csökkentését. És a nehézkes Moszkva négy nap múlva – épp az egyesülés előtti héten – lemondott a hátralévő jóvátétel feléről! De, mint tudjuk, így is jól járt. A kedvezőtlen feltételek miatt Magyarország jócskán teljesítette aránytalan kötelezettségét.

Az SZDP április elsején visszahívta harminckét képviselőjét, köztük Kéthly Anna parlamenti alelnököt is. RM megharagudott a szociáldemokrata nagyasszonyra, mert nem ment emigrációba. RM a jobboldali szocdemek emigráltatását az SZDP hozzájuk leginkább húzó Marosán Györgyre bízta. Aztán, amikor sor került az ő letartóztatására is, leleplezte, hogy a megbuktatott iparügyi minisztert ő vitte az autóján a határig, a kizárt jobboldaliaknak pedig pénzeket utalt ki, Kéthlynek például 30 ezer forintot.

Tudjuk, RM is munkásárulónak tartotta a szocdemeket. Társaival együtt üzte, hajtotta is őket, később mégis arról panaszkodtak, hogy a hisztériás, széthulló SZDP belekergette őket az egyesülésbe. Minden rossz tőlük származik. RM (1962): „Miniszterek, PB-tagok lettek azok, akik 2-3 hónappal azelőtt életre-halálra harcoltak ellenünk.” 1948-ban kifundálta, hogy az egyesült párt irányítására „a nagy párton belül feltétlenül ki kell alakítani egy szűkebb kommunista aktívát, aminek a létszáma 200–250 ezer lehet. Ezekről a dolgokról kifelé nem beszélhetünk, mert a szociáldemokrata elvtársak azt hiszik, hogy ki akarjuk zárni őket a vezetésből.” Végül nemcsak ki, hanem be is zárták őket.

A munkásosztály egysége, a párt egysége meg az efféle nagy szavak mentek ekkor. De a Kominform ülésének hírére azonnal elhalasztották az egyesítő kongresszust. Aztán mégis „időben” sor került rá, mert az „Informbüro” – ahogy ők nevezték – később ült össze. Az ilyen fontosabb dolgokat Rákosiék maguk között beszélték meg, az egyesítő kongresszus percre lebontott menetrendjét viszont a szocdemekkel együtt állították össze. (A kongresszus elé tíz kizárás elleni fellebbezést visznek, „amelyből megfelelő indoklással négyet visszavesznek, hatot elutasítanak”.) RM kongresszusi referátumának kidolgozásában Gerő, Révai, Farkas és Kádár segít, szocdem egy szál sem. Ő korlátlanul beszélhet, Szakasits másfél órát...

Ha a szociáldemokraták mertek és akartak volna olvasni a jelekből, nem lett volna csöppnyi illúziójuk sem. Miféle fúzió az, ahol az új párt programját, a szervezeti szabályzatot és a személyi változásokat kizárólag kommunisták terjesztik elő? Igaz, a pártprogramot, bár ők készítették, Moszkvában hagyták jóvá. Az MKP elsősorban antifasiszta volt, az új párt antiimperialista.

Szakasits ugyan névleges pártelnök – természetesen RM a főtitkár –, de az új Titkárság nyolc tagjából csupán kettő volt szocdem (Szakasits és Marosán György). A Politikai Bizottságban kicsit jobb az arányuk, az MDP 66 tagú Központi Vezetőségébe pedig 15 szocdem kerül (23%). Pedig a párttagok körében a kommunisták fölénye, minden erőfeszítés dacára még csak 6–4 arányú. Ki is kényszerítik az SZDP-ben a párttisztogatást, majd az új tagkönyvek osztásakor tartott purgatórium során kizárták „a jobboldali szocdemek híveit és a karrieristákat”, és akiknek önálló véleményük volt (16%). A maradék 880 ezer pártagnak már csak a harmada volt előzőleg szocdem. (Utólag a *Szabad Nép* felelős szerkesztője bevallotta erről a tömegpártról, hogy „nem annyira az egy nézetet valló, inkább a különböző nézeteiket elhallgató emberek pártja volt”.) RM – és Kovács István – katonás pártot épített. Az egyesülés után néhány alkalommal külön ülészttek a kommunista párti PB-tagok Rákosiék lakásán. Kifelé azt mutatták, hogy összeölelkeztek a szocdemekkel, de viszonyuk nem volt őszinte. Az 1948. június 12–14-i egyesülési kongresszus után az SZDP-vezérek megkapták a szobáikat

Rákosi közelében, és megkapták a kiváltságokat is: az elfoglalt első embereknek például a szobájukban terítettek ebédre. Egy alkalommal Szakasits pártelnöknek ízlett a rétes, és repetát kért. Karola, a szakácsnő kifakadt: – Az apjuk faszát, azért jöttek ide, hogy zabáljanak, hogy elegyék az elvtársak elől a kaját?

Magyarországon már 1948 elején is többpárti egypártrendszer volt. RM az MKP „jó és mély munkájának” tulajdonította, hogy népes pártokat egyetlen lövés nélkül kiiktattak a politikai életből. Márciusban érkezett annak az ideje, hogy „a többi pártok lapjai is bekanyarodjanak pártunk általános vonalába” – és mindezt az MKP székházában, sajtófogadáson tudatja RM velük. Az első Kossuth-díjasok névsorát is az MKP PB hagyja jóvá. A harminc előterjesztett közül tíz kommunista. A pártállást furcsán jelezték: az író „Déry Tibor fél MKP” – vagyis nem elég hithű. (Jellemző, hogy a Kossuth-díjra felterjesztettek között szereplő geológus Papp Simont hamarosan évekre lecsukták, a BM-államtitkár Szebenyi Endrét kivégezték.) Nem járultak hozzá Révai kitüntetéséhez. A zongoraművész Fischer Annie-t bár elfogadták, ekkor valamiképp mégis kimaradt. Szőke Lajos Ganz Vagongyári munkás helyére csepelei gyári munkást javasoltak (ez Tóth Antal lett).

Április végén a PB szinte egész ülését a honvédelemnek szentelte. A hadsereg új szovjet fegyverekre kapott pénzt. Az ekkor életre hívott katonai bizottság vezetője nem RM, hanem FM. (Tizenegy tagjából ötöt majd kivégeznek vagy lecsuknak a különböző perekben.) Nem törődve a békeszerződés tilalmával, úgy tervezték, hogy négy-öt év alatt a katonaság létszáma húszezerről akár százezerre is emelkedhet.

Már a katonai bizottság megszervezése előtt – 1948. március 4-én, Rajk László előterjesztésére! – felállították az államvédelmi bizottságot (ÁVB), amelynek a vezetője RM. A Magyar Testvéri Közösség elleni nyomozás, a letartóztatások tapasztalatai, az egyeztetés az oroszokkal, az események kamatoztatása napról napra politikai döntéseket igényelt. Ezeket nem lehetett sem Péter Gáborra, sem Rajkra bízni, de a nehezebben mozgatható, netalántán kíváncsiskodó PB-re sem. Beavatottakra és eltökéltekre volt szükség, akik nem akadnak fönn, ha egy sürgős ügyben RM vagy FM mondta ki a verdiktet. A katonai elhárítás kihagyása a szervezetből arra mutat, hogy a kényes ügyeket minél szűkebb körben akarták tartani, és az ÁVO-ra kívánták alapozni, leegyszerűsítve: az ÁVO legyőzte a katpolt. Az ÁVB Rákosi Máttyás fedőszerve. Ez ad szabad kezet a politikai ügyek fabrikálására.

A közhiedelemmel ellenétben nem a Titkárság vagy a PB döntött a letartóztatásokról, ezekkel az ÁVB foglalkozott. Révai sosem volt a testület tagja, és induláskor Gerő sem. RM és FM mellett – kivéve az utolsó időszakot – tag a mindenkori belügyminiszter (Rajk után Zöld Sándor, majd Kádár), továbbá Péter Gábor, amíg le nem tartóztatták, és ugyanígy Villányi András (a gazdasági rendőrség vezetője, akit Rajk Péter Gábor utódának szemelt ki). Általában ők döntöttek az őrizetbe vételről, vagy egyedül RM, netán FM. E bizottságból RM kivételével mindenkinek csak a börtönbe nyílt kijárat. Négy alapító közül kettőt kivégeztek, kettőt pedig azért csuktak le, hogy rájuk hárítsák a kivégzések felelősségét.

Az ÁVB megalakítása lezárta az ÁVO-fejlesztés első szakaszát. A Nagy Testvér elismerésén – Sztálin és PG koccintásán – túl, ekkorra alakították ki a besúgóhálózat alapját. 1947-ben a szovjet csapatok várható kivonulása miatt tömegesen szervezték be az ügynököket. Információsoknak nevezték az agilis párttag besúgókat, pressziósoknak a megzsaroltakat. Módszereik közé tartozott, hogy pénzelték a kiszemeltet, majd megvonták a támogatást, és amikor adósságba keveredett, kiváltotta a Cég. Az ÁVO birtokába került a volt nyilasok és a Volksbund-tagok névsora is. Ilyen múlt állásvesztéssel járt, kivéve, ha... Az ÁVO-hoz kerültek a Nyilaskeresztes Párt üres belépési nyilatkozatai is, amire csak a kiszemelt besúgó aláírását kellett ráhamisítani. A demokráciaellenes kijelentések kemény büntetésére törvény

volt. Elhangzását egyetlen „közeg” – vagy két civil – igazolhatta. A feljelentett választhatott a per vagy a besúgás között. De az ávosok „elbeszélgettek” a munkanélküliekkel is. Hatásos módszer volt az illető előállításával, azzal, hogy „az oroszok kikérték”. A hitelesség kedvéért ott állt egy-két orosz egyenruhába bújtatott nyomozó is...

Közel három éven keresztül próbálták elűldözni Szlovákiából a magyarokat, amit Rákosiék igyekeztek megakadályozni. 1948. január végén mégis közlik a csehszlovák követtel: „tekintettel az enyhe időjárásra, újból elő lehet venni az önkéntes népcserét”, sőt felajánlják, hogy közvetlenül a május végi csehszlovákiai választás előtt „teljes erővel folyjon” a csere. RM mégis feljelenti őket Moszkvában – és az eddig kitelepítés-párti Sztálin segítséget ígér! A választásokra pedig Gottwald épp Magyarországtól kér hatezer tonna húst. És a „különös házasság” folytán a PB segít rajtuk, sőt azt is megígéri, hogy egyelőre nem vetik fel a magyar-kérdést, mert nem akarnak a reakció kezére játszani. Ugyanakkor tiltakoznak a reszlovakizálás miatt, sőt közlik: ha nem áll le a magyarok üldözése, nem lesznek tekintettel a választásra. Végül győz az internacionalizmus. RM azt nyilatkozza a *Rudé Právó*-nak, hogy „elsősorban a csehszlovák reakció érdeke volt megzavarni a jó csehszlovák–magyar viszonyt”.

Március 26-án arra ébredt az ország – sőt a kormány is! –, hogy államosították a százfősnél nagyobb vállalatokat, egyszerre ötszázat! Az országgyűlés öt héttel később hagyta jóvá a történeteket. (Előtte az MKP PB felemelte a képviselői napidíjat azzal az indokkal, hogy a jövőben kevésbé lesz rájuk szükség!)

Az új hatalomnak új vezetők ezrei kellenek. A nagy kavarodásban sorra kerül minden elvű, népi káder, ha tudja, melyik oldalról kell beülni a karfás székbe. Nem egy tiszteletre méltó, tehetséges ember karrierje indul ezekben az időkben, és rengeteg alkalmatlan szerzet jut magas pozícióba, károsítva környezetét és a rendszert. Hivatalt kaptak a rokonok, ismerősök, a családtagok. A legnagyobb ipari cég, a WM (Csepel) vezetője RM öccse, a mérnök Biró Ferenc lesz. Révai öccse, Dezső a filmgyár élére kerül. A pártközpont agitprop osztályát RM másik öccse, Biró Zoltán vezeti. Amikor megalakult az oktatási osztály, átrakták annak az élére. „Biró elvtárs” kinevezését maga RM javasolta.

Az egyház és az állam szétválasztásának régen meg kellett volna történnie Magyarországon is. Ennek egyik fontos lépése, az iskolák államosítása elsősorban a katolikus egyház és a főpap Mindszenty ellenállásának megtörése miatt került újból napirendre. Arról szó sem volt, hogy ez a lépés a szabad hitélettel párosul. A hatalomnak kapóra jött június elején, hogy Pócs-petriben, az államosítás elleni ágálás, dulakodás halálos kimenetelű szerencsétlenségbe torkollott. Rajk László a minisztertanácsban nyomban az egyházat tette felelőssé azért, hogy egy rendőrt „agyonlőttek”. RM szerint a lényeg az egyház manipulációinak a leleplezése: „A letartóztatottakat statáriális eljárás elé kell állítani, a pap ellen (aki a litánián elutasította az államosítást – *P. Á.*) országos körözést kell elrendelni.” Ries is úgy vélte, hogy ez tipikus statáriális eset: „A büntetés halál, s lesz időnk közben gondolkodni afelett, hogy az ítéletet végrehajtsuk-e vagy kegyelmet adjunk.”

A nagy magabiztosság ellenére a történeteket csak a forgatókönyv elkészítése és 28 ember őrizetbe vétele után, vagyis három nap késéssel adták hírül. Cím: „Mindszenty vetése Pócs-petrin kikelt.” A *Szabad Nép* ez esetben is előre ítéletet hirdetett: „Vér tapad a fekete reakció kezéhez.” „A pócspetri plébános beismerte, izgatására történt a gyilkosság.” Végül 1948. június 12.: „Halálra ítélték és felakasztották a pócspetri rendőrgyilkost.” A plébános kegyelemből életfogytiglani fegyházbüntetést kapott. (Az 1990-es perújrafelvétel mindkettőjüket ártatlannak találta.) Pócs-petrin példát statuáltak. Közhírré tették, hogy itt olyan „demokrácia” lesz, amiben nincs ellenvélemény. Halálos ítéletekkel üzenték a dacos egyháznak, hogy semmitől sem riadnak vissza. A PB dönt: az iskolák államosításáról szóló

törvényjavaslatot június 16-án „meg kell szavazni”, és kizárják a pártból az államosítás helytelenítőit. Pedagógusdelegációt küldtek a miniszterelnökhöz: „A szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen... Követelje a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását.” Dinnyés válaszában közölje: a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak. RM kézírása: „legyen jelen és szólaljon fel Rákosi Mátyás elvtárs is”. Újságírókról gondoskodni...

MÁSODIK FEJEZET

1. Tito megbélyegzése

1948-ban még tartott a „gazdasági csoda”, amely Magyarországot Európa legfürgébb talpra állói közé emelte. Az újjáépítésen, a közlekedés helyreállításán túl a stabilizáció, a lassan megszűnő éhezés, a munkanélküliség enyhülése tény volt. 1948 nyarán ötszáz osztrák gyermek üdült Magyarországon. Újsághirdetés: „Egy kilogrammos szeretetsomagot küldhet Németországba.”

Az 1947–48-ban gyakorlatilag hatalomra kerülő RM korlátlan úr is, meg nem is. A megszálló hadsereg csak akkor nem szól bele az ügyekbe, ha nem akar. Ám a zsebkendőnyi mozgástér RM testére szabott. Lejátszotta az egész mezőnyt. Hatalmát soha, senki nem fenyegeti, mégis mindig talál ellenséget. A miniszterelnöki székből kiakolbólított Nagy Ferenc így emlékezett rá: „Jól informált és kultúrált ember, jó emlékezőtehetséggel. Profi politikus... Délkelet-Európa hasonló vezetői közül Rákosi volt a legnagyobb politikai kaliber.” Elvetemedett tehetség. De bárki lett volna a helyében, lényegében azt tette volna, amit ő. A megszállás évtizedeiben Magyarországon is csak egy embernek volt tárgyalási lehetősége a szovjet főtitkárral. Ez a kizárólagosság is óriási hatalom.

Sztálinnak nem a parancsai, inkább a léte szülte a félelmet. A legenda, hogy mindenről tud, elég volt, hogy százmilliók központi utasítások szerint éljenek, tízmilliók a szerint haljanak. RM vezetőtársai is esküdtek rá, hogy Sztálin a részletkérdésekbe is beleszólt. Holott épp az volt az egészben a zseniális, hogy ő a legritkább esetben utasított. Nem azért, mert azzal átvállalta volna a felelősséget, egyszerűen fizikailag képtelen volt tizenhat köztársaság mellett ugyanennyi „független” országnak parancsolgatni. Ugráltak azok maguktól is. Sőt elnyomták magukat! Ha utasít, nem élnek állandó stresszben. A házi feladatot is maguktól találták ki. Ez volt a sztálinizmus „alkotó alkalmazásának” gyakorlata. A csatlós országok életre-halálra versengtek a szocializmus grádicsainak bevételeiben: államosítás, iparosítás, szövetkezetesítés stb. Hosszú a listája, hogy a tábor országai mibe hajszolták egymást. Mibe vitték bele őket vezéreik, hogy megmutassák Moszkvának, mire képesek. A versengésben RM szüntelenül sarkallta az országot, társait, hogy gyerünk, mert lemaradunk másoktól! Sztálin legjobb magyar, lengyel, román stb. tanítványai még a szovjet-orosz élet szokásait is lemásolták. Egyszer csak egyformák lettek a katonaruhák, és népi együtteseik ugyanazokat az orosz népdalokat fűjták. Sztálint nemigen érdekelte, miként halad a csatlós országokban a szocializmus építése, milyen ott a gazdasági vagy szociális helyzet. Jó támaszpont legyen és kész. Hogy ezen országok többnyire fejlettebbek voltak, mint a szovjet társadalom, nem foglalkoztatta. A moszkvai egyenruhát nem ő szabatta rájuk, és ha rövid volt a kabátujj, nem is ő vágatott le a karjukból. Csupán a szabászok voltak a szakmunkásai.

A „Rákosikkal” évente sem találkozott négy szemközt. Pártkongresszusaik megtartásával sem törődött, a főtitkári pofavizitekkel még kevésbé. Ha elkerülhetetlen volt valami új igazodás, a helyettesei intézkedtek, néha pedig raporra hívott. RM Moszkvában járva többnyire csak az osztályvezetőig jutott el, vagy az összekötőig. Ha sokáig görgetett valami gondot, azt ismételtette, hogy Joszif Visszarionovicshoz kellene fordulni, sőt fenyegetőzött is vele. Sztálin titkársága szerint 1949-től Sztálin haláláig mindössze kilencszer találkoztak egymással! (Ebből kétszer protokolláris jelleggel.) Mivel RM egyedül utazgatott Moszkvába,

a PB-tagok is úgy tudták, évente kétszer-háromszor járt Sztálinnál (ami csak a Rajk-per közös komponálásakor fordult elő). Így aztán a személyes találkozások ritka pillanataiban Sztálin mindig tudott megszívlelendő tanácsot vagy gyilkos bírálatot mondani. Sokan ezt mégis bornírt rendszernek tekintik. Pedig ha embertelen volt is vagy hosszú távon nem volt elég hatékony, kegyetlenül működött.

– *No, harcosok, hát milyen az ellátás?*

– *Kitűnő, tábornok elvtárs! Annyit kapunk, még marad is.*

– *Na és mit csinálnak a maradékkal?*

– *Hát megesszük, tábornok elvtárs! Még kevés is.*

Nem sokkal a két munkáspárt egyesülése után, 1948 nyarán, Rómában merényletet kísérelt meg egy diák az olasz kommunisták főtitkára, Togliatti ellen. Sztálin kijelentette: „a pártok vezetőinek élete nem magánügy”, és megszigorították a biztonsági intézkedéseket. RM megkérdezte a testőrségét, nincs-e valakinek olyan problémája, ami elvonná a figyelmét. Villája gondnoka a „nemzetközi burzsoázia merényletének” köszönhette első lakását. RM viszont beszüntette a szabad járkálást az emberek között, már a Parlamentből sem sétált át kétszáz méternyire a pártközpontba, pedig neki az első perctől kezdve volt testőre. Gépkocsija elé és mögé elő- és utánfutó kocsik kerül. (Egyszer egy személyautó csalinkázott velük szemben. RM kísérője URH-készüléken utasította az előfutókat, hogy menjenek neki. Az örök agyrázkódással megúszták.) Ha vidékre megy, viszi magával az ennivalót. 1948 őszétől a pártközpont „élelmező tiszt”-je felügyeli Rákosiék háztartását is. Villájuk előtti kandeláberbe lemezeket rakatnak, hogy az épület sötétben maradjon. RM már nem ül ki az udvarra, és sétálni sem megy ki nappal, csak este. Akkor a kert négy sarkában feláll négy géppisztolyos őr, és ő, mint egy rab rója a köröket.

A PB minden tagja és Rákosiné is testőrt kap. 1949 elején tovább szigorították a biztonsági intézkedéseket, a pártórság átkerült az ÁVH-hoz. A Togliatti elleni merénylet a túlhajtott éberkedés nyitánya: a pártelit bizalmatlanságba burkolózik.

– Miután átkerültünk az MDP-be, ott reggeli, ebéd, vacsora van, különmozi, különüdülő van: bebörtönöztek bennünket az apparátusnak készült világba – mondta a volt szocdemvezér Marosán György. – Hamarosan telefonált Rákosi, hogy el kell költöznünk a Baross utcai bérházból. Szerettem ott lakni, de a mindenkire érvényes határozat szerint villába kellett menni.

A pártvezetés többsége számára nem igazi veszteség, hogy romlott a valóság megismerésének lehetősége. Egyetlen jelentést sem utasítottak vissza azzal, hogy nem ilyen az élet. Nem ez a mérce. Az életet a határozatok testesítik meg. Rákosinak kapóra is jön a biztonsági szigor, hogy tudnia „kell” mindenről. Mindent neki kell „intéznie”, de a kisiklásokért másokat hibáztat: még erőteljesebben keresi az ellenséget. A sok tennivaló sok felületes döntésbe viszi bele. Kapásból véleményezi az elé kerülő iratokat. Megjegyzéseiben jóformán semmi eredetiség (egy-két mondatban nehezen is lehetne). Rákosi egyre kevésbé koncepcionális vezetője az országnak, inkább olyan minden lében kanál, amivé egy mindenható válik szándékától függetlenül is. Megnyilvánulásaiban egyaránt tetten érhető a meglepő éleslátás és a tájékozatlanság. Küldetéséből is fakad, hogy nem csupán a lényegi dolgokat tartja kézben. Néhány emberben bíz, ha bíz, és csak ennek a szűk körnek van módja cselekedni.

1948 júniusában a Tájékoztató Iroda (Kominfom) bukaresti ülésén trockista renegátnak minősítette, gyakorlatilag kizárta soraiból a Jugoszláv Kommunista Pártot (JuKP), mivel a körtáncban Jugoszlávia nem koreografált lépéseket is tett. Sztálin és Tito ellentéte a háborúig

nyúlt vissza. Moszkva csak félszívvel támogatta a partizánháborút, mégis azt kívánta, hogy felszabadítóként ünnepeljék. A vegyes vállalatok mérlegkészítésekor a JuKP PB ülésén elhangzott: a SZU ki akarja zsákmányolni őket.

Az első komoly összecsapásra akkor került sor, amikor Sztálin jóváhagyása nélkül kötött barátsági szerződést Belgrád és Szófia. A feddést elfogadták, és Tito maradt a tábor második embere. Amikor viszont Moszkva nélkül döntött arról, hogy a görög polgárháború miatt csapatokat küld Albániába, meakulpázása ellenére szükségesnek tartották, hogy a nézeteltérések tisztázására megjelenjen Moszkvában. Nem ment, sőt Sztálin tilalma ellenére segítséget ígért a görög testvérpártnak. A JuKP PB kimondta: a Kreml a saját elképzeléseit erőlteti a népi demokráciákra. Erre Moszkva visszahívta tanácsadóit, és a jugoszláv vezetőket szovjetellenességgel, revizionizmussal vádolta – de a nézeteltérések igazi okát, az önálló Balkán-politikát nem említette. 1948 tavaszán dühödt levélváltást folytattak, aminek a végén Belgrádban letartóztatták a szovjetek besúgóit.

RM nyomban segített haragudni. Titónak írt kemény levelét a szovjetek ságására elküldte a többi pártnak, mire ők is követték a magyar példát. Tito tárgyalásra hívta a szovjeteket, de a Kreml úgy döntött, hogy a Kominform-ülésén fogja kiteregetni a szennyest. Több főtitkár közvetítene, de a nagy csaholásban már Tito is megmakacsolja magát. Az 1948 júniusában, Bukarestben tartott konferencia szünetében a Sztálint és az SZKP-t képviselő Zsdanov állítólag megemlíti, bizonyítékaik vannak arra nézve, hogy ügynökök szivárogtak be a jugoszláv vezetésbe. Koholmányát elhiszik és terjesztik. RM a jugoszlávok elleni kérlelhetetlenségben is túlesz másokon, és mellékesen javasolja, hogy a Kominform tegye át a székhelyét Belgrádból Budapestre. Viszont szót emel a kollektivizálás gyorsítása ellen. Bár a lengyel delegátus is elmondja, hogy a parasztok irtóznak a kolhoztól, Zsdanov ezt elengedi a füle mellett, hiszen a háborús feszültség miatt csatasorba kell állítani a parasztságot is.

A Kominform bukaresti határozata szerint a JuKP irányvonala eltér a marxizmus-leninizmustól, Tito és társai barátságtalanok a SZU-val szemben, és kulákpárttá változtatták a JuKP-t. „Nincs demokrácia, nincs választás, nincs bírálat és önbírálat” – mármint a jugoszlávoknál –, helyette trockizmus, és törökbasa-rendszer van. A JuKP kívül helyezte magát a testvérpártok családján. Zavarában a *Szabad Nép* Tito „elvtársat” olcsó ravaszkodónak is nevezi. Korábban RM is törleszkedett a cári allűröket felvett vezérhez, ám a határozat után újból megírta neki a „magáét” (másolat Moszkvának). Kellett is kapaszkodnia, hisz a lengyel párt vezetőjét azért váltották le, mert „nem értette meg a népi demokráciák és a Szovjetunió közötti viszony alapvető ideológiai tartalmát”.

„A szocialista bohóc nem nevetséges!” (Zsdanovnak tulajdonított kijelentés.)

A júniusi KV-ülés határozata még csak kerülgeti, amit novemberben kimondanak, hogy „a döntő kérdésekben” nincs külön út. Csak „a Szovjetunió vére megsejtesztelt és dicsőséges útja” létezik, a szocializmus érdeke és a szovjet érdek egy és oszthatatlan. (Több „osztályharcos” orosz szó, kifejezés került ekkortájt a tábor országainak nyelvébe. Függetlenül attól, hogy valóban RM használta-e először Magyarországon az orosz kulák szót „a mások kizsákmányolásából élő zsíros paraszt” elnevezésére, az ötvenes évek üldözött parasztpolgárát így hívják a magyarban. Az efféle szavakat nem lehet kiiktatni a nyelvből, akárcsak mondjuk a német láger szót.)

A jugoszlávok megbélyegzése, a szovjet befolyás erősödése rigorózusabbá tette a tábor életét. A kulákság megzabolázására államosítják a traktorokat és a cséplőgépeket. A kemény idők engedménye, hogy a parasztok esküvő és keresztelő (!) alkalmával megöröltethetnek ötven kiló búzát.

1948. július 30-án Tildy Zoltán köztársasági elnök lemond – és hűségnyilatkozatot tesz: „Közvetlen környezetemhez tartozó személy súlyosan vétkezett a magyar állam, a Köztársaság, népünk érdekei ellen”, illetve „teljes mértékben egyetértek a magyar népi demokrácia egész eddigi politikájával”. Az ok: Tildy diplomata vejét hazaárulás és kémkedés vádjával letartóztatta az ÁVO. A külföldi lapok az elnök kikényszerített lemondásáról, teljes kommunista uralomról írtak. A lemondólevelet valóban Rákosiék fogalmazták, és a lemondás okát is ők kreálták. Tildy mégis azt írta Rákosinak: a „bizalom megingásáért még csak neheztelés sincs bennem”. RM a KV-ülésen arról beszélt, hogy az amerikai imperialisták „háborúval fenyegető szituációt teremtettek”. Ennek egyik részlete a berlini válság volt, magyar mellékhatása pedig Tildy külföldre szöktetése lett volna családotul, „anélkül, hogy lemondott volna”... Tildyné amerikai látogatása is „politikai misszió” volt, hiszen mialatt a lányánál és diplomata vejénél tartózkodott, kiszorították a kormányból a Francia Kommunista Pártot, majd az Olasz Kommunista Pártot is! Ezekben a napokban Nagy Ferenc Svájcban dolgozott azon, hogy a magyar kommunistákat is kiszorítsák a kormányból. A KV némán hallgatta a sületlen mesét. Hallgatott az eszes Révai, és a más gyakorlaton nevelődött szocdemek is. Bezzeg az ÁVO említésekor kitört a taps. Tildy helyett Szakasitsot jelölték köztársasági elnöknek: ennek a gesztusnak világszerte hatása lesz a szocdem munkásokra (RM). Megválasztásakor Szakasits magyar Sztálinnak nevezte Rákosit, ami akkor dicséretnek számított.

A miniszterelnök után tehát RM lemondatta a köztársasági elnököt is. (De Tildy Zoltán és felesége legalább a Rózsadombon élhetett házi őrizetben.) Ebben a krimiben halott is volt: Tildy vejét halálra ítélték és kivégezték (1992-ben rehabilitálták).

1948 nyarán a Tildy-ügy nélkül sem volt uborkaszézon a politikában. *Szabad Nép*, 1948. július 18.: Boarov Zsivko, a budapesti Jugoszláv Követség sajtóattaséja meggyilkolta Moics Milos elvtársat, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (MDDSZ) egyik vezetőjét. Július 25.: Veszedelmes bünszövetkezetet leplezett le a rendőrség az FM-ben (62 letartóztatás). Július 31.: Tildy lemondása. Augusztus 4.: Rá-Rá-Hajrá! Ellenséges légkörben hősiesen küzdenek olimpiai versenyzőink a magyar színekért. Az összképet a rendszeresen közölt Mindszenty-ellenes cikkek tették teljessé. Azt viszont elhallgatták, hogy PB átvette a legfontosabb állami személyzeti ügyeket is „a Minisztertanács túlterheltsége” miatt...

A budapesti zsinagóga élére új rabbit kell kinevezni. Felterjesztik Rákosinak a jelöltek listáját.

– Mi az, megőrültek? – üvölt fel Rákosi átnézve a listát. – Hiszen ez csupa zsidó!

Augusztusban az MDP Titkárság dönt arról, hogy emelik a rendőrség létszámát. Szeptemberben a párt igényt tart a megüresedett honvédelmi tárcára. A négyes fogat tagja, Farkas Mihály „vezérezredes”, lesz a honvédelmi miniszter. Egyesítik a párt belügyi és katonai bizottságát. Bár öt hónappal korábban már létrehozták az államvédelmi bizottságot, ez is ÁVB. Az ÁVO-t középfokú hatósággá alakítják: létrejön a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, a BM ÁVH. A hatóságnak internálási jog jár, és létszámemelés, de az ő feladatuk az útlevelek kiadása és a külföldiek ellenőrzése is.

Noha az MDP-program kisbirtokra épülő mezőgazdaságot ígért, RM – bár eleinte nem fűlött hozzá a foga – már az egyesülési kongresszuson is a „termelő- és egyéb szövetkezetek” fejlesztéséről beszélt. Aztán az augusztus 20-i kecskeméti népgyűlésen letette a garast a szövetkezés mellett. „Két út áll a magyar parasztság előtt. Az egyik út a régi, megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás...” Ám neki is nagyüzem, ha százan egy sorban kapálnak... A szövetkezetekkel kapcsolatos tévovázását később azzal magyarázta, hogy a horthysta reakció befeketítette a szovjet kolhozrendszert, ám a világháború bebizonyította, hogy a szovjet

hadsereg jobb, mint a fasiszta hadsereg, a szocialista ipar jobb a kapitalistánál, a szovjet győzelem „a kolhozok győzelme is”.

Már 1945-ben felmerült a Magyar–Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) kisajátítása, ám a győztes USA egy vállalatával szemben kockázatos lett volna ez a lépés. Így lett a MAORT a gazdaság taposóaknája: amerikai érdekeltség egy államosításra eltökélt országban. Olajcég! 1948 nyarán robbant az akna. A MAORT vezetői javasolták, a kihozatal (a kitermelhető mennyiség) érdekében csökkentsék a háború után kiszipolyozott olajmezőn a termelést, mert akkor a kihozatal harminc helyett negyvenöt százalék lehet. Válaszul a Titkárság – egy politikai testület! – lefogatta a cég két amerikai vezetőjét. Indok nincs, azt viszont meghatározzák, hogy az ÁVO két hétig nyomozhat, és jelentésük után döntenek „az állami kezelésbe vételről”. Szeptemberben bejelentik, szabotázs történt („veszedelmes bűncselekmény” a népi demokrácia megdöntésére). A „nyomozati anyagot” (Szürke könyv) kiadják angolul is. A Standard Oil Company (New Jersey) memorandumát nem közlik.

Az amerikaiak „szabotázs” miatt őrizetbe vették a nyugdíjas vezérigazgatót és társait is. A négy magyar vádlottnak a feje fölé kellett emelnie a kezét, amíg össze nem esett, amíg nem vallott az amerikaiakra. Végül a letartóztatott két amerikai is aláírta a „vallomást”, és ekkor kiutasították őket Magyarországról. A céget államosították.

2. „Itt nem tetszik prímás lenni!”

Most majd jön az egyház! Megfogjuk az egyház heréjét! Megmarkoljuk! – mondta állítólag RM 1948 tavaszán. 1946-tól kezdve külön ávós csoport figyelte a katolikus egyház lépéseit. A Hercegprímási Hivatal felhívta a hívek figyelmét: senkit se tévesszen meg „a magyar nemzet pártja” elnevezés, és az sem, hogy „Szabadság!” helyett falun „Adjon isten!” a köszönés. Vasárnapokra a párt falujáró munkásbrigádokat szervezett az apró-cseprő javítások ingyenes elvégzésére. A párttagok haranglábat, templomtetőt javítottak. Az egyház óvta tőlük a híveket, mondván (nemigen érthetőn): „Minden harang-, templom- és a fazékjavítást halhatatlan lélekkel vásárolunk meg.” RM keresztapaságát is kifogásolták: „a keresztvizetlen kommunista vezér keresztapa, fából vaskarika”. Mivel Mindszenty József hercegprímás tisztában volt a kommunisták távlati céljaival, RM személyes ellenfelének is tekintette a vele egy évben és egy jegyben született főpapot. Az angol ügyvivő jelentése szerint: „Két jelentős politikus van Magyarországon, Rákosi és Mindszenty, kár, hogy Rákosi az okosabb.”

Mindszenty József 1941-ben vette fel szülőfaluja, Csehimindszent rövid nevét – a Pehm helyett –, ilyen előkelősített, y-ra végződő formában. Nevét az ellene indított hazug per tette ismertté. Az askéta papot már zalaegerszegi plébános korában Zalai Lámának nevezték. 1918–1919-ben a zalai ellenforradalom egyik vezéralakja. A harmincas évek elején nem sikerült legitimista néppártot létrehoznia. A világháború idején a magyar trón betöltéséért kívánt aláírásokat gyűjteni. Felettse nem ajánlotta püspöknek „műveltségének hiányosságai, türelmetlensége és ridegsége”, meg rugalmatlansága miatt. Horthy Miklós kormányzó is ellenezte a kinevezését, de XII. Pius pápa nem hallgatott rájuk. MJ néhány püspöktársával együtt kérte a nyilas kormányt, hogy a háború értelmetlen folytatásáért ne áldozzák fel a Dunántúlt. Megtiltotta, hogy a zsidóság veszprémi elhurcolása után hálaadó misét tartsanak. 1944 végén a nyilas hatóságok elhurcolták, és börtönéből csak a „barbár hódító” szovjet csapatok szabadították ki. A földosztást „idegen megszállóktól ránk parancsolt” rablásnak nevezte. A pápa antikommunista volta miatt nevezhette ki esztergomi érseknek 1945 augusztusában (majd bíborosnak is). Beiktatási beszédében bejelentette, az ország első zászlósuraként fog részt venni a közjogi élet helyreállításában. Kifejezte hódolatát az

emigrációban élő „örökös királynak”, Habsburg Ottónak. Mindszenty az „államfőtlen ország” első emberének tekintette magát. Az 1945-ös választási pástorlevél durva politikai beavatkozását még a győztes Kiszgazdapárt is bírálta. MJ tiltakozott a népbírók ítélezési gyakorlata, a csendőrök nyugdíjának elvonása, majd az ezeréves magyar királyság megszüntetése, a „köztársaság behozatala” ellen. De védelmébe vette a kitelepítésre ítélt német anyanyelvűeket, a szomszédos országokban üldöztetésnek kitett magyarokat is. Kérte az amerikai követet, hogy „Anglia és az USA vessen véget a szovjet állampolgárok (Rákosi, Rajk, Gerő, Révai)” uralmának. 1947–1948-at Mária Évének nyilvánította, és a zarándoklatok több helyen tüntetéssé fajultak. Az egyházi tevékenység korlátozása – a társadalmi egyesületek feloszlata, az iskolák államosítása stb. – miatt nem volt hajlandó tárgyalni a kormánnyal. 1948. december 26-án hamis vádak alapján letartóztatták, 1949-es kirakatperében életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1955-től kezdve házi őrizetben tartották. A forradalom kiszabadította. A felkelés leverésekor az amerikai követségen kapott menedéket, és 15 évet töltött a Szabadság téri épületben. RM halálának évében, 1971-ben hagyhatta el a követséget, és utazhatott Rómába. A pápa két év múlva „leváltotta”; kérése ellenére haláláig aktívan politizált. Négy évvel élte túl Rákosit. Mindszentyt rehabilitálták, hamvait 1991-ben szállították haza. Boldoggá avatási eljárása elkezdődött.

Az 1947-es választások után Rajk azt a feladatot kapta, hogy próbálja meg betiltani az *Új Ember* című lapot, és indítson helyette új katolikus újságot „kommunista vezetővel”. RM fejében az is megfordult, hogy egy Rómától független, katolikus egyházat kellene szervezni. Tetszett neki az az ötlet is, hogy mivel Mindszenty nem ismeri el a köztársaságot, „állásának megfelelő teljes tisztelettel” át kellene tenni a határon. Tudta, hogy Mindszenty „mindenáron mártír akar lenni, de nem teszem meg neki ezt a szívességet”. „Többet ér nekem egy erkölcsi halott... mint egy mártír.”

1948 februárjában az MKP tárgyalóasztalhoz ült a „konkurens vállalat” (RM) vezetőivel. Az egyházi delegációt vezető Czapi Gyula egri érsek engedélyt kért a jegyzetelésre. RM: „Ez személyes szabadság. Gondoltam arra, hogy gyorsírót hozok, de mivel nem hivatalos a tárgyalás, lemondtam róla” – mondta, miközben az ÁVO-val titokban magnóra vetette a beszélgetést. A jegyzőkönyv cáfolja RM legendás tárgyalási technikáját, briliáns taktikai érzékét, hiszen a fő gondja, hogy Mindszenty Kanadában tárgyalt Habsburg Ottó főherceggel, leragadt Ottó fantáziakirálysága körül. (Moszkvában közölte Szuszlovval, ha az egyház háborút indít ellenük, találnak pszichiátereket, akik „örülnek nyilvánítják Mindszentyt”).

Czapik: Hát azt hiszik az urak, ha valaki Ottóval beszélni mer, az mindjárt királyságot akar? Ebben a tekintetben ne tessék összeesküvést feltételezni, ez nem jelent semmit.

RM kijelentette: ha 1945 márciusában követeltük volna az egyház és az állam szétválasztását, elérhettük volna ennek kimondását egy mukkanás nélkül.

Czapik elpanaszolta 1222 egyesületük feloszlását, amit RM a szovjetekre hárított.

Az áprilisban folytatódó megbeszélésen az egyház tiltakozott a Stephaneum nyomda államosítása ellen. RM támadásba ment át: 1941–44-ben, amikor lett volna más tiltakoznivaló, a püspöki kar hallgatott. A hadifoglyok hazatéréséért nagy imádkozásokat csapnak, ám annak idején nem emelték fel a szavukat a háború ellen. Mindszenty a demokráciát mocskokráciának nevezi. Ez hadüzenet!

Czapik: Az államosítás elleni fellépés nem ellenséges aktus, hanem véleménynyilvánulás.

RM javasolja, hogy a többi egyházhoz hasonlóan, „adjanak az urak” is egy állam iránti lojalitást kifejező nyilatkozatot.

Révai: Nem tudják valamilyen módon az érsek urat megakadályozni abban, hogy mindent tönkretegyen?

Czapik: Ugyanilyen joggal kérhetik, hogy a Holdat változtassam meg útjában.

A halálesetbe torkolló pócspetri dulakodásnál jobban tudatosan sem készíthették volna elő az iskolák államosításának parlamenti tárgyalását. Mindszenty bejelentette, akik az államosítást megszavazzák, végrehajtják, azokat kiátkozzák! A főpap ezzel végképp kilépett a szokásos katolikus passzivitásból. Az országgyűlés 230–63 arányban hagyta jóvá az államosítást. Az országban 24 ellenálló papot és szerzetest letartóztattak. Egy hét sem telt el és a bíboros azt nyilatkozta egy külföldi újságírónak: nem érdekli a nyugati iskolahelyzet, ők minden materializmus ellen harcolnak, a náciizmus és a kommunizmus ellen is.

A párizsi követ, Károlyi Mihály óvta Rákosit Mindszenty letartóztatásától. És Károlyi előérzete nem csalt: az ÁVH a hercegprímás leveleiből azokat a sorokat emelte ki, amelyek alapján büntetőjogilag el lehet járni ellene. De a KV előtt RM még azt mondta: „a jó politika nemcsak barátait választja meg gondosan, hanem ellenségeit is” – „egy ilyen buta, elvakult ember” tulajdonképpen őket segíti. De hogy ne túlságosan segítse, elvették az útlevelét, és fokozott sajtóhadjáratot indítottak ellene (Lapidész: „Nem Krisztus az, aki Mindszenty főpapból beszél”). Betiltották a hagyományos augusztus 20-i körmenetet Budapesten, a celldömölki Mária-napok engedélyét agyhártyagyulladás-járványra hivatkozva visszavonták, a templomban mégis vagy négyezren voltak. „Midőn Mindszenty elhagyta a templomot... egy dzsip és két nagy rendőrségi kocs behajtott a tömegbe. A dzsip majdnem elgázolta Mindszentyt.”

Az egyházi iskolák államosítását ugyancsak elutasító Ordas Lajos evangélikus püspököt „valutázás” miatt két évre ítélték. Ezután a protestáns egyházak egyezséget kötöttek az állammal. Ordas utódát a PB választotta ki. A katolikus püspök Czapik Gyulával RM azt üzent a Vatikánnak, hogy határolódjon el ámokfutó hercegprímásától. Ám a közvetítőt megszidta a pápa. Róma szerint „rövid idő kérdése, hogy a szovjet rendszer megbukik”.

Mindszenty utolsó pásztorlevelében előre felmentette az ellene tiltakozó ívek aláírására kényszerített híveket. A püspöki konferencián pedig bejelentette, hogy a kínzások megelőzésére mindenkit felment a titoktartás alól. Erre a titkára „bevallotta”: Mindszenty kérte az amerikai követet, hogy a Szent Koronát ne adják vissza, és csapataik szállják meg az országot. (George Bilainkin, a *Daily Mail* különtudósítója azt állítja, a bíboros röviddel letartóztatása előtt azonnali brit és amerikai inváziót sürgetett. Amikor a tudósító figyelmeztette, hogy ez valószínűleg atomháborúhoz vezetne, azt válaszolta: „Még az is jobb, mint a bolsevizmus.”)

A novemberi KV-ülésen RM azt mondta, vigyázni kell, hogy Mindszentyt „ne, mint katolikust üssük, hanem mint fasisztát, a Habsburgok visszahívóját, dollárcsempészt, meg amerikai kémét”. Majd a Vatikánnal tudatták, hogy ezek a Mindszenty elleni vádak.

A bíboros december 20-án közleményben cáfolta, hogy szembehelyezkedett volna a demokráciával, és ellene lenne az egyház és az állam megbeszélésének, és kijelölte a kalocsai érseket helyettesének. December 24-én házkutatást tartottak a primási palotában, és az érseki titkár útbaigazítása alapján kiástak egy fémtokot. RM másfél évtized múlva is büszke volt házkutatási ötletére, hogy megtalálták ennek a becsvágyó csirkefogónak – RM minősítése – a titkos irattárát! „Sok iratok voltak. Az amerikai elnökkel való levelezése, a római pápával, sok úri dolgok.” (Eddig ilyesmi nem került elő.)

RM utasítására karácsony másnapján tartóztatták le Mindszenty József bíborost. RM örvendezett: „Folyton azt mondta: »En, József, Magyarország hercegprímása«, és a többi. Így

beszélt velünk... Erre azt mondtam, adjanak neki két egészséges pofont; és attól észre fog térni, mert fogja tudni, hogy itt a dolog komoly: itt nem tetszik primás lenni!” Mindszenty Emlékiratában pofonok helyett éjszakai kihallgatásokról és botozásokról ír. Verőlegénye „egyik kezében van a gumibot, a másikban kinyitott hosszú éles kést tart. Parancsokat ad, nagyot kiált, és mint a lovardában a lovat, ügetésre fog. Hátamra és lágyékomra hullnak a gumibot ütései... Kimerülve lihegek a futástól; de futok, mert így kevesebb botot kapok.” ÁVH-s gyötrelmei között senki más nem említ ilyesmit. A főpap elpanaszolta, hogy „az alvás folyamatos megvonása az egyszerű halálnak legkegyetlenebb megsokszorozása”.

Az USA és számos nyugat-európai állam kormánya tiltakozott a főpap őrizetbe vétele miatt. Vatikáni levél: „hogyan lehetséges összeegyeztetni [az] állított megegyezési óhaját [a] Szentszékkal, azon bánásmóddal, amelyben részesítettek egy érseket, primást és kardinálist?” A december 29-i *Szabad Nép* teljes első oldalas címe: „Mindszenty beismerő vallomást tett”, alcím: „Hazaárulás, kémkedés, legitimista összeesküvés, dollárfeketézés”. A kardinális megtörése sérti a hívőket, de a nem vallásosak körében is bizonytalanságot kelt, félelmet ébreszt. Hangulatjelentések helységről helysére: Rákospalota: rengeteg síró asszony bűnnek tartja Mindszenty letartóztatását. Berettyóújfalu: „Ezek a kommunisták mindenkit kikezdenek.” Mezőkovácsháza: a Nemzeti Bizottság felszólította a papot, nyilatkozzon a bíboros ellen, különben nem maradhat a községben, mire a szüntelen harangozásra 6-800 ember gyűlt össze a parókia előtt, és megverték a Nemzeti Bizottság elnökét és a segítségére siető három rendőrt is. Battonya, Medgyesegyháza: a papok lemondtak és elhagyták a községet. Eger: „a pápa írt Rákosinak, amennyiben Mindszentyt nem bocsátják szabadon, Amerika lefoglalja a Svájcban lévő összes aranyát”.

A püspöki konferencián, példátlan módon megjelent a miniszterelnök és a pártfőtitkár is. A találkozón „kaptak egy csomó ráolvasást, vesszőfutást, megaláztatást” (ÁVH). RM kérte, jelentsék ki, hogy a kar nem királypárti.

A pápa hosszú, litografált kézírásos levele a püspöki karhoz: „Óh, milyen sérelem érte a mi kedvelt fiunkat, Mindszenty Józsefet... amely a mi atyai szívünket mélyen érintette, és gyászba borította.” A Szentszék szerint minden tárgyalás első pontja: Mindszenty el nem választható az egyháztól!

A magyar zsidóság „megnyugvással fogadta Mindszenty letartóztatását”, mert a felszabadulás után a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája felajánlotta az együttműködést minden hitfelekezetnek, ám Mindszenty visszautasította a kézfogást, és a faji gyűlölködés vezére lett. Ez a nyilatkozat nem került nyilvánosságra, csak az evangélikus püspökök állásfoglalása, miszerint: „Mindszenty politikai tevékenységét minden kormányzat mindenütt meggátolta volna.”

RM dühöngött, hogy a vallatás jegyzőkönyve „politikához abszolúte nem konyító, az államvédelemről halvány fogalommal nem bíró emberek munkája... A jegyzőkönyvnek... tartalmaznia kell Mindszenty (sic!) célkitűzéseit... föderatív közép-európai királyság... a magyar köztársaság amerikai segítséggel történendő megdöntésével.” Sajtópereivel kell bizonyítani, hogy „kötozködő, kicsinyes heccváplán volt”. Derítsék ki, tényleg nemes volt-e, amint névmagyarosítási kérelmében állította. Mindszentyt korlátolt politikai kalandornak kell bemutatni, nemcsak reakciós fasiszta voltát kell leleplezni, hanem „jellemtelenségét, hazudozásait, elvakultságát is”.

Tájékoztató Rákosinak: „Bíbornokok hivatalukhoz tartozó ügyekre nézve csak pápai engedéllyel vonhatók világi bíróság elé.” A Titkárság mégis kitűzte a tárgyalás időpontját. Összeállították a részt vevő újságírók névsorát. „Filmoperatőrök és fényképészek nem

lehetnek jelen, kivéve az ÁVH egy emberét.” De a premier előtt Mindszenty felajánlotta az igazságügy-miniszternek, elismeri, hogy a vádak egy részét elkövette! „Eme elismerés után személyemet illetően a tárgyalás immár nem feltétlenül látszik szükségesnek... hogy még csak a jelenlétem se tűnhessen fel a béke akadályaként... hivatalom gyakorlásától egy időre visszavonulok.” RM rábeszélte a levél megírására, majd nem fogadta el saját ajánlatát. Ilyen beharangozás, ilyen propaganda-hadjárat után mégis inkább diadalt akart. Őt mindig az vezérelte, miként lehet egy ügyből a legtöbb politikai hasznot húzni. A legjobb lett volna a bíborost izgatásért perbe fogni, törvényesen elítélni, majd kegyelemben részesíteni (ha visszavonul). Ehelyett a legrosszabb megoldást, a koncepciót per választották, életfogytiglani ítélettel. (1945 és 1956 között a szovjet blokkban nem hoztak halálos ítéletet főpap ellen. Titóék 16 évi kényszermunkára ítélték Štepinac érseket 1946 végén. A cseh főpap, Beran antifasiszta volt, mégis eltüntették 14 évre a nyilvánosság elől. Az állammal kiegyező lengyel bíborost, Wyszyński-t internálták 1953 őszén.)

Kanada miniszterelnöke javasolta, hogy a magyar békeszerződés aláírói közösen tiltakozzanak a per ellen. Spellman, New York-i érsek azt mondta, ha az Isten-hit hazaárulást jelent, Istennek hála, Mindszenty beismerhette a hazaárulását. *Il Tempo*: „Mindszenty meghalt, és valaki megszemélyesítette őt a bíróság előtt.” New Yorkban ötezren tüntettek Mindszenty mellett, Párizsban húszezren, Rióban ötvenezren.

A csanádi püspök szerint szakorvosok tanúsíthatnák, hogy a prímás nem teljesen beszámítható. Ha ez nem is igaz, szökési ötlete gyermekded volt. (A bíboros átadott a kihallgatójának egy amerikai követnek szóló levelet, amiben kérte, rabolják el, amikor viszik a tárgyalásra. MJ szerint a terv félönkívületi állapotában született – tegyük hozzá: RM sugalmazására – mert szeretett játszózni az áldozatával.) Az Amerika Hangja úgy vélte, túlrendezték a pert. Elterjedt, hogy a vádlottak ítélőképességét „fizikai és kémiai eszközökkel” kikapcsolták, ezért volt siralmas a bíboros védekezése. (Az 1990-es felülvizsgálat szakértői megállapították: „igazságszérumként használható gyógyszer nem ismerünk”.) A tárgyalóterem mikrofonjáról először ekkor kötöttek be egy hangszórót RM szobájába. A tárgyalás után az ÁVH, az ügyészség és a bíróság tagjai pénzjutalmat kaptak.

A budapesti amerikai követség szerint Mindszenty kényszerítette az államot, hogy „letartóztassa, bebörtönözze, vallassa és elítélje”, ráirányítva a világ figyelmét a kommunizmus bűneire. A per fordítva sült el. Az ellene elkövetett törvénysértés igazolta MJ szerencsétlen politikai megnyilvánulásait is, az elítélt mártír lett. RM mégis büszkélkedett: „Kiderült, hogy a hercegprímást is dutyiba lehet tenni, és rajta is remeg a gatya, ha a népi demokrácia bírósága előtt áll.” Az elfogulatlan elemzés gerinces, harcias szellemű embernek nevezi a prímást, aki szembehelyezkedett a kommunisták mellett minden demokratikus tényezővel. „Fanatikusan ragaszkodott a középkori feudális előjogokhoz... minden politikai és diplomáciai érzék nélkül politizált.”

Bebörtönzésével Mindszenty közéleti pályafutása véget ért, „utóélete” így is eseménydús. Az USA az ENSZ napirendjére tűzte volna a kardinális ügyét, de ezt a magyar kormány elutasította. Az elítélt főpap azt írta: szeretné „segíteni az állam és egyház megbékélését”. 1949 júliusában Péter Gábor meglátogatta, és Mindszenty szerint valami szívességért cserébe megígérte, hogy hozza majd a szabadulást. Találgatni sem tudjuk, milyen közös üzlete lehetett a főpaprak és az ÁVH főnökének.

Felvetődött a bíboros kicserélése spanyol szabadságharcosokra, de az oroszok nem mentek bele. Mindszenty sorsának aprópénzre váltásába RM mellé beszálltak az amerikaiak is a *Guilty of treason* (Bűne hazaárulás) című filmmel. A történetben egy amerikai újságíró megismerkedik egy budapesti tanárnővel, akinek a vőlegénye ÁVH-s tiszt. A lány

Mindszenty-interjúra kíséri az újságíró, aki megismeri a vőlegényt, és ez elég ahhoz, hogy ki-be járjon az ÁVH Andrássy út 60. alatti földszintes – valójában háromemeletes –, kapuórség nélküli központjába. A bíborost kínozzák, és bíróság mondja ki, hogy vegyi kezelést kell alkalmazni. A lányt is beviszik, újabb kínzási bemutató. Az ítéletnél a bíboros anyja ájultan borul fia lábához. Végül a lány és az újságíró egymásra talál.

1954-ben, „fegyházi élete” hatodik évének kezdetén, Mindszenty „emlékeztetőt” írt sorsáról, Péter Gábor ígéretéről. Gerő és Nagy Imre úgy gondolták, hogy vonuljon kolostorba. Rákossinak fenntartásai voltak, mert Wyszyński lengyel érsek is ül, és mert akármit tesznek is vele, „ott fogja folytatni, ahol abbahagyta”. Másfél év múlva a börtönből házi őrizetbe került. A PB beleegyezik, hogy az érseket egy 850 lakosú falu volt püspöki helynökségének épületében helyezték el. Őrzését nappal polgári ruhás, éjszaka egyenruhás államvédelmi őrök látják el (16 fő). Lakrészébe lehallgató-berendezést szerelnek. Mivel nem volt áram, generátor kellett. Gépkocsi, sofőr, telefon- és rádióösszeköttetés a BM-mel, és „megfelelő papot” állítottak mellé. Az érsek anyja is oda költözhetett. A „párthatározatot” RM megszűnta Czapi Gyula érseknek azzal, hogy a püspöki kar küldöttsége kérje a miniszterelnöktől Mindszenty büntetésének megszakítását. A miniszterelnök az felelte nekik, hogy megbeszéli a kérést az igazságügy-miniszterrel...

A házi őrizetből MJ 1956. október 31-én szabadult. A Szabad Európa Rádió azt állította: azért tört ki a forradalom, hogy őt kiszabadítsák. Az amerikai kormány őt tartotta a leginkább megfelelőnek a magyar kormány élére. Kiadták a „build up Mindszenty” – „felépíteni Mindszentyt” – jelszót, hogy a felkelést ne a kommunista Nagy Imre, hanem ő testesítse meg. A főpap november elején megérdeklődte: „tulajdonképpen ki ez a Nagy Imre”. A forradalom bukása után az amerikai követségen kapott menedéket, és 1971-ben távozhatott onnan Rómába.

Miután MJ a pápa 1973. decemberi felszólítására sem mondott le tisztségéről, a Vatikán üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Mindszenty memoárjában hamisításnak nevezi saját kezű vallomását (ötven helyesírási hibát talált benne, köztük olyanokat is, mint: Habsburgh, királság stb.). Az 1990-es perújításkor az egyház ragaszkodott az írásszakértői vizsgálathoz. Eszerint: „A kézírás koordinációjának szétesése, a vonalvezetés minőségének alacsony színvonala alapján szellemileg kimerült, fizikailag legyengült kivitelezőre következtettünk.”

3. Csuklógyakorlat

Bár 1948 szeptemberében Révai a *Szabad Nép*-ben még a többpártrendszer mellett foglalt állást, a szovjet gyógyfürdőből hazatérő RM már a „régiformák és intézmények” megszüntetéséről beszélt a KV-ülésen. Arról a komplikált stratégiáról, hogy tesznek valamit és annak ellenkezőjét is: „Szövetségben vagyunk, és ugyanakkor a szövetségesek likvidálására is irányt kell venni.” Szóval vége a flörtölésnek a demokráciával. „Itt az ideje, hogy... csináljunk egy jó erős demokratikus hadsereget.” Ettől kezdve hivatalosan folytatódott a többpártrendszer felszámolása, megkezdődött a mezőgazdasági szervezetek erőszakos szervezése, a parasztság jobban ellenőrizhető (föld)munkássá „emelése” és az országrontó hadigépezet kiépítése.

Noha RM maga is a lassúbb szervezetesítés mellett volt, a Kominform-döntés után „átállt”, és kezdte zavarni az agrárpolitikus Nagy Imre ellenvéleménye. A vezetésen belüli első Rákosi-Nagy Imre-konfliktus az átszervezés üteméről szól – mint bő évtizeden át szinte minden mezőgazdasági vita. Ekkor RM már arról ábrándozott, hogy 1951–52-re „a parasztság 90

százaléka” közösen műveli a földjét. Nagy Imre bírálta a kapkodást. De RM nem tudta elképzelni, hogy egy ország érdeke lehet a lassúbb „fejlődés”. Azt mondta: Nagy Imre döntő hibája, hogy a falu osztályharcát elválasztja az „összosztályharcról”. Ám „a falusi osztályharc” a Magyarországhoz hasonló agrárországokat behozatalra szoruló, kenyér- és húshiányos országgá változtatta.

A pártvezetés kötelezte Nagy Imrét, hogy írásban fejtse ki kritikáját. Válaszában ő múlt időbe tette, hogy ellenezte a mezőgazdaság gyors kollektivizálását. Ám ez kevés volt. Egy különbizottságnak kellett „jobboldali opportunistá” elhajlását megbélyegeznie. A Rajk-per árnyékában kihirdetett ítélet szerint Nagy Imre, az egyénileg gazdálkodó parasztság szószólója, „a kapitalizmus védelmezőjeként lép fel, és ezzel letér a marxizmus–leninizmus útjáról”. Nagy hiába bizonygatta, hogy mindig szövetkezeti párti volt, kizárták a Politikai Bizottságból, mire visszavonta „opportunistá” nézeteit. (Egyébként Sztálin is túlzónak tartotta a magyar kollektivizálás ütemét, ám a stréber Rákosi ezt elengedte a füle mellett.)

A parasztellenességet, az egyház-, a vallásellenességet a világháború réme is szította. Magyarországon mindezt súlyosbította RM gyanakvása, túlteljesítő hajlama. A nemrég még szövetséges SZU és USA egyre bizalmatlanabban méregették egymást. Az 1946–47-től elkezdődő hidegháború halottait, testi-lelki nyomorékjait nem lehet összeszámolni. (A pesti mondás érzékletes: „Lesz itt olyan békeharc, hogy kő kövön nem marad.”) Bizalmas körökben Sztálin a háború elkerülhetetlenségéről beszélt, és megnyerésére készült. Híres szólama viszont azt ígérte: „A béke fennmarad és tartós lesz, ha a népek kezükbe veszik a béke megőrzésének ügyét, és végig kitartanak mellette” (1951). Kisinasa, RM már 1946 áprilisában azt pedzegette a pártfőiskolásoknak, hogy az I. világháború után megszületett a Szovjetunió, a második után létrejöttek a népi demokráciák, és a harmadik után győzni fog a szocializmus Európa- és Ázsia-szerte. „A magyar demokrácia természetesen békét akar, de egy fegyvertelen ország egyenesen bátorítás az imperialista támadók számára.” Megígérte, hogy a hadsereg semmiben sem fog hiányt szenvedni: a párt legjobb erőit, elsősorban a főtítkárhelyettes Farkas Mihályt adják át a honvédség megerősítésére.

1948 decemberében disszidált a kisgazda pénzügyminiszter. Erre hivatkozva a párt Dinnyés Lajos miniszterelnök helyére a titkos kommunista párttag Dobi Istvánt rakta. A kisgazdák tizenegy képviselője a párt felszámolása elleni tiltakozásul lemondott a mandátumáról. Ekkor már a többi párt üléseiről gyorsabban megérkeztek a beszámolók az MDP-hez, mint a saját központjukba. A Kisgazdapárt Dobi vezette elnökségének üléséről maga a főtítkár (Rácz Gyula) küldte a tájékoztatót, talán mert ezt megbízhatóbbnak gondolták, mint az ÁVH jelentéseit.

Mivel Sztálin kinyilatkoztatta, hogy „a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra alapvető funkcióit”, Gerő körlevélben hívta fel a Titkárság tagjainak a figyelmét, keményebb diktatúrára van szükség. RM: de nem hirtelen! Révai szerint, ha szóba kerül, milyen messze vannak a diktatúrától, az felhívás lesz a keringőre. Vitájukból RM cikket írt. Ez az 1949-es év eleji, a „A népi demokrácia néhány problémájáról” című írás a gyászos emlékű „ötvenes évek” beköszöntője. Mert RM Magyarországa a naptárt is túlteljesítette. A cikk lényege, hogy a népi demokrácia is proletárdiktatúra, csak más a neve. A soros KV-ülésen már Révai is arról beszélt, hogy határozottabban kell alkalmazni az erőszakszervezeteket, mert „a fejlődésnek” lehetnek olyan fordulatai, amikor a proletárdiktatúra fő funkciója az erőszak. RM felidézte a bibliai citátumot: „Aki nincs velünk, az ellenünk van!”

Az ellenség titkolózhat, de a származása elárulja! A bűnösökre is származásuk szerint szabják ki az ítéletet: egy tolvaj enyhébb büntetést kap, ha munkásgyerek, mintha tanítófi. Az amnesztiát is „az osztályszempontok figyelembevételével” mérik. A gyerekeket is szüleik

szerint kezelik. A szociális segélyek 5–4–1 arányú elosztását tervezik a munkás, a paraszt és a „haladó” értelmiségi származású tanulók között. A PB 6–2,5–1,5 arányt fogad el, amit a jegyzőkönyvben RM önkényesen tovább torzít 6,5–2,5–1 arányra. A buzgó ellenségkeresés, a gyakori „átvilágítások” során kiderül, a rendőrtisztek kétharmada ingadozó és megbízhatatlan, pedig 92,5%-uk MDP-tag! De a csupa párttag ávos tiszteknek is csupán a 60 százaléka megbízható. Kitudódik: minél képzetlenebb, annál gyanúsabb valaki.

Megjelent a hirdetés, hogy a rendőrség farkaskutyákat vesz. Az eladók sorában ott szorong az öreg Kohn is egy madzagra kötött dakszlival.

– Hát ez a kutya mit keres itt? – szól rá a rendőr.

– Gondoltam – feleli az öreg –, kell egy besúgó is...

Az ÁVH jelenti: a Magyarországról menekülők (!) száma harmincról nyolcvanra, százra növekedett. Nem tudni, havonta vagy negyedévente. A „határ” neuralgikus pont, a nyilvántartott határsértések: átlövés, átkiabálás, átfényképezés stb. És még ha csak egy-egy ember kiabálna át! De ott vannak az ellenséges rádióadások! Gerő javasolja, hogy az ezek vételére alkalmas rádiók „megfelelő kezekbe kerüljenek”. A Titkárság úgy dönt, le kell tartóztatni egy-két rémhírterjesztőt meg Amerika Hangja-hallgatót. Az áprilisi KV-ülésen egy buzgó buta kiböki: arra terjed a baromfipestis, amerre a papok járnak. RM megismétli, hogy „az apácák és a papok terjesztik a tyúkpestist”. Minél nagyobb a hatalma, annál restebb a gondolkodása, erősebb a vonzódása a jelenségek durva leegyszerűsítéséhez. Például mivel a jehovisták és más szektához tartozók nem fognak fegyvert „valószínűleg amerikai ügynökök”. Más: „a Maszovlnál figyelmesek lettünk egy mérnökre, aki folyton veszekedett az orosz igazgatóval. Mi azt mondtuk, hogy ez a mérnök az ellenség ügynöke lehet. Most az illető le van tartóztatva, mint kém.”

A frissen alakult Izrael követe 1949 februárjában ötvenezer magyar kivándorlásának engedélyezését kérte. Az időnként az antiszemitizmustól sem mentes Rákosi nem azt felelte, hogy ez irreális, főképp két hónap alatt, hanem azt mondta: a zsidók a magyar nemzet „hasznos és elválaszthatatlan részei”, közülük sokan szabadfoglalkozásúak és kiemelkedően jó szervezők, távozásuk veszélyeztetné az állam szilárdságát. De keresni fogja a kompromisszumot. A követ kérte, hogy legalább kétezer embert engedjenek ki, amire RM jóindulatú választ ígért, noha ekkor már a cionista szervezet „önkéntes” feloszlátásán fáradoztak. Hamarosan le is tartóztatták a cionista vezetőket, és a követ a szabadon bocsátásukért kilincselte Rákosinál. Ő elutasította a kérést, mivel a cionisták bujtogatására zsidók ezrei szöknek ki az országból – nem is Izraelbe. RM nyilvános és igazságos tárgyalást ígért, amit nem fognak propagandacélra felhasználni (mint Romániában), és mivel közben újra indulhat az álijjá („bevándorlás”), „csend és rend lesz”. És sok-sok ítélet nyomán lett is – a disszidensek családtagjait is lecsukták –, ám hivatalosan ötezernél kevesebben vándorolhattak ki Izraelbe 1956-ig.

A többpártrendszer felszámolására, az egységlistas választáshoz 1949 februárjában feltámasztják a Népfrontot. RM megnyugtatta a KV-tagokat, hogy ez csupán „a szomszédpártok elhalási processzusának egy foka”. De likvidálásukról hallgatni kell, mert kávéskanalanként fogják beadni nekik. A hatalomátvétel még cinikusabbá teszi Rákosit, pártfunkcionáriusoknak arról beszél: „Nem az a baj, hogy a kulákat megverik, de ahogy csinálják!”

RM most is úgy tervezte, hogy aratás után lesz a választás, de „a fejlődés meggyorsítása miatt” nem győzött addig várni, és a KV 1949. áprilisi ülésén bejelentette a parlament

felosztatását, a választások kiírását. Ez az első választás, amelyen „az államhatalom birtokában” vesznek részt.

A választásra készülődve Szikszón felfestették a falakra: „Le a népnýúzó kormánnyal!”, illetve: „Magyaroknak magyar kormányt!” Húsvétkor a papok nem voltak hajlandók a három- és az ötéves tervről beszélni. Szentgotthárdon elterjedt: nem fogunk még egy vörös május elsejét megélni. Szigetvár: május elsejére hozzák Ottó királyt. (A Mindszenty-pör előtt nem lehetett találkozni Ottó nevével.) Tartós rémhír: háromnapos sötétség lesz, és közben az amerikaiak megszállják az országot. És: ha a Népfront győz, a Szovjetunió tagállama leszünk. Az aktuális rémhír: Jugoszlávia és Magyarország között rövidesen kitör a háború. Vagy: a szavazócédulák meg lesznek jelölve, és a bevonuló amerikaiak megállapíthatják, ki szavazott a Népfontra. A rémhírek közé tartozott, hogy nem érdemes szavazni, úgyis az történik, amit a kommunisták akarnak. A díjnyertes kacsa: az újszülötteknek adott BCG-oltáskor orosz vért oltanak az emberekbe, hogy a Népfontra szavazzanak.

Az 1949. májusi választáson megkönnyítették a választópolgár életét. Aki nem akart gyanúba keveredni, érintetlenül bedobta a céduláját az urnába. „Aki nemmel akar szavazni, annak a lap alján lévő kis karikába két párhuzamos vonalat kell húznia” – párhuzamosokat, és nem ikszet vagy keresztet írni –, de aki bement a szavazófülkébe, annak feljegyezték a nevét. Rákosinak is jelentették, hogy a püspökök közül ki szavazott, ki nem, és ki nyíltan, ki titkosan. A szavazatok 96 százalékát a népfront-lista kapja, a kommunista „egypárt” a hatalom egyedüli birtokosa: a képviselők 71 százaléka az MDP tagja. A Népfront elnöksége, RM javaslatára megszünteti az „anakronizmust”, hogy a Parlamentnek jobb- és balszárnya van. Szemfényvesztésből a „kisgazda” Dobi István marad a miniszterelnök.

A választáson egy szavazó, ahelyett, hogy olvasatlanul az urnába dobna, tanulmányozni kezdi a szavazólapot.

– Mit csinál? – szól rá szigorúan a választási megbízott.

– Hogyhogy mit? Tudni akarom, kire adom le a szavazatomat.

– Megőrült? Nem tudja, hogy a választások titkosak?

A KV-ülésen az önbecsapásra hajlamos RM az álom teljesüléséről beszél: „Sikerült bizonyos fokig átgýúrni a népet.” A kérdésre, hogy mikor térhetnek át az egypártrendszerre, azt felelte: ők holnap rátérnének, ha a helyi szervezetek munkája olyan jó volna, hogy a tömegek nem éreznék a többi párt hiányát. Ezek majd természetes halállal múlnak ki. Megnyugtatóul hozzátette, a proletárdiktatúra egyik feladata e pártok szétvérese – azaz a természetes halálba segítése.

Lépésről lépésre az egypártrendszerhez igazították az egész ország életét. Január 1-jétől 25 megye helyett – kivételesen észszerűen – 19-et alakítottak. Ekkor született Nagy-Budapest is (ide csatolnak 23 várost és községet, a lakosság egymillió-hétszázezerre nő). A gazdaságirányításhoz hasonlóan a tájékoztatást – a gondolkodást – is megpróbálják „tervszerýsíteni”. Az MTI válogatott híresokrokat állított össze a kapitalizmus szörnyűségeiről, és a *Szabad Nép* a detronizáció centenáriumán ünnepli „a magyar függetlenség előharcosát, Kossuthot, és valóra váltóját (sic!) Rákosit”. A homo kominternikus mellett megjelenik a pártban a „homo hierarchikus”: kialakul az igazság kimondásának hierarchia szerinti joga. Az új rend megszüntette az alá- és fölérendeltség évszázados rendjét, ám a feudális örökség helyét részben az ázsiai despotizmus vette át.

4. Családi kör, magánélet

Jelképes, hogy 1949-ben a párt rendezőgárdájának énekkara adja Rákosiéknak a május elsejei szerenádját. Ez a búcsúdaluk. A pártörség átkerül az államvédelem kebelébe, megalakul a párt- és kormányörség. Az RM pártközponti irodájával szemben álló bérházból elköltöztetik a lakókat – mert két nyugdíjas katonatiszt távcsövezte Rákosit –, és ez lesz a párt- és kormányörség laktanyája. (Mivel nem felelt meg a célnak, később ávosokat költöztetnek az épületbe.) A vezetőket jól védhető családi házakba költöztetik, ezeket is őrzik, a korábbi hetven ember több mint tízszeresével. Biztonsági okból Rákosiék sem maradhatnak a sűrűn beépített Zuglóban. A Szabadság-hegyen kisajátították a Lóránt út Istenhegyi út felőli szakaszát, az új Rákosi-villa környékét is az örségi század számára. RM és felesége május közepén költöznek fel a Szabadság-hegy mellékutcácskájába, a Lóránt út 4/b alatti villába. A pártörség négyórás váltásban, 24 órás szolgálatot ad azokon a forgalmasabb utakon, ahol a vezetők járnak. A Rákosi-villánál volt külső kapu, belső kapu, külső őrség, belső őrség. Ha közelített valaki, megszólalt a riasztócsengő, és már rohantak is a kutyával. Még a háztartási alkalmazottakat is igazoltatták.

Alkalmi felszolgálójuk mégis inkább arra emlékezik, hogy életében először egyenrangúként kezelték. Előttük nem kellett hajlongani, eltűntek a tekintetes, a nagyságos és a kegyelmes urak, a társadalmi egyenlőtlenségek (1947-ben szüntették meg a nemesi és főnemesi rangot, megtiltották a megkülönböztetésre utaló címek, megszólítások használatát): – Ha valamelyik vendég narancslevet kért, kinyomtam neki öt narancsot. Egyszer aztán azt mondtam, a szentségit, ha te ötöt, én hármat, és meg is ettem egy ültő helyemben. Ez olyan élmény volt, hogy nem igaz!

– Rákosiék a személyes holmin kívül nem vittek magukkal semmit a Lóránt útra – mondta a gondnok. – Nem olyanok voltak azok a bútorok, hogy érdemes lett volna őket hurcolni. Meg a Szabó József utcai villát is megtartották. Az asszony nem vihette tanárait, barátait a „sásfészekbe”. Inkább ő használta a Szabó József utcát. Ide járt barátnőjével, Kovács Margit Kossuth-díjas keramikussal, itt tartott neki órát a festőművész tanár, egy ideig a magyartanár. Fogadást is adtak itt. Miután elköltöztek, a télikertben felhalmozott ajándékok között csak az én felügyeletem alatt takaríthattak. Mondtam az elvtársnőnek, hogy a sok szőnyeget, textilholmit megeszi a moly, csináltak egy szobányi nagyságú ládát a padlástérbe. Még létra is volt benne, és több kiló naftalin. Volt egy behemót nagy szőnyeg, lehetett talán ötször öt méteres, amit két ember porolt ki, mielőtt beraktuk a naftalinba. Amikor láttam, hogy a Lóránt úti hatalmas ebédlőben nincs odaillő szőnyeg, mondtam, az jó lenne ide! Felcsattant az elvtársnő, hogy képzelem, az Titótól van!

Rákosi Mátyásné, Feodora Feodorovna Kornijlova (a családban csak Fenya, Fenyicska – a kívülállóknak „az elvtársnő”, egy levélírónak: vezérné asszony) negyvenkét éves korában került egy idegen országba, amelynek a nyelvét sem ismerte. A férje – Matyusa – figyelme nem tudta ellensúlyozni, hogy alig volt vele, keveset tartózkodott otthon. Egyetlen „kárpótlásáról” tudunk: 1947-ben elkísérhette Nyugatra a sógorát, a pártközpont gazdasági osztályának vezetőjét. Hazatérve Fenya sokat mesélt Londonról, és lelkesedett Párizsért. Bár egy panaszos „népi demokráciánk első asszonyához” címzett levelet küldött neki, Fenya nem vált „first lady”-vé. De szép lassan feltalálta magát az új helyzetben. Minél jártasabb lett a magyar nyelvben, annál inkább oldódott a bezártsága. Mivel jól rajzolt, először ezzel ütötte agyon az időt. Majd 1948-ban beiratkozott az Iparművészeti Főiskolára, és kitanulta a keramikusságot. Ebben döntő szerepe volt „barátnőjének”, a Kossuth-díjas keramikusművész Kovács Margitnak. A főiskolát élvezték az elvtársnőt testőrként kísérő sofőrök is. A rajzórák szép (akt)modelljeit szívesen nézegették: „Rákosival ilyesmiben nem vettünk részt.”

Az asszonyt évfolyamtársai is csak elvtársnőnek szólították, aki ekkor már elég jól beszélt magyarul. Fekete kocsija minden reggel beállt az udvarba, és a fegyveres őr, illetve a sofőr egy ideig bement az órákra, sőt még a végé előteréig is elkísérték. Fenya igyekezett beolvadni a kerámiaszakosok harmincfős közösségbe, ami eleinte nehezen ment, mert fenntartással fogadták a lényegesen idősebb asszonyt, akire ráadásul fegyveresek vigyáztak. De a mindennapos együttlétben feloldódott a kölcsönös idegenkedés, és még az őrök is felengedtek. Fenya szerette a természetet, és imádta a művészetet. Amikor a társai szénrel, széles mozdulatokkal rajzoltak, ő miniatúraszerű, távol-keleti képet cizellált heteken át. Emberileg legközelebb egy ifjú párhoz került. Csak telefonált, hogy mennek kirándulni, vagy az Operába, esetleg Kovács Margithoz, és küldte értük a kocsit. Bár ők inkább kettesben maradtak volna, nem mertek nemet mondani.

Rákosiné sosem politizált, hacsak azt nem lehet annak tekinteni, hogy amikor kellemetlennek érezte, hogy egyedül ő tízóraizik, akkor megkínálta őket, majd kezdte ruháskosárban hordani mindnyájuknak a szendvicset, termoszban a kávé vagy a teát, sőt a narancsot is, mondjuk három szemet, amiből két-három gerezd jutott mindenkinek.

– Otthoni dolgokról csak azt említette, hogy megint beszélt az urának rólunk, és többször ígérte, hogy „Rákosi elvtárs” meglátogatja a főiskolát – emlékezett közösen az évfolyamtárs házaspár. – Amikor eljött, bőrkabátosok szállták meg az épületet, és a hallgatókat bezárták a műhelybe. Aztán némi szemrehányással mondta, hogy hol voltunk, mindenütt keresett bennünket! 1951 őszén néhány társunkkal együtt letartóztattak minket, és két hetet töltöttünk benn az ÁVH-n. Két társunk disszidált, és mivel egy asztalnál dolgoztunk, felvetődött, hogy nem volt-e valami összeesküvés Rákosiné, netán Rákosi ellen. Két hét múlva szabadultunk, és a hallgatáson túl arra is köteleztek, hogy visszatérjünk a főiskolára. Egy időre megszűnt az elvtársnővel minden kapcsolat. Amikor a lépcsőn lefelé jövet hozzánk lépett, hogy mi volt itt, válaszolni sem tudtunk, mert a biztonsági ember mellette termett, de a sofőrje megdicsért, hogy okosan viselkedtünk az ÁVH-n.

Amikor elvették a hallgatók egyik műtermét, mesterük, Borsos Miklós megengedte, hogy beköltözzenek a múzeum udvarán lévő csodás műtermébe, ami az üvegtetőn át szűrt fényt kapott, amíg a tetőt be nem futotta a vadszőlő. Ritkítására a fiúkat kérte meg. Ők sarabolták is becsületesen, és közben észrevették, hogy az ereszcsonatában egy fel nem robbant gránát van. Alattuk dolgoztak a többiek, köztük Rákosiné. Ha szólnak, akár összeesküvéssel is megvádolhatták volna őket, vagy azzal, hogy nem voltak elég éberek, amiért eddig nem szóltak. Végül megsúgták az ávós sofőrnek, és ő azt mondta, hallgassanak, és a kollégáival éjjel kilopták a gránátot a csatornából.

– Reggeltől estig tartottak az órák – elmélet, rajz, korongolás, mázazás –, négy év alatt sokat kellett benn lenni – mondja egyik fiatal tanára. – A maga dolgairól soha nem beszélt az asszony. Bár a legidősebb volt, nála szerényebbet keresve sem talált az ember: éppoly áhítattal kérdezte ő is a tanárokat, mint a többiek. Tehetséges, szorgalmas és ambiciózus volt. A tankönyvemet lefordította oroszra, és úgy tanulta meg, pedig szépen beszélt magyarul. Végül mindenki megszerette, de mamlaszmód nem kértünk tőle a főiskolának és magunknak semmit. Végzése után ő a herendiekkel dolgozott, és szerepe lehetett abban, hogy az Iparművészeti Múzeum megrendezhette a Herendi Porcelángyár első nagyszabású kiállítását. Ma is emlékszem az elvtársnő külön vitrinben álló feketés készletére. A kőkény- vagy szederindával díszített porcelán decens volt, finom, mintha sárguló levelek vették volna körbe a fekete gyümölcsöket.

Kiállítás-kritika: „Rákosi Mátyásné poétikus hangulatú, zöld alapon virágos vázáin, erdei bogyós és lepkes készletén, gyümölcsös készletén, madaras tányérjain a mai herendi festők

»kevéssel sokat mondani« törekvése nyilvánul meg.” Herenden mégsem gyártották tradícióktól elütő munkáját. Nem valószínű, hogy az ő jóvoltából úszta meg a gyár a műszaki porcelángyártást, de Lenin-, Sztálin-, Rákosi-mellszobrokat nekik is kellett készíteniük. (RM szobrának a megformálására T. Jánost kérték fel, aki annak idején Horthyt is megmintázta. Szabadkozott: ezt nem tudja megcsinálni senki: vagy szép lesz és azért nem jó, vagy olyan, amilyen, akkor meg azért nem. Végül csak elkészítette, és a szobrot a gyárudvar közepén állították fel. Aztán 1956-ban ledobták az első emeletről. A rengeteg cserépből látszott, hogy étkészletnyi porcelán ment ebbe a fejbe.)

– Az 1954-es nagy herendi kiállításon találkoztunk, és az elvtársnő megjegyezte, hogy már nekem is lehet herendim – emlékezett egy volt évfolyamtársa. – Inkább lakás kellene, feleltem. Mire ajánlotta, írjak Rákosi elvtársnak, ő szereti a fiatalokat. Mivel ő volt a postás, kaptam lakást.

A Lóránt úti villa sem volt fényűző, a pompát a szalon selyemmel bevont garnitúrája jelentette – mondta a gondnok. – A bejárattól jobbra lévő kis szobában lakott az unokaöcs, Vologya, az örökbe fogadott fiú. A konyha háromszor akkora volt, mint Zuglóban, a hatalmas ebédlőt elhúzható üvegajtó választotta ketté. Itt is külön hálósobájuk volt, és két fehér csempés fürdőszoba: fehér kád, mosdó és vécé, és az egyikben bidé, a másikban állómérleg. Ez volt a luxus.

Felköltözésükkel mintha „belövést” kapott volna a Szabadság-hegy. A villa környékére költöztették a személyzetet. A rideg Rákosi-kolónián ismeretlen volt a barátság, ide nem járhattak vendégek, itt ellenőrizték, ki kivel barátkozik. Az új gondnokéknak például egy ismert orvosprofesszor villája jutott. Hiába húzódoztak, muszáj volt költözniük. Olyan szegények voltak, hogy csupán a ház egyetlen szobáját lakták. A férfi az ebédlőben kaput rajzolt a falra, és ott focizott a gyerekekkel. Örült, ha szabadnapján elvitték hajtonak. Egy vadászatra egy megbízható ember húsz forintot kapott meg egy nyulat. Nem tagadja, Rákosiék reggelijének a maradékát is megette. Rajta kívül a villában alkalmaztak még háztartásvezetőt, szakácsnőt, szobalányt, egy vagy két kertészt (télen ő kezelte a kazánt) és bejáró mosónőt. Inas nem volt. Bár alaposan megválogatták, ki kerülhet ebbe a körbe, megtörtént, hogy az ÁVH-nak kellett jelentést készítenie a locsógó mosónőről.

A beköltözés után kibővítették, bombabiztossá alakították át a pincét, több szoba épült a föld alá. Ekkor került golyóálló üveg RM hálósobájának ablakára. 1956-ban készült néhány fénykép a Rákosi-villáról. A tetőn rádióadó antenna és tévéantenna látszik. (A „zeneszekrénybe” építették a kis képernyős tévét.) A normál filmek vetítésére alkalmas gépszobát 1951-ben tapasztották a nappalihoz. A három vetítőablak fényképéről azt állította a felvétel készítője, hogy az egyik lukon lefotózták a látogatókat, a másikon szalagra vették a beszélgetést, a harmadikból pedig géppisztolyos ávos leste a látogató minden mozdulatát... Készültek képek a tizenkét méter mélyre ásott, akkumulátorteleppel, légszűrővel, telefonnal felszerelt, kétágyas bunkerről is. A mosdó fölötti szegényes tükrös szekrényen megkopott a foncsorozás, a Sztálin halála utáni békésebb időben már nem igazán törődtek a bunkerrel.

Kónya Lajos Kossuth-díjas költő 1950 végén felköltözhetett a Lóránt útra, Rákosiék szomszédságába, a sorompón kívüli első házba. 1951 nyarán a költő hetvenhét éves, nagyothalló apja meglátogatta őket, és amikor első nap elindult, hogy a környékkel ismerkedjen, a sorompó előtt egy őr a combjába lőtt. A segítségére siető menyét a közelébe sem engedték. Aztán egy őrnagy bocsánatot kért a történetekért, mondván, hogy bárki álcázhatja magát öregembernek. A költő levélben tiltakozott Rákosinál. „Gyerekeim már félnek az udvarra kimenni. Téli tüzelőnk felét ellopták, húsz méterre van az öröktől, fényes

nyári időben ellenben lelövik az apámat.” Később Kónyáék macskáját is lelőtték. Talán ő is ellenség volt? Bocsánatot kértek, és megkérdezték, milyen macskát vegyenek helyette.

RM magánéletének nagy a legendárium. A villájukkal szemben lévő telken félbehagyott, oszlopos épület torzójáról elhíresztelték, hogy ide épült volna a nyári lak. De ki hallott olyat, hogy a nyári lakot valaki az út túloldalára teteti? Konkoly Kálmán, a Bécsben németül megjelent *Rákosi Mátyás titka* című könyvében (1962) még a „pompás kastélykert” helyét sem tudta. „A falat rózsaszínű márvány burkolta”, illetve „a mennyezetig tölgyfa burkolat fedte”. A nappaliban két velencei csillár lógott, a vitrinben állt RM zsebkése, amivel „húsz éven keresztül ette a kenyerét a szegedi Csillagbörtönben”. „Egy lakáj szolgált ki minket térdnadrágban és fehér harisnyában.” „A fürdőparadicsomhoz hasonló fényűzést még nem tapasztaltam... Rózsaszínű fürdőkád... falba épített szekrények, külföldi fogasztákkal, szappanokkal, púderrel és hajvízzel... elektromos hajszárítóval.” Meg aranyfésűvel!

Csak hogy a kommunista vezetők első garnitúrája általában puritán volt. Egy homo kominternikus számára a földi hívságok megvetése is világnézeti ügy. Szégyennek számított pénzzel foglalkozni. De ez a puritánságuk képmutató is volt, hiszen gyakorlatilag ingyen kapták a reggeli zsömlét is. A csúcson lévőknek kommunisztikus ellátás dukált: képességeik szerint dolgoztak, és szükségleteik szerint részesültek a javakból. A PB-tagok fizetése ötször-nyolcszor annyi, mint a háztartási alkalmazottaik, vagy egy munkás fizetése. És nekik még a háztartás nagyságától függő élelmezési költség is járt. Húsz-harminc kiemelt családot központilag láttak el. A gondnok naponta beszólt a pártellátóba, hogy mire van szükség, és egyedül Rákosiéknak házhoz is szállították. 1945 után évtizedeken át nem sok magyar ehetett borjúhúst. A kivételezettségen kívül mindenből hiány van. Narancsot a gyerekek többsége nem is látott – a „másodrangú” vezetők és feleségük csenték is tőlük. Kongresszusok, fogadások alkalmával RM is ajándékozott a nőknek narancsot. Volt, aki ereklyeként őrizte a felére-harmadára aszalódott gubacsot.

A lakás – 1950-től fogva általában budai villa – ingyen járt. Nincs lakbér, van háztartási alkalmazott, gondnok, házmester – legfeljebb három alkalmazott –, és kapták a tüzelőt, fizették a közüzemi díjakat. A párt költöztet, állja a berendezést (nem boltban vett bútorokkal, szőnyegekkel, képekkel), meg fizeti a karbantartást. Az üdülés az egy háztartásban élő családtagoknak is ingyenes. Ennek ellenére a szemfülesebbek sem dőzsölnek, de anyagi gondok nélkül élnek. Az édes életre idejük sincs. Néhány feleség azért urizál. Ha valahol lát egy sziklakertet, neki is kell. (A Rákosi-óvodák óvónői panaszolták, hogy nem bírnak a három táborra szakadt kádergyerekekkel. Az első csoportba tartoztak azok, ahol a ház előtt a „skatulyában” ávós állt, a másodikba, akiknél csak rendőr, és a maradék az óvodabusszal közlekedők csapata. A pedagógusok féltek a káderszülőktől. RM meghallva mindezt, azon kesergett, hogy mi folyik a „neve alatt”).

A hajdan szegény kisfiút annyira megzavarta a „gazdagság”, hogy rájátszott a puritánságra is. A szódavizes üvegen megjelölte, mennyi volt benne, nehogy másnap újat kezdjenek. Figyelmeztetni kellett, hogy ne járjon zsíros kalapban. Amikor a Szabó József utcai lakás kiült bőrgarnitúráját kicserélték, RM dühösen visszavitette a régit. Nem a luxus filmvetítés került igazán sokba, hanem a nyolc-, húsz-, majd a hetven tagú őrség! Eközben a gondnok nemcsak RM cipőit javíttatta, hanem az ingeit is újra galléroztatta a hátából. A foszladozó nyakú télikabátot szinte lelopták róla. Nem engedte, hogy szabót hívjanak: a régi után készítették az újat, és amikor megvolt, a kopottat eltüntették. A cipőkkel hasonló tortúra játszódott le.

Bár Balatonaliga nevű község nem létezik, az idetelepített pártüdülőben négy évtized kommunista pártmunkásainak a többsége megfordult, az éppen regnáló PB-tagoknak pedig ilyen-olyan vízparti házai voltak itt. Állítólag 1948-ban azért esett a választás épp Aligára,

mert a háború előtt elkezdtek itt két üdülőt építeni, de csak az alapozásig jutottak. A párt kisajátította a települést, és befejezte az építkezést. A nyári házakból kitelepítették az embereket, de másutt választhattak maguknak az elhagyott üdülőkből. Barátságos ávósok költöztették a tulajdonosokat, és a buldózer már kezdte is a bontást; csak a jobb állapotú házakat hagyták meg. Ezek lettek a főnöki villák, amelyeket 1949 tavaszán osztottak el közöttük. Az épületek többsége háború előtt emelt penészes, vizes házikó volt. A vaskerítéssel körbevett legjobb villa Rákosié lett, a szomszédjába Gerő került. A bástya formájú házra azt mondták, legyen a Farkas Mihályé. A mellette lévő sokablakos villa a Rajké stb. Minden PB-tag „villatulajdonos” lett, sőt néhány kivételezett miniszter is. (A rosszul fizetett pártalkalmazottak egyik kiváltsága az ingyenes üdülés volt itt és a párt többi üdülőjében.) Aligán a Rajk-per után a vezetők rezervátumát elnevezték Aliga I-nek, és elválasztották Aliga II-től, a pártmunkások üdülőjétől. A PB-tagoknak külön ebédlője is volt. Rákosiéknak pedig a gondnok felesége főzött. Bár az aligai üdülőt géppisztolyos őrök védték, Rákosira külön őrség is vigyázott, és a villát 1950-ben előnevelt fenyőfákkal ültették körbe. A ház két oldalán reflektor pásztázta a vizet, nehogy arról megközelíthesse valaki.

Egy ifjú PB-tag felesége így beszélt erről a világról: – 1950-ben mi is kaptunk Aligán egy kis házikót. Ilyen-olyan őrök során engedték át a kocsit; a hűtőszekrény tele volt gyümölccsel, édességgel, és természetesen grátisz kaja is járt. Volt egy gumicsónakunk, amit levittünk Aligára. Ahogy elkezdtünk evezni, abban a pillanatban egy motorcsónakból ellenőrizték, hogy ki ül a csónakban. Azt hiszem, senki nem akart felrobbantani senkit, de ilyen légkörben éltünk. A kvartett – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai – Aligán is megtartotta az egy lépés távolságot. Nem volt fraternizálás.

RM rendkívül tisztelte a genetikát tagadó orosz Liszenko „tudományát”. Ültetgették is neki azokat a citromfákat, amelyeket tőle kapott. Mivel a balatonarácsi klíma „felel meg” nekik a legjobban, rézsűs gödrökbe rakták őket. RM szerint ez fagyálló fajta, nem kell vele semmit csinálni, csak nádpallóval letakarni, ám a háromnegyede kifagyott. Erre a kertész Sopronhórpácsról összeszedte az összes citromcsemetét, és elültette őket a kipusztultak helyére, és átrakta rájuk az orosz címkét is. RM aztán boldogan közölte: ugye, mondtam, hogy beválik! Le is bontották az arácsi üvegházat, betonalapzatát feltöltötték földdel, mert „kitűnően alkalmas lesz citrom- és narancsfák ültetésére” (1951).

– Az aligai szezont Rákosiék már májusban megkezdték; szombatonként délután indultak és vasárnap kora este jöttek meg – mondta a gondnok. – A Mátyás király úti KV-üdülőben állandó szobájuk volt, de ott ritkán éjszakáztak. Rákosi vadászni elég sokat járt. Ilyenkor kaptunk nyulat, őzet, amit a szakácsnők elkészítettek az őrségnek, ha több volt, hazavittek belőle. Egy alkalommal két élő fécánál jött haza, elvittük őket az állatkertbe, mint Rákosi elvtárs ajándékát. Mászor egy őzikét hozott, és ekkor az elvtársnő is velünk jött az állatkertbe, hogy megnézzék a férje ajándékait. Ő többször meglátogatta az ajándék állatokat, sőt hétköznapi kijárt az állatkertbe festegetni.

RM hatalmi meg egészségügyi okok miatt vadászott. Bár szeretett fecsegni, „vadászkalandjai” nem voltak. Nem érintette mélyen ez sem, mint a politikán kívül semmi sem. Sőt egyszer elkezdte „ütni a tüzet” (RM) a vadászó párttitkárok ellen: tőlük „a fegyvertartási engedélyt meg kell vonni, azon kívül pártvonalon is felelősségre kell őket vonni”.

– Akik régen ekkora poszton voltak, nem ölelgettek meg, nem ültek le velem beszélgetni. Ha volt is köztük néhány kutyaütő, általában szerényebbek voltak, mint a hajdani urak – súgta meg 84 éves korában, még a rendszerváltás előtt Berek János gemenci fővadász, aki szinte az egész XX. századi magyar elitet vadásztatta, Bethlen Istvántól kezdve Gömbös Gyulán, Kállay Miklóson, Rákosin át Kádárig. – Rákosit nem bírtam, bár csibészes kedvű zsidó ember

volt, mégsem szerettem, nem tudom, miért. Jöveteléről külön autó hozta az értesítést. Aztán megérkeztek a szekszárdi ávósok, majd a pestiek. Képzelve, mentünk a bőgő bikára gyalog cserkészúton, és kilenc ávós kísért bennünket. Az embernek arra is kell vigyáznia, hogy egy kicsi gallyra rá ne lépjen, mert a bika a legkisebb pattanást is meghallja, ezek meg tördelték az ágat... Erre nem vigasz, hogy Rákosi jópofa. Cserkészúton tizenegyen, amikor a tehén az embert már egyforintnyi lukon meglátja! Az egyik a géppisztolyt csattogtatta, a másik az orrát fújta, a harmadik vizelni állt meg: mégis meglövettem Rákosival a bikát! Szalonkázni könnyű volt vele. Ott táncolhattak is a palik mellette, mert a szalonka a levegőbe gyűtt, de szarvasra egy hadtesttel menni? Egyébként talán háromszor-négyszer járt nálam. Nem volt vadász, de ha odamegy az ember ahhoz a bikához harminc-negyven lépésre, és megtámasztja a fegyvert, nem tudomány egy ekkora állatba belelőni.

(Állítólag egyszer elvitték Rákosit disznóvadászatra, és nem volt egyetlen disznó sem, pedig két nappal korábban átfésültették ávósokkal az erdőt, és akkor még csak úgy nyüzsgött a sok disznó.)

– Nem volt vadász, de fegyelmezett ember volt – erősíti meg a gyulai vadászati vezető is –, csak arra lőtt, amire engedélyt kapott. Gyulajra sűrűbben jött, mert Aligához közelebb esett. Előfordult, hogy két napig maradt, közben esett, és az öreg páncélozott kocsija helyben süllyedt vagy nyolc centit. A háztól elindult, aztán belekeveredett egy dagonyás részbe. Hordtuk a kerék alá a gallyat, de kipörgette. Rákosi kiszállt, a négyéves fiam meg hátratette a kis kezét, és egyszer csak megszólalt: apu, hogy dolgoznak a kommunisták, hogy el tudjanak menni! Minden erőnket latba vetjük, válaszolt neki Rákosi. Végül csak kiment a kocsí. Egy óra múlva ott voltak a járásai meg a megyei pártbizottságról, meg az orosz katonák is, hogy megsüllyedt Rákosi kocsija...

Egy alkalommal, a feleségével meg annak a katonatiszt fiával jött. Az csak annyit tudott magyarul: „Paprikas krumpli matyar munkaskoszty!” Az igaz, feleltem neki, csak a magyar munkásnak nem jut egy hónapra sem annyi kolbász, amennyit belerakattál a gyulaiból a feleséggel! A paprikás krumplit szerette, meg a vodkát.

(RM „vadászszenvedélyének” nemigen maradtak fenn dokumentumai. A pártörség vezetője – az erdőhivatal munkatársának álcázva – készítette elő a hortobágyi vadlibavadászatot. A Rákosinak küldött jelentés még arra is kitért, hogy a gazdaság igazgatója „megbízható munkáskáder”. A vadászat hajtói ávós tisztek, többnyire az örség tagjai voltak, „akik egyúttal a biztosítást is csinálják”.)

A megyei titkár is elkíséri Rákosit a fácánvadászatra. A bokrok mögül fölrepül egy fácán, RM lő.

– Csoda! – kiáltja rajongó tekintettel a titkár. – Hallatlan csoda, Rákosi elvtárs! Telibe találta, az meg csak repül, csak repül...

Ha hétvégeken Rákosiék általában kirándultak is valahova, otthonülők voltak, alig fogadtak vendégeket, és csak a hivatalos ünnepségekre jártak. Vorosilov és még néhány szovjet vezető, meg a magyar pártvezérkar fordult meg náluk. Olykor akadt látogatója Fenyának is. (A villában tartóztatták le Szakasitsot, majd Péter Gábort és a feleségét, Simon Jolánt, RM titkárságának a vezetőjét.)

A kiterjedt – és Biróvá átkeresztelt – Rákosi rokonság nemigen forgolódott a Lóránt úti villában. RM nem élt családi életet, nem is volt rá ideje. Állást adatott nekik, de rokonait – nyilvánvalóan az ő tudtával – többnyire távol tartották tőle. Nővére, Jolán 1949-ben azt írta neki, hogy vecsési „házát” képtelen rendbe hozatni, pedig „se villany, se kályha, se kerítés”. 62 évesen lépcsőn járni – „én, aki nem látok” –, „a kút messze, WC sehol, egy centiméter

járda nincs, [se] baromfiól, se disznóól”, pedig nyolcéves kora óta dolgozik, ráférne „egy kis nyugalom”. RM nem is válaszolt, Jolán ebben a házban halt meg. Rendszeres – sőt tisztességtelenül bőkezű – támogatást csupán Fénya SZU-ban élő, első házasságbeli fia és családja kapott. Csak úgy emlékeztek rájuk, hogy mindig üres bőrönddel érkeztek és teli bőröndökkel utaztak el. Hozzájuk képest RM fogadott fiát, Vologyát szinte elhanyagolták. Nem is nagyon szeretett otthon lenni, ha Moszkvából megjött, néhány nap múlva fordult is vissza. Amikor elcsent egy-két üveg italt, mert ment a barátnőjéhez, a gondnok hagyta, hadd vigye, jusson neki is valami. (Fénya Magyarországon aranyifjú életet élő fia ellopott négy herendi vázát a balatonaligai pártüdülőből. Aligai kollégája riadt telefonja után a gondnok Ljovák bőröndjében megtalálta... Az anyja engedélyével Ljova válogathatott a „kincses ládában”, és megkapta Tito perzsaszőnyegét is. A felesége Milocska Budapesten szült, és babakocsitól kezdve villanybojlerig mindent bevásároltak. A Keleti pályaudvaron megraktak egy vagont, így mentek haza, Moszkvába.)

A kádéréletről egy ifjú PB-tag felesége elmondta, hogy nem maradhattak gyönyörű háromszoba-hallos lakásukban, mert „nem elég biztonságos”. – A gazdasági osztály üres villákat mutogatott. Meglepődtem, mennyi az üres ház. Azt hittem, hogy ezek nagytőkések meg arisztokraták elhagyott lakásai. Az eszembe sem jutott, itt közben mások is lakhattak. Végül a legkisebbet fogadtuk el a Cserje utca 21. alatt; háromszoba-hall, alagsor, mosókonyha – a többiekhez képest meglehetősen szerény. Közben „lendületből” medence is épült, így mire beköltöztünk – mint később megtudtuk, Kádár villájába –, már ott állt az úszómedence. A legkisebb rossz érzésünk sem volt amiatt, hogy mi épp ebbe a villába kerültünk, mert a férjem annyira nem tudott a perek hamisságáról, hogy épp Kádár letartóztatásakor zokogva jött haza: megint kiderült valakiről, hogy áruló.

Kádárék után a cseresznyefából készült beépített könyvespolc és az íróasztal maradt. Meg a tizenkét személyes meissení étkészlet, ami nekem egyáltalán nem kellett, pedig ha elhozom és eladom, most sok pénzem lenne. A beköltözés után folyton jöttek a gazdasági osztályról, hogy hoznának ezt meg azt, ami ellen állandóan tiltakoztam, ez engem irritált. A lakáson természetesen volt K-telefon. (Titkos, négy hívószámú külön vonal a titkárságok és a fontosabb vezetők lakástelefonja. – *P. Á.*) Aztán a kényeztetés, meg a titkolózás, meg a szigorúan bizalmas, meg a belügyi kutya – akinek a belügy hordta a kaját. Igen, úgy hordták a kutyakosztot!

Mindenki legalább ezredes volt meg tábornok – otthon voltak a katonaruhák. A régi barátoktól természetesen elszigetelődött az ember. Ebben a röstelkedés is szerepet játszott, ami azonban göggel párosult: hisz annyit dolgozunk ezért a népért, hogy megérdemljük a mentesítést az életvitel nehézségei alól! A barátok is úgy érezték, hogy na, ezt már nem. Amikor először lehetett felgyújtani a kerti lámpákat, és minden olyan gyönyörű volt – a virágok, a medence –, megmutattuk egy barátunknak, aztán nem mutogattunk, és nem is jöttek. Megjegyzem, aki azt mondja, nem jó egy villában felébredni, lemenni, ruha nélkül úszni, utána a gyümölcsfáról a gyümölcsöt enni, majd elmenni az osztályharcba, annak nem kell hinni. Ez kellemes még akkor is, ha az emberre a világforradalom terhe nehezedik. Ehhez az életmódhoz járt az ingyen lakás, az ingyen fűtés, az ingyen háztartási alkalmazott, az ingyen kertész; nekünk semmi mást nem kellett fizetnünk, mint az élelmiszert és a ruhát, cipőt. De az élelmiszer-vásárlás sem üzletben történt: be kellett telefonálni, hogy mit kérünk, aztán hozták. Kaviár nem volt, de borjúhús igen, és szuper borok. Volt még vásárnaponként grátisz ebéd a KV-üdülőben. Mi akkor voltunk a csúcson, amikor a magyar párt talán leghülyébb vezetése jött össze. Ifjútörökök? Ugyan már, azt sem tudták, mi az, hogy török! Sok feleség egy jobb cseléd lány színvonalán sem állt. Tudja, mi az az A-büfé? A Parlamentben a fogadásokon nekünk mindig az A-büfébe szólt a meghívónk, ott volt libamáj

és egyebek – szigorúan elválasztva a többi büfétől. Egyszer volt olyan ötletem, hogy megírom az életem *Az A-büfétől a népbüféig* címmel, de aztán letettem róla. Nincs az a jó, és nincs az a rossz, amit egy idő után az ember ne szokna meg, ha fanatikus. Ugyanúgy elfogadja a kiváltságot, mint az áldozatot. Abban a légkörben tényleg úgy gondoltuk, hogy határozataink valóságosak. Hittünk bennük, biztosak voltunk benne, hogy csak egy még újabb határozat kell, és akkor még jobb lesz!

A hazai káderéletet a későbbi miniszterelnök, Hegedüs András így festette le: „Az egész rendszert úgy építették fel, hogy a kádereknek ne legyen kiútjuk. Egzisztenciális kiútjuk. Azt akarták elérni, hogy az ember csak mint pártfunkcionárius élhessen – vagy csak így tudja elképzelni az életét. Első élményem az volt a pártközpontban, hogy telefonáltak a gazdasági osztályról: menjek át, gatyákat osztanak. Kaptam is azonnal négyet.” „Volt egy pártáruház. Ide nem mentünk be, hanem betelefonáltunk, és a megrendelés alapján hozták az árut... Mindig szégyelltem olyan dolgokat venni, ami luxuscikknek számított. Így például jobb borokat, jó konyakot nem rendeltem. Narancsot a gyerekek miatt, igen... Párizsit szoktam rendelni, és nem drága kolbászokat... A pártszabóságnál rendelhattunk ruhát... Ennek a rendszernek van egy igen kemény belső logikája, melyhez hozzátartozik az egyén teljes kiszolgáltatottsága. Ha ugyanis kiesik az ember az állásból, elveszti a beosztását, egyik pillanatról a másikra nincstelen lesz, semmi sem az övé.”

Ha valakit letartóztattak, az ÁVH értesítette a gondnokságot, hogy kéri, hogy ezt és ezt a lakást utalják ki. Új bútort csak az új házakba vettek, különben ugyanazok jártak körbe-körbe. Egy lakberendezőnő segített a feleségnek a válogatásban. Festményt se vettek, volt a körforgásban elég. Mindent elintéztek.

Rákosiék kiadásairól nem maradtak fenn elszámolások, fizetési jegyzékek sem. Ami van, maga a rejtély: „3 darab, azaz három darab aranytömböt átvettem Simon Jolán elvtársnőtől. 1951. július 2.” Fogalmunk sincs, hogy kerülhetett közel 40 kg arany RM titkárnőjéhez. Ha valaki tudni szeretné, mibe is került RM és a familiája fillérre az országnak, nem tudhatná meg. Ez amúgy is kiszámíthatatlan. Megnyomorított életek százazrei – milliói? –, pár mázsa narancs, tízezrek diplomája, néhány száz kivégzés, egy Népstadion nem összevethető tételek.

5. Rajk-per: „gyanúsak a soványak”

Rajk László tragédiája elintézhető azzal is, hogy a „népszerűtlen gnóm”, a „nem magyar” RM nem tudta elviselni „a nőknek tetsző, szép szál magyar” közkedveltségét, ezért kivégeztette. Ennél azért jóval többről volt szó.

Rajk László 1949-ben, negyvenéves korában, egy műper áldozataként vált világhírűvé. A székelyudvarhelyi csizmadia tizenegy gyermekének a becsvágy és az összetartás az öröksége. Lajos orvos, Jenő mérnök, Endre és Gyula tisztviselő. Gyula 1924-ben Budapestre hozza a jó eszű, 15 éves Lászlót; és Endrével együtt taníttatják. László magyar–francia tanárnak készül, Franciaországba is kijut, hogy a nyelvet gyakorolja. Egyetemi évei alatt óraadásból, borítékcímkézésből, fordításból él. Endre azt írta róla: „lobogtak szemében az önértzet, a büszkeség és a makacsság lángjai”. Húszévesen fordul a baloldal felé. 1931-ben a kommunista ifjúsági szövetség és a párt tagja lesz. Több ízben őrizetbe veszik. Szerencsés testi- és lelkialkata, lelkesedése, elkötelezettsége, céltudatossága, szuggesztivitása népszerűvé teszi. A kötelességérzet fanatikusa. Az 1935-ös tömegsztrájk után, pártutasításra, külföldre menekül. „Firtos” László 1937-ben csatlakozik a spanyol polgárháború önkénteseihez. 1938 nyarán megsebesül, félig gyógyultan társai közé áll, fedezik a lakosság menekülését. A polgárháború után két évvel, 1941 nyarán szabadul francia fogságból. Németországi

munkára jelentkezett. Augusztusban hazaszökött, de már októberben letartóztatták. 1944 végén kiszabadították, és hamarosan a párt titkára, az ellenállás egyik szervezője. Decemberben újból lebukik, de a rendőrség nem tudja, hogy ő a halálra keresett „Kirgiz”, így a nyilas államtitkárrá előlépett bátyja, Endre eléri, hogy ügyét polgári bíróság tárgyalja. Életben marad, és az MKP büszkén köszönti őt, „aki a magyar kommunista becsületet társaival együtt mindvégig makulátlanul megőrizte”. Az egyenes derekú, vékony dongájú férfi RM egyik helyettese lesz. Művelt, céltudatos és puritán. Mongolos arccsontja, mélyen ülő szeme, nyílt mosolya megnyerő. Maximalista: beosztottai inkább tisztelik, mint szeretik. Közülük a legnevesebb, a gondolkodó Bibó István kiemeli, hogy társaival ellentétben Rajknak „emberformája volt”. Pedig keménykezű, fanatikus kommunista. Belügyminiszterként a nevéhez fűzik 50-60 ezer „reakciós” köztisztviselő elbocsátását, a Magyar Közösség „felgöngyölítését”. 1948 júniusában azt vizsgálja, hogyan lehetne a falvakból eltávolítani „a reakciós elemeket”, de mielőtt célba érne, őt távolítják el a Belügyből. A külügyminisztérium bukás. 1949. május 30-án letartóztatják. A szeptemberi tárgyaláson hamis vádak alapján több társával együtt halálra ítélik, és október 15-én kivégzik.

Péter Gábor már az illegalitásban féltékeny volt Rajkra, mivel: „többet tart magáról, mint amennyit ér”. 1946-ban az önérzetes Rajk lett a belügyminiszter, és eszébe sem ötlött, hogy paraszt gyűjt a fejére, ha beleszól a rendőrség államvédelmi osztályának irányításába. Foglalkozhatott volna a közigazgatással is, ám a hatalmi összecsapások idején fontosabb volt az ellenség fölszámolása. Ráadásul az államvédelmi osztály munkáját ő is – akárcsak Rákosi! – minisztériuma gyöngye pontjának tartotta. Ez is arra sarkallta, hogy segítsen az ÁVO irányításában. De utasításait PG úgy élte meg, hogy Rajk semmibe veszi őt, pedig csupán értékén kezelte. De a monománia Rajk éberségét is elaltatta. Egy miniszternek egy „államellenes összeesküvés” esetén sem ildomos belekotyognia a vizsgálatokba. Fel kellett volna figyelnie rá, hogy a nyomozóknak tartott többórás eligazításairól Péter tüntetően távozik, az ÁVO szabotálja az utasításait és titkolózik előtte. Sőt Péter azt pedzegette, hogy „Rajk ellenség”. Végképp meggyűlölte, mikor jelöltet talált a helyére, az ÁVO élére.

Rajk figyelmen kívül hagyta RM politikai rendőrséghez fűződő különleges vonzalmát is. Pedig nem titkolta, hogy kedvét leli a detektívesdiben. Rajknak legkésőbb az 1947-es választások tájékán észre kellett volna vennie, hogy az ÁVO irányításában nem ő, hanem Farkas RM meghosszabbított karja. Az a Farkas, aki csak efféle bizalmi poszton válhatott nélkülözhetetlenné. Persze Rajk a világért sem akart a párt, vagy RM vonalától eltérő politikát érvényesíteni! Magyarországon nem volt semmiféle hatalmi harc. „Rajknak nem volt külön vonala” – ismerte el RM is (1962). A választás után második, harmadik emberként emlegették, és a féltékeny FM kezdett áskálódni ellene: „a belügy nincs a párt kezében”, „idegen ez a Rajk a pártban”, és Péter Gábort uszította ellene. Az ármánykodásból RM sem maradt ki. Több alkalommal közölte Péterrel, miről döntöttek, mit fog majd Rajktól megtudni, és megígérte: „majd én elintézem, hogy maga altábornagy legyen”. Péter megértette, hogy többet megengedhet magának, mint más. Bár RM kedvelte, ha emberei áskálódnak egymás ellen, mégis leszidta Pétert a PB-tag belügyminiszter elleni intrikák miatt, mondván, hogy Rajk a „felelős az ÁVO munkájáért”. 1947 decemberében aztán Kádár a titkárság elé vitte a Rajk és PG konfliktusát. RM pártellenesnek ítélte Rajk magatartását, és felvetette, hogy le kellene váltani. Ezért FM tovább intrikált, Péter pedig leírta: Rajk „széthúzást kelt” az ÁVO-n, és kérte, válasszák le őket a belügyről. Majd egy újabb feljelentésben elpanaszolta, hogy minisztere a besúgók listáját napokig az aktatáskájában hurcolja, és „állandóan érdeklődik, ki informálja az oroszokat”!

Aztán 1948 júliusában Gerő, Farkas, Révai és Kádár jelenlétében RM váddá emeli PG jelentését: Rajk gátolja az államvédelem munkáját! Farkas kontrázik: „mi, akik Moszkvában

voltunk, tudjuk, hogy aki az állambiztonsági szervek munkáját gátolja, az ellenség”. Egyedül Révai nem hitt ebben. RM közölte Rajkkal, hogy „a párt” bizalma megingott benne, ezért külügyminiszter lesz. (Rajk feleségét is leváltották a Nőszövetség éléről, mert a rossz elvtárs hozzátartozója szintén rossz; vagy azért, mert tudott arról, hogy az illető rossz, és hallgatott, vagy azért, mert nem vette észre.)

Rajk leváltásával elkezdődött a heterogén tömegpárt egységbe gyúrása. A Moszkvában készült „Életrajzi jelentés Rajkról” kész vádirat. Többek között azt állítja, hogy a SZEB megszűntetése után Rajk „követelte a Magyarországon működő szovjet ügynöki hálózat átadását”. Külügyminiszterré bukása után Rajk hazament pihenni a szülőföldjére. Tizenkilenc éves korában járt Erdélyben utoljára. Azóta már húsz év telt el, és a felesége gyermeket várt. Bár érzi a nyomasztó légkört, gyanútlanok.

Aztán 1948 őszén történt valami, ami csavart egy kicsit talán a világtörténelmen is, de Kelet-Európa és Magyarország történelmén mindenképp. Sztálin finoman megérdeklődte Rákositól (is): „Magának nincsenek trockistái?” (A szovjet párttörténet szerint „a renegát Trockij” maga a sátán). RM tagadta, hogy Magyarországon lennének trockisták, ám hamarosan megtudta, hogy az ÁVH magyar „trockista csoportokról” készített jelentése nevek és esetek sorával hazudtolta meg. Rádöbrent, hogy az ÁVH nem csak az ő kinyújtott karja! (RM, 1962: „Formálisan szabad kezem volt, de formálisan Péter Gábor megtagadhatta az én utasításaimat.”) Mindenekelőtt az izgatta, ki adta át az oroszoknak a jelentést? Kiderült, hogy szovjet megbízásból készült! A hír lebénította. Hónapokig semmit sem tett a trockisták felszámolására, inkább Péter Gáborral és helyettesével, Szücs Ernővel szeretett volna leszámolni, de nem mert. Az ÁVH jelentése szerint az újságíró Justus Pál a „magyar Trockij”, aki már 1946-ban azt mondta: „Csak egy pogrom hiányzik ahhoz, hogy Sztálin cárnak kiáltassa ki magát.” De RM tudta, nem nevetetheti ki magát azzal, hogy egy „firkaszt” nevez a párt legfőbb ellenségének, még ha szocdem is! Justus kis pont ahhoz, hogy vele bebizonyítsa, híven áll a vártán! Csak előremenekülhetett. Főképp, hogy a Kominform magyar referense és a budapesti szovjet nagykövet megállapította: „a trockisták beférkőztek” a KV-ba (Justus KV-tag), és Rákosiék elnézők a Nyugatról hazatértekkel szemben!

Sztálin azt is mondta Rákosinak: „Különösen azokat nézzék meg, akik a jugoszlávokkal voltak összekötöttesben.” Vagyis útmutatást adott, csak épp nevet nem említett: a saját bűnöseit mindenkinek magának kellett megtalálnia! (Gerő, 1962: a Rajk-ügyet Farkas és Rákosi kezdeményezhette, Sztálin nemigen adott erre utasítást, „de jól ismerte a dolgot”. RM: „[A Rajk-ügy] nem magyar dolgokból keletkezett. Ez nekünk eszünk ágában sem volt.” Szuszlov, 1956: „A Rajk-ügy a Jugoszláviával való szakítás következménye, e nélkül nem történt volna meg.”)

Az 1949. május 12-én kezdődő perben az volt a vád a korábbi belügyminiszter ellen, hogy „Títóval közösen összeesküvést szőtt a kormány megdöntésére, és meg akarták gyilkolni a párt vezetőit”. A vádlott beismerte, hogy már „a háború alatt az angol–amerikai kémiszervezetek szolgálatába lépett”, és tőlük tudta meg, hogy „Tito titkos ügynök”, az ő utasításukra vette fel a kapcsolatot a jugoszlávokkal. Vigyázat, minden azonosság ellenére ez még nem a Rajk-per, hanem az ő letartóztatása előtt elkezdett albán Kocsi Dzodze pere! (Utólag RM joggal mondogatta, nem kizárólag Magyarországon léteztek koncepciós perek. Ám abból, hogy ilyen pereket másutt is rendeztek, nem következik, hogy akkor „ezek a világ legtermészetesebb ügyei voltak”. De ha Gottwald, Cservenkov, Bierut, Csoj balszán, és szinte mindegyik uralmon lévő kommunista párt vezére eltűrte – elkövette! – ugyanazt a bűnt, akkor elsősorban azzal a rendszerrel volt alapvető baj!)

RM fél év alatt döntötte el, hogy válaszol a trockisták miatt őt ért támadásokra. Bár Gerő internálást javasolt, ezt RM kevesellte. Ilyen súlyos vádnál Moszkva szemét nem lehetett kiszűrni ezzel. De ki legyen a vádlott? A képlet egyszerű: minél nagyobb súlyú ügyet akarnak, annál magasabb rangú vádlottra van szükség. Ha Rajk nem olyan megbízható, ha nem alkalmas belügyminiszternek, és nem akad bele PG botló-drótjaiba, másra kerülhetett volna a célkereszt. Perdöntő, hogy mozgalmas élete adataival ki lehetett tölteni a gyanú minden rubrikáját. Nem volt alternatívája. Túl sok ellentétet, másoknál több aktuális gyanút, előítéletet testesített meg; pöre nagyobb hozamú is lett, mint bárkié lehetett volna. Sokat hozott a konyhára, mert: 1. Nem élt Moszkvában, ott senkit sem kompromittálhatott, onnan senki sem szólt érte. 2. Az illegalitásban a rendőrséggel is „kapcsolatba” került. 3. Részt vett a spanyol polgárháborúban, „kalandozott” Nyugaton. 4. Járt Titónál. 5. Értelmiségi volt. 6. Belügyminiszter. 7. Sovány. (Rákosinak gyanúsak a soványak. Egyszer ajánlotta is Rajknak, olvassa el Shakespeare *Julius Caesar*-ját, és akkor megtudja, miért.)

Rajkot Farkas és Péter Gábor kínálta fel Rákosinak, aki először hezitált, hiszen Rajk annyira olyan volt, mint ők! De hogyan sikerült Rajkot úgy vádolni, hogy a vádak ő maga is vállalta? A követi tisztségről a Rajk-ügy miatt lemondó Károlyi Mihály így fogalmazott: „Rajk csak a párt szolgálatában tudott élni... Mihelyt ez lehetetlenné vált számára, csak a halál maradt hátra.” Élete a világgkommunizmusért folyó harcnak volt alárendelve. „Az én erkölcsöm a kommunizmus!” Emiatt vállalták a Rajkok, hogy szinte társszerzői lesznek a pernek. A csapda dupla fenekű. Ha elismeri, hogy ellenség, a Pártot szolgálja, ha viszont nem ismeri el, mindig is ellenség volt. Vagyis csak úgy marad tisztességes, ha vállalja, hogy tisztességtelen! Rajk és társai, meg a számtalan mellékpör szereplői kommunista hitük oltárán áldozták föl magukat. Vállalták, hogy elkövették a semmit, és az őket meggyilkoló pártot éltetve mentek a halálba. RM bízott Rajk elvhűségében! Tudta, másodszor is magához húzhatná a fejét, és arcon csókolva megismételhetné: „Csakhogy itt vagy, Laci!”

Ezek után szinte lényegtelenek a részletek, de a „finomságok” csak ismeretükben érthetők meg. Egy 1947-es „kémjelentés” meggyanúsította Szőnyi Tibort, a KV káderosztályának vezetőjét, hogy a háború alatt, a zürichi kórház ideg orvosaként kétes személyekkel állt kapcsolatban. Ez a „kapcsolat” az volt, hogy a Svájcban élő kommunista emigráns csoport anyagi támogatást kapott egy amerikai unitárius segélyszervezettől. Ám az ÁVH szóhasználatában a „kapcsolat” azt jelentette, ha valaki szóba állt egy nyugati állampolgárral, akkor informált egy kém, vagyis lényegében maga is kém! A sors fintora, hogy az említett unitárius szervezet vezetője (Noel H. Field) szovjet ügynök volt. Gyengécske ügynök, ezért is hagyták az oroszok, hogy a magyarok elrabolják. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy a gyanúsítás hallatán FM és RM rögtön tudta: Szőnyi amerikai kém! Az ávósok szerint az ötlet a pártvezetéstől származik, Rákosiék szerint az ÁVH jelentette, hogy Szőnyi kapcsolatban állt...

A körgyanúsítás miatt tudott ez a gépezet sikeresen működni. Mindenki mutogathatott valaki másra, közben fogcsikorgatva küzdött az „ellenséggel”. Felelősségüket a körgyanú és a meggyőződés erodálta. (Hruscsov, 1957: „Sztálin... amikor törvénysértéseket követett el, mélységesen meg volt győződve, hogy a forradalom vívmányainak érdekében, a szocializmus ügye érdekében teszi ezt.” Farkas, 1957: „Mi abban a legjobb tudatban cselekedtünk, hogy az ellenség ellen harcolunk.”)

Magyarországon a krimiket elsősorban RM gyártotta. A sorsok szövésében Farkas a jobbkeze. RM találta ki, hogy Fieldet Prágába csalják, és a szovjetek hozzájárultak, hogy a csehszlovákok elaltatva átadják az ÁVH-nak. Ez is egy kör. RM védekezhette, hogy bár hivatalosan ő felügyelte, személyesen nem ellenőrizhette az ÁVH-t, nem is hallgathatott ki

senkit, mert a PB megtiltotta, hogy betegye az ÁVH-ra a lábát, nehogy ott valaki meglássa. Pedig Fieldet álszakállban akarta felkeresni, de ezt sem engedték. Nem is volt rá szükség, mert Farkas Péterrel együtt a legbizarrabb elképzeléseit is igyekezett túlszárnyalni.

Field átadásával, tehát az oroszok beleegyezésével indult a lavina. Többnapos verés, koplaltatás után Field nem cáfolta, hogy Szőnyi – akire nem is emlékezett – Svájcban „amerikai ügynökké változott”. De mivel a vallomást visszavonta, ő – a koronatanú! – nem is állt bíróság elé. A „trockista” Szőnyit már Field „vallomása” előtt letartóztatták, sőt helyettesét, Szalai Andrást is (mert „tudnia kellett” főnöke ellenséges tevékenységéről). Mindenki ellen a saját életrajza a vád. És az életrajz kivédhetetlen, ha „átpolitizálják”, bárki biográfiájából vádirat fabrikálható. Csak nyomozni nem szabad a részletek után.

Verés után Szőnyi, kihallgatója kívánságára bevallotta, hogy nemcsak ő, hanem Rajk is kém... Rajk úgy került szóba, hogy „körmönfontan” megkérdezték Szőnyit, kivel szimpatizált. Hát Rajkkal. Szimpátiájából Péter Gábor számára is nyilvánvaló volt, hogy „Szőnyinek Rajkkal volt kapcsolata”! RM azzal küldte Farkast Szőnyihez: „vallja be, hogy amerikai kém és közölje azt is, hogy ki volt itthon a felső kapcsolata”. E megbízás előtt RM még azt táviratozta Moszkvába, hogy a Kominform Titkárság ülésén Rajk képviseli az MDP-t, miközben már kezdték letartóztatni Rajk Nyugatról hazatért munkatársait! Sajtófőnöke, aki a háború alatt angol katona volt, „kapcsolatban” állt a jugoszlávokkal is – tehát egyszerre „imperialista és jugoszláv kém”! –, bevallotta, hogy Rajk a „felettese”... RM kitalálta: 1946-ban az amerikai hírszerzés átadta az egész hálózatát a jugoszlávoknak, és ettől kezdve Rajkot Belgrádból dirigálták. (Ez így szerepel majd a perben és az ítéletben is.)

Noha Szőnyi visszavonta, majd újból aláírta a Rajkra tett vallomását, ez nem keltette föl az éber RM gyanakvását. Az sem tűnt föl neki, hogy bármilyen gyanú ötlött is az eszébe, hamarosan megkapta az azt beismerő vallomást. Nem tűnt föl, mondta később, mert ő csak akkor utasított, ha volt valamilyen „összefüggés”! A beismerések a veréssel voltak összefüggésben. „A verés az ÁVH-nál szükséges eszköz és élni kell vele.” (RM) Az egyik verőcsoport vezetője szerint: vertek, mert az illető „a vizsgálat alatt is folytatni igyekezett az ellenséges tevékenységét” – vagyis tagadott. RM azért kiemelte: ő olyan óvatos volt, hogy felkérte a szovjeteket, ellenőrizték Szőnyi vallomását! Mikor jelentik: „az ügy alaptalan”, RM megkérte Sztálint, hogy a tanácsadók ne akadékoskodjanak!

Május 1-jén Rákosi és Rajk együtt üdvözlik a tribünről a fölvonulókat. A hónap közepén Rajkot még képviselőnek is megválasztják, de két hét múlva, 1949. május 30-án „eltűnik”: letartóztatják. Miközben a *Szabad Nép* azt közli, hogy Rajk előterjesztésére létrehozták a Kultúrkapcsolatok Intézetét, arra utasították Péter Gábort, hogy addig üssék Rajkot, amíg el nem ismeri, hogy imperialista ügynök.

A Rajk elleni vádak nem nyomozói, felderítői eredmények születtek. Klasszikus értelemben vett vizsgálat, nyomozás nem is folyt. A kihallgatásokról, a perekről leírt sok ezer oldalon szó sem esik elfogott kémjelentésről, tárgyi bizonyítékról, rajtaütésről, eredményes házkutatásról. Ehelyett önéletrajzot íratnak vele, velük újból és ismét. Még részletesebbet, még őszintébbet. Ha Rajk valamit mondott, erre rákérdeztek a többiek: az egyik gyanúsított vallomását a másik gyanúsított vallomásával „ellenőrizték”. A Rajk-ügy – de voltaképpen a koncepciók pere – összes „nyomozati eredménye” néhány szerelmi kapcsolat felderítése főnökök és beosztottak között. RM és a „párt szeme” rátapadt minden kulcslyukra. Jól választott időpontban be is hívták a megcsalt férjet és feleséget, vagy mindkettőjüket, és közölték, hogy az ellenség gonosz ügynöke mit tett.

A Rajk-ügy nem féltékenységi dráma a hatalmi mániákus pártvezér és alvezére között. „Rajkban semmiféle olyan adottság nem volt, nekem nem volt konkurenciam” (RM, 1962). Mégis belekerült a perbe, hogy 1941-ben az amerikaiak arra biztatták Rajkot, kaparintsa meg a pártvezetést, 1946-ban pedig az a feladata, hogy szervezzen frakciót RM ellen... Így épült föl a több változatban kiszámított politikai gyilkosság. Rajk éppolyan rituális áldozat, mint az albán Dzodze, a bolgár Kosztov és a többiek. A pereknek az imperialistákat, a cionistákat, az ellenséget kellett bemutatniuk, mindenekelőtt azt, hogy Tito áruló, imperialista ügynök stb. A pör legfőbb nyertese a Titót kiközösítő Sztálin, továbbá a legjobb tanítványává vedlő Rákosi, a riválisait félreállító Farkas Mihály... meg a béketábor. Sztálin politikai arzenáljában kulcsszerepe volt a pereknek, mert gyűlöletet ébresztettek, félelmet keltettek és csatasorba állítottak.

Május végén állítólag Belkin szovjet államvédelmi tábornok közölte Farkas Mihállyal, hogy „Rajk egy Svájcban székelő, és az amerikaiakkal kapcsolatban álló trockista kémcsoporthoz magyarországi rezidense”. Ezt a szovjet államvédelem csak az újjából szophatta, másodszor is jóváhagyva a politikai döntés szülte justizmordot (ezzel Szőnyi „sorsdöntő vallomása” is jelentőségét veszti).

A letartóztatás előtt RM még játszadozott az áldozatával. Legalábbis a Szabó József utcai Rákosi-villa gondnoka ezt állította: – 1949. május 28-án, szombaton Rákosi odajött, aludt egy órát, és velem költötte fel magát. Közölte, hogy jön a külügyminiszter – nekünk mindenkit így említett, a rangjáról, és nem névről –, szóljak a fiúknak, legyenek a közelben, és senki ne zavarja őket! Ezelőtt soha nem mondta, hogy a testőrei legyenek a közelben, nekik a házban már nem volt dolguk, ezt az egy alkalmat kivéve mindig elmehettek. Rajk vagy két órát töltött ott, végül feldúltan elviharzott, és két nap múlva letartóztatták, amiről mi a fiúktól értesültünk.

Még nincs vége. Május utolsó vasárnapját Rákosiék a balatonaligai villájukban töltötték. Délután leutaztak Aligára Rajké is, és találkoztak Rákosiékkal, akik behívták őket. RM érdeklődött a kisfiuk után, megnézte a baba képeit, és megígérte, hogy csütörtökön meglátogatják a gyereket. A második szovjet jóváhagyás hírével RM után loholó Farkas–Péter duó még látta Rajkék elmenni Rákosiéktól. És hétfőn reggel RM a „Titkárság kommunista tagjai” előtt felolvasta Field, Szőnyi meg a BM sajtófőnök vallomását, és Farkas, Gerő, Kádár, és Péter elfogadták RM javaslatát, hogy Rajkot le kell tartóztatni. (Az ítéletet hozó kompániának Farkas adta a „Titkárság kommunista tagjai” nevet. A Titkárságnak Péterrel ellentétben valóban tagja volt még Kovács István, Rajk, a beteg Révai, meg a volt szocdem Marosán és Szakasits.) Bár RM csütörtökön még gügyögni akart Rajk Lacikának, másnap ő maga szerette volna letartóztatni a gyermek apját, de erről lebeszéltek.

RM izgult. Megbízta Kádárt, hogy vigyázzon Rajkra, nehogy a letartóztatás előtt gyanút fogva átlépjen a határon vagy bemeneküljön az amerikai követségre. Ezért Kádár – Rajk Lacika keresztapja – megbeszélésre hívta Rajkot a pártközpontba, majd egy sakkpartit ajánlott neki. Rajkot végül a lakásáról vitték el éjfél előtt. PG azt mondta a válogatott legénységnek: Rajk őrizetbe vételével fontos szakasz kezdődik a hatóság életében... Csöngetésére az anyós nyitott ajtót. Rajk László az esti szoptatás után a négy hónapos Lászlót böfiztette. Az anyós bement hozzá: László, téged keresnek! Ő átadta feleségének a gyereket azzal, ha visszajön, leméri. Rajk Júlia: „Többet élve nem láttam.”

Amikor kiment, 10-12 ember nyomult be a szobába, megragadták kezét-lábát és elhurcolták az ÁVH egyik titkos villájába. A nagy alkalomból megjelent a titkos villában Farkas és Kádár is.

RM a KV másnapi ülésén hallgatott a letartóztatásról, csak délben hívta össze a Titkárságot. Szinte a letartóztatással egy időben elkezdődött a „nagytakarítás”. Mivel majdnem mindenki kinevezését a párt Szőnyi–Szalai vezette káderosztálya hagyta jóvá, a tisztogatás csak önkényes lehetett (Rákosit is jellemzi, hogy egyik Szalai által kiválasztott titkárnőjét is elbocsátották).

Három elítélt került össze egy cellába.

– Te miért ülsz?

– Kritizáltam Rajkot. Hát te?

– Én dicsértem Rajkot. – Na és te? – fordulnak a harmadikhoz:

– Én vagyok Rajk.

A Rajk-ügy vizsgálatát is RM irányította. A kihallgatási jegyzőkönyveket reggelenként PG átküldte neki (és Farkasnak meg Gerőnek). RM gyakran adott telefonon utasításokat, Farkas és Kádár is többször megjelent az ÁVH-n, ahol abban a hitben „dolgoztak”, hogy a párt ügyéről van szó. Az eligazításokon Farkas kémnek, rendőrspiclinek, összeesküvőnek nevezte a letartóztatottakat, és közölte a bizonyíték után érdeklődő ávósokkal, hogy „az őrizeteket a párt megnézte, és azok bűnösök”. Márpedig ha a bizonyítékok megvannak, ők alátámasztják a vádakát!

Rajkot egy héten át szinte szünet nélkül, éjjel-nappal, durva, megalázó hangnemben faggatták. Nem tört meg, egyik kihallgatóját le is váltották („leliberalizálták”). Hiába verték agyba-főbe, attól kellett tartani, hogy haszontalanul meghal. Végül az idegei felmondták a szolgálatot. „Többször sírt”, és kérte, hallgassák meg a vezetők. RM megbízta Farkast és Kádárt, hogy beszéljenek vele. És levelet írt Sztálinnak, miszerint feltételezi, hogy „Rajk egyidejűleg Tito és az USA ügynöke volt”.

1949. június 7-e éjjele fordulópontja Rajk fogyatkozó életének. Ezen a napon szembesítik Szőnyivel meg a volt sajtófőnökével. A szembesítés előtt Péter közölte velük, hogy átírt vallomásaikat kell Rajk szemébe mondani. Majd felhozatta Rajkot, és megkérdezte tőle, miért húzza az időt.

„Rajk: Mindent megmondok őszintén, de azt nem mondhatom meg, hogy én idegen ügynök voltam. Mert nem voltam.

P.: ...Úgy látszik, hogy te nem vagy tisztában a helyzeteddel. Holnap megnyílik a Parlament... a Parlamentnek nem vagy tagja... Pénteken megalakul a kormány. Te a kormánynak nem vagy tagja... Te reménykedsz például a Pártban is. A Pártból ki vagy zárva... Látom, meg vagy lepve... Miért?

R.: Mert a vizsgálat még nincs befejezve és meg vagyok győződve a vizsgálat eredményéről.”

Mikor volt sajtósa bevallotta, hogy amerikai kém, és Rajk a főnöke, ő rászólt: „Nézz a szemembe!”, majd kijelentette, hogy ez „szemenszedett hazugság”. Szőnyit is kérte, hogy nézzon a szemébe... Hátravolt még az éjszaka fénypontja: a kulisszák mögül előjött Farkas meg Kádár, és elkezdődött pár(t)beszédük. (RM azt az útravalót adta nekik: „reggelig feltétlen legyen meg az eredmény”.)

„Kádár: Mi azért jöttünk ide, hogy módot adjunk neked, életedben utoljára a párttal beszélhess...

R.: Én röviden csak annyit tudok mondani, hogy sziklaszilárdan bíztam és bízom a pártban... Semmiféle idegen hatalommal semmiféle kapcsolatom nem volt. És ha velem végig kell

csinálni ezt a procedúrát, amit a vallomások mondanak... ártatlan ember fogja kapni ezt az ítéletet... Én egyet tudok mondani... nem hiszem, hogy [a párt] érdeke legyen, hogy egy ember mártíromságot vállaljon hazugságokért...

K.: ...nekünk nem sok időnk van, egyet mondok: te nem a mi emberünk vagy, hanem az ellenség embere vagy... a mi pártvezetőségünk teljes egyetértésben van ebben a kérdésben...

R.: ...akkor az én számomra más lehetőség nincs, mint az élet befejezése. És ti azt mondjátok, hogy kevés idő... [...]

K.: Hát mondd csak, Rajk, miért nézel bennünket hülyének, hát miért nem a Gerő vagy a Révai vagy a Farkas vagy én ülök a te helyeden?! Miért nem velünk szemben téved tragikusan a párt? Mondd, miért?

Farkas: Titóék is azt mondták, hogy Sztálint helytelenül informálták... Te is ezzel a taktikával dolgozol, Rajk!”

Utána Rajk napokig alig tudott járni, de nem vallott semmit. (Farkas, 1956: „Tagadásában nem azt láttam, hogy ártatlan, hanem hogy annyira elvetemült ellensége népünknek, hogy nem akarja felfedni kémkapcsolatát.”) A verés után Rajk rövid vallomást tett („tudatlanul lettem az imperialista ügynökök eszköze”). Reggel Farkas azzal örvendeztette meg Rákosit, hogy Rajk bevallotta: imperialista ügynök!

Megismételjük: szó sincs arról, hogy a Rajk-ügyben – és az utána következő perekben – valóságos és valótlan elemek keveredtek, hogy ilyen-olyan ügynöki jelentés vagy valaki vallomása tévesztette meg Rákosiékat. Ez egy céltudatosan felhúzott építmény, minden más legenda. A meséket Rákosiék, a részt vevő „szakemberek” magyarázkodása, Kádár érintettsége, a tárgyalás rádióközvetítésén hűledező ország naivitása éltette. A perekben nem a koncepciót keverték a valóságba, hanem a „valóságot” építették bele a koncepcióba!

Nem létezett az ártatlanság vélelme. Ez 1945 előtt sem szerepelt a büntető perrendtartásban. De szovjet jogelv átvétele után vált igazán meghatározóvá, hogy nem a vádlónak kellett bizonyítania a vádlott bűnösségét, hanem a vádlottnak, hogy ártatlan. A bizonyítékot tökéletesen helyettesítette a „beismerő” vallomás. Ráadásul Rajkék bűnösségéről az egész pártvezetés meg volt győződve, és júniusban a KV-t is felvilágosították erről. Rákosi taktikusan átengedte Kádárnak a tájékoztató szerepét. A Kádár-beszámoló aduja egy még nem betanított Rajk-idézet: „Az ellenség rajtam keresztül volt mélyen a pártban... nagyon fáj, hogy így van, de így van.” Feltárta Kádár azt is, hogy a kémcsoport tagjai között „feltűnő nagy számban vannak cionisták” (vagyis zsidók), és a banda „kivétel nélkül gyökértelen, félművelt intellektuelekből áll”.

RM virult: „Amíg kapitalista lesz a világon, addig mindig lesz kém vagy provokátor... tetvek, amit az ellenség tett a munkásosztály testére.” A felszólalásokból újabb disznóságok derültek ki. Szőnyi például egy „kirívó nőre” azt mondta: jaj de csinos! De „milyen ember az, akinek ilyen nő tetszik?” Zárszavában RM azt mondta: „és attól sem félünk, hogy mindenki gyanús lesz, aki él”, mert „és ahol a fát vágják, ott forgács is hullik”. Itt csak forgácsot gyártottak. A KV még az ítélet előtt kizárta a pártból a Trockista ügynököket, és felkért minden illetékest: „vaskézzel tegye ártalmatlanná” ezt a bandát. Justus, a „magyar Trockij” még jelen volt az őt is megbélyegző KV-ülésen! (Farkas Vladimír szerint) Rajk leírta, mi nem igaz a vallomásából. A hosszú levelet PG tudtával Szücs Ernő elégette.)

Az imperialista ügynököket aktívaülések során feszítették keresztre. Az egyiken Farkas elmondta, hogy a párt „szűk vezetőségét” nem lepte meg a kémszervezet léte, és hogy a nyomozást egy értékes közlés alapján indították el, „ami egyetlen mondatot tartalmazott”. A

mérleg egyik serpenyőjében tehát „egyetlen mondat” állt, a másikba kellett volna tenni Rajk László majd’ két évtizedes mozgalmi múltját. Csakhogy az ő mérlegük egykarú volt! És a titokzatos „egyetlen mondatot” többen bővítették: „1936-ban feltehetően Rajk buktatott le engemet is” (az ismeretlen H. Béla). „Az 1942-es rendőrségi vallatás után Rajk mindig fel tudta húzni a cipőjét, mi nem” (Földes László).

A letartóztatás hírért három hét késéssel hozták nyilvánosságra: „idegen hatalmak javára elkövetett kémkedés miatt” – nem ennek a gyanúja, hanem kémkedés miatt! – őrizetbe vették Rajk Lászlót, Szőnyi Tibort, Justus Pált és 17 társát. Köztük „ipari munkás vagy dolgozó paraszt nincs”. (A vasmunkás Szalai a vádiratban mérnöki diplomát kap.) Révai ekkor a Kreml szanatóriumából jelezte, hogy nem hisz a vallomásokban. Farkas szerint, ha itthon van, őt is lefogják. Több moszkovita is megrettent a pertől, mert ha elindul a gőzhenger, itt sem lesz megállás. Valószínű, hogy az érdeklődő többség elhitte a vádakát. Sokan legyintettek, gyilkolják csak egymást! Ők is csak utólag jöttek rá: nem létezhet törvényesség a párton kívül, ha törvénytelenység van az egyetlen párton belül.

Kampányt szerveztek annak bizonyítására, hogy a nép vért kíván: „Nincs irgalom az árulóknak – írja táviratok százaiban az ország dolgozó népe.” „Könyörtelen büntetést Rajknak és aljas bandájának.” A dolgozó parasztság is „ádáz gyűlölettel fordul a trockista hazaárulók ellen” – noha a pártvezetés többsége talán azt sem tudta, mi az a trockizmus. (Az ellenséghajszoló örületben a Titkárság beleegyezik, hogy a pártközpont alkalmazottairól előzetesen információt kérnek az ÁVH-tól; tehát a politikai rendőrség hatáskörét kiterjesztették a pártra is!) Mivel az összeesküvésről nem tudtak bizonyítékokat nyilvánosságra hozni, válogatás készült a szovjet trockista pörök anyagából, és kiadták Sztálin 1937-es beszédét a trockisták likvidálásáról. Magyarország tovább csúszott Keletre, társaihoz hasonlóan a totális kiszolgáltatottság állapotába került a „klasszikus sztálinizmus” meghonosításával.

RM (1962): mikor „a Rajk-ügy keletkezett, én írtam a Szovjetunióba. Azt mondtam, elég nagy ügy, nemzetközi vonatkozásai vannak, ezt a mieink nem tudják kibogozni. Küldjenek ide jó tanácsadókat.” Július elején érkezett Budapestre Fjodor Belkin szovjet altábornagy és tíztagú csapata. RM és társai utólag azzal védekeztek, hogy Belkinék hozták a koncepciót. Pedig a tábornok ajándéka csupán az a hír, hogy a Moszkvában letartóztatott budapesti jugoszláv ügyvivő, Brankov bevallotta: Tito és Rajk között ő volt az összekötő. Farkas nyomban mondta is: Rajkot fel fogják akasztani!

Moszkvában sem volt egységes elképzelés a Rajk-ügyről. Belkinnek azt az útravalót adták, hogy ügyeljen a tárgyilagosságra – közben a hóna alá nyomták az ügyvivő hamis vallomását. Vagyis Jugoszlávia felé szabad az út! RM is azzal fogadta Belkint, hogy mivel ezek az ügyek belpolitikailag jelentéktelenek, megengedhető „az erőltetés”. Rajknak azt is be kell vallania, hogy meg akarták őt gyilkolni. Noha neki „nincs elegendő vádja” – nem bizonyítéka, vádja! – Pálffy György és Sólyom László tábornok és társaik ellen, érzi, hogy „nacionalisták, Rajk hívei, Magyarország és a Szovjetunió ellenségei”: el kell tenni őket (is) láb alól! Mert már készen volt a következő kirakatper, a tábornokper terve is, RM Belkinék megérkezése előtt – vagyis nélkülük – eldöntötte kinek-kinek a sorsát. Már körvonalazódott benne egy nagy tömegper, amiben a szocdemektől kezdve a tábornokokig mindenki benne lett volna! Belkin szüntelenül vitatkozott vele, mert Rákosi „mindig többet és többet akart”. Rajknak már nem csupán az ő meggyilkolásának szándékát kellett bevallania, hanem az egész trojkáét. (Az áthalál-protokollban Farkas Gerő elé rakatta magát.) Farkas az ÁVB előtt azon morfondírozott, hogy a Rajk-ügyben kell lennie egy államellenes összeesküvésnek, egy katonai összeesküvésnek és egy puccsnak. És amikor Rajk bevallja, hogy Pálffy altábornagy a

„bűntársa”, Farkas azonnal letartóztathatja helyettesét, „a katonai összeesküvés” vezetőjét. A kihallgatásánál is ott tüsténkedik, és Belkinék szerint minden „hamisításra kész, hogy megtisztítsa a hadsereget” (a képzett főtisztektől).

Hallottad? Farkas kitörte a kezét!

– Kinek?

A vádban kezdettől jelen lévő jugoszláv kapcsolat nem Belkinék „hozománya”, hanem sztálini útmutatás, amire nehezen találtak rá. Előbb csak szivárgott ez az erecske, de a jugoszláv ügyvivő „vallomásával” folyamként tört a felszínre. RM tudta, mit várhat Brankovtól, sürgette is a moszkvai kihallgatást (sőt Sztálintól követelte – igen követelte! – a kiadatását). Ő annak bemutatására kellett, hogy a Rajk–Szönyi-per trockista, titoista összeesküvés: Rajk–Brankov-per. Az összjáték pontos, az ötlet Sztáliné, a kivitelezés Rákosié.

Néhány kívülállónak feltűnt, hogy először szó sem volt titoista összeesküvésről. Több kihallgatótiszt, de Farkas is a szovjet tanácsadók megérkezéséhez kötik a fordulatot. De ez szépítgetés – vagy tájékoztatatlanság –, mivel akkortájt minden titoista trockista volt. A Kominform trockista renegátnak bélyegezte a JuKP-t, és RM cikkének is ez a címe: „A jugoszláv trockisták az imperializmus rohamcsapata” (*Pravda*, 1949. július 1.). Nem is volt a per előkészítése olyan profi, hogy elkülönülő etapjai lettek volna. Úgy épült a vád, ahogy egy ház épülhet talált anyagokból. Kezdetben a kihallgatások csak az önéletrajzokból kihámozható „gyanúokok” körül toporogtak, szervezetlenül és összevissza, így lett a vádiraton annyi vakablak, luk. A vádlottak – Rajk, Szönyi, Brankov stb. – bűnlistája alig bővült. Előbb az egyszerűbb vádak (spicli, szabotőr) „bizonyították” rájuk, aztán jött a kémkedés, a jugoszláv kapcsolat. (Ezt úgy kellett körülmetszeni, nehogy a vádlók magukba is belevágjanak.) RM a tőle szokott rátartással dolgozott. Nemigen létezett a bolsevik párt történetében olyan bűn, ami ne szerepelt volna a vádiratban. A per a két világ szemben állását, a „nagy összeesküvést” leplezte le.

Belkinék előbb elkülönítettek az ÁVH udvarán egy részt maguknak, majd a vádlottakkal együtt felköltöztek a luxuslakásaik szomszédságában lévő két villába, és addig le sem jöttek a hegyről, amíg el nem készültek. Az ő pusztja jelenlétük is kifejezte, hogy a SZU – és maga Sztálin is – tud arról, ami itt folyik. Meg is mondták, hogy „a szovjet hatóságok nevében” hallgatják ki a gyanúsítottat ebben a jelentős, nem csak a magyar pártot érintő ügyben. Új rezsim kezdődött, még ha a vádlottak ugyanazt a mókuskereket hajtották is. Rajk és társai elsősorban azért vallottak, mert bebeszélték nekik, hogy a pártnak tesznek szolgálatot. Belkinék megígérték, hogy nem lesz kivégzés, sem hosszú börtön.

Mindenkinek orosz a kihallgatója (a magyarok csak tolmácsok). A verések elmaradása, a bizalmas hang, a közös étkezések, de főképp az ígéret miatt, a vallatók és a vádlottak vállvetve dolgoztak az ügyön. Belkinék még jobban „átpolitizálták” a szabad ötletek jegyzékének is nevezhető vallomásokot. A vádlott helyett meg is fogalmazták a vallomást, neki csak alá kellett írnia. Naivítás főlemlegetni, hogy a vendégek csak a „szovjet jogrendet” ismerték, a magyart nem. Rákosiék ismerték, na és?

Rajk feladta. Egyik társa szerint: „Ha volt barátait állították elébe, fáradt mosolyával, magatartásával – valószínűleg szándékosan – elárulta: tisztában van azzal, hogy az út végére ért.” RM lefogatta Rajknét is (csecsemőjüket álnéven állami otthonba adták). RM szerint egy olyan jóképű férfi, mint Rajk, nem vesz el ok nélkül egy ilyen csúnya (magas!) nőt; azért él vele, mert tud valami sötét dolgot róla!

Július közepén a harmadrendű vádlottá előléptetett jugoszláv ügyvivő, Brankov megérkezésével teljessé vált a szintársulat. Csak a vád összeillesztése volt hátra. A kettős ügynök Brankov nem akarta vállalni az államellenes összeesküvést. Tudni akarta, milyen szerepe lesz az ügyben: ettől függ, hogy „magára nézve milyen terhelő vallomást ír alá és milyen nem”. Az egyezkedések is mutatják, Belkinéknek sem volt kész szöveggönyvük! A rendező változatlanul RM. Noha csak egy ismert szovjet darabot kellett felújítania, olyan odaadással dolgozott, hogy Dimitrov temetésére is Gerőt küldte maga helyett, azzal a Kremlnek szóló üzenettel, hogy őrizetbe kívánja vetetni Szakasitsot is. Farkas pedig tudatta a Kominform referensével: közeledik az „idealista és kozmopolita” Lukács György filozófus, valamint a „nyilvánvaló buharinista” PB-tag Nagy Imre leleplezése. Arra is felhívták Moszkva figyelmét, hogy Tito és több társa kém lehet, „akiket Spanyolországban és Franciaországban szerveztek be”. Szerintük létezett egy egységes központ, és Rajk kapcsolatban állt olyanokkal, akik Lengyelországban, Csehszlovákiában, Bulgáriában, Romániában, Olaszországban és Franciaországban tevékenykednek. A lendületbe jött stréber RM nemzetközivé akarta tenni a Rajk-ügyet – ami sikerült is –, Magyarországon pedig újabb elnyomó akciókat facsart ki belőle.

Csupán két hete dolgoztak Belkinék Budapesten, amikor feltehetően RM úgy ítélte, ideje lenne a finom részleteket személyesen tisztázni. Megtáviratozta Sztálinnak: „Július 22-én indulok” – és kérte, küldjenek érte különgépet. Kivételes elbánást igényelt és kapott, mert a pert valóban nemzetközi ügyvé tette. Összeíratta, hogy az amerikai segélyszervezet a háború alatt kiket támogatott Svájcban, és ezt a névsort kémlistaként kezelte. Moszkvába indulóban kigyűjtette a vallomásokban megemlített csehszlovákok (353), osztrákok (71), németek (40), románok (33), szovjetek, lengyelek, bolgárok, olaszok, amerikaiak, angolok, franciák és svájciak nevét. A Rajk-ügy alapján gyanúba kevert félezernyi külföldi kommunistát is. Sztálin biztatására már Moszkvába indulása előtt elkezdett házalni a „kémek névsorával”. Először Varsót tájékoztatta. (Meggyanúsította a korábbi főtitkárt is, de mivel nem tartóztatták le, bedobatta nevét a tárgyaláson.) A román Gheorghiu-Dejtől azt kérte, adják ki a bukaresti jugoszláv követség tanácsosát, de az illető helyett csak egy üdvözlő érkezett. (Novemberben Gheorghiu-Dej észbe kapott, és Sztálinhoz fordult, hogy a Rajk-per alapján gyanúsítottak ügyének kivizsgálására küldjön egy-két szakértőt az imperialisták ügynökeinek leleplezésére.) RM Gottwaldot jó előre figyelmeztette, hogy a tárgyaláson majd: „tucatjával bukkannak fel” ismert csehszlovákok nevei, akik mind szabadlábon vannak! De csehszlovák kollégája ekkor még nem hitt neki.

Rákosi mindössze két napot töltött Moszkvában, és ő, a szószátyár, soha nem említi, kivel miről konzultált. Ha Sztálin biztatta is a praktikákra, ekkor még ő sem áll teljes mellszélességgel mögé: nem szólt rá se Varsóra, se Bukarestre, se Prágára, hogy fogják le, akiket RM megnevezett. Biztos volt benne, hogy rájönnek ők is, mi a teendő! Rákosiról pedig tudta, hogy nem kell ösztökélnie. A kelet-európai politikai perek szervezésében e nélkül is RM „játszotta a legaktívabb szerepet”. Ő lett a Tito-ellenes örület élharcosa, ő segített nemzetközivé tenni a „kémek, árulók és elhajlók” leleplezését. Akárcsak Sztálin, ő is eltökélt az ellenség felszámolásában (ezzel érdemli ki, hogy 70. születésnapján mellette ülhet). Bár Rákosit a trockistái miatti vád is buzgóságra készíthette, lépései messze meghaladták az indokolt önvédelmet. Főleg Gottwaldot kívánta belerángatni egy per rendezésébe. Azt írta neki: sajnálja, hogy nem tudnak együttműködni a cseh külügyminiszterrel, mert félnek, hogy „a rá vonatkozó vallomások megfelelnek a valóságnak”.

Az állhatatos ellenségkereséssel RM a Kreml legmegbízhatóbb partnere kívánt lenni. Pótolhatatlan. Nem véletlenül panaszkodott egy szovjet tanácsadónak, hogy egyedül kell húznia az ígát, mert a PB-ben olyan szociáldemokraták ülnek, mint a kém Szakasits, Marosán meg

társaik. Leszedte a keresztvizet Gerő és Kovács kivételével mindenkiről. Farkast azzal vádolta, hogy a régi tábornokok egészen addig megtévesztették, amíg ő rá nem jött erre. A belügyminiszter Kádár „fáradt, határozatlan”. Szóval szinte egyedül csak ő hű Moszkvához. (RM, 1962: „Én meg voltam győződve, hogy Sztálint egyedül én képviselem, más senki.” Annyira meg volt győződve, hogy 1950 elején a szovjet állambiztonsági minisztérium tanácsadójának vázolt tömegperben vádlott lett volna a PB csaknem minden tagja.)

Sztálin kegyeire persze más is pályázott. Például a bolgár Cservenkov saját művéről kijelentette: „a Kosztov-per messze maga mögött fogja hagyni a Rajk-per jelentőségében”. Csakhogy Cservenkovék nem voltak olyan óvatosak, mint RM csapata, a Kosztov-per élő közvetítését félbe kellett szakítani, mert a fővádlott visszavonta a vallomását! Cservenkov sebtében megígérte neki, ha elismeri a bűnösségét, életben hagyják. A visszavont visszavonás után persze kivégezték. De a malőr már megesett. RM meg is jegyezte: „Hiába, nem értenek ők ehhez!” Főtitkár kollégáival ellentétben RM kiemelte a saját szerepét a leleplezésben. Egyedül ő lépett fel azzal az igénnyel, hogy a testvérpártok a Rajk-perből kiindulva keressék meg saját árulóikat. (Slánský addig hajtogatta, hogy meg kell találni a csehszlovák Rajkot, amíg benne találták meg.)

Hajnalban becsengetnek egy lakásba az ávosok: – Maga Szilágyi? – kérdik zordan. – Én a földbirtokos Szilágyi vagyok, a kommunista egy emelettel feljebb lakik!

Sokan úgy vélik, hogy RM minden rossz cselekedetének a félelem a rugója. A félelem Sztálintól, a hatalom elvesztésétől. Ha Trockijt, Buharint, Zinovjevet stb. likvidálták, miért ne kerülhetne sor bárkire? RM is félhetett, de bátor is volt: rémült rémítő (Marx). Kis fantáziával ebből, de akár börtönéveiből is levezethetők tettei. Egyébként RM lélektani tesztjében nem szerepel a félelem szó. Tetteit inkább az ügy elvakult szolgálata vezérelte, mint a rettegés. Sztálin halálakor a felszabadultság semmi jele nem mutatkozott rajta. Sőt ezután inkább félt, mint Sztálin életében, mert megnőtt az esélye, hogy kibuktatják a főtitkári székből.

Miután RM fél Európa kommunistáit megrágalmazta, feljelentette, összeállította a vádiratot Rajkék ellen, amibe az ügyész csak „a megfelelő törvényhelyeket” illesztette bele. Büszke erre a műre. „Ugye, örülne az ügyész, ha ilyen vádiratot tudna írni?” – kérdi állítólag. Rajkot háborús és népellenes bűntettekkel, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével vádolta. RM a puccs utáni új Rajk-kormányt is összeállította. Ebben belügyminiszter lett volna Rob Anton, a saját sógora, a lágerben elpusztult Rákosi Hajnal élettársa, a Magyarországi Délszlávok Szövetsége főtitkára. (Ő élve megúsza, mert időben átszökött Jugoszláviába.)

A vádirat csúcsa Rajk és Ranković, a magyar és a jugoszláv belügyminiszter találkozója egy paksi csőszházban. Ez RM ötlete, és azért épp Paks lett a helyszín, mert a volt jugoszláv követnek állítólag odavaló volt a szeretője, és ők ketten szervezték a találkozót! Ez a mese még az edzett ávosoknak is nevetséges volt. PG, majd Kádár figyelmezteti is Rákosit: „Ranković nem lehetett olyan tökkelütött, hogy Magyarországra jön, oda, ahol őt sokan ismerik.” A válasz: nem ismeri ezeket a kalandorokat! (RM, 1962: Paksot Péter Gábor találta ki, pedig ő figyelmeztette, kizárt, hogy a feszült nemzetközi helyzetben a jugoszláv belügyminiszter nekivág a magyar határnak. Erre Péter másnap közölte: a határőrség parancsnoka, Pálffy biztosította, hogy „húsz kilométeres területen aznap nem lesz határvizsgálat... Ezek után mért ne hittem volna el?” Később RM azt mondta Péter Gábornak: „ha elfogta volna Rankovićot Pakson, Lenin-rendet kapott volna”.) A tárgyaláson az elnök képeket mutatott Rajknak: „Ugye, ez a csőszkunyhóhoz vezető út?” „Igen.” „Ez pedig itt a 116-os kilométerkö?” „Igen” – aztán elismerte, hogy Rankovićsal Pakson találkozott.

A vádiratot RM repülővel küldte el Sztálinnak, majd augusztus 20-án a Kremlben szovjet vezetők – a miniszterelnök-helyettes, a honvédelmi, az állambiztonsági és a belügyminiszter – jelenlétében megtárgyalták, sőt Sztálin Rákosival mondatonként átvette és javítgatta a szöveget! Két óra húsz percet foglalkoztak ezzel. (Nem tudunk róla, hogy Sztálin máskor ennyi időt töltött volna Rákosival. RM Szovjetunióban írt visszaemlékezéséből kiemelték a tárgyalás leírását is.) A kijavított vádiratot RM azzal adta át Péternek: „Hozzá ne nyúljanak!... Ennek így kell kijönni!” És az újságok, a propagandatervnek megfelelően, az 1949. szeptember 11-i, vasárnapi számának első három oldalán ez teljes terjedelmében kijött, amire az igazságszolgáltatás történetében nem sok példa lehet. (Igazságszolgáltatás, 1949: „A felszabadulás előtt a széksorok egymás fölé voltak helyezve, jelképezve azt, hogy a Kúria a népen felül lévő, a kiváltságos osztályoknak a bírósága... Akkor a székek nyugat felé voltak fordítva... most a terem észak felé van fordítva... a Szovjetunió felé.”)

A nagy perekben előre kiválasztották a bírókat, az ülnököket, megfogalmazták a tárgyalás kérdéseit, nagyjából eldöntötték az ítéleteket. A Rajk-perben a 42 éves dr. Jankó Péter népbíróra bízta a tárgyalás vezetését, és a 38 éves dr. Alapi Gyula népügyész képviselte a vádat. RM a tárgyalás előtt a lakásán igazította el őket. (RM, 1962: tagadta az eligazítást. Ő csak megkérdezte, „nem tapasztaltak-e valamit, ami nem felel meg a tényeknek”. Például Jankó elmondta, ő nem hitte, hogy Rajkot tényleg Reichnek hívták [a nagyapját! – P. Á.]. Alapi meg volt lepve, hogy Rajk „nem mutatott megbánást”. RM végül felhívta a figyelmüket, hogy ez nemzetközi dolog, „legyenek udvariasak mindenben”!)

A hírverést – a gyűlölet fokozását – különbizottság irányította. A lapok önálló publicisztikákra „bontják le a vádirat anyagát”, leadják a dolgozók táviratait, leveleit. Ítélethirdetés szombaton, hogy a vasárnapi lapok közölhessék. Az MTI-tudósításból a lapok kiemelik a bűnösök „áruló jellemvonásait” stb. A rádió helyszíni közvetítést ad naponta kétszer – nem élő adás! Ötven külföldi újságíró hívnak. „A vádiratot orosz, angol, francia, jugoszláv (sic!) nyelven”, 300-300 példányban sokszorosítják.

A vádirat tanulmányozására alig több mint egy hete van a bíróságnak. De nem az ő felkészülésükre kell a legtöbb idő. Az egyik elítélt szerint forgatókönyvet kaptak, és „meg kellett tanulni a szerepeket”. Kidolgozták a taglejtéseket, de a „véletlen” elszólásokat is. (RM, 1962: „Utólag hallottam, hogy ezekben a Rajk-ügyekben [Péter Gábor] színpadi próbákat tartott.”) A per előtt vad biztonsági intézkedéseket hoztak. Sztálin egy újabb hadosztályt küldött Magyarországra (elsősorban Jugoszlávia lerohanására), de RM még egy hadosztályt kért. Az őrését „politikailag fejlettebb, harcedzettebb elvtársakkal frissítik fel” (tíz géppisztolyt is kaptak). Kiderítették, hogy a Rákosi-villa közelében lakik egy amerikai állampolgár, és van egy „svéd érdekeltségű óvoda”! Felvetik, hogy a vezetők lakásait telepítsék a budapesti luxusnegyed, a Rózsadomb elkülönített részébe. Középen „helyezkedne el Rákosi elvtárs lakása, körülötte a PB tagjainak a lakása”, a negyed szélén pedig pártfunkcionáriusok és ávósok laktának. A tárgyalás idején a Rákosi-villát környékező utakon 45 méterenként rendőrök álltak.

Az akkori középgeneráció jó részének a per színházi dráma, amire naponta osztották a névre szóló belépőket. Az emeleti szélső páholyban foglalt helyet Belkin. A résztvevők a szüneteket a büfében töltötték, az asztalokon hidegtálak, többféle felvágott, sonka, szalámi, libamáj várta őket. A pártvezetők is bele-belehallgattak a tárgyalásba RM szobájában.

A vádlottak higgadtan viselkedtek. Rajk március 8. helyett május 8-át, a béke – a német kapituláció – napját nevezte meg a születésnapjának... RM folyamatosan utasítgatta a tárgyalóteremben ülő Péter Gábort telefonon. Például: „meg lehetne azt csinálni, hogy Szőnyi mondja a következőt: »azt terjesztették, hogy a vádlottaknál kényszerhatást, aktedront

alkalmaznak. Mint vádlott és orvos kijelenthetem, meggyőződtem, hogy ebből egy szó sem igaz!» És Szőnyi mondta. (RM, 1962: „Hát világos, ezek nagy politikai ügyek, nem engedik, hogy ahogy a víz viszi, vagy a bíró... Az ilyen pereknek megvan a maga technikája.” Szerinte Hitler is beleszólt a Dimitrov-perbe.) Előfordult, hogy Rajk előbb, mint „ellenség” válaszolt a kérdésre, majd hozzátette: „más szemszögből nézve a dolgot, éppen 1948 végétől kezdve a magyar központi kormányhatalom, a népi demokrácia óriási gyors tempóban megerősödött” – mert a hiú RM igényt tartott rá, hogy az áldozat megveregesse a vállát!

„Rajk a Horthy-rendőrség besúgója, az amerikai kémszervezet ügynöke, Tito és Ranković bérence vall a Népbíróság előtt” – harsogta a *Szabad Nép* 1949. szeptember 17-én, hét és fél újságoldalon tudósítva a tárgyalás első napjáról. „Rajkéék ugyanolyan ártatlanok, mint Hitler” – írta a *France Nouvelle*. Másnap a *Szabad Nép*: „Lelepleződtek, nem folyt egyetlen magyar dolgozó vére sem – csak ők pusztulnak el.” A *Pravda* megállapította: „A magyar nemzet ébersége meghiúsította a világreakció tervét.” RM számon tartotta: a *Rudé Právo* nem foglalkozott azzal, hogy a CSKP-nak milyen következtetéseket kell levonnia az ügyből. Az amerikai *Daily Worker* közli, hogy Chapin, volt budapesti követ szerint hamis Rajk vallomása. (RM távirata Gottwaldnak: „Truman Chapint kívánja nagykövetnek kinevezni Prágába, akit februárban követelésünkre visszahívtak Magyarországról. Kérlek, hogy ne hagyd jóvá a kinevezését.”) A *Pravda* Titót Hitlerhez és a Ducéhez hasonlítja. (Tito leggyakoribb minősítése: az imperializmus láncos kutyája.) Szeptember 20., *Szabad Nép*, Justus vallomása: „Trockista meggyőződéselem lényege: a Szovjetunió és a kommunista párt elleni küzdelem.” Alatta: „Színházak műsora. Nemzeti: Ahogy tetszik (fél 8), Belvárosi: Moszkvai jellem (fél 8).”

Színrelépés előtt Péter Gábor négyszemközt beszélt több szereplővel, tanúval is. Rajk államtitkára, dr. Szebenyi Endre a bíróság előtt megemlítette Villányi András nevét, akit Rajk annó Péter utódául szemelt ki. (Az ÁVH őrizetbe veszi, és Szebenyivel egy napon végzik ki.) Állítólag egy tárgyalási szünetben PG megölelte Rajkot, és azt mondta: „Nagyszerű voltál, Laci!” Ezt nem merjük elhinni.

Szeptember 22.: „Veszett kutyákkal szemben a védekezésnek egyetlen módja van: agyonverni őket.” Az utolsó szó jogán a mindenbe beletörődött Rajk biankó csekket adott bíróinak: „Akármilyen legyen is a Népbíróság ítélete, az ítéletet igazságosnak tartom, mert az ítélet igazságos lesz.” Szőnyi: „Kémek, árulók, provokátorok, kalandorok társaságában állok itt.” Szalai, Justus kegyelmet kért. A kommunista *Daily Worker*: kegyelmet, amikor vérbe akarták fojtani az országot? *L'Humanité*: a Népbíróság példát adott abból, miképp lehet elfogultság nélkül, egyedül a demokrácia és az ország függetlenségének feltételétől indítva tárgyalást lefolytatni.

Szeptember utolsó vasárnapjára büntetésből a kétkedő Révainak kellett vezércikket írnia. Az ítélet a harmadik oldalon: Rajk, Szőnyi, Szalai halál (Pálffyékről katonai bíróság dönt). Az ítélet is politikai vitairat, RM stílusában: „tényként állapítható meg, hogy az angol és amerikai misszió tagjai voltak: Tito fővezérkaránál McLean angol tábornok... Churchill Randolph őrnagy (W. Churchill fia), a Vajdaságban Davidson angol őrnagy... Szerbiában Hanniquier Madger” – és még vagy húsz név. Rajk feladata, hogy „a jobboldali erők (Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla vezetése alatt álló kisgazdapárti jobboldal, Peyer, Szeder, Szélig, Kéthly jobboldali szocdem csoportja, a Nemzeti Paraszt Párt Kovács Imre alatt álló része, földalatti Horthy és Szálasi erők) hatalomra jutása végett a Kommunista Pártot bomlassza” – micsoda bűnbanda!

A Kominform-referens kifogásolta, hogy „a vádlottak egy részének (Rajk és mások) sikerült úgy szerepelniük a tárgyaláson, mintha politikai közéleti személyiségek volnának”. Rajk

marxista elemzéseket adott, ezt „egy átlagember színházi rendezésnek vélhette”. Szerinte Rajk kérte Rákosit, hogy az utolsó szó jogán éltethesse a Szovjetuniót és Sztálint. Farkas követelte valamennyi vádlott halálos ítéletét. RM a tárgyalás után közölte, hogy „a halálra ítélt Rajkot, Szönyit és Szalait felakasztják” (és a hadbíróság Pálffy is halálra ítéli), még nem tudni, nyilvános lesz-e a kivégzés – amire Moszkvában sem volt példa. (Brankovot életben hagyták „a Tito-klikk további leleplezésére”). Az angol követség jelentette: a Kominform ezzel a perrel kívánta figyelmeztetni csatlósait az elhajlás veszélyére, és a világ elé kívánta tárni Titóék eretnokségét. Rajk dicshimnuszot zengett a párról, a Szovjetunióról, sőt azon vezetőkről is, akiket meg akart gyilkolni. Nem alázkodott meg, ám egy kitalált történetet adott elő öt órán át. „Rejtély, hogyan tudták rávenni, legyen akármilyen meggyőződéses kommunista is.”

Újból és újból felmerül, hogy vajon Sztálin vagy Rákosi mondta-e ki az ítéleteket? A pert Sztálin inspirálta, az ítéletet Rákosi. RM szerint a gazda már a vádirat lektorálásakor megkérdezte, hogy milyen ítélet várható, mire ő azt felelte, hogy a bírák és vezetőtársai véleménye szerint nem kell halálos ítéletet hozni. Ezzel Sztálin egyetértett, de rögtön hozzátette, azon is múlik, mi derül ki a tárgyaláson, és javasolta, erre még térjenek vissza. Noha a tárgyalásig semmi sem változott, RM rendkívül ügyesen – nem Sztálinnal, hanem a bíróval vitatkozva – mégis kivégzéseket javasolt. Azt írta a gazdának, hogy a bíróság elnöke úgy véli, egyetlen kivétellel minden vádlottra halálos ítéletet kell kiszabni. „A mi véleményünk szerint 7 halálos ítélet sok lenne. Úgy gondoljuk, hogy Rajkot, Szönyit és Szalait halálra, Brankovot és Justust életfogytiglani elzárásra kell ítélni”, Pálffy pedig katonai bíróság elé állítják. Sztálin csak sürgető táviratra, az ítélethirdetés előtt két nappal adta áldását RM javaslatára. Az ítéleteket aztán RM egy kis cetlire felírva átadta – nem a bírónak, hanem – Péter Gábornak. (RM 1962: „Megvolt a megállapodás [Sztálinnal], hogy mielőtt az ítéletet hozzák, telefonon beszélek vele. Neki akkor az volt a véleménye, hogy nem lehet halálos ítélet nélkül, mert olyan szörnyű dolgok merültek fel az ország biztonságára stb.” Gerő, 1949: „Tudjuk, hogy összeesküdött Titóval, de nem tudjuk bizonyítani. Rajkot likvidálni kell.” Gerő, 1962: „Nem igaz az, hogy Rákosi a halálos ítéleteket mástól kapta.”) Bár RM olyan helyzetet teremtett, hogy ne lehessen más ítéletet hozni, azt javasolhatta volna, hogy a halálraítélteknek adjanak kegyelmet. Nem tette. Azt akarta, hogy féljenek tőle és a párttól, de szeressék is, mert megmentette őket az ördögtől. A perrel átlépte a Rubicont: bekerült a megbocsáthatatlan bűnöket elkövető politikusok táborába, és Sztálin legjobb tanítványává vált. (RM, 1962: „Nem én koholtam, hanem Brankov, Belkin és a többi.” „Hát mi kell, tárgyi bizonyíték, ha a tanú vall?”)

1949. szeptember 24-én hirdettek ítéletet, és 27-én a magyar kormány jegyzékben bélyegezte meg a jugoszláv kormány aljas politikáját; két személy kivételével az egész követségüket kiutasították. Előbb a SZU, majd minden népi demokrácia felmondta a barátsági egyezményt Jugoszláviával. Rajk-mementő, hogy a déli határt szögesdrót kerítéssel, aknákkal zárják le. RM negyedévi fizetést adatott a bírónak, az ügyésznek, Belkinnek pedig egy autót. Az ÁVH-sokat és a szovjet tanácsadókat kitüntették.

A per termését RM először a szeptember 30-i nagy-budapesti aktíván takarítja be, ahol azt írták a feje fölé: „Éljen a Magyar Dolgozók Pártja és vezére, az imperialista kémbanda leleplezője, Rákosi Mátyás.” Az elítéltek a zárkákba felszerelt hangszórókon hallgathatták a beszédet. (Ezen a napon közölték: a halálraítélteknek nincs kegyelem.) RM: az imperialisták az új világháború nyitányaként az összes népi demokráciát ki akarták szakítani a békefrontból, „Magyarország afféle amerikai gyarmattá vált volna” – és Titónak, meg a belgrádi csatorna egyéb szemetének adták volna albertetbe. Ekkor hangzik el a legtöbbet idézett Rákosi-kijelentés: „megvallom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, míg a végrehajtás terve alakot

öltött” – ám Sztálin elvtárs a jugoszláv árulók leleplezésével utat mutatott. RM: az „összeesküvés más országokba átnyúló szálai” segítenek mindenütt a rendrakásban. (1962: „Sztálin lelkemre kötötte, hogyha valamit tudunk szomszéd pártokra, nehogy azon ülünk.”) Innen nézve a Rajk-per a szovjet–magyar együttműködés, sőt az internacionalizmus mesterműve.

RM elsősorban Gottwaldot szorongatta, hogy leplezze le a pártvezetésben lévő kémeket. Lehet, hogy a magyarok kitelepítése miatti vitájukért akart törleszteni neki. A Kominform összekötőjétől és a szovjet államvédelem vezetőjétől is segítséget kért ellene. Végül elhitette vele, hogy a titkára angol kém. Rajta kívül öngyilkosságba kergetett egy volt miniszterhelyettest is, de nagyszabású politikai perbe csak egy év alatt tudta Gottwaldot behajszolni. Minden utóper Rajkék világbűnét és RM zsenialitását bizonyította. (1962-ben a kérdésre, tudta-e, hogy verésekkel szednek ki a testvérpártok vezetői ellen vallomásokat, azt felelte: egy felnőtt ember sejthette, hogy „ezek az adatok mit érnek”.)

A „katonai vonal” fontosságát hangsúlyozta, hogy Pálffy György és társai ügyét különbírárság elé utalták; kiterjesztették a tisztogatást a Farkas Mihály vezette honvédségre is.

„ELNÖK: Önt mindig így hívták?

PÁLFFY: Nem. Oesterreicher György volt a nevem ezelőtt.”

Rajk = Reich. Pálffy = Oesterreicher. 1949, Magyarország.

„ELNÖK: Szülei mik voltak?

PÁLFFY: Én polgári családból származom. Apám bankigazgató volt, nagyapám kulák...”

Ő a kulák nagyapával üzenté azt, amit Rajk a hamis születésnappal: vigyázat, nem igaz!

A Budapesti Katonai Törvényszék „tényállásként állapította meg”, hogy Pálffy György 1945-től 1949-ig főhadnagyból altábornaggyá lépett elő... Enyhítő körülményt sem ő, sem társai esetében nem találtak, ezért kötéllel végrehajtandó halálbüntetést szabtak ki rájuk. (Egyik társa a háború idején összekötő volt a jugoszláv és a magyar ellenállási mozgalom között. Hamis Gestapo-igazolványa az ellenállási mozgalom ereikéi közül került a bíróság elé bűnjelként.)

A „Puhacsevszki”-nek gúnyolt Pálffynak állítólag Péter megígérte, hogy a tárgyalás után „ki fogják engedni Görögországba a partizánokhoz”. (RM, 1962: „Pálffynál nem volt kétségem. Mondták, hogy Pálffy fia.” Ha ez igaz, akkor a kivégzett háborús bűnös Pálffy Fidél 14 évesen nemzette.)

1949. október 15-én végül titokban végezték ki Rajkékát. Éjjel a holttesteket – „konspirált módon” – teherautóra dobálták, és egy Gödöllő melletti gödörben oltott mésszel leöntötték. Nem létező hantjukon legendák is nőttek. Szücs Ernő állítólag azt mondta, nem tudta Rajkot lebeszélni, hogy a kivégzése előtt éltesse a Szovjetuniót: a csirkefogó, „felét sem mondta el annak, amit tud, és még az utolsó pillanatban is provokál”. Szőnyi a bitóhoz indulóban megjegyezte: sajnálja, hogy őrizetbe vételekor nem csókolta meg a fiát, és megkérdezte, fáj-e az akasztás. Szalai András azt kiabálta: „soha nem voltam rendőrspicli, becsaptak”. Megígérték neki, hogy a tárgyalás után a Szovjetunióba vagy Dél-Amerikába mehet a családjával együtt. Külseje elváltoztatására bajuszt is növesztett. (1956-os rehabilitálásuk, tisztességes eltemetésük napján Szalai András védője öngyilkos lett, mivel védeencéért nem tett semmit.)

A fővádlottak vizsgálóinak el kellett menniük a hajnali kivégzésre. Farkast és Kádárt nem tudni, mi vitte oda. Zárt ablakok mögött voltak, semmit sem láttak. A kivégzés után Szücs

felment, és tudatta: „Laci üdvözli az elvtársakat!”. Ez rontott a kivégzés nyílt, elvtársi és baráti légkörén. (Rajk Júlia: „közölték, hogy a férjem kivégezték, engem is el fognak ítélni, választhatok, hogy népi demokrácia-ellenességért vagy Szovjetunió-ellenességért.” A lényeg: öt év börtön.)

Feltehetően ez a justizmord RM politikai pályájának a csúcsa. Ennél nagyobb figyelmet, visszhangot egyetlen más hatalmi intézkedése sem kapott; ennyi együttműködő segítőtársra sem lelt többé. Időszámításában a „Rajk után” a hanyatlás kezdete. Megváltozik a légkör, megszűnik az oldottabb beszélgetés még a vezetésben is. A kivégzés az ártatlan Rajkot mártírrá, Rákosit gonosztevővé változtatta. Rajk László szent lett, Rákosi Mátyás gyilkos.

A Rajk-per jutalmaként Magyarország rendezheti a Kominform következő ülését. A helyszínen, a jól elkülöníthető Galyatetőn, az ÁVH az úr. A területet már a delegációk érkezése előtt körülfalták, akik bebóklásztak ide – gombázók, a misézni toronyíránt induló pap stb. –, az ülés végéig „eltűntek”. A személyzet is „útvonal-engedélyeket” kap; egy szakács nem mehet fel az emeletre. A magyar pártot Rákosi, Gerő, Révai és Kádár, az SZKP-t Szuszlov képviseli. A tanácskozás egyik tézise: „A titoisták hatalmának véres módszerei és együttműködésük az új háborús gyűjtogatókkal.” (Áprilisban alakult meg a NATO.) A nyolc párt november 16-án kezdődő tanácskozásán a „békeharc” a főtema. RM a Rajk-per tanulságaként említi: ahol nehézségek jelentkeznek, ott az ellenség. Gerő és a később kivégzett Slánský az osztályharc éleződésének törvényszerűségének mondja, hogy tisztogatni kell. A határozat „fasiszta típusú rendőrállam”-nak minősíti Jugoszláviát. Cél az „imperialista ügynökök leleplezése és kipusztítása”. Perek kellene! Az alapszabály szentesíti Moszkva mindenhatóságát: a pártok kötelesek legalább évente beszámolni a Tájékoztató Iroda határozatainak végrehajtásáról.

Sztálin hetvenedik születésnapjára, december 21-re már 1949 nyarán elkezdték a készülődést. Az ünnepelt szobrának felállításához tőle kértek engedélyt. A Titkárság néhány nagyon szép ajándékot készített (Kisfaludi Strobl-szobor, Ferenczy Noémi-gobelin, herendi porcelán, matyó hímzés, milliókat érő halasi csipketerítő). A kormány, a honvédség stb. külön-külön ajándékot küld. Szerepel ezek között több puska, távcső, dohánykészlet pipákkal, két italszekrény... (A dohányt vegyelemeztek. De vajon a több évtizedes borospalackokat kiküldhetik-e vizsgálat nélkül?) „Költőink írjanak verset Sztálin elvtársról, képzőművészeink készítsenek festményt, domborművet róla” – de „az egyházi kalendáriumok is foglalkozzanak Sztálin elvtárs születésnapjával”. Bár külön pártbizottság, külön kormánybizottság alakult, mégis csak az utolsó pillanatban jutott eszükbe, hogy bélyeget kellene kiadni. Ám készült két kantáta, két Sztálin-eposz. Beérkezett összesen 78 vers, rossz 47, problematikus 6, antológiába kerül 18; novella 20, ebből 8 rossz, 7 jó.

A gyárak sztálini műszakokat tartanak, december 1-jén nyílik a Műcsarnokban az ajándékiállítás. December 20-án, a főváros díszközgyűlésén Budapest egyik legpatinásabb útját Sztálinról nevezik el (korábban Sugárút, Andrásy út, 1956-ban Magyar Ifjúság útja, majd Népköztársaság útja, 1990 óta ismét Andrásy út). Az ajándékokat különvonat szállítja, pedig „a túlárado szeretetet” selejtezik is. Nem kerülhetett a vonatra annak a hetvenéves zempléni asszonynak az ajándéka sem, aki kimeszelte a házát: „Máskor karácsonyra szoktam, de Sztálin elvtárs a mi megváltónk és az ő tiszteletére teszem.”

Stílszerűen születésnapon indult Budapesten a 70-es trolibusz. A *Szabad Nép*-ben RM köszöntötte „napjaink Leninjét”: „a magyar nép Sztálinban nemcsak a köszáli sast látja”. Címek a lapból: „A magyar munkások és parasztok is édesatyjuknak nevezik Sztálin elvtársat.” „Viharosan ünnepelték Sztálint a Kremlben rendezett fogadáson.” (Az elnöki asztalnál ült a díszvendég Mao, Cservenkov, RM, Gheorghiu-Dej, Sirokó, Dolores Ibarruri,

Ulbricht stb.) A vacsorán RM végig Sztálin és Mao között ült, Sztálintól balra Togliatti. (Egy román politikus szóvá tette, hogy a születésnapon RM lefoglalta Sztálin elvtársat, és egész este nem lehetett vele beszélni.)

Az abszurd évet méltón zárja Gerő Révainak küldött december 28-ai levele: „A Szabad Népben, irodalmi folyóiratainkban, színházaink színpadán az utóbbi hónap folyamán mind gyakrabban szerepel Örkény István nevű író, aki szilárd meggyőződése szerint Titóék beszervezett embere. A hadifogolytáborban bevallotta, hogy tartalékos tisztként részt vett a bácskai gyilkosságokban. Erről még kint a Szovjetunióban tudtam és tudott Rákosi is, aki emlékszik az ügyre.” Egy beadvány nyomán a káderosztályon Szalai kivizsgáltatta az ügyet, és kiderült, hogy az a csapategység, amelyben Örkény szolgált, nem tartózkodott a Bácskában. A katonapolitikai osztály semmit sem tud az ügyről. Lehet, hogy Szalai, „aki régi rendőrspicli és egyben jugoszláv titoista ügynök és kém volt, amikor megtudta, hogy milyen bűnöket követett el Örkény, a kivizsgálás és leleplezés helyett beszervezte őt, mint ez már oly sok esetben történt hasonló alkalmakkor. Az a tény, hogy Örkény az utóbbi időben rendkívüli aktivitást fejt ki, beférkőzik a Szabad Néphez, a párt irodalmi folyóiratához stb. és komoly figurává igyekszik válni az irodalmi fronton, megerősíti azt a feltevésemet, hogy beszervezett ember. Minden megvan tehát arra, hogy ezt az alakot előbb visszaszorítsuk, később pedig kezelésbe vegyük.” Gerő „egypercese”, valami csoda folytán nem vált Örkény számára többévéssé.

Az ötvenes években folytatódtak a Rajk-per utó- és mellékperei. Maradt például vagy hatvan „mellékörizetes”. RM utasította Péteréket, hogy a „vita tárgyává már nem tehető” *Kék könyv* – azaz a Rajk-per nyomtatásban megjelentetett jegyzőkönyve – alapján kell őket elítélni. A szörnyű rendből is kirítt Deszkás János alezredes ügye. Erről RM azt táviratozta Farkas után Moszkvába: „A katonai bíróság Deszkást tizenöt évre ítélte azzal, hogy te azt követelted, hogy ne kapjon többet. Nekünk úgy tűnik, hogy a bíróság elnöke csibész, aki a távollétedet rossz dologra használja fel.” Hazatérve Farkas intézkedett, hogy törvénytelen perújrafelvétellel Deszkást ítéljék halálra, majd végezzék ki.

1950 elején Lengyelkáporna határában 18 késszúrással megölték a nagyhitű Kiss Imre volt párttitkárt, akit leváltottak, mert részeges és mert nyilas volt. Mivel buzgón rekvirált, és odaadón szervezte a téeszcsét, sokan haragudtak rá. Egy ide vetődött szerencsétlen részeges alak megölte; tetteből lett a mezítlábas Rajk-per. RM azonnal beszállt: „a Kiss Imre ügyében szereplő kulákoknál... megállapítani, mennyi tervkölcönt jegyeztek”. A *Szabad Nép* két hét késéssel közölte, hogy a gyilkosságot „egy kulákszervezet hajtotta végre”, és a szökésben lévő, jugoszláv kuláknak kinevezett nincstelen Bodó István fejére tízezer forint jutalmat tűztek ki (az átlagkereset hússzorosát). A tettes sem került még elő, amikor jött az ukáz: a húsz legtehetősebb kulákot „leinternálni és családjukat elvinni”. A *Szabad Nép* az ismerős szöveget adta a még szökésben lévő Bodó István szájába: „Le kell gyilkolni a vezető kommunistákat.” Amikor elkapták a tettest, kiderült, még a nevét is elírták, seabj: „Elfogták a lengyelkápornai gyilkosság bujkáló főtettesét... Dobó Istvánt (álneve Bodó István).”

Dobónak semmi köze sem volt Jugoszláviához. Hat gyermeke volt, és család miatt hatszor ült. Egyik tanyáról a másikra vetődött, egy ebédért, egy pohár borért velük szidta a rendszert, részegen ezt a ház körül adódó gyilkosságot is „vállalta”, mert akik a bort adták, azt hitték, minden bűnük, bánatuk, még a téeszcsének is Kiss Imre az oka. Dobó-Bodót és felbujtóját halálra ítélték, és kivégezték. „A nép ökle lesújtott a gyilkos kulákbandára.” Kiss Imre haragosai, szomszédai ellen titokban egy második pert rendeztek. A tizenegy vádlott összesen 42 osztályt végzett, és 62 év büntetést kapott. (A nyilas-kommunista áldozat nevét évekig egy tsz, majd egy utca viselte.)

RM már fonalként gombolyítja a politikai pereket. Ha egy szálat megfog, abból gombolyag lesz. Az „igazságszolgáltatás” nem csupán a bűnesetek tetteseit, hanem a „tettesek” bűneit is keresi. Termel a pergyár. Kegyelmetlenül. Az igazságügy-miniszter csak rendkívüli esetben kérhet kegyelmet. (Míg 1949-ben 1626 kegyelmi ügyből 504-et fogadtak el, 1950-ben 2265-ből csak 375-öt.)

Az amerikai tulajdonú Standard Rt. ingyenes államosítására 1949 végén őrizetbe vették a magyar, és a „célszemély” amerikai igazgatót (Vogeler), és társaikat. (RM, 1962: „Ahol amerikai vállalatok vannak, ott az amerikai felderítő persze, hogy be van épülve.”) Az amerikaiak bizalmasan közölték, ha kiengedik Vogelert, Magyarország visszakap valamennyit a Németországban maradt vasúti anyagból. Ha nem, bezárják a New York-i és a clevelandi konzulátust. Ez zsarolás, háborodott fel RM.

A per a MAORT-kaptafára készült. Tanúként bevetik a Rajk-per obsitosait is. Az ÁVH menetrendet készít: „A harmadik nap... 1. Zádor Györgyné (tanúvallomást tesz Geigerre, Sandersre, Vogelere...) kihallgatása 30 percig tartson.” RM azt táviratozta Sztálinnak: Vogeler és Sanders kapitány feltárta a kém- és szabotázsügy jelentős részét, ítélet február 22-én. Március 3-án tiltakozás az amerikai követség kémtevékenysége miatt, megkérdezzük, visszahívják-e a kompromittált diplomátákat, visszavonják-e a Magyarországgal szemben tett lépéseket. „Örölnénk, ha tájékoztatna bennünket a véleményéről.” (RM is inkább túltájékoztatta Sztálint, nehogy az a vád érhesse, bármit is titkol. A békepapok tanácskozásáról is értesítette. A Sztálinhoz vezető út mentén álló butuska csinyovnyikok megnyeréséért akár herendi étkészlettel is fizetett. Menetirányban talpnyaló is tudott lenni.)

A tárgyalási utasításba a két amerikainak szánt kérdések közé RM többet is beszúrt. Vogelert 15, Sanderst 13 évi fegyházra ítélték, két magyart kivégeztek. (Egyiket azzal vették rá a hamis tanúzásra, hogy kap egy laboratóriumot. A cicázni szerető RM utasítására még az ítéletvégrehajtás reggelén is berohantak hozzá, hogy nincs fehér csempe, jó lesz-e a szürke? Ezután vitték az akasztófa alá.) Végül Vogeler másfél év múlva szabadult, RM szerint egy kínai lányért cserélték ki. A koronát ugyan nem kapta vissza Magyarország, de az Amerika Hangja frekvenciát váltott (hogy ne zavarja a Petőfi rádió adását); látszólag helyreállt a korábbi helyzet, de közben a Standard állami vállalat lett.

6. „Gajdeszba küldés”

Kevés európai országban érte el 1949-re az ipari termelés a békebeli 1938-as szintet, Magyarországon majdnem a harmadával fölül is múlta. A közhangulat mégsem igazán jó, ám a titkos hangulatjelentések csak a húshiányt rögzítették. Az 1948–49-ben kezdődő „ötvenes éveknek” ez az egyik jellemzője – a hiány. A többpártrendszer fölszámoló diktatúra a társadalommal is szembefordult, egyre jelentősebb rétegeket, csoportokat tekintett ellenségének. Közéjük tartoztak az egyházak és híveik – főképp a katolikusok –, a korábbi rendszer majdnem minden rendű-rangú alkalmazottja, aztán a tulajdonosok – legyen az a tulajdon akár tíz-húsz hektár föld, vagy egy órásműhely, netán egy családi ház. Senki nem lehetett nyugodt, hogy nem keverhető-e gyanúba valamivel, valakivel kapcsolatban. Épp ez az önkény lényege, hiszen a zsarnokság módozatai változatosak és kiszámíthatatlanok. A kuláküldözés éppúgy része ennek, mint az „önkéntes” kölcsönjegyeztetés vagy csupán egy párttitkárral küldött üzenet a papnak, hogy „helyes volna”, ha karácsonykor a népi demokrácia és az öt éves terv mellett prédikálna. Aki például nem adott – egy hónapnyi jövedelmének megfelelő – hosszú távú kölcsönt az államnak, megnézhetette magát. Ha kulák vagy „osztályellenség” volt, meg is verték. Velük előszeretettel jegyeztettek erejükön felül

kölcsönt, rájuk külön utaztak. Büntetésből a gyerekeiket kizárták a gimnáziumból, netán az egyetemről, ha egyáltalán bejutottak.

Kuláknak, zsírosparasztnak számított, akinek legalább 25 holdja (14 hektár) vagy 350 aranykorona értékű földje volt. De kulák lehetett az is, akinek csak 8 holdja volt, de mondjuk kocsmát bérelt valaha, vagy volt egy cséplőgépe. Még pontosabban: kulák az, aki rajta volt a kuláklistán. Tudósok és művészek is felkerültek rá szüleik után; kulák lett Dinnyés Lajos volt miniszterelnök is. (E feketelistán 1953-ban 72 ezren szerepeltek, és a törvény szerint négyötödük nem számított kuláknak, 22 ezrenek nem is volt földje, közülük 3 ezer értelmiségi.) Velük – az osztályellenséggel – szemben általában minden törvénytelenység megengedett volt. Hajdú-Bihar megyében például alig akadt kulák, akit a rendőrség nem büntetett meg, mert nem söpörte le a járdát, mert bűdös volt a trágyája, mert a kutyája kiszaladt az utcára stb. RM már 1949-ben kifogásolta a kisipari kulákveréseket, hogy „5-6 fiatal kommunista kerékpáron kimegy a faluba kulákra vadászni”, és utasította az ÁVH-t, hogy szervezzenek „kulákok verésére specializált” csoportot. Nem egy faluban elkobozták a gazdasági felszereléseiket, a házaikat. Akadt, ahol visszaadtak néhány ökröt, lovat, de az elrekvirált vetőgépek, az elcsattant pofonok többségével senki sem számolt el. A mezőgazdaságból szó szerint beverik a gyárakba parasztokat, majd utánuk mennek: „A kétlaki embereket állítsák válaszút elé, vagy a föld, vagy a gyár, mert a falu reakciójának a hangját beviszik az üzembe” (Farkas). Nem véletlenül terjed el 1950-ben a rémhír, hogy „a kulákok sárga karszalagot kapnak” (csak a munkakönyvüket akarták megkülönböztető jelzéssel ellátni, és az 1952 őszén bevezetendő személyi igazolványban szerepeltetni, hogy az „apja foglalkozása kulák”). A pártvezetés szigorú fellépésre utasította az ÁVH-t és a rendőrséget, sőt az „osztálybíróságot” is a kulákokkal szemben. Aztán meglepődtek, hogy jelentősen nőtt „a kulákság által elkövetett bűncselekmények és szabotázsok száma”! RM kijelenti: „Két éven belül élethalálharc lesz a kulákokkal.” Kitalálta, hogy egyes új gazdák megtollasodtak: „A falu kiskuláknak vagy juttatott kuláknak nevezi őket.” Közben három év alatt megháromszorozódik a rájuk nehezedő közteher, pedig a parasztság már 1948-ban is több terhet viselt, mint 1938-ban. A beszolgáltatás behajtásáért lesöprik a padlásokat is. (1953-nak úgy vág neki a parasztság kétharmada, hogy nincs se vetőmagja, se kenyérnek valója. Magyarországon a XX. században, békeidőben erre nem volt példa – háborúban sem mindig.) Bár az új begyűjtési miniszter kimutatta, többbe kerül a begyűjtés, mint a felvásárlás, eltörléséről szó sem lehet. Pedig még Sztálin is túlzónak tartotta, amit RM csinált, de lepergett róla ez a figyelmeztetés is: ő megmutatja, hogy ripsz-ropsz szövetkezetesít!

Az első ötéves tervben a nemzeti jövedelmet közel kétharmadával kívánták növelni. A tervezett reprezentatív építkezések: új Nemzeti Színház, Népstadion, hidak a Dunán Bajánál, Újpesten, földalatti. Eldőlt, hogy az új vasmű Mohács helyett Dunapentelére kerül, mivel a határ közelében „a jugoszlávokat folytonos provokációkra csábítaná”. 1949 végén államosították a tízfős üzemeket is, ami „konspirációs szempontból” tökéletesen sikerült (ÁVH), a gazdasági célszerűséget viszont senki sem vizsgálta. A következő évben államosították a személyautókat is. (Ezeket átlagosan mintegy 120 dollárért felvásárolták, mindössze hétszáz kivételezett művésznak, orvosnak hagyták meg a kocsiját.)

Egyre lendületesebben folyt az ország átalakítása kis Szovjetunióvá. A térség országaiban 1949–50-tól kezdve 1956-ig az élet szinte minden fontos területén igyekeztek a szovjet példához igazodni, ennek segítésére mindenhol megjelentek a szovjet tanácsadók. Egész tanácsadói rendszer épült ki a hadseregben, az állambiztonságban, a belügyminisztériumban, a határőrségnél. Ám tanácsadók csak szóban nyújthattak segítséget. Nem vehették át a helyiek feladatait, nem erőltethették rájuk saját véleményüket, nem adhattak tanácsokat politikai, gazdasági témákban, az államapparátus munkáját érintő kérdésekben, és nem vehettek részt az

adott ország vezetőinek „megdolgozásában”. Inkább ellenőrök voltak, mint parancsnokok. A nem erőszakszervezetek tanácsadóival szemben nem voltak ilyen szigorúak. A pártkórházzá nyilvánított Kútvölgyi szovjet professzora minden gyógyszer patikában készítettett, a kórház fertőtlenítésére pedig karbolos rongyokat szórattott szét a folyosókon. Bár a magyar technikai, műszaki színvonal nemigen maradt el a szovjettől, minden nagyobb tervhez, de jelentős mulasztáshoz is szovjet tanácsadókat hívtak, noha ők nem ismerhették a helyi viszonyokat, és jól képzett szakemberekből a SZU-ban is kevés volt. Mégis könyörögtek értük (Bulgária egyenesen hadügyminisztert kért), mert jelenlétük bizonyos védelmet jelentett a helyi vezetés számára.

A naptárt, az ünnepeket is Moszkvához igazították. 1950-ig megszüntették a munkaszüneti napok harmadát (tizenötből tíz marad – de ez még „hárommal több, mint a Szovjetunióban”). Augusztus 20., a hagyományos Szent István-nap az államalapító István király ünnepe volt. 1950-ben február 1-jét, a köztársaság kikiáltásának ünnepét áthelyezték augusztus 20-ra, és megtették az alkotmány ünnepévé. Új ünnep még november 7. az orosz forradalom, és április 4., a felszabadulás napja. (1951-ben munkanappá nyilvánították az 1848-as szabadságharc napját, március 15-ét is, majd karácsony másnapját, és helyette – szovjet mintára, cinikusan – május 2-a lett fizetett munkaszüneti nap.)

A felszabadulás ötödik évfordulójára lármásan készültek. A fővendég Vorosilov üdvözlői között legyen „úttörő, katona, MNDSZ”, „a román elvtársat előbbre kell tenni”. A készülődés része, hogy megvizsgálják a felvonulási útvonal lakóinak a megbízhatóságát. Vorosilov szállását 136 ór, nyomozó és tízfős mozgó operatív csoport vigyázta. A dísztribün jegyeit az ÁVH nyomdája készítette, és ávós tisztek kezelték. A díszszemlét és Farkas Mihály útvonalát 400 nyomozó biztosította. A szeles és esős idő miatt a vendégek a tűzijátékot nem a Duna-partról, hanem a Parlamentből tekintették meg. Egy tisztviselő koromsötét helyiségbe terelte a külföldi vendégeket, ahol alkalom kínálkozott „az ellenség számára, hogy tört vagy kést döfjön valamelyik vezető elvtárs hátába”. Az ünnepet amnesztia is köszöntötte. A MÁVAG-ban viszont sztrájkot szerveztek. Sarkadon nyilaskereszteket, ellenséges feliratokat pingálnak a kerítésekre. „Amerika győzni fog, vesszenek az ötágú csillagosok.” Bitófa rajza alatt: „Így szeretnénk látni Sztálint.” Nemcsak itt, hanem minden településen lesújtanak az ellenségre.

Két idős úr mereng a felszabadulás negyvenedik évfordulóján az élet forgandóságáról.

– Azért a török uralom jobb volt – jegyzi meg az egyik.

– Ne bolondozz, az mégiscsak százötven évig tartott!

– De legalább nem ünnepeltették meg az országgal a mohácsi vész napját!

A kúszó kultusz jegyében RM ötvennyolcadik születésnapjára megjelenik a Rákosi-per, ami többet használt a nimbuszának, mint egy életrajz, amire vágyott. A Titkárság – a jelenlétében – „egyelőre” nem járult hozzá, hogy Rákosi-bélyeget adjanak ki, és ahhoz sem, hogy a Gyömrői úti kórházat Rákosi Hajnalról nevezzék el, pedig a Rajk-ügy kellős közepén a páncélos tiszti iskola RM nevét vette fel, április negyedikén pedig a csepeli Weiss Manfréd gyárat Rákosi Mátyás Műveknek keresztelik át. (De a Gamma vezetőjét leváltották, mert a faliújságon RM példájára a saját fényképe alá kiíratta: „Bölcs vezetése mellett a szocializmus felé”.)

A Kominform sürgetésére a vasfüggönyön még a kukucsálólýukakat is bevarrták. Az osztrák és a jugoszláv határ mentén 10-15 kilométer széles biztonsági sávot jelöltek ki. A határ körzetéből előbb kitelepítették az apácákat és a szerzeteseket (ezer fő), majd még két és fél ezer gyanús személyt (volt csendőrt, katonát, jobboldali szocdemet, nyugatost stb.). Megritkították a kocsmákat is. Az egész országban megjelennek a feliratok: „Légy éber, az ellenség nem

alszik!” Az éberségi határozat után a városi pártszervezetek páncélszekrényeket kapnak, a pártközpontban esténként az osztályvezetők szobáit is le kell pecsételni, a takarítónőkre munkatárs felügyel. Az „osztályellenség” legfeljebb az építőiparban vagy az állami gazdaságokban dolgozhat, ahol iskolázottságuk révén hamarosan legalább brigádvezetők lettek. Mikor kiderült, hogy mondjuk a volt csendőrök miféle beosztást töltenek be, elbocsátották őket. Az új munkahelyen újra kitűntek... Zavargálásuk különös körforgalmat teremtett.

A hiszterizált társadalomnak alig akadt nyugodt zuga. Egy megyei pártbizottság vizsgálatának is legalább a vezetők egyötöde áldozatul esett. (Somogy megyében a szervezőtitkár eltagadta, hogy apja vitéz volt, hogy nőügye volt és van. A kádertitkár testvérei Jugoszláviában éltek, és 1944-ben zsidó fűszerüzletet „szerzett”...) Ekkor mondta RM, hogy egy munkás lehet tolvaj, részeges, lumpen, sztrájktrő (persze a Horthy-korszakban – P. Á.), de tíz munkás maga a munkásosztály, és velük kell felépíteni a szocializmust! Gyakran ismételte: adjanak neki tíz analfabéta munkáskádert és megforgatja velük a világot! Szakmunkásokkal kijutott volna a világűrbe is.

Kikötötték, hogy például a megyei tanács vb-tagjainak legalább 15 százaléka legyen pártonkívüli. Ettől fogva évtizedeken át nagytővel keresték a megbízható pártonkívülieket, majd egy idő után beléptették a pártba, hogy még jobban bízzanak benne. Ez is egyféle körforgalom. Noha két év alatt megduplázták a pártmunkások számát (1949 januárjában 3410 függetlenített pártalkalmazott volt, 1950 végén 6473), egyre rosszabbul mentek a dolgok. Nem csoda, hiszen 1950-ben például a Titkárság határozott „a friss vakondtúrások, a zsombokok elegyengetése és eltávolítása” felől.

A szüntelen osztályharc, a végeláthatatlan perek fel- és túlértékelték, elkapatták az ÁVH-t. Erre mutat néhány életkép is a cég felnőttkorából. 1. Egy nyári éjjel 1950-ben PG és Farkas sürgősen akart telefonálni Rákosinak, hogy szétoszlatták az – általuk kiprovokált – újhatvani „papi lázadást”, a párttitkár ellen kivonuló ötszáz embert. Azonban a telefonközpontos képtelen volt kapcsolni a főtitkárt. PG lefogatta az asszonyt, pedig ő adhatott rossz számot neki. A nőről kiderítették, hogy klerikális beállítottságú, apjának építészeti irodája volt Aradon, a férje pedig Nyugatra szökött, ráadásul ő maga beszél franciául, németül, olaszul, és angolul tanul! (Két és fél év múlva szabadult.) 2. Cegléd közelében egy autó nem adott elsőbbséget Péter Gábornak. Szerinte a kocsit vezető rendőr őrnagy ittas volt („még mindig tele van a rendőrség Rajkhoz hasonló csavargókkal”). Az illetőt letartóztatták, a talpát, a veséjét, a heréjét verték, majd internálták, és három év múlva szabadult. 3. Vácott az ávósok elűtöttek egy asszonyt. A fiai szóltak, hogy nem szabad ilyen gyorsan vezetni. A testvéreket az ÁVH autójának akadályozása miatt két évre internálták.

RM: „Az Államvédelmi Hatóság, kedves elvtársaim, a Központi Vezetőség szerve és nem a falusi titkároké és nem is a járási titkároké” – azaz a párt titkosrendőrsége! Farkas szerint: „Az ÁVH szintiszta kommunista szervezet... Rákosi elvtárs személyesen dolgozta ki minden esetben, minden ütközet tervét, taktikáját és stratégiáját. Ez volt Nagy Ferenc, Mindszenty, Rajkék, a Vogeler- és Sanders-ügynél is.” Sikereik miatt önállósították az ÁVH-t, és rendőrségi méretűvé duzzasztották (28 ezer fő!), hozzácsatolták a katonai kémelhárítást, majd a határőrséget is. De a céget is utolérte a sors, mikor az örült ellenségkeresés során Farkas önteltségnek nevezte, hogy a saját soraikat nem tisztogatják, pedig az ellenség „becsempészte ügynökeit az ÁVH-ra”. A tisztogatás során az ÁVH-t nem csonkolják meg annyira, mint a pártot. Akkora vérfürdőt sem rendeztek a cégnél, mint a honvédségnél, igaz, a politikai rendőrséghez nem került senki a horthysta elődszervezetekből. Egy Farkas vezette bizottság felülvizsgálta a cég vezérkarát. Noha mindenki 1945-ös káder, nem képezték magukat! Több

osztályvezetőt leváltottak. Kegyvesztett lesz PG helyettese, a szovjet ügynök Szücs Ernő is, mert az öccse angol kém. De Szücsre ekkor még rábízták a katonai elhárítást. Az alacsonyabb rangúak közül (is) elsősorban „a meg nem felelő zsidó kispolgári származásúakat” távolítják el, mert 1945-ben sok zsidó kispolgár került az ÁVH-hoz, akik ugyan gyűlölték a fasizmust, de az amerikai imperializmus elleni harc idején meginogtak. (Megemlítjük, hogy a cég rémségeinek antiszemita magyarázata szerint a bosszú hajtotta őket: a köztük nagy számban fellelhető zsidók bosszúja a holokausztért. Csak hát nem ismert a zsidók aránya az ÁVH-nál, és nem is lesz ismert soha. A fő kérdés inkább az: miért vállalták annyian a lélekölő brutalitásokat. Bosszú helyett inkább a fanatizáltság az ok, az „osztályellenség gyűlölete”. Fontos adalék a megszállottsághoz, hogy 1952-ben az ÁVH operatív tisztjeinek a „műveltsége igen alacsony”, a többségnek legfeljebb hat osztálya volt. Ez talán fontosabb a zsidók arányánál.)

A letartóztatott adatait veszik fel:

– *Születési helye?*

– *Nagy-Britannia.*

– *Ne okoskodjon itt, hapsikám! Nem az anyja nevét kérdeztem.*

A pártvezetés és a fontosabb testületek megújítása „ritkítással” történt. Amíg az erdő ritkításakor a legsudarabb magoncokat hagyják meg, a magyar elit „feljavítása” során inkább a kiemelkedőket csukták le vagy végezték ki. A szociáldemokraták 1950-es likvidálását eltakarja a szériakezdő Rajk-per, és a még véresebb tábornokper. Pedig a párt első vonalát leginkább a szocdem-ügy hígította fel: a tizenhárom PB-tag közül három (Szakasits Árpád, Marosán György, Vajda Imre) került börtönbe. Ez akkor is jelentős változás, ha ők nem számítottak hatalmi tényezőnek. Félézernyi szociáldemokrata letartóztatása, tízezrek háttérbe szorítása meglódította az MDP züllését. A mozgalmi életben leginkább jártas tagokat zárták ki és be, és helyükre álszocdemeket ültettek.

Szakasits Árpád nem tört borsot RM orra alá, mégsem úszta meg a letartóztatást. Bár RM szinte kibőjtölte „Szaki” börtönbe juttatását, mégsem lett az ügynek semmi „hozadéka”, ha csak a félelem elharapózását, a nyugati szocdempártok és szakszervezetek kiábrándítását nem tekintjük annak.

A rendőrségi iratokat válogató Munkásmozgalmi Intézet „nagy fogása” volt egy 1935-ös irat, amiben Szakasits Árpád, az építőmunkás szakszervezet elnöke bejelentette a rendőrségnek egy tüntetésüket. RM rögtön rájött, hogy Szakasits besúgó volt! Ám Sztálin szerint rossz fényt vetne az országra, ha második köztársasági elnöke is eltűnne. De Rákosi addig hajtogathatta a magáét, amíg Sztálin állítólag azt nem üzent: „ha [a vád] igaz, le kell tartóztatni, és megfelelő időpontban el kell ítélni”. 1950 tavaszán RM a villájába csalta Szakasitsot. (RM, 1962: azért oda, mert ezen az eldugott helyen nem keltett feltűnést egy letartóztatás...) Ott az egész Államvédelmi Bizottság várta vádlottá kinevezett elvtársát. RM közölte Szakasitscal: egy rendőri jelentés fehéren feketén bizonyítja, hogy már a harmincas években besúgó volt. Az elnök nevetett, majd tiltakozott, és egyre reménytelenebbül magyarázkodott. A „bizonyíték” megmutatása után Farkas fölszólította, hogy „ismerjen el mindent, és nevezze meg a bűntársait”. Tildy vagy Rajk sorsa között választhatott. Ezek után RM tollba mondhatta neki a vádat beismerő és a köztársasági elnökségről lemondó levelét. Már elő volt készítve Budapest eldugott részén egy villa – magas kőkerítés, kispolgári berendezés, cicás mázolzmány az ágy fölött – a Szakasitsék házi őrizetére. Szakasitsné nyomban ide vitték, a férjét és a vejét, Schiffer Pált – RM szerint ő volt apósa rossz szelleme – az ÁVH-ra. A KV-ülésen RM elmondta, hogy előző nap két levelet kaptak Szakasitstól. Felolvasta őket („hosszú idővel a

felszabadulás előtt már Horthy rendőrségének besúgója voltam”). Elmondta, Szakasits „az utolsó időkig kémkedett az angoloknak, amerikaiaknak, ahogy éppen jött”. Köztársasági elnöknek egy általuk futtatott szocdemet jelölt (Rónai Sándor). Darab, darab. RM: „Jó volna, ha a Szakasits-ügyet a maga egészében bele lehetne vetni a tömegekbe”, de Rajkék esetében is vártak a tálalással, aminek „hetekre, sőt napokra kiszámítottuk minden részletét” – állította. (Szakasits rehabilitálása után is azt mondta: „fel kellett volna húzni”).

Kiszámította Marosán György letartóztatását is. Közben azzal kábította, hogy be akarja mutatni Sztálinnak. Kérte is, hogy Marosán a Szovjetunióban üdülhessen! Az ávosokat Marosán testőrei engedték be a lakásba. Maga Péter Gábor kopogtatott a hálószoba ajtaján: „Gyuri, gyere ki!” – és ingben-gatyában hurcolták el. Kínzásai végére a lelki terror tett pontot. Mivel nem akarta, hogy az anyját, a feleségét és a gyerekeit is lefogják, aláírta, hogy ő is besúgó volt. Közben a felesége azzal tartotta a gyerekekben a lelket, hogy az apjuk titkos megbízással a Szovjetunióban van. (Miközben az asszony alig kapott állást, RM karácsonyoként csomagot küldött a gyerekeknek...) RM jelezte Sztálinnak, hogy meg kell szabadulniuk Riestől is. A gazda értette, hogy nem leváltásról van szó, és azt felelte: „jobb lenne zárt tárgyalást tartani”. RM Sztálinnak: „Holnap hozzuk nyilvánosságra Ries igazságügy-miniszter eltávolítását”, és értesítette, hogy Marosán helyére is egy régi szociáldemokratát neveznek ki.

Mint a Magyar Közösség elleni per óta minden esetben, úgy tervezték, hogy a szocdem összeesküvésnek is volt politikai és katonai szárnya: Szakasitsék lettek volna a politikusok, és a Ludovikát – tisztképző intézetet – végzett, és az ellenállásban részt vett főtisztek – Sólyom László tábornok és társai – a katonák. Csakhogy a szovjet tanácsadó – állítólag ebben az egyetlen esetben, a hatáskörét túllépve – beavatkozott, mondván, ez a közös per nem hozható össze.

RM vagdalkozott, szeretett volna egy szocdem vezetőt megnyerni tanúnak. Felajánlotta neki, hogy akár miniszter vagy nagykövet is lehet, ha leírja, amit ezekről az angol kémekről tud. Ám ő megtagadta a hamis tanúskodást, amiért később nyolc évre ítélték.

A letartóztatottak bűneit a szokásos módon „bizonyították”. Egyikőjük például akkor vallott társai ellen, mikor közölték vele, hogy végignézheti, amint egy autó a szemközti gimnázium előtt elüti a lányát. Szakasitsékat „a párt kérte”, hogy vállalják a vádat. Szakasits vejét a verések közben Péter Gábor többször figyelmeztette, hogy „a párt utasítására köteles aláírni” mindent.

Vád híján RM a KV második szocdem-szeánszán elmondta, korábban, amikor rájöttek, hogy egy-egy vezetőtársuk az ellenség szolgálatában áll, részletesen ismertették az esetet a PB és a KV előtt. Így aztán „Rajk és Szakasits külön-külön pontosan előre leinformálták Titót arról, hogy mi készül”. „Ezek a tények arra készítetnek bennünket, hogy legyünk óvatosabbak az adatok túl bő ismertetésével.” Szakasits Árpád és társai ügyét nem nyilvánosság előtt tárgyalta a bíróság. 1950 novemberében az első rendű vádlottat életfogytig tartó fegyházra ítélték, mert RM cetlijén tévedésből Marosán neve mellett szerepelt a halál. (1951 végén felkereste a siralomházban egy idegen akcentussal beszélő férfi, és egy éjszakán át tartó beszélgetés után az ítéletet életfogytiglanra változtatták.) Szakasits vejét az első koncepció szerinti katonai bíróság előtt felejtették, és a köteleességtudó hadbírák őt is halálra ítélték. (Mivel vállalta a hazug vádak, 1951-ben kérte, hogy hajtsák végre rajta a halálos ítéletet. 1954 elején vizsgálták felül az ügyét, és kimondták: „A szocialista humanizmus követelményeivel nem egyeztethető össze az, hogy... az egyébként kétségtelenül indokoltan kiszabott halálbüntetés... három év elteltével kerüljön végrehajtásra.” Az új ítélet: életfogytiglan. Ő újból és újból kérte, akasszák fel. Nem tették. Két év múlva szabadult.) Bár a szociáldemokraták halálos ítéleteit

nem hajtották végre, közülük többen mégis meghaltak; a beteg igazságügy-miniszter, Ries István talán a kihallgatás brutalitása miatt. Végül országszerte gőzerővel nekiláttak a jobboldali szociáldemokraták leleplezésének. Az igazságszolgáltatás egyötödét kifüstölték.

*

Minél parttalanabbá vált RM hatalma, annál nagyobb élvezettel avatkozott bele az emberek sorsába, szívesen tetszelgett isteni szerepben. Nemcsak élet-halál ügyekben, hanem apróságokban is, de változatlanul gyanakvón, a rosszat keresve. Egy 1920-as párttag kiemelési javaslatára odaírta: „Nem volt lebukva?” Hajdani börtöntársa, a későbbi miniszterelnök, Fock Jenő államtitkári kinevezésekor az érdekli: „Miféle balhéi voltak?” Egy alosztályvezető leváltására ráírja: „Mikor lépett be a pártba?” Pedig ott áll, hogy '45-ben, de átsiklott fölötte. Egyre felületesebb, előítéletesebb. És kevesli az eddig összehozott pereket. Kezdi mondogatni: nem igaz, hogy a pártba befurakszik az ellenség, a Honvédelmi Minisztériumba meg nem! Biztatta Farkast, hogy vizsgálódjon Sólyom László tábornok és társai körül, mert ő sejtí, hogy egy húron pendültek Pálffyval. Amikor a szovjet tanácsadó tábornok megkérdezte tőle, milyen ember a leendő partnere, Sólyom László, a vezérkar főnöke, RM rávágta, hogy angol kém. Majd hozzátette, hogy a háború alatt Sólyom is az amerikai érdekeltségű Egyesült Izzóban dolgozott, ahol mindenkit beszerveztek (az amerikaiak angol kémnek).

Először csak szerényen, „honvédelmi minisztériumi kérdések” címen tervezgették a vezérkari vérfürdőt. Aztán egy a háborúban munkaszolgálatosokat verő, majd átállt vezérőrnagy őrizetbe vételével belevágtak a sűrűjébe. PG rögtön államellenes szervezkedésről beszélt. (Rádadásul PG utálta Sólyom Lászlót...) Hat hétbe telt, hogy a megfélemlített vezérőrnagy „bevallja”: több tárgyaláson vett részt Pálffy szobájában, és társaival együtt szervezkedett. Szinte napra pontosan egy évre a Rajk–Pálffy-ügy indítása után, 1950 májusában elkezdődhetek a letartóztatások az újabb nagy perhez. Éjjel kettőkor költötték Sólyom tábornokot – „Távirat!” –, és vitték, pizsamában. Ekkor még a „katonai vonal” 66 őrizetese közé tartozott Szakasits, a veje, Kéthly, továbbá az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, az igazságügy-miniszter, de Farkas helyettesének, Nógrádi Sándornak a szeretője és egy háziasszony, vagy például egy „bárnő” is. Farkas közölte az ávósokkal, hogy „a tábornokok és tisztek összeesküvése a Rajk- és Pálffy-ügy folytatása”. PG szavaival: Pálffy „őrizetbe nem vett kapcsolatai”. Bár RM „csupán” angol–amerikai kémnek tartotta a vezérkar főnökét, FM szerint Sólyom francia kém is. Ugyanis 1946 őszén a lovagolni kívánó francia katonai attasét helyette Sólyom László kísérte, aki a tiszti akadémián megtanult lovagolni és tudott franciául is...

Az ügybe belekeverték a moszkovita Nógrádi Sándor szeretőjét is.

– Kecskemétről jelentették, hogy hétvégeken a szállodában megjelenik egy idősebb tábornok egy csinos nővel, és alibiből aktatáskával – idézte fel Farkas Vladimír. – A férfi Nógrádi Sándor, a HM politikai főcsoportfőnöke volt, az asszony apósa viszont a régi hadseregben is szolgált, így potenciális ellenség. Rákosi patáliát csapott, és közölte apámmal, számoltassa fel Nógrádival ezt a kapcsolatot. Nógrádi mindent megígért, és semmit sem tett. Végül Rákosi közölte vele, hogy leváltják. Nógrádi is kiborult. Apám a szovjet nagykövetnél kezességet vállalt Nógrádiért, így fegyelmivel megszűta.

1948-ban ifj. Jándy Gézané, Potoczki Mária 26 éves, Nógrádi Sándor 54, és Mária különváltan élt a férjétől. Az ügy épp a tábornokper előkészítése idején pattant ki. Farkas Mihály három nappal Sólyom László letartóztatása előtt azt jelentette Rákosinak Jándynéről: „Véleményem szerint a nő imperialista hatalom ügynöke. Már világos, hogy Nógrádi fecsegett előtte, és ennek következtében kiadott katonai titkokat.” Az asszony férjét, apósát és a bátyját

letartóztatták, majd őt is őrizetbe vették. Nógrádi, hogy a bőrét mentse, maga jelentette fel Rákosinál a szerelmét: ő nevezte Máriát először kémnek! Majd figyelmeztette az asszonyt, lehet, hogy le fogják tartóztatni, felőle fogják faggatni, és ha az első pár napot kibírja, nyert ügyük van. És kibírta! A homlokával kellett órákig megtartania egy falnak támasztott ceruzát, nem engedték aludni, gumibotot nyomtak a nemi szervébe.

– Jó kondícióm volt, elkeserítettem szegény ávósokat – mondta az asszony félszázaddal később. – Tudtam, ha Nógrádi kimarad a perből, sok okosat nem tudnak velünk tenni.

RM is arról beszélt, hogy Nógrádit le kell tartóztatni. De az egyedülálló nő „tisztázta” a tábornokot, aki bűnbánatból a halált, a Rákosi–Farkas-vonalat képviselte a tábornokper ülnökeként. Máriát is ebben a perben ítélték el kémkedésért 12 évre. Bátyja nyolc évet kapott. Édesanyjuknak eltört a fogsora, és Miskolcra feljött Pestre újat csináltatni. A lánya lakásában fogták-kapták, és fogsor nélkül internálótáborba vágták. Majd közölték vele, hogy mindkét gyermekét kivégezték. Ideg-összeroppanást kapott, hallucinációi szabadulása után is megmaradtak. Nógrádi szerelme miatt a Jándy és a Potoczki család tagjai összesen harminc évet töltöttek börtönben. (Az 1956-os forradalom napjaiban Mária egy vezető osztrák politikus tolmácsa, majd a felesége lett, de Nógrádival mindvégig barátságban maradt.)

– Jóval Nógrádi halála után értesültem arról, hogy a tábornok-per halálos ítéleteit ő írta alá, hisz tőle tudtam, milyen sokra tartotta Sólyom Lászlót. Talán velem zsarolták. Soha nem éreztem, hogy cserbenhagyott volna, csak én húzhattam ki őt a slamasztikából, ezt utólag is így rekonstruáltuk. – Mária a szerzőtől tudta meg, hogy majdnem félszázaddal korábban a szerelme jelentette fel.

Sólyom Lászlót zárt tárgyaláson a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség miatt kötélt általi halálra ítélték 1950 augusztusában. (Brankov bevallotta: ő szervezte be jugoszláv kémnek; a vádirat szerint a már kivégzett Pálffy.) A perben minden korábbinál több vádlottat – tizenkét tábornokot és főtisztet – végeztek ki, tizenhármat ítélték életfogytiglanra, és ugyanennyien kaptak tíz éven felüli büntetést. A hadsereg legképzettebb tisztjeit állították földre, ítélték halálra. RM KV-ülési beszámolójának egyik lektora, Révai megjegyezte: „nem beszélnék az árulók »felszámolásáról« – ennek olyan »gajdeszba küldés« íze van”.

RM szívesen áztatta az embereit a szovjeteknek, hogy bizonyítsa nélkülözhetetlenségét. 1950 elején a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma (MGB) tanácsosának Farkas Mihályra, Kádár Jánosra és Révai Józsefekre panaszkodott. Szücs Ernő pedig még mindig egy Révai-féle trockista összeesküvésről vizionált. („Gazdag szülők gyermeke. Újságíró, Lukács György esztéta tanítványa.”) RM tudta, hogy a moszkovita és izgága Révai megvádolása ránézve is kiszámíthatatlan következményekkel járhatna. De az ÁVH már elég borsot tört az orra alá ahhoz, hogy rájuk uszítsa „a megbízhatatlan” Farkas Mihályt.

„Az, amit Te szakadatlanul hangoztattál, hogy az ÁVH-n még nem lepleztük le az ellenség ügynökségét... teljesen igaznak bizonyul” – írta Farkas Rákosinak 1950 szeptemberében. A bűnbak, ki más, mint a szovjet ügynök Szücs Ernő. Az odaadó Szücs ezredes már fél évvel korábban lejjebb került a ranglistán, mert hónapokig nála lakott az öccse, aki angol kém. Pedig Miklóst, a „kémet” a Rajk-ügyben már letartóztatták, de mivel nem sikerült rábizonyítani a vádat, meglepő módon szabadon engedték. Szücs Ernő azonban sejtette, hogy az öccse csupán jól álcázza magát. PG meggyőzte, hogy Miklós a londoni Magyar Klub egyik vezetőjeként együttműködött az angol hírszerzéssel (tegyük hozzá, ezért dicséret járt volna, hiszen a háború idején Anglia is a SZU szövetségese volt).

RM büszke volt a leleplezésre, hogy Szücs Ernő nem csupán szovjet kém. PG szerint a szovjetek állapították meg: Szücs Miklóst azzal küldte haza az angol felderítés, hogy szervezze be a testvérét, és ő „a megbízást sikerrel teljesítette”! Az ÁVH szovjet főtanácsadója tudomásul is vette a Szücs Ernő elleni vádat. Farkas nyomban kiadta az utasítást, hogy Szücs Miklóst hallgassák ki a bátyjára, Szücs Ernőt pedig letartóztatták. Ő az első moszkovita, akit őrizetbe vettek – bár nyolc éve volt szovjet ügynök. Valószínű, ezért verték agyon. Vele együtt a testvérét is halálra gumibotozták.

Szücs Ernő tudta, őt csak a szovjetek jóváhagyásával tartóztathatták le, ezért magabiztosan a párt rendelkezésére bocsátotta magát. Ellene és társai ellen is abból állt a „nyomozás”, hogy őszintén írják le az életüket. Az eredmény semmi. RM megkérdezte Pétertől, hogyan kaphatott Horthyéktól a Szovjetunióba útlevelet egy kommunista, aki vele együtt volt a Csillagban. (RM, 1962: „én húztam ki a háború előtt nagy kinnal a Szovjetunióba”.)

Szücs nem tört meg, sőt – elég bután – kétoldalas önkritikában elismerte, hogy a tábornokokból nem szedtek ki mindent. Pedzegette, hogy Marosán rendőrspiclisége is kiagyalt volt. RM dührohamot kapott a lezárt ügyek bolygatásától, és utasította Pétert: ha kell, két napig verjék a Szücs testvéreket, hogy ropogjon a csontjuk, mert veszedelmes ellenségek, ütni kell őket, amíg el nem ismerik, hogy angol kémek! Péter közölte, Szücsnél semmit sem lehet érni veréssel, de RM nem hitt neki. Pedig 1935-ös letartóztatásakor találtak Szücsnél egy térképet Budapest politikai nyomozóinak a lakásáról, hogy az illegalitásban élők elkerülhessék őket. Minden éjjel verték, és bár üvöltött fájdalmában, nem árulta el, honnan szerezte a címeket. (Aztán a Csillagbörtönben – Demény Pál szerint – ő szappanozta a „lúdtalpú, pókhasú, asszonybőrű” RM hátát.) Ám az ÁVH RM szerint a verésben profi volt. Verőemberei tudták, hova, hányszor lehet ütni. Ebben az esetben azonban a külön szobában „kezelt” két testvér egyszerre ájult el. Az orvosok adtak valami injekciót nekik, és közölték, hogy egy óra múlva folytatható a verés. Aztán kiderült, hogy a Szücs testvérek teste a sok ütéstől olyan volt, mintha harmadfokú égési sebek borítanak – és ebbe belehaltak. Az orvosi jelentés szerint súlyos szívbetegség volt a halál oka. RM sopánkodott: milyen titkokat vihettek magukkal a sírba! Haláluk után se vizsgálat, se fegyelmi nem volt, pedig elég különös, hogy egyszerre két embert is agyonvernek. (Halálukért 1953-ban Berija Rákosit okolta. RM, 1962: „Péter azért verte agyon, mert félt, hogy kifecsegi a titkait.”) A valójában nem létező „Szücs-csoport” negyven tagja közül huszonnégyet internáltak (egy öngyilkos lett, három meghalt), tizennégyet bíróság elé állítottak, kettőt kivégeztek. Szücs „kapcsolatait” Csehszlovákiában is őrizetbe vették. (Szücs szovjet feleségével barátjuk, a szovjet főtanácsadó közölte, hogy a férje – az öccse révén – trockista lett és angol kém. Az asszony visszatért a Szovjetunióba. 1956-ban, levélben érdeklődött, hogy mikor halt meg a férje, és hogy ártatlan volt-e. A válasz nem ismert. Az özvegy a SZU-ban, az ötvenes évek végén kapott mérnöki képesítésének megfelelő munkát, a két gyermek pedig ettől fogva kegydíjban részesült.)

Szücsék agyonverésével a cég megfélemlítette önmagát is.

Az egyházak elleni harc – hogy ismerjék el a pártállam vezérszerepét – a Mindszenty-per után is folytatódott. Befolyásuk csökkentésére és megfélemlítésükre, az utcára raktak másfél ezer kórházi szerzetes nővért. Az Irgalmas rend kérte, hadd szolgálhassanak a gyógyításban, hisz semmi mást nem tettek eddig sem. RM ráírta: „Meg vannak ijedve.” Cetli Péternek: „Gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló anyagok (írártár, Horthy-, Hitlerképek, fasiszta könyvek, nyilas- és horogkeresztek, pusztá dorbézolások és élelemhalmozás adatai) sem a régi, sem az új akcióknál el ne kallódjának.” A KV júniusi ülése riadót fűjt a klerikális reakció ellen. El akarták érni, hogy a párttagság ne járassa hittanra a gyermekeit.

(Hozzászólás: a mátramindszenti bányaüzem olvasójában a feszület helyére Sztálin képét rakták. A bányászok nemsokára a Sztálin-kép előtt imádkoztak.)

Ekkor deportálták a déli és a nyugati határ mellől a szerzeteseket és az apácákat. A püspöki kar tárgyalást javasolt. RM kifejtette a püspököknek: azért léptek fel a szerzetesrendek ellen, mert kémügyekbe keveredtek, és az ellenség mindig náluk talál menedékre. Grósz József kalocsai érsek: „Akiket jogosan távolítanak el valahonnan, azokat nem kell éjszaka elvinni.” RM „válasza”: az érsek úr gyónást követelt Mindszentynek, hogy így tudják meg, mi az utasítása! Az állam szerepéről vitázva RM több dologban melléfogott, és mivel partnerei figyelmeztették, minden további javaslatot lesöpört az asztalról azzal, hogy „hosszú távon nálunk sem lehet más az egyháznak a fejlődése, mint a Szovjetunióban”. Két hét múlva a püspökök már hagyták locsogni, és ő azt jósolta, hogy „a nagy számok törvénye alapján” néhány tucat apáca még a pártba is jelentkezik. Amikor a szemére vetették, hogy a keleti és az északi határsávból is kitelepítették a papokat és a szerzeteseket, azt felelte, hogy a románok kérésére... Megfenyegette a püspököket, hogy szembefordítják velük az alsópapságot. Végül az 1950. augusztus 30-i megállapodásban a katolikus egyház elismerte a népi demokratikus államot, és vállalta, hogy közreműködik az új társadalmi rend építésében. „Jutalmul” szeptemberben feloszlatták a szerzetesrendeket...

A szüntelen csatározás mérlege szerint a kommunista mozgalom mintha körültekintőbben választotta volna meg az áldozatait, mint eminenseit. Például a „magyar kommunista prózairodalom első jelentős képviselőinek egyike” – a Kossuth-díjas Gergely Sándor – 1950 tavaszán így ajánlotta magát Rákosinak: „Már 1936-ban, a MOPR (a Nemzetközi Vörös Segély – *P. Á.*) felkérésére foglalkozni kezdtem Elvtárs életrajzi megírásával, de az akkori idők zűrzavara miatt a terv terv maradt. Mindent megtennék, ami erőmből telik, hogy méltó legyen Elvtárhoz. Boldog volnék, ha tervem Elvtárs tetszésével, beleegyezésével találkozna.” Nem találkozott. Viszont amikor egy festőnövendék diplomamunkaként meg akarta festeni Lenin és Rákosi találkozását, azt a helyszínt is leíró levéllel segítette. Ám a festmény vagy nem készült el, vagy nem lehetett mutogatni. Amikor a PB a kiadandó könyvek listáján Gelléri Andor Endréhez ért, RM megjegyezte: „Ott van az a novellája, *A szállítók*, az kérem, arról szól, hogy a munkások egész éjjel nőkkal hancúroznak, aztán másnap nem tudják fölvenni az emeletre a páncélszekrényt! Hát mondják csak, így nevelik maguk munkahőstettekre a mi hős munkáosztályunkat?” A tündéri realizmus mesterének novelláit e megjegyzés miatt nem adták ki 1951–55 között.

1950-ben mintha kezdett volna szűkülni a „bővülő tömegbázis”: RM feltűnően keveset szerepelt a nyilvánosság előtt. Korosodva, hatalmasodva viszont felerősödött a mesélőkedve. Járt az országot, és megfigyelte, hogy piszkosak a hivatalok. Tavalyi légypiszok és pókháló, tintafoltos asztalok, és még a község vezetőinek ruházata is rendetlen. Percesen egy vállalatvezető abban a ruhában ült le vele, amit három éve viselt a műhelyben. Sarkadon a téeszcsé udvara sáros, az épületet 1945 óta nem meszelték. Több termelőszövetkezetet a megyei bizottságok tagjairól neveztek el. Ha ez folytatódik, „a becsületes elvtársak azt hiszik, hogy itt szolgaizmus, bizantinizmus van kialakulóban” – mondta.

Noha sokszor meglepő szakszerűséggel nyilatkozott, egyre gyakoribb a butuska locsogás, kotyogás. Tszcs-küldöttektől megkérdezte, bimbózik-e már a rizs. Túrkevén arról beszélt: „Kísérletképpen hizlaltam tiszta yorshire-it, tizenegy hónapos volt és elértem a százhetven kilót.” „Vigyázzanak a malacokra, nehogy megdögöljenek. Nagyon vásik a fogunk a zsírozóra.” Biztatott a kocák kétszeri búgatasára, és rábúgatasára. A dunai vasmű építésének előkészítése során felvetődött, hogy itt és más szocialista városok esetén is előbb készüljön el az infrastruktúra, mert lezüllesztik az építkezést, ha a szántóföldre odavisznek tízezer

ellátatlan építőt, akik térdig sárban járnak, és éhesen fekszenek le. RM: „ez azt jelentené, hogy a kereskedelmet a nehézipar elé helyezzük”. Ugyanakkor megpendítette, hogy ideje lenne figyelni a káderek általános műveltségére.

Egyik ifjú munkatársának RM kibökte: tudja, milyen vékony az a jég, amin korcsolyázunk? Talán emiatt is maroknyi harmincéves kádert küldött Moszkvába, politikai főiskolára. Útravalója: ne igyanak, ne nőzenek – majd meglátogatta őket. Látva, hogy egyikőjük otthagyja a vajjal főzött levest, megkérdezte: erősnek vagy gyengének tartja az oroszokat? Hát a háborúban hogy viselkedtek? Na látja – szolt a végkövetkeztetése –, egye csak nyugodtan, amit ők! (Hatalma megingásakor ifjú törőkeit soron kívül hazahívta.) A Szabó József utcai villa hozzá közel álló gondnokát megkérdezte, hogy mi újság. Ő azt felelte, hogy nincs elég kaja, morognak az emberek. Ez nem igaz, mondta RM.

– Rákosi elvtárs, mi is csak akkor eszünk húst, ha a feleségem szombaton hajnalban sorba áll. Ha Rákosi elvtárs kimenne a Garay téri piacra, nem azt látná, amit két-három évvel ezelőtt! Észrevehetően nem tetszett neki, amit mondtam. Aztán karácsonyeste betoppant a feleségével együtt kellemes ünnepet kívánni. Kézfogás közben még biztatott is, hogy siessek haza, hisz nekem is van családom. Otthon aztán jött az osztályvezetőnk hívása, hogy menjek be hozzá. Ott az ÁVH-n közölték, hogy őrizetbe vagyok véve. Rám akarták bizonyítani, hogy merényletet akartam elkövetni Rákosi ellen. Két és fél év múlva, 1953-ban szabadultam, a verés miatt félig süketen.

1950 júniusában Észak-Korea megpróbálta katonai erővel, kommunista uralom alatt egyesíteni a két Koreát. A háborúba az USA, sőt az ENSZ is belépett. Moszkva 1951 elején közölte a testvérpártok vezetőivel, hogy nyakukon a világháború, és a NATO haderejének fejlesztése miatt a tervezettnél nagyobb mértékben kell erősíteni a hadsereget, fejleszteni a hadiipart és fokozni az osztályharcot. Noha az 1947-es párizsi békeszerződés a magyar hadsereg létszámát 65 ezer főben maximálta, a szerződést aláíró Moszkva 1953-ra 150 ezres hadsereget kért a magyaroktól. Ám RM ezt kevesellte, ezért 1953 végére 210 ezer fős lett a magyar honvédség. Ez felemésztette a nemzeti jövedelem egyötödét, annyit, mint a világháború idején. A hadsereg egyévi fizetése több volt, mint az oktatás fejlesztésére öt év alatt jutó összeg. A szovjet óhajok túlteljesítésében Farkas Mihály is jeleskedett. Hat-nyolc elemis káderekből főtisztok lettek. A „tisztikar osztályösszetételének megváltoztatása” törvényesítette a tudatlanságot. „Szocialista szaktudás kell, ami más, mint a kapitalista szaktudás” – fogalmazta meg RM. 1953-ban a magyar hadseregben a tábornokok harmada, a főtisztok negyede csak írni-olvasni tudott. Köztük Farkas valóságos hadvezér volt. A szovjet tanácsadók nagyra becsülték őt – közös bábáskodásuk alatt a hadseregfejlesztésbe belerokkant az ország.

– 1950-ben a párt „minőségi” ugrást tervezett a légierőnél is, közben lefejezte a gárdát – idézte fel a légierő akkori parancsnoka. – 1949-ben a magyar légierő állománya ötezer fő és 150 gép, 1953-ban húszezer fő és 641 repülőgép. Dilettáns döntések sora született. Értelmetlenül megvettük a drága és kifutó TU–2-es gépeket, de mielőtt befejeztük volna a személyzet kiképzését, letartóztatták vagy kirúgták az oktatókat. De nemcsak őket távolították el, hanem a nagy nehezen kiképzett fiatalok nagy részét is, mert őseik között találtak mondjuk egy kocsmárost. 1950–52 között a légierő a parancsnoki állomány mintegy 80 százalékát veszítette el, a pilótákról nem is beszélve. A repülőszövetségben voltak alapképzettséget szerzett fiatalok, de előnyben részesítették a bányászokat, akiknek se érettségije, se alapképzettsége, az izomzatuk pedig eltorzult a kemény fizikai munkában, ezért alkalmatlanok voltak a koordinált mozgásra. Az ember nem tudta túltenni magát a sok halotton, különösen, hogy előre szolt, az így kiválasztott fiatalok többségének ez lesz a sorsa.

A légvédelmi alakulatnál 1948–56 között összesen 186-an haltak meg, a gépvezetők tizede, és 90 gép zuhant le.

A „Néphadsereg erőt sugárzó” 1952. április 4-i díszszemléje után Vorosilov marsall állítólag megkérdezte, kinek jutott eszébe orosz egyenruhába öltöztetni a magyar katonákat. („Hogy szabad a nemzeti érzést ennyire megalázni?”) Ám később a szovjetek kezdeményezték az egyenruha egységesítését a Varsói Szerződésben, hogy az ellenség ne tudja, kivel áll szemben! Ám a lengyelek, a németek és a románok – talán arra gondolva, hogy nem olyan nagy baj ez – nem teljesítették a kérést. (Sztálin halála után a szovjet vezetés elismerte, hogy túlzó katonai követeléseket támasztott, de Rákosiék ezeket még túl is teljesítették; a hadsereg akkora, hogy tönkreteszi az államot. Farkas még ekkor is olyan jelentést adott, miszerint még nem elég az, ami már régóta többszöröse volt a lehetségesnek.)

Noha Farkas Mihály bicskája nem tört bele sem a hadsereg, sem az ÁVH tisztogatásába, RM meg akart tőle is és Péter Gábortól is szabadulni. 1951 nyarán felkereste a Borzsomiban üdülő Sztálint, és ő váratlanul megkérdezte: „Miért akarja maga agyonlővetni Farkas Mihályt... mi baja Péter Gáborral?” Memoárja szerint RM azt felelte, agyonlövétésről nincs szó, de mindkettő munkájában vannak hibák... „Sztálin türelmetlenül közbeszólt: úgy látom, hogy maga nem becsüli meg eléggé az ilyen jó munkásokat... hagyja őket békében... Mikor a Kura partján sétálgattunk, váratlanul megkérdezte tőlem: át tudná úszni a folyót? Ránéztem az örvénylő, zúgva vágató folyóra, s azt válaszoltam, hogy nem.” (1962-ben már úgy emlékezett: Sztálinnak ő kifogásolta a két ember „vallatási módszereit”... Bár szerette volna Pétert leváltani, amikor ő akart elmenni az ÁVH-tól, állítólag azzal szerelte le: „Mit gondol, ezt a hitközséget könnyű vezetni? Ezt a pártra értette” – idézte fel PG.)

Az uralmon lévő kommunisták kongresszusai nem munkatanácskozások; semmi meglepetés, elemzés, bírálat. A valóságtól leginkább elszakadt MDP-kongresszust 1951 februárjában tartották. Itt emelték fel az egekbe az amúgy is irreális ötéves terv célkitűzéseit. (Gerő: nem lenne baj, ha az Országgyűlés néhány dolgot tovább emelne, két-három szónok javasoljon valami előre megbeszélt, kisebb módosítást, „a Szovjetunióban ezt mindig így csinálják”.) A patetikus szónoklatokban elsikkadt a nadrágszíj komoly meghúzása. FM hozzászólását RM lektorálta: „Rámutatnék arra, hogy a Horthy-időben az anyák sírva engedték fiaikat a hadseregbe, most pedig lelkesen, büszkén stb.”

A hangfelvétel szerint RM orgánuma kellemes, beszéde tiszta, akcentusa idegen (szociálista, kapitalizmus, kapitalisták, Afrika). Félórás beszámolójának a 15 százaléka taps, ünneplés (zöme a beszéd végén). Sok a nyelvtani hiba: „nemcsak... de..., munkások és alkalmazottak színvonala..., az építőipar nő..., dolgozóink kultúrájának megnövekedése” stb. Rengeteg a dicsekvés – „Két év alatt többet nőtt a termelékenység, mint a kapitalizmusban húsz év alatt... nyolcvan százalékkal több középiskolás, háromszor annyi egyetemista, mint 1938-ban” – ez utóbbi az oktatási forradalom kezdete. Ám az előadó a válogatás nélküli számokkal inkább letaglóz, mint meggyőz. Ráadásul, ha a szeme mellészalad, ismétél. Sztálin (sic!) születésnapjának említésekor nincs taps, de amikor a végén elhangzik: „mindnyájunk szeretett, bölcs vezére Sztálin!”, kitör az eksztázis: „Éljen Sztálin... Sztálin–Rákosi... Éljen a párt!... Hurrá! Hurrá! Hurrá! Éljen Sztálin... Éljen Rákosi... Hurrá!... Sztálin–Rákosi... (Vastaps.) Éljen a párt!” – négy percen át.

A 24 perces záróbeszéd majdnem harmada taps. Valószínű, olvassa, hogy például a tévesz alapja a „megfontolt önkéntesség”, vagy azt, hogy a töprengő paraszt kártékony: „az ellenség rajta hallatja a szavát”. Sztálinnak félperces tapsok járnak. „A béke védelme”, 12 mp. taps, „munkát, verejtéket, áldozatot nem kímélve küzdünk érte” (a békéért): 16 mp. „Éljen népünk vezetője, és motorja, a párt!” – az ötperces ujjongásban egymásba úszik Sztálin és Rákosi

éltetése. (Kötetbe rendezéskor RM mindig a szélirányhoz igazította beszédeit. Nem szerénységből nem tartott igényt fiatalkori írásainak publikálására, hanem óvatosságból: csak a jövő biztos, a múlt változik. 1955-ben RM művei soha meg nem jelenő kritikai kiadásának előkészítésekor kiderült, például e kongresszusi beszámolójának nyolc változata volt, a gátlástalan kihagyások révén a szövegek ellentétbe kerültek önmagukkal.)

Az „új” Központi Vezetőségbe eggyel több, tizenhét szocdem került, ám az osztályvezetők és helyettesek között egyetlenegy sem maradt. A KV tagjai RM képével díszített emléklapot kaptak. „Rákosi Mátyás elvtársat a Magyar Dolgozók Pártja 1951. évi febr. 24.–márc. 2.-ig megtartott II. kongresszusa a Központi Vezetőség tagjává választotta.” Aláírás: Rákosi, főtitkár. A *Szabad Nép* szovjet szokás szerint közölte az új KV névsorát: az első RM, utána névsorban mindenki más.

Mindegyik pártkongresszusi kötet közli a Titkárság és a PB tagjainak fényképét, egyedül az MDP II. kongresszusi kötetből hiányzik még a KV névsora is – a PB-tag Kádár János letartóztatása miatt. (RM bánkódott is, hogy a kongresszus híradófelvételeiből alig maradt valami „használható”, mert a szószék közelében ülő Kádár rajta volt a legtöbb felvételen.) Kínos malőrnek tűnik Kádár János „lebukása”, hogy „Rajk cinkosai” az éberség ellenére is a csúcson maradhattak. De így volt kiszámítva, RM el akarta játszani a meglepettet, hogy ezzel is hitelesítse a hihetlent.

Kádár János az Abbáziában cselédkedő Csermanek Borbála törvénytelen gyermeke. Az 1945-ig az anyja vezetéknévét viselő fiú a megaláztatás és nyomor ellenére polgári iskola után írógépműszerész-segédlevelet szerez (1929). Harminckét éven át (1956–1988) Magyarország első számú vezetője. Az egyik legegyszerűbb és legsikeresebb XX. századi magyar politikus: a „személytelen kultusz” megteremtője, aki uralkodása csúcsán akár szabad választásokon is nyerhetett volna. Csermanek János a két világháború között többnyire alkalmi munkákból élt. Politikai tevékenységét háromévi gyakorlás után két év fegyházzal méltatták. A Csillagbörtönben együtt ült Rákosival. Az illegális kommunista pártban csak a negyvenes években aktivizálódott. Több elvtársa letartóztatása után, 1943-ban, harmincegy éves korában ő lett a párt vezetője. A Komintern megszűntének hírére a KB feloszlatta, és Békepárt néven szervezte újjá a pártot. 1944-ben Jugoszlávián keresztül Moszkvába indult, elfogták, és katonaszökevényként elítélték. Megszökött. Budapest felszabadulása után nagy-budapesti rendőrkapitány lehetett volna, de nem vállalta csak a helyettségét. Ekkor vette fel hivatalosan is az illegalitásban használt Kádár nevet. Rajk hazatérése után RM azt akarta, hogy Kádár helyett Rajk legyen a második ember. Erre ő szó nélkül átadta neki a Budapesti területi Pártbizottság vezetését, így gyorsan ívelt felfelé az ő pályája is, előbb a Titkárság, majd a PB tagja, közben a káderosztály vezetője. Belügyminisztersége idején (1948–1950) dicstelen szerepet játszik elődje, Rajk László kihallgatásában, a per előkészítésében, majd rá jellemzően, kételkedni kezd az ítéletben. 1951 tavaszán, a hazai pártvezetők elleni eljárás során letartóztatták, életfogytiglani fegyházra ítélték. 1954 nyarán rehabilitálták. Egy fővárosi munkáskerület, majd a Pest megyei pártbizottság első titkára. Már Rákosi 1956-os lemondatásakor felmerült a neve RM utódként, de csak a forradalom kitörése után került a párt élére. A többpártrendszer ő is elfogadta. Újból részese a pártfelosztásnak. Utólag ezt az átkeresztelkedést tartják a konszolidáció előfeltételének. A Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását bejelentő rádióbeszédében a forradalmat, az általa is túlbecsült Rákosi uralmát lerázó dicsőséges népfelkelésnek nevezte. A beszéd sugárzásakor már félig-meddig szovjet fogságban volt: útban Moszkvába. Ott elfogadta a kormányfői posztot. A forradalmat leverő szovjet invázió megindulása után harckocsival tért vissza Budapestre. Első nyilatkozataiban bántatlanságot ígért a felkelőknek, a jugoszláv nagykövetségre menekült Nagy Imrének és társainak. Majd a pártvezetés ellenforradalomnak nyilvánította a

történeteket. A megszállt országban Kádár kemény megtorlással, kivégzések sorával szilárdította meg a párt hatalmát. 1958-ban halálra ítélték Nagy Imrét is. A hatvanas évek elején fokozatosan megszabadult a hatalom restaurálását segítő rákosisták prominenseitől. Az életszínvonal emelése érdekében a kommunista gyakorlattól elütő reformok bevezetése a társadalom számára nagyobb magánéleti szabadságot nyújtott. Ennek fejében a rendszer elvárta, hogy ne kérdőjelezzék meg a SZU-hoz való hűséget és a párt egyeduralmát. A nagy alkut majdnem kettévágta a „prágai tavasz” (1968) magyar részvétellel történő leverése. Kádárt, „a kompromisszumok robotosát” Nyugat is elismerte. Óvatos volt és pragmatikus. Hatvanévesen ügyes taktikai húzással benyújtotta nyugdíjazási kérelmét (1972), ami hozzájárult, hogy a Kremlben és itthon is megszilárdítsa a hatalmát. Ám a reformokat – részben külső nyomásra – a hetvenes évek elején vissza kellett fognia. De a reformirányzat feláldozásával párhuzamosan baloldali ellenfeleitől is megszabadult. A Kádár-rendszer alapját képező életszínvonal-növekedés az 1973-as olajárrobbanás után megfeneklett, az ország adósságcsapdába került. Az 1980-as évek második felére a nyugati hiteleket felélő politika kifulladásra vezetett. 1987 júniusában a szamizdat Beszélő különszámában lemondását követelték. Kádár még 1988 tavaszán is tagadta a válság létét, ám a gazdasági csőd és a társadalmi elégedetlenség maga alá temette: őt és híveit menesztették. A magános, sok lelki meghasonlással vívódó Kádár még megélte az 1956-os forradalom, Nagy Imre és társai rehabilitálását, de feldolgozni már nem tudta életműve romba dőlését. A róla elnevezett rendszerrel egy időben temették.

Kádár bűne az volt, hogy kételkedni kezdett Rajk vétkességében, aki a bitó alatt is a pártot éltette. Persze ez nem vád. Amíg RM nem talált ki jobbat, a belügyminiszerségtől megcsömörlő Kádárt visszavitte a pártközpontba osztályvezetőnek, és ezt előléptetésként adta be Sztálinnak: „meg akarjuk erősíteni a KV apparátusát, amely az utolsó három évben túl sok erőt adott az állami munkába”. (Utólag beismerte, tudatos volt az „áruló” Kádár leváltása.) A szovjet nagyövet, talán a suskust érezve, megkérdezte Rákosit, miért látni olyan keveset Kádárt. Neki már 1950 nyarán elárulta, hogy nincs minden rendben vele: 1932-ben kizárták a pártból, és érintett az 1943-as pártfeloszlításában is.

Megismételjük, a jelentéktelen KMP egyik legésszerűbb cselekedete a színlelt pártfeloszlítás volt. A Békepárttá átkeresztelkedés azért vált főbenjáró bűnné, mert Rákosiék Moszkvában elhitették, hogy a KMP politikai tényező, ám a Vörös Hadsereg semmi segítséget sem kapott a magyar ellenállóktól. Azért, mert elvtársaik szétverték a pártot! Kádárék meg is kapták ezért a pártbüntetést, RM mégis fölmelegítette az ügyet. (Ekkor már annyira kiütköztek rajta az üldözési mánia tünetei, hogy páncélozott ajtót rakatott a szobájára, ha rátörnek a titkárságra, legyen még öt perce a védekezésre...) Eltökélte, eltapossa Kádárt, hogy lássa Moszkva, kik veszik körül!

RM most egyedül „nyomoz”. Az eljárás persze a szokásos: először is az elveszejtésre kiszemelt(ek) köré minél nagyobb holdudvart kanyarít. A pártfeloszlításért perbe fogathatta volna az egész 1943-as vezetést, köztük Péter Gábort is, akivel ekkor épp Szücs Ernőt verette. Az illegális párt vezetése helyett az 1937-es Márciusi Fronthoz kapcsolódó kommunistákat állította Kádár köré vádlottnak, bár alig volt közük egymáshoz. Kitalálta, hogy Rajk kivégzése után ez a „magyarkodó” csoport Kádárt tekintette vezérének, mögé sorakozott föl ellene, azaz a pártegység ellen.

Kapóra jött Sztálin 1951. januári felhívása az osztályharc fokozására. RM már ezelőtt tudta, kire fog lecsapni. Moszkvát nem érdekelte Kádár sorsa. Az élveboncolást szóltanul tűrő áldozatok is RM segítségére voltak. Kádár piszkálgatása közben fölszólította a KV titkárságvezetőjét, Donáth Ferencet, mondja el őszintén, hogyan történt a pártfeloszlítás.

Donáth töviről hegyire elmesélte. RM újból rákérdezett, mire a részletek részleteire is kitért. Amikor ötödször kapta ugyanezt a kérdést, kezdett kikészülni, és szinte megkönnyebbült, amikor a kongresszus előtt végre letartóztatták.

Kádárnak is több alkalommal kellett írásban „tisztáznia” magát. Amikor RM segítségképpen megemlítette neki, hogy a horthysta rendőrség állt a pártfeloszlátás hátterében, Kádár – bele-simulva RM észjárásába –, kihúzta a fejét a hurokból azzal, hogy erre nem gondolt, ám ha tudtán kívül mégis az ellenség eszköze lett, méltatlan „magas pártfunkciók betöltésére”. RM úgy tett, mintha feladná az üldözést, nem bolygatta fel a kongresszust. Kádár felszólalhatott, sőt PB-tag is maradhatott! Közben RM azt körmölte Sztálinnak: „feltehetőleg” le kell tartóztatni a PB-tag Kádárt és Zöldet, és a külügyminiszter Kállait. A „feltehetőleg” udvariassági forma: ha Sztálinnak nem tetszik a terv, szóljon. (A levél elején RM emlékeztetett az előző évi Szakasits-, a tábornok-, és a Szücs-ügyre – vagyis arra, milyen jó hatásokkal zajlik az elvtársak kivégzése. Egy orosz történész dokumentálta, hogy a politikai perek szervezésében Kelet-Európában Rákosi volt „a legaktívabb”).

A letartóztatásra előjegyzettek közül az illegális kommunista orvos, Zöld Sándor összeroppant. Rajk és Kádár belügyminiszteri székének örökösét már 1950 őszén bírálták, mert sok „horthysta” tisztviselőből lett jegyző a tanácsválasztáskor. 1951 áprilisában a „horthysta rendőrök” nagy száma miatt olyan pergőtűzbe került a Titkárság ülésén, hogy lemondott, de a PB porrá zúzta maradék önbecsülését is. Megtagadtatták vele a barátait. Rádöbbsent, saját maga és családja elveszejtését úgy kerülheti el, ha végez nyolc- és hatéves gyermekeivel, édesanyjával, feleségével és magával. Ez a családirtásos öngyilkosság a Rákosi-kor egyik legrejtélyesebb tragédiája. Vagy a családsterető humanista orvos tette érthetetlen, vagy a kor, vagy mindkettő.

Miután a PB keményen meglovagolta, hogy hány rendőr szolgált a háború előtt is, egy másik jelentés tudatta velük, hogy a munkásosztály fellegvárában, a Vörös Csepelen, a Rákosi Mátyás Művek 18 pb-titkárának kétharmada, a 133 alapszervi titkár fele „megbízhatatlan”. Akadt közöttük hajdani csendőr, többszörös bérháztulajdonos is. Az egyéves pártfőiskolán meg találtak egy nyilas rohamosztagost, az öt hónapos pártiskolán egy szovjetellenes agitátort. A két hónapos iskolán többek között egy gyilkost, de volt SS-t is. „Át kell gyúrni az egész lakosságot – jegyezte meg RM –, csak kis részét lehet börtönbe dugni.” Zöld Sándorral szemben nem volt ilyen elnéző. Megfigyelői jelentették, hogy előző éjjel a belügyminiszter és felesége a Városligetben „le-leülve beszélgettek, kb. éjjel 1 órakor mentek haza” – utoljára. A tragédia helyszínén PG állítólag búcsúlevelet is talált. („Kedves Elvtársak! Tudom, mi vár rám és családomra. Minek várjam meg, hogy hosszú tortúra után legyen ez a sorsom? Inkább így fejezem be családommal együtt.”) A holttesteket szőnyegbe csavarták, és Budapest határában elkaparták. RM újból sajnálkozhatott, hogy a halott milyen titkokat vihetett a sírba, majd a KV előtt arról prédikált, hogy „a kommunista melegszívű, hús-vér ember”. (RM, 1962: Zöld kicsit egzaltált volt, nem közölte, miért lett öngyilkos.)

Tettéről értesülve a melegszívű RM lefogatta Kádár Jánost és Kállai Gyulát, nehogy öngyilkosok legyenek! Másnap (1951. április 21.) a PB ülésén elmondta: „Az utolsó hetekben felgöngyölítésre került egy ellenséges csoport”, a debreceni Márciusi Front tagjai. A korábban földművelésügyi államtitkár Donáth árulásának hatása érezhető „az élelmezésben is”! „A kongresszuson szóvá tettük, hogy a tanácsok létrejötte óta rohamosan csökken a begyűjtés... Zöld természetesen többet tudott, mint mi... Ez volt a politikai háttere, hogy öngyilkos lett.” Kádár letartóztatását is megmagyarázta. Rajk leleplezésénél a „magatartása kényszeredett” volt. Aztán „Szakasitstól egy napon véletlenül megkérdeztük, hogy nem volt-e szerepe a párt feloszlátásában”, mire elmondta: a rendőrség megbízta, hogy Kádár Jánoson keresztül ígérjen

meg mindent a kommunistáknak a pártfelosztásért. „Meg voltunk lepetve” – mondta RM. Meglepő is, hogy a rendőrség a kommunisták letartóztatása helyett átfesteti velük a cégért. És meglepő, hogy RM már a letartóztatáskor kész vádirattal állt elő. A döntő „bizonyíték”, hogy Zöld előtt Kádár volt a belügyminiszter...

Magában azért érezhette, mennyire szimpla a mese. Kijelentette: ha Rajk hagyatékáról van is szó, a történeteket „nem lehet a párt elé vinni”. Most is három PB-tagra bízták a „nyomozás” felügyeletét. De a hármas (FM, Kiss Károly, Kovács István) ellenőrzés helyett inkább előadásokat tartottak az ávósoknak az illegalitásról, a besúgók kártékonyságáról, és gyalázták a letartóztatottakat. (Kovács azért került a bizottságba, mert kétkedett Kádár bűnösségében, „nem gondolt arra, hogy Rákosi elvtársnak mindig igaza szokott lenni” – amint ő maga megállapította.)

Kádár is elég időt töltött e zaklatott mozgalomban ahhoz, hogy bármikor gyanúba foghassák. (RM, 1962: Kádárt azért kellett letartóztatni: „mert ezt ott megbeszéltük”. Majd „pontosított”: ő nem is volt jelen, nélküle határoztak.) Kádár „lebukása” május elsején derült ki, amikor a felvonulók kezéből kiszedték a képeit... A Rajk-ügy dráma volt, a Kádár-ügy sokk. A hüvös Rajkkal ellentétben a barátkozó, anekdotázó Kádárnak érzelmi tőkéje is volt. A nagyobb hatalomért versengő Farkas Mihály a fiát is bevonta a Kádár elleni vizsgálatba. Kádár rajta keresztül vallotta be Rákosi elvtársnak a bűnösségét, de másnap visszavont mindent, majd PG rábeszelésére újból vállalta a vádakat. Erre Farkas Vladimír bejelentette, hogy kiszáll a vizsgálatból, és Kovács Istvánnak megemlítette, hogy semmi bizonyíték Kádár ellen. Az apja lehülyézte, pedig Kovács nem is merte továbbadni Rákosinak, hogy mit hallott. (Farkas Vladimír 1956 után – vagyis már a Kádár-korszakban – azzal vált hírhedtté, hogy azt rebesgették róla: a vallatás során Kádár szájába vizelt és kihúzgálta a körmeit. Ám Kádár az 1954-es rehabilitáláskor kijelentette: „Fizikailag nem bántalmaztak. Nem volt rá szükség.” Nem, mert megalázták, lelkileg összeroppantották. Például két hétig nem engedték vécére menni.)

A „törvényesség” három óre közül csak FM beszélt Kádárral. Két társának ő vitte az ÁVH által készített jelentést, és mintha ellenőriztek volna bármit is: ők aláírták. Ezt a gentlemen’s agreementet maga RM olvasta fel a KV ülésén. Eszerint Kádár bevallotta, hogy 1933-ban rendőrspicli lett. Vállalta a pártra mért „legsúlyosabb csapást” is: a horthysta politikai rendőrség vezetőjének az utasítására oszlatta fel a pártot, emiatt az „nem tudta teljesíteni a reá háruló történelmi feladatot” – értsd: nem tudta kiverni az országból a németeket. A letartóztatott „nacionalista, antiszemita, szovjet- és pártellenes csoport” tagjai közé sorolták Zöld Sándort is. A banda Kádárt „tartotta hivatottnak” a párt vezetésére! A KV egy hónappal a letartóztatás után jóváhagyta Kádár és Kállai Örizetbe vételét. Fel sem merült, mi közük ehhez. RM nyugtatgatott: „Nem fogtunk mellé... Semmi kétség, hogy Kádár és társainak leleplezésével újra súlyos csapást mértünk az ellenségre.” De mivel érezte, nem arat osztatlan sikert, megígérte, hogy a felső régiókat békén hagyják – miután „az ellenség újabban arra vett irányt, hogy az alsó szervekbe épüljön be”. A légből kapott vádak hitelesítésére most is letartóztattak mindenkit, akit gyanúba lehetett keverni, köztük Berek János gemenci fővadászt is:

– Egy alkalommal lejött Kádár elvtárs a feleségével, és lementünk Rezétbe vadászni. Borzasztó vihar kapott el bennünket, és be kellett húzódnunk a közeli vadászházba. Mást nem tehettünk, mint hogy ott, a beosztott vadászomnál aludtunk. Reggel, amint felszikkadt, elmentünk haza. Mire visszaértünk Rákosi már elment Gemencről, nem voltak ávósok, és rádióskocsi sem. Kis idő múlva hallottam aztán, hogy letartóztatták Kádárt. Egyik nap jött egy nagy fekete kocsi, és egy jóvágású férfi szállt ki belőle. Na, szervusz! Hogy vagy, kérdezte,

pedig soha nem láttam. Mi újság nálatok, mikor voltál Rezétben? Feleltem, és akkor előjött a farbával, hogy kivel tárgyalt ott Kádár? Senkivel. Ott is aludtatok? Ott. Hát akkor beszélhetett valakivel! Ott ugyan nem beszélhetett, mert úgy szakadt az eső, hogy a kutyát se zavarta volna ki az ember. Eltelt egy pár nap, amikor kijött egy barátom Szekszárdról, hogy azonnal menjek át Jugoszláviába, mert internálni akarnak! Nem hittem, amíg egy éjszaka nem jöttek értünk a násznagyok. Épp otthon volt két egyetemista lányom. Fogtak négyünket és elvittek Hortobágyra. Az egyetemet egyik gyerek sem folytathatta. Nem mondták, miért internáltak. Amikor később kihallgattak, próbáltak rávenni, áruljam el, ki volt az a szerb, akivel Kádár tárgyalt.

1951 cezúra RM életében. Mikojan szerint Magyarország „1951-ig általában jól fejlődött”, ekkor kezdtek „kalandor terveket készíteni”. A koreai háborúval kapcsolatos sztálini ukáz a többi baráti országban is hasonló folyamatot indított el, de Rákosiék „feszítettek” a legtöbbet a terven. (A Rákosi Mátyás Művek bejelenti: „a dolgozók kívánsága, hogy szombaton egész nap dolgozzanak”.) Eddig RM a legvadabb politikai akcióit is el tudta fogadtatni legalább a párton belül. Lenyeleti a Titóval való szakítást és a Rajk-pert, még tüntetéseket is tudnak szervezni ellenük. A szociáldemokrata vezetők, középvezetők, főbizalmiak lecsukása már nem diadalmenet. De még nem hökken meg annyira a közvélemény, mint Kádár letartóztatásakor. Nem azért, mert ő olyan nagy ember, hanem mert betelt a pohár, felütötte a fejét a kétkedés. A Kádár-ügy szinte semmiféle támogatást sem kap. Révai állítólagos figyelmeztetése – „nyakig süllyedtünk a szarba” – és a terjedő kétség fékezésre készíti Rákosit. Elismeri, hogy megakadt a párt lendülete. „A Kádár-ügy olyan nyálás, széttaposott felöntése a Rajk-ügynek, hogy nyilvánosság elé hozni, és belőle második Rajk-ügyet csinálni, nem lehet.” Novemberben jut a KV elé a hármass bizottság újabb – PG vízjeles papírára írott – jelentése, miszerint Kádár elismerte, kapcsolatban volt Rajk Lászlóval... A KV szavaz: adják bírói kézre! Kádárról mégsem készülnek leleplező írások, ellene nem rendeznek nyilvános politikai kampányt: RM már nem csukat le több pártvezetőt. A zárt tárgyaláson egy újságíró elvtársukat még halálra ítélik (de nem végzik ki), viszont Kádár – aki ugyanúgy elismert mindent, mint Rajk, és ugyanúgy bejelenti előre, hogy az egész nem igaz – megússza életfogytiglani fegyházzal, Kállai Gyula és Donáth Ferenc pedig 15-15 évet kap. Az ítéletek titkosak, hallgatnak róla a párttagság előtt is.

A törvénysértések „újdonsága” a kitelepítés, ami 1951 májusára érte el a fővárost. Tizenháromezer „nemkívánatos” budapesti lakost telepítettek vidékre az osztályigazság érvényesítése és a lakáshelyzet javítása érdekében. Az ötlet talán a Kominformtól származott, legalábbis a szomszédos országokban is volt ilyesmi. Ez az intézkedés abban tér el korábbi önkényes lépésektől, hogy nem néhány embert érint, hanem az egész egykori elitet, a cél az egész horthysta gépezet és minden gazdag, sőt módosabb ember. A „Vesszenek a burzsujok!” jelszóval ehhez még lehetett némi támogatást szerezni, bár a jobb érzésű emberek már nem szívesen költöztek be a kitelepítettek lakásaiba. Noha a kitelepítés nagy társadalomismereti lecke, kiötlői nem okulnak belőle. Pedig Gerő óvott a túl nagy felhajtástól, a rohamszerű végrehajtással járó tévedésektől, annak a látszatától, hogy éjjel, brutális módszerekkel, tömegesen viszik el az embereket. Javaslatára egy hét helyett nyolc hét alatt bonyolították le az akciót. De megtörtént, amire ő sem számított: ha kitelepítettek egy csendőr ezredest, tiltakozott egy professzor, ha „hosszányúltak” egy vezérkari tiszthez, protestált egy vezető operaénekes. Az, hogy mindenki mindenkinek a pereputtya, tovább erősítette RM üldözési mániáját.

A végrehajtó a rendőrség, segítője az ÁVH. Kezdetben heti 120–150 családot telepítenek ki, majd egyre többet, hogy szeptember közepére végezzenek. „A kitelepítettek lakásait 30 százalékban honvédtisztek, 40 százalékban ipari munkások, 30 százalékban

pártfunkcionáriusok, minisztériumi és egyéb állami vonalon dolgozók kapják.” A kitelepítettek zöme Békés, Hajdú, Heves és Szolnok megyébe került. „A kitelepítés napjai: kedd, csütörtök, szombat.” Az értesítéseket 24 órával előtte, hajnali ötkor kézbesítik. „A szállítás reggel negyed 4 órakor kezdődik.” A „családfő 5 mázsa, minden további családtag 250 kg holmit vihet magával, bútort, ruhát, élelmet, mindent beleértve”. A maradék ingóságot eladják, és a pénzt – a szállítási költséget levonva! – elfelejtik megküldeni a tulajdonosoknak.

Ez a deportálás a párttagságot is meglepi. Nyugtalanító, hogy nem tudni, lehet-e fellebbezni. Az érintettek persze minden szalmaszálba belekapaszkodnak. A nyugdíjas ezredes kitelepítendő sógornője arra hivatkozik, hogy a lánya 1926-tól a Kábel és Sodronykötél Gyárban dolgozik, és párttag. Távirat Rákosinak: „Végzetes félreértés és tévedés folytán kitelepítettek. Kérem ügyem legszigorúbb kivizsgálását elrendelni. Futó nyugállományú altábornagy.” Levél: „Az a vész hír zavarja amúgy is zaklatott nyugdíjas éveimet, hogy a nyugdíjasokat kitelepítik Budapestről.” RM ráírja: „Ne higgyen az ellenséges hírverésnek.” Kaufmann Samu tanítót, aki a soproni elemiben tanított, amikor RM odajárt, kihúzatta a listáról. A Sacher földbirtokos-lány felmentéséért Pablo Casals írt Rákosinak. Tekintettel arra, hogy Casals „ellenállási múlttal rendelkezik, világhírű csellóművész, a spanyol forradalomban is tevékenyen részt vett”, az asszony megmenekül. Valakinek a neve vagy a foglalkozása lehet vád, és lehet mentség. Ezért kerül le a listáról a költő József Attila testvére, vagy a történészprofesszor Domanovszky Sándorék. Ám Déry Sári színésznőért hiába áll ki hét Kossuth-díjas, illetve kiváló művész. A színészkirály Somlay Artúr Révai József segítségét kérte, de az válasza sem méltatta.

„Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részeiben ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei” – mondja RM, és a PB előtt kifejti: a kitelepítés „csak a szocializmussal fog megszűnni”. Megemlíti, hogy tizenkét család nem merte elfoglalni a kitelepítettek lakását. Bár szeretné megnyugtani az „összekomásodott” intelligenciát, eltökélt, hiszen „a Balaton környéke még mindig a méltóságos urak villáival van telerakva”. „A burzsoázia likvidálása nem három- vagy öthetes kitelepítési program.” És burzsoá egy nyilvánosház tulajdonosának az unokája is. Hiába közlik a lapok, „milyen prolik (név, üzem, gyermekek, családtagok száma) költöztek be a kiutasított burzsoá, reakciós áruhalmozók lakásába” (Gerő), a fogadtatás rossz.

– A kitelepítettek értékeit a közgyűjtemények kapták – emlékezett egy muzeológus. – A válogatást végző csoporthoz tartozott rajtam kívül a tanács lakásügyi előadója, a becsüs, elvértve a könyvtáros és a levéltáros meg egy ávos. Nemcsak értékes könyvek, gyűjtemények, hanem irattárak is zúzdába kerültek, mert „egy pizsok főúr” papírai nem kellettek. Először a muzeológus ment végig a lakáson, és kiválogatta, ami a múzeumnak kellett. Mivel én végeztem leghamarabb – a becsüsnek minden darab tányért leltárba kellett vennie –, mindenütt megnéztem, mit olvastak jó uraink. Nem sok örömben volt részem. Mindegyik katonatiszt lakásán ott volt az obligát garnitúra, a herendi étkészlet, az ezüst „eszcajg”. Téboly volt a középosztály ízlésvilága. Ebből többé-kevésbé a zsidók emelkedtek ki.

A korábbi társadalmi bélyeg (osztályidegen, kulák, nyugatos stb.) mellett a legújabb a kitelepített lett. Megbízhatatlanná vált az is, akinek kitelepítették valakijét. Az egész ügyletről műbőr kötéses zárójelentés készült. A listára felkerült 6531 család egytizede kapott mentesítést. (Az összeírt 17 530 fő helyett végül 12 704 személyt raktak ki a lakásából.) Megszökött 13 család (32 fő), öngyilkosságot kísérelt meg 6 család, meghalt 4 család (6 fő). A kitelepítettek negyede (27%) volt katonatiszt (ebből 189 tábornok, 82 özvegy), hatoda magas rangú állami tisztviselő (17%), továbbá volt nagykereskedő, volt igazgató (347 és 40 özvegy), arisztokrata, és külön 9 herceg, 163 gróf, 121 báró, 8 lovag, és 38 „elítélt hozzátartozója”. A „műbőrben” felsorolták, kit miért, kinek a kérésére húztak ki a listáról. A szerencsés ötezernyi

„burzsoá” névsora sok mindent elárul a rendszerről és az országról. Ki akartak telepíteni egy rádiómérnök katonatisztet – kiderült, a HM kutatóintézetének a munkatársa. Rendőr alezredes – 1946 óta párttag, a Ganz Vagonban dolgozik. Őrnagy – volt ellenálló. Osztállysorsjegy-főelárusító – mindössze 25 sorsjegyet árult; alezredes – a felszabadulás után lett az, és asztalosmesterként dolgozik; őrnagy – gyógyszerész őrnagy; miniszteri számvizsgáló – a filmgyárban altiszt, egyszobás albérletben lakik. Ezredes özvegye – a férje átállt a szovjetekhez, előléptették. 1918–19-es államtitkár özvegye – a nyugdíját RM hagyta jóvá. Miniszteri tanácsos – a felesége Kossuth-díjas tanár. Fegyvergyári igazgató sógora – sztahanovista. Nyugdíjas alezredes lánya – 9 éves, a nagybátyjához költözik. Vezérigazgató özvegye – a fia ellenálló volt, a lányát 1944-ben kivégezték. Rendőrkapitány neje – veje az Operaház karnagya, lánya a HM-ben dolgozik, párttagok. Selye Hugóné, alezredes özvegye – fia világhírű tudós. Földbirtokos – kitüntetett élmunkás. Alezredes – 1910 óta vesz részt a munkásmozgalomban, 1945 után lett törzsőrmesterből alezredes. Bérháztulajdonos – csak családi háza van. Háy Mórné földbirtokos – az egyik fia Kossuth-díjas író (volt moszkvai emigráns), a másik sztahanovista mérnök. Vatikáni követ – nem volt az. Gertler Adolfné fonal-nagykereskedő – a fia filmrendező stb.

Rengeteg a durva tévedés: nem nagy-, hanem kiskereskedő, nem bankigazgató, csak tisztviselő, vagy „nem azonos”. Hálóba akadnak külföldiek is: rendőrfelügyelő neje – szovjet állampolgár; alezredes – az egyiptomi követség gépkocsivezetője. Feleslegesen meggyötörték sok mozgásképtelen aggastyánt, epilepsziást, elmebeteget, vakot, akiket békén kellett hagyni. (Példa nélküli, hogy harminc családot az ÁVH kérésére vettek le a listáról. Utánuk a legtöbb embert Vas Zoltán mentett meg.) RM megrettenhetett volna attól, hogy törölni kellett a lista harmadát. Hiszen a rendszerre nézve ekkora tévedés az ellenség kiválasztásában veszélyesebb volt, mint mondjuk az, hogy pár régi rendőr őrsparancsnok (ami két halott belügyminiszter bűnlistáján szerepelt). Két hónap alatt Budapesten nagy gyötrellemmel 5300 lakáshoz, lakrészhez jutottak. Ugyanekkor a határsávból is áttelepítették a „megbízhatatlan személyeket” az ország belsejébe. Ennyi kín nehezen fért el ilyen kis országban.

A kommunisták próbatétele a minden zugból rájuk leselkedő ellenség leleplezése. Ezzel kelnek és fekszenek. Az alapállás sztálini: minél több kudarc éri az ellenséget, annál merészebb, elszántabb: jövőnk a harc! RM beismeri, ebben egyszer-egyszer átestek „a nyereg másik oldalán”. Már lovunk sincs? – kérdezhetnénk, hiszen a szólás szerint: „Átesik a ló másik oldalára.” Az 1952-es hírhedt aszály miatt kitört a felvásárlási láz: „az ellenség támad”. RM arra biztatja az ávosokat, vegyenek mindenkit nyilvántartásba, aki gyanús. És ki nem gyanús ott, ahol belügyminiszterek, köztársasági elnökök, főtitkárhelyettesek buknak le sorban? (RM ötletére Farkas Mihály megbízta Péter Gábort, hogy a KV-üléseken figyelje a KV-tagok arcán, miként reagálnak, vélekednek. Feltehetően PG ötletére pedig a pártórség parancsnokának a feleségét akarták beszervezni, hogy figyelje meg a férjét, mire az asszony öngyilkosságot kísérelt meg.) Hogy kiféle, miféle az ellenség, azt elsősorban RM mondja meg. Ha kicsi a baj, pici ellenség is megteszi, ha nagy, akkor tekintélyes ellenség kell.

Gerő adja a legtöbb tanácsot Rákosinak. Gépelt céduláit iktatják, titkosítják – esetenként Rákositól is visszakeri őket. 1952 márciusában is ő riadóztat: „Egészen biztos, hogy a Délszláv Szövetségben titóék (sic!) mélyen be vannak épülve.” És ez már bizonyíték. Májusban a külügy takarítónői miatt nyomja meg a vészcsengőt: „gyanús vagy megbízhatatlan elemeket” köztük sem szabad megtűrni. Majd a Távközlési Kutató Intézetnek álcázott hadiipari cég megtisztítását tartja szükségesnek. RM elsősorban rá hallgat, az ő véleményét kéri a „brünniek” letartóztatása előtt is. (Sok magyar szerzett diplomát Brünnben, mert a zsidótörvények miatt itthon nem járhatott egyetemre.) Ők azért kerültek sorra, mert a gyanakvó RM nem szerette, ha valahol „egyfajta” emberek gyülekeznek. Se sok zsidó, se sok

népi kollégista, se sok békési ne legyen egy helyen, mert összefognak (ahogy a moszkoviták is összetartanak). 1952 végén Gerő a tervcsalók ellen riaszt. Méretre rendel: a vádlott legalább igazgató vagy fontos részlegvezető legyen, „akit 2-3 évre el kell ítélni a tervtörvény súlyos megsértéséért”.

Az álmatlan utasok a Budapeستől Záhonyig dőcögő személyvonaton viccmeséléssel ütik agyon az időt. Egy politikai vicc után a kupé gurul a nevetéstől:

– Ez nagyon jó – mondja az egyik utas. – Fel is írom. Hogy hívják?

RM irigykedve mondogatta, hogy egy ostoba focimeccsen százezren örjögnek, ők meg kiteszik a lelküket, mégsem tudnak ekkora tömeget tűzbe hozni. Pedig azt, hogy a gazdaságpolitikától kezdve az egyházpolitikáig, de főleg az ellenség üldözéséig annyi mindenben elgaloppozták magukat, nem lehetett ünnepelni. RM megvádolta Grósz József kalocsai érseket, hogy osztja Mindszenty rögeszméjét, miszerint akire felteszik Szent István koronáját, az a magyar király. De hiszen a korona az USA-ban volt, az ország köztársaság... Semmi ellenvetés: a főpap bűntársai már beismerő vallomást tettek! A menetrend a szokásos. Előbb a környezetét, aztán őt is lefogják, és a PB úgy dönt, hogy Grószék üzelmeit nyilvános perben tárják a dolgozó nép elé.

Ha eddig úgy tűnt, hogy Révai József kihúzza magát a törvénytelenésekből, az egyházzal szemben teljes gátlástalansággal lépett fel: „A pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök és néhány püspök... A pernek bizonyítania kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják.” Grósz is legyen vádlott, nehogy azt higgyék, hogy nem merik letartóztatni – írta. A püspöki kar bele akart pillantani a Grósz elleni vádakba. Négy nap múlva már az egész vádiratot olvashatták az újságban. „Grósz József vádlottat 1948 novemberében Mindszenty József magához rendelte és bizalmasan közölte, hogy a köztársaság megdöntésére összeesküvést szervez...”

A tárgyalást elhalasztották, nehogy a francia és olasz választásokon az ellenség hasznot húzzon „egy ilyen nagy port felferő ügyből”. Grósz Józsefet 15 évre ítélték. RM szerint a per politikai jelentősége megnőtt, mert a Mindszenty-per óta két és fél év alatt „a nép fejlődött”. Kivéve Czapik Gyulát, aki nem ítélte el társait, mivel érseket csak a pápa vonhat felelősségre! RM meg is fenyegette: „Maga is kaphat tíz évet.” És 1951 júliusában a Czapik Gyula vezette püspöki kar felesküszik az államra: „a Magyar Népköztársaságot szeretett hazánknak ismerjük el, törvényeit megtartjuk és megtartatjuk”. RM büszke: „az egyházi reakciónak a foga közé vertünk”.

Hiába bicsaklik meg a lendület, még fenn az ernyő: „mezőgazdasági országból ipari ország lettünk”, „növekszik a párt nívója”, sőt: „az egész nép nő” (RM). A politikai balfogásokat az teszi igazán súlyossá, hogy közben az életszínvonal tartósan csökken. Noha 1949–51 között a nemzeti jövedelem állítólag 78 százalékkal nőtt, 1950-ben 2,5, 1951-ben 13, 1952-ben 21, 1953-ban pedig 22 százalékkal maradt el a reálbérindex az 1938-astól. Ha szóba kerül ebben vagy abban a lemaradás, előszedik a tervgazdálkodás csodafegyvereit: „nyíltan fel kell tárni a helyzetet” – de sosem teszik –, vagy „mozgósítani kell a dolgozókat” – ami állandóan folyik.

Az iparosítást és a haderőfejlesztést a falu meg az életszínvonal rovására valósították meg. RM 1951-ben fogalmazta meg az évtizedekig érvényesülő agrárpolitikai elvet: „Az ing közelebb van a bőrömhöz, mint a kabát. A népi demokrácia szempontjából elsőnek jön az állami gazdaság, utána a termelőszövetkezet, utána az egyénileg dolgozó parasztság.” A nyomasztó áruhiányt szigorral és agitációval próbálják enyhíteni. A várható cukorínséget azzal intézi el a Titkárság, hogy „néhány áruhalmozót le kell tartóztatni”. A főváros hűsszükségletének a negyede hiányzik: a rendőrségnek „elrettető példát kell statuálnia”.

(Ukáz a bíróságoknak: egy borjú feketevágási „tarifája” kuláknál 6–12 havi fogház, kis- és középparaszt esetében 2-3 havi fogház felfüggesztve.) A Jézuska már 1950-ben cukor- és lisztjegyet hoz – az „ellenség támadása” miatt. Az áremelkedések inkább a falut sújtják. A Ganz Vagon termelési értekezletén egy párttag azt mondja: „A dolgozók hátáról lerohad az ing, holott ők most már többet várnak.” Tapsvihar. RM: állapítsák meg, ki ez a munkás, mi a múltja! (A kenyérjegy fogadtatásáról a hangulatjelentés megállapítja: „Az ellenségnek sikerült a dolgozók figyelmét elvonni a munkaversenyről és a május elsejei előkészületekről.”)

Mi volt korábban: a tyúk vagy a tojás?

– Korábban volt tyúk is, tojás is.

1951 decemberében a jegyrendszer helyett tetemes áremeléssel bevezetik az élelmiszerek „szabad” forgalmát. A cél: csökkenjen a parasztság jövedelme, és a fogyasztás (főképp kenyérből). A kenyér 1,60 Ft-ról 2,60-ra drágul, a liszt 2,60-ról 5,20-ra, a kristálycukor 6 forintról 12-re, a vaj 30-ról 75-re, az étolaj 17-ről 28 forintra. A cement 250, a faáru 150, az ekevas 100 százalékkal kerül többre, a gumicsizma ára háromszorosára nő. A kor tipikus viselete, a lódenkabát 650 forintról 845-re drágul. (Az áremelést úgy készítették elő, mint valami ütközetet: az új árakat kidolgozó közgazdászokat eldugták az ország északkeleti csücskébe, Hollóházára, a nyomdászok benn aludtak az üzemben stb. A kék cédulás választás, az államosítás után ez a harmadik nagy konspiráció. RM büszke: a jegyrendszer megszüntetésén, hónapokon keresztül ezer meg ezer ember dolgozott. Ha az ellenség előbb tudta volna, leadja: „emberek, siessetek vásárolni, mert december elsejével felmennek az árak... távolról sem olyan erősek, mint ahogy el szeretnék velünk hitetni”). Arról hallgatnak, hogy 26 százalékos az ár-, 20 százalékos a béremelés, a forint vásárlóértéke 62 százalékkal romlott. Azt sem jelentik be, hogy 1951 végén szénhiány miatt megszüntettek 370 személyvonatjáratot, rá egy évre mégannyit.

Már Sztálin hetvenedik születésnapja előtt úgy határozott a fővárosi közgyűlés, hogy szobrot állít a népek atyjának. Ám a pályaművek olyan rosszak, mintha senki sem akarna nyerni. Az avatást egy évvel elhalasztják. Végül a „legboldogabb magyar szobrász”, Mikus Sándor már dolgozott, amikor még mindig taszigálták le-fel a Városligetben a teljes méretű síkmodellt, hogy hol álljon a szobor. Mivel felvonulási tér is kell (áldozata lesz a Regnum Marianum-templom és vagy kétszáz fa), a talapzat tribünje nyolcméteresre növeli a szobrot, és a hatvanöt mázsás Sztálint több „reakciós” szobrából öntik. Az avatóünnepségen Révai kijelenti: „Ez a szobor nemzetünk lelkéből lelkedzett.” Ekkor lett Dunapenteléből Sztálinváros, mintha ez lett volna az építők „legforróbb óhaja”. A vasműben az első csapolásból „plakett készül azoknak, akiket a magyar nép a legforróbban szeret”.

A szovjet példához igazodás aktuális lépése az államigazgatás felaprózása: létrehozták a helyi ipari, postaügyi, állami gazdasági, középgepipari stb. minisztériumokat. Ugyancsak a szovjet tapasztalatok nyomán megy a parancs a bíróságoknak, hogy az önkényes kilépőket és az igazolatlanul mulasztókat ítélik el három hónaptól egy évig terjedő javító-nevelő munkára (10-25 százalékos munkabér-csökkentésre). A munkáspolitikát – na és a nőpolitika – diadalaként 1949 nyarán népjóléti (később egészségügyi) miniszterré nevezték ki a hajdani textilmunkás Ratkó Annát. Rossz miniszter, de nem számít, amíg egy szovjet professzor nem kerül gyöngébb szállodába. Ettől kezdve a miniszter Rákosinak jelenti, mit csinál. (Őt tájékoztatja, hogy a felszabadulás előtti 85 ezerről 26 ezerre csökkent a nemi betegek száma, vele tudatja, hogy a zsámbéki gyermekotthonban azért dolgozik annyi volt apáca, mert a fogyatékos gyerekek mellé nehéz gondozót találni.) 1952 májusában beüt egy pártfegyelmi. Ugyanis egyik osztályvezetője elutasítja, hogy férfiúi fenekébe egy nő adjon injekciót. Ratkó közli: addig ki nem megy a szobájából, amíg a farába nem vágja egy nő az injekciót!

Parancsára az illető letolja a nadrágját, és diadalt arat az egyenjogúság (később Ratkó könnyezve beismeri, hogy a meggondolatlanság vitte ebbe a kalandba). Sorsa azután teljesült be, hogy a PB kevesellte a népesség szaporodását, és megállapította: bűnös az abortusz – a minisztérium „népellenes beállítottsága” –, meg az egész orvostársadalom. Az abortusz „összeférhetetlen a népi demokráciával”, „a kuruzslókat, a szülésznőket, az abortuszt végző orvosokat” el kell ítélni. Noha Ratkó még csupán fél évig miniszter, a közvélemény neki tulajdonítja a párt vatikáni szigorúságú abortuszellenességét, és évtizedek múlva is Ratkó-gyermekeknek hívják az ötvenes években nem kívánt terhességből született tízezreket.

Szinte a sport az egyetlen sikerágazat, ezért előjogokat élvez. Ha a kenyér kevés is, sportdiadal jut a népnek. Ki is aknázzák: minden érmet a rendszer diadalaként ünnepelnek. Magyarország a Rákosi-korszakban lett sportnagyhatalom. A legjobb sportolók álamatörök, a sportból élnek. A fiatalok szívesen sportolnak az utazási lehetőségek miatt, és a bajnokokat megillető kiváltságokért is.

1951-ben 222 fős csapatot jelölnek a berlini főiskolai világbajnokságra. Az úszó Székely Évának és férjének Gyarmati Dezsőnek, Európa egyik legjobb vízipólósának a kiküldését „sokan aggodalmasan nézik, mert úgy Székelynek, mint Gyarmatinak több ízben türelmetlen megnyilatkozásaik voltak”. Székely Éva kifakadásai „abból adódtak, hogy 1941-ben felekezete miatt (a zsidótörvények miatt – P. Á.) leparancsolták őt a startkőről, és akik leparancsolták, ma is úszóvezetők”.

Az 1952-es helsinki olimpia előtt a Titkárság figyelmeztette az ÁVH-t: „Tisztázzák, milyen alapon állították össze a kiutazásra nem javasoltak névsorát”, és az általuk kihúzott húsz sportolóból tizenhat – csupán az olimpiai bajnokok közül Elek Ilona, Szőke Kató, Markovits Kálmán, Gyarmati Dezső – mégis utazott. PG hetet-havat összehordott a „húszakról”, például Jekelfalussy György vívóedző (olimpiai bajnok) valaki vallomása szerint „jelen volt szökött katonák kivégzésénél”. A „volt földbirtokos” dr. Bai (sic!) Béla „szovjetunióbeli útjáról visszatérve elmondotta, ha kijut Nyugatra, a Szovjetunióban szerzett adatokat továbbítja”. (Bay Béla dr. a magyar vívósport egyik legnevesebb mestere volt, és hetvenéves korában, 1977-ben ment nyugdíjba a szövetségi kapitányi tisztségből – P. Á.) A kétszeres olimpiai törvívó bajnok Elek Ilonáról azt állították, kapcsolatban volt a Gestapóval és 1945-ben amerikai karszalaggal járt. Gyarmati Dezső apja „az adventista szekta nyomdájának volt a vezetője”. Végül PG megígérte, hogy az ÁVH „olimpiai kiküldöttei” diszkréten megfigyelik „az aggályos” személyeket. Ez lett a magyarok legsikeresebb olimpiája. Helsinkiben Keleti Ágnes és Korondi Margit tornász nyerte az első aranyakat. Győzelmüket megtáviratozták Rákosinak. Így tett minden magyar bajnok; előfordult, hogy a *Szabad Nép* négy leginkább csak az aláírásban különböző táviratot közölt. (Viszonzásul RM egy cukrászt küldött a csapatnak.) Az ökölvívó Papp László és céllövő Takács Károly megvédte bajnoki címét, Csermák József a világon először vetette hatvan méteren túl a kalapácsot, és először volt világelső az öttusacsapat.

Az olimpiáról szóló jelentés főképp a szovjetek – na meg a labdarúgás – körül forgott. A magyar–román meccsen Latisev kiállította Kocsist, ami legalább három hónapos eltiltással járt volna. „Panasszal élünk vezető szovjet elvtársaknál. Latisev hajlandó volt olyan nyilatkozatot adni, mely alapján a nyugatiakból álló nemzetközi bírótestületnél sikerült Kocsis játékokban maradását biztosítani.” Női tornában szovjet–magyar párharc folyt: talajon is Keleti Ágnesnek és a magyar csapatnak kellett volna győznie. „Az első nap bekövetkezett... hogy a népi demokratikus bírák bennünket lepontoztak, a nyugati bírák bennünket támogattak.” Erre fel a magyar bírónő is lepontozta a szovjeteket, mire megkapta tőlük, hogy „a nyugatiak szolgálatában áll”. A szovjetek bankettjén Romanov elvtárs „első poharát Sztálin elvtárs és a

szovjet sportolók, második poharát Rákosi elvtárs és a magyar sportolók... hetedik poharát Cservenkov elvtárs és a bolgár sportolók egészségére ürítette.” Noha még Farkas Mihálynak is az a baráti véleménye, hogy a szovjetek mocskos módon viselkedtek Helsinkiben, a Titkárság elutasítja a jelentést: „Foglalkozzanak azzal a túlzott megelégedettséggel, amely az olimpiai eredmények után elterjedt.”

7. Isten ajándéka

1952 nem átlagos esztendő. Maga RM javasolja: alakítsanak bizottságot a televízióadás bevezetésére. Mondhatnánk, hogy ő a magyar televíziózás atyja, bár ez akkor – talán a megvalósítás késése miatt – nem hangzott el. Gerő helyeselt: „Az agitációnak, a propagandának, a népnevelésnek a televízió sokkal tökéletesebb, teljesebb eszköze, mint a rádió... előnye, hogy ez a jövő. A televízió elterjesztésével új pénzfelfölözési lehetőséghez jutnánk.” Előre is hozzák a kísérleti adást 1954. május 1-jére, és a rendszeres adást is meg akarták kezdeni ekkor (ám ez, mint szinte a tervgazdaság minden tétele, csúszik, mégpedig négy évet). 1952-ben került először terítékre a Dunai Vízerőmű is. Az előterjesztés szerint Budapest felett és alatt is két-két erőmű építhető. A visegrádi erőmű tervezését el is kezdik, arra számítva, hogy az ötvenes évek végén már áramot fog termelni. (Az építkezésről 1977-ben születik államközi szerződés, de 1992-ben egyedül Szlovákia építi fel Bősnél a máig egyetlen erőművet.)

Ám rendkívülivé nem ilyen csip-csup ügyek, hanem Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja teszi az évet. Már hét hónappal korábban – RM háta mögött – bizottság alakul az ünneplés előkészítésére (vezető Révai). A nagy nap menetrendje: 1. Ünnepség az Operában (beszél Gerő). 2. A Szabad Nép közli a KV Rákosihoz írott levelét és vezércikket (Révai). 3. A DISZ fáklyás felvonulása a Sztálin úton. 4. Március 9-én délután kultúrműsoros pártnapok, iskolai ünnepségek. 5. Rákosi Mátyás tanulmányi verseny, Rákosi Mátyás-ösztöndíj. 6. Szobra megmintázására Kisfaludi Strobl Zsigmond, arcképének megfestésére Poór Bertalan kap megbízást. Versek, elbeszélések és drámai műveket íratnak RM életéről. 7. A miskolci egyetemet róla nevezik el. 8. A Munkásmozgalmi Intézet készít egy „tíz ív terjedelmű kiadványt” az életéről. 9. Kiállítást rendeznek harcairól, és születésnapi ajándék-kiállítást. Nem készül viszont Rákosi-játékfilm, és gyűjteményes munkái sem jelennek meg, sem kézírásos börtönjegyzetei (létükről nem tudunk), illetve tanulmányokat és cikkeket sem írnak róla. Csak szerényen. Legalábbis a Sztálin 70. születésnapjára rendezett ünneppsorozathoz képest. (A Munkásmozgalmi Intézet elkezd gyűjteni az „alulnézeti” visszaemlékezéseket. Csak a kisemberek – testvérek, iskolatársak – emlékeznek, Gerő és Révai hallgat.)

RM inkognitóban járja a várost, hogy jobban megismerje az emberek véleményét. Egy moziban, amikor a film előtti híradóban átadják neki augusztus 20-án az első kenyeret, kitör a vastaps:

– Éljen Rákosi! Éljen Rákosi! – Rákosit öröm önti el, ám a következő pillanatban valaki nagyot csap hátulról a fejére: – Tapsolj, kopasz, mert e miatt a strici miatt elvisz az ÁVO!

Mátyás azt jelenti: isten ajándéka. A magyar párt benne egyik alapítóját ünnepli. 1952 elején a Rákosi nevét viselő csepeli nagyüzem munkaversenyt indít a tiszteletére. Február elsejétől a *Szabad Nép A szeretet albumai* címmel közli a felajánlások fakszimiléit. Ömlenek a fogadalmak. A pártközpont portája panaszkodik, a küldöttségek „a vállalásokat egy ablakon keresztül a futárszolgálat levélátvevőjének kénytelenek átadni”. Az ajándékokat már átveszi RM titkársága. Szegedi történelemtanárának a lányától megkapja a papa noteszét RM

történelemosztályzataival. Egy szegedi asszony a dadájának adva ki magát – „Édes Matyikám!” –, tüzelőt kér. „Ki az aláíró, derítsék ki. R.” Az eredmény nem ismert. A sajtó diadaljelentésektől hemzseg. A tatabányai vágár, Loy Árpád „Termelj ma többet, mint tegnap” jelszóval indít mozgalmat (Kossuth-díjat kap). RM most is túlteljesít: „február végére ígérte a hús- és zsírteljesítését”, de a hó vége előtt megszüntetik őket.

A párttitkárok körlevelet kapnak, hogyan kell a félmilliónyi hallgatónak foglalkoznia RM életével az esti politikai iskolákon. Értesítés az ünnepeltnek: „életének feldolgozása serkentőleg hat a termelésre”. Tízíves életrajzát a börtöntárs, Réti László írja, de munkája „sok javításra, alapos átdolgozásra szorul” – végül nem jelenik meg. (Egy legenda a kéziratból: a karlsteini vár mellett állt egy időjárás-jelentéseket sugárzó rádióállomás. 1919 végén egy éjjel RM egy társával lefegyverezte a távirászt, és németül leadta: „Lenin elvtársnak! Korvin Ottót és társait holnapután felakasztják. Kérjük azonnal távirati ellenrendszabályok foganatosítását a magyar kormány felé. KMP.” Korvinékat kivégzik.)

Réti kéziratából a moszkovita Illés Béla író fogalmazza meg a *Történelmi lecke* című brosúráját. Ő tud írni és mesélni is. Hősét összehozta Bebelrel, a huszonegy éves kereskedelmi levelezőt a Német Szociáldemokrata Párt hetvenhárom éves, nagybeteg alapítójával. Ebben is annyi az igazság, mint Rákóczi és Rákosi „találkozásában” a soproni Fehér Ló Szállóban (ott laktak mindketten), Marx és Engels meg RM útjainak kereszteződéséről nem is beszélve. Nyilvánvaló, ezek a kapcsolatok is predesztinálták arra, hogy „pártunk és népünk bölcs vezére és tanítója” legyen. Bár RM felhívta a történészek figyelmét: amit nem ő tett, ne írják a javára, mégis megjelent: „A kormányzó tanács a 27 éves népbiztosra bízta Salgótarján védelmét, mert senki sem gyűlöli nála jobban az ellenséget.”

A *Rákosi Mátyás élete képekben* című album készítésében a retusőr vitte a prímet. Ő tüntette el az „oda nem illő” figurákat, sőt egy csoportképből Sztálin–Rákosi duót fabrikált. A borító és a színes melléklet a Poór Bertalan helyett beugró Csáki-Maronyák József két festménye (Kossuth-díj).

– Örök rettegésben élt az ember, mert akadtak Rákosinak olyan napjai, hogy nem is lehetett róla elfogadható képet készíteni – mondja a fotóriporter Rév Miklós –, ezért a fiókomban volt vagy száz különböző méretű kép róla, balról, jobbról, szemből, mosolygósan, komolyan. Retusőr kollégám olyan ügyes kezű volt, hogy a jó felvételtől szinte csak az emulziót ragasztotta föl, mert ha vastag a felragasztott fej, akkor a klisézés során árnyékot vet, és látszik a turpisság. A képek kilencven százaléka a fej utólagos bevágásával lett „feljavítva”.

A festőművész Ék Sándort állítólag RM kérte meg, hogy készítsen róla egy olyan képet, amit a dolgozók szívesen kiakasztanak a lakásukban... Nem ült neki modellt, hanem javasolta: örököltse meg, amikor Salgótarjánban vezeti a csapatokat! A Munkásmozgalmi Intézetben mutattak neki egy négyszer-négyes filmen egy gombostűnyi fejet, hogy az Rákosi. (Kutatták is „hadvezéri” ténykedését. A legbőbeszédűbb salgótarjáni vöröskatona azt mondta: „Elmentem az Országházba, hogy Kun Bélától kapok parancsot. Rákosi elvtárs a folyosón jött.”)

Iskolai ünnepélyeket tartottak. (1. bevonulás, jelentéstétel Rákosiról... 4. Úttörőavatás... 6. Rákosi-csapatzászló átadása. 7. Avató elvtárs beszéde... 11. Pionír-induló.) Beszédvázlat a Rákosi elvtárs 60. születésnapján tartandó ünnepségekre. („A *-gal jelölt részeknél az előadók soroljanak néhány odaillő helyi példát.”) Műsoranyag Rákosi elvtárs születésnapjának megünnepléséhez. 20 ezer példány. Székesfehérvárott az új színház, a Dózsa György tér, a falvakban a főutcák kapták volna RM nevét. Bár ez a javaslat eltörpült az 1949-es moszkvai ötlet mögött, hogy Sztálinról nevezzék el a Holdat, RM szerényen hallgatott. Révai mondta ki: micsoda ötlet, hogy a Dózsa György teret akarják átkeresztelni, és épp színházat akarnak róla

elnevezni? Budapesten sem lesz utcája, vidéken pedig „ellenőrizhetetlen, hogy méltó utcák, terek lennének-e kiválasztva”. Viszont a rákosi vipera 1952-ben rákosréti viperára változtatta a nevét. Megjelent a boltokban az Ada nevű csokoládészelet – Ada RM szülőfaluja (és 1956 után Rákosival együtt ez is eltűnt).

Az *Ethnográfia* „Rákosi Mátyás elvtárs 60. születésnapja: a magyar díszítőművészet fejlődésének hatalmas forrása” címmel bemutatja a kétes értékű születésnap ajándékokat, megállapítva: „az új magyar népművészet kibontakozása is” az ő nevéhez fűződik. (Az Iparművészeti Múzeumban még őriznek néhány fióknyi hímzett párnát, abroszt, falvédőt, rajtuk körülvirágozott vörös csillag, 60-as szám és Rákosit köszöntő mondat.) Kiskunhalason a legjelentősebb állami megrendelés a Sztálin születésnapjára készült, 150 cm átmérőjű halasi csipketerítő volt, majd 1952-ben a Rákosinak rendelt párja. (Részben erre a több millió forintos megrendelésre alakult meg a Kiskunhalasi Háziipari Szövetkezet.) A kőszegi Nemez- és Posztógyárból előre megérdeklődtek, hogy Rákosinak és a feleségének hányas lába van. („Ha házicipőt szeretnének készíteni, 41-es férfi- és 36-os női cipőt készíthetnek.”) A közpénzből sokan bőkezűek.

A tervvel ellentétben az Akadémia elnöke *Rákosi Mátyás és a magyar tudomány* címmel ír értekezést és tudományos ülésszak tárgyalja kapcsolatát a történettudományhoz. *Magyar írók Rákosi Mátyásról* címmel antológiát adtak ki. (Az utókor felrőtta és rója a harminchárom szerzőnek a lelkes sorokat.) Jól jártak a mellőzöttek – Kassák Lajos, Németh László, Szabó Lőrinc és mások –, mert ők számításba sem jöhettek. Tersánszky Józsi Jenő viszont beküldte *A nadrágtartó-gyáros* című elbeszélését, ebben a főhős mániája, hogy nadrágtartós szobrokat készített magáról. Nem közölték. A kötet szerzője volt többek között Benjámin László, Cseres Tibor, Déry Tibor, Hágy Gyula, Illyés Gyula, Nagy László, Örkény István, Somlyó György, Szabó Pál, Veres Péter, Zelk Zoltán. Illyés felidézte, hogy 1926-ban a Rákosi-per alatt ő volt a *L'Humanité* újságírójának a tolmácsa, ám rá nem is volt szükség, mert Rákosi olyan jól tud franciául. (Illyés állítólag két évvel azelőtt írta a kor legjelentősebb ellenzéki művét, ám valami véletlen csoda folytán az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers egyetlen példánya sem került illetéktelen kezekbe.)

Idézetfutam az írásokból: „Lenin egy pillanatra sem vette le szemét Rákosi arcáról, és Rákosi úgy érezte, hogy Lenin belelát, keresztüllát rajta, mint a tiszta üvegen.” „Azelőtt Kossuthnak hívták, most Rákosinak nevezik.” „A világ legtermészetesebb dolga, hogy Rákosi elvtárs mindig velünk van, köztünk jár.” „Tudom, mire és miért születtem. / S hogy mindig te örködsz felettem” – mert ő a magyar nép apja, fia, sőt szentlelke is.

RM meghódította a „társadalmi, kulturális korlátokat” nem ismerő – képregénnyel rokonítható – diafilmet is. „A *Lúdas Matyi* és a *János vitéz* legalább annyira elnyerte a közönség tetszését, mint a *Rákosi Mátyás harcok élete* és a *Nyuszi Pista kalandjai*.” A magyar diákok 16 lapos táviratot küldtek neki Leningrádból, a *Debrecen* tengerjáró matrózai a Földközi-tengerről köszöntötték. A svéd eszperantó szövetség Prágába címzett sürgőnye is megérkezett. Követségek, de nyugati cégek és társaságok, baráti egyesületek is üdvözölték. Négyjegyű számokból álló táviratra ráírva piros tintával: kínai hieroglifák. (RM-cetli: „Már van egy üdvözlés a kínai íróktól, mit csináljunk velük?”) Martin Andersen Nexø kézzel írt levélben köszöntötte. Párizsból egy öreg francia kommunista üdvözölte, aki 1923-ban találkozott vele. Néhány kiválasztott személyesen gratulálhatott neki. Az Akadémia küldöttségével RM nyelvészkedett: „A macska szót a jakutok maskának mondják, az iker önáluk ikere.” A SZOT-küldöttségnek azt mondta: „Aki ebéd után lefekszik, száz évig él!” Az ÁVH egy Dzerzsinszkij-szobrot adott neki. Saját titkársága egy tál ibolyával köszöntötte. Gratuláció

közben csörgött a telefon, és amikor letette a hallgatót, azt mondta: addig jó nekünk, amíg Sztálin elvtárs él!

Az előestén tartották a párt és a kormány díszünnepségét az Operaházban, ahová a miniszterelnök Dobi István hívta meg Rákosit. A kor szokásai szerint az elnökségben az ünnepelté a főhely. „Széttéphetetlen egységbe kovácsol bennünket a hű szeretet a legelső magyar ember, Rákosi Mátyás iránt” – köszöntötte Dobi. Gerő lózungjai után RM arra emlékezett, hogy közvetlen tanítványa lehetett a korszak „két legzseniálisabb tanítójának”, Leninnek és Sztálinnak. Az ünnepi műsorban fellépett az ÁVH énekkara, de a sárpilisi ének- és táncsoport is.

– Falunk minden nyolcadik lakóját, száz embert vittek fel tíz napra, Budapestre – idézi fel a néptanító Bogár István. – A Duna Szállóban laktunk, és csasztuskák születtek arról, milyen a fürdőszoba, mi van benne. A nagy napon este hatkor kellett az Operaházban jelentkeznünk. Száz ember, a nők sárközi szoknyában, ez már látvány! Betereltek bennünket egy szobába és egyszer csak úgy vettük észre, mintha be lennénk zárva. Nyolc óra, kilenc óra, tíz óra, de bizony értünk nem jött senki. Dörömböltünk, ha valakinek ki kellett menni. Három asszony elájult, injekciót kaptak. Egyik énekesünk odajött hozzám: Pista bácsi, mi innen soha az életben nem megyünk haza! Három éjszaka csak azon gondolkodom, hogy mit énekelünk mi? Mit énekelnénk, népdalt. De melyet? Gondoljon csak a végére! Odagondoltam és elfehéredtem. Tizenhat perces műsorunk ezzel a dallal fejeződött be:

*Egye meg a fene magát,
ameddig éri a kabát,
ne úgy egye, mint a hagymát,
reszelje meg, mint a tormát!*

Ha naponta kétszázán ellenőrizték is a próbákon a műsort, csak változtatni kellene, ám Toki Horváth zenekara egy másik szobában volt bezárva! Nem tudom, hogyan ment a műsor, de a végén rám szóltak, menjek ki, hajoljak meg. Dehogymegyek! Kipöndörítettek a függöny elé, és ahogy felnéztem a díszpáholyra, láttam, tapsol Rákosi. Befordultam a színpadra: emberek, megyünk haza!

Akkoriban mondogatták: a párt nem egy, hanem egy és fél ember: Rákosi az egy, és a többi fél.

A *Szabad Nép* 1952. március 9-i, vasárnapi számából a világ majdnem minden hírére kizsárolta az ünneplés. Az első oldalon Rákosi-kép, az MDP KV és a Minisztertanács levele az ünnepléshez, alatta az SZKP PB üdvözlője. A harmadik oldalon Révai vezércikke az adai szatócsgyermek adoptálásáról: aki „a magyar munkásosztály fia és neveltje”. Vezéri művészetének legnagyobb teljesítménye, hogy az „1945-ben még kisebbségben lévő kommunisták meg tudták verni a még szám szerinti parlamenti többségre támaszkodó ellenséget”. A kínai és a koreai táviratot Mao, illetve Kim Ir Szen jegyzi, a szovjetet a személytelen PB, de ő – Ő! – nem írta alá. Ám minden kommunista párt köszönti; két és fél oldalon üdvözlőjeiket közli az újság. Köszönti a többször amputált katolikus püspöki kar is.

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet új épületében, a volt Kúria előcsarnokában rendezett *Rákosi Mátyás harcos élete* című kiállításon látható volt életpályája egyötödének színhelye, egy rekonstruált börtöncella is. Az ajándékok két termet és két emelet körfolyosóját töltötték meg. (1951 őszén átadták az intézetnek a Szabó József utcai villában addig összegyűlt ajándékokat. A 416 tételes leltárban, üvegvitrinbe állított gyalupadtól kezdve 30 díszpárnán, 116 különböző albumon át, szerepelt nemzeti színű spárgagombolyag, műszerforraló tál, 131 fém-dísz tárgy, 1 Parlamentkupola konnektorral, 1 fém emberfej, 1 bronztigris, vízszűrő gép,

áramfejlesztő, fémtapper, 3 szalmakalap, 12 vegyes szatyor háncsból, 1 cylinder, 1 szív, 1 „brikett szénből”, 5 díszkulacs, 6 állókép, 125 asztali zászló, 3 baba felöltöztetve, 13 nippfigura, 16 üvegvitrin, 14 fokos, 11 gyermekfestmény, 3 ostor, 2 gumilabda, 36 díszhordó, 1 díszdoboz cukrozott csillaggal stb. Ezeket és a kiállítás anyagát a majdani Rákosi Mátyás Múzeum részére gyűjtötték.) A születésnap után a gazdasági osztály értesítette Rákosit a náluk maradt ajándékokról. Például: 12 inganyag, 12 frottírtörülköző, 10 férfi zsebkendő, 2 férfi hálóing, 1 aktatáska, 2 vég férfiruhaanyag, 1 vattapaplan, 2 pár piros papucs, 9 abrosz, 2 gyermeköltöny, fiúnadrág – és egy ünneplésről szóló dokumentumfilm forgatókönyve. Mi legyen velük?

Sok mindent a gyermekotthonnak és a gyermekvárosnak ajándékoztak. RM a kiállítás tárgyait is tovább akarta ajándékozni, de a felesége szólt, hogy előbb „ellenőrizné” azokat. Másfél teherautó ajándékot hordtak fel a villába. Ettől kezdve volt a Lóránt úton két ajándékszoba, és egy 3x5 méteres szőnyegszoba, ahol nem volt semmi más, csak perzsaszőnyegek naftalinban.

A *Rákosi Mátyás harcos élete* című kiállítást a fővárosban, majd vidéken, több százezren tekintették meg. A vendégekönyvekben oldalakon át csak nevek sorjáznak, de akad néhány bejegyzés is: „Lefkovich Adolfné 83 éves vagyok, kívánok Rákosi elvtársnak, hogy száz évet éljen egészségben! ámen.” „Édes, drága jó, Szeretett édes apám, továbbra is vezessen minket és vezéreljen bennünket a halladás a Szocializmus útján. Szabó Károlyné, Tud. Akadémia dolgozója.” „Az ajándék méltó Rákosi elvtárshoz, Rákosi elvtárs méltó az ajándékhoz. Simon Lajos.” „Ha a szívemet kithettem volna, azt adnám ajándékkul. Sárközi-Kocsis István.” „Nincs ajándék, mely Rákosi elvtárs drágaságával felérne. Rózsa Béla, VI/b.” „»Milyen jó élni, mennyi öröm van a világon« – mondta Rákosi elvtárs ajándékait nézve Virágh Kati, aki most lesz hatéves.” „A boldogság és megatartottság könnyei nem egyszer előntöttek, látva azt, hogy ennyi szeretet van itt gyönyörű rendben felsorakoztatva... Köszönöm Rákosi elvtárs, hogy él. Bieber Antalné.”

Rákosi egy külföldi tudósítóval sehogy sem tudja elhitetni, hogy az emberek akár az életüket is feláldozzák érte. Erre becsengeti egyik ávéhás őret, kinyitja az ablakot és int neki. Az őt szó nélkül kiugrik, és holtan terül el az udvaron. A tudósító megrendül, de kéri, hogy ő választhassa ki a következő őrt. Hiába. Ez is kiveti magát. A harmadikat is kiválasztja, de mielőtt bemennének, odasúgja neki: nem sajnálja feláldozni fiatal életét? A katona halkán azt feleli: de uram, hát élet ez?

Vas Zoltán, a tervehivatal elnöke már 1949-ben javasolta a Titkárságnak, hogy a Budai Várpalotában kell elhelyezni a legfőbb kormányzati szerveket és az MDP KV székházát – mivel a közlekedés miatt az múzeum, könyvtár, egyetem, kórház céljára alkalmatlan. Felvetődött, hogy RM is felköltözhessen a királyi várba. Végül 1952 elején küldte át Rákosinak a romokban heverő Várpalota újjáépítéséről szóló feljegyzést, amiben ugyancsak javasolta, hogy RM majd költözzön oda, mondva: „Az épület eddig is hasonló célokat szolgált.” Többé erről nem esett szó.

RM helytelenítette, hogy a Pest felé néző főrészt éveken át romosan hagynák. Gerő szerint a Pest felé néző részt 1954-ben helyre kell állítani. Az újjáépítésről szóló tanácskozáson RM arról beszél, hogy a Vár a nagy hatalom Osztrák–Magyar Monarchia reprezentatív épülete volt, de a császárok és királyok elfogytak. „A Vár épületét úgy szeretnénk helyreállítani, hogy külseje megmaradjon a régi formában, belül modern, munkára alkalmas helyiségek legyenek... ugyanez történt a Kremlben” – mondta. A tervezők nagyobb szabású elképzelését kifogásolta: „Mi egy szegény, háborút szenvedett, munkás-paraszt ország vagyunk.” Azért a bástyából nem lehet istállót csinálni: „silószerűen állítják helyre, holott ha szép csipkésen megcsinálnák, másként hatna”. „Lyka-tanítvány vagyok. Elfogadom, hogy a barokk az ellenforradalom

stílusa, jezsuita stílus... Ezen változtatni nem tudunk... a körpanoráma kérdését ne vessék el, hogy valahonnan látni lehessen a várost.” Gerő: „Ne menjen túl sok [pénz] felesleges dolgokra.” RM: „Az épület jellegével nem egyeztethető össze, hogy ezrével látogassák az emberek.” Meghatározta, hogy két út vezessen fel a Várba, és azt is, milyen szélesek legyenek. A rondella mellett legyen ágyú is, egy kis kert is. (1954 elején kiderült, nincs pénz a helyreállításra, bár az ottani óvóhelyeken már berendezték a párt- és államvezetés bombabiztos szükségirodáit. Noha felmerült, hogy tucatnyi vezető irodája helyett inkább kultúrközpontot, gyermekvárost kellene ott létesíteni, Gerő javaslatát RM és Nagy Imre is elfogadta: ha két-három év múlva az életszínvonal már „lényegesen emelkedett”, akkor építsék csak fel a „biztonságos vezetőközpontot”. Ám 1956 után is ezek a romok uralták Budapestet. Végül 1968-ra mégis kulturális központ lett a királyi várból.)

Elmúlt az 1952-es év, de nem múlt el a szeretet. Az iskolák albumot készítettek RM életéről. Őrsi gyűléseken a „Ha eljönne hozzánk Rákosi elvtárs” című jelenetet tanulták. Modellek készültek azokról az „ajándékokról” (iskola, úttörővasút, úttörőház, Csillebérc stb.), amelyeket az úttörők tőle kaptak. Vendégeket hívtak, akik „már beszéltek Rákosi elvtárral, vagy gyűléseken látták őt”. A rajgyűlés végén a legjobb úttörő verses „köszönetet mond Rákosi elvtárs képe előtt a magyar úttörők szeretett édesapjának azért a sok jóért, amit értük tesz”; virággal díszített képe mellett őrséget álltak.

RM 1952 júliusában a vezető testületek ülésein – Sztálin javaslatára hivatkozva – ajánlotta, hogy a párt vegye át a miniszterelnökséget, és „Rákosi Mátyás elvtársat” terjesztette fel miniszterelnöknek. Úgy is mondhatta volna: minket. Ehelyett állítólag koronázásként aposztrofálta a történeteket. A legsivárabb esztendőben tehát már nemcsak pártfőtitkár, hanem miniszterelnök is. Elődje a „kiszgazda” Dobi István az Elnöki Tanács elnöki székébe került.

Csúcs és szakadék. 1952-re a dolgozók átlagbére kétharmada az utolsó békeévinek (1938). Feltűnnek a vadsztrájkok. A MÁVAG mozdonyműhelye már 1950-ben be akarta szüntetni a munkát. Az okok kiderítése helyett RM megelégszik azzal, hogy a „klerikális befolyás alatt álló kulákokonságú” darus szervezőt elbocsátják. De kiderül, kicsi az ország a kulákküldözéshez. A nyugati és a déli határ mellől a Tiszántúlra száműzik őket, majd rájönnek, hogy az ellenség főleg a Budapest–Záhony vasútvonal körzetébe, azaz a Szovjetunióba vezető vasútvonal mellé „települt”, ami „komoly nehézséget okozhat”. RM újból sajnálta, hogy Magyarországnak nincs Szibériája!

A végiggondolatlan agrárpolitika földcsömörbe fordította az ezeréves földínséget. A megnyomorított parasztok sorba ajánlották fel a földjüket – ingyen! – az államnak. De azt is ki kellett érdemelni, hogy elfogadják tőlük. 1953-ig a szántóterület 14 százalékát vették át, és szerveztek rájuk állami gazdaságokat, szövetkezeteket. 1953-ban 600 ezer hektárnyi terület hevert parlagon, alig kevesebb, mint 1945-ben. A kulákokkal együtt a szakértelmet és a szorgalmat – meg a fiatalokat is elűzték a falvakból; mintegy 300 ezer embert. A mezőgazdaságban szükségyszerű az áttérés a nagyüzemi gazdálkodásra, ám e váltás emberséges formáját a világon sehol sem tudták megtalálni. Közöttük az úgynevezett szocialista gyakorlat igen embertelenre sikeredett.

8. Sztálin, a tetszhalott

1952-re a minden bajra gyógyírt kínáló antiimperialista harc körül elfogyott a levegő. A koreai háború lecsillapodása és több békegesztus miatt még a Jugoszláviára szórt átkok is kiüresedtek. Új ellenség kellett. Ezt Sztálin a zsidókban találta meg. A moszkvai pártkórház „cionista” orvosait megvádolták, hogy nyugati kém szervezetek ügynökei, akik a szovjet

vezetők meggyilkolására törekedtek. Budapesten is ráébredtek, hogy az eddigi perek elíteltjeinek a többsége „kispolgári zsidó”.

Az első magyarországi „cionista” perek nem is cionisták. Izraelben egy házaspár nem bírta kivárni a hazatelepedési engedélyt, és 1952-ben hazaszöktek. Bár az ÁVH képtelen volt rájuk bizonyítani, hogy kémek, nyolc hónapra ítélték őket. Társuk is repatriál, de itthon sem találta a helyét és disszidálni próbált – öt évet kapott. Egy kivándorlásra váró zsidó szintén ezt a büntetést kapta, ha jól értjük az abszurd indoklást, tiltott határátlépés gondolatáért, hiszen tettét az ítélet szerint „nem tudta végrehajtani, mert az útlevelel kézhezvétele előtt letartóztatták”.

1952. december közepén betört a víz a szuhakállói bányába. RM rögtön tudta, hogy szabotázs történt, és ragaszkodott hozzá, hogy a helyszínt maga Péter Gábor vizsgálja meg. A szerencsétlenségről ekkor is csak késve, egy hét múlva adtak hírt – diadalmasan, hiszen 17 bányászt kimentettek... A bányában PG megfázott, napokig ágyban kellett maradnia. Még beteg, amikor letartóztatják.

PG egészségesen sem járt nyilvános helyekre. A szilvesztereket is többnyire otthon töltötte; várta RM telefonját, hogy eldicsekedhessen vele: éjfél után először neki kívánt boldog új évet! 1953. január elsején is így zajlott minden, mert szilveszterkor RM még nem tudta, hogy Pétert le kell tartóztatnia.

1953. január 2-án RM a szovjet pártközpont küldöncétől kapta az utasítást, hogy fogassa le Pétert. RM: „Meg voltam győződve, hogy Péter Gábor hallatlan nagy dolgokat csinált.” A villájába hívatta hát, és testőreivel őrizetbe vetette. PG (1957): A Rákosi-villában, RM Farkas Mihály jelenlétében kezét fogott vele, majd az ávós testőrparancsnok megbilincselte (az ütőerét is odacsípve). RM felrendelte a villájába PG feleségét, Simon Jolánt is (gyorsírófüzettel), és – bár erre nem szólt az utasítás – őrizetbe vetette őt is. A homloküreggyulladással bajlódó Pétert kabát nélkül bevágták a villa fűtetlen óvóhelyére, ahonnan éjszaka vitték el. RM megengedte, hogy előrebilincseljék PG kezét, aztán majdnem öt hónapon át akkor is bilincsbe verve tartották, amikor a lázát mérték. RM elhíresztelte, hogy a „szerény” Péter, aki mindig egy ruhában járt, otthon 12 egyforma öltönyt tartott. Sőt, találtak egy közös fényképet róla és Allen Dullesről, az USA európai hírszerző főnökéről! (PG 1945-ben a magyar háborús bűnösök hazaszállításáról tárgyalt – a Szőnyi Tibort is „megfertőző” – Dullesszel: ekkor készült a felvétel egy „beszervezésről”. Ha Sztálin ezt tudta volna! Moszkvában csak az „derült ki”, hogy a Rajk-ügyet bonyolító Belkin angol kém, Sztálin erre fel javasolta Péter letartóztatását.) A házkutatás során, az öltönyökön kívül is bűnjelek sokasága került elő. Például: „1db Mein Kampf, bűnügyi szakkönyv” (Hitler), 2 db vadászfegyver, bizalmas anyagok – feljegyzés az olimpiai bajnok Novák Éva és P. Gérard esküvői fényképéről. Találtak egy PG-ről készült „bronzképet” is.

RM a negyedik napon tájékoztatta a Titkárságot, hogy a kémkedéssel gyanúsított Pétert, a feleségét, a szeretőjét és két bizalmasát – a cég főorvosát (Bálint István) és a gondnokát (Csapó Andor) – őrizetbe vették. Mint mindig, most is bizottságot állítanak fel az ügy kivizsgálására – Sztálin óhaján mit lehet vizsgálni? –, tagjai: RM, FM és Kovács István. Az ülés után letartóztatták PG szadista titkárát, továbbá a verőcsoport vezetőjét, a Gyűjtőfogház parancsnokát és másokat. Később veszik őrizetbe az intellektueleket, például a volt ávós igazságügy-minisztert.

PG bűnlistájának kitalálása olyan feladat Rákosinak, mintha másnak kellene nyakkendőt kötnie. Soha ennyi bizonytalanság. A jól előkészített Mindszenty-perben a letartóztatás után 2,5 hónappal születik meg az ítélet. Rajkéknál 4 hónap, a tábornokoknál 3 hónap, Grószéknél

6 hét, Kádáréknál már 8 hónap kell ehhez. Péter Gáborék esetében majdnem egy teljes esztendő.

A Péter-ügy fordulópont a politikai rendőrség történetében. Háromszor annyi eljárást szüntetnek meg, mint ahány embert bíróság elé állítanak! Hátráltatja a vádemelést, hogy a „mesterek” vádlottak, a tanítványok pedig tétovák volt főnökeikkel szemben. Sokan meghasonlanak. Kezdenek kételkedni abban, hogy minden cselekedetük helyes volt, a módszereikről nem is beszélve. Szücséket közösen verték agyon, most letartóztatták Pétert... Már nem csak a pozíció van veszélyben! Jogász kollégájuk Szücsék agyonverése után azt mondta, őket fogják benne hagyni a pácban a törvényteleniségekért – és öngyilkos lett. Néhányan egerutat keresnek, kiszállnak a kihallgatásokból. Aki szerencsés és beteg, le is szerelhet. A Péter-ügy „kivizsgálásában” amúgy is csak az „ártatlanok” vehettek részt. Ezt a vizsgálatot persze egy másik szervezetre kellett volna bízni. Ám ilyen nem létezett, hisz az ügyészség is az ÁVH kezében volt, többé-kevésbé az igazságügy-minisztériumot is az ő embereik vezették. A túlfejlesztés és tisztogatás miatt akárcsak a párt vagy a honvédség – vagy maga az egész rendszer – a Hatóság is nagy vérvesztéseket szenvedett: nincs elég káder.

Az ÁVH főorvosa letartóztatáskor még csak kávéskanalat nyel. Egy volt ávóstól megkérdezteti RM, hogy annó miért javasolta Péter Gábort a pártba, mire az illető szájba lövi magát. (Titkárnőjét lefogatja, hátha rendőrspicli.) A *Szabad Nép*-től az ÁVH-hoz irányított kádert – akit ő nőített meg – jobboldali szocdemnek bélyegzik, mire öngyilkos lesz.

Péter Gábort más fából faragták. Tudatában lehetett, hogy „csak” kínozzható, de nem büntethető: amíg ez a pártvezetés létezik, addig az ő bűnrészsége sem deríthető ki. (Pétert és Farkast RM bukása, az 1956-os forradalom után sem lehetett bűnei szerint elítélni a Rákosi- és a Kádár-rendszer „jogfolytonossága” miatt.) RM tisztában volt a kockázattal. Meg is üzenté Péteréknek, róluk nem beszélhetnek, mivel a pártvezetők „félre voltak vezetve”. Cetlijein RM az első pillanatban ilyen létfontosságú kérdések tisztázására utasította Farkas Mihályt Péterrel kapcsolatban: „1. Mikor az első ujjlenyom[at vétel?] (1931 v. 32)... 3. Milyen ország titkos szolg. volt beszervezni? 4. Hányszor járt titokban Jugóban? Milyen városban, kihez, milyen cél, mit hozott... 8. Az izraeli hírszerzés felderítésére mit tett, milyen eredménnyel? 9. Miről informálta a R[ákosi] titkárságból a felesége.” Aztán a szerető: „Patakiné lakása: hány telefon, hová, ki rendeltette. Mi volt P[ataki]né szerepe? Összekötő? Kém? Pné hányszor járt külföldön?” Utasította Farkast: hallgassa ki Brankovot és Kádárt is Péterről. És a baljós ukáz: „Pontos életrajz a fővádlottakról.”

A vizsgálatot rövid ideig Farkas Mihály irányította. Brutálisan verték a nőket is. Péter kém voltát az is „bizonyította”, hogy hazahozatta Amerikából bátyját, a „titkos ügynök” Eisenberger Sámuel. (A PB csempésztette haza állítólag elmebetegsége miatt, mert kellemetlen lett volna, ha az USA-ban kiderül, kinek a testvére.) Sámuel egy szabónál dolgozott, és azt beszélük, nemegyszer meztelenre vetkőzött az utcán. Farkas úgy vallattatta, mint bárki mást. Sámuel elmondta: Amerikában valami intézetben volt, és ott tanították valamire. Ez a kémiskola! Dühöngései bizonyítják, hogy rafinált kém!

A hirtelen megvilágosodott PB elfogadta, szigorú párttitok minden (amíg RM próbálja elsöpörni a saját nyomait). Ha nem tudták – tudhatták is –, mi lesz a vád, kollektív önbírálatot tartottak. Farkas Mihály azzal kezdte, hogy ő is felelős, amiért ezt a „provokátort és többszörös imperialista kémét” nem sikerült korábban leleplezni; pedig ’43-ban részese volt a pártfelosztásnak! Kovács Istvánnak gyanús, hogy hány horthysta detektív volt Péter keze közt, és egyikből sem szedte ki az illegális párt besúgóit. RM, a nagy magánnyomozó stílszerű felszólítása: „Mindenki... legyen gyanakvó.”

Február elején kiderül, hogy (a véletlenül ugyancsak zsidó származású) Vas Zoltán és Kovács István nem bizonyult elég ébernek, ezért a PB-ből kizárják, és leváltják őket. A két történet merőben más. A „cionista” PG letartóztatása után Vas Zoltánt a komlói szénbányák élére röpítették. De itt sem nyugszik. Tudatja feleségével, hogy válni akar. Az excentrikus asszony feltehetően panaszkodik barátnőjének, Fenyicskának. RM felhívja Vas Zoltánt, és a szemére veti, hogy Vas Nyugatra szökött titkára is kém volt, osztályidegen titkárnője pedig a szeretője! Vas kijelenti, hogy elveszi feleségül. RM: miatta bajba kerülhet, a nő a kapcsolata a Jointhoz! Végül Vas megígéri, szakítanak, ha RM nem csukatja le az asszonyt. (Később feleségül veszi.)

Kirúgott sorstársa, Kovács István elhallgatta, hogy cionista a bátyja. RM, aki PG elmebeteg testvérét is lecsukatta, teleduruzsolhatta az amúgy is túl éber Kovács fejét, hogy jelentse fel a bátyját. Bár írásszakértővel is azonosítottuk a kézírását, Kovács tagadja, hogy ő jelentette fel egy hatoldalas levélben a testvérét. Mivel a kor rávitt szülőárulásra is, hamisítványként is kordokumentum lenne a levél: „Kedves Rákosi elvtárs! ...Egész héten részt vettem a Péter Gábor kémbandának a vizsgálatában... s az e héten szerzett tapasztalatok alapján ma reggel rádöbbsztem arra a szörnyű dologra, valószínű az én bátyámat is beszervezték és lehet, hogy ő is imperialista kém.

Rudolf nevű bátyámat alig ismerem. Kb. 53-55 éves lehet. Arra emlékszem, hogy 1919-ben vöröskatona volt, majd 1921 vagy 22-ben Romániába távozott... 1946 végén vagy 47 elején megjelent Budapesten... Azt mondta, hogy Romániában részt vett a kommunista mozgalomban, és hogy közvetlenül a háború kitörése előtt ment ki Palesztinába. Amikor Hitlerék megtámadták a Szovjetuniót, a párt utasítására többen bevonultak angol katonának. Bátyám a fronton elvesztette a fél karját, amiért ő rokkantjárulékot kapott az angoloktól, és ezt itt, Magyarországon is fel akarta venni. Én mondtam neki, hogy ezt ne tegye, de úgy tudom, egy ízben mégis felvett valami átutalást – és most épp erre alapozom a gyanúmat...

1. Bátyámat rövid időn belül tartóztassátok le. Ha ártatlan, majd szabadlábra kerül. Ha valóban kém, kíméletlenül kapja meg méltó büntetését. 2. A P. G.-ügy vizsgálataiból azonnal hagyjatok ki, és alaposan ellenőriztetek le engem is... Én nagyon bízom a pártban, és személyesen benned, Rákosi elvtárs. Bízatok Ti is bennem... Elvtársi üdvözzettel Kovács István. Budapest, 1953. I. 10.”

Kovács Borsodban lesz megyei első titkár.

RM a járási titkárok előtt „énekelte be” magát a cionistákról szóló eszmefuttatásba (a beszédre ráírta: „ellen nem őrzött szöveg”). Eszerint ’45-ben a zsidóság többsége örült a felszabadulásnak, mert ha nem jön a szovjet hadsereg, kiirtják őket. Akkor a népi demokrácia hívei voltak. Amikor azonban kezdték szorongatni a tőkéseket, kereskedőket, nagyiparosokat, akiknek a jelentékeny része zsidó, rájöttek, hogy nekik nem igazán élvezet ez a népi demokrácia. Izraelbe azok mentek, „akik nem szeretik a szocializmust”, emiatt kapott a választáson az Izraeli Kommunista Párt csak 5 százalékot. Az itt maradt „kispolgári csirkefogók, beszervezett kémek” belopóztak a pártba... Ám a „kipróbált zsidó származású káderekkel” semmi baj! Majd egy nagy ugrás és egy különös logikai bukfenc következik: „a leghatalmasabb kémközpont kétségkívül a katolikus egyház”, de mivel a SZU-ban vagy Bulgáriában kevés a katolikus, „ellenben zsidók mindenütt vannak”, előtérbe került „a cionizmus”. Amikor az amerikai ügynök Mindszenty ellen léptek fel, az ellenség azt mondta, keresztényüldözés folyik, „most pedig, amikor az amerikai ügynök cionisták ellen megyünk, mi lettünk antiszemiták”. Az világos: minden ellenség amerikai ügynök!

Mivel PG csapatában letartóztatták a volt ávós igazságügy-minisztert is, ismét RM eszébe ötlik, hogy újra meg kell tisztítani a minisztériumot az ellenségtől. Noha egy szem ellenséget sem találnak, százakat menesztenek. Az új miniszter, a kétéves gyorstalpalón bírónak ültetve, megtudakolja Rákositól: igaz-e, amit egy ÁVH-százados mondott, hogy X. vádlottat 8 évre, a többieket kevesebbre kell ítélni? Mert az ÁVH a pártra hivatkozva mindig javaslatot tesz az ítéletre is, ám ez sok esetben nem szabható ki. Kéri, hogy őt kizárólag „Rákosi elvtárs tudtával” utasítsák. Fél évig marad miniszter. Az igazságügy vesszőfutása megerősíti Rákosiban, hogy még könyörtelenebbül, még keményebben! (Pedig 1950-től kezdve 1,2 millió esetben indítottak bírósági, és közel ennyi esetben kihágási eljárást. A felnőttek negyede, ötöde sorra került!)

1953. március 5-én délután 2 órakor és 4 órakor jelentést adtak ki Sztálin egészségi állapotáról, és este 21 óra 50 perckor Sztálin meghalt. A *Szabad Nép* különkiadása a halálhírt nem merte címbe foglalni. RM: „Törvényben kell megörökíteni Sztálin érdemeit hazánk felszabadításában; a magyar dolgozó nép soha el nem múló háláját Sztálin elvtárs iránt.” Március 8-án, a temetés időpontjában ötperces országos munkaszünet; az utcákon is megállnak az emberek. A temetés után Rákosit a Kremlbe hívatta a szovjet vezérkar, hogy nincs-e valami kérése vagy közlendője. Mindkét tanácstalan felet az izgatta leginkább: hogyan tovább? Ezt azonban senki sem merte kimondani.

Tetszhalott, mondta Sztálinra a badacsonyi körorvos: mindenkinek tetszik, hogy halott. A szóviccért másfél évet kapott. Az „elhunyt Szovjetunió vezetőjének” (ÁVH) becsmérése miatt Magyarországon 219 embert vettek őrizetbe, és izgatásért évekre ítélték őket, közülük 78-an még egy év múlva is ültek. Bár sokan megrendültek, sírtak Sztálin halálhírére, az élelmiszerhiány vagy a titkolt infláció jobban nyomasztotta az embereket, mint az ő „nyalhatatlanságba költözése”. Pedig halála 1953 legfontosabb eseménye. A nyugati világgal végletes keménységgel szembeszegülő szovjet politika lassan, nagyon lassan versengővé válik: fokozatosan teret nyer a békés egymás mellett élés.

A *Pravda* sorsdöntő április eleji közleménye szerint a készülő orvos-per áldozatai ártatlanok. És mások? A kiszámíthatatlan helyzetben RM nem veszi észre, hogy megrepedt a kárpit! Utasítást ad, hogy a Péterék elleni vizsgálatot a Rajk-utóperek mintájára kell folytatni, bűncselekményeiknek „a régiek talaján” kell kinőniük. Az ÁVH eltájtolt vezetői arról ábrándoznak, hogy a cionistaper súlyosabb lesz, mint a Rajk-ügy! Holott Rajk közéleti tényező volt, Péter nem. Más a nemzetközi helyzet is. Néhányan tudni vélték, hogy vádlott lesz Révai és Vas, esetleg Farkas is. RM gondolatai könnyen forogtak ilyen irányban, hisz legerőteljesebb kifejezési eszköze a politikai per, az általa celebrált justizmordok emlékezetesebbek, mint beszédei, írásai vagy egyéb tettei. Révai letartóztatása felvetődött már a Rajk-per kapcsán is. Az alacsonyabb súlycsoportba tartozó Vas Zoltánt úgy bekerítették, hogy bármelyik pillanatban le lehetett volna fogni. Farkas Mihály mondogatta, biztos letartóztatják, ha nem hal meg Sztálin; Kovács István is számított a letartóztatásra. (Utólag néhányan szinte megsértődtek, hogy RM nem csukatta le őket, mert ez kijárt volna nekik.) Bizonygathatnánk, hogy RM újabb látványos perre készült, ám a Kádár-ügy is megégette a száját. A Péterék letartóztatása utáni hónapok pedig megmutatták, senki sem hisz már igazán a sátánban. Egy szál ötlet sem akadt PG ellen a PB-ben, sőt a kipróbált Kovács és az ifjú KV-titkár Vég Béla ki is húzta magát az ügyből! Ilyen még nem volt. Tény, hogy RM a felszálló ágba sem nyúlt a Moszkvából jött vezetőtársakhoz; nem akart csapdába esni. Miért lett volna elszántabb 1953 átmeneti hónapjaiban? Találgatható, hogy Farkas, Vas, Révai vagy Kovács lett volna az „igazi” vádlott, ám ha a gondolat megfordult is RM fejében, ekkor már nem kívánta ő sem, Moszkva sem egy jelentős figura feláldozását. A törvénytelen ítéletsorozatok ellenére RM egyperes vezér maradt: a Rajk-művet megközelíteni sem tudta.

Kicsiben azért kézimunkázgat. Őrizetbe vetet ő is több orvost. A hírre egy orvos őrnagy rögtön jelzi, hogy a pártkórházban (Kútvölgyi) a sebész főorvos „Mindszenty pátriájából származik”. Feljelentőtársa szerint a Kútvölgyibe beépült az ellenség: a konyha vezetőjének a sógornője (?) nyilas katonatiszt, a diétás nővér apósa horthysta tábornok. Egy elmeosztályra beutalt beteg írja: azzal fogadták, „érezsem magam olyan bolondnak, mint a többi, itt már nem vagyok ávós”. Tiltakozott, hogy olyan csirkefogókkal legyen egy kórteremben, akik közül egy „politikai őrizetes” azt szavalta:

*Itt nyugszik Rajk László,
sírba vitte a vörös zászló,
akkor lesz a magyar nép boldog és hálás,
ha mellette lesz Rákosi Mátyás.*

Noha az illető „elmeállapota kifogásolható”, bejelentése nagyrészt igaz, állapítja meg a pártvizsgálat: „teljesen épelméjű” párttagok és ávósok is zárt osztályra kerülnek. Azt nem tudták bizonyítani, hogy az elmebetegek „demokráciaellenes kijelentéseket tettek”. A nagy RM ápolókat bocsáttat el. („Nem megbízható” RM új háziorvosa sem, mégsem engedi, hogy hozzányúljanak.)

1953. március 20., *Szabad Nép*: „Bűnös orvosok felelősségre vonása.” A Kútvölgyi Kórház elmeosztályának vezetőjét 19-én éjszaka vették őrizetbe. A vád: zárt osztályon épelméjű kommunista betegek tucatjait „indokolatlanul hosszú időn át elvonta az aktív politikai tevékenységtől” – ráadásul a Rajkkal együtt felakasztott Szalai András kamaszkori barátja volt. Végül négy évre ítélték a gyógyszerkészlet ellenőrzésének elmulasztása miatt...

A káderhiánnyal küszködő pártközpont 1953 elején itthon tartja a hároméves moszkvai pártiskola végzős hallgatóit, az ifjú-törököket. Egyikőjük – a PTO vezetőhelyettese – már több PB- tárgyalást végigült, amikor először vitt önálló jelentést a testület elé. RM bejelentette, hogy ő következik, mire az ifjú kirohant az ülésről... Másnap magához hívta Rákosi, és megkérdezte: ugye, hasmenése volt? Azért, hogy ilyesmi többet ne forduljon elő, tanácsolta, szokjon rá, hogy a vécén kezdi a napot. Az illető szabadkozott, hogy neki nem kell reggel. RM atyáskodott: keljen csak fel, és addig üljön rajta, amíg nincs valami: meglátja, pár hét múlva úgy fog működni a bélrendszere, mint egy óra! Ő erre szoktatta magát, mondta, és nincs ilyen gondja. Meg fogom próbálni, ígérte az ifjú, de nem tette. Pedig 1953 tavaszán még sokan csodálták Rákosit.

HARMADIK FEJEZET

1. „Nem erről volt szó!”

A Sztálin halálát követő politikai és hatalmi vákuumban a Kreml kezdeményezte a sztálini irányvonal kiigazításait a birodalomban és a csatlós országokban. Magyarországra az elsők között esett a választás, mert itt volt a legszélsőségesebb a gazdaságpolitika, és a feszültségeket ügyetlenül kezelték. (A budapesti szovjet nagykövet szükségesnek tartotta jelenteni, hogy az alaptalan és tömeges büntetések milyen káros hatásúak.) Moszkvának viszont nyugalomra volt szüksége Jugoszlávia és Ausztria határán. De a sztálini gárdát túl jól ismerő, kivagyfi Rákosi megleckéztetése is jóleshetett a kremlbeli csapatnak. Május végén Rákosit Moszkvába hívták, hogy tájékoztassák: a SZU több fogyasztási cikket gyárt, emeli az életszínvonalat, csökkenti a hadikiadásokat, és ugyanezt javasolták neki is. Fölszólították: ossza meg a vezetést – mondjon le a miniszterelnöki pozícióról –, és fiatalítson. Kérték: nevezze meg „a magyarok [nem zsidók – *P. Á.*] közül” a helyettesét. RM ódzkodott, és mindenki ellen akadt kifogása. Hazatérése után ugyan tárgyalják, hogy végre több lakást kellene építeni, meg elég lábast gyártani, de fél óra múlva eszükbe sem jut, hogy a Sztálin Vasmű építését lassíthatnák.

Moszkvának nem tetszett a Péter-ügy sem. (A Péter Gáborra vallomást tevő – majd azt visszavonó – Belkint szélnek is eresztették.) Sztálin halála után fontosabb volt a sorok rendezése, mint az ellenségkergetés. Küldtek is egy „felmentő sereget” Péterhez és társaihoz, hogy vonják vissza ők is a kikényszerített vallomásaikat. Meg is szűntek a tortúrák, és várták a szabadulást, ám RM arról beszélt Berija küldötteinek, hogy miképp kell folytatni a vizsgálatot. Nem vette komolyan Sztálin csinovnyikjainak a figyelmeztetését, nem érzékelte a változás szükségét. Hiába rótták meg a bürokrácia miatt, harminckét tagú kormányt állít fel. Az istennek sem fékez. Alig ért haza, Berija fölszólította, hogy a Belügyminisztérium vezetését bízják Gerőre. A javaslatot elvetették, mert a gazdaság fontosabb. Makacskodása láttán Moszkva magyar delegációt rendelt a Kremlbe, felsorolva, kiket várnak! A „kifelejtett” Révai megpendítette Rákosinak, hogy egy ilyen átnyúlás a vezetés feje fölött a leváltás kezdete. Igaza lett, de csak három év múlva.

A Moszkvába rendelt magyar küldöttség tagja RM mellett Gerő Ernő, továbbá a miniszterelnök-helyettes Nagy Imre, de például a „pártonkívüli” Dobi István, az elnöki tanács elnöke is, vagy Szalai Béla a Minisztertanács titkárságának „ismeretlen” vezetője. A négyes fogatból ejtették Farkas Mihályt is, és nem hívtak senkit az ÁVH, a belügy és a honvédség berkeiből. RM legszívesebben Nagy Imrét hagyta volna itthon, mert nem igazán az ő fajtájuk volt. Ezt a szedett-vedett csapatot a vendéglátók legjobbjai fogadták. (Köztük volt a miniszterelnök Malenkov, a belügyminiszter Berija, a külügyminiszter Molotov, a pártapparátus felelőse Hruscsov, a kereskedelmi miniszter Mikojan és a budapesti nagykövet Kiszeljov.) Az 1953. június 13–16-i tanácskozáson RM példátlan fejmosásban részesült. (RM-memoár: „Könyökig vájkáltak s rendezkedtek a Magyar Dolgozók Pártja belügyeiben.”) De az eligazítás ürügyén a szovjet politika felülvizsgálata is zajlott.

Rákosiék csak Malenkov bevezetőjéből tudták meg a tanácskozás témáját, hogy nekik kell véleményt mondani a gazdasági életéről, a káderekiválasztásról, sőt az önkényeskedésekről – aminek a létéről nem is tudtak! Rákosit mellbe vágta, hogy magyarázkodnia kell. Zavarja,

hogy épp Berija ül vele szemben. Csapong, többes számot használ: „gazdasági kérdésekben a szükségesnél gyorsabban mentünk előre”, elhanyagoltuk a fogyasztási cikkek termelését, a fiatal káderek kiemelését. Magyarországon tényleg nem kellene több miniszter, mint a SZU-ban – vész el a részletekben. Máskülönbén már ő is kérte, hogy válasszák szét a főtitkári és a miniszterelnöki tisztséget. Helyreigazítás: májusban rosszul mondta, nem 30-40, hanem 45 ezer letartóztatott van. (Az ijesztő memóriájú RM két alapadatban is tévedett Moszkvában: a letartóztatottak és a katonák számában. Szelektív lett az emlékezet, öregedett a hatalom.)

A szovjet vezetők ösztöztet zúdítottak rá. Kevesellték az önkritikát, hiányolták a mezőgazdaság említését. Az elsietett kollektivizálás előtt „Magyarország híres volt a jó mezőgazdaságról”. Erős a középparaszt-ellenesség. Kalandorság, hogy épül a vasmű, de senki sem számította ki, mibe kerül egy tonna acél, aminek a gyártásához se érc, se kokszt sincsen. A helyzet romlik, hiány van fogyasztási cikkekből, de Magyarország negyedmilliárd rubelnyi hadianyagot kér, és nyolc éven át „tisztoztatja” a hadsereget. Megmondták, hogy a hibákért elsősorban Rákosi felelős, aki nem tud „kollektíven dolgozni”, nem bírja a kritikát, „beképzelt lett”. (RM-memoár: „két órán keresztül: csak úgy zuhogtak ránk a negatív tények”.) Élesen fogalmaznak – mondták – mert a SZU is felelős, hogy ilyen a hatalom Magyarországon. Hibáztak, de például a fegyverkezésben és a tsz-szervezésben a magyarok túlteljesítették a túlzó szovjet követeléseket is. A Kremlben kellett figyelmeztetni Rákosiékat, hogy javítsák a kapcsolatukat a magyar néppel! A legkeményebben Berija fogalmazott: nem ismerik a falut, Nagy Imrét kizárták a PB-ből, mert a szövetkezetek lassúbb fejlesztését javasolta. Nem az a baj, hogy több a letartóztatott, hanem az, hogy másfél millió ember ellen indítottak eljárást három év alatt. (Ebben a lámpa nélküli kerékpározás is benne van – *P. Á.*) Az „igazságügy” igazságtalan, a BM és az ÁVH azt tesz, amit akar. A Belügyminisztériumot és az ÁVH-t „megfelelő vezető” alatt kell egyesíteni. Gúnyolódott, hogy Rákosi „nagy ember”, aki beleszólt a letartóztatásokba, noha ebben „még Sztálin elvtárs is tévedett”. Utasított, kit kell megverni, pedig ha vernek, ártatlanokat ítéldhetnek el. Majd érdekes embernek nevezte, akinek „mindenki kémgyanús, még Gerő is”, és úgy véli, hogy a nép nem értené meg, ha őt leváltanák! „Ha a nagy Sztálin követett el hibákat, Rákosi elvtárs is beismerheti.” Javasolta, hogy a miniszterelnök Nagy Imre legyen, aki magyar, és ismeri a mezőgazdaságot.

Nagy Imrére rászólt Hruscsov, hogy miért személytelenül beszél, de ő csak folytatta. Miniszterelnöki jelöléséről megemlítette, hogy Rákosi a népművelési tárcát ajánlotta neki. Berija közbeszólásából – „találnak oda mást” – RM előtt nyilvánvalóvá vált, hogy ezek összejátszanak! Második nekifutásra kétségbe vonta, hogy Magyarországon rosszabb a helyzet, mint másutt. A beképzeltség pedig „olyan betegség, amit az ember nem érez, ugyanúgy, mint a saját szagát”. Ő nem akart miniszterelnök lenni, de Sztálin „olyan követelményeket állított fel, melyeknek nem felelt meg senki, csak ő”! Gerő beismerte, hogy volt és van vezérkedés, és nem volt bátorsága szólni ellene. Ő is vezérkedett, Farkas is. Az ÁVH törvénytelenégeire nem figyeltek fel. A metróépítés tényleg nagyzási mánia. Szerencse, hogy nem hallgattak a katonai tanácsadókra, akik azt javasolták, hogy az alagutakban tankok és vonatok is közlekedhessenek. Azt is mondta, hogy a kulákság „nem tölti be társadalmi szerepét”, nem ad elég gabonát. Helyeselte, hogy Nagy Imre legyen a miniszterelnök, és ebben mindnyájan egyetértettek. (RM memoár: „Senki sem helyeselte.”) Befejezésül a házigazdák hangsúlyozták, hogy a politikai vonal kiigazítására van szükség, és javasolták, hogy ennek a tervét még itt dolgozzák ki, és két nap múlva beszéljék meg. Kitámolyogva a teremből, RM azon törte a fejét: „mi lehet mind e mögött”...

Mikor este egymás között szóba került a személyi kultusz, RM elmondta, ő olyan népszerű volt, hogy amikor Aligán egy közelében úszó ember felismerte, kiemelkedett a Balatonból és tapsolt: „Éljen Rákosi!” Azt nem tette hozzá, hogy Aligára kizárólag apparatcsikok járhattak.

– Gerő volt az egyetlen, akivel lehetett beszélni arról, hogy mi is történt – mondta a tárgyalásra ugyancsak meghívott fiatal budapesti első titkár. – Nem láttam még embert ennyire megrendülve. Este Szalai Bélával hármasan sétáltunk vele Moszkvában, és tépelődött, hogy nem érti: hát eddig nem erről volt szó, nem ez volt a követelmény, a szokás! Igazuk van, de miért ez a hirtelen fordulat?

A zavart fokozta, hogy a rögtönző szovjet vezetés is csak azt érezte, változtatni kell, de útmutatásukban nem volt rendszer. Rákosiék vacilláltak is a házi feladat írásakor! RM ajánlotta: vegyék sorra a vezetés hibáit, majd a gazdasági teendőket. Dobi végre ki merte mondani, hogy a háztartási alkalmazottját kuláknak minősítették. RM még az öngyalzásban is stréberkedett: be kell számolni a főtitkár hibáiról, meg kell szüntetni a dolgozók zaklatását – gyökeres változás kell. Megállapította, hogy a gyors ütemű fejlődés ment az életszínvonal rovására. (Ez a különös mondat végigcsörömpölt a hátralévő három éven.) Gerő a hibák eltitkolásának okát bogozgatta, és ekkor jött rá, hogy az ÁVH az igazságtalanul letartóztatottakat sem engedi szabadon. Proponálta, hogy a PB tizenhárom-tizenöt egyen jogú tagból, az öt-héttagú Titkárság fiatalokból álljon. RM javasolta az internálás megszüntetését. Legyen amnesztia. „Szüntessük meg a főtitkári funkciót.” Az agrárleckét – a szövetkezetesítés lassítását – is ő pendítette meg. Nagy Imrére csak a részletezés maradt.

Végül Gerő pontokba szedte a tennivalókat: „a) csökkenteni kell a fejlesztés ütemét, b) leállítani a szükségtelen iparágak beruházásait, c) a könnyűipart kell fejleszteni a nehézipar rovására, d) a kevés nyersanyag miatt az egyik kohászati üzem építését valószínűleg le kell állítani... e) azokat a beruházásokat kell elsősorban folytatni, amelyek gyorsan amortizálódnak.” (A megtérüléssel eddig nem törődtek – *P. Á.*) Gerő: Budapesten trolikkal és buszokkal is jó lehet a közlekedés, ha kitiltják a belvárosból a lovas járműveket. „f) ...elsősorban a fővárosban meg a megyeszékhelyeken kell lakást építeni.” Összeállították a PB és a kormány névsorát is, majd Gerő írásba foglalta a teendőket. Nélküle ez a felbolydult társaság nehezen keveredett volna ki a romok alól.

A második találkozón is Berija volt a főszereplő. Szerinte adatokra épülő dokumentum kellene, külön ipari, mezőgazdasági fejezettel. Meg kell mutatni „a törvénytelenségek mértékét és azt, hogyan kell kijavítani”. A határozatban térjenek ki a magyar (azaz a zsidó – *P. Á.*) kérdésre. Ítélik el, hogy Rákosi utasítást adott nyomozásra, letartóztatásra, verésre. A kuláklista megszüntetését nem ajánlotta, de Nagy Imre karakán ellenkezésére mégis belement. Viszont súlyos hibának nevezte a Szücs testvérek agyonverését, és RM szemére vetette a Péter-ügy bonyolítását is. Azt mondták: a rendszabályok az ország érdekét szolgálják, nem akarják a magyarokra erőltetni. Felajánlottak egy helyet „a tehetséges Farkas Mihálynak” a moszkvai vezérkari akadémián. Javasolták, a hadsereg létszámcsökkentését, a kollektivizálás lassítását. Meghatározták, a Titkárság és a PB létszámát, és azt is, hogy a KV ülésén Rákosi és Nagy Imre legyen az előadó. Mikor Nagy Imre felhívta a figyelmet, hogy Rákosi szerepe meghatározó a hibák kijavításában, ő sajnálkozott, hogy nem előbb tartottak elé ilyen tükröt.

RM eddig általában végrehajtotta, sőt túl is teljesítette a moszkvai tanácsokat. Ezek a javaslatok viszont veszélyeztették a hatalmát, ráadásul porig alázták. Éjjel, az ágyban forgolódva arra gondolt, ebben „talán az ellenség keze is benne van”. Mikor két hét múlva letartóztatták Beriját, „világossá vált előtte minden”, és sejthető volt, ott fékez, ahol csak tud. Ám a személyeskedésektől sem mentes négynapos moszkvai vesszőfutás így is beleszólt Magyarország történetébe, és eldöntötte a hatalma delelőjén túljutott RM sorsát is. A moszkvai „kivánalmak” léket ütöttek a totális diktatúrán. A tennivalók „magyarra fordításának” zamatot adó Nagy Imrének is köszönhető, hogy Magyarország a desztalinizálás

élére került. Innen rugaszkodott el a kommunista reformkísérlet, ide nyúlik a gyökere 1956 forradalmának, de a Kádár-korszak egyediségének is.

A posztsztálinista szovjet vezetés sem volt felkészülve az általa kezdeményezett fordulatra. Az ugyancsak feszült Kelet-Berlinbe maguk utaztak el, itt fogalmazódott meg a tábor első korrekciós terve. Ezután következtek Rákosiék, de még haza sem értek, amikor munkásfelkelés tört ki az új útra térített keletnémeteknél, és a normaszigorítást elszenvedő „ellenforradalmárok” ellen ki kellett vezényelni a szovjet páncélosokat. Sztálin árvái megijedtek: ha földindulás lesz, vége a hatalmuknak. Így aztán az NDK-n és Magyarországon kívül mást már nem bíztattak hasonló mélységű reformra. A birodalom működését amúgy is a kiszámíthatatlanság jellemezte, és leginkább a kampányok tartották életben. Az erőszakot csak Sztálin halála után kifogásolták. Ezzel meglepetést is okoztak. Rákosinak a vádak „egész szokatlanok és váratlanok voltak”, nem is tudott rájuk felelni. Bár a táborban nem alázta meg ilyen mélyen vezető csoportot, a jelszó mégis az: a hátramoszdító Rákosival előre!

RM csapata hajnalban, búcsúcsók nélkül hagyta el Moszkvát. Itthon Révai és Farkas várta őket. RM (memoár): Farkas „komoran, de nyugodtan hallgatta, hogy ki kell válnia a PB-ből, és ott kell hagynia a honvédelmi miniszterséget. Révai azonban... nem tudott uralkodni magán... megmagyaráztam neki, hogy az ő helyzete az enyémhez képest még nagyszerű”, mert ha Nagy Imre fogja vezetni a pártot és az országot, hat hónapon belül őt talán életben sem hagyja. Úgy érezte, az életéért küzd.

Rákosi jósnőhöz megy 1953-ban.

– Rákosi Mátyás vagyok – mutatkozik be.

– Jézusom! Csak nem a jövőjére kíváncsi?

A megijedt Titkárság legfeljebb a csaknem milliós párttagság előtt kívánta feltárni teljesen a hibákat. A pártvezetés ülésén RM eljátszotta, mennyire lelkes, hiszen, mint mondta: ez a legdöntőbb fordulat a hatalom meghódítása óta! A történelmi útmutatások után napirendre kell tűzni a párt és a népi demokrácia szinte valamennyi alapvető kérdését, mivel a hibák „a legsúlyosabb válsággal fenyegetnek bennünket”. Elmondta, hogy vezérkedése „beképzeltséggel párosult... amelyet a szolgálai hízelgés még csak aláhúzott”. „Mint az ÁVH vezetője” beleszólt, kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, mi legyen az ítélet. Az emberek „féltek a párttitkártól, féltek az önkényeskedő, erőszakoskodó tanácsoktól, még jobban féltek a rendőrségtől és az államvédelmi hatóságtól”. A gazdasági életben csak a számok után futottak. Az életszínvonal csökkenését tisztességtelen módszerekkel – minőségrontás, burkolt áremelés – takargatták. A mezőgazdaság gondjait tetézte a kíméletlen begyűjtés és adószedés. A rengeteg bűnvádi eljárás „csak egyik mutatója ennek a jelenségnek”. Háttérbe szorították a magyarokat, ami tápot adott „az antiszemita agitációnak”. Bejelentette, hogy Gerő lesz a belügyminiszter, és a minisztériumot meg az ÁVH-t egyesítik. Széles körű amnesztiával szabadon bocsátják az őrizetben lévők mintegy felét. Kijelentette: a hibák felszámolása már folyik. A „szovjet elvtársakkal egyetértve” Nagy Imrét jelölik miniszterelnöknek. Szinte büszkén mondta: a bajok nagysága „meglepetésként fog hatni”! Bajokozásban is ő a legjobb.

Nagy Imre nem szaporította a bírálatot, nem szólt bele a feladatok megfogalmazásába. Pedig társai szerint a négyes fogat rászolgált a kritikára. RM januárban őrizetbe vetette a KEB két tagját, ám ezt nem engedte a KEB tudomására hozni. „Nálunk a letartóztatás könnyen megy.” Ha valakinek el akarják venni a lakását, „felírják a kuláklisra”. A súlyos hibákról többen is tudtak, ezért vállalják is a felelősséget. Farkas Mihály szerint a moszkvai kritika katasztrófától mentette meg az országot. Révai József: ilyen megrázkódtatás még nem volt a pártban. Kijelentette: „rendőrállam lettünk”. „Az irodalom, a művészet, az építészet” irányítását

kinyilatkoztatásszerűen végezte, saját álláspontját a párt álláspontjának tüntette fel. Óvatosságra intett a zsidózással: „származásom ellenére magyarnak érzem magam”. Tudták, hogy a „túlnyalás” helytelen, de nem tettek ellene semmit. Gerő: nem vigasztaló, hogy a személyi kultusz a Szovjetunióból indult ki, mert ott a csúcson „egy óriás állott”. Moszkvában szégyellte magát RM helyett is, aki másod- és harmadrendű dolgokról beszélt. Rákosi: „Én is tudtam, hogy az első felszólalásom nem volt jó... mert nagy kövek estek a fejemre.” A PB-tagok túlnyomó többsége afelé hajszolta, hogy a KV előtt még több vétkét gyónja meg. Noha a megújulás a téma, senki sem kifogásolja, hogy a Titkárságot és a PB-t nem a Központi Vezetőség választja, hanem feltehetően RM, Nagy Imre és Gerő állítja össze. Farkas és Révai katapultálásával, Nagy Imre beemelésével a négyes fogat megszűnt, Nagy Imre és a Moszkvában kevesebbet kritizált Gerő Ernő hatalma is erősödött RM rovására. A PB-be magukon kívül csupa fiatal, tapasztalatlan káder került. A párt és a kormány Moszkvában sem eldöntött hatalmi szerepe miatt a Politikai Bizottság és a Minisztertanács majdnem ugyanaz volt: kilencből öten mindkét testületben szerepelnek. A főtitkárból első titkárrá vedlett RM mellett, két bólogató János, a harmincas éveibe lépett apparatcsik Ács Lajos és Vég (magyarosítás előtt Wéber) Béla a titkár; ez a hármas az új Titkárság. RM nélkül ez a testület lebénul. (Ács Lajos élete erre a kiugrásra mehetett rá. Az 1956-os forradalom kitörésekor senkit sem engedett a szobájába, mert Rákosiéktól elhatárolódó nyilatkozatot fogalmazott, ám így sem kellett Kádárnak. Közgazdászként dolgozott. 1965-ben Ford-ösztöndíjjal az USA-ba mehetett. Hazatért, és 1968-ban öngyilkos lett. Talán a két világkép akadt össze benne, akárcsak több társában.)

Minden „Moszkva utáni” lépés azt mutatja, mennyire véges a szélsőségesek szándéka a megújulásra. Úgy szerettek volna változni, hogy minden maradjon a régiben. A zöldfülű gárdától nem is lehetett komoly fordulatot várni. Az apparátus érintettségénél fogva is ellenzett minden újítást. Tudható volt, ha a Kreml nem kéri számon a végrehajtást, az RM által vezetett csapat elszabotálja, amit lehet.

– A júniusi moszkvai látogatás után Rákosi már nem nyerte vissza magabiztosságát – mondta Vég Béla. – Egy négyszemközti beszélgetésen felvettem, miért nem olyan határozott, mint megszoktuk, mire azt felelte: hogy legyen határozott, ha nem tudja, Moszkva őt választja vagy Nagy Imrét? Ha június előtt valaki megpróbálta volna őt lekicsinyelni bármilyen tekintetben, biztos megütötte volna a bokáját, ettől fogva viszont minden erejével azon volt, hogy ő maga kicsinyítse korábbi szerepét.

Az ötvenes években a pártelit is rettegett, ha becsapódott mögötte egy ajtó. Kovács Istvánról a sofőrje jelentette, kikkel találkozik (de tudatta a főnökével is, hogy meg kell figyelnie). Kovács elsősorban attól félt, ha lefogják, mi vár a családjára. Szólt is a feleségének, ha azt mondják, elismerte, hogy rendőrspicli vagy kém volt, ne higgye el. Így dolgozott egy KV-tag megyei első titkár. A moszkvai „kirándulásról” ő sem tudott semmit. Az 1953. június 27–28-ai KV-ülés határozattervezetét nem küldték ki előre a tagoknak, csupán az ülés kezdete előtt rakták ki a székekre. Megdöbbenést keltett, hogy például Rákosi utasítást adott a foglyok verésére. De tudták, ilyesmit Moszkva jóváhagyása nélkül nem írhattak volna le. (Az ülésterem faláról Marx, Engels és Lenin mellől levették RM képét, de a helye megmaradt...) Az ülésen sok meghívott is részt vett. Napirend: 1. Beszámoló a gazdasági és politikai helyzetről (előadó RM és Nagy Imre). 2. Szervezeti kérdések.

RM önkritikája markánsabb lett: „Belátom, őszintén sajnálom és elítélem ezeket a hibákat, melyeket elkövettem.” A négyes fogatról megállapította: „Ezek az elvtársak... mint valami hűbéri tartományt kapták a pártmunka rendkívül fontos területeit.” A „legnagyobb hiba”, hogy a II. kongresszuson felemelték az ötéves terv célkitűzéseit. Továbbá „a legnagyobb hibát

akkor követtük el, amikor túl gyors irányt vettünk a mezőgazdaság kollektivizálására”. Több „legnagyobb hiba” felsorolása után „szédületes” terveiket kalandorságnak nevezte. Bár ezt a fordulatot pártkongresszus szentesíthetné, összehívását elodázta – „hosszú lenne a szervezés” –, időt akart nyerni. A bírálatokat azért „felmondta”, sőt néhány keményebb jelzővel túl is lépett rajtuk. Az elemző készséggel megvert Nagy Imre viszont a hibák okait is kutatta. Piszkozatában még szerepelt, de beszédéből már kihúzta, hogy a parlamentnek, mint törvényhozó és népképviselői testületnek a jelentősége teljesen háttérbe szorult. Sajnált több 1947–49-ben feladott elgondolást. Rákosi és Gerő nemcsak csalhatatlan volt, hanem döntött és intézkedett olyan ügyekben is, amihez nem volt joga. Tegyük hozzá: uralmon lévő kommunista párt vezetői sosem foglalkoztak a jogszerűséggel. Bár Nagy Imre részben a négyes fogattal nevelődött, tisztán látta: „ott lehet vezérkedni”, elnyomni, ahol nincs vita. Kalandor gazdaságpolitikáról beszélt, és elismerte súlyos felelősségét a begyűjtési túlkapásokért.

A hibák, a bűnök feltárása katartikus felszólalásokat is indukált. A KEB elnöke (Kiss Károly) konstataulta, hogy az a Rákosi, akivel 1925-ben együtt ült a vádlottak padján, egyeduralkodóvá vált. Elmondta: kinevezések előtt a távoli rokonságról gyűjtenek adatokat, ahelyett, hogy azt vizsgálnák, hogyan dolgozik az illető. A pártközpont munkatársai nyakra-főre ellenségnek minősítenek embereket. Elhangzott, hogy „minden pedagógus vagy kántor, vagy leventeoktató, vagy katonatiszt volt”. A gyanakvás rengeteget árt. Tarthatatlan, hogy „tapasztalatlan, nemritkán rosszindulatú” ávósok javaslatára internálnak. Funkcionáriusaink is internálótáborral „intézkednek”. A nagy vesztes, Farkas elismerte, hogy a laktanyákat megtöltő Farkas-idézetek egy része nem is tőle származik. Felsorolta a titkos adatokat: a honvédelemre 1949-ben a költségvetés 21, 1953-ban is 18 százaléka ment, megy el – az életszínvonal rovására. (2000-ben 5% – *P. Á.*) A hadsereg tisztogatásában – vagyis a tábornokok kivégzésében – „túlzások történtek”. Révai József szerint sehol sem volt ilyen elfajult személyi kultusz. Az ÁVH „lényegében” azt tette, amit Rákosi akart, és ők fedezték! Elvtelenül megalkudtak, hogy ne csorbítsák a tekintélyét. A magát ridegnek és fölényesnek nevező Gerő Ernő elismerte, hogy RM „bizonyos mértékig” hallgatott rá. A helytelen gazdaságpolitika egyik oka saját tévedhetetlensége volt. Kijelentette: az alapvető élelmiszerekben nem lehet hiány. Ezért a legolcsóbb lisztet „újból” forgalmazzák, és „általánossá kell tenni a kristálycukor árusítását” – ami a vevőknek „többletjövedelmet ad”. 24 ezer lakás helyett 40 ezret kellene építeni, és el kellene engedni a paraszti adótartozást. A lakosság a fordulatot „elsősorban ezen fogja lemérni”. Szerinte a törvénytelenésekért az ellenőrzés nélkül dolgozó ÁVH a felelős, bár a Központi Vezetőség is könnyen belement a letartóztatásokba. Senki sem jegyezte meg, hogy köztük volt ő is. Senki ki sem ejtette azt a szót, hogy demokrácia. Egy felszólaló kapiskálta, hogy a butaság hatalom – szinte a rendszer tartozéka. A szünetekben a „mezei had” egymás között eddig titkolt félelmeit sorolta. De kisebb beosztású funkcionáriusok nyilvánosan nem szóltak. Az apparatcsikok éppúgy nem találtak szavakat, mint RM a Kremlben. Felvetődött, hogy legalább a megyei titkárok közül szólaljon meg valaki, a Borsod megyei titkár, Kovács István mégsem kapott szót, mert RM szerint „későn jelentkezett”. Az viszont elhangzott, hogy a megbírált vezérekkel szemben az emberek azért „mélységes szeretetet” is éreznek.

A szervezeti kérdések között került napvilágra, hogy Farkas Mihályt a Szovjetunióba, Révait pedig „felelős pártmunkára” küldik. RM álszerűen kérte, hogy az első titkár cím csak „belső funkció” legyen, a nyilvánosság előtt „egyszerűen” csak titkárként szerepeljen. Visszaemlékezése szerint a KB-ülés másnapján a moszkvai telefonhoz hívták őt és Nagy Imrét. A külügyminiszter Molotov állítólag arra figyelmeztette őket, hogy a határozati javaslatban „túlhajtották” a kritikát. Arról viszont hallgatott, hogy két napja letartóztatták

Beriját, pedig ez teszi majd RM számára nyilvánvalóvá, hogy moszkvai bírálata mögött az ellenség állt! De ez a kis figyelmeztetés is elég volt ahhoz, hogy a jobb felkészülésre hivatkozva halasztassa a párttagság tájékoztatását. Elfogadtatta, hogy az ülésről nem adnak ki nyilatkozatot, ehelyett „a pozitív intézkedéseket” a parlament előtt hozzák nyilvánosságra! Volt mersze felhatalmazást kérni, hogy a PB dönthesse el, hogyan, mikor és miképp „használja fel” a határozati javaslatot. A KV friss döbbenete ellenére szabadkezet adott a gyalázat manipulálására! Hiába fogadkozott RM a pártvezetés előtt, hogy a hibák kijavítása csak akkor fog sikerülni, ha nem félnek ezeket ország-világ elé tárni – ő rettegett ettől a legjobban. De féltek a kisebbek is.

A határozat kitétele, miszerint: „helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le”, egy vádirat alapja is lehetett volna. Vádemeléstől azonban nem kellett tartania. Ám azért, hogy össze se sűgjanak a háta mögött, elsinkófálta a KV 1953. június 28-i határozatát. A nyilvánosság elszabotálásában segítségére volt a funkcionárius gárda is. A közös érdek összehozta őket. Rákosiék rossz bizonyítványa ítéletet mondott az apparatcsikok tevékenységéről, tisztánlátásáról is. Nem véletlen, hogy a határozat csak negyedszázad múlva, jóval RM halála után került nyilvánosságra. Mégis ez a kierőszakolt, fülbesúgással terjedő dekrétum lett a Rákosi-rendszer sírásója. Ezt ő maga ekképp kommentálja: „Éljen az igazság, vesszen a világ!”

Ez az első alkalom, hogy egy uralmon lévő kommunista párt, ha félig nyilvánosan is, de elismerte, hogy voltaképp semmit sem végzett jól: mind a gazdaságban, mind a politikában kárt kárta halmozott. Már június 30-án, amikor a *Szabad Nép*-ben megjelent, hogy RM és Nagy Imre közösen számolt be a „helyzetről”, hogy megszűnt a főtitkári tisztség, hogy RM meg két kisinas a KV titkára, sokan sejtették, hogy valami véget ért, és valami más kezdődik. Az eszelős éberség ellenére egyre szélesebb körben vált ismertté, hogy igaza van a *Ludas Matyi* vicclapot kínáló rikkancsnak: „Ludas a Matyi, ludas!”

De ludas volt más is. A titkot épp ez őrizte. Ha fehéren-feketén megjelenik, hogy RM kínoztatott, ítélkezett, óhatatlanul felmerül a rendszer felelőssége is. Egyik rokona megkérdezte tőle, ha annyi kritikával illették Moszkvában, miért nem mondott le. Mire emelt hangon azt felelte: ez nem játék, nem magánügy! Pedig az is. A gyóntatás során rá kellett ébrednie: egyetlen mentsvára a hatalom. Ha elveszti, leleplezik. A párt élén töltött 1953 utáni három évben ez ellen küzdött.

Az 1953. júniusi határozatnak a címe is szokatlan: „Az MDP Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról.” Némi ízelítő a Gerő és talán Révai által fogalmazott, de RM, Nagy Imre és Hegedüs András által is átrágott dokumentumból: „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárssal, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el.” „I. A legfontosabb hibák a következők voltak: 1. ...a túlzottan gyors iparosítás.” „2. A párt vezetése... túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmasítását.” „3. ...elhanyagolta... a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” „4. ...önkényeskedés a lakossággal szemben.” „II. 1. Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya.” „Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult.” „5. ...helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan

nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására.” „III. Az elkövetett hibák sürgős, halaszthatatlan kijavítása érdekében... Gyökeresen meg kell változtatni a párt gazdaságpolitikáját.” „Minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.” „IV. ...A bírálat és önbírálat kifejlesztése... segíteni fogja a pártot abban is, hogy... népünknek nemcsak elismert, de forrón szeretett vezetője is legyen.”

A KV-ülés utáni napokban RM lelke megkettőződött. Pártkatonaként azon kellett volna lennie, hogy gyorsan és érthetően elmagyarázzák, miért került fordítókorongra a párt. Ám őt inkább az izgatta, hogy mindez „illetéktelenek” tudomására jut, hogy Dobi fecseg... Persze az, hogy az ország élén hagyták őt és Gerőt is, szinte lehetetlenné tette a kívánt fordulatot. Saját hibáik, bűneik beismertetése után ki kellett volna állniuk egy több tekintetben ellentétes politikai gyakorlat mellett. A megyéket úgy térítették el a továbbgondolkodástól, hogy felhívták a titkárok figyelmét, vitassák meg: „helyileg” hogyan áll a kollektív vezetés, a bírálat, önbírálat. Vagyis a felelősség közös, a „túlnyalás” miatt alattuk is inog a szék! A Rákosi-vezetést leleplező dokumentumba így és emiatt sülték bele egymás után a gyutacsok. A bírálat egyetlen megyei aktíván sem merészkedett RM magasába. Viszont dívott az olyasféle beismerés, hogy korábban Pécsen 184 hentes volt, és jelenleg 20 van...

Már suttogták a viccet:

– *Hallottad a legújabb rémhírt?*

– *Nem. Mi az?*

– *Minden igaz.*

Mégis felszabadultságérzés töltötte be az országot. A Borsod megyei tanácselnök végre szóvá tehetette, hogy a minisztérium nem fogadta el a vetés elhalasztásának indokául, hogy víz alatt áll a föld, ezért a Vattai Állami Gazdaságban vízre vetettek. A Somogy megyei kapitány bevallotta, mondvacsinált okkal telepítik ki az embereket, mivel sok rendőrnek nincs lakása. Egy pécsi ügyész megemlítette, hogy egy napra való kenyér „felvásárlása” miatt elítéltek egy ötholdas parasztot. Kiderült a begyűjtés vezérelve: „Vedd, ahol éred!” Heves megyében állítólag kétfagonynyi kalapot is begyűjtöttek.

Mivel a párthatározatból csak „a pozitív intézkedéseket” kívánták nyilvánosságra hozni – méghozzá a parlamentben –, nem kellett attól tartani, hogy szóba kerülnek a pártvezetés hibái. RM mégis melléfogott, hogy átengedte a jó hírhozó szerepét Nagy Imrének. Mivel csak a lelepleződés elől próbált menekülni, arra nem gondolt, mit jelent a miniszterelnök presztízsének, ha a „pozitív intézkedések” hozzá kötődnek. Végül ez a parlamenti beszéd tette Nagyt naggyá. Nagy Imrévé. Részint ez a beszéd tette mártírrá is (amit persze RM, a legkevésbé sem sajnált).

A Rákosi-kornak két jelképe van, az egyik a névadó – maga az ördög, a kezdet –, a másik Nagy Imre – az erkölcs, a tisztaság, a vég. Bár Nagy Imre „született” kommunista – apja szegényparasztból lett pályamunkás, ő maga géplakatosnak tanult –, inkább elemzésre, tudósi munkára, mint politizálásra termett. 1915-ben, tizenkilenc évesen bevonultatták, egy év múlva orosz fogságba esett. 1918-ban vöröskatoná lett, majd párttag. Hazatérése után szülővárosában tisztviselő, szociáldemokrataként földreformot követelő mozgalmat szervez. Radikális nézetei miatt kizárták a pártból (eredeti pártjában a kevésbé szélsőséges Landler Jenőhöz, illetve Buharinhoz húzott). 1928-tól kezdve Bécsben, 1930-tól Moszkvában élt, ahol a Komintern Nemzetközi Agrárintézetében dolgozott. 1936-ban kizárták a KMP-ből, 1938-ban visszavették. Kidolgozta a magyar földreform programját, de 1945-ben, miniszterként egy radikálisabb változatot kellett megvalósítania. Emiatt volt az első nézeteltérése Rákosiékkal, majd azért, mert gyöngeségek belügyminiszter. Vitájakat az erőszakos kollektivizálás, a

középparasztokat és a kulákokat sújtó intézkedések annyira kiélezték, hogy noha ekkor még önkritikát gyakorolt, mégis megfosztották a PB-tagságtól. „A moszkvai gránitból lepattant szilánk” – mondta ekkor Rákosi. „Paraszpártiságának” lerombolására kinevezték begyűjtési miniszternek – épp a legaszályosabb esztendőben. 1953 nyarán a Kreml őt ültette Rákosi Mátyás helyére, a miniszterelnöki székbe. A moszkvai fogantatású „új politika” végrehajtása során szüntelen összeütközésben állt Rákosival. A Nagy Imre nevéhez kötött intézkedések révén az életszínvonal ismét elérte az 1949. évi szintet. Eltörölték a rendőrbíráskodást és a rögtönbíráskodást, elkezdték a koncepciók perek felülvizsgálatát. Nagy Imrének rövid időre sikerült felülkerekednie a dogmatikus baloldalon, de egy szovjet belpolitikai fordulat után, 1954 decemberében jobboldali elhajlónak bélyegezték. Ekkor már moszkvai kérésre sem volt hajlandó az önkritikára. Csalódtak egymásban. Moszkva félreismerte őt. Nagy Imre nem volt középük való. Értelmiségi. Idegen, hisz többnyire neki volt igaza velük és a hittételekkel szemben is. Hosszú huzavona után leváltották a miniszterelnöki tisztségből, kizárták a pártból is. A pártellenzék őt tekintette vezetőjének, az 1956-os forradalom őt követelte kormányfőnek. Kezdetben elítélte a felkelést, de néhány nap múlva már nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította, sőt bejelentette a visszatérést a többpártrendszerhez. Mivel újabb és újabb szovjet egységek érkeztek az országba, november elsején kinyilvánította az ország semlegességét, kilépését a Varsói Szerződésből. A november 4-i szovjet invázióról értesülve drámai szavakkal szólt a nemzethez, majd családjával és munkatársaival a jugoszláv nagykövetségre menekült. Onnan kicsalták, és Romániába internálták. 1957 áprilisában hazahozták. A nyilvánosság kizárásával megtartott perben kegyelmet sem kért. Nem az a meglepő, hogy 1958-ban kivégezték, hanem az, hogy 1945–1953 között életben hagyták. Nemcsak az 1956-os forradalomnak, hanem a demokratikus átmenetnek is ő az egyik jelképe. A kánaáni jövőről álmódzó kommunizmusnak ő volt az egyik ébresztője, jelen időben is jólétet akart.

Nagy Imre miniszterelnöki székfoglalójának merőben új hangütése, fordulatot ígérő beszéde szinte leradírozta Rákosit a térképről, aki hamar rájött, mekkora baklövést követett el a jóságos tündér szerepének átengedésével. Kínjában kitalálta, hogy ekkor sem ő hibázott, erre a szereposztásra Moszkva adta az utasítást (és később hozzátette: ebben az ellenség keze is benne volt). De korábban az összetöpreődött Titkárság – vagyis RM – úgy határozott, hogy a tagságot csak a parlament ülése után tájékoztatják, ezért Nagy Imre beszéde előtt csak néhány ezren tudhattak arról, hogy fordulatra készül a párt. Így aztán a parlamenti beszéd a negyvenezer fős pártapparátust is sokkolta. Az új kormányt 1953. július 4-én iktatták be. Szegeden egy taggyűlési felszólaló azt mondta: „Amikor Rákosi elvtársat megválasztottuk, azt gondoltuk, hogy nekünk is van egy Sztálin elvtársunk, aki képes a pártot és a kormányt is vezetni, de tévedtünk.” (Abban is tévedett, hogy ők választották.)

A rádió közvetítette Nagy Imre miniszterelnöki beszédét, a korszak leghatásosabb szónoklatát. Mai olvasó számára szinte érthetetlen a siker. Csakhogy akkor alig titkolt terror uralkodott. A beszéd felszakította a sóhajt az emberekből, visszaadta a reményt. Szavaitól felszabadultabbá vált az ország, felemelkedtek a fejek. (Jellemző, hogy Balatonfüreden a református pap a templomban ismertette a kormányprogramot, és a hívek sírva fakadtak örömben.) A beszéd jellegtelen bevezetéssel indult, ám egyszer csak szokatlanná vált a hangneme: „a most összeült országgyűléssel... fokozottabban kifejezésre kell jutni a népszuverenitásnak, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában”. Akkortájt óvakodtak olyasmit emlegetni, mint „népszuverenitás”, „felelős kormányzás”, „alkotmányos jog” vagy „új szakasz”. „A kormány... a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelősséggel tartozik.” 1953 derekán az utalás az

állítólag leváltani kívánt *Himnusz* szövegére mást jelentett, mint ma. A kormányfő az államélet demokratizálásáról is szólt, a hivatalok bürokratainak „tűrhetetlen, durva, rideg és lelketlen” magatartásáról. Elmondta, a szüntelen emelkedő életszínvonal valójában romlott. Hangsúlyozta: a törvényesség megszilárdítása a kormány egyik legfontosabb feladata, ezért többek között az internálást is megszüntetik. Szabadon bocsátják mindazokat, akik nem veszélyeztetik a közbiztonságot. Fontos feladatnak minősítette „az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását”, „a paraszti termelés és tulajdon biztonságát”. „A kuláklitát meg kell szüntetni.” Fellép az értelmiséget – különösen a régi értelmiséget – övező bizalmatlansággal szemben. „Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben.” A szinte erőszakolt felsőfokú képzéssel szemben a „népiskolák” szerepéről beszélt: „minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reménységei, a kis magyarok elemi oktatásának”. A politikai madárnyelvbe nem illő „kis magyarokkal” is belopta magát az emberek szívébe. A kormányprogram az erőltetett iparosítás lassítását, az életszínvonal emelését, a könnyűipar, az élelmiszeripar, a kisipar fejlesztését, a tsz-feloszlatás engedélyezését, a kitelepítés megszüntetését, a munkásokkal szemben alkalmazott pénzbüntetések, az adminisztratív módszerek, túlkapások felszámolását és részleges közkegyelmet is ígért. Nem a szokásos zsargonban szólt a jogrendről, a törvényességről, vagy az igazságügyi, rendőrségi szervek, a helyi tanácsok mulasztásairól. Ahová csak nyúlt, omlott a fal, anélkül hogy a pártélet torzulásait, elvtársai törvényfeletti szerepét említette volna.

Az ülés végén a tábornoki egyenruhás Farkas Mihály gyalogosan ballagott át a szomszédos HM-be. Micsoda változás! (A katonák eddig azt énekelték: „Farkas Mihály rézágyúja fel van virágozva...”, ezután visszatértek az 1848-as szabadságharcra utaló szöveghez: „Gábor Áron rézágyúja...”)

A szovjetek igazából csak Magyarországon lazítottak a totális diktatúra béklyóján. A kommunista blokk első reformkísérlete akkoriban szinte világmegváltás volt. Ha a fatális szövetkezesítés is megállítható, akkor a rendszer is képes a változásra! A meggyötört ország többsége helyeselte a beszédet. A Nyugat propagandamanővernek tekintette, kísérletnek a csőd leplezésére. 1956 pedig szinte kitörölte az emlékezetből az 1953-as kormányprogramot, pedig ez volt a forradalmi gondolatok bölcsője. Nagy Imrere azért már ekkor felfigyelt a világ. A *The New York Times* azt írta: „Hiba volna arra a következtetésre jutni, hogy... az új miniszterelnök csupán báb. Úgy tudják, erős akaratú ember, aki nemegyszer szembehelyezkedett pártbeli főnökeivel. Jóllehet száz százalékgig hű kommunista.”

Az új program alapját Moszkva rakta le, párthatározattá Gerő formálta. Nagy Imre a közvetlen teendőkre vonatkozó részét fogalmazta át a saját szájíze szerint kormányprogrammá (lektor: RM!). A hangütés megzavarta a funkcionáriusokat. Nem értették, hogy a hibákat és a tennivalókat miért a kormány ismertette, miért került háttérbe a párt? Miért hagyták el az eddigi tanításokat (iparosítás, szövetkezesítés)? Mi lesz velük? Tudatlanságuk, alkalmatlanságuk csak súlyosbította az aggodalmakat. (A szabadabb légkörben egy káder felveti: „Elvtársak, ki a felelős azért, hogy én több mint három éve itt vagyok és nincs egy szakképzettségem?”) Az apparátus balszéle, a párt- és tömegszervezeti osztály (PTO) kotyvasztja a hangulatjelentéseket. Kiderül, ha egy diktatúrában megsimogatják az emberek fejét, többen megijednek. Puccsra gyanakodtak, sőt háborúra! Rengetegen kérdezték, hol van Rákosi, Farkas, Révai? A keszthelyi járásban elterjedt, hogy letartóztatták őket. A vasutasok azt híresztelték, hogy a jugoszláv útra tértünk, mert a kulákok kapják az engedményeket. A kitelepítettek csomagolnak, indulnának haza. Encsi járás: Nagy Imre a volt kispap miniszterelnök, Nagy Ferenc öccse, és jaj a kommunistáknak! Ceglédi járás: megbuktak a kommunisták, ami „a dolgozók körében ugyan nem kelt komolyabb nyugtalanságot, de várják a párt magyarázatát”. A Magyar Optikai Művekben megkérdezte

egy népnevelő: hogy álljon az emberek elé, mikor évek óta hajtogatja, hogy emelkedik az életszínvonal. Telefongyár: a kitelepítettek lakásában élőknek ki kell-e költözniük? Láng Gépgyár: harmincöten visszamennek földművesnek. A rádióban nem tudják, most imperialistaellenes vagy Tito-ellenes írásokat kell-e hozni.

A szedett-vedett vélemények is mutatják, hogy az országot is olyan felkészületlenül érte az új politika, mint a vezérkart. Mivel Moszkva nem merete leváltani Rákosit, ő és társai azt kezdték duruzsolni a szintén meglepett párttagságnak, hogy az ellenség magyarázza a programot!

– 1952-ben brigádokba osztva nemcsak én, hanem a feleségem is hetekig szerveztük a tsz-eket – idézte fel a győnki járási pártbizottság osztályvezetője. – 1953-ra a járás bő harmada belépett. Ekkor jött a Nagy Imre-féle fordulat. Utólag jó lenne azt rögzíteni, örültünk annak, hogy a párt felismerte a hibáit. De mi csak a keserves munkával elért „eredményeinket” féltettük, és szidtuk Nagy Imrét, mint a bokrot. Annál inkább, mert voltak a felsőbb szerveknél, akik kimondottan igényelték ezt.

Július elején baráti delegációkat hívtak Moszkvába, és Hruscsov bejelentette nekik, hogy letartóztatták Beriját, a nép ellenségét... RM nem hallhatott volna jobb hírt, hiszen Berija olyasmivel is fenyegette, hogy keményebb embereknek is összeroppantották már a gerincét! (Suttogták, hogy azt mondta: a magyaroknak már sokféle királya volt, de zsidó királya még nem!) Beriját néhány órával a budapesti KV-ülés kezdete előtt vették őrizetbe. (RM szerint, ha Molotov ezt megemlíti, amikor telefonált, más határozatot hoztak volna, és más lett volna Nagy Imre „annyi bajt okozó” beszéde is!) Most örült csak, hogy ódzkodott a nyilvánosságtól! Meg is kérdezte Hruscsovot: mi marad a három héttel ezelőtti megállapodásokból? A válasz így hangzott: a „helyes politikai célkitűzéseket, a pártélet lenini normáinak helyreállítását, a népjólét emelését, a szocialista törvényességet stb. természetesen meg kell valósítani” – vagyis a kritika nem vethető el. De ha a „kollektív” szovjet vezetésben is folyik a hatalmi harc, neki is lehet keresnivalója Nagy Imrével szemben! Még Moszkvából intézkedett egy pártaktívaülés összehívásáról, és leállította a KV-határozat ismertetését. Itthon aztán a PB megbízta: „hozza egyenesbe” a dolgokat: emelje ki, a hibák mellett „a pozitívumokat” is – szerinte ugyanis Nagy Imre beszéde „szinte kizárólag negatívumokat tartalmazott”. Ezzel a váddal kezdődik a Nagy Imre elleni csata. A fővárosi pártaktívára csupa olyan embert hívtak, aki ismerte a porba sújtó KV-határozatot is – és zavarta ez a tájékozottság. Rákosit feldobta Berija bukása. Révai azt tanácsolta neki, hogy beszédében likvidálja az „új gazdaságpolitika”, a „gyökeres fordulat” és az ehhez hasonló szókapcsolatokat.

RM beszéde a KV-határozatból csak azt említette, hogy „az alkotómunka hevében” súlyos hibákat is elkövettek. A tennivalókat először a párt nevében kellett volna közölni, mert a párttagság sem tudta, hogy Nagy Imre parlamenti javaslatainak a KV határozata az alapja. (Ezt később sokszor tagadta, sőt a határozat meghamisításával is megvádolta Nagy Imrét.) Lefektette a tudathasadásos gazdaságpolitika alapjait is. Eszerint: a) lassítani kell a nehézipar fejlesztését, b) azért jövőre is „több szemet és több acélt akarunk termelni”. Kitalálta, a tsz-ből „azok lépjenek ki, akik gyengítik”. Legtöbbet idézett mondata – „a kulák kulák maradt listával vagy lista nélkül” – maga a megtestesült reakció.

Nagy Imre felszólalásában azt üzent a szövetkezetből nyomban kilépni szándékozókna, hogy „az lesz, amit a kormány akar, nem az, amit az ellenség”. Apatikus szövege nem is érzékelte, hogy a KV-határozat elsősorban a gazdasági fejlődésről, a káderek kiválasztásáról, a törvénytelenégekről szól, és nem a vesszőparipaként meglovagolt kulákkérdésről vagy a tszcs-feloszlásról. A huzavona tétje az volt, hogy lesz-e megoldás a válságra. Erről szó sem esett.

A megyék pártaktívaülései kimondták: „Ellentámadásba kell mennünk”, és jelentették, hogy RM szavainak hatására egyben maradnak a tszcs-k. (Müller Jakab, Felsőrácegres, Illyés Gyula Tszcs: „Leírhatatlan örömmel és szorgalommal folyik termelőségtervezetünkben az aratás, mert a tszcs-tagok megszabadulhatnak a már nagyon megunt közös munkától... egyetlen hiba, hogy nincs a tagságnak kenyere.”) Nógrád megye: Rákosi „visszabeszélte”, amit Nagy Imre mondott, Nagy Imre szerint megszűnt a kuláklista, RM szerint van kulák.

Akkora lett a bizonytalanság, hogy elterjedhetett a rémhír: RM a börtönből üzent...

1953 nyarán készült *A harag napja* című film, amihez utólag le kellett forgatni RM dicsőséges 1919-es salgótarjáni szereplését, aztán meg ki kellett vágni a filmből. A főkérdés persze nem az volt, hogy egy filmben benne legyen-e Rákosi. A „szereplése” a lényeg. A hangulatjelentések szerint az „ellenség” ráérezte erre, és képes volt Nagy Imrét összevetni a nemzet atyjával! Azt híresztelték, hogy RM képviseli az erélyt, a munkásosztályt, a sztálini utat, Nagy Imre az engedékenységet és a parasztságot. Berija letartóztatásával kapcsolatban felvetették, nálunk is megvizsgálhatnák a volt vezetők letartóztatásának okát! Előkerültek a kis Rákosik viselt dolgai is. Egy megyei titkárt diadalkapuvá fogadtak vidéken. Szombathelyen pártfunkcionáriusok és ávóosztályok részére egész utcasorokat lakoltattak ki. A Vas megyei titkár több embert őrizetbe vetetett, megveretett. És az „eredmény”: Homokmégyen egy paraszt teljesítette a beadását, mégis lesöpörték a padlását, mire felakasztotta magát, Fajszon egy parasztasszony a Dunába ugrott, mert mindenét elvitték adóba.

Nagy Imre töle szokatlan agilitással látott munkához. A PB-üléseken viszont passzív volt. RM gáncsoskodása miatt inkább Kiszelyov szovjet nagykövethez fordult. Benne bízott, hiszen szerepe lehetett az ő moszkvai meghívásában, és abban is, hogy ott miképp értékelték a múltat. Kéthetes miniszterelnökség után már arról panaszkodott a nagykövetnek, hogy RM, Gerő és mások is „az ellenség kezét látják” a dolgozók bármilyen követelésében. Az életszínvonal-emelés elúszhat, mert RM ígérete ellenére sem dolgoztatta át az éves terveket. Az aktíván elmondott Rákosi-beszéd után pedig minden visszatért a régi kerékvágásba. Kiszelyov javasolja, lépjen a *Szabad Nép* nyilvánossága elé. De ő nem akar ezzel élni. Pedig Berija bukása óta Rákosi szinte a kapitalizmus restaurációjának tartja a programot. Az amnesziát és a legfőbb ügyészség felállításának tervét csak a szovjet tanácsadó mentette meg a bukástól. Újabb két hét múlva Nagy Imre azt panaszolta, hogy RM úgy utasítja most is a minisztereket, mintha ő lenne a miniszterelnök, emiatt rá is kellett szólnia. Rákosi a Kreml segítségével képtelen megváltozni, ezért kérte a nagykövetet, hívják el őket újra Moszkvába.

Ezekben a hónapokban a szovjet nagykövetség a sértett, leváltott káderek panaszírodája, meg a mószerológ és besúgók zarándokhelye. Ezért fogadhatta Kiszelyov fenntartásokkal Kovács Istvánt augusztusban. A párt legszürkébb eminenciása az utolsó pillanatig kemény balosnak, Rákosi-hívőnek mutatkozott kifelé, de már miskolci száműzetése előtt, és főképp azután egyre inkább lázadozott RM úristensége ellen. Kiszelyovnak – teljes titoktartást kérve – RM beteges gyanakvásáról beszélt. Már a vezetés minden tagját megvádolta, hogy „kém vagy provokátor”. Kovács azt állította, hogy a pártvezetés „soha sem tudott a letartóztatások okairól”. Mégis nyugodtan kijelentette már 1953 augusztusában, hogy elítélt, kivégzett elvtársai ártatlanok (Gerő, és Nagy Imre csak fél év múlva közölte Kiszelyovval ugyanezt). Vajon a képzetesebb és tájékozottabb Gerő vagy Révai tényleg nem tudta, mi folyt itt? Inkább nem merték bevallani. Miközben RM attól tartott, hogy Nagy Imre kést vág a hátába, a miniszterelnök csupán arról gyözködte Kiszelyovot, jó lenne, ha a nagykövet barátja, Farkas Mihály is KV-titkár lenne.

– Apámat Nagy Imre kérte fel, hogy vállalja ezt a tisztséget, és Rákosi helyettesítését – mondta Farkas Vladimir. – Indoka az volt, hogy nincs a PB-ben támasza Rákosival és Gerővel szemben. De korábbi szereplése miatt apám nem volt alkalmas arra, hogy a megújulás, megtisztulás vezéralakja legyen, még ha a Moszkva iránti hűség miatt őszintén állt is az általuk kijelölt Nagy Imre mellé.

Farkas visszatérése puccsszerű volt, amihez az „új” PB szégyentelenül asszisztált. Előbb elvonta a bukott Farkas különjuttatásait, majd Moszkva bólintása után ismét pajzsra emelte. Farkast a harag is hajtotta, mert RM és Gerő Moszkvában csak a saját bőrét mentette, vele nem törődött. Farkas átállítása után Gerő is felajánlkozott Nagy Imrének, de megkérte, hogy közben hangosítsa fel a rádiót... Nagy Imre számára idegen volt az ilyesmi. Bár nem utasította el Gerőt, de remélte, hogy machinációk nélkül is érvényesítheti az új politikát.

Gerő kétarcúsága ekkor ütközött ki igazán. Leírta, elég a törvényességet formailag helyreállítani: az internálást, a kitelepítést, a rendőri felügyeletet úgy kell felszámolni, hogy „jogszállítva nem kell megszüntetni”. A Belügyminisztériumot úgy egyesíti az ÁVH-val, hogy erről „nyilvánosan semmit nem kell mondani”. Ám ezzel a BM-nek két sportköre, két focicsapata lesz, és ilyesmi a SZU-ban sincs. A két egyesület „titokban” összeolvad: a név Bástya, a szín a Dózsa lila-fehére...

Az ÁVH nem cserélte le a rettegett uniformisát, módszere sem változott gyökeresen. Gerő utasított például, hogy Szabolcsban a tsz-eket bomlasztók soraiból „ki kellene emelni” párat, majd azon háborgott, hogy az ávósok vadállati módon visszaélnék a hatalommal. „Nem nehéz nyakra-főre őrizetbe venni embereket, sokkal nehezebb a tényleges igazságot kideríteni.” A tatabányai mészműben történt robbanásnál mégis csallhatatlanul közli, hogy a főmérnök a főfelelős, vegyék őrizetbe. De ő javasolta, hogy az elítéltek levelezhessenek a családjukkal. Indítványozta: ha egészen kivételesen is, de engedélyezzék a magyar és külföldi állampolgárok házasságát (az oroszoknak, vagy az országban élő görög és jugoszláv emigránsoknak sincs pardon). A precíz hivatalnok a maga módján rendet rakott a Belügyben. Ám a takarékoság közepette harmadával emeltette a belső karhatalom létszámát, pedig itt voltak a megszállók is.

Az amnesztia körül hosszan elnyúló csata dúlt. A háború után – egészen Rákosi hatalmának 1953-as megtöréséig – évről évre nőtt a börtönnépesség. (1945: 8247, 1946: 10 682, 1947: 12 641, 1948: 12 722, 1949: 16 802, 1950: 18 359, 1951: 21 214, 1952: 35 039, 1953: 34 368 – és ekkor megfordult a trend: 1954: 23 276.) A közkegyelemnél is a szovjet amnesztia-rendelet a példa, ám a magyar változat feltűnően szigorúbb, talán mert a szovjet változatot Berija adta ki, pár héttel Sztálin halála után. Így is szabadulnia kellett volna huszonötezer elítéltnak, de a végrehajtás ebből is lealkudott. Ragaszkodtak a rabokhoz. A slamposan működő rendszer az ismert kistarcsai internálótáborból szabadulóknak is olyan igazolást adott: „Kistarcsa, Sztálin u. 1. sz. alól kijelentkezett”. De nem minden internáltat engedtek „kijelentkezni”. Kiválogatták közülük „a provokátorokat, a kémeket”, vagy hatszázat, hogy bíróság elé állítják őket. Kiderült, háromszáz ellen sohasem folyt nyomozás! Az amnesztia közel 750 ezer embert érintett – amiben benne vannak a pénzbüntetésre ítélték is. Az internáltak, kitelepítettek kártérítése szóba sem jött, lakásukat, bútorikat sem kaphatták vissza. Családi ereiklyéiket, értékeiket, békekölcsönkötvényeiket csak akkor, ha egy éven belül igényelték – ám ezen a határidőn túl voltak. Nem kerülhettek vissza a munkahelyükre, a régi lakóhelyükre sem: „titkosították” őket. Augusztus vége helyett két hónappal később szabadultak, és valamennyi volt rabot megfigyelték. Ám ezentúl a rendőrség és a tanács nem ítéltetett elzárásra, csak a bíróság.

Az internálótáborokból kiszabadulnak a pártelítéltek asszonyai is. Sólyom Lászlóné a mellőle az ágyból elvitt tábornok férjét, Donáth Ferencné a karjából kiszakított csecsemőjét kereste. Szalai András és Justus Pál felesége arra kérte Rákosit, hogy dolgozhassanak. A kegyetlenségig határozott vezérek, a nyakukba zúdult „piszlicsáré” ügyek miatt, tanácstalan kisfiúként viselkedtek. FM riadtan kérdezi Rákosit: nyugdíjat kérnek Szakasits Árpádnénak, mi legyen? A csontváz megmozdult a szekrényben.

A Politikai Bizottság kitalálta, hogy az eltitkolt KV-határozatból „téziseket” készít, és azt hozza nyilvánosságra. A megyetitkári értekezleten Kovács István megkérdezte: megvalósul-e az új gazdasági politika? A kérdés a levegőben maradt. A „tézisekkel” a PB meghamisította a párthatározatot! A körlevél felsorolta az eddigi küzdelmeket és eredményeket is, terjedelme mégis csak fele a határozatnak. Bírálata nem névre szóló: „a kiskirálykodás, a kollektív vezetés hiánya akadályozta a káderek fejlődését” – summázza a személyi kultuszt. Nem foglalkozott a törvényesség helyreállításával, de felsorolta a gazdaság fogyatékoságait. Tipikus állítása: „Népünk a párt mögött áll, eggyé vált, összeforrt pártunkkal, szeretettel, ragaszkodással övezi pártunkat.” A PB, hogy még sűrűbbre szője a fátylat, füzet formájában kiadatta a *Szabad Nép* és a *Pravda* e témákat kerülgető írásait. (Az újságciikk-gyűjtemény nyomtatását ÁVH-őrség vigyázta, a broszúrákat futárok hordták szét a pártbizottságoknak, majd begyűjtötték megsemmisítésre.) Ám a párttagságot a hatszor szűrt hírek is felrázták: csak épp azt nem tudták, merre az arra. Szolnok megyében kérték: foglalják rendeletbe a kormányprogramot. Hajdú: központi beszédvázlat kellene a taggyűlésekre. Visszatérő téma a lakásínség. Hiszen eddig lakásépítés helyett inkább a lakók elűzésével, a lakások feldarabolásával (társbérletek létesítésével) „enyhítették” a hiányt, miközben a lakások tízezreibe irodákat raktak. Ekkortájt kezdtek ideköltözni a szovjet tiszt családot, a megszállás a szovjet lakáshiányt is exportálta. (1953-ban 2800 orosz családot kellett elhelyezni – csak Szombathelyen például 521 családot.) Az 1941 után leállt lakásépítés jóformán 1956-ig szünetelt. Taggyűléstéma volt még az ellátás, a szolgáltatások javítása, a magasabb bér, a közellátás anomáliái, no meg, hogy rossz a kenyér (ami még másfél évtizedig rossz maradt).

Szocsiban néhány napot együtt töltött RM és Nagy Imre. Az utóbbi szerint: „közös álláspontot alakítottak ki” a legtöbb kérdésben. RM összegzése: a vezetés „csak kritizálja saját hibáit”, amit kihasznál az ellenség! Nagy Imre nyugtalankodhatna, mégis inkább RM szorong.

– Telefonáltak a pártközpontból, hogy menjek be Rákosihoz – idézi fel a háziorvosa. – Azzal fogadott, hogy a legutóbbi gyógyszere nem volt lepecsételve, és sokan szeretnék, ha nem megfelelő gyógyszert venne be. Közöltem, hogy a doboz tőlünk pecsétviasszal lezárva jött el. Erre behívatta a testőrét, aki elmondta, ő vette le a dobozról a pecsétet, mielőtt átadta. Ez volt a szerencsém.

Az ötvenes évekhez leginkább a törvénytelenések kapcsolódnak. A kor önmagáról legszívesebben mosolygó gyermekeket mutatott, meg az Úttörővasutat, a könyv fölé hajlókat, a balatoni nyaralókat, a világverő sportolókat, a szüntelen árleszállítást. A népi demokrácia csupa adomány. A párt és a kormány minden földi jóval ellátta a népet, ők ezek egy részét békekölcsönként visszaadták (októberben egymilliárdot), hogy még többet adhassanak neki.

Volt, amiben valóban sikerült „többet” adni (egészségügy, oktatás, kultúra), és volt, amiben nem. A szegénységet soha ilyen igazságosan nem osztották el. A legszegényebb, legbrutálisabb esztendőkből is gondot fordítottak a leginkább nélkülöző rétegekre. Ám a közellátás, a szolgáltatás, az áruk minősége csapnivaló. Ezen „típuscikkek” – egyentermékek – gyártásával segítenek. Volt típuscipő (hatvan-száz forintért = 3-5\$), sőt típusnápolyi, továbbá harminc forintért mócsingos típuskolbász is. A rossz ellátás miatt is újból és újból kitört a felvásárlási láz, ha elterjedt az áremelés híre. 1953 karácsonya előtt a fővárosban nem

lehetett kapni: kályhát, tűzhelyet, szeneskannát, vödröt, palacsintasütőt, kályhacsövet, svájcisapkát, selyemharisnyát, töltőtollat, tintát, tűzkövet, gyermekágyat, almareszelőt, gyerekszék – miközben az abortusz totális tiltásának következtében ez a legnagyobb gyermekáldás időszaka. Feltűnik a hiánycikklistán a fehér cérna és a vécépapír, aminek a kivitele külföldre – akárcsak Nyugaton a fejlett műszaki cikkek Keletre szállítása – évtizedek múlva is tilos.

Megy egy ember a Nagykörúton a hónap alatt két tekercs vécépapírral. Minduntalan megállítják, hogy hol szerezte. Végül elunja a kérdezősködést, és azt feleli: most hozom a tisztítóból!

A budapesti Otthon Áruházba betér egy nő:

– Kérek egy melltartót!

– Mi luxuscikket nem árulunk.

– És kombinéjük van?

– Talán a jövő héten.

– Hát bugyi?

– Az van, de igazolás kell, hogy az elvtársnő létrán dolgozik.

A KV-határozat körüli hercehurca óvatossá tette a pártvezetést. Az iparcikkek szeptember eleji árszállítását a Központi Vezetőség és a Minisztertanács közös határozataként hozzák nyilvánosságra. És az árszállítás híreit „szervezés nélkül” is rengetegen hallgatták a rádióban, az üzemi röpgyűlések kevés hozzászólója viszont nehezményezte, hogy a zsír, a hús, a liszt, a tüzelő ára nem csökkent – ráadásul alig kapni... 10–18 százalékkal olcsóbb lett viszont a sör, de nyaranta még évtizedeken át hiánycikk. A fehér kenyér ára 3,40-ról 3 forintra, a zsemle 50 fillérről 40 fillérre csökkent, pedig a gabonahiány is csak a hatvanas évek végén szűnt meg. A mozi- és cirkuszjegy harmadával olcsóbb (ez az előző évi áremelés megszüntetése). A PB fontolgatta, hogy 2800-ról 4800-ra kellene emelni a magánkereskedők számát.

A reáljövedelem 1953-ban egyötödével kevesebb, mint 1949-ben. A pártelit ebből semmire sem érzett. Az egyszerű pártmunkás is alulfizetett, de a különféle kedvezményekből – például soron kívül jut kenyérhez, húshoz, üdüléshez stb. – túrhetően él. A kivételezettség javítja a közérzetét, és vakítja is. (Előfordult, hogy néhány pártfunkcionárius „becsületből” sorban állt kenyérért.)

1953-ban vezették be a személyi igazolványt, és a „fontos” elvtársakat felkeresi a fotós, az irodájába viszik az igazolványt, törzslapjukat pedig a lakcímhivatal helyett az osztályvezető pánccsaszékében őrzik...

Mivel átmenetileg a PB is bátorította a kritikát, néhány költő, író torokszorító helyzetjelentést ad az ország állapotáról (Csoóri Sándor: *Röpirat*, Kuczka Péter: *Nyírségi napló*). A szerkesztőségek élete is megpezsdült, a lapok a felelősséget bolygató cikkeket közöltek. 1953 őszére a pártéletet eluralt a tszcs-k egyben tartása. Agitációs brigádok járták a szövetkezeteket. Újdonság, hogy a „tszcs-ellenes izgatás miatt” őrizetbe vettek egy részét felmenti a bíróság. Ekkor jött divatba vagy másfél évtizedre a szövetkezeti vagyon szét- és visszahordása. Monyoródon egy téesztag csengőt kötött két lovára, és az utcán hazafelé vágatva azt énekelte: „Nem loptam én életemben, csak két csikót a téeszben.” Sztrájkoltak is, főképp az állatgondozók. Kétsopronyban a tszcs-felosztató ülést szétosztatta az ÁVH. Baranyában a kilépőknek nem kell a föld sem, mindent hátrahagyva más községbe költöznek.

1954 végére, nagyjából húsz, harminc, illetve negyven százalékkal csökkent a szövetkezetek száma, földterülete és tagsága – kevesebbel a vártnál. A klisék csődje: inkább a nincstelenek léptek ki!

A gügye parasztnak a Minisztertanács határozatban taglalta a betakarítás, a vetés, a trágyázás, a mélyszántás teendőit. De végre PB-napirend a kuláklista megszüntetése. Kiderült, a hetvenkétezer kulák ötödének sincs annyi földje, hogy kulák lehessen! Mégsem tudnak velük mit kezdeni. A listát apránként vagdossák, mint az egyszeri állatbarát a kutya farkát. Aki foglalkozása vagy jövedelme alapján lett kulák (például cséplőgép-tulajdonos volt, vagy jegyző), azt törölték, a középparasztot még hagyták, de legalább három évre előre meghatározták a beadási kötelezettséget.

RM a két ifjoncból és Farkas Mihályból is ütőképes Titkárságot faragott. Negyedév múltán már felhívták a legfőbb ügyész figyelmét, hogy a szövetkezetek ellenségeit helyenként liberálisan kezelik. „Gyorsan el kell ítélni őket, és a válogatott ítéleteket a sajtóban közölni.” A törvényességről tárgyalva a PB természetesen nem a Titkárságot bírálta a beavatkozás miatt, hanem a Legfőbb Ügyészséget, mert nem „a fő politikai vonalat” követi. A kiforratlan elképzelések miatt sok a rögtönzés, a kapkodás. A Minisztertanács két hónap alatt ötször módosította a beruházási tervet, és az utolsó sem valósult meg. Merev a rendszer, nagy az ellenállás. Miközben adóamnesztiáról beszéltek, a mezőgazdasági adók lényegében az 1952-es szinten maradtak. A politikában is nehéz a váltóállítás. Változatlanul Jugoszlávia a fő ellenség – tizenkét jugoszláv, hat-hat olasz és angol, amerikai „speciális propagandistát” képeznek –, de legalább a hadsereg létszámát, a katonai szolgálat idejét csökkentik.

Bár a négyes fogat tagjai közül Révai kapta a legnagyobb pofont, mégis bevonták az ideológiai irányelvek kidolgozásába. Ő pedig feltárta, miért csökken az életszínvonal, és hogy a termelésnövelés abszolutizálása hibás szemlélet. Kimondta, hogy a parasztság vagyonosodásának kisebb a kára, mint a haszna. Hiba volt összekeverni a Szovjetunió tapasztalatainak felhasználását a gépies másolással. Érthetetlen, hogy az elvi kérdések iránt fogékony Nagy Imre miért nem tiltakozott e vitaanyag elsüllyesztése miatt, mert bizony erről soha semmilyen párttestület sem tárgyalt.

Októberben mégis megindult a lavina. Gerő a PB különféle ügyei között javasolta, helyezték szabadlábra – az RM irodájában letartóztatott – KEB-titkárt. Ő „a káderek közötti tatárjárás” első rehabilitáltja. (RM félezer szereplős Visszaemlékezésében is hallgat erről a kínos Gerő-bagatellról.) A PB „visszaállította” az illetőt a pártba is. Gerő javasolta azt is, hogy szüntessék meg a Kovács István elleni határozat „fegyelmi jellegét”, mivel kémgyanús fivérét szabadlábra helyezték. Ha nem RM biztatta volna Kovácsot a testvére elleni levél megírására, biztos félresöpri a javaslatot, hiszen Kovács magát jelentette fel! A KV-tagoknak lehetőségük sem volt a kérdezősködésre, mert írásban szavaztatták meg őket, noha napok múlva összeült a KV.

A júniusi határozat végrehajtása került terítékre. Senki sem kérdezte meg, miképp lehetne egy olyan döntést végrehajtani, amit nyolcszázezer párttag feléből-harmadából ismer? Persze, ha mindenki ismerte volna, nemigen lehetett volna Rákosit és társait megtartani a vezetésben. Az ülésen Nagy Imre meg sem szólalt. RM az új fejlődési szakaszcsoportról szónokolt, de a törvényességet gyakorlatilag nem is említette. Elfogadta Révai véleményét, hogy az új politika előrehaladás, és nem visszavonulás. Sőt gyakorlatilag maga ellen is kikelt, amikor bírálta az új politika ellenlábasait. Azt is elismerte, hogy a baloldali veszély az erősebb, ám folytatva június lealkudását kijelentette: 1953 előtt az a politika volt helyes, most emez. Noha megállapították, hogy a júniusi határozat végrehajtása dőcög, az elemzés elmaradt, felelőst

sem neveztek meg. Ahogy a vicc mondta: a párt is követ el hibákat, hiszen az is csak egy ember...

A sztálinizmus szűk esztendői, a háborús készülődés, a feszített iparosítás válságba sodorta a népi demokráciákat. Az „ő-téves tervük” ötvenszázalékos életszínvonal-emelkedést ígért, e helyett 1953-ra a reálbérek több mint húsz százalékkal csökkentek. Az életnívó és a fogyasztás helyett csak a szöveg szárnyalt, hogy „a dolgozó nép” minden vágya teljesült vagy teljesülni fog. Az erőszakos kollektivizálás létében rendítette meg a parasztságot; az élelmiszer-termelés csökkenését az egész lakosság megszenvedte. Hiszen, mint említettük, csak a hiány volt sok, de kenyér és hús sem volt elég. A szegénységet és a terrort nem feledtette, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók száma közel ötszörösére nőtt. A lakosság elvesztette a hitét, a rendszer pedig a hitelét. A változás elodázása egyre kiszámíthatatlanabbá tette a holnapot. 1953 kétarcú második felében felüti a fejét a bíráló, megbicsaklik a diktatúra, enyhülnek a feszültségek. Megcsillan a remény, hogy itt is lehet élni.

Moszkvában Sztálin utódai engedtek a gyeplőn, és a táborban is változtattak valamennyit a politikán. Az „olvadást” is a Sztálin alatt megszokott módon, utasításokkal vezették be. A háborús készülődés feszültségét csak határozott útmutatással, gyors közbelépéssel tartották levezethetőnek. Bizonyos reformok minden érintett országban tetten érhetők, de az „új kurzus” Magyarországon hozta a legtöbb változást, mert az annyit bírált – tétova, határozatlan stb. – Nagy Imre személyében példás pártolóra talált. Talán pártvezértársai is szerették volna Moszkva utasításait megvalósítani, de ők már a kicsit nagyobb mozgástértől is elbizonytalanodtak. Így legjobb esetben is kellenként, kényszerből tették – ha tették –, amit Nagy Imre szívvel-lélekkel végzett. RM esze, keze másra állt, és a Moszkva tevőleges közreműködésével elkövetett törvénytelenések is bénították. A szakítást a korábban folytatott politikai vonalvezetéssel a közvélemény Nagy Imre nevéhez kötötte.

2. A rétestésza

1953. július: aláírták a koreai fegyverszünetet; augusztus: a SZU felrobbantja első hidrogénbombáját, szeptember: Ny. Sz. Hruscsov az SZKP első titkára. Magyarországon a derűs nyár belenyúlik a télbe. A mezőgazdaság terheinek enyhítése, a közkegyelem, a határincidensek megszűnése Jugoszláviával, a tervmódosítás a fogyasztási cikkek javára, de a Népstadion felavatása is örömteli esemény. És november 25-én világraszóló futballsiker Londonban: Magyarország–Anglia 6–3! Ugyanekkor olyan látványos programok is leállnak, mint a földalatti-építés vagy a budai Várpalota helyreállítása.

A politika évtizedeken át próbálta elhitetni, hogy a műperek Rajkék 1949-es tárgyalásával kezdődtek, és 1953-ban egy csapásra megszűntek. Rákosinak (Kádárnak, de még a szovjet vezetésnek is) érdeke volt, hogy fátylat borítson a törvénytelenésekre. Ám egy fanatikus rendszer csak leszámolásban létezhet. Minél inkább teret nyert a „népi demokrácia”, annál jobban maga alá gyűrte az igazságszolgáltatást. Az 1949-et megelőző és az 1953 utáni időszak politikai pereinek néha akadt valami magva, és ritkábban végződtek halálos ítélettel. Külön típus az 1953-as fordulatot követő időszak (esetleg a Kádár-rendszerbe is átnyúló) számos műpere. Modell a Péter Gábor és társai elleni eljárás. Míg Rajkék esetében az volt a szempont, hogy kiderüljön Tito és az imperializmus az „igazi bűnös”, a Péter-, majd a Farkas-per irányelve, hogy maradjon titokban, ki(k) helyett ítélkeznek felettük. (E perekben a vádlottak bűneit részben felnagyították, a kicsinyítetteket pedig RM helyett rájuk testálták, illetve a legszörnyűbbeket elhallgatták. Így az elítéltek bűnbakká is váltak, miközben több volt a bűnük, mint Rajknak vagy bármelyik más áldozatnak, akit a közreműködésükkel ítéltek el.)

A sértett PG és társai úgy érezték, hogy velük durvábban bántak, mint bárkivel, „bármikor azelőtt, az ÁVH-nál” (noha közülük senkit sem vertek agyon). Főképp PG panaszkodott, hogy öt hónapig fel sem állhatott, a lába bedagadt, a cipőjét le sem lehetett húzni. A szovjet „felmentő sereg” látogatásáig jugoszláv–amerikai kémtevékenység és cionizmus volt ellenük a vád. Ezután „valós” ténykedésüket vizsgálták, de továbbra sem említhették FM, különösen pedig RM nevét. Csalásról, sikkasztásról faggatták őket, majd azt próbálták rájuk bizonyítani, hogy PG és bandája a felelős a politikai perekért. Végül is az lett a per központi témája, hogy „mérhetetlen személyes igényeik kielégítése érdekében éveken keresztül... fosztogatták és pazarolták a társadalmi tulajdont”. Ezzel a váddal bolondították őket, a szűk pártelitet pedig azzal, hogy Péterék az ÁVH-nál „törvénytelen módszereket honosítottak meg”. Árulkodó, hogy PG mellett az ÁVH gondnoka a másodrendű vádlott, és bár semmi köze nem volt az „ügyekhez”, ő kap még életfogytiglani büntetést. (Persze róla is kiderül, hogy kém, és a „felső kapcsolata” Péter Amerikából hazahozott, elmebeteg testvére, Samu...)

A kéjesen részletezett anyagi ügyekből kitudódik, hogy a háború utáni többpártrendszerben miből tartotta fenn magát az MKP. „Bizalmas” anyagi ügyeit a politikai rendőrség intézte, például úgy, hogy a tőkéseknek valutáért adott útleveleket. Szücs Ernő villákat is elfogadott fizetségül. Hogy jobban menjen a bolt, két ügynök hajtotta fel a kivándorolni kívánó tőkéseket. Az egyik megszerezte a Szász-szanatóriumot is (ebből lett a BM Korvin Ottó Kórháza). Végül az ügynök leadta a saját házát is, és poggyászvizsgálat nélkül felszállhatott egy Nyugatra tartó repülőre. A Hatóságot ezen ügyek miatt is ki kellett vonni a koalíciós ellenőrzés alól. 1949 végén az ÁVH útlevel-manipulációit megszüntették, ekkor már az államkasszából is tudtak pénzt szerezni. Szücs letartóztatásáig, vagyis még majdnem egy éven át mégis az ÁVH-vállalatok bevételeiből pénzelték a céget. „Útlevelakcióból” épült kórház, számos üdülő, négy nagygarázs, a határőrség laktanyája, a párt Apostol utcai, tihanyi vendégháza, a szabadság-hegyi pártiskola és ötvenöt villa. (Ezek elosztásáról RM is tudott.)

A szabad prédából PG kiutaltatott titkárnőjének, egyben szeretőjének egy kétszobás lakást, és engedélyezte, hogy a hétvégét egy szabadság-hegyi villában töltsse, mert „a legbizalmasabb dolgokat” ismeri, ezért jó, ha szombat-vasárnap sem jut idegen társaságba. Mikor a hölgy által megkedvelt villát át kellett adnia egy Rákosi rokonnak, akkor egy pontos „másolatot” kellett neki építeni. Volt miből. Az agyonvert Szücs Ernőnél „talált” tárgyak leltárában szerepelt: 142 „aranynak látszó” lánc, 4 aranynak látszó fonatretikül, 66 szelence, összesen 10 kiló 70 deka. 887 gyűrű, jegygyűrű, karkötő kövekkel is. 1361 aranynak látszó pénzérme: 8 és fél kiló. Ezüsttomb 57 kiló. Aranynak látszó tárgyak 44 kiló; ezüstnek látszók 81 kiló. 700 ezer forint, több mint 100 ezer dollár.

Az ítélet taglalta „a banda” szadizmusát is. „Az őrizettest hasra fektettük, zokniját szájába tömtük, hogy ne tudjon kiáltozni, és talpait gumibottal vertük, amikor a verést rövid időre megszakítottuk, ugráltattuk, hogy a lábai ne dagadjanak meg... Papok fenytésénél áramot vezettünk egy rézfeszületbe és azt meg kellett csókolnia.” RM már 1946–47-ben megszerveztette az első, 1949-ben a második kulákverő-csoportot. Finnyásan kérte, hogy a jelentésekbe „bántalmazás helyett kezelés” kerüljön. Volt, aki azt írta: „foglalkoztam” Rajkkal... Noha PG szerint nem volt rendszeres a verés, 1951-ben mégis betiltja! Az ellentmondásokba keveredő PG maga is pofozott (FM is) – de „csak” fasiszta bűnözőket. A jugoszláv „emberrablót” pedig – akinek a heréjét szurkálta – „mégiscsak halálra ítélték és kivégezték”. (Miközben szadizmus ellenük a vád, vallatás közben agyonverték PG sógorát.)

Noha az ÁVH darálóján átment néhány PB-tag, továbbá a honvéd vezérkar fele, a Péterék elleni 1953–54-es ítéletében nem szerepel Rajk, Pálffy vagy Kádár neve, nem esett szó az ellenük elkövetett justizmordról. Illetve a gondnok „bevallotta”: milliókat költött PG

barátaira. Ezek: „Kádár, Kállai, Donáth, Haraszi, Losonczy és Zöld” – öt elítélt, egy halott. Vagyis RM elvágta a továbbvivő szálakat, Sztálin halála után már nem kívánta folytatni a pereket. Bűnei Péterre testálását hatyúdálnak szánta.

Két éve az államvédelmi bizottság még úgy találta, hogy az ÁVH mindenkor a párt utasításának megfelelően járt el. Most viszont „kiderült”, hogy PG és társai rendszerezítették a törvényteleniséget: „becsapták, és galádul félrevezették a pártot”. Ellenük is RM vitte a prímét. A vádirat megszerkesztése azért tartott egy évig, mert Sztálin halála után nem tudták, hogy a számtalan lehetséges bűn közül melyiket válasszák. RM, aki mindent tudott róluk – és akiről annyi mindent tudtak –, nehezen talált a legjobban kamatozó bűnre.

Bár a „Péter-banda” első ítéletét – zárt tárgyaláson – a Jézuska hozta 1953 decemberében, erről Gerő és RM két hónap múlva készítette el az MTI-közleményt. Így 15 hónapos késéssel adták hírül az „állam- és népellenes” bűnösök letartóztatását, és egy füst alatt ítéletét is. Pétert és az ÁVH gondnokát életfogytiglani, a volt igazságügy-minisztert kilencévi, a verőcsoport vezetőjét nyolcévi, PG titkárnőjét, szeretőjét négyévi, Péter Gábor feleségét 18 hónapi börtönbüntetésre ítélték. A fellebbezés során megállapították, hogy „minden törvényteleniségért, minden visszaélésért” elsősorban Péter Gábor a felelős. Az iskolázatlan PG képes volt az orránál fogva vezetni a pártot, túljárt RM eszén is! A „hütlenség büntetett” követte el azzal, hogy szoros kapcsolatot épített ki a jugoszláv társszervekkel. „Halált okozó súlyos testi sértés” a Szücs testvérek agyonverése. „Hivatali hatalommal való visszaélés”: a velük tiszteletlen rendőrtisztek lecsukása, továbbá egy svájci polgár internálása, hogy szép kocsiját megszerezzék stb. „Személyes szabadság megsértésének büntetése”: PG elmeógyógyintézetbe csukatta munkatársa elvált feleségét. „Külföldre szökés elősegítésének büntetése”: állítólag négyszáz osztályidegen személynek adtak ki útlevelet pénzért, ingatlanokért. PG „azért züllött el, mert nem támaszkodott a pártra... még a sajtót sem olvasta”. Végül az egész cirkusz kudarc lett. Tyúkper. Az ítéletet a párttestületek előtt sem ismertették.

(Péter Gábornak és társainak nem lehetett „igazságot szolgáltatni” az 1956-os forradalom után sem. Perújításkor PG elmondta, hogy RM kőbányába akarta küldeni Kádárt, de ő az utasítást elengedte a füle mellett. Megakadályozta azt is, hogy Marosánnal együtt felakasztassa – vagyis Magyarország akkori első emberei neki köszönhették az életüket... Az utolsó szó jogán PG előadta: szeretne együtt élni rehabilitált feleségével... Bár közeledtek valódi bűneihez – hamis vád 190 személy ellen –, ezeket nem taglalták, és a szűkebb bűnlista alapján is 14 évet kapott, majd másfél év múlva egyéni kegyelemmel szabadult. PG összesen hat évet töltött börtönben. Könyvtárosként ment nyugdíjba. 87 évet élt. RM locsi-fecsi memoárjában nem is említi ezt a pert. Az 1962-ben felállított egyoldalú leltár szerint egyébként az ÁVH-n 249 személy dolgozott a koncepciós ügyeken. Közülük elítéltek vagy elbocsátottak 134 személyt; meghalt tíz – három öngyilkos lett, egyet főlakasztottak, egyet agyonvertek –, disszidált négy. Az igazságügynél harmincötven foglalkoztak ezekkel az ügyekkel. Vagyis nem egészen háromszázan vettek részt a politikai perek „gyártásában”. A koncepciókat bizonyító tanúk közül is kivégeztek négyet. Öngyilkos lett két bírósági tanácselnök és egy tanú.)

Noha 1953 RM uralmának talán a legsikertelenebb esztendeje, újból – és utoljára – meghívta szilveszterre a pártvezetést.

– Minden volt ez, csak nem örömnép, még ha Rákosi táncolt is néhány lépést a feleségemmel – mondta a KB-titkár Vég Béla. – Alig vártuk, hogy elmehessünk, mert a többnyire idős emberekkel nem is voltunk összeszokva.

Nagy Imre pedzegette Kiszeljovnak, hogy újból Moszkvába kéne menni, ám Rákosinak nem volt utazókedve. Gerő javaslatára októberben mégis úgy dönt a PB, hogy megkérik a Kremlt,

fogadjon egy kisebb delegációt. A moszkvai megbeszélésen elmaradt RM feddése, de a gazdasági gondok miatt szóba került, hogy újból Gerőnek kellene kézbe vennie a gazdaságirányítást. Ezt Nagy Imre is pártolta. Noha a párt- és az állami vezetés szétválasztásán fáradoztak, RM javasolta, hogy az országgyűlésben felváltva üljenek a PB- és a kormánytagok! És a parlament következő ülésén a miniszterelnök egyik oldalán Dobi, a másikon már RM foglalt helyett – Nagy Imre szerint „végletekig menő önimádata” bizonyosságként. Nagy elkésztőnek tartotta, hogy fontosabb dolgok helyett RM ilyesmivel foglalkozik, és csak azt hajtogatja: ha Berija nem lett volna, minden másképp lenne!

Gerő gesztusértékű lépéseket tett az új politika mellett. 1954 elején felhívta RM figyelmét, hogy „az erőszakos kollektivizálásokért” még senkit sem vontak felelősségre. Kezdeményezte Mindszenty József áthelyezését a börtönből egy kolostorba, amit a miniszterelnök is támogatott, így RM csak elodázni tudta. (A hercegprímás 1955 nyarán kerülhetett a börtönből házi őrizetbe egy eldugott faluban, egy csapat államvédelmi őr és lehallgató-berendezés által kísérve. Előzőleg a püspöki kar küldöttségének kellett kérnie a miniszterelnöktől a hercegprímás büntetésének megszakítását... Hát nem úgy zajlott az élet, ahogy a PB kigondolta?) Gerő, a rideg komisszár 1954 elején „gyors felépülést” kívánt a gyengélkedő Nagynak, aki fenntartásai ellenére is egyre jobban megvolt vele. Hozzájuk húzott a túlbuzgó Farkas Mihály is. RM körül fogyott a levegő.

A rendszer görccsei a hatalmi harc ellenére is oldódtak. Megszűnt a disszidensek rokonainak a büntetése, a munkaképtelen idősök kivándorolhattak... (Horthysták, volt üzemtulajdonosok kérelmét elutasították. Az ellenségre itthon volt szükség.) A magyar vezetés szinte minden jelentős lépésben továbbra is Moszkvát másolta. Majdnem egy évvel Sztálin halála után megtiltják, hogy a nyolcórás munkaidő után az emberek benn maradjanak az irodákban. (Ő képes volt éjjel egy órára megbeszélést összehívni. Haláláig a csatlós államok vezetésének a munkarendje is az ő álmatlanságához igazodott.) A vezetésben egyedül Nagy Imrét foglalkoztatta, hogy ami jó a SZU-nak, biztosan jó-e az adottságokban, kultúrában, történelmi múltban, civilizáltságban merőben különböző kis országnak is. De ellentétben a szívós Rákossal, inkább lamentált, mint csatázott. Nemcsak a Péter Gábor-ügyben hallgatott, hanem például a kulákkorlátozás PB-vitájakor is. Az irodalompolitikához viszont hozzászólt. A téma azért került elő, mert Kossuth-díjra javasolták egy teltházas szatíra, az *Uborkafa* szerzőjét. (A darabban a tanácselnöki iroda falát az elnök saját arcképei borították. RM figyelmeztette is a Nemzeti Színház igazgatóját: „csínján az ilyen szatírákkal... Kés, villa, olló nem gyerek kezébe való”.) RM-cetli Nagy Imrének és Gerőnek: „Javasolom, hogy 10-15 író hívjunk össze fesztelen beszélgetésre és igazítsuk helyre a fejüket.” Ebből lett a PB-jelentés és vita az irodalompolitikában feltáratlanul maradt korábbi hibák „eszmei gyökeréről”, és arról, hogy a „párt politikája és vezetése ellen bizonyos jobboldali egységfront alakult ki”. Nagy Imre nagyobb szabadságot sürgetett az irodalomnak. (Az *Uborkafa* átdolgoztatott változatában a tanácselnöki iroda falára, az arcképek helyére élmunkászászlócskák kerültek, és az elnököt meg a cimboráját – aki a bárányok mellett a macskákat is megnyíratta – nem kergették világgá, hanem rendet tett a párttitkár.)

A pártvezetés elhatározta, hogy kéri a Szovjetuniótól az 1954–56-ra esedékes hadiszállítási és egyéb kötelezettségek elhalasztását. A csőd elkerülésében a SZU-tól „kapott 10 600 kilogramm aranyvétel” segített, a felét nyomban dollárra váltották. (Ha nem volt arany, ősszel eladták a gabonát Nyugatra, és tavasszal drágábban visszavásárolták.) A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy a szovjet típusú modernizáció, a gyors iparfejlesztés egyik célja Magyarországon – akárcsak a két világháború között – az importpótlás. 1949-től 1954-ig mintegy felével nőtt a nemzeti jövedelem, ám a behozatal – a szándék ellenére – több mint kétszer ennyivel. Mind többet és többet kellett exportálni, hogy felépíthessék a többnyire

drágán és csak árendeménnyel eladható árut termelő üzemeket... Komoly változtatást ígérő elképzelés nem volt. A körülmények is az értelmes változások ellen szóltak. Szinte az egész „béketábor” visszafogta a beruházásokat; nem szállítottak nyersanyagokat, nem vették át a magyar árukat, csak élelmiszereket kértek. De a szokatlanul kemény tél a hazai élelmiszerellátást is veszélyeztette, a mezőgazdaságnak adott kedvezmények még nem éreztethették hatásukat. A rapszodikus anyag- és áruellátást szén- és áramhiány súlyosbította. A gondokért az új szakaszt lehetett okolni, tovább mérgesítve a vitákat.

Noha a nemzeti jövedelem jócskán nőtt, a lakosság fogyasztása csak 1954-től kezdve emelkedett. (1956-ra csaknem 30 százalékkal több volt a reáljövedelem, mint 1949-ben.) Bár a családok általában a jövedelmük több mint felét élelmiszerre költötték, táplálkozásuk nem megfelelő. A családi ruhatárak csaknem fele kopott, szegényes. Az igények kielégítését a kommunizmusban ígérték, és az eljövendő mennyországért cserébe rendkívüli erőfeszítést vártak mindenkitől. Az „öntudatot” kényszerrel is serkentették. 1953-ig a törvény könyörtelenül lecsapott a sokat hiányzó vagy a több esztergaként törő munkásra (főképp a gyanús származásúakra). Ez a szigor oldódott, de 1955-ben, főleg a falvakban ismét elővették az erélyesebb módszereket.

Nagy Imre szerette volna, ha a Sztálin Vasműben elhalasztják a nagyolvasztó átadását, ám erről nem tudta meggyőzni a pártvezetést. 1954 elején megtartották az első csapolást.

– Az avatásra a Gundeltől vittük az étkészletet, a beszerzőktől a nyersanyagot – mondta a szakácsnő. – Az új konyhában annyira nem volt semmi, hogy sírni kezdtem. A tepsiket meg fényesre smirglizték, így leégett, amit készítettem. Rákosi elvtárs szerette a rétest. Csináltam káposztást, mákost, túróst, és tenném a sütőbe, de a tepszi nem fért be! Átvitték aztán a tanács-háza konyhájára, és ment vele a kormányórság parancsnoka meg egy orvos.

A rétesnél jobban csak a reformok megvalósítása nyúlt. Főképp emiatt kereste fel a miniszterelnök olyan gyakran a szovjet nagykövetet. Szoros kapcsolatot ápolt vele Gerő is. Ő '54 elején azt mondta Kiszeljovnak, hogy Rákosi „hatalmas politikai és élettapasztalattal rendelkező, gyors felfogóképességű” ember, aki azonban a politika alapvető tételeit is hibásan fogalmazza meg, és képtelen irányítani. „Nagy Imre elméletileg sokkal felkészültebb”, de a gyakorlati tennivalókban járatlan. A legkényesebb téma, hogy Kállai Gyula, volt külügyminiszter levelet írt a börtönből Rákosinak, akinek az első kérdése az volt, miért adtak neki tollat. Kállai felülvizsgálatot kért, mert „vallomása hazugság és koholmány, amit kényszer, bestiális és szadista kínzások hatására írt alá”.

A levélírás engedélyezésével a belügyminiszter Gerő rést nyitott az elítéltek hermetikus elzártságán; felrúgta a hallgatólagos egyezséget, amit eddig minden elődje betartott. A Kállai-levél fordulópont. Nem véletlen, hogy a levélírási kegyben először a pehelysúlyú Kállai részesült. Nagyítsuk ki a pillanatot, amikor Gerő elolvastatta Rákosival Kállai levelét. RM először fumigálhatta az ügyet, hogy Kállai agyára ment a börtön. Gerő bólogatott, és megjegyezte: vajon Nagy Imrének mi lenne a véleménye? Ha RM sejtette is, hogy összefognak ellene, nem merte elsüllyeszteni a levelet. Gerő azzal küldte át Nagynak a panaszt, hogy RM „nem tulajdonít nagyobb jelentőséget” neki, de „mihelyst kissé lélegzethez jutunk”, felül kell vizsgálni a volt Márciusi Fronthoz tartozók ügyét. Nagy egyetértett. Kádár Jánost egyikőjük sem említette, pedig őt tették meg a csoport vezérének. A PB csak hét hónap múlva hagyja jóvá a felülvizsgálatot: ez indította el a lavinát, ami majd maga alá temeti Rákosit.

Gerő Péter Gábornak is megengedte, hogy levelet írjon Rákosinak. A levélben – amit a PB néhány tagja is olvasott –, Péter „minden büntetért” Farkast vádolta. Bár ekkor már Gerő is

elmondta Kiszeljovnak, hogy a Rajk-per elítéltei és a magyar hadsereg kivégzett, lecsukott tábornokai is ártatlanok, még azzal mentegette Rákosit, hogy „egyszer sem ment el az ÁVH-ra” – pedig a PB nem engedte oda! De támadta is Rákosit, mert „mániákussá vált, aki minden embert kémnek és provokátornak tart”. Ám megalapozatlan Nagy Imre gyanúja, hogy Rákosi ezzel „valamiféle személyes, karrierista célokat követett”. Az ártatlanokat ki kell engedni, „de ezeket az ügyeket nem szabad Damoklesz kardjaként Rákosi feje fölött tartani”. Végül csak kimondta, hogy az önkényért és a törvényteleniségekért Rákosi, utána Farkas a felelős. Ez veszélyezteti „a párt vezető magjának” fennmaradását! Kiszeljov felajánlotta a királypuccsal próbálkozó Gerőnek, hogy meghívja a PB tagjait egy közös ebédre...

Kovács István nem kapott szót az 1953. júniusi KV-ülésen, és RM nem volt hajlandó fogadni sem (emlékezhetünk, augusztusban Kovács fel is jelentette őt Kiszeljovnál). Végül 1954 elején beadványt írt a PB-nek. Egy hónapig érlelte, aztán felvitte Rákosihoz azzal, hogy addig nem mozdul, amíg be nem jut hozzá.

– Rögtön lett ideje, és azonnal el is olvasta a tizenöt oldalt, amiben élesen bírálta őt és a pártvezetést a június utáni kettős politikáért, és azért, mert a határozatnak csak a magyarozatát hozták nyilvánosságra. Felvettem, hogy letartóztatáskor kémnek, árulónak neveztek embereket, a rehabilitálásról pedig hallgatnak. Sikerült a spanyolosok és az illegális kommunisták színe-javát háttérbe szorítani, megsemmisíteni. Sok mindent láttam, és szégyellem, hogy nem mertem szólani. Rákosi azt mondta, vonjam vissza a beadványt, mert óriási kárt okoz a pártnak! Nem vontam.

Bár Kovács gerincét megroppantotta Rákosi, mégis szorosabb szálak fűzték hozzá, mint Nagy Imréhez, akit nem sokra tartott. Ennek ellenére csak Rákosit bírálta, mert félt, hogy mindenki összefog ellene. A kemény hangú levél szóba hozta még, hogy az utóbbi évek kinevelték a gerinctelen, elvtelen, hízelgő, intrikáló, „ne szólj szám, nem fáj fejem!” kádereket. Írt arról a demoralizáló hatásról is, amit a szabadulók ártatlansága kelt. „Erős a tendencia az elért eredmények túlértékelésére, a júniusban feltárt hibák lebecsülésére és elkenésére.” Levele célja, hogy végre önmagára találjon.

1954 márciusában került a pártvezetés elé Kovács beadványa. Volt, aki RM védelmére kelt, mások szerint a levél megfontolandó kérdéseket vet fel. Nagy Imre hallgatott. A vitát később folytatták. Mivel erre az ülésre Nagy el sem ment, többen őt bírálták, de abban sem tudtak megegyezni, van-e kettős politika vagy nincs. Gerő – aki két hónap alatt sem kapott biztatást Kiszeljovtól, vagy Moszkvából – fékezni kezdett. Kijelentette: „távolról sem úgy áll a dolog, hogy mindenki, akit elítéltek, becsületes és ártatlan”. (Ha végig merték volna gondolni ezt a mondatot, főbe lőhették volna magukat.) És így folytatta: „nem vagyok Rákosi elvtárs, más elvtársak talán még kicsit kevésbé. Ez történelmi kérdés.” Farkas helyeselte, hogy Rákosi leszedette az arcképeit, de a végrehajtás szerinte romboló hatású és aláássa a párt tekintélyét. És zavaró a hibák állandó felvetése!

Kovács István úgy érkezett a tárgyalásra, hogy leváltják. Ódát zengett Rákosiról – perének hatására lett kommunista, nyolc évet ült vele –, de kifogásolta Révai mellőzését, pedig „ő követte el a legkisebb hibát”. Gerő felszisszent: „Hibái elméleti, ideológiai hibák, és ezért a leglényegesebbek.”

A vakmerő RM még mindig bízott személyi varázsában, és a kába Kovács tényleg nem szólt rá, hogy nem mond igazat, amikor azt állítja, hogy Kovács beleírta az ő véleményét is a levélbe! RM kinyilatkoztatta azt is, hogy Nagy Imre parlamenti beszéde súlyos hibáinak az ellensúlyozására kellett neki a pártaktíván túloznia. Noha Gerő leintette, csak mondta a magáét. Beriját okolta a szövetkezetek feloszlásáért, a nyilvános önkritikáért, a zsidókérdés

felvetéséért, Nagy Imrét pedig a kuláklista eltörlése, de a nagyberuházások leállítása miatt is. A távol lévő miniszterelnököt megfenyegette: „Ha szükséges, én tudok rendkívül súlyos és kíméletlen lenni.” Majd elszólta magát, beismerve, hogy a letartóztatások idején Sztálin úgy vélekedett: nem lehet két évente óriási pöröket csinálni! Hozzátette: a Szovjetunióban harmincöt esztendőn át volt egy testület, olyan ítéletekre – halálos ítéletekre is –, amelyekre nem volt törvényes lehetőség! Szerinte „jelenleg Magyarország a világ legdemokratikusabb állama”. A javaslatra, hogy a kivizsgálás idejére adjanak börtönkedvezményeket Kállaiéknak, azt felelte: „Ha a börtönőr és a katona nincs meggyőződve, hogy az, akit őriz, az ellenség, akkor nem őrzi őket.” (Utólag azt írta: ő javasolta nekik a könnyítést.) Addig mesterkedett, míg Kovács beadványáról nem határoztak semmit, hisz „a vitás kérdések tisztázódtak”! (Nagy Imre bő egy év múlva ébredt rá, hogy először a Kovács-levél tárgyalásakor tették felelőssé a hibákért és bajokért az új szakaszt és őt.)

Az RM képeinek leszedéséről szóló köntörfalazó javaslat a PB-tagok képeinek, és szobrainak az eltávolításáról szólt, pedig a legtöbb helyen legfeljebb csak a „szentháromság” virított – két szélén Marx és Sztálin, középen RM –, de rendszerint RM egyedül. Az új szabály szerint, ahol nem fér el minden PB-tag portréja, ott egy tag képe is kifüggeszthető. (Győr megyében Rákosit választották.) Az apparátusban visszatetszést keltett, hogy például a közértekben a vevők előtt szedték le Rákosi képét. A túlzások kigúnyolására valaki javasolta, hogy a Rákosi Mátyás Műveket kereszteljék át Politikai Bizottság Művekre... Egy cégnél nem merte senki levenni RM képét, végül a legmagasabbra bízták... Volt, ahol azért hagyták fenn, mert nem tudták hová tegyék. (A Divatcsarnokban a képekkel jutalmazták a dolgozókat.) Változatlanul megrendezték viszont a Rákosi Mátyás középiskolai tanulmányi versenyt, meghagyták az egyetemisták Rákosi Mátyás ösztöndíját stb. Bulgáriában, és Csehszlovákiában is hasonló „képreform” zajlott.

Elkapják a cigányt a nyugati határon, és a zsákjából jókora Rákosi-kép kerül elő.

– Hát ezzel mit akart odakinn? – mordult rá a parancsnok.

– Gondoltam, ha elkap a honvágy, ez segít.

Az 1953-as fordulat idején elszalasztott kongresszust már nem lehetett pótolni. Pedig ha Nagy Imre vagy Gerő merészelte – merészelhette – volna megingatni RM trónusát, ennek az összehívását kellett volna szorgalmazniuk. 1954-ben a konzervatív erők már azzal érveltek: hiába az önmarcangolás, az új politika, ott állunk, ahol a part szakad! RM kitalálta, hogy a tovább nem halogatható kongresszuson Nagy Imre számoljon be a legrázósabb témáról, a gazdaságpolitikáról. Ám az óvatos Nagy Imre bejelentette, az államigazgatás lesz a témája. RM beszámolója, különösen pedig Nagy Imréé csigalassúsággal készült. RM beszédének első változatára Gerő azt mondta: elvileg megalapozatlan, szerkezetileg tökéletlen, hiányzik belőle, hogy hol tart a fejlődés és mi a jövő. Nagy Imre hiányolta a beismerést, hogy rossz volt a június előtti politika. Egy felszólaló: nem igaz, hogy júniusig gyorsabban, most lassabban építik a szocializmust, a kérdés, mikor építették helyesen.

Nagy Imre a korszak legmerészebb beszédvázlatát állította össze. Eszerint a magyar népi demokrácia politikai rendszere ugyanolyan elsietett, erőltetett fejlődésen ment keresztül, mint a gazdaság a túliparosítás és az erőszakos kollektivizálás miatt. Indokolatlan volt a többpártrendszer megszüntetése, a népfront elsorvasztása és a tanácsrendszer bevezetése, az áttérés a szovjet rendszerre. De ő maga sem tudta, lehet-e ilyesmiről beszélni. Elvtársai még a demokratikus hagyományok – a népi bizottságok és önkormányzatok – emlegetésétől is tartottak. Már a PB elé is csak a szöveg halvány mása került. De abba is belekötöttek, ha a népi demokrácia sajátossága a népfront, akkor a többpártrendszer is az! (RM meg is vádolta

utólag Nagy Imrét, hogy „fel akarta élesztetni a pártokat”.) Pedig „csak” egyéni tagsággal bíró szervezetnek képzelte el a népfrontot, hogy a falusi értelmiség és a parasztság se maradjon képviselő nélkül. (Igaz, ez akár ellenzéki párttá is kinőhetne volna magát.) Végül az maradt a beszédben, hogy a tanácsok szervezésénél figyelmen kívül hagyták a népi bizottságok tapasztalatait...

RM úgy képzelte, hogy a kongresszus előtti eligazításra egyedül megy Moszkvába. Miután eldőlt, hogy mégis egy csapat utazik, Kiszeljovnál puhatolózott a megvitatandó kérdésekről. Például „Helyes-e a magyar népi demokrácia fejlődésének új szakaszáról beszélni”? Aztán a népfront... Tervezte a PB átalakítását is, ám erről a Kremlben hallgatott. Végül a moszkvai konzultáción a házigazdák RM üresen kongó szavaiba vágtak: „Hogyan jellemzik az új szakaszt?” „Hogy áll a Politikai Bizottság egysége?” RM és Nagy fejére olvasták, hogy megoldás helyett megkerülik a problémákat, pedig a gazdasági helyzet kaotikus, nő a deficit és az infláció, stagnál a könnyűipar, Rákosi megszépíti a június előtti helyzetet, azt hiszi, „miután Beriját agyonlőttük, agyon kell löni a kritikát is”. Kifogásolták, hogy „hitelbe építik a szocializmust”, hogy a KV határozatát nem adták ki. Nagy Imre annyira visszafogott volt, hogy később RM nem is emlékezett rá, ott volt-e. Pedig Hruscsov a szemére vetette, hogy csak Kiszeljovval üzenet. Rákosinak megmondta, hogy ő a felelős sok ártatlan ember elítéléséért, akkor is, ha Moszkvából ösztönözték erre. Vétek a letartóztatottakat addig fogva tartani, amíg nem tudják bizonyítani ártatlanságukat. Megfenyegette, hogy a hibákat nélküle is kijavítják, de az a számára katasztrófa lesz! Fából vaskarika: úgy kell rehabilitálni, hogy ne rombolják Rákosi tekintélyét... Hasonlóan okos ajánlat, hogy cseréljenek szerepet: Nagy Imre beszéljen az eredményekről, Rákosi a hiányosságokról! Javasolták, fogják Péter Gáborra a törvénytelenéseket – de erre rájött már RM is.

A februárra tervezett III. kongresszust végül május végén tartották, és a megszeppent csapat olyan ügyesen lépkedett a romok között, mintha virágos réten járna. Messzire kerültek az élettől. Pedig úgy készültek a tanácskozásra, mintha az országot akarnák megmenteni. Percnyi pontosságú menetrendet kreáltak: „X. elvtárs: javaslom, hogy az elnökség harmincöt tagú legyen. Van-e más javaslat, vagy ellenvélemény?” „Az egyhangú helyeslésből megállapítom, hogy a javaslatot a kongresszus elfogadta.”

Kicsérélték a küldötteket is, hiányoztak a többperces, tapsos éljenzések: ez a csönd kongresszusa volt. Ha összeverődtek is a tenyerek, a szájak némák maradtak. RM beszámolója közben is jóval kevesebb a taps, mint korábban. „Tíz esztendeje a dicsőséges szovjet hadsereg...” – és csönd. Amikor „a szegénységből és nyomorból való kiemelkedés évtizedéről” beszélt, akkor azért felcsattant a taps. Azt állította: a régi urak a legtöbbet ígérő idegen hatalomnak adták el az országot, de visszanyerte „magasabb rendű függetlenségét”. Bár az új háború veszélye még nem múlt el, alapjában optimista: „A szocialista termelési rend minden téren bebizonyította, hogy magasabb rendű, mint a kapitalista.” Most is öntötte a zsibbasztó adatokat: 1 675 000 tonna, pár, hektó... Gazdaságszemlélete nincs, úgy beszél, mintha az életszínvonal csak az árleszállításon múlna. Ismételteti: „a határozatok megszüntetik” ezt is, azt is, amazt is, mert ez a mindenre alkalmas gyógyír. A határozatok „kijavították” a mezőgazdasági hibákat is, a termésátlag és az állatállomány mégis a háború előtti szint körül mozgott. Dicsekszik, de 1954 első felében alig magasabb a reálbér, mint 1949-ben!

Órákon át sulykolta, hogy minden eredmény forrása a párt szakadatlanul erősödő egysége. Felszámolták az „ideálista kispolgári nézeteket a személyi kultuszról” – ami nem tudni, mit jelent. A törvénytisésekről egy szót sem ejtett sem ő, sem más. Viszont jogos büszkeséggel

említette, hogy 1938-hoz képest háromszorosára emelkedett a középiskolások és ötszörösére a főiskolások száma.

– A boldog időkben a kongresszusok szünetében az egyszerű földi halandó is együtt vizelhetett Rákosival – értékelt a külföldi delegációk egyik tolmácsa. De ez sem lehetett különösen vonzó, mert a száztíz meghívott középbeosztású vendég ekkor alig-alig élt a megtiszteltetéssel. A kongresszusra egy özvegyasszony horgolt egy terítőt. Levelére RM ráírta, hogy szép, mire megkérdezték tőle, nincs-e valami óhaja, és útlevelet kapott Németországból: kihorgolta magát a lányához.

A kongresszus alatt egy hajó pártszerűtlenül elsüllyedt a Balatonon. Az első intézkedés: hírzárlat, és a roncsot nem kell kiemelni, „nehogy az áldozatok száma kiderüljön”. A pártvezetésben köröztettek egy feljegyzést, miszerint Ózdon az emberek hegyoldalban vájnak maguknak barlangokat. Nincs kenyérgyár, nincs zöldség, gyümölcs. Hócipőt csak nyáron, szandált csak télen kapni. Éjjel háromkor kiülnek az emberek az üzletek elé húsért. A város mocskos, rossz a vízellátás. A kórház csecsemőosztályán három gyerek fekszik egy ágyban. Az áramingadozás miatt a rádiók kiégnek...

– *Oda nézzén, professzor úr, milyen gyönyörű az égbolt!*

– *Hát igen – mondja a professzor földre sütve a tekintetét –, ehhez értenek a disznók!*

Ezeknek a napoknak a legmaradandóbb emléke, hogy Puskásék a Népstadionban 7–1-re verték az angolokat. A magyar labdarúgás a Rákosi-kor legsötétebb, legszigorúbb éveiben volt a csúcson. Az ötvenes években egy jó mérkőzésen nyolcvanezer néző volt kinn a Népstadionban. A rezsिम kenyér helyett sportsikereket adott. Bár a bomlás jelei már korábban is mutatkoztak, a svájci labdarúgó-világbajnokságnak toronymagasan Magyarország volt az esélyese. Címek, idézetek a *Szabad Nép*-ből: 1954. június 18.: Válogatottunk fölényes biztonsággal nyerte első mérkőzését a világbajnokságon, Magyarország–Dél-Korea 9–0. Június 21.: Magyarország–Nyugat-Németország 8–3. Június 28. (sportcikknél példátlan öthasábos cím): Ragyogó győzelem a világbajnokjelölt brazilok felett, Magyarország–Brazília 4–2. Puskás nélkül és sérült jobbszélsővel. Július 1.: Döntőben a magyar csapat! Hatalmas küzdelemben győztük le a világbajnokot. Magyarország–Uruguay 4–2. Puskás nélkül győzött a csapat. Július 5., hétfő: Magyarország csapata hősies küzdelemsorozat után második lett a világbajnokságon. Nyugat-Németország–Magyarország 3–2 (2–2). Arról nem írtak a lapok, hogy az elvesztett vb-döntő után – aminek közvetítését 40 ezren a Népstadionban hallgatták végig – a szurkolók a Rádióig vonulva tüntettek, azzal vádolva a vezetést, hogy ötven Mercedesért eladta a meccset. (Ekkor jelentek meg az első állami Mercedesek Budapesten.) Eredetileg a Parlament előtt üdvözölték volna a csapatot. A vereség után a határról a tatai edzőtáborba vitték őket. Ott RM azt mondta: az imperialisták mesterkedése folytán kellett a dél-amerikaiakkal játszsanunk, aztán újból a németekkel. Majd maguk között kibukott belőle, hogy „túlfeszítettük a sport-dolgot”, túl sokan élnek a futballból. „Tekintettel arra, hogy sportolási rezsिम van”, ha pénz kell a sportra, hozzanak többet a konyhára! Javaslatára jelentést készítettek a sportpolitikáról. Eszerint a világbajnoki szereplés politikai vereség: a sportvezetés súlyos hibát követett el, amikor hagyta, hogy „a magyar válogatott nyilvánvaló szándékosságból a legnehezebb sorsolást kapja”. „Súlyos hiba volt, hogy Puskás helyére nem tudtak megfelelő értékű tartalékokat állítani.” A sajtó „túlságosan felcsigázta a közvélemény érdeklődését”. A válogatott irányításával is baj van. Komoly méreteket ölt a csempészkereskedelem. Fennáll a veszélye, hogy a sportolók egy része nemkívánatos elemek befolyása alá kerül. Meg kell szüntetni a sportolók – különösen a labdarúgók – körében a külföldi áruk „túlzott mértékű” behozatalát, a sportolókat „szerény, tudatos, szocialista emberekké kell nevelni”. A labdarúgók juttatásának egy részét más sportágak kapják. Mint

annyi közérdeklődésre számot tartó ügyben, ez esetben is eltekintettek attól, hogy a szövetségi kapitány nyilvánosan „tárja fel az elkövetett hibákat”.

Egy későbbi jelentés szerint a vb elvesztése demoralizálta az egész magyar labdarúgást. Eluralkodott a csempészet, az üzleti szellem. A legálisan juttatott 5–12 ezer forintos havi jövedelmet (miniszterelnöki fizetést, illetve annak a kétszeresét – *P. Á.*) is kevesellték. A csapatban az történt, amit Puskás és Bozsik akart. Egy pár játékos tabu volt, sem a játékvezetők, sem a szövetségi vezetők nem járhattak el velük szemben. A játékosok összeköttetésbe kerültek az alvilággal. Az egyik élcsapatot Bécsben egy nepper várta, és a csapat előtt harsányan ordította, feljelenti Bozsikot, ha nem adja meg a háromezer forintját. (Később a legfőbb ügyész jelentette, Bozsik állandó ügynököt tart a csempészaruk eladására. 1955 végéig ez az illető 530 pár nejlonharisnyát, 1000 borotvapengét, 80 női nadrágot, 200 rúzt, 200 Marvin és Doxa karórát, 17 ezer óraalkatrészt vett át tőle. Javaslat: függesszék fel Bozsik mentelmi jogát, vagy mondassák le a képviselőségről. Gerő, 1956.: „megérdemelné, de politikailag most nem célszerű”.)

Moszkva után a pártvezetés kénytelen volt a rehabilitáció gyorsításáról dönteni. De a semmit nem lehetett gyorsítani. (Realitásérzékükről annyit, szovjet ötletre belementek, hogy a napi gondokkal küzdő ország megpályázza az olimpia rendezését.) A rehabilitálás elveinek kidolgozásakor három csoportba osztották a jogtalanul elítélteket. 1. Akiket jogilag, politikailag és anyagilag is rehabilitálni kell, és régi beosztásuknak megfelelő pozícióba kell helyezni. Kártalanítás: megfelelő lakás, berendezés, plusz pénz, és kórházi vagy szanatóriumi kezelés. 2. Akiket jogilag rehabilitálni kell, de pártbüntetést kapnak, mert megbízhatatlanok, és eszerint kell elhelyezni őket. 3. Akiket jogilag nem rehabilitálnak és a pártba sem vesznek vissza (főképp a szocdemek – *P. Á.*), de szerényen elhelyezik őket, és csekély kártalanítást kapnak. Ez a csoportosítás érvényes a teljesen ártatlan hozzátartozókra is! A „gyors és helyes” végrehajtásra rehabilitációs bizottságot választottak, függetlenített titkárral.

– Életem legnagyobb tanulságokkal járó időszaka volt ez a két és fél év – mondta a rehabilitációs bizottság titkára (Kelemen Lajos). – Részt vehettem a fellebbviteli tárgyalásokon, utána el kellett látni a rehabilitált elvtársakat ezzel, azzal, amazzal. Abba nem volt beleszólásom, hogy ki hová fog kerülni, de elhelyezése rám tartozott. „Nagy ember” voltam, az előszobámban a miniszterek ültek. A titkárnőm felhívta őket, én mondtam, hogy a rehabilitációs bizottság titkára vagyok, és szeretném, ha felkeresne. Aztán közöltem, hogy ezt vagy azt helyezze el igazgatónak, két hét múlva jelentést kérek. A lakásügyek a Fővárosi Tanácshoz tartoztak. A lakásügyi főosztály vezetőjének szóltam, hogy három vagy négy ilyen meg ilyen lakás kell, és egy hónap alatt mindenkinek elintéződött a lakásügye. Akkor olyan rosszak voltak a lakásviszonyok, hogy a többség a réginél rosszabb körülmények közé került.

A politikai elítéltekről készített Gerő-jelentés megállapította, hogy a fontos esetek csoportosak, ám ebből nem vont le semmiféle következtetést. Rajk László és társai ügyében elítéltek 94 főt. Sólyom László és társainak ügye: 19 fő, Kádár László és társainak ügye: 8 személy. (Kádár János elírt nevét ki sem javították.) Szücs Ernő és társainak ügye: 35 fő. Elítéltek még 6-6 államvédelmi tisztet, illetve jugoszláv emigránst, összesen – „mindössze”! – 168 főt, ebből 26 kivégezve, vagy meghalt. (Az 1962-es felülvizsgálat szerint már 382 politikai elítélt volt, és 336 internált.) Akadt még „néhány száz”, nyilvántartásban nem szereplő egyéni eset. Gerő külön csoportba sorolta Szakasits Árpádot és 68 társát, mintha a volt szocdemek más párt tagjai lettek volna. És még volt 71 „szervezkedés” miatt elítélt jobboldali szociáldemokrata is (1962: 151 személy és 276 internált). A jelentés idején még csak negyven ügy felülvizsgálatát kezdték el. A Gerő-elv: gyorsan intézkedni, kevés tanút kihallgatni, a vizsgálat után két hét alatt ítélni! Az eljárásokat a Legfelsőbb Bíróság

különleges tanácsa folytassa, ügyészi óvás nincs: minél kevesebb huzavona, minél kevesebb beavatott! Az egyéni elítéltek ügyét majd akkor vizsgálják, ha sikerül „felkutatni őket”, és utánuk jönnek csak a szocdemek – pedig őket kutatni sem kellett volna, az ő börtönük mégis további két évig tartott. A moszkvai „vaskarika”-szlogen kibővült: a felülvizsgálat során „a párt, a KV, vagy az egyes vezető elvtársak tekintélye ne csorbuljon”! A rehabilitálást végző bizottság tagja: RM, Nagy és Gerő. RM tagja lett a pártbeli rehabilitálást végző testületnek is. Vagyis a pártvezetés 1954-ben RM kezére játszotta a rehabilitációt.

– A két rehabilitációs bizottság gyakorlatilag egy volt. A kisebb ügyeket a famulusok intézték (Ács Lajos és Apró Antal), a fontos döntéseket gyakorlatilag Rákosi hozta – mondta a bizottság titkára. – Ő határozta el, hogy előbb a kommunisták jönnek sorra, csak utána a szocdemek. A bizottság kéthavonta, negyedévente ült össze. Nagy Imre két-három alkalommal vett részt az ülésen, és nemigen volt aktív. A bizottság a sorrendről döntött, arról, hogy kik következnek. RM a rehabilitáció egyik fontos feladatának tartotta, hogy nemcsak a közreműködőktől, hanem a szabadulóktól is „titoktartási kötelezettséget” vegyenek (az „elítelt párttagok rehabilitálásával kapcsolatban tudomásomra jutott minden adat, tény, anyag stb. szigorú párt- és államtitkot képez”).

A KV Titkárság korábbi vezetője, Donáth Ferenc sokáig nem volt hajlandó visszavonni beismerő vallomását, mert úgy gondolta, a „rehabilitáció” újabb provokáció. Egyébként a „Kádár János és tsai” bűnügy szereplőit, köztük Donáthot is, 1954 júliusában engedték szabadon. Noha Gerő úgy képzelte, hogy ez a legnagyobb titokban megy majd, végül tanácsolta: a szűk pártaktívát mégiscsak tájékoztassák, nehogy az ellenség kezdje magyarázni a történeteket. Akárcsak a perekben, a rehabilitáció során sem választották külön a bírósági, a pártfegyelmi és a magánéleti ügyeket. Kádár esetében hosszan taglalta a bíróság a „pártfelosztás” részleteit, de Kádár és Rajk viszonyát is. (Ekkor is azt állította, hogy a párt utasítására barátkozott vele.) A negyvenkét éves Kádár egyetlen bűne az maradt, hogy (a rákényszerített!) hamis vallomással „félrevezette a párt vezetőit”. Ha berzenkedett is emiatt, akárcsak a többiek, tudomásul vette, hogy ártott a pártnak.

– Kádár János fellebbviteli tárgyalását is végigültem, és utána meglepetésemre az első kérdése az volt: hogy van Rákosi elvtárs – mondta a Rehabilitációs Bizottság titkára. – A kiszabaduló elvtársak többségét az érdekelte, mi lesz vele, kivel fog élni, mert elhagyta a felesége, vagy a párt kérésére elvált tőle. A karakán embereknek általában karakán felesége volt. A BM értesítette Kádárnét, hogy másnap este maradjon otthon, mert a férje hazamegy. Mi azzal váltunk el, hogy pár nap múlva kocsit küldök érte, és bejön a pártközpontba megbeszélni a továbbiakat. De Rákosi megelőzött, magához hívatta.

RM a tudatlan naivát adva megkérdezte Kádártól: miért nem fordult hozzá. Kádár nem viselkedett annyira karakánul, mint ugyanebben a helyzetben Kállai, aki állítása szerint az asztalra csapott, hogy Rákosinak kicsempészett levél nélkül is tudnia kellett, mi a helyzet! RM magyarázkodni kezdett, hogy készülni kellett a háborúra, aztán nyakukba szakadt a béke... Kínjában azt is mondta, hogy Sztálin életében, ha valakinek bizalmasan akart valamit mondani, ki kellett mennie a rózsakertbe, és abban a feszült légkörben szükség is volt az „egészséges bizalmatlanságra”. Végül kérlelte: értse meg őt, hisz a pártnak is nagy megrázkódtatás ez. Aztán újból támadt, hogy miért nem tiltakoztak a vádak ellen?

Végre a pártvezetés is beismerte: a rehabilitáláskor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a jugoszlávokkal szoros szövetségi viszonyban volt az ország, és egyesek ennek tudatában szolgáltatnak nekik adatokat. Amikor emiatt állították bitó alá az elvtársaikat, ez valahogy nem jutott eszükbe. A PB még rehabilitálás gyanánt is gyártotta a bűnöket: jóváhagyta, hogy a tábornokok bűncselekményeket követtek el, ám kivégzésük nem állt ezzel arányban! A

perújrafelvétel címén lefolytatott mocskolódás Pálffy és mások esetében is a magánéletükben vájkált. (Pártmagyarázat szerint 1962-ben nem Kádár és a párt védelmében semmisítették meg a koncepciók eljárások iratanyagát, hanem azért is, hogy az ártatlanul kivégzetteket ne szennyezzék be a kicsikart, esetenként perverz vallomások.) Éppolyan formális volt tehát az ártatlanná, mint a bűnössé nyilvánítás! Először adva volt, hogy bűnösök, most az, hogy ártatlanok – titkosan ártatlanok! És épp a titkolózás miatt minden újabb szabadulás híre megerősítette a közvéleményben, hogy itt valami nagy suskus van.

A börtönben ülő szociáldemokratákról hallgattak. Szakasits Árpád börtönnaplója, 1954. augusztus 19.: „Ma van öt esztendeje annak, hogy a népköztársasági alkotmány-törvényt aláírtam... és ennek az öt évnek túlnyomó részét, 52 hónapot, annak a népköztársaságnak a fegyházában töltöttem el, amelynek alkotmányát én írtam alá.” (RM utólagos gyermekgondozása: „azt csináltuk, amit a többi népi demokratikus országban. Mi példának tekintettük a Szovjetuniót. És sajnos nem tudtuk, hogy ilyen a példakép. Senki sem mondta.”) Emlékezzünk csak, a perek idején milyen büszke volt rá, hogy „élen jár”! Büszke lehetett volna a rehabilitáláskor is – bár ebben élre kényszerítették. (Csehszlovákiában és Romániában még folytak a perek.) A rehabilitálás vontatottságára is volt mentsége: „senki nem rendelkezett gyakorlattal” ebben. Pedig ugyanazok a személyek rehabilitáltak, akik ítéleztek!

Belekaptak a Rajk-perbe is, de Rajk annyira ártatlannak bizonyult, hogy elnémultak. Az egyik mellékperben tíz évre ítélt, a kínzásokat hősiiesen viselő Szász Bélát például perújítás nélkül szabadon engedték 1954. szeptember 1-jén. Elbocsátólevele szerint előző nap tartóztatták le, nem pedig öt és fél évvel korábban. (1956-ban emigrált, és – *Minden kényszer nélkül* címen – világot bejáró művet írt a perről. A nemrégiben előkerült dokumentumok szerint Szász ÁVH-ügynök volt.) Hamarosán még huszonötön szabadultak tárgyalás nélkül, még ennyien tárgyalással, ám huszonegyen még ültek. Róluk és a harmincnyolc halott áldozatról hallgattak.

1954. július utolsó két hetében árvíz pusztított a Duna felső szakaszán. Jó ideig csak a küzdelemről adtak hírt – „Közös erővel a pusztító árvíz ellen” –, de a károkat titokban tartották. A *Szabad Nép* szerint az Amerika Hangja tele szájjal, örömmel beszél a sorscsapásról. Aztán a szövetségesekkel ellentétben, az USA segített a károsultakon, de kikötötte a nyilvánosságot! A pártvezetés tagjainak nem tetszett, hogy egy károsult paraszt 10-15 mázsa gabonát is kaphatott, vagy családonként akár tízezer forintos amerikai segílyt – „épp a választások idején”. Farkas azon háborgott, hogy az amerikaiak annyi gyógyszert küldtek, amennyit kértek. RM kijelentette: többé nem fogadnak el ilyen ajándékot. Szerinte a másfél ezer újjáépített ház harmadát a parasztok rombolták le, „a ház egyik oldalát kiásták, oda öntöttek pár vödör vizet, az a fal ledőlt, aztán mi újraépítettük”. Javasolta, hogy a szigetközi parasztokra legalább tízmillióval több adót vessenek ki. (Elterjedt, hogy az amerikai ajándék azért érkezett fehér zsákban, hogy legyen mit lobogtatni, ha jönnek...)

3. Enyém a hatalom!

Tétova reformok, kemény hatalmi harc – Sztálin árvái ebbe taszították Magyarországot. Moszkva a tábor egyetlen országában sem váltotta le a párt főtitkárát, sőt annyira sem bolygatta meg a sztálinista vezérkart, mint itt. Ezen a százezer négyzetkilométeren változatlanul RM maradt a birodalmi érdek érvényesítésének a garanciája, ám mellé „változási felelőst” állítottak. Nagy Imre tudatában volt a történelmi lehetőségnek. Kész volt a kompromisszumra is Rákosival, de általában ő húzta a rövidebbet, mert a nehéz küldetésre egy szál maga volt. A többiek tanácstalanul és gyanakodva fogadták a változásokat. A főgyanakvó RM. Gerő húzott az új vonalhoz, 1953 végén szövetséget is ajánlott Nagy Imrének.

Ő ezt nem utasította vissza, de el sem fogadta. Nem kötött szövetséget Farkassal sem (nem is tegeződtek), de elvárta, hogy az apparátussal szemben képviselje a reformokat. Az új hármas fogat – Nagy, Gerő, Farkas – soha nem jött létre, de akarva-akaratlanul is egymás keze alá dolgozott. Rákosit főképp a belügyminiszter kezdeményezései billentették ki az egyensúlyából. Egyértelművé vált, hogy Gerő nagy formátumú politikus. RM ügyessége, az apparátus ellenállása és Nagy Imre mássága őt tántorítja majd el először az „új politika” mellől. Ám azt már az ő elpártolása sem tudta kisiklatni: 1954 októberében Nagy Imre felülkerekedett. És hiába zárkózott fel mellé újból Gerő, decemberben már RM a győztes, a hidegháború feléledésétől megrettent Moszkva támogatásával. 1955 elején eltávolították Nagy Imrét (és Farkas Mihályt) a vezetésből. Gerő megúsza ezt is. RM öt negyedéven át tartó élethalálharc után fog csak megbukni – Gerő „közreműködésével”. Ennek az agóniának a stációi következnek.

„Nagy Imre-törvény”, „Rákosi-ukáz”: egy sima, egy fordított. Bár a kezdeményező szerep részben kormányzati körbe került – több nehézipari építkezést leállítottak, és 1954-ben majdnem kétszeresére nőtt a mezőgazdasági beruházások aránya –, frontáttörés helyett csupán húzd meg, ereszd meg folyt. A sarlógyártást 250 százalékra kellett növelni, a kalapácsgyártás viszont változatlan maradt... Az ötéves terven sem változtattak, pedig köztudott volt, hogy céljai teljesíthetetlenek. Bár Moszkvában közölték, hogy a hadsereget erőn felül fejlesztették, ez sem volt elég a leépítéshez. Mivel a szocializmus felé vezető úton minden „nő!”, a létszámcsökkentési terv „átfegyverzést” – és fejlesztést ígért! 1954 őszén a különadózásként már begyakorolt békekölcsönjegyzés is csupa tétovázás. Felvetődik, hogy „a kulákok és egyéb ellenséges elemek” csak önként jegyezhetnek. Ám így épp ők jártak volna jól! RM közölte: „Aki demonstratív nem jegyez, azt elő fogjuk venni.” Az új politika ellenfelei először a fegyelmet, a szigort kérték számon, azt, hogy az iparba üzött emberek egyik napról a másikra „elveszítették munkásöntudatukat”.

Minthogy a párt eltitkolta, hogy csődbe jutott a szocializmusépítés egyetlen üdvözítő módja, a pártmunkások kérdezték: miért kell visszavonulni az iparosításban, a szövetkeztetésben. Majd – akárcsak a megalázott és vérig sértett RM – jelezték: jobb volt a korábbi irányvonal: ütni-vágni könnyebb. Az új gazdaságpolitika sértettjeiből (pl. ipari vezetők) változásellenes csoportok alakultak. Mivel a kifulladás gazdaságot csak az egyensúly rovására lehetett volna új pályára állítani, Gerő gazdasági hátraarcot kezdeményezett, megtámadta az egy éve folytatott életszínvonal-politikát. A régi módi állt igazán a kezére. Nagy Imre távollétében Gerő kijelentette: a júniusi határozat nem valósítható meg, és a pártvezetés elhatározta, visszavonják a társadalmi juttatásokat: elsődleges a beruházás és a külkereskedelmi aktívum. A *Szabad Nép* egész első oldalát betöltő augusztusi Gerő-cikk fenyegető címe: „Készüljünk fel a télre!” Az új szovjet nagykövettel, Andropovval közölte: az „üzemi dolgozók” elégedetlenek, mert a parasztság sokkal jobban él. Rákosinak is fájt, hogy „nagy lábon élünk”. Ám a nagykövet tartott az életszínvonal-csökkentéstől. Kidolgozták a közigazgatás százhuszonötezer fős leépítésének a tervét is. RM kifejtette: az elbocsátásoknál a csendőrfiókákra gondol, azok a lógósok, a vándormadarak! (Végül a leépítésből létszámnövekedés lett, felesleges sanyargatás.)

Enyém az üzem; ezt értem – töpreng magában Kiss. – Magamnak dolgozom; ezt is értem. De mi a fenének mondtam fel magamnak?

Augusztusban egy hajnalon forogni kezdett Rákosival az ágy. Arra gondolt, hogy ez annak a rengeteg izgalomnak és idegfeszültségnek a hatása, aminek egy éve ki van téve. De nem akart – pontosabb talán, hogy nem mert – orvoshoz menni, mert „azokban a hetekben a legnagyobb zavart idézte volna elő, ha ágynak esek”. Pár hét múlva Gerő is megbetegedett, és szigorításai

is megbuktak. Nagy Imre elutasította, hogy „elvi okokból” csökkentsék a mezőgazdasági árakat, fogják vissza a parasztság vásárlóerejét. A vas és acél országa koncepció „lidércfény, szaladunk utána, el nem érhetjük” – mondta. Radikális struktúraváltás nélkül az ipar semmiféle igényt sem tud kielégíteni. RM elfogadta az iparfejlesztés lassítását, a mezőgazdaság támogatását – de a fő feladat a fegyelem helyreállítása és a takarékoság. A pártvezetés még azt is kimondta, hogy a júniusi irányvonal ellenlábasait le kell váltani. Nagy Imrének felajánlották, hogy a KV előtt számoljon be a gazdasági nehézségekről, vitákról. Ám akárcsak a kongresszus előtt, most is kitért ez elől. Viszont javasolta, hogy dolgozzák ki az új szakasz gazdaságpolitikáját. Gazdasági elképzeléseit Farkas támogatta, a rehabilitációban esetleg Gerő segítségére számíthatott. Vagyis 1954 őszére a júniusi politika kétfelé, a vezetés négyfelé hasadt. Viszont a PB-ben végre – Nagy Imre öröme – a többség döntött, nem csak egyvalaki véleménye érvényesült. A miniszterelnök kivételesen ki is merte mondani, kire gondolt.

Az októberi KV-ülés megerősítette az 1953. júniusi fordulatot. A gazdasági kérdések előadója, a tervhivatal elnöke elismerte, hogy az 1953 előtti gazdasági hibák súlyosabbak, mint gondolták. A felszabadult légkörben majdnem minden harmadik KV-tag fölszólt. De sok a szó, kevés a tett. Bár nem volt még olyan népszerű program, mint az új szakasz politikája, a PB elmulasztotta kidolgoztatni az átállás módját. Ezt RM és Nagy Imre is elismerte. Egy közgazdász kifejtette, hogy a vásárlóerő csökkentése helyett szerkezetátalakítással kell megteremteni az egyensúlyt: azt kell termelni, amire szükség van! Nagy Imre a sztálini felfogástól eltérő szocializmusmodellt körvonalazott, aminek középpontjában az életszínvonal emelése áll. Noha a népi demokráciák közül az utóbbi öt évben Magyarországon volt a legnagyobb az ipari felfutás, a reálbér 1953-ban mégis alacsonyabb volt, mint 1949-ben, mondta. Kit lelkesítene az olyan szocializmus, amelyben nem lehet húst, tejet vagy zsírt kapni? Állást kell foglalni, hogy a szocializmusépítés egyetlen helyes útja, amit júniusban választottak. RM, túltéve Nagy Imrén kijelentette, hogy június óta „tizenöt hónapot veszítettünk”. Sajnálta, hogy ezelőtt sem a PB-ben, sem a KV-ban nem folytak ilyen viták. Szinte lelkesedett a reformokért. De ezekben a napokban azért a szocializmus sztálini gazdasági alaptörvényét magyarázta „a kétség marta elvtársaknak”, és azt, hogy a munkásság és parasztság között is folyik bizonyos osztályharc: a munkásasszony a piacon veszteszik a paraszttal a tyúk árán. RM zavarban volt, Nagy Imre pedig politikai támogatók nélkül győzött.

Rákosit az új politika előretörése mellett az is nyomasztotta, hogy a rehabilitáció útelágazáshoz érkezett. Némi időt nyert azzal, hogy a KV-ülést ismertető pártaktíván Kovács István kijelentette: „A Központi Vezetőség az ártatlanul börtönt szenvedett becsületes elvtársakat teljesen rehabilitálta.” És Rajkkal, Pálffyval, Szakasitscsal mi van? – kérdezhetne volna a bátor *Szabad Nép*-olvasó. Az történt, hogy a közeli hozzátartozóikkal közölték: férjük, fiuk ártatlan volt, de a közvélemény szemében továbbra is árulók maradtak. Amikor tudatták Sólyom Lászlónéval, hogy férjét, gyermekeinek apját kivégezték, aláíraták vele, hogy erről hallgat, mint a sír.

Rákosit már egy Moszkva melletti szanatóriumban „nyomta a gond”, amikor KV-határozat megerősítése érdekében Nagy Imre ügyesen azt követelte, hogy hozzák nyilvánosságra RM és az idézett közgazdász felszólalását. Csak hát az utóbbi annyira leleplező volt, hogy Farkas javasolta, inkább Nagy Imre írjon cikket az ülésről. „A Központi Vezetőség ülése után” című – hamarosan vádiratává váló – összefoglaló még októberben megjelent a pártlapban. A miniszterelnök ebben megismételte: a régi gazdaságpolitika „számításon kívül hagyta az embert, a társadalmat, a szocializmus fogalmát pedig leszűkítette a vas- és acéltermelés maximális növelésére, a túliparosításra”. Bebizonyosodott, írta, hogy a kollektív vezetés „le

tudja gyűrni az egyszemélyes vezetésből származó hibákat” – vagyis Rákosit. „A parasztság ellen, a mezőgazdasági termelés ellen javasolt intézkedések mögött végső soron munkásellenes politika húzódik meg.” Szó sincs az életszínvonal túlzott emeléséről. Megfogadta: „kihozzuk a börtönökből ártatlanul elítélt elvtársainkat”. Tehát kihozzuk, nem pedig kihoztuk! Nem fognak megismétlődni „a múltban elkövetett bűnök”. Nem hibák: bűnök!

A cikk jeladás lett. Az író Déry Tibor nyílt levélben üdvözölte: „Igazmondásra van szükség, mindenre való tekintet nélkül.” A *Szabad Nép* pártszervezetének háromnapos taggyűlésén keményen bírálták a sztálinista vezetést. Volt, aki egyenesen „tisztító vihart” követelt, hogy véget vessenek a kiskirálykodásnak, az embertelenségnek. Ez a három nap „hadat üzen a hazugságnak, a képmutatásnak, a szürkeségnek, a gyávaságnak”. A taggyűlésnek nem csak a hossza volt példátlan. Sokszorosított jegyzőkönyvének is köszönhető, hogy más lapoknál, a Rádióban, az Írószövetségben és még vidéken is sorra tartották az önvizsgálgató, önmarcangoló, kritikus taggyűléseket.

A reformok tetőzéseként 1954 októberében újjáalakult a népfront. Feltámasztása tavasszal vetődött fel. A népfronttal Nagy Imre a peremre szorított csoportokat kívánta bevonni a párbeszédbe, társai viszont attól tartottak, hogy ellenzéki párttá nőheti ki magát. Emiatt Moszkvában meg is fűrták, hogy a Népfrontnak egyéni tagsága lehessen. RM a több jelölt állítását is lehetővé tevő „népfrontos” tanácsválasztási törvénytől is fázott. Gerőt az izgatta, hogy a szavazókat csak úgy beengedik a borítékkal a lefüggönyözött szavazófülkébe. „A borítékot elhagyjuk” – jelentette ki RM, bár ez ellenkezett a titkos szavazásra vonatkozó törvénnyel.

„Tömörüljünk széles, megbonthatatlan egységbe, a Hazafias Népfront zászlaja alatt” – köszöntötte az újjáalakítást a *Szabad Nép*. Elfeledkeztek a pártról a jelmondatok is: „A kormány politikája – a nép politikája! Éljen népköztársaságunk kormánya! Éljen a dolgozó nép és a kormány egysége!” Nagy Imre nemzeti érzésre hivatkozó beszéde, a pártzsargontól teljesen elütő stílusa ellenérzést keltett az apparátusban. Ő nem azt ígérte, hogy a kaszakögyártást 232 százalékra emelik, hanem arról beszélt, hogy „népünk jókedvben és bőségben éljen, s holnap eltűnjön a gond, amely ma még barázdát szánt népünk homlokára”, meg üdvözölte a „kilenc és fél millió magyar szívének együttdobbanását”. „Megadja-e a tisztelt kongresszus nekem ehhez a politikához a bizalmat?” – tette fel a kérdést, és a terem egy emberként zúgta: „Megadjuk!” Nagy Imre: „Győzött a júniusi politika, és csúfos vereséget szenvedtek azok a számítások, amelyek kudarcára spekuláltak.”

Farkas végképp megijedt. A Titkárság is sokallta, hogy ennyit beszélnek a hibákról, de nem tudták, mit tegyenek. Hiányzott Rákosi! Kádár annyira bízott gyors hazatérésében, hogy november közepén hosszú – és a tanácstalan pártvezetés hangulatát pontosan kifejező – feljegyzésben tudatta vele, mennyit ront a helyzeten a felhívás a júniusi határozattal szemben állók elleni harcra. Kádár megpendítette, hogy áldozzák fel Farkas Mihályt, aki „pártunk főtitkárát... nem egy provokatív államvédelmi ügybe beugratta”. Ezzel egyértelművé tette, hogy ő Rákosival képzelel el a jövőt, ha lecsukatta is, számíthat és számíton is rá!

Noha Rákosit a szanatóriumban eltiltották még az újságot olvasástól is, késve csak megkapta Nagy Imre cikkét, és ettől odalett a nyugalma. „Újra erősödött a szédülésem, nem tudtam aludni, a vérnyomásom emelkedett.” Mégis arra gondolt, hogy csapot-papot otthagya visszatér Budapestre. De ekkor – mint a mesében – megjelent a szanatóriumban Szuszlov, és tárgyalásra hívta a pártközpontba. Súlyos állapota miatt az orvosa nem engedte. RM szerint a doktornak fogalma sem volt a betegségről – arról, hogy „gyógyírt” csak a szovjet pártvezetéstől kaphat.

A pártvezetésre zúduló kritika ráébresztette Farkast is a veszélyre. Kínjában egy politikai pályát is befutott író bízott meg azzal, hogy koppintson a nyakló nélkül bírálók orrára. A *túllicitalásról* című hírhedt írás megtámadta azokat, akik kritika címén destruálnak. A *Szabad Nép* vezetése 4–2 arányban a cikk megjelenése ellen szavazott, Farkas utasítására mégis közölniük kellett. Sőt, a PB raporra rendelte az egész szerkesztőbizottságot, ám a cikket leszavazó négy firkász nem volt kapható az önkritikára! Sőt egyikőjük megkérdezte, tényleg nincs joga egy alapszervezetnek kritizálnia a vezető elvtársakat? Ez már sok volt. A sértett vezérkar nekik esett: „Kit söpörjön el a tisztító vihar? Miként is értelmezik a pártirányítást? Kik a diktátorok, a kétkulacsosok a felső vezetésben?” Azt képzeli, hogy a pártvezetők hibáit a nyilvánosság elé tárják? Végül a PB úgy tért ki a megszégyenülés elől, hogy átdolgozásra visszaadta a szerkesztőség nem is vitatott előterjesztését – aztán „elfeledkezett” róla.

Feslett a kárpit. Az egyetemisták felvilágosítást kértek a magyar–jugoszláv viszonyról, a Rajk-perről. Megkérdezték, miért nem lehet a könyvtárakban kikölcsönözni az 1945–50 között megjelent *Szabad Nép*-et. A szovjet katonák és az ávosok miért utazhatnak ingyen? Minek ilyen sok [szovjet] tanácsadó? Válasz nincs, csak dühöngés a vadul „párt- és szovjetellenes” kérdések miatt.

Az 1945 óta eltelt kilenc év kilenc belügyminisztert fogyasztott el. November elején a kilencedik tudatta Nagy Imrével, hogy a szekere rúdját hozzá kívánja kötni. Ám ő mintha tudomást sem vett volna Piros László felajánlkozásáról. A miniszter arról tájékoztatta, hogy a tábornokperben elhitték a gyanúsítottakkal, hogy a nemzetközi munkásmozgalomnak van szüksége a vallomásukra, és ne féljenek, mert az ítéleteket úgysem hajtják végre. Jelentette, hogy az ÁVH párttitkára szerint Péter Gábor „minden akciójáról” tájékoztatta Rákosit és Farkas Mihályt, és buharinista tevékenység miatt tervezték Nagy Imre letartóztatását is. A párttitkár azt is mondta, hogy Rákosi a Szovjetunióban *Mein Krach* című könyvén dolgozik. A belügyminiszter csak annak tudatában vállalhatta ezek tolmácsolását, hogy november elején meg volt róla győződve: a miniszterelnöké a hatalom, a jövő.

Ha a kormányfő nem is harcos alkat, hatalma csúcsán csak nekilátott legalább a romhalmaz egyik részének eltakarításához. Nyilvánvaló volt, hogy a felszabadulás tizedik évfordulójára közkegyelmet hirdetnek. Nagy Imre nem akarta, hogy az amnesztiából most is kimaradjanak a politikai foglyok. Foglalkozott a törvényesség minél gyorsabb helyreállításával, az államvédelem megtisztításával. A keze alá dolgozó legfőbb ügyész javasolta, vizsgálják felül az operatív nyilvántartást, mert abban vagy másfél millióan szerepelnek – alaptalanul. (Hihetetlen ez a szám egy tízmilliós országban. Pedig nem az adatban, hanem az „operatív nyilvántartás” félreértésében van a hiba. Korabeli aktákból kiderül, hogy egy-egy ügy jelentéseiből, kihallgatási, tárgyalási jegyzőkönyveiből – írni tudó kislányokkal – kigyűjtették, kartonokra vezették az összes nevet. Így szerepelt a nyilvántartásban Kádár János – vádlott –, de Gerő Ernő is – mint akivel valaki Párizsban találkozott –, sőt XII. Pius pápa is.)

Moszkvában mégiscsak megtalálták Rákosi gyógyszerét. November végén a szovjet vezetés eldöntötte: Nagy Imrével szemben Rákosit támogatja, az ő álláspontja a helyes. „Nehéz leírni, hogy mit éreztem” – emlékezett rá. „Bátran” vázolhatta Hruscsovéknak a helyzetet, ha elhitték, hogy „amit Nagy Imre és társai Magyarországon művelnek, párt- és népellenes”. A cselszövés sikerült. De ha tízszer jobb intrikus, akkor sem igen jut semmire a kelet–nyugati kapcsolatok romlása nélkül. 1954 októberében a nyugati hatalmak elismerték a Német Szövetségi Köztársaság szuverenitását, és bejelentették, hogy az NSZK belép a NATO-ba. Emiatt a SZU is zárta a sorokat.

RM a jó hírt először Gerőnek telefonálta meg. Majd kényszer-helyettesével, Farkassal tudatta: gondolkozzék el a történetken, mert másnap otthon lesz! Alig futott be a vonata a Nyugatiba,

máris közölte néhány vezetőtársával a moszkvai „ítéletet”. A vádbeszédet a PB 1954. december 1-jei ülésére halasztotta, ahol az összecsapás már vére ment. A legsúlyosabb bűnnel kezdte: „A párt vezetésében nincs egység.” A közvélemény-alakító centrumokban – a *Szabad Nép*, a Rádió, az írók, a pártfőiskola, az egyetemek – pártellenes nézetek kaptak lábra. Néhány éve még a szocialista tábor büszkesége volt a magyar népi demokrácia, most pedig komoly gondokat okoz a tábornak. Nagy Imre októberi cikke egységbontó. Amit a rehabilitációról írt, az a párt és annak első titkára ellen is „növelte a hangulatot”, pedig a pereknek „szovjet vonatkozásai is vannak”! A sajtót át kell állítani a jobboldali veszély elleni harcra. Akkor is ezt kell tenni, ha azt mondják: „na, megjött Rákosi elvtárs, és rögtön fordít egyet a kormányrúdon”. Moszkvában már a szemükre vetették, hogy „túlságosan finomkodó delikátok”. A harcban Nagy Imrének kell elől járnia, mert akkor érthetőbb lesz a párt egysége.

Nagy Imre megszívlelendőnek tartotta a moszkvai véleményeket, akkor is, ha részletkérdésekben tévedtek. Szerinte a párt befolyása nagyobb, mint az utóbbi években bármikor, és nem csúszott el jobbra, hanem lemaradt. Az új szakasz politikája helyes, ha éles fordulattal általános ellentámadást kezdenek a jobboldali veszély ellen, visszatérnek a régi hibák. Baklövés lenne a túlzó vagy pártszerűtlen bírálatokra a kritika elfojtásával válaszolni, főképp az ÁVH beavatkozásával! Elismerte, helyes lett volna a *Szabad Nép*-cikkben ismertetnie a KV-ülésen elhangzott többi véleményt is, viszont az írás igen jó hatást váltott ki a párttagság körében. Senki sem az ő cikkéből értesült a rehabilitálásról: „egyet lehetett volna tenni, hogy nem engedjük ki az elvtársakat”.

Farkas Mihály szerint „előretört a jobboldali veszély” és „kispolgári anarchista és szubjektív idealista nézetekben” jelentkezett. Csak épp azt nem mondta, hogy éljen Rákosi és vesszen Nagy! Háborgott, hogy a *Szabad Nép*-taggyűlés kifejezésre juttatta: száműzni kell a lapból az őszintétlenséget. „Megmondtam és megmondom újra, hogy a párt igazságától független igazság, hazugság!” Nagy Imre alapvető hibája, hogy nem harcol a jobboldali veszély ellen. Ő a népszerű, Rákosi a népszerűtlen kérdéseket veti fel. Ez a munkamegosztás nem jó. Végül támogatta, hogy bizonyos kérdéseket Nagy Imre közöljön a gazdasági szakemberekkel. „Csak ami passzol!” – szólt közbe Nagy. Farkas: „A vasnak és acélnek vissza kell adni a tekintélyét!” Nagy Imre: „De nem a »vas és acél országának«!” FM: „Nem akarjuk, hogy hazánk a »vas és acél országa« legyen.” Nagy Imre: „Hiába is akarnánk!”

Csupán egyetlen PB-tag állt Nagy Imre mellé. A többség úgy gondolta, módot kell találni rá, hogy Rákosi ismét „a régi hangon” jelentkezzen. Ám ő, ilyen komoly betegen egyelőre nem akart a nyilvánosság elé lépni. A kulisszák mögött annál kíméletlenebbül csatázott. Nem véletlen, mondta, hogy „most az ellenség Magyarországra összpontosítja a fő tüzet”. A bizonyíték erre, hogy a KV-anyagokról pár nap múlva már a külföldi rádiókban is beszélnek.

RM szerint, amit Nagy Imre mond, hogy az egyéni parasztgazdaság belenőhet a szocializmusba, antimarxista nézet. A miniszterelnök közbeszólt, hogy cikkének nem ez a lényege! RM egy zavaros mondatba gabalyodott, majd gyorsan témát váltva elárulta, Nagy Imre azt tervezte, hogy „otthagyja a Minisztertanács elnökségét és elmegy a Népfront elnökének”. Nagy Imre tiltakozott. De bő hónap múlva beismerte, annyira reménytelen volt a helyzete, hogy a legszívesebben otthagyt volna a bársonyszéket. Ha kormányfői pályafutása csúcán fölmerült benne a visszavonulás gondolata, mit lehetett tőle várni csata közben? Szándéka segít megérteni a hatalmi vágytól mentes történelmi alakot, a Nagy Imre-jelenséget, és némileg átértékelteni velünk RM „zseniális” manővereit.

RM visszafordította a sztálinizmus felé a szekérrudat. Nagy Imrére rótták, hogy eligazítsa íróbarátait – de Rákosival együtt! –, és neki kellett győnnia a gazdasági szakemberek előtt is. A beszédét előzőleg be kell mutatnia! RM gyámság alá vonta. „Minden törvényjavaslatot,

minden Minisztertanács elé kerülő előterjesztést” három nappal előbb meg kell kapni a pártnak. A diktátor visszaállt a hatalomba.

A pártvezetés elfogadta, hogy a vita eldöntésére felkérik Moszkvát. (Hruscsovék előre vállalták, ha szükség lesz rá, „megkonzultálják” Nagy Imrét a Kremlben.) A miniszterelnök javasolta, inkább a Központi Vezetőséggel vitassák meg, hogy a jobboldali vagy a baloldali elhajlás jelenti-e a fő veszélyt. Rákosit elkapta a szent borzadály: „35 éve vagyok a Kommunista Internacionálé égisze alatt, de először hallok ilyen nézetet.” Nagy tiltakozott, hogy mindent „kiéleznék” őrá, és egyetlen cikkére. Végül kibukott belőle: „Ha egyedül maradok, egyedül maradok, de ez nem jelenti azt, hogy nincs igazam” – majd színvonalasan érvelt a parasztság támogatása, a termelőszövetkezetek megfontolt fejlesztése mellett. A csak csicskási szerepben kiemelkedő Farkas Mihály rászólt: alapelv, hogy a szovjet pártnak igaza van, jó lenne, ha ezt Nagy is tudomásul venné! RM pedig Sztálint és társait citálta, hogy a parasztgazdaságokban lehetetlen a bővített újratermelés. Nagy Imre válasza: „Ahogy én akartam és akarom, úgy lesz szövetkezet, ahogy te akarod, úgy nem lesz.” A magabiztos RM javasolta, hogy az előterjesztést megfogalmazó bizottságból hagyják ki őt és Nagy Imrét, aki a következő PB-ülésre – betegsége miatt – el sem ment. Távollétében megállapították: a párt politikája 1953 előtt is „alapvetően helyes volt”...

Ettől fogva RM ismét csacsog. A ifjúsági szövetségben már múlt időben beszélt a rehabilitáció jelentéktelenségéről: „Érint szám szerint kétszáz embert. Az történt, hogy az Államvédelmi Hatóság csirkefogó vezetőinek, akik ellenségek voltak, sikerült megtéveszteni bennünket. Erre rájöttünk. Kivizsgáltuk, elengedtük büntetéseiket, rehabilitáltuk, jóvátettük a hibákat.” De kitért olyan politikai kérdésekre is, hogy nem kell minden faluba kocsmá: az ivás „annak a világnak a tartozéka, ahol a dolgozóknak egyéb búfelejtésük nem volt”. Szerinte az ellenség már nem azt követeli, hogy üssék a kommunistákat, hanem azt, hogy az emberek „követeljék az Alkotmányban lefektetett jogaikat”. Felháborító! Kiírtott minden utalást a júniusi határozatra, és mindenhol ellenséget szimatolt. Amikor kiderült, hogy a bírák többsége még mindig „horthysta”, kijelentette: ha fordulat volna, ez a bíróság és az ügyészség akasztaná föl őket. Máskor azt fejtegette, felesleges búzát importálni, inkább a parasztok kamrájából kellene előcsalogatni jó közszükségleti cikkekkel, például motorbiciklivel! A jelek szerint éppannyit tud a lesöpört padlásokról, mint a motorbicikliző parasztokról.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának tizedik évfordulóját Debrecenben ünnepelték. RM még véleményeztette a beszédét Nagy Imrével. A miniszterelnök kihúzta, hogy „nekünk most az eddiginél keményebben kell fogni a kormányrudat”, és azt is, hogy „az imperialisták most fokozottabb aktivitást követelnek magyarországi bérenceiktől”. Ám a hadsereg és az ÁVH megerősítésének bejelentéséhez nem fűzött megjegyzést. Az ünnepség utáni fogadáson RM és a miniszterelnök hívei külön csoportosultak. Az utóbbiak keserű koccintgatása megisméltódott pár nap múlva a szilveszteri parlamenti fogadáson. Hiába adták ki a jelszót: „1955 a mienk!”, és hiába zendítettek rá: „Nem, nem, nem, nem, nem, nem, nem megyünk mi innen el...” – az emberségesebb politikát megtestesítő miniszterelnök percei meg voltak számlálva.

Az 1955. január eleji, negyedik moszkvai konzultáción a házigazdák megmutatták, milyen fogadtatás jár annak, akinek saját gondolatai, önálló elképzelései vannak, akinek eszébe ötlik, hogy helyes volt-e az áttérés Magyarországon a „szovjet rendszerre”. A négyórás tanácskozáson a magyarok elemezték a politikai és gazdasági helyzetet, a vezetői ellentétek okait. Nagy Imre bejelentette, nem tud együtt dolgozni Rákosival. Az, hogy a kommunista miniszterelnök feladta a harcot, felbőszítette a házigazdákat, hiszen akkor se lefokozni, se kirúgni nem lehet! Nekiugrottak. „Jobb vezetés nincs Magyarországon, mint a Rákosi

elvtársé.” Hogyan lehet az egész világon ismert első titkárral szemben azt mondani, hogy vagy én megyek, vagy ő? Nagy Imre okos, ügyes, „de elvileg nem elég szilárd”. „Neki azt kell csinálnia, amit a többség határoz!” Előtte két út áll: „vagy a párttal, vagy ellene”. „Agresszív fellépése igen veszélyes.” Hruscsov leszögezte: valósak Nagy Imre szavai Rákosi hibáiról, most azonban az ő hibái vannak terítéken. „Magának vannak érdemei, de Zinovjevnek, Rikovnak is voltak érdemei... mégis keményen felléptünk ellenük.” (A „fellépés” kivégzés volt!) Egy éve még kifogásolták, hogy Magyarország fejleszti az acéltermelést, pedig se vasérce, se koksza, most Hruscsov rosszalta, hogy abbahagyták a Sztálin Vasmű építését. „Hiába lesz elég szalonna, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.” Megváltozott a véleményük a szövetkezeti kilépésekről, és Nagy Imre alkalmasságáról is. Hruscsov szerint Rákosi tekintélyét védeni kell, mert „az a párt számára töke”, de Nagy Imre tekintélyét is meg kell őrizni!

A magyar és a szovjet pártvezetésnek csak az első és negyedik találkozásán foglalták írásba a „tanácsokat”. 1955 januárjában elvetették a régi és az új korszak politikájának szembeállítását. Márpedig ha nincs különbség, nincs új politika sem. A dokumentumot Nagy Imre is aláírta, pedig abban a szokásos kommunista gerincroppantás is benne volt: mint ellenzőnek, neki kellett fellépnie a régi-új politika szószólójaként a KV-ülésen és a *Szabad Nép*-ben.

A találkozót követő PB-ülésen Nagy Imre a könnyeivel küszködve mondta, hogy 37 éve van a mozgalomban, de még nem beszéltek így vele. Ő a Moszkvában elhangzottak jelentős részével nem ért egyet. Bár RM az első pillanattól kezdve szeretett volna megszabadulni tőle, mégis azt mondta, most nem lehet visszavonulni: távozása azt jelentené, hogy két politikai centrum van a pártban. Köztudottan az volt, de titkolni kellett. RM végül odajutott: megtiszteltetés, hogy a szovjet elvtársak úgy beszéltek velük, „mint saját párttagjaikkal”. FM hozzáokoskodta: „A bolsevikok nem szoktak kesztyűs kézzel kritizálni.” A további nyaggatásra Nagy kifakadt, ha nem alkalmas miniszterelnöknek, rossz marxista, és közgazdásznak is alkalmatlan, miért maradjon a kormány élén? Mert ha a cikke után visszavonulna, rájönne, hogy „ezeket meg akarta csinálni, de nem engedik”. Miniszterelnöknek addig kell maradnia (farizeuskodnia), „amíg a párt jónak látja”! Készítse a KV-beszámolót, minden mást félretéve. Emiatt nem vezethetett minisztertanács-ülést sem, pedig negyedévig még ő a testület elnöke.

RM nyeregben volt és öntudatoskodott. A budapesti belváros főutcájában újra feltűnő üzletek (kisiparos) tulajdonosait rohadt kapitalista bandának nevezte. Már nemcsak vezérnek, hanem kereskedőnek is rossz: amikor szóba került a lottójáték feléléstése, úgy vélte, többet hozna a konyhára a keménykedés, az adóapparátus „megpiszkálása”. Lételeme a harc. Ha Nagy Imre önkritikát gyakorol, a közvélemény leértékelte volna, ezért RM szerint mint a kígyó” próbált kisiklani a sarokba szorítás elől. Amikor még februárban sem rukkolt ki a mea culpa vázlatával – sőt előző hajnali szívrohama miatt meg sem jelent a PB-ülésen –, RM javasolta, bízzák meg őt a KV-beszámoló elkészítésével. Aztán saját fegyverét fordította Nagy Imre ellen: elfogadta, hogy valóban súlyos beteg, és vesztegzárat vont köré. Szívroham után akkor kétheti pihenőt tanácsoltak, RM viszont az infarktus utáni hatheti pihenést íratott neki elő az orvossal. Elszigetelte a világtól: ha nincs megalázkodás, pisszenni se tudjon. Az orvosi jelentés hallgatása közben a pártvezetés tagjainak a szívét belengte az aggodalom. A humánus RM eszébe ötlött, a KV akár rossz néven is veheti, hogy egy beteget kritizál. De ő ezt is vállalja! Nagy Imrét kérték, adja írásba, hogy „súlyos betegsége” ellenére részt vett a határozati javaslat elkészítésében, és azzal egyetért (noha ez még nem is létezett)!

A Kreml gyorsabban végére járt saját ellentétéinek: február 8-án Malenkov miniszterelnök lemondott. Ebből sokan megsejtették, hogy Nagy Imrere is ugyanez a sors vár. Amikor meg-

kérdezték Rákositól, hogy Nagy tényleg beteg-e, ő mosolyogva azt felelte: – Csak egy kis malenkoviája van! –, és már a tizedik napon hivatalos kommunikét akarnak kiadni a betegségéről. Nagy Imre tudta, hogy egy kommunista vezető esetében ez maga a vég. Emlékeztetett rá, hogy Rákosi legutóbbi két hónapos, de Gerő, Révai betegeskedését is szigorú titokként kezelték. Tiltakozott „karanténba” helyezése ellen is, hogy a hivatalos dokumentumokat sem kapja meg! Válaszként a KV-ülést a karanténból való kiszabadulás előtti időpontra hívták össze. A vezetésnek Nagy Imre már csak „levelező tagja”. Tiltakozásai elhallgatása miatt magát Rákosit kérte meg, hogy a KV-ülésén olvastassa fel: az ülésre nem hívták meg, az előkészítésébe nem vonták be. „El akarnak hallgattatni, helyettem akarnak a nevemben beszélni.” A levél zárómondata: „Rólam, nélkülem ne határozzanak.” Noha RM kitalálta, hogy most nem Nagy Imre a fontos, csak az, hogy „az általa elkövetett elméleti hibákat és azok gyakorlati következményeit megértessük az emberekkel”, kérésére hátvédnek megkapta Szuszlovot.

Az SZKP titkára olyan „gyümölcsöző beszélgetést” folytatott Nagy Imrével, hogy az önkritikát írt. Ám semmi köszönet sem volt benne. Elfogadta ugyan a moszkvai bírálatot, mégis inkább támadott, mint védekezett. Mert ő is, de Rákosi is hibás abban, hogy nem tudnak együtt dolgozni. Bár nem akart tovább miniszterelnök lenni, javasolta, alakuljon egy bizottság Farkas Mihály törvénytelenégeinek kivizsgálására! Vitára ingerlő, elgondolkodtató írását RM természetesen nem zúdította a KV nyakába.

Az 1955. márciusi KV-ülés megbuktatta az új szakasz politikáját, és visszafordult az ó-politikához. Első alkalommal ekkor – két évvel Sztálin halála után! – vett részt szovjet vezető (Szuszlov) a magyar KV ülésén. RM szerint rosszul hajtották végre a júniusi határozatot, és tíz esztendeje először csökkent a nemzeti jövedelem, az életszínvonal. Azt is állította, hogy a baloldali elhajlást jórészt megszüntették, de a növekvő jobboldali veszélyt nem. Nagy Imre nem törekedett „a munkásosztály mozgósítására”, cikke szárnyat adott „mindenféle pártellenes nézetnek és áramlatnak”, a *Times* és egy sor kapitalista lap vezércikkben foglalkozott vele... Mivel az ellenség felé tart, a helyes útra kell téríteni. Javasolta, hogy beadványa miatt ítéljék el, noha a testület ebből egy sort sem ismert. Azért persze elítélte.

Épp csak összeült a KV-ülés, már nyilvánosságra is hozták, hogy Nagy Imre nézetei ellentétesek a párt „összpolitikájával”, a munkásosztály, a dolgozó parasztság érdekeivel, és hogy jobboldali opportunist, pártszerűtlen meg frakciós. Kizárták a Politikai Bizottságból, a Központi Vezetőségből (később a pártból is), és visszahívták minden funkcióból. Farkas Mihály is hasonló sorsra jutott. Ám a kulisszák mögött különbséget tettek közöttük. Farkasnak három hónapig járt „teljes ellátás”, Nagy Imrének egy hónapig. Farkas hadseregtábornoknak járó ellátással elszállíthatott Moszkvába, a Frunze Akadémiára, a leváltott miniszterelnökök viszont le kellett mondania akadémiai tagságáról, sőt még az 1947-ben szerzett egyetemi tanári címről is!

Aki a papagájnyelven közölt híradásokat nem értette, az ülést követő rituális pártaktíván RM szájából hallhatta, hogy az MDP ereje nem a jólétben, hanem az egységben van. És a magyar nép dúskált az egységben! Persze a „jobboldalnak” ez is kevés volt. Provokált. A tudományegyetemen megkérdezték, miben mutatkozott meg Nagy Imre jobboldali elhajlása? Miért nincs nyilvános pártvita? Lehet, hogy októberben a KV egyhangúan egyetértett Nagy Imrével, most meg egyhangúan elítéli? Nagy Imre pátriájában elmondták Rákosinak, hogy a bíróságon a vádlottak Nagy Imre cikkeivel próbálnak védekezni. Miután nyilvánosságra hozták a KV álláspontját, hogy Nagy Imre „becsapja a pártot, a népet”, a miniszterelnök lemondott. RM háborgott, hogy nem várta meg a rituális leváltást: ez „visszavágás a Központi Vezetőségnek”!

Nagy Imre miniszterelnöki mérlege egyedülálló. Szűk másfél esztendőben a gazdasági nehézségek persze nem szűntek meg. Ennyi idő egy piacgazdaság módosítására sem elég, hát még egy politikai határozatokkal irányított gazdaság átalakítására. Nagy Imre csak odáig jutott, hogy elkezdtek a gazdasági reform kidolgozását. Magyarországon minden ellenszél ellenére mégis alapvető fordulat történt. A miniszterelnök a jövőbe vesző kommunista álmokat jelen időbe tette. RM és az egész homo kominternikuszi gárda azt vallotta: nem ehetjük meg az aranytojáást tojó tyúkot. Nagy Imre pragmatikusan hozzátette: korgó gyomrú emberek között az aranytojáást tojó tyúk sincs biztonságban.

Az 1948-ban elkezdett szovjet típusú modernizálás – a fejlett országok utolérése – egyben proletarizálódás és urbanizálódás is. A munkások és az alkalmazottak létszámának növekedése minden várakozást felülmúlt. Az irreális ötéves terv csaknem félmilliószoros gyarapodással számolt, ám a végeredmény nagyjából egymillió. A mezőgazdasági népesség majdnem fele otthagyta a földet, az iparosítás főképp az új munkaerőre épült. A falusiak, a korábban nem dolgozó nők és a deklasszált elemek „felhígították” a proletariátust. Ha Nagy Imre megfontolt, „parasztpárti” agrárpolitikája érvényesülhetett volna, sok minden másként alakul. Az 1953-ban elkezdett új szakasz takarékosági rendelkezései – a létszámleépítés, a szociális juttatások megnyirbálása, a tandíj bevezetése stb. – ellenállást váltott ki. A beruházások visszafogása nem volt elég határozott, ebből nem lehetett fedezni a veszteségeket. Az új gyárak magas önköltsége miatt sem jutott elég pénz a fogyasztási cikkek gyártó ipar fejlesztésére. Az exporttermelést kellett volna előtérbe állítani, az önellátásra törekvő, importpótló cikkek gyártása helyett. Ehhez az exportszerkezet átalakítására, új partnerekre lett volna szükség – nyitásra a Nyugat felé –, ám ebbe a Szovjetunió semmiképp sem egyezett volna bele. A keleti blokk országai hasonló gondokkal küszködtek. Változatlanul gépekre, acélra, alumíniumra volt szükségük – vagy fizetési gondok miatt már arra sem –, de bort, libamájat, szárnyasokat vagy zöldséget és gyümölcsöt semmiképp sem kívántak, nem is tudtak volna vásárolni. Pedig a mezőgazdaság javuló helyzete Magyarországnak ezt a kitörési lehetőséget is kínálhatta volna.

Az országnak csak jó emléke maradt Nagy Imréről. Beiktatása után nyomban érzékelhetővé vált a terror csökkenése, és a korábbi években elmaradt jövedelememelésre is sort kerítettek. Ha Nagy Imrét sikerült is megbuktatni, ő az emberarcú szocializmus pionírja. Nélküle az egyedülvaló magyar modell, a kádári „gulyáskommunizmus” sem jöhetett volna létre. Vele szemben mindent el lehetett követni, fel is lehetett akasztani, de nem lehetett az aranytojásra várva csupán ama tyúk fölött silbakolni.

Párttaggyűlési előadó 1949-ben: – Kétszer kettő, elvtársak, az hat! – Hatalmas ováció, taps.

– Nem igaz, elvtársak – áll fel Kiss Jakab –, kétszer kettő, mint tudjuk, négy. – Letartóztatják és évekre nyoma vész. 1955-ös rehabilitálása után újra ott ül a taggyűlésen és ugyanaz a szónok:

– Kétszer kettő, kedves elvtársak, öt. – Taps, ováció. Kiss Jakab méltatlankodva feláll:

– Négy, kétszer kettő az négy! – mondja. A gyűlés után odamegy hozzá az előadó:

– Mondja, drága barátom, hát tényleg azt akarja, hogy kétszer kettő újra hat legyen?

Nagy Imre menesztésével a „közhangulat egy csapásra megjavult” (RM). Legalábbis a pártmunkások zöme örült (1949-ben 3400, 1955-ben 9500 függetlenített pártalkalmazott volt). Ebben a körben magától adódott a kérdés: vajon Nagy Imre mögött nem imperialista összeesküvés van-e? Ám az emberek többsége tudta, hogy a Nagy Imre elleni vádak hamisak. Tekintélye programja közkedveltségében és emberségében rejlett. RM csak a teljhatalmat

tudta visszaszerezni, a szimpátiát nem. Végzetes vakság, hogy nem kívánta – merte? – tudomásul venni, milyen változások történtek 1953 júniusa után a lelkekben is, hogy kiszabadult a szellem a palackból. A leváltás után hat hétbe telik az új miniszterelnök kinevezése. Az utód a politikusnak jellegtelen ifjú Hegedüs András (aki a Kádár-korszakban szociológusként a pártellenzék Nyugaton is elismert alakja lett).

1955 áprilisában még se költségvetés, sem éves terv, olyan volt az ország, mint egy tengeren hánykolódó hajó. Még a láthatár is imbolygott. Az írók morgolódtak, a szövetkezetek nem tudták, szétfussanak vagy össze, a rehabilitáció is szerbe-félbe – RM bármilyen gyorsan kapkodott is, szüntelen késésben volt, és a hullámozó fedélzeten bizony ingadozott ő is. 1955 májusában létrehozták a Varsói Szerződést, ám másnap megkötötték az osztrák államszerződést, Ausztria felszabadult – a sztálini hidegháborúhoz mégsem lehetett visszatérni. A 1,1 millió nyilvántartott „antidemokratikus elem” kétharmadát törölték. De félmilliónyi „ellenség” maradt. (Köztük hatszázötven elvtárs, akik annó beismerő vallomást tettek a horthysta rendőrségen, bíróságon.) Fejlesztették az idegenforgalmat, és korlátozták a nyugatiak beutazását. Apránként visszavonták az ideiglenes budapesti letelepedési engedélyeket, újra bevezették a munkahelyükről kilépők ellen 1953-ban eltörölt büntetéseket. (RM szerint a Szovjetunióban húsz perc késésért hat hónapi börtön járt.) A szigorítások fokozatosak, hátha könnyebben visszaszoknak rá az emberek. Az életszínvonalat is apránként kívánták csökkenteni – emelték a normákat, a nyugdíjjarulékot, az „önkéntes” békekölcsön összegét, kiterjesztették a gyermektelenségi adót.

Májusban Nagy Imre úgy tett, mintha megtört volna. Bejelentette, egyetért a legutóbbi határozatokkal – eltiprásával –, kész az együttműködésre! A válasz: előbb ismerje el és sorolja fel a hibáit! A részletes önbírálatához – és bírálathoz! – pártiratokat kért. Csupán ez hiányzott: akadémikus elemzés meg a bírálat! RM azt üzeni neki: gyakoroljon önkritikát a határozat alapján.

Nagy Imre hiába küzdött az ésszerű agrárpolitikáért. Rákosit csak a forma érdekelte. Ha százan aláírtak, és egy sorban kapáltak, neki az már nagyüzem volt. De ahhoz traktorok kellettek volna, meg műtrágya, és nagy szükség lett volna a tszcs „áldásaiból” kirekesztett parasztpolgárok (kulákok) szakértelmére is. A kegyetlen agrárpolitika visszajára fordította az ezeréves földínséget. Az emberek menekültek a földtől. Aki nem tudta „szétíratni” 30-40 holdját a családban, pénzt adott a jegyzőnek, csak vegye át az állam (ingyen!) a birtokot. Ha átvette, nem művelte, mert nem volt kivel és mivel. Miközben kevés volt az élelmiszer parlagon álltak a földek. (A megkésett ipari forradalom révén 1956-ig megszűnt a mezőgazdaság túlsúlya, agrárországból – korabeli szóhasználat – ipari-agrárországgá vált Magyarország, ahol a nemzeti termék 57 százalékát már az iparban termelték. A leglényegesebb változás az avított falusi társadalom kiáltó ellentéteinek eltüntetése, a fejlett Európától idegen társadalmi zárvány: az arisztokrácia és a földtelen parasztok világának megszűntetése. Noha barbár a kollektivizálás, végül is gyorsabban modernizálódtak a magyar falvak, mint a polgárosodásban Magyarország előtt járó nyugati országokban. Igaz, mire idáig érték, Rákosit már régen leváltották, és a magyar szövetkezet egyre kevésbé emlékeztetett a szovjet kolhozokra. A térség évszázadnyi késéssel másolta le a Nyugaton véghezvitt modernizációs folyamatot, és a periferikus régiók országai közül Magyarországon a mezőgazdaság fejlődése páratlan eredményeket ért el a hetvenes évekig.) Rákosi idején a Janus-arcú sikerek a legkevésbé sem vigasztalták a parasztokat, amikor olvasták, hogy a gabonafelvásárlástól kezdve az adózásig visszaszívtak szinte minden mezőgazdasági kedvezményt. A Sztálin halála utáni olvadást – főképp Magyarországon – erős fagyhullám követte.

A jereváni rádió szerint a szocializmus fejlődésének két szakasza van: az első szakasz a fejlődés nehézségei, a második szakasz a nehézségek fejlődése.

RM már 1954 nyarán megérezte, hogy egyre foghíjasabbak a mögötte álló sorok, és újra felvette a kapcsolatot több vezető értelmiségivel.

– Imponált, hogy egy politikai vezér meghívja egy irodalmi lap főszerkesztőjét – idézte fel Király István. – Beszélgetésünk során kijelentette, hogy behódolok a tehetségnek, de egy forradalmár csak a párt érdekének hódoljon be! Akkor nem láttam át, hogy ez bűnökkel elfedő mondat. A lelkiismeretét ilyen frázissal nyugtatta. De a szerkesztési kritika után már-már elbűvölő beszélgetés kezdődött a századelőről és Adyról. Mivel többször volt alkalmam vele erről szót váltani, tudom, nem feledte fiatalkorának mámorát. Ebben az időszakban emberileg, morálisan tisztának, igaznak érezte magát. Hozzám való viszonyában szerepet játszott, hogy ezt a kort belülről ismertem. Élvezte, ha beszélhetett. Ekkor négy órát töltöttem nála, és ebből tíz-tizenöt percre jutottam szóhoz. Az ő nemzedéküknek Ady volt a Keresztelő Jánosa. Jól ismerte a verseit, és az életrajzi tényeit is. Meglepett az állítása, hogy egyszer a népi író Veres Péterrel versengtek, ki tud több népdalt, és ő nyert.

De hiába udvarolt az értelmiségnek, a hittérítő idők elmúltak, főképp az írók nem voltak hajlandók hallgatni. Kifogásolták az adminisztratív módszereket, hogy letiltanak szindarabokat, nem engednek megjelentetni kiváló könyveket (például Hemingway *Az öreg halász és a tenger*-ét vagy Thomas Mann műveit). Telefonjuk lehallgatását olyan cudarul kifogásolták, „mintha az Intelligence Service ellenőrzése alatt élnének és dolgoznának” (nem pedig az áldott jó ÁVH ellenőrzése alatt)! 1955-ben RM és Gerő hét órát tárgyalt válogatott párttag írókkal – igen rossz modorban. RM: tekintet nélkül a tehetségre, „mindenkire kötelező” a pártfegyelem! „Munkásságunk és parasztságunk nincs megelégedve a mai irodalmunkkal”, márpedig „a jó író mindig hallgat a népre”. Súlyos hibának nevezte, hogy a pártvezetés engedte magát „provokálni a *Tragédia* bemutatásával”. (A Nemzetiben kitört a taps, amikor az Úr azt mondja Lucifernek: „Csak hódolat illet meg, nem bírálat.” A *III. Richárd* oly időszerű volt, hogy a legkisebb áthallásnál is majdnem szétvetette a Nemzetit a taps. Amikor az írnok kijött az előre elkészített ítélettel, alig tudták az előadást folytatni – *P. Á.*) A „fejtágítás” végén RM a szobájába hívta Aczél Tamást, és értetlenül kérdezte tőle: „Mondja, mit akar? Mit akar? Hiszen maga megkapott mindent tőlünk. Kossuth-díjat... Sztálin-díjat... Van autója, szép lakása... Mit akar még?” Azt gondolta volna, hogy az értelmiséget megvenni kell, és nem megnyerni?

Magához hívatta Németh Lászlót, a betiltott *Galilei* dráma íróját is, aki már tudta, hogy nemigen fog szóhoz jutni. „Ez így is volt, ha az ember közbeszólt, egy pillanatra megállt, de szemében mintha nem az én szavam lenne, hanem a maga lemeze forgott tovább.” RM szerette volna elérni nála, hogy ne „Galilei-félékről” írjon. Amikor nem érte el a célját, mellékesen odavetette, miért kell neki évi százhuszezer forintot keresnie? (Ám az írók RM által bekért jövedelem-kimutatásában Németh ennek a felével, ötvennyolcezer forinttal szerepel!) Az orvosi diplomás író ámulatba ejtette, hogy RM azt is tudta, a hipertónia az agykéreg anyagcserezavara. (Az nem jutott eszébe, hogy Rákosinak is magas vérnyomása van.) Ámulata ellenére leírta, ha okos emberek bölcsnek tartják is Rákosit, ha uralma alatt annyi minden épült is, a vezér „igen egyszerű... primitív ember”. Noha bajtársait is kivégeztette, „egy boldog költemény él benne arról, amit ő az országban végbevitt”. És az írói előérzet: „Ha egy államférfi velem akar beszélni, akkor az közel van a bukáshoz.”

RM gondolkodását átvérezte a politika. Bár *A csodálatos mandarin* Magyarországon be volt tiltva a „pornográf hatás” miatt, amikor kiderült, hogy Nyugaton megemlékeznek Bartók Béla halálának tizedik évfordulójáról, nem engedték őt „a reakció szolgálatába állítani”. Múzeumot

és posztumusz békedíjat szántak neki („Mégis mennyi ez az összeg?” – kérdezte RM). A Bartók-művek kiadási jogának megvételére szentelt 5500 dollárt sokallta: „meg lehetne vásárolni könyvkereskedésben”, a követség vegye meg! A népművelési miniszter felvilágosította, hogy kiadási jogról van szó. Akkor azon kezdett lamentálni, hogy Bartók naivan „kiment Amerikába, és ott éhen halt”. Szóba került, azért rendeznek Bartók–Liszt zongoraversenyt, mert idegenforgalmilag kecsegtetőbb. RM felcsattant: akit Magyarországra elengednek, „az, jobb, ha nem jön”! Végül az évfordulón a PB engedélyével egyszer-kétszer előadhatták *A mandarin*-t, de a történetet a bordélyházból egy ázsiai toronyba kellett áthelyezni.

Érezhető volt, csak egy szikra kell a robbanáshoz. És 1955 őszén a népszerűtlen népművelési minisztert kigúnyoló bökvers miatt elkobozták az *Irodalmi Újság*-ot, a szerkesztőt pedig leváltották. Az önkényeskedés miatt az Írószövetség pártcsoportjának titkára és hét tagja lemondott a szövetség elnökségi tagságáról: megjelent a pártban a testületi ellenállás! A pártvezetés már csak a kezesebbnek vélt írói középhad agymosását vállalta. RM kijelentette: „Nekünk a pártért tűzbe-vízbe mennünk kell.” Fenyegetőzött: „El fogjuk látni pártszerűen az illetők nótáját”! (Itt az indulat két szólást csúsztatott vele egybe, az egyik: „ellátjuk valaki baját”, a másik: „elhúzzuk a nótáját” – P. Á.). Szerinte az írókat az a Nagy Imre izgatta fel, aki „megpróbálta tönkretevő irányba vinni a fejlődést”.

Egymás között egy pártvezető azért megpendítette, hiba volt az elkobzás, ám nyilvánosan sosem ismerték el. A szatócs Rákosi kifogásolta, hogy az íróknak kiszórt Kossuth- és József Attila-díjakon egy krajcárt sem spórolnak! A lázadás letörésére az Írószövetség vezetőjét leváltották, az elnökségi tagságról lemondott íróknak pártbüntetést adtak... Ekkor talált egymásra az írói ellenzék és a Nagy Imre körében gyülekező reformpárti újságírók csapata. Az 1956-os forradalom után kivégzett, illetve lecsukott két volt Szabad népes újságíró – Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós – ötlete volt, hogy tiltakozni kellene a „márciusi politika” ellen. A tiltakozó szöveghez az írók is segítettek aláírásokat gyűjteni. A Nemzeti Színház Kossuth-díjas igazgatójának, Major Tamásnak az aláírása egész sereg támogatót hozott. Az MDP Központi Vezetőségéhez 59 vezető értelmiségi – 29 Kossuth-díjas! – aláírásával elküldött memorandum leszögezi, hogy örömmel fogadták a KV 1953. júniusi ülésének és a III. kongresszusnak a határozatait, melyek a párt „eszmei-politikai munkájából egyszer s mindenkorra száműzik az erőszak, a megokolatlan adminisztratív beavatkozás, a parancsolgatás antidemokratikus módszereit”. Noha a KV márciusi határozata „fenntartotta és megerősítette” ezeket, egyre gyakrabban alkalmazzák ismét az erőszakot. Kirívó példája ennek a könyvek betiltása, az *Irodalmi Újság* elkobzása, *Az ember tragédia*-ügy, *A csodálatos mandarin* körüli méltatlan huzavona, neves újságírók eltávolítása a sajtó területéről. Kérték, a KV vizsgálja felül az adminisztratív intézkedéseket, és biztosítsa a nyugodt alkotómunka lehetőségét.

A memorandummal (nyílt) színre lépett a pártellenzék.

A pártvezetés nehezen ocsúdott, ha ocsúdásnak lehet nevezni, hogy a kiváltó okok, a szöveg elemzése helyett a felbujtókat kutatták. Majd arra a következtetésre jutottak, hogy a sérelmek összegyűjtése párttaghoz méltatlan. Értetlenkedtek, hogy az aláírók között szerepel kétszeres Kossuth-díjas színigazgató, több sokat kereső filmes és számos neves színész, aki most kapott fizetésemelést... Minden aláírás mögött megtévesztést vagy valami hátsó szándékot, sérelmet gyanítottak. „A fő szervezőket ki kell deríteni, és megfelelő pártbüntetésben kell részesíteni.” Növelte a botrányt, hogy az Írószövetség háromnapos párttaggyűlésén egy költő felolvasta a szöveget és az aláírók névsorát. Kitört a tapsvihár. Déry Tibor író szerint csörgősípkát nyomtak az író fejébe, hogy úgy táncoljon, ahogy a műveletlen és hozzá nem értő párthivatalnokok füttyölnek. A jelen levő funkcionáriusok a főkolomposok kizárását javasolták

Rákosinak. Meg is fogalmaztak egy naiv javaslatot a memorandum elítélésére, amit a taggyűlés 200–6 arányban elvetett, noha az írók kétharmada párttag volt!

Gerő szerint le kell leplezni és eszmeileg szét kell verni a jobboldali platformot. Fogalmazták meg, „mit vár a párt, a munkásosztály, a nép az íróktól. Mire kötelezi őket a haza becsülete.” Felsorolta, kiknek kell pártfegyelmet adni, kiket kell kizárni a pártból. A papoláson túl a fő cél mégiscsak meg nem történné tenni a megtörténtet: visszavonni az aláírásokat! A rendesebbjének a PB tagjai magyarázzák meg, milyen gyalázatos dolgot műveltek... Megint csak egymás között elhangzott, hogy a memorandum tiltakozás „a párt önkényeskedései ellen”. Am a szervezőket csak nem találták. (Nem tudni, hogy az ÁVH ügynökei hol voltak.) És a kampány az aláírások visszavonására is csak látszateredményt hozott. A Nemzeti Színház művészeiből kicsikarták: „Tiltakozunk az ellen, hogy aláírásunkkal visszaélve, nyilvánosságra hozzanak olyan dolgokat, amelyeket mi csak Pártunkkal kívántunk közölni, ezért ezen az íven tovább szerepelni nem kívánunk.” Akadt aláíró, aki azt mondta, a párttag joga, hogy „kérdéssel, beadvánnyal forduljon a felsőbb pártszervekhez”. A felelet: de nincs joga különböző pártszervezeteknél szervezkedni a párt politikája ellen. A filmesek is visszavonultak, meg nem is: elítélték, hogy levelüket pártellenes hangulatkeltésre használják. Jött a „lincsaktívaként” emlegetett pártösszejövétel a Rajk-per helyszínén. Az előadó Kovács István csak az írókat pécézte ki. Átesve „a nyereg másik oldalára” (idézet tőle) kijelentette: „az íróknál is jobban ért az irodalomhoz a párt”. Bár a jelenlévők túlnyomó többsége a memorandumról ebből a lényegyet eltitkoló előadói szózuhatagból értesült, egyöntetűen megbélyegezte a jobboldali fertőt. Két igazi „bűnöst” (Haraszti Sándort és Vásárhelyi Miklóst) kizártak a pártból. Voltak leváltások és elbocsátások is.

Ki lehet-e lépni a kommunista pártból?

– Igen, de két pártonkívüli ajánlása kell hozzá.

RM 1954 őszétől kezdve tudta Hruscsovtól, hogy ki akarnak békülni a jugoszlávokkal, mégsem igyekezett hatástalanítani a szomszédos ország kapcsolatait megmérgező Rajk-ügyet. Inkább a pályája delelőjén járó Tito ellen áskálódott, mondva: az 1948-as jugoszláviai hibákból egy sereg még megvan! (Idős kori Visszaemlékezésében azzal büszkélkedik, a Rajk-perben hangzott el először a vád, hogy a jugoszláv vezetők az imperialisták ügynökei.) Nem értette, hogyan lehetett Tito ismét kulcsszereplő. Nem egyezett bele a két ország határán lévő műszaki zár felszedésébe. Júliusban Tito éles hangon szólt a kapcsolatok javítását akadályozó magyar vezetőről, és követelte, mondják ki az igazságot a Rajk-ügyben. RM (nem nyilvános) válasza: „Jugoszláviát vissza fogjuk hódítani a népi demokratikus táborba.” Igaz, hogy ez volt Hruscsovék álma, de az is maradt! RM botorul azt hitte, ha Hruscsov megegyezik Titóval, akkor Moszkva azt is elintézi, hogy Tito a keblére ölelje őt. Tévedett. Idejekorán el kellett volna mondania, amit később megfogalmazott, hogy a perben „Jugoszlávia ellen elhangzott vádak jelentékeny része koholmány”, és ezeket a vádakot, Berija utasítására, Lazar Brankov, volt budapesti jugoszláv ügyvivő ötlötte ki. Ezt a magyarázatot feltehetően a szovjet vezetők is elfogadták volna, hiszen a „pokoli ügyes” Beriját már kivégezték, és Brankovot koronatanúként mégiscsak Moszkva tálalta. Ezt az okfejtést talán Tito is lenyelte volna, hisz bármennyire lenézte is a buzgalmár Rákosit, tudta, hogy ő legfeljebb kitalálta Sztálin gondolatait. De Hruscsov elképzeléseire RM nem volt fogékony. Húzta az időt, és amikor már nem hátrálhatott tovább, kényszeredetten Beriját és Péter Gábort nevezte főbűnösnek a jugoszlávellenes hisztéria kitöréséért. Jó szándéka bizonyosságára kiengedhetne volna azt a 2-300 foglyot, akiket jugoszláv szimpátiájuk miatt ítélték el. Nem tette. Sőt ő – a kereskedő! – azt az útravalót adta a magyar delegációnak 1955 szeptemberében, hogy a jóvátételi adósságból egy petákot sem akarunk kifizetni Belgrádnak! Igaz, hogy a jugoszlávok iszonyú

összegeket – előbb 523, majd 200, aztán 150 millió dollárt követeltek –, és a „petákból” havi ötmillió dolláros, önkéntes áruszállítás lett 85 millió dollár értékben. Dicséretes az adósság lefaragása a hatodára, ám közben a szovjeteknek kellett segíteniük, nehogy megszakadjon a két ország kapcsolata!

A szovjet–jugoszláv nyilatkozat 1955. nyári aláírása után RM egyre jobban elbizonytalanodott. A rehabilitációs ügyekben is mindinkább sarokba szorult. A Rehabilitációs Bizottság (RB) 1955 elején azt a szemforgató döntést hozta, hogy Rákosi Mátyás gyűjtesse ki a perújítási iratokból a pártvezetők felelősségére vonatkozó részeket! Ennek semmi értelme sem volt. Egyrészt, mert kecskére bízták a káposztát, másrészt, mert a pártvezetők felelősségéről nem lehetett beszélni! A fölösleges körök futása közben egyre több különös ügy tűnt fel. Ekkor bocsátották szabadon a „jobbboldali” szociáldemokrata, „kommunistafaló” Kéthly Annát. A háború előtt a SZU-ba szökött és a szovjet légerekből ekkor hazaadott magyar kommunistákat nem merték szabadon engedni (az ítéletüket nem küldték velük, lehet persze, hogy nem is volt). Jellemzője a kor „igazságszolgáltatásának”, hogy a letartóztatottak harmada politikai okból került rács mögé, és többségük az „uralkodó osztályhoz” tartozott, noha az osztálybíróság enyhítő tényezőként értékelte a vádlott munkásszármazását. A rehabilitáció mégis csak az elitperekre terjedt ki.

Mindez persze jelentéktelen semmiség a főkérdéshez képest: mi történt Rajkékkal? Eredetileg úgy tervezték, hogy 1955. október közepéig újratárgyalják az „összes” törvénysértő ügyet – Rajkékat kivéve! Ez sem sikerült. Ráadásul Tito rehabilitálása miatt épp a Rajk-pert kellett volna előre venni. Erről már Magyarországon is a „legvadabb hírek” keringtek. Ezeket súlyosbította, hogy öngyilkos lett a per tanácsvezető bírója (dr. Jankó Péter), aki háromszáz nyilast ítélt halálra, köztük Szálasi Ferenc nemzetvezetőt is. Tettét természetesen Rajkék elítélésével hozták összefüggésbe.

A Központi Vezetőség 1955. novemberi ülésén RM „lényegében” Rajk Lászlót tette felelőssé a perért, a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlásáért, no meg Péter Gábort, Beriját és cinkosait. Végül: „Meg kell mondani, hogy a Rajk-perrel kapcsolatban súlyos felelősség terhel bennünket is, mert a provokátorok működésével szemben nem voltunk elég éberek.” De hát akkor Rajk ártatlan, vagy sem? Az RB ülésének jegyzőkönyvéből kihúzták a Rajk felülvizsgálati per tanút – minek annyi „tanú”? A bűnbakká tett Péter Gábort vagy a helyettesét persze nem hallgatták ki sem Kádárék, sem Rajkék perében. A Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában felmentette Rajk Lászlót a szervezkedés és a kémkedés vádjá alól, de a besúgásban csupán bizonyíték hiányában nem találta bűnösnek. A hírre Nagy Imre azt írta: „Miért gyalázzák a halott Rajk emlékét, és miért mentik és leplezgetik az igazi bűnösöket?”

Sokan emlékeztek Rákosi 1949-es büszke kijelentésére, miszerint: „sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött”. 1956-ban már azt mondta: „sok álmatlan éjszakát okozott az a kérdés, hogy ez az elvtárs áruló, kém lehet-e”. Büszke volt még mindig arra, hogy a fél világot, és még a vádlottakat is sikerült az orruknál fogva vezetnie. A politikai teljesítményre! Ha tárgyilagosan újratárgyalták volna csupán a Rajk-pert, feltárult volna a törvényteleniségek teljes mélysége. RM épp ettől rettegett. Az igaz eszméért gyilkoltatott, meg a hatalomért. Mentalitásának megértéséhez felidézzük 1945-ös moszkvai panaszát, hogy kisnyilasokkal képtelenség komoly pert rendezni. Négy év múlva megadatott a nagy per. Igaz, nem Horthy, nem az ellenség, hanem elvtársa, Rajk ellen.

– Azt már megszoktam, hogy a házmesternő elolvassa a leveleimet, de már válaszol is rájuk!

Decemberben RM elvonult a hollóházi pártüdülőbe. Hazafelé a havas úton az autójuk „ötvenhatvan méter mély szakadékba zuhant” (RM). Valójában csak az első két kerék csúszott le az útról, és egy fa megfogta a páncélozott autót. RM: „ha akkor összezúzódtam volna, a fejlődés egyben-másban eltért volna attól, ami utána történt”. Pedig foglalkoztatta, hogy netán mennie kell, megfordult a fejében, hogy a felmentését kéri. De a különös anyagból gyúrt kommunista sosem hagyja el az őrhelyét!

4. „De én élek!”

A XX. szovjet pártkongresszus (1956. február 14–25.) történelmet írt azzal, hogy fellebbentette a leplet Sztálin és a sztálinizmus bűneiről. Hruscsov nyilvános beszámolója nem ígért meglepetést. Ezután értesült RM arról, hogy a *Pravda* február 20-án megemlékezik Kun Béla hetvenedik születésnapjáról – ekképp tudják le a Magyar Tanácsköztársaság ártatlanul kivégzett vezetőjének a rehabilitálását. RM már régen tudta, hogy Kun a sztálini tisztogatás áldozata, mégis kellemetlenül érte a hír. Meg is mozdított minden követ, hogy a cikk egy nappal később jelenjék meg, mert akkor a Pravda-megemlékezés közlésével a *Szabad Nép* is lezárhatja az ügyet. Így aztán Kun hetvenedik születésnapját egy nap késéssel ülték meg. Kun sebtében elkezdett hazai rehabilitálása rengeteg zűrzavarral járt. Rögtön kiderült, hogy sem a pártalapításnak, sem a Tanácsköztársaságnak nem RM volt a vezéralakja. A könyvtárakból ki kellett vonni a Tanácsköztársasággal foglalkozó könyveket, és RM pártfőiskolai előadásait is. (Kun „1918-ban... benne volt abban az összeesküvésben, amely Lenint... meg akarta ölni”.)

A XX. kongresszus nem Rákosi kongresszusa. „Hruscsov e. gyorsan olvasott, s a fejhallgató még torzította is kissé a hangot” (RM), fárasztó is volt a hatórás szöveg végighallgatása. Bár másnap reggel a *Pravda*-ban elolvasta a beszédet, mégis azt hitte, eljött az ő „rehabilitálásának” is az ideje. Az egyik szünetben elkapta Hruscsovot, hogy beszélni kellene végre azokról a hibákról is, amelyeket „a magyar kérdésben” 1953-ban elkövettek. A választ nem tette ki az ablakba. Húszmillió dolláros hitel-, és húszezer vagonos búzakérelmét azzal söpörték le az asztalról, hogy a magyarok ne a szovjet nép rovására akarjanak jól élni! És még csak ezután következett a zárt ülés, Sztálin rémtetteinek a leleplezése! RM szerint Hruscsov a titkos beszédben „egy vérben gázoló zsarnok” képét adta, ledöntve őt a pienesztálról, amelyen jó három évtizedig állott. Nem csoda, hogy „halálos csönd uralkodott, melyet időnként egy-egy feltörő zokogás, vagy egy elájult hallgató körül támadt mozgás szakított félbe” – írta, mintha ott lett volna. A történetek szembesítették sztálinista önmagával.

RM bírálói tudták, most kell a szovjet példára hivatkozni, hogy ott bezzeg bátran és nyíltan – a XX. kongresszus őket igazolta, és az 1953. júniusi határozatot! A PB előtt RM kicsinyítette is a kongresszus jelentőségét, de kicsúszott a száján, hogy más lett az irányvonal: a „legnehezebb dolog a Sztálin-kérdés”. Elkéstek a szocdemek rehabilitálásával is. Bár ő csukatta le, íteltette halálra Marosánt, azt mondta, nem tudja, hogy a letartóztatásának volt-e alapja. A PB-tagok szóvá tették, hogy félnek Rákosinak és Gerőnek véleményt mondani. Felemás a rehabilitálás, a szabadon bocsátottakat úgy kezelik, mint a leprásokat. A szemére vetették, hogy csak Nagy Imre disznóságairól beszéltek. A PB háromszor is próbálta Magyarországra szabni a XX. kongresszus elveit, kevés sikerrel. Akadt, aki szívesen feledett volna mindent, hiszen sírva fakadtak az emberek, hogy Sztálinról így beszélnek! Többek között Gerő is úgy vélte, hogy Rákosinak a KV előtt részletesebben kell szólnia a teendőkről, a Lenin–Sztálin-kérdésről és Kun érdemeiről is.

A márciusi KV-ülés nem volt olyan diadalmas, mint épp egy éve a reformpolitika kivéreztetése. RM nyakló nélkül dicsőítette a XX. kongresszust – no és magukat, hiszen igazolódott, hogy a párt irányvonala „minden téren helyes”. Ám ekkor már sok párttag is tudta, hogy ez a vonal sehová sem vezet. RM szerint újra felütötte a fejét a személyi kultusz „különösen az alsóbb párt- és állami szervekben”, de az irodalomban, a művészetben, a filozófiában, az államigazgatásban is találhatók helyi diktátorok. Ám a szocialista törvényesség alapján „helyreállt”: az ártatlanokat rehabilitálták, és még a bűnösöket is szabadlábra helyezik, mert a népi demokrácia erős, megengedheti magának. A gazdaságban

„Nagy Imre felelőtlen és demagóg politikája” miatt tovább nyújtózkodtak, mint ameddig a takaró ér.

Több felszólaló változást sürgetett a hibátlan politikában. A megyei titkár Kádár János kipakolt: valamikor nagy hitele volt Rákosinak és másoknak, „ma néha még az is felmerül, vajon azt gondolják-e, amit mondanak?”. A törvényteleniségekért ő nem Péter Gábort hibáztatta. Azt mondta: „holttestek állnak közöttem és Farkas Mihály között”. Felszólalásával magát mentette, meg figyelmeztette Rákosit: ne próbálja összemosni az ő felelősségét Farkaséval. (Persze hogy megpróbálta.)

Elhangzott: a rehabilitáció során a nagy koholmányokat kicsikkel helyettesítik. Révai szerint noha Rajk ártatlan volt, ezt kereken nem mondták ki, sőt hagytak egy kis rést a gyanú számára, hogy mégsem volt egészen tiszta. Nemcsak az utasítások végrehajtóit kell felelősségre vonni, hanem „azt is, aki legfelsőbb fokon felelős a dolgokért”, ezért javasolta, hogy Farkas Mihály ellen indítsanak pártfegyelmet. A Sztálin-oltár lerombolásának már a híre is megoldotta a nyelveket. A felszólalásokba beleszóltak, közbekiabáltak. Korábban ilyesmi nem fordult elő. Szóba hozták, hogy akiket nyilvánosan meghurcoltak, nyilvánosan rehabilitálják. Célozgattak rá, hogy Farkasnak a pártvezetésben „felső kapcsolata” is lehetett, de Rákosi nevét senki sem mondta ki.

RM zárszava egyértelművé tette, hogy a megújulás legfőbb akadályja ő maga. A rehabilitációról elismerte, hogy lassú, meg nincs is befejezve, de hát „először csináltuk életünkben”, ám áprilisra a végére járnak! Egy különbizottság pedig hozzáfog a „Farkas-ügy” kivizsgálásához.

Engedtek a gyeplőn. Júniustól újból megnyíltak a szomszédos népi demokratikus országok határai (a SZU kivétel volt és maradt). Enyhítettek az abortusztilalmon, könnyítették a sajtóház-építést, az osztrák határon felszedték a műszaki zárat.

1956-ban megnyitnak egy vörös lámpás házat a külföldi diplomatáknak és az „elvtársaknak”. Rákosi tartja az avatót, aztán úgy intézik, hogy egy gyönyörű lány szobájában találja magát.

– Mondja, gyermekem, maga DISZ-tag? – kérdi a zavarral küszködő pártvezér a lánytól.

– Jaj, hova gondol, anyukám ide is alig akart elengedni.

Az emberek többet szerettek volna hallani a Sztálin-ügyről, a Rajk-perről, Farkas Mihály szerepéről. A budapesti taggyűléseken sok nő sírt, hiszen ők Sztálin iránti szeretetben nevelkedtek, a gyerekeik is ezt tanulták az iskolában, hogyan magyarázzák hát meg, hogy mindez nem igaz? Eddig csupa rosszat mondtak Kun Béláról, Rajkról, Titóról; nem volt-e Nagy Imre kizárása is elhamarkodott? Lehet, hogy Péter Gáborról is kiderül, hogy ártatlan? És hogyan lehetnek a helyükön azok, akik a Rajk-perben érintettek? A Rákosi Mátyás Művekben akadt, aki leleplezett ellenségnek nevezte Sztálint, és hiányolta Rákosi önbírálatát. Másutt sokallták az önkritikát: olyan vezetők kellene végre, akik értik a dolgukat. Szilágyi József, aki 1949-ben azért bukott ki az apparátusból, mert kétségbe vonta Rajk bűnösségét (és akit 1956-os tiszta forradalmisága miatt majd kivégeznek), alapszervi taggyűlésén kijelentette: „a karambolozó sofőrt becsukják, aki az ország szekerét fordította árokba, azt nem”.

Rákosit egyelőre Kádár népszerűsége nyomasztotta, és az, hogy Farkassal együtt lelepleződik ő is. Felhívta a szovjet nagykövet, Andropov figyelmét, hogy az ellenzékiek a zászlajukra tűzték annak a Kádárnak a nevét, aki részt vett a Rajk-ügy vizsgálatában! A kiválasztottaknak részleteket játszott le arról, milyen kegyetlenül hallgatta ki Farkas és Kádár Rajkot a

börtönben. És arról beszélt, hogy a XX. kongresszus után világszerte támadás indult a kommunista mozgalom ellen, de abból csak az ellenség profitálna, ha őt lecsípné a párt tetejéről.

A KV-ülés után Nagy Imre feljegyezte: „Ha igaz az, amit állít, hogy tudniillik őt megtevéstették és félrevezették, akkor ostoba tökfilkó, akinek nincs helye a párt és az ország élén.” De ki meri ezt megmondani? 1956 márciusában Litván György középiskolai tanár megtette.

– A XX. kongresszus után meghívtak az angyalföldi pártaktívára, és felkérték, hogy szóljak hozzá – idézi fel az esetet. – Haboztam, elmenjek-e. Végül egy kollégámtól megtudtam, hogy itt a Hruscsov-féle „zárt beszédet” fogják ismertetni. Nem készültem felszólalásra. De amikor az emelvényen váratlanul megjelent Rákosi Mátyás, abban a pillanatban tudtam, ez olyan páratlan alkalom, amilyen nemigen lesz több. A Hruscsov-beszéd ismertetésében szörnyű részleteket hallottunk. Rákosi ezt olyan egykedvűen fogadta, mintha világéletében ezen a véleményen lett volna Sztálinról. Szünet után elkezdődtek az előkészített hozzászólások. Nem a helyünkről kellett beszélni, hanem a mikrofonnál, Rákosi és az elnökség mellett. Egy cédulára ráírtam a nevemet, kivittem, és a következőnek engem szólítottak. Azzal kezdtem, elég volt abból, hogy másképp beszélünk otthon vagy baráti körben, mint taggyűlésen. Elmondtam, hogy a megújulási lehetőségnek Magyarországon a pártvezetés a fő akadálya. A sok cikcakk és fordulat után ugyanez a vezetés nem képes merőben új, nemzetibb és demokratikusabb politikát megvalósítani. Kommunista felelősségem teljes tudatában meg kell mondanom, hogy a magyar nép és a párttagság zöme nem bízik többé a jelenlegi pártvezetésben, nem bízik személy szerint Rákosi Mátyás elvtársban. Az egyik nagyüzem párttitkára fölugrott, hogy ez túrhetetlen. Rákosi leintette, látszólag fegyelmezetten viselte ezt a száraz merényletet. Utána többen kifejezték ellenvéleményüket az ilyen gyökértelen, vagy milyen értelmiségi fecsegéssel szemben. Ilyesféle hozzászólások után Rákosi kért szót. Háromnegyed órát beszélhetett, és csak az utolsó öt percben mondta, hogy nem ismer engem, lehet, hogy a legbecsületesebb ember vagyok, de amit itt mondtam, pontosan ugyanaz, amit az Amerika Hangja harsog. Itt megint szó szerint tudok idézni: „Hogy én menjek, a párt adja át a hatalmat?” Ehhez még hozzátette, hogy az ilyen hangokat pedig vissza kell utasítani, úgyhogy kezdett fogyni köröttem a levegő. De nem esett bántódásom.

A bizalom nyilvános megvonása fejbe kólintotta Rákosit. Két hét múlva Csepelen megemlítette: „Kiderült a Litvánról, hogy egy textilgyáros fia.” (Az apja raktárosból lett a budakalászi textilgyár igazgatója – *P. Á.*) A Titkárság ülésén kibökte: a szovjet pártban ezeket „kivágták, mint a taknyot”. De már nem akadt, aki ezt végrehajtsa. (Leváltása után is számon tartotta, hogy Litván „ellenforradalmi tevékenysége miatt” hatévi börtönt kapott.) Elkezdődött tehát Rákosi vesszőfutása. Kovács István megszűnt Andropovnak, hogy a főtitkár befolyása csökken, egyre többen várják tőle az önkritikát, ő viszont jobboldali kirohanásnak minősíti a bíráló megjegyzéseket.

Hruscsov sztálinizmust temető beszédét tízezerszámra juttatták be léggömbökkel Nyugatról Magyarországra, a pártvezetés mégis azon medítált, hogy milyen értelmiségi körrel ismertethetik meg a zárt ülési beszéd kivonatát... Elhatározták, hogy Rajkot tisztességgel eltemetik (RM nem említette, hogy tudomása szerint a holttesteket megsemmisítették), és különleges bíróságokat állítanak fel a szocdem-ügyek gyors lezárására.

RM lejtmenetének egyik állomása Eger. A március végi megyei aktívaértekezleten nevezte először elvtársnak a halott Rajkot.

– A szünetben lementük a szobámba, és kérte, mint proligóggal megvert, beolvasós ember, mondjam meg neki a véleményemet – mondta Komócsin Mihály, aki akkor a megyei pártbizottságot vezette. – Kinyögtem, úgy tudtam, pártunk vezetői felkészültek, hogy végezhetek ki mégis egy ilyen kimagasló egyéniséget? Azt hiszi, tudtam a provokációról? Maga mit tett volna, ha ide küldik a szakképzett belbiztonsági tábornok Belkint, és maga elé tárja a bizonyítékokat? Ne tessék haragudni, egy szovjet elvtárs nem ismerheti úgy a magyar viszonyokat, mint a magyar párt vezetése! Nézze, ma is, mielőtt ide indultam, hoztak egy levelet, amit Rajk írt a bátyjának, a nyilas államtitkárnak. Erről mi a véleménye? – hazudta RM; ez a levél már a vádak között is szerepelt. (Egri beszédének szövegét a *Szabad Nép* négy nap késéssel közölte.)

Ebben a helyzetben pánikot okozott a szokásos április 4-i moszkvai köszöntés késése. Izgatott telefonok mentek Moszkvába, szemfülesen figyeljen mindenki, mert ha a magyar követség fogadásán csak a protokolloosztály vezetője lesz ott, akkor Rákosi mehet! De megjelent maga Hruscsov is, ám távirat sehol! Korábban a felszabadulás ünnepén a *Szabad Nép* a fő helyen hozta a moszkvai jókívánságokat. 1956-ban csak az üdvözlő táviratok garmadája után, 6-án jelent meg a szovjet üdvözlés, és benne, hogy RM „a forradalmi mozgalom kipróbált veteránja”.

A vezérkar áprilisban elismerte, hogy a XX. kongresszus váratlanul érte őket, és ha az embereknek elégük van is abból, hogy „mindig hiba és hiba”, tudni szeretnék, miért vallott Rajk órákon át valótlanul, miért nem mondják meg, akarjuk-e a földalattit, vagy azt, hogy a sztálinvárosi vasmű jó-e vagy sem? Sőt, pedzegették, hogy a párt nyilatkozhatna „Rákosi elvtárs ügyében” – de ez az ellenség hangja. Gerő szerint a XX. kongresszus zászlaját „az ellenség tartja a kezében”. Bár üres a kamra, ijedtükben leszállítják a tejtermékeket, a textíliát, a nejlonharisnyát és a Pobjeda karóra árát. Kiengedték a tíz-tizenkét éve lecsukott politikai elítélteket – hisz azt sem tudni, „mind gazember-e” (Gerő).

Mikor RM megkapta a róla elnevezett Csepel kombinát titkári értekezleti jegyzőkönyvét, nyomban ráírta: „Titkos”. Mert a párttitkárok olyasmit fessegettek, hogy miért nem bírálják az élőket is? A Farkas-ügyről pedig azt mondták, RM megint bűnbakot akar találni. Az is elhangzott, hogy mondjon le! Dicséretére szóljon, hogy négy nap múlva már a csepeli oroszlanbarlangban volt. (A találkozóra a melós titkárok mellett természetesen a funkcionáriusokat is meghívták.) Rákosinak ekkor már csupán egy „alapbeszéde” volt, de ennek a felmondását is zavarta a sok magyarázkodás. A kényes témákba bele-belekapott, csapongott. Ekkor mondta, hogy sok álmatlan éjszakát okozott a kérdés, hogy „ez az elvtárs áruló kém lehet-e”. Annak idején ők bizalommal fogadták Brankov vallomását, hogy kapcsolatban van Rajkkal. (Valójában Brankov nem Rajkkal cimborált, neki RM lakására volt szabad bejárása!) Elmondta, hogy „az ellenség” az ő fejét követeli, „Amerika Hangjának nem fájt, hogy kivégezték [Rajkot], most meg úgy siratják, mintha saját halottjuk volna”. Arról, hogy egy „gyárosfiú” lemondásra szólította fel, kijelentette: „Olyan kritika kell, amely emeli a népjólétet... nem olyan, ami elcsüggeszti a párttagságot.” Részvétre számítva panaszkodott az életkorára, a tizenkilenc év börtönre (valójában tizenöt – P. Á.), de a helyes politikát győzelemre viszik az ő életében, vagy halála után!

Felsorakoztatják az udvaron a gyűjtőfogház politikai elítélteit, és a parancsnok közli velük, hogy hamarosan megérkezik Rákosi Mátvás főtitkár. Egy hang hátul:

– Végre, és ki lesz az új főtitkár?

Egyre nyilvánvalóbb volt, hogy RM kesztyűje ott van a csontváz mellett a szekrényben. Az Írószövetség négynapos taggyűlésén már nem a párt kulturális osztályát vagy a minisztériumot

okolták az irodalompolitikai bakikért, hanem a szektás pártpolitikát. Visszautasították, hogy jobboldalinak, párt- és népellenesnek bélyegezzék őket. És kiálltak Nagy Imre rehabilitálása mellett. Mivel az írói „szabadságmozgalom” miatt elszaporodtak az ellenzéki, a pesszimista és az allegorikus művek, ezért a párt illetékesei gyárlátogatásra, valóságismeretre küldték a szerzőket – maguk helyett.

Magyarországon 1956 a kérdések éve is. Tavasszal a központi pártiskolán 703 kérdést tettek fel konzultációra! A Mindszenty-pertől kezdve a SZU-ba szállított magyar uránérc sorsáig mindent előszedtek. És mindenhol Rákosit akarták hallani. A meghívásáradat olyan mérvű, hogy abban már „az ellenség keze is benne van” (RM). A pártközpont apparátusértekezletén rádöbbsent, munkatársait is megfertőzte az ellenséges propaganda: „azt hiszik, akármilyen a kritika... csak kritika legyen”? Azt állította, hogy nemcsak Mindszenty és Grösz kiengedése volt helyes, hanem a letartóztatásuk is: „Akkor az volt a helyes, most ez.” Érvényes ez a szocdemekre is. Egy osztályvezető magyarázatot kért a Rajk-per részleteire. Erre mégsem mondhatta, hogy a maga idején a kivégzés volt helyes, most meg a rehabilitálás. Csurgott róla a veríték. Akit mindig határozottnak, erősnek láttak, olyan volt, mint egy megvert kutya, és nem tudott mást hazudni, mint hogy a pert készen kapták, nekik ehhez semmi közük nem volt. Lerítt róla vereség. Aztán másnap magához kérte a kíváncsiskodó osztályvezetőt, és azt mondta neki, hogy túl sovány... De már nem 1949-et írtak!

Sarokba szorítva is beszállt a második ötéves terv légvárainak építésébe. Dobálózott az ötletekkel: tovább építik a földalattit, elkezdik az atomerőmű alapozását (1960 helyett 1974-ben került rá sor), jön a színes televízió... Az ötszáz új fővárosi autóbusról úgy kell beszélni, hogy hány embert tudnak szállítani. Gerő hosszú levélben figyelmeztette: „szó van arról, hogy 1960-ig le fogunk pipálni olyan országokat, mint Olaszország, Franciaország” – ám ez nem reális.

Kifulladtak. A vezérkar csak körözött a rehabilitált szociáldemokraták névsora fölött (kilenc már halott a százötvenkettőből). Milyen jogcímen adjanak nekik kártérítést, és ki fizesse? Alkudoztak, mit kapjanak vissza a kiszabadultak. „Rajkné azt kérte, hogy engedjék be a budai villákba... és ő majd megtalálja a cseresznyefa asztalát. Ez lehetetlen.” De érdekes lett volna megpróbálni. RM szólt: aki tudja, hol a bútora, annak vissza kell adni, de aki használta, azt segíteni kell, hogy másikat vehessen. „Ahol lehet, adjuk vissza a lakást is.” Bár szerintem sem kárpótoltak tisztességesen, mégis sajnálta tőlük a pénzt. Kifogásolta, hogy Rajkné kétszázezer forintját (feleennyit sem kapott – P. Á.) közcélra adta.

Összeállítás készült: mennyi özvegyi nyugdíj, árvasági segély járna, ha a kivégzettek halálát üzemi balesetnek minősítenék, és mennyi, ha nem. Ha Rajk László kivégzése üzemi baleset, akkor özvegye és kiskorú fia 1136 forintot kaphatna, ha nem, 811 forintot. Engedélyezve 700 forint! Pataki (Pálffy) Katalin esetében a halálos alku adatsora: 866, és 619, illetve 600 Ft. Sólyom Lászlóné és kiskorú gyermekeinek 2475, és 1980 Ft helyett engedélyezve 1000 Ft. „Elhalálozásuk” tehát nem minősült üzemi balesetnek. Pedig kommunista politikusok akasztása nyugodtan annak számíthatott volna.

A célegyenesbe forduló rehabilitációról futószalagon készültek a mérlegek. Eddig 234 személy ügyével foglalkoztak. A perújrafelvétel során 102 felmentő ítélet mellett 25 elmarasztaló született. A párt sem kegyesebb: 97 elítéltet kizárt, akkor is ha a bíróság felmentette az illetőt. A rehabilitáció „anyagi összkihatása” tízmillió forint (félmillió dollár). Táblázatba foglalták, hogy a rehabilitáltat milyen indokkal tartóztatták le, mennyi időt töltött börtönben, mi volt a korábbi beosztása, mi a perújrafelvételi döntés, visszavették-e a pártba, mennyi kárpótlást kapott, és milyen munkát, beosztást. Az ismeretlen Ambrus Jánost azért ítélték el, mert „internált” volt. Vass Tibort, a *Szabad Nép* fotóriporterét fegyverrejtegetés

gyanúja miatt vették őrizetbe, tizennégy hónap múlva, tárgyalás nélkül szabadult, a *Magyar Fotó* munkatársa lett. A politikus Aczél György ötvenkétezer forint készpénzt, kétszobás lakást, kétszázötven kötet könyvet és egy karórát kapott. Felesége és sógora hátrányos megkülönböztetését is „felszámolták”.

A kárpótlás velejárója volt a karóra, ami majdnem mindenkinek kijárt, az értelmiségieknek pedig még kétszázötven kötet könyvet is adtak. Az induló könyvtárat a gazdasági osztály állította össze, és a harmada politikai jellegű (Lenin-, Marx-, Engels-művek), a többi klasszikus irodalom, például a félbőr kötésű Orosz remekírók sorozat. Többen kaptak látszóvet is... Kádár János: hatvanhétezer forint, háromszobás, berendezett lakás, négyheti üdülés. Orosz Pétert, Kádár testvérét fegyverrejtegetésért tartóztatták le. Büntetlen előéletűnek nyilvánították. Üzemi lakatos lett. Rajk Lászlóné: kilencvenkétezer forint készpénz, „polgári kényelemmel berendezett” kétszobás lakás, havi hétszáz forint gyermektartás, négyheti üdülés. (A Rajk családban még hatan kaptak kártérítést.) Péter Gábor felesége, Simon Jolán kitöltötte másfél éves büntetését. Illegális múltja ellenére sem vették vissza a pártba. Harminckétezer forint készpénzt és egyszobás berendezett lakást kapott.

A tábornoki per minden kivégzettjét „sárosra” rehabilitálták. Noha nem követtek el bűncselekményt, rajtuk hagyták, hogy visszaéltek szolgálati hatalmukkal, sőt volt, akire háborús és népellenes büntetést is rákentek. (Tisztességesen csak 1990-ben rehabilitálták őket.) Rajk Lászlót és Szalai Andrást csupán bizonyítottság hiányában mentették fel a besúgás, Szőnyi Tibort a hűtlenség vádja alól. Még mindig nem mertek tiszta vizet önteni a pohárba. A „jobboldali” szocdemek sem kaphattak teljes felmentést, mert „ellentétben állna közismerten ellenséges tevékenységükkel”.

(Az RB titkára készítette a javaslatot a jeltelen gödrökben elkapart – és legfeljebb mésszel leöntött – rehabilitáltak temetésére. – Azt javasoltam, október 6-án legyen Rajkék temetése a Kerepesiben, amit a PB elfogadott. Arra gondoltam, hogy ez a nap az 1948-as magyar szabadságharc vértanúinak az ünnepe, és Rajkék is vértanúk...)

Ilyen felemásan zárult le a rehabilitáció első fejezete.

Kohnt és Grünt akasztják. Már nyakukon a kötél, mikor Kohn odasúgja Grünnek:

– Te, mi itt a szokás? Kell ezeknek borraivalót adni?

1956 tavaszán már közbeszéd tárgya, hogy Rákosi megérett a leváltásra. Még a pártfőiskola taggyűlésén is szóba került. De a szovjetek közeledése Kínához, és Kína berzenkedése Sztálin „buktatása” ellen kicsit lecsöndesítette RM bírálóit. Ám a kritikák keresztüzét egyre nehezebben viselő PB az egri Rajk elvtársazás után nyilvános önkritikára kötelezte. A testület elhatározta, hogy Révait és esetleg Kádárt is visszaveszik a PB-be. RM szaladt Andropovhoz, hogy nem lesz ennek jó vége: Révai „nem magyar”, meg beteg és demagógiára hajlamos. A pártfelosztató Kádár veszélyes, mivel „nagy politikai tapasztalattal rendelkezik, erős jellem, és jó szervező”.

Noha az 1956-os esztendő igazán gazdag volt eseményekben, sok minden a kulisszák mögött történt. RM Kovács István miatt is tartott a Farkas Mihály-vizsgálat „elfajulásától”, Kovács pedig Rákosi ellenlépései miatt aggódott. Fel is jelentették egymást Andropovnál. Kovács szerint a „véreskező gyilkos” Farkas mellett felelősség terheli Rákosit és a szovjet tanácsadókat is, de ezt „el kell kenni”. Vagyis azon múlik RM sorsa, hogy miként találja a KV előtt az ügyet! RM azt mondta Andropovnak: ha Farkast bíróság elé állítják, őt is megpróbálják eltávolítani a vezetésből, pedig betegsége és kora miatt amúgy sem maradhatna vezető két-három évnél tovább... Utódjaként Gerő nem jöhet számításba, a többiek pedig gyengébbek Kádárnál, de vele vigyázni kell! RM még mindig próbált jó pontokat szerezni.

Azt mondta: mivel az ellenség kizárólag az SZKP-t és vezetőit hibáztatja a koncepciók pereért, a nagyaktíván ő bejelenti, hogy „a magyar vezetőséget terheli a felelősség”. Kovács tájékoztatója után a vezérkar védte és támadta is Rákosit. Gerő figyelmeztette, sokan tudják, hogy „a kegyetlen nyomozási módszerek” híve volt! És ismét kevesellték RM tervezett önkritikáját. Mire ártatlanul megkérdezte: „Említsem meg a Rajk-ügyet?” – pedig ez a nemzetközi „mintaper” ásta alá végképp RM és a pártvezetés tekintélyét. Főképp a XX. kongresszus után őt ért támadások végképp elbizonytalanították. Amikor egy vezetőtársa arról próbálta meggyőzni, hogy szembe kell nézni a múlt bűneivel, állítólag azt felelte: könnyű a Szovjetunióban, ott meghalt Sztálin. De én élek!

Május közepén a rádió is közvetítette a Sportszarnokból – nem élőben! – RM beszédét, amiről ekkor még senki sem sejtette, hogy ez az utolsó nyilvános hazai fellépése. A befejezés méltó volt tizenegy éves hazai tevékenységéhez. Elismerte: „abban, hogy nálunk ilyen súlyos törvénytelenések előfordulhattak, hibás vagyok én magam is, aki a párt legfontosabb posztján állottam”. Ha ekkor egy gombostű leesik a csarnokban, azt is meg lehetett volna hallani.

RM népszerűsége zuhant, Nagy Imréné nőtt. A leváltott miniszterelnök hetyke sétákat tett a Belvárosban, unokaival cukrászdázott. Június elején díszes vendégsereg ünnepelte a megbélyegzett Nagy hatvanadik születésnapját. Mintegy hatvan közéleti ember, művész köszönti őt, pedig a „házzal szemben fel volt bontva a kövezet, és ott egy munkasátor állt. Az ismerősök azt mondták, hogy az ÁVH fényképezi a megjelenteket” – emlékezett egyik látogatója. A pártvezetés szerint a frakciós, jobboldali jellegű születésnap „politikai demonstráció”, és felelősségre vonással fenyegetőzött.

1956 nyarára a Kreml is tanácsalanná vált, hogy hová vezet a „liberalizálás” a tábor országaiban. Csalhatatlan tanácsaik azért akadtak a nyugtalanság kezelésére. RM kérésére az ortodox szovjet titkár, Szuszlov júniusban Budapestre jött „üdülni”, és teljes tekintélyével RM mellé állt. Moszkvában sem merte senki végiggondolni, hogy Sztálin leleplezése után mi legyen a bűnrészes garnitúrával. Szuszlov is csupán azt állapította meg, hogy a Farkas-ügyet Rákosi ellen szeretnék felhasználni. Nem vette észre, hogy a szovjet birodalmi érdek nem a változatlanság, hanem épp a változás lenne. Rákosinak adott menlevele, a sztálinista butaság becses darabja. („A pártvezetés leváltása, vagy a Központi Vezetőség szétverése olyan ajándék volna az ellenségnek, amelyet az nem is vár.”) Pedig a körüludvarolt Tito néhány napja mondta Hruscsovnak: „amíg Rákosi és garnitúrája van hatalmon”, nincs barátság Magyarországgal! Hruscsovék épp az RM körüli válság miatt küldték Szuszlovot Budapestre, ám ő azt jelentette: „nincs válság Magyarországon”. Igyekezett elbagatellizálni még a koholt pereket is. Noha a Rajk-ügyért szerinte is felelősség terheli az egész akkori vezetést; ezt „nem az absztrakt erkölcs szempontjából kell nézni”. Osztályidegen tábornokokkal szemben pedig érthető volt a bizalmatlanság. Neki a megesett pár kivégzés „kelés az egészséges testen”.

– Két órán át elemeztem Szuszlovnak a helyzetet, és úgy váltunk el, hogy összehívhatja a PB-t – idézte fel Kovács István. – Ám ő tudta, ha vita lesz, bukik Rákosi. Végül a PB-ülés helyett közös vacsorát rendeztek, ahol Rákosi és Gerő után Szuszlov rám emelte a poharát. A repülőtéren megemléltettem neki, hogy nem vacsorát ígért. Azt felelte, jobbnak látták így.

A fejedelmi többes szám használata nem csak a királyi udvarokban volt divat.

Miközben Szuszlov látogatásáról Rákosi mellett Gerő is örömdát zengett a szovjet nagykövetnek, már a pártapparátus is kezdett szembefordulni Rákosival és a tehetetlen pártvezetéssel. A pártközpont egyik munkatársa arról beszélt Somogyban: azon török a fejüket, ki lesz a párt első titkára.

Pesten is azt suttogták, hogy Szuszlov rehabilitálja Nagy Imrét, és nyugdíjba küldi Rákosit. És azon mulattak, hogy Árpád fekete lovon jött be az országba, Horthy fehér lovon, Rákosi pedig Vorosilovon, most pedig Szuszlovon távozik. Az utca tudta, mi lenne a teendő, a Kreml nem.

A szocialista országok párt- és kormányfőinek titkos moszkvai tanácskozásán, 1956 júniusában Tito megdorgálta többek között a magyarokat is, mert erélytelenek. Hruscsov egyetértően kivonta a kardot: az ellenséggel szemben „fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot”, ha nem akarnak liberális fecsegőkké válni és elpusztulni. RM mégis rezignáltan mondta Vorosilovnak, hogy azt emlegetik, ő, mint a sztálini iskola utolsó mohikánja nem felel meg a kor szellemének.

5. Rákosi mentében

1956 nyarának legfontosabb kérdéseit a Petőfi Körben fogalmazta meg a lázadó pártértelmiség. A vitafórum ötlete 1954 őszének szabadabb levegőjében született, de a DISZ és a Kossuth Klub értelmiségi köre csak a XX. kongresszust követően vált a közvélemény radikalizálódásának egyik góciává. Ebben a körben felkent vezetők helyett szakemberek, írók, újságírók, ismeretlen bátrak meg az elnémítottak fogalmazták meg a magyar társadalom alapvető kérdéseit. A történész-, vagy a filozófusvita, majd az illegális párttagok és a fiatal értelmiségiek találkozója egyre több gyúanyagot vetett a közéletbe. Bármilyen került terítékre, hamisságok, hazugságok egész rendszere tárult fel. A közgazdászok ankétján, a történészvitan rendre kiderült, hogy a szabad szót váltásban az apparatcsik papagájok képtelenek érvelni. Az illegális pártmunkások meg a fiatal budapesti értelmiségiek találkozásán Rajk Júlia azt mondta: „Ezek a bűnözők nemcsak Rajk Lászlót gyilkolták meg, hanem minden érzést és becsületet megtiportak ebben az országban. Gyilkosokat nem lehet megbírálni; gyilkosokat meg kell büntetni.” Elhangzott: „Egész népünket kell rehabilitálni.”

Várható volt, hogy a június 27-ére hirdetett sajtóvita robbanni fog. A fél hetes kezdés ellenére negyed ötkor már telt ház volt. A vitát a kívül rekedt hat-hétezres tömeg hangszórókon követhette. Déry Tibor azt mondta: „Bízom abban, hogy a mostani vezetőktől meg fogunk szabadulni; csak attól tartok, hogy a sánta versenyparipák után sánta szamarak következnek.” Elhangzott: Nagy Imre térjen vissza a politikai életbe. A hallgatóság skandálta: „Vissza a pártba! Vissza a pártba” – és percekig tapsolt. A disputában a KV-tagok ismét megbuktak. A kivétel Vas Zoltán, aki azt javasolta, hogy a demokratizálási folyamatnak a Központi Vezetőség álljon az élére... A vitát hajnali négykor félbehagyták, és a PB rendkívüli ülése még aznap betiltotta a „folytatást”. Gerő megfújta a harci riadót: „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van.” A KV csak fél szívvel állt mellé. Súlyosbította a helyzetet, hogy a lengyelországi Poznańban másnap kirobbant, a „munkások elégedetlenségét kihasználó ellenforradalmi megmozdulás”. Az ötvenezer felvonuló kenyeret és szabad választásokat követelt, és a „nyugati mesterkedések” eredménye: hetvenhárom halott, háromszáz sebesült, letartóztatottak százai. Ezután bélyegezték a Petőfi körüli vitát lövöldözés nélküli ideológiai Poznańnak.

A XX. kongresszus elvette Rákosi erejét, a Rajk-ügy, a Farkas-ügy pedig újból és újból eret vágott rajta. A rendcsinálás felemásra sikeredett. A pártvezetés a Honvédelmi és a Belügyminisztériumot kéri fel „az egészséges politikai hangulat megszilárdítására”... Az iránytű nélküli hajó kormányosa, a PB, felszólítja Farkas Mihályt, hogy a KV-ülésen elmondandó védekezését negyvennyolc órával korábban le kell adnia jóváhagyásra. Olaj a tűzre, hogy két „ellenforradalmi író” kizárják a pártból. Pofa be! Mégis forrt a párt. Az Állami Elmekegőrház taggyűlése rendkívüli pártkongresszus összehívását kérte, hogy Rákosi levonhassa „a

megfelelő konzekvenciát”. Közgazdaságtudományi Intézet: „A PB mostanában inkább fékez, mint vezet.” Gerő ráébredt, hogy Rákosi őket is magával ránthatja. Elpanaszolta Andropovnak, hogy a helyzet „nagyon, de nagyon komoly”. Körülvette őket az ellenzék, sőt az ellenség, hogy megdöntsék az MDP vezetését és elszakítsák Magyarországot a Szovjetuniótól! A KV-apparátus fele is a pártvezetés és Rákosi ellen bujtogat. Gerő elmondta, a BM szovjet tanácsadójától tudja, hogy Péter Gábor levelet küldött Kovács Istvánnak arról, hogy Rákosi a főbűnös Rajk és társai haláláért; ő adta a legfontosabb utasításokat, ő maga szerkesztette a vádiratot is!

Rákosit annyian akarták leleplezni, hogy nem tudni, végül is ki járt sikerrel. Csak találgatni tudjuk, ki adathatott Péter Gábornak papírt, ceruzát, engedélyt a levélíráshoz. Azt sem tudjuk, miképp jutott célba a beadvány – talán nem Gerő és a tanácsadó szándéka ellenére. Akárhogy történt is, bizarr, hogy a szovjet tanácsadó cinkos a Rákosi-ellenes „puccsban”. RM csak leváltása után ismerte meg a beadványt, és úgy vélte, hogy PG „a szovjet elhárítás ügynöke”, aki csak a szovjet állambiztonság sűgására – háttérben az „ármánykodó Hruscsovval” – merhetett papírra vetni „a rágalomgyűjteményt”. Nem lehet véletlen, hogy július 6-án Gerő azt közli Andropovval, hogy a – dátuma szerint négy nap múlva elkészülő? – levelet Kovácsék már megkapták – értsd: már nemigen tüntethető el.

– Péter Gábor beadványát először a Farkas-ügyet vizsgáló bizottság tagjainak mutattam meg – mondja Kovács István –, ezután kerestem fel Gerőt a levéllel. Ő egy szóval sem említette, hogy ismeri, pedig bármit mondott neki az ember, mindig közbevágott: tudom, tudom! Mikor előadtam, hogy ezek után le kell váltani Rákosit, és legyen ő az első titkár, hallani sem akart róla, hiszen zsidó, és ráadásul beteg is. Bár a többség már Rákosi ellen volt, kötött bennünket a Szuszlovnak tett ígéret, elmentem hát Andropovhoz, hátha mentesít bennünket ez alól.

Ünnepélyesen kezdődik az életfogytiglanra ítélt Péter Gábor 1956. július 10-i beadványa: „a pártnak mindent tudni kell!”. Igazmondásra kötelezi – pontokba szedett – mozgalmi múltja is. („7. Kétszer voltam Sztálinnál [aki szeretettel ölelt magához].”) Leírta, korábban hogyan akadályozták meg, hogy vallatása során Rákosi nevét kiejtse, aztán rátér a részletekre.

„A Rajk-ügy vádiratát elejétől végig Rákosi Mátyás szerkesztette... külön repülőgépen Moszkvába vitte.” A visszahozott vádiraton egy vesszőt sem engedett változtatni. Megkérdezte: „Ugye, örülne az ügyész, ha ilyen vádiratot tudna írni?” A bíró és az ügyész kérdéseit a szovjet tanácsadó, Belkin fogalmazta. A vallomások, a bíró és az ügyész kérdéseit, a vádbeszédet, a védőbeszédet, az utolsó szó jogán elmondandó szöveget Rákosi Mátyás hagyta jóvá.

Rákosi Mátyás a szobájába felszerelt hangszórón végighallgatta az egész tárgyalást. Külön telefont is felszereltetett, amely a tárgyalási terem emeletére hozzá, azaz Péter Gáborhoz vezetett. „Ezen a telefonkészüléken... a bíró, ügyész (vádolt) részére folyamatosan újabb és újabb kérdéseket, utasításokat adott.” Utasításai, megjegyzései között Péter megemlíti: „Meddig akarja ma folytatni a bíró a tárgyalást?! 3 órakor okvetlenül be kell fejezni! Különben a reggeli sajtó nem tudja közölni.” Rákosi utasítására Rajk kijelentette, céljuk: „A földet visszaadni a földbirtokosoknak! A gyárat a gyárosoknak!” A védőket az életrajzok alapján választotta ki. „A Rajk védője valami csúnya zsidó legyen!” „Így folyt le Rákosi Mátyás rendezése mellett a Rajk-ügy tárgyalása!”

„Ítélet előtt egy nappal Rákosi Mátyás áthívott a párthoz. Szobájában, kabátzsebének belső zsebéből kivette pénztárcáját. Belőle egy 10 cm hosszú és 5 cm széles papírlapot. A papírlapra rá volt írva Rajk Lászlónak és társainak neve. Ítélete! – Rákosi Mátyás kézírásával.”

Péter Gábor részletesen beszámolt a saját letartóztatásáról is Rákosi villájában. Zaklatottságára – és talán a levélíráshoz adott idő bőségére utal –, hogy csak ezt követően tért rá, miképp irányította őt, azaz a politikai rendőrség vezetőjét 1945-től kezdve Rákosi Mátyás. Például át kellett adnia őt illegális kommunista az oroszoknak, hogy dobják a Dunába őket. Két nap múlva Belkin közölte Péterrel: dobja Rákosi, ha akarja, „mi ilyesmivel nem foglalkozunk!”

PG kérte, beadványa egy példányát adják át az SZKP-nak.

Kovács István is megjelent a nagykövethél, hogy mihez kezdjen a levéllel, felolvassa, vagy eltitkolja, becsapva a KV-t? Szuszlov látogatása óta változott a helyzet, a KV tagjai nyíltan tárgyálnak Rákosi leváltásáról. A saját jövőjére figyelő Andropov azt jelentette: a magyar elvtársak „kellő tisztánlátás... nélkül” néznek a KV-ülés elé, ám ő, hibái ellenére is támogatja Rákosit, akárcsak Szuszlov.

Ha PG leveléről RM nem tudott is, azzal tisztában volt, hogy támadás folyik a „pártvezetés”, azaz őellené. Moszkva júliusban nem az őt pártoló Szuszlovot küldte a helyzet tisztázására, hanem Mikojan. A miniszterelnök Hegedüs András szerint Rákosival kettesben fogadták a reptéren (hárman – P. Á.). „Már majdnem a vendégházhoz érkeztünk (a pártközpontba mentek – P. Á.), amikor Mikojan hirtelen Rákosihoz fordul, és a következőket mondja neki: »Mi úgy gondoljuk a párt Elnökségében, hogy neked... le kell mondanod... és Hegedüs elvtársnak kell átvennie az első titkári tisztséget.« Rákosit nem érte nagyon váratlanul ez a közlés... Én viszont rögtön, még az autóban közöltem Mikojannal, hogy nem tudom vállalni az első titkári tisztséget.” RM is arról írt, hogy lemondását Mikojan javasolta. Valóban az lett volna természetes, ha a szovjet vezető kész elképzeléssel érkezik Budapestre. Csakhogy Mikojan azzal küldték, hogy könnyítsen Rákosi helyzetén, és figyelmeztesse Kovácsot! Erre nem került sor: „Közvetlenül az után, hogy megérkeztem Budapestre, kétórás megbeszélést folytattam Hegedüs, Rákosi és Gerő elvtárssal.” Bár szavaikból „az derült ki, hogy minden a Rákosi-kérdés körül csúcsosodik ki, senki közülük nem volt hajlandó ezt kimondani”. Köntörfalaztak, pedig betelt a pohár. Nyilvánosságra került, elvtársaik ártatlanul jutottak bitóra, és halálukban cinkosok ők is. Bűnrészességüket nem tudták megbocsátani Rákosinak. Végre Mikojan rákérdezett: nem volna jobb a pártnak, ha Rákosi lemondana. A magyar vezetők fellelegeztek.

Két nappal korábban a szovjet pártelnökség még felkérte az olasz pártvezér Togliattit, segítsen Rákosin, adjon egy interjút a *Szabad Nép*-nek. Ám Mikojan telefonja után megtáviratozták neki, hogy tárgytalan a dolog. RM leváltását tehát Moszkva csupán elfogadta.

A Kreml tanácsalansága miatt adhatott szabad kezét Mikojannak, aki beleegyezett, hogy kidobják a ballasztot a léghajóból. A birodalom és a csatlós országok viszonyára mi sem jellemzőbb, mint hogy a magyar pártvezetésben fel sem merült, hogy Rákosit ők buktatták meg. A még élők 2000-ben is tagadták ezt, hiszen mindenről a Kreml döntött. Ha ez igaz, senki sem kérdezhetett rá, miért késlekedtek ennyit! Rákosinak is rettenetes lett volna szembenéznie azzal, hogy az övéinek lett elégük belőle. Külföldön tisztábban látták a történeteket. Bár a magyar vezetők is megkapták az MTI Bizalmasát – a nyugati híradásokat –, érintetlenül hagyta mindahányat, és a történeteket is.

Ekkor az a szóvicc járta, hogy Mikojan díszmagyart hozott Rákosinak, hogy lássa mentében.

Leváltásához fűződik egy másik legenda is. Eszerint azért menesztették, mert négyszáz ellenzékit kívánt letartóztatni. (RM életében ez a második 400-as lista! 1922-ben a szovjet–magyar fogolycsere-egyezmény keretében négyszáz Budapesten bebörtönzött kommunistaért cserében hazaengedték az I. világháborúban orosz fogságba esett magyar katonatiszteket. RM részt vett a tárgyalásokon, és azt írta: „Nem volt könnyű munka a 400-as lista összeállítása

sem.”) A legenda szerint Mikojan éppen akkor toppant be a PB ülésére, amikor RM kijelentette: elkezdik a négyszázak letartóztatását! Csakhogy a PB-t mindig utólag értesítették arról, hogy éppen kiket vettek őrizetbe. Ám a történet illet Rákosihoz, aki a hatalomért mindenre képes volt, és az annyit kockáztató pártellenzéknek is érdekében állt, hogy terjessze, ő is szerepel a listán! Nem csoda, hogy szinte minden e korrall foglalkozó mű tényként írt e lajstromról. De az orosz vezetést épp a „lista” hiánya aggasztotta! „Látni való, hogy a hatalom napról napra egyre inkább kicsúszik az elvtársak kezéből... A párt vezetése ebben a veszélyes helyzetben gyakorlatilag teljesen apátiában van” – írta Mikojan. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor számon kérték Rákosin, miért nem tartóztatják le az ellenség főkolomposait. És RM azt válaszolta Mikojannak: „Ha egyeseket letartóztatnak, mások jelennek meg, ha ezeket letartóztatják, megjelennek a következők, és nem lesz soha vége.” Uralkodása befejezésekor már ide gyöngült.

Ha a Kreml előre döntött volna RM leváltásáról, akkor közli, ki az utód, és ha Mikojan tényleg mondta volna, hogy Hegedüst jelölték, akkor ő szalutált volna, és nem ódzkodik, hogy Gerő jobb lenne a posztra. RM az erős felindulástól a jövőbe látva megjósolja, Gerő csak pótmegoldás: elkerülhetetlen Kádár jelölése! Gerő bólogatott, de megjegyezte, hogy Kádár azért „a párt életének válságos pillanataiban” megingott. RM átlátott Gerő szándékán, és ismételten Kádárt javasolta. A magyar pártvezetés első ízben ekkor vitatott meg ilyen horderejű hatalmi kérdést. A Politikai Bizottság július 12-én elkezdett ülésének csak a harmadnapján szállt fel a megegyezést jelző füst. Mikojan nem szólt bele a vitába, a saját jelölésén fáradozó Gerő mellett talán nem akart, Kádár mellett pedig nem mert kiállni, és Moszkva a jóváhagyáskor is mondhatott volna nemet. RM csak attól rettegett, hogy ő megy, és Nagy Imre visszajön. (De ez odébb volt.)

Kádár János felkeltette a szovjet vezető érdeklődését, és másfél órás beszélgetésükről különjelentést küldött Moszkvába. Kádár nem tudta, hogy RM nyakán a kötél, és ezt Mikojan sem említette neki, mégis azzal búcsúzott tőle: „A szovjet elvtársak gyakran avatkoznak be Magyarország ügyeibe, és az mindig balul üt ki. Miért ne avatkoznának be most a helyzetbe, hátha ezúttal jól üt ki.”

A lemondás „menetrendjét” maga RM állította össze. Ő találta ki, hogy egészségi okok miatt kell visszavonulnia, noha állapota erre nem adott okot. Írásban kérte a Központi Vezetőséget, hogy mentse fel tisztségéből, mivel hatvanöt éves, és két éve tartó, mind komolyabbá váló betegsége gátolja a munkában. Emellett hibái megnehezítik a pártvezetés dolgát. Kérelmével a párt, a dolgozó nép, a szocializmus ügyét kívánja szolgálni. Az 1956. július 18-án kezdődő KV-ülésen az „első napirendi pont” nyomatékosítására megjelent Mikojan is. RM kiegészítette a felmentést kérő levelét orvos „igazolással”. Hozzátette, a XX. kongresszus után világossá vált, hogy hibáinak hatása nagyobb, mint hitte. A vontatott rehabilitációért is ő a felelős. Ezután a KV egyszerű tagjaként lemasírozott az emelvényről és az ülésterem hátsó sorában ült le. Utódának Gerő Ernőt javasolták, ám a nyáj nem volt hajlandó azonnal szavazni. Volt, aki kifogásolta Rákosi zavart keltő felmentését, de a türelmetlen, agresszív Gerő jelölését is. Mikojan elmondta, bár a magyar pártban „tűrhetetlen az állapot”, megérti a Rákosit övező tiszteletet. Ő tudja, Sztálin „hogyan hatott” Rákosi működésére... Neki sincs ínyére Gerő jelleme, Farkas Mihályt pedig „fel is lehetne nyársalni”, de nem ez a párt érdeke. Többen helyeselték RM felmentését, ám egy pártcsinálta történész akadémikus azt mondta: „Rákosi elvtárs lemondását a munkásosztály nem fogja megérteni”. A szavazásnál RM felmentését senki sem ellenezte, Gerőt is így választották első titkárnak.

RM felmentéséről nyomban tájékoztatták a megbízható pártaktivistákat, és ők közölték a jelentősebb körzetekben a párttagsággal a hírt. Csepelen többen zokogtak, hogy ide jutottunk.

A balatoni kormányüdulőben a kártyázó miniszterhelyettesek a játékot sem hagyták abba, amikor meghallották, mi történt. A „Nagy Imre-csoport” a Vadrózsa étterem teraszán ünnepelt. A KV-ülés folytatódott, a harmadik napon a halott után dobták a mentőövet: terítékre került a Rákosi megmentését szolgáló jelentés Farkas Mihály bűneiről. E szerint FM kezdettől fogva igyekezett megvetni a lábát a politikai rendőrségen. Az ő ötlete volt, hogy Szőnyi Tibor, a KV Káderosztályának vezetője amerikai kém (a jelentés margóján FM kézírása: „nem igaz”), így indult a Rajk kivégzéséhez vezető események sora. Vagyis a Kovács István vezette öttagú bizottság, PG leleplező levele ellenére Farkas nyakába próbálta varrni a törvénytelenégeket, és orrba fricskázta a veszélyesen népszerű Kádárt is azzal, hogy egy alkalommal, Farkassal kettesben kihallgatta Rajkot... A tábornokokkal szemben elkövetett törvénytelenégekről FM „teljhatalommal döntött”. Rákosi „gyanakvó, bizalmatlan természetét kihasználva követte el üzelmeit”, módszerét „az önteltség, karrierizmus, hatalomvágy, sőt egyenesen hatalmi téboly jellemezte”. („Hallatlan” – FM.) Javasolták, hogy a törvénytelenésekben játszott szerepe miatt Farkas Mihályt zárják ki a pártból, és fosszák meg minden tisztségétől.

FM elmondta: mélységesen megbánta tetteit, őt a párt szent ügye vezérelte. A kezükbe került ellenséggel szemben azért volt kérlelhetetlen, nehogy egy háborúban ezrek és tízezrek pusztuljanak el. Záró mondat: a „párt nélkül nincs az életnek sem célja, sem tartalma”.

Az önkritikára készített Kádár János kijelentette, hogy a törvénytelenéseknek alanya és tárgya is volt. RM hallgatott. Ő ismerte Farkas eredeti válaszbeszédét, és tudta, nem fog elhangzani, mert végül Mikoja meggyőzte, jobb, ha hallgat. Hiszen rég letartóztathatták volna, és attól nem lesz kisebb a vétke, ha Rákosi és mások is felelősek. FM ugyanúgy járt, ahogy az általa is meggyalázott társai: „a párt érdekében” el kellett játszania a bűnbak – esetében nem halálba vezető! – szerepét. (Farkas Mihály beszédtervezete harminchárom év múlva jelent meg. Eszerint inkább azt kellett volna vizsgálni, hogy milyen politikai okok váltották ki a súlyos törvénytelenégeket, és ki a felelős értük. A többi szöveg csak szólam, üres magyarázkodás. Rajk kihallgatásáról például azt kívánta elmondani: súlyos hiba volt megveretni, de „én akkor Rajkot már ellenségnek tekintettem”. „Elég szomorú, elvtársak, hogy ez így történt.” Farkas el nem mondott beszéde sokkal erőteljesebb Péter Gábor beadványánál, ám ez is vádat emel a korszak és önmaga ellen. Jellegzetes terméke annak a kommunista felfogásnak, hogy a pártgyónás feloldoz minden bűn alól.)

Rákosi Mátyás menesztése két hétig visszhangzott a nemzetközi sajtóban. Még Ausztráliában is tisztábban látták, mint Magyarországon – feltehetően egy-két jó kremlinológusnak köszönhetően –, hogy Moszkva csak bólintott, és nem kezdeményezett Rákosi leváltásában. Az Amerika Hangja szerint Rákosi Mátyás neve a nemzetközi közvélemény számára a háború után elkövetett súlyos bűnök, törvénytelenések, népellenes akciók, a kirakatperek, az erőszakkal kicsikart beismerések, a parasztellenes hadjárat, a munkásnyomor, a deportálások, az ártatlanokon végrehajtott halálos ítéletek jelképe. Rákosit főképpen a belső ellenállás buktatta meg, helyzete annyira tarthatatlanná vált, hogy a Kremlben is kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy távozásáról Magyarországon döntenek. A *Le Franc-Tireur* vagy a *Der Tag* is azt írta, hogy Rákosit a belső erők buktatták meg. *Manchester Guardian*: „Ez az első eset, amikor kommunista diktatúrában a közvélemény nyomása ilyen komoly lépésre kényszerítette a vezetőket.” A *Times* az okokat így sorolta: 1. Tito marsallban megvult a vágy, hogy egykori ellenfeleinek fejét gurulni lássa. 2. A magyar népben és a pártban is fokozódott az ellenszenv Rákosi iránt. *Le Monde*: A magyar Sztálin rendkívül népszerűtlen volt, és az utóbbi időben teljesen maga ellen hangolta az értelmiségi köröket. *News Chronicle*: Rákosi elmozdítása a legnagyobb csapás, amit a régi sztálinista gárda elszenvedett, amióta Hruscsov megindította támadását a sztálinizmus ellen. Az *Arbeiter Zeitung* figyelmeztet: noha Rákosi

távozott, hívei továbbra is hatalmon maradtak. *Daily Telegraph*: bukásával távozott „a sztálinista birodalom utolsó fontosabb prokonzulja”. *Scotsman*: „Meglehet, hogy Rákosi eltávolítása további fontos változások lavináját fogja elindítani Magyarországon.”

Mikojan jelentése szerint „az ellenséget váratlanul érte” RM leváltása. Rákosi szerint felmentésétől a munkások is „meg voltak lepelve” – és remélték, hamarosan meggyógyul, és újra elfoglalhatja helyét a pártvezetésben. Mikojan Budapestről Belgrádba utazott. Rákosi: „Tányéron viszi a fejemet Titónak.” (Pesten hipertitóniának nevezték a betegségét.) A lemondás első pártviszhangja állítólag a döbbenet csöndje. A taggyűléseken idős párttagok és asszonyok sírtak: miért nem közölték korábban, hogy Rákosi elvtárs beteg? Leváltása éjszakáján egy idős munkás ment a pártszékházhoz: „Aggódok Rákosi elvtárs miatt. Szeretném megkérdezni, most miből fog megélni?” Három hónap múlva a Kábel- és Sodronykötélgyárban – nomen est omen – felteszik a kérdést, hogy Rákosit felelősségre kell-e vonni, vagy sem. (Pedig a Kötélgyár hálás lehetne neki. Bocsánat – P. Á.) Az írók „higgadtan és fegyelmezetten” fogadták a hírt. Később aztán kiderült, hogy az értelmiség szinte egyöntetűen és a párttagság zöme is egyetértett Rákosi felmentésével. A szegedi orvosgyógyászat elhangzott, hogy RM tevékenységében már a fordulat éve után sok volt a hiba, ’53-tól pedig a fejlődés akadályozója volt. A Rákosi–Gerő váltás nem oldotta meg a gondokat, legfeljebb a szovjeteket nyugtatta meg, hogy a változással minden maradt a régiben.

Véget ért a Rákosi-kor. A „dúvad állam” (©Bibó István) megteremtője, megszemélyesítője letűnt a színről. Ebben az áttekintésben ismétlések is találhatók, de egy összefoglaló esetében ez elkerülhetetlen. Le kell szögezni: a maga dúvad módján ez az állam is modernizálni kívánta, sőt több tekintetben meg is újította az országot. A kommunisták szerint az elmaradás gyors felszámolásának egyetlen lehetősége a feszített ütemű iparosítás, azaz a sikeres szovjet modell átvétele. Gyors fejlesztésre sarkallt a katonai veszély (hidegháború, koreai háború) is. Ám figyelmen kívül hagyták, hogy a hazai elmaradottság több tekintetben viszonylagos, hogy az 1917-es Oroszország más volt, mint a három évtizeddel későbbi Magyarország. Bár a kommunista pártok a társadalom, a gazdaság tudományos irányításáról beszéltek, a tennivalókat Magyarországon sem a lehetőségek és az adottságok, hanem a célok alapján határozták meg. Szerintük a gazdasági törvényszerűségek – és az elképzeléseik ellen szóló társadalmi törvények – megváltoztathatók, minden csupán az akaraton, az erős központi szándékon és a véletlen kizárásán múlik! Számúzták a bizonytalansági tényezőket, a piaci viszonyokat: a kereskedelem helyébe a központi elosztás került, a piaci árakat rögzített árakkal váltották fel. Meggyőződésük, hogy tervszerű irányítással a nem álmodott célok is elérhetők. Ha ennek volt is némi realitása, a forradalmi hevület, az adj, uramisten, de mindjárt, a lehetséges előnyök többségét is hátránnyá változtatta.

RM uralmának főként a korábbi hatalom birtokosai voltak a szenvedő alanyai. Nemcsak volt miniszterek, politikusok, burzsoák, földbirtokosok, hanem a falusi jegyzők, az intézők, majd a főművezetők, és a harmincholdas gazdák is. Mindenki, aki „kiszolgált” a régi rendszert. Sok mindent elárul a „közömbös” adat, hogy az 1946-os pénzreform az értelmiségiek munkásokkal szemben 1938-ban fennálló háromszoros bérelőnyét a felére csökkentette. A fényes szelek ifjú nemzedéke büszkén énekelte: „Királyok, hercegek, grófok, naplopók és burzsoák, reszkessetek, mert feltámadt az elnyomott proletár!” – és ami nem szerepelt a nótában: elbocsátottak hatvanezer közalkalmazottat.

Az államosítás nemcsak a bankokra, bányákra, nagyüzemekre terjedt ki, nem kímélte az egyéni gyógyszerárakat és a szatócsüzleteket sem. A munkásság majdnem negyven százaléka még 1948-ban is a magánkisiparban dolgozott. 1950-re hatvanezer kisiparos zárta be a műhelyét, a kisipar munkáslétszáma száznolcvannyolcezerrel huszonkilencezerre

zuhant, és hiába szervezték a kisipari szövetkezeteket, a szolgáltatások többsége megszűnt, és a lakosság – főként falun – cipész, borbély, villanyszerelő nélkül maradt. Esztelenség volt a kiskereskedelem, a fuvarozás vagy a háztulajdon felszámolása is.

1948-ra nyilvánvalóvá vált, hogy nem ússza meg a fordulatot a mezőgazdaság sem. A paraszti kizsákmányolás megszüntetése, a mezőgazdasági termelés jobb tervezhetősége – a hadigazdálkodás – érdekében elkezdődött a szovjet kolhozrendszer átvétele. Noha szüntelenül hangoztatták, hogy az „önkéntesség és fokozatosság” alapján kell a szövetkezeti csoportokat szervezni, az erre adott három-négy év nyilvánvalóvá tette, hogy a birtokkoncentráció itt sem megy erőszak nélkül. Legkönnyebb volt a nincstelenek és a szegényparasztok betörése: a tagság kétharmada közülük került ki.

Az új rend elsöpörte a kispolgárságot és a parasztpolgárságot is. Majdnem minden harmadik ember elveszítette az egzisztenciáját, a társadalom több mint harmada vesztese vagy áldozata ezeknek az esztendőknél. Ám a nyertesek java – például a 642 ezer földhöz juttatott család is – megkínlódta a kort. Ezen az áron szabadult meg az ország a nyugatosodást gátló félféudális kötöttségektől. Mindez a megelőző másfél században a közép- és kelet-európai térségben szinte sehol sem sikerült; nem csökkent a lemaradás Nyugat-Európától. Nem kevés túlzással azt is mondhatjuk, hogy Kelet-Európában – Magyarországon is – negyvenöt esztendő alatt valósult meg az, ami Nyugat-Európában majdnem két évszázad alatt. A féleredményhez drasztikus, diktatórikus modernizáció kellett, és a gyógy mód súlyos mellékhatásokkal járt. A szovjet típusú modernizáció első, Rákosihoz köthető, ideologikus szakaszában eszmei javakkal próbálták pótolni a hiányzó anyagi javakat, a kádári korszakban pedig a jóléti, fogyasztói társadalmat szimulálták, piacgazdasági elemekkel fűszerezve.

A kelet-európai országok részben a legsötétebb években érték el a legnagyobb gazdasági növekedést. A két világháború között 6-8 százalék volt évente a tőkefelhalmozás, az úgynevezett „ötvenes években” ennek a négyszerese-ötszöröse. A társaitól elmaradó Magyarországon is addig példátlan arányban, évente átlagosan 3,6 százalékkal nőtt a nemzeti jövedelem. A második világháború előtt nem sikerült a felzárkózás a nyugati országokhoz, 1948–49-ben viszont elkezdődött. A leglényegesebb változás az avított falusi társadalom kiáltó ellentéteinek az eltüntetése, a fejlett Európától idegen társadalmi zárvány, az arisztokrácia és a földtelen parasztok világának megszüntetése volt. 1956-ig a megkésett ipari forradalom révén a nemzeti termék nagyobbik hányadát már az iparban termelték. Ez az ország ezeréves múltját tekintve is történelmi fordulat. A térség százévnyi késéssel lemásolta a Nyugaton véghezvitt modernizációs folyamatot (ami a világ periferikus régiói között a legjelentősebb növekedéssel járt, és páratlan eredményeket hozott egészen a hetvenes évekig). Ám a szabad és egyenlő emberek társadalma helyett orwelli diktatúra született. Semmibe vették az elemi emberi jogokat, a pissenést sem tűrték, ugyanakkor a legszegényebb rétegek számára egyedülálló biztonságot teremtettek, és a lehetőségeket meghaladó társadalompolitikai eredmények születtek. Miközben nem volt elég kenyér sem – vagy ha mégis, akkor szalonnás, sületlen –, a társadalombiztosítást 1956-ig 6,3 millió emberre terjesztették ki (1938: 2,8 millió); ingyenes lett az egészségügyi ellátás. Az egységes nyugdíjrendszer megteremtése is alapvetően befolyásolta az életviszonyokat. Bár a nyugdíjak összege alacsony volt és nem terjedt ki a parasztságra, millióknak jelentett álmodni sem mert létbiztonságot. Az emberek, akik addig legfeljebb a gyereket gyógyíttatták, rászoktak, ha betegek, orvoshoz mennek. Az ötvenes években számolták fel a „magyar betegséget”, a morbus hungaricust, azaz a tbc-t. 1940-ben negyvennyolc év az átlagos életkor, 1956-ban hatvan év. A harmincas években ezer újszülöttből 850 maradt életben, 1956-ban százszal több. A halálozási arány radikálisan csökkent, ekkor közeledett az élettartam is leginkább Nyugat-Európaéhoz.

Európa „befejezetlen fele” késké jut el a mindenki számára elérhető ingyenes oktatáshoz is. 1949-hez képest 1955-re csaknem megkétszereződik a középiskolások száma. Munkás- és parasztyerekek százezrei kerülnek iskolapadba, többnyire a reménytelen szülői álmok beteljesüléseként, nemegyszer – főképp lányok esetében – a tanulással szembeni előítéletek ellenére. Magyar sajátosság a népi kollégium, a szegény származású, vidéki tanulók menedéke. Ezekből 1948-ban már vagy százötven volt. Bevezették a szakérettségit, ahol az idősebb munkás- és parasztfiatalokat az akkor divatos „gyorstalpalással” készítették fel az egyetemi tanulmányokra. A szakérettségizettek közül sokan nem jutottak el a diplomáig, vagy ha igen, többnyire gyenge vagy közepes, kisebbségi érzésekkel terhelt művelői lettek szakmájuknak, de akadtak közöttük kimagasló tehetségek is. A korszak végén az egyetemi hallgatók többsége már munkás- és parasztszaládból került egyetemre, és szerzett diplomát. 1938-hoz képest 1955-re megháromszorozódott a nappali tagozaton tanulók száma, az esti és levelező tagozatosokkal együtt pedig már négy és félszer annyi az egyetemi és főiskolai hallgató. A mérnökök és a tanárok száma megkétszereződött.

Volt munkások és parasztok, majd azok gyermekei kerültek vezető pozíciókba. A kor karikatúrája: a suszter az igazgatói vagy miniszteri székben. Akadt ilyesmi, és persze kiugró tehetségek is, a seregnyi hithű alkatlan, sőt buta mellett. A vezetők egyik része semmire sem volt képes, a másik mindenre. Mondható, hogy ez a közepszer forradalma volt. És a hálás közepszer egy ideig elhitte vezéreinek, hogy csupán azért nem képesek a csillagos eget is elérni, mert az osztályellenség akadályozza az új társadalom építését, az égető szükségletek kielégítését. A pártelit ahhoz, hogy a csúcson maradhasson, folyton leleplezte az összeesküvéseket, ám a kívánt javulást így sem érték el. Az ellenség folyamatos üldözése lehetőséget adott a leszámolásokra. A sztálini kor összeesküvés-mániáinak élenjáró képviselője volt Rákosi Mátyás. 1945 és 1956 között csaknem minden harmadik felnőtt ellen hatósági eljárást indítottak. Soha nem tartottak Magyarországon feleannyi embert sem rabságban – börtönben, internálótáborban – mint 1949 és 1954 között. Ezek voltak a korrall kapcsolatban annyit emlegetett csengőfrász legsúlyosabb évei. Ha egy családhöz hajnalban becsöngettek, jó hírnek számított, hogy csak a ház ég, nem pedig a politikai rendőrség érkezett.

A titkos hatalmi manipulációk miatt is teljes gözzel működött az agy mosoda: az információk minden formájának ellenőrzése, manipulálása. A rendszer mindenütt és minden formában egyöntetű nézeteket követelt. Az újságokat elsősorban a címük különböztette meg, de a cikkek többsége azonos vagy igen hasonló volt. Mindenütt a sablonszöveg ment, lett légyen szó rádióról, röpgyűlésről vagy tanóráról, de akár művészi alkotásról is. Felszámolták a kulturális élet sokszínűségét is, viszont a kulturális javak jóformán mindenki számára elérhetőek voltak, az elfogadott művészi tevékenységek – a könyvkiadás, a színházak, a filmművészet, a zenei élet stb. – jelentős állami támogatása révén. A rádiózás, a moziba járás, az olvasás szinte népszokássá lett (1948-ban kezdődik a faluvillamosítás, és 1962-ben fejeződik be). Hihetetlen példányszámokban adtak ki hazai és külföldi – elsősorban orosz – klasszikusokat, no meg Marx, Engels, Lenin, Sztálin írásait, beszédeit: minden marxizmust szolgáló művet. Nemcsak az uszító, „ellenséges” írók könyveit tiltották be, hanem például Stefan Zweiget vagy H. G. Wellst is, de nem lehetett kiadni Benedek Elek meséit vagy Rejtő Jenő kalandregényeit sem. Ugyanakkor újságpapírra nyomva ontották az Olcsó Könyvtár zsebkönyveit (Balzac: *Goriot apó*. Ára: 3 Ft – 15-20 cent). A könyvkiadónál, a filmgyártásban, a színházakban éves tématerv volt, benne épp az adott kampánynak megfelelően bányásztema, katonatéma, szakmunkás-tema stb. A szigorú rendben is kicsúsztak azért eredeti alkotások, de leginkább a posztsztálinista diktatúrává enyhült első reform idején (az 1953 júliusát követő időszakban).

Európának ezen a szegletén nem csupán eltérő társadalmi rendszer alakult ki, hanem egy merőben más, titkos, alig hozzáférhető világ. Itt az öltözködés, a szórakozási szokások, a világismeret, de még a tények értelmezése is más volt. RM korának értékelése azért is nehéz, mert az ő idején megkezdett modernizációs elképzelések közül sokat csak távozása után valósítottak meg. Kiderült, a dogmatikus szovjet modell csupán az elmaradott agrárországok iparosítására volt alkalmas, technikai átalakításra, megújításra nem. RM nevéhez az iparosítás elkezdése, a vadabb, drasztikusabb intézkedések kapcsolódtak. A piszkos munka: a merev társadalmi szerkezet szétverése. Az utókor inkább a bontásra emlékezik, mint az építésre. Saját kora másképp volt ezzel. Mintha a közelség sok mindent megszépített volna: 1956 forradalmában őt a Duna fenekére kívánták, de a rendszert nem vetették el. A megszámlálhatatlan szörnyűség ellenére sem akadt számottevő erő, mely vissza akarta volna forgatni az idő kerekét. Nem akarták visszaadni a földet, a gyárakat, a bányákat, a bankokat, netán az iskolákat a korábbi tulajdonosoknak. A szocialista eszmének olyan vonzereje volt, amit RM sztálini despotizmusa sem tudott lerombolni. Annak ellenére sem, hogy ezt a rendszert nem RM tette olyanná, amilyen volt, hanem a sztálini rend formálta egyik legkegyetlenebb alvezérévé Rákosit. Őt elutasították, a teremtményét nem. Ezt a rejtélyt a maga idején is nehéz lett volna megfejtetni, az időben távolodva pedig egyre kevésbé vagyunk rá képesek. Az nyilvánvaló, hogy a nép minden megpróbáltatás ellenére sem csupán elviselhetetlen zsarnokságként élte meg azokat az éveket. (1957-ben a Columbia Egyetemen felméréseket készítettek magyar emigránsokról. És a nyugati demokráciában és szabadságban ők arról beszéltek, hogy a magyar társadalom a fejlettebb, mert az állam gondoskodik polgáraitól.) A nép önfeláldozással kapcsolatos torz nézetét RM 1950-ben így fogalmazta meg: „Minél több munkával, verejtékkel, áldozattal építjük jövőnket... annál drágább lesz mindannyiunk számára” – és 1956-ban mintha beigazolódott volna ez a képtelenség! RM a szocializmus egyik legnagyobb kudarcának tartotta a forradalmat, valójában a legnagyobb sikere: a felkelt nép nem tagadta meg a rendszert.

RM vezetése alatt a gyökeres változások többsége csak elkezdődött, és az átalakulás valamiféle békévé – itt elsősorban a mezőgazdaságra gondolunk – csak később oldódott. A végeredmény ismert: a térség, és benne Magyarország, a kétarcú szocialista modernizáció nyomán közeledett Európa fejlettebb részéhez és távolodott is tőle. Az ötvenes években a világ akkori százhatvan országának csupán a nyolcada tudott rátérni az iparosodás elmaradásból kivezető útjára, és köztük volt Magyarország is. Ez a súlyos torzulások ismeretében ellentmondásos siker. Amikor Magyarország talán a legközelebb jutott Európához – véletlenül éppen Rákosi Mátyás halála tájékán (1971) –, akkor is a perifériához tartozott. Majd a modernizációnak egyre inkább kerékkötője lett a szovjet modell. A kísérlet megbukott. Az álmok szertefoszlottak. Kiderült, hogy a kommunista párt nem talált rá a probléma megoldására, hanem ő maga lett a probléma. Rákosi e „terelőút” (©Berend T. Iván) könyörtelen vezéréként írta be magát Magyarország történetébe. A Szovjetunió kívül 1956-ig feltehetően ő valósította meg a sztálinizmus legkegyetlenebb változatát.

6. RM: „Hí a haza!”

1956 nyarán Rákosiék három-négy bőrönddel utaztak el a SZU-ba, azzal, hogy hozzák rendbe a villát, mert három-négy hét múlva itthon lesznek. Aztán szeptemberben megjelent egy futár és összepakolt az asszony ruháiból egy bőröndre valót. A személyzet azt gondolta, kicsit tovább maradnak.

RM: „Felmentésem után elsősorban pihenni kívántam, és utána alapos gyógykezelésre akartam menni” a Szovjetunióba. A PB búcsúvacsoráján mondott pohárköszöntőjében Gerő kellemes pihenést és gyógyulást kívánt, hogy mielőbb munkába állhasson. A Kádár János mellett és a Marosán Györggyel szemben ülő RM hallgatott. De külön-külön elmondta Gerőnek és Kádárnak, ha hagyják, hogy az ellenség magához térjen a meglepetésből, amit „váratlan” – kinek váratlan? – felmentése okozott, távozásából a párt nem profitál semmit.

Egy július végi hajnalon, hat órakor indult velük a kormánygép. A volt első titkár Gerő búcsúztatta. Bár nem volt vidám a hangulat, arra senki sem gondolt, hogy ez végleges búcsú. RM: „Az öreg kormánygéppel, amelyet lassú repülése miatt egymás közt, tréfásan »tyihohod«-nak (lajhár – *P. Á.*) nevezünk, Moszkvába repültem. Ott közöltem az elvtársakkal, hogy mielőtt szanatóriumba mennék gyógykezelésre, szeretnék a Fekete-tenger mellett egy kicsit pihenni.” Az útra elkísérte Rákosit az orvosa és odaadó testőre. Kijevben tankoltak. Hét óra múltán Moszkvában Szuszlov várta Rákosit. Másnap RM továbbrepült Szimferopolba, ahol ünnepélyesen fogadták. (Mielőtt elvált volna két kísérőjétől, megkérdezte, kaptak-e napidíjat, és a saját zsebéből adott nekik 500-500 rubelt – közel egy munkás havi átlagbérét.)

Az uralkodó kommunista pártokban ismeretlen volt a leváltott első titkár, RM ezért – mintha mi sem történt volna – a közelben üdülő külföldi vezetőkkel élte a magas rangú funkcionáriusok társadalmi életét. A „II. Sándor cár kastélyában” pihenő Hruscsov még szarvasvadászatra is meghívta. De vendégül látta több szovjet vezető is. RM legkésőbb október elején akart hazatérni. Kínjában a pártvezetés kitalálta, hogy nyugdíjasként inkább „foglalkozzék irodalmi munkássággal”.

Hazatérésre sarkallta, hogy elvtársai tovább feszegették a felelősségét, pedig minden kritika „az ellenség kezére” játszik. Ám a Politikai Bizottság úgy döntött: amíg Gerő nem tér vissza a szabadságáról, addig RM se jöjjön haza, azért sem, mert még mindig azt hiszi, hogy ő a főnök (például kifogásolta, hogy a korábban lecsukott két köztársasági elnök bekerült a Népfront Tanácsába). Nehezen törődött bele, hogy még egy-két hónapot „üdül”. Fájdalomdíjként kapott egy kis lakást Moszkva belvárosában. Szeptember végén befeküdt a nagy vezérek Moszkva közeli szanatóriumába.

Megviselték a hazai hírek. Hogy Rajk Lászlót újratemetik, hogy Nagy Imrét vissza akarják venni a pártba. RM azt telefonálhatta Budapestre, „ha azonnal nem kezdenek éles és határozott támadást az elszemtelenedő reakció és revizionizmus ellen, akkor...” Nehezen viselte a hatalomnélküliséget. Kitalálta, hogy a Herendi Porcelángyár budapesti telepén dolgozó feleségének lejárt a szabadsága, és visszaküldte őt – és a nyári holmikat – Budapestre. Ekkor már szüntelenül telefonálgatott, hogy ő is haza akar jönni. Végül Gerő kérésére a szovjetek rábírták, hogy maradjon még egy ideig.

Rákosiné éppen a forradalom kitörésének napján tért vissza Moszkvába a hírrel, hogy napok kérdése az ellenforradalom elszabadulása. Órák múlva a felvonuló egyetemisták elsősorban a szabadságért, de RM ellen is tüntettek. Hiába zengett a budapesti utcákon: „Nagy Imrét a kormányba, Rákosit a Dunába!”, ez nem hallatszott az ő szanatóriumáig. Neki nem is volt füle az ilyesmire. Este fél tíz felé behívták a szovjet pártelnökség ülésére. Ott tudta meg, hogy Budapesten tömegek tüntetnek a párt és a kormány ellen. Visszaemlékezése szerint Hruscsov tőle kérdezte, lépjenek-e közbe a szovjet csapatok. Habozás nélkül azt felelte: haladéktalanul. Egész éjjel le sem hunyta a szemét, és másnap délelőtt felhívta Gerőt, de ebből „nem jött ki semmi használható”. Ő akart mindenáron visszatérni, de helyette a forradalom Nagy Imrét hozta vissza a kormány élére.

A forradalom első hete azzal végződött, hogy Kádár János másodszor is feloszlatta a kommunista pártot: október 30-án megszűnt az MDP, és megalakul a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), a párt történetében példátlanul kvalitásos vezetéssel. Kádár azt mondta: a dicsőséges felkelés „lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat”, megszabadult az önkénytől.

A Rákosi-villa körüli kolónia házaiban az őrség civil ruhákat kunyerált. Noha erre a zárt utcarészre csak igazolvánnyal lehetett belépni, az „ellenforradalmárok” hamarosan vandál kutatást rendeztek a villában. Állítólag az ebédlőben álló faltól falig zene- és tévészekrényt végiglőtték géppisztollyal. Kirobbantották a páncélszekrény ajtaját, és békekölcsonkötvényekkel lett tele a kert. Aztán már a telepen lakók is hordtak mindent. Egy újság tudósítást közölt Rákosi és Gerő villájáról. Gerőnél került elő többek között a „Kimutatás a havi élelmezési költségekről (1956. május)”. Rákosi 11 000 Ft, Gerő 9500, Hegedüs 10 000 (a közalkalmazotti átlagbér hat-nyolcszorosa – *P. Á.*). A cikk szerint Rákosi rezidenciáját „nemzetőrök és honvédek őrzik, hogy a benne lévő milliós értékek, melyeket a magyar nép izzadt ki – tönkre ne menjenek, el ne vesszenek”. Vetítőgépekről és zongorákról, nemesfával burkolt termekről, stílbútorokról, bársonyszőnyeges lépcsőkről, bordásfallal és mérleggel ellátott fürdőszobákról – írtak. (Rákosi és a zongora meg a bordásfal!) 1956-ban, de főleg a nyolcvanas évek végén cikkek garmadája leplezte le Rákosiék „urizálását”, mintha ez lett volna a fő baj.

A Rákosit csak „1. számú közellenség”-ként említő forradalmi újság első oldalas híre: „Kikérjük Rákosit a Szovjetuniótól. A bíróság előtt felel tetteiért.” RM számára ez az írás nem létezett, pedig a villáról szóló cikkeket úgy kommentálta, hogy ez a firkász korábban írt néhány ömlengést róla. De honnan tudta, mikor a tudósítások alá sincsenek írva? Egyébként népszerűtlenségével – persze az ellenség körében – tisztában volt, hiszen a forradalom alatt még testvéreit is a Szovjetunióba kellett menekíteni, „ami lehet, hogy az életüket mentette meg” (RM). A párt után lapja, a *Szabad Nép* is szakított a rákosista múlttal, és nevet változtatva (*Népszabadság*) azt írta: „A leghatározottabban kell állást foglalni az MDP bűnös vezetésével szemben.”

Október végén újra behívták Rákosit a szovjet pártelnökségre, mert egy Szovjetuniótól segítséget kérő ellenkormányt kívántak szervezni Budapesten, és tőle (is) kérdezték, kiket válasszanak. RM rögtön felajánlotta a szolgálatait, mire Hruscsov állítólag azt felelte: menjen csak haza, „a nép majd jól fel fogja akasztani”. Tudták róla, hogy amikor fel akarta hívni Budapestet, a moszkvai központos megtagadta a kapcsolást, nagyobb politikai érettségről téve tanúbizonyságot, mint „az idióta Rákosi” (Hruscsov). Ettől függetlenül tanácsot kértek tőle. De amikor nyilvánvalóvá vált, RM azt képzei, itt az ideje, hogy a közben Moszkvába menekített egész régi vezetés visszatérjen Magyarországra, akkor bár voltak támogatói a szovjet pártelnökségben, végül az a nézet győzött, hogy pár hónappal a felmentése után mégsem cipelheti őt és bukott társait haza a szovjet hadsereg.

A Kádár János vezetésével alakítandó új kormány felhívása talán az íródeák Gerő tolla alól került ki, és Kádár utólag írta bele szövegbe például a „Rákosi- és Gerő-klikk” elítélését. Az 1956. október 23-án kirobbant forradalmat november 4-e után a szovjet csapatok leverték, és december közepén RM levélben jelezte Hruscsovnak, hogy végre bevonhatnák már őket is a munkába. A Kádár vezette MSZMP viszont az „ellenforradalom” egyik fő okának a „bűnös, párt- és népellenes Rákosi–Gerő-klikk” tevékenységét tartotta. Ez a megfogalmazás Nagy Imréék Romániába deportált „jobboldali csoportja” mellett gyakorlatilag „létrehozta” a baloldali moszkvai emigrációt. Adott volt a kétfrontos harc: kezdődhetett a pártélet. A Rákosiék megbélyegzését átvevő *Pravda*-híradás után RM nyomban megpróbálta „helyre

rakni” Hruscsovék fejét. Megírta neki, hogy Magyarországon nem boldogulnak nélkűlűk. Kétezer szavas levele nem egy nyugdíjas siráma, hanem egy öntudattűltengéses kolléga útmutatása, például Nagy Imre rehabilitációjának és visszatérésének megakadályozására. Annyira elvesztette az ítélőképességét, hogy azt javasolta Hruscsovnak, tárták fel, „milyen szerepet játszott Jugoszlávia október 23-a előkészítésében”!

Noha választ nem kapott, 1957. január elején még hosszabb levelet eresztett meg. A hangűtés és a cél változatlan: a „két pártvezetés” – a budapesti és a moszkvai – „egyesítése”. Hiszen hazájától távol kénytelen élni két volt első titkár (ű és Gerű), két volt miniszterelnűk (ű és Hegedűs) és több PB-tag (például Kovács) stb. Az ű távozása a párt éléről „megrázkűdtatást okozott”, utódai kiengedtek a kezűkbűl a gyeplűt. Ha már tollat ragadott, feljelentett mindenkit: „a filmszínházak, színházak egyetlen szovjet darabot sem tűznek műsorra”, háttérbe szorítják a békepapokat, a *Népszabadság* „kellemes karácsonyi ünnepeket kívánt olvasóinak”, megjelent „Velázquez Madonnája és egy csaknem teljesen meztelen párizsi szépség képe, mint 20 évvel ezelűtt a horthysta újságokban”...

– Amikor 1957-ben a PB előtt szóba került, hogy Rákosi mennyire haza akar jűnni, kijelentettem, nekem csak egy géppisztoly kell, és ha átlépű a határt, lelűvűm – mondta a késűbbi miniszterelnűk Fock Jenű, RM bűrtűntársa. – Rákosi neve beivűdott a kommunista mozgalomba, gondolni se lehetett rá, hogy Nagy Imrével egyűtt űt is a vádlottak padjára lehetne ültetni. – Pűre kűsza ötlet maradt, noha többszűr is felvetűdűtt. Tessék-lássék eljártást bűnei sűlya miatt sem rendezhettek, valűs pert pedig sem a rendszer, sem Kádár, sem a Kreml nem viselt volna el. A párt küldűtteként Aczél Gyűrgy megkérdezte Rákosit is 1962 nyarán: „Mi tűrténne, ha űnt tűrvényesen is felelűsségre vonnák?” RM: „Hát vonjanak felelűsségre.” „Csináljunk egy harmadik Rákosi-pert?” RM: „Hát én azt nem javasoltam... Én pártalapon akarom.”

Ám a megelőzű két évtized első számű magyar bolsevikja – a párt egyik alapítűja – és társai egyelőre haza sem térhettek. Kádár nem engedte. 1957 februárjában RM újra feljelentette Kádárt Hruscsovnál „a zsidű származásű káderek elűretolása” miatt – és sorolta is űket névvel, ranggal. Kádárt egyre inkább zavarta, hogy a Kreml mondhatni szűntelen sakkban tarthatja űt a Moszkvába szorult magyar rezidenseivel. Megosztásukat választotta. Hazaengedtek Révai Jűzsefet, a négyes fogatnak a tűrvényszerűségekbű legkevésbé érintett tagját; Rákosit és Gerűt viszont űt évre száműzte (persze, nem így nevezve). A többiek – kűztűk a Rákosi rokonság is – egy év műlva térhetett haza. Ezt Kádárnak kellett elfogadtatnia Hruscsovékkal. Moszkvai látogatása kellemetlenűl kezdűdűtt. Állítűlag Hruscsov üdvűzlűbeszűde közben Vorosilov elűhűzta Rákosi Kádárt támadű levelét. Mire Kádár, válaszbeshűd helyett azt mondta, ha Moszkvának Rákosiékra van sűksűge, ám legyen. Hruscsov az asztalra csapott, és kijelentette, hogy bíznak Kádárékbű. Rákosiék „politikai halottak, akik a vezetésbe többé nem térhetnek vissza”, és a figyelmeztetés: „nem célszerű a halottakat minden héten újbűl eltemetni”. Ám száműzetésűkért nem lelkesedtek.

RM elűszűr legűntett az űt évre: Kádárék egy évnél nem húzzák tovább! Aztán megszeppent. űt év? Akkor ű már nem él! Végűl elűbűjt igazi énje: gyűjteni kezű Kádárék „bűneit”. Hajtogatta, hogy hatszáz ezer párttag azért nem lépett vissza a régi-űj pártba, az MSZMP-be, mert az ű híve! Aztán felhívta Hruscsovot, hogy ne járűljon hozzá a száműzetésűkűhű. A válasz: maradjon nyugton. Ekkor a szangvinikus szovjet pártvezetű és az emigrációban még elvakultabbá válű RM összeszűlalkozott. Utolsó levelében RM tudatta Hruscsovval, hogy mégsem lehetnek Kádáréknak komoly vádjai ellene, ha felajánlották, hogy lépjen be az űj pártba! Ez a lépés tűkéletes rűvidzárlat, hiszen pár héttel korábban – amikor még nem voltak az űj pártnak tagjai – „kizárták” űket! Semmi keresnivalűjuk nem volt abban a pártban,

amelyet épp a Rákosi-klikk politikai vonalának tagadása miatt kereszteltek át. Ám a kaotikus helyzetben az egész moszkvai emigráció – így RM és Gerő is – megkapta a belépési nyilatkozatot, sőt az ideiglenes tagkönyvet is kitölthette nekik a követségi párttitkár. Hruscsovnak is annyira a bögyében volt már RM, hogy nem vetette Kádárék szemére ezt a balfogást.

Hruscsovnak írt levelében RM megfeddte az SZKP vezetését, hogy tájékozatlan, és ezzel végképp kitörölte magát a partnerek sorából. Az SZKP vezetése elfogadta, hogy Rákosiéknak „nem célszerű visszatérniük Magyarországra”: a bukott csapat sorsa az MSZMP belügye. A sértett Hruscsovék külön határozatban is foglalkoztak RM levelével. Felidézték, miképp került gyógykezelésre a Szovjetunióba, és sorra vették a „hosszabbításokat”. Majd megállapították: levelében rosszindulatúan bírálja Kádárt és társait, nem látja be hibáit, hamis elképzelése van a hazai állapotokról, és visszaél a vendégszeretettel. Mivel moszkvai tartózkodását a magyar politikai életbe való beavatkozásra használja, más városba költöztetik. Bár a rá vonatkozó párthatározat kivonatát – hogy mit tehet és mit nem – felolvasták neki, az értékelést elhallgatták előle, nemigen kívántak újabb érveket adni az ágáláshoz. Majd Krasznodarba költöztették egy lakótelep ötszobás lakásába. Korábban is ajánlották neki az „irodalmi munkásságot”, örömmel belementek hát, hogy akár egy könyvtárat is küldenek neki, ha hozzáfog az emlékirataihoz.

1957 nyarán kezdődött az első, saját pártja által rámért számkivetés, a harmadik emigráció. De ez azért fekete-tengeri üdüléssel kezdődő elvtársi száműzetés volt. Ám Gelendzsik az ő számára nem száz kilométernyire volt Szocsitól, hanem fényévnnyire. Innen nem hívták szarvasvadászatra, és az SZKP titkára helyett legfeljebb a sógornője látogatta meg. RM és felesége augusztus végén visszatért Krasznodarba, „az arany ketrec”-be (RM). Bentlakó háztartási alkalmazottjukat a város fizette. Akár volt egyéb megbízása a szép arcú, testes kozák nőnek, akár nem, végül „valóságos hódolattal vette körül” a gazdáját, aki alkalmanként angol, francia, német és olasz lapokat is olvasott.

A família a hatóságok felszólítására Matvejev Roman álnévre címezte leveleit Krasznodarba. Lakásukat az orosz sógornő – az RM száműzetéséről könyvet író Biró Ferencné, Eugénia – szerénynek festette le. RM viszont szinte szégyellte a kényelmet. Teljes ellátást és havi kétezer rubel zsebpénz kapott (kétszeresét a magyar munkás és alkalmazott átlagbérének). Nyaraikat felesége fiával és családjával a tengerparton tölthették. RM bármilyen mániákusan figyelte is a hazai híreket, Kádárék bukása nem akart bekövetkezni. Kádár pedig élénken érdeklődött afelől, hogy a testvérpártok vezetői miképp vélekednek Rákosi sorsáról. Mao és a csehszlovák pártvezetők azt mondták: maradjon, ahol van. A hatvannégy kommunista és munkáspárt novemberi moszkvai tanácskozásán taps fogadta Kádár beszédét az úgynevezett kétfrontos harcról. Vagyis hogy az 1956-os eseményekért elsősorban Rákosi felelős, de az árulást Nagy Imre követte el. A világmozgalmak befogadta Kádárt, és leírta Rákosit.

RM egyre nehezebben viselte a sorsát. Öccsének, Ferencnek azt írta, Horthy magánzárkájában sem volt olyan légmentesen elzárva, mint Krasznodar közepén. Az MSZMP Központi Bizottságának decemberi ülésén Kádár javasolta, hogy „Rákosi gyakorlatilag ne térjen haza”. A kétfrontos harc logikája alapján az ő életfogytiglani száműzetéséből sejteni engedte, milyen sors vár RM ellenfelére, az „áruló” Nagy Imrére. A KB levélben fejtette ki a párttagságnak, hogy bár RM hosszú időn keresztül kiemelkedő és hasznos szerepet töltött be a párt és a nép harcában, 1949 elejétől kezdve „mind mélyebben süllyedt a személyi kultusz mocsarába, és irányvonalával, valamint magatartásával mérhetetlenül nagy kárt okozott”. Ezután sokan feszegették Rákosiék felelősségre vonását, és átigazolásukat a pártba. Az „ellenforradalom” okaként csupán az ő hibáikat említették. Kádár győzött. Egyetértettek vele, hogy RM

„hazatérése csak zavarná a párt munkáját”. Tőle már nem kellett tartania, csak a kimagyarázkodás volt nehéz.

A KB-határozat megismerése után RM nyomban közölte: válaszol! Útlevelet kért. A hátsó szándék sejthető, ámbar igazolvány híján nehézkesen élt a bumáskára épült orosz világban. („Kezdem megunni azt a hercehurcát, amivel paszport híján minden könyvecsomag, ajánlott levél és pénzküldemény [átvétele] jár” – írta testvérének, Ferencnek.) RM a KB-nak: „Nem tudom, mit jelent e határozat döntő része: »az országba való visszatérése sem kívánatos«.” A válasz: „1956 augusztusa óta minden szükséges információt megkapott ahhoz, hogy megértse a határozat szavait.”

1958-ban, Krasznodarban, az Élelmiszer-vegyipari Egyetem negyedéves hallgatója volt Folkmayer Tibor: – Egy nap szembejött velem Rákosi Mátyás. Nem akartam hinni a szememnek. Odaléptem, köszöntöttem, aztán sétálgattunk huszonöt-harminc percet. Lekáderezett: kifaggatott a szüleimről, kapcsolataimról. Megilletődött voltam. Huszonkét évesen előttem Rákosi még akkor is legalább az úristen egyik fele volt, és azzal búcsúzott, hogy szívesen lát. Már az első alkalommal – és később mindig – bőségesen megvendégelt. Ellátásuk jobb lehetett az átlagosnál, a lakásuk is más kategóriába tartozott, talán kettőből nyitották egybe. A házigazda megértő volt és toleráns, mindig jóakarattal kezelt. Erősen a befolyása alá kerültem, noha fekete-fehér alapon értékelte a dolgokat. Például 1956 után a fiatalabbak körében elterjedt a szakállviselet, aminek nem tulajdonítottam jelentőséget. Szerinte mindennek politikai jelentősége van, a szakáll is állásfoglalás. Ne tessék ilyet mondani, nekem sok barátom visel szakállt, de azért bal kézben tartja a zsugát! Ekkor ő történelmi példákkal bizonygatta, hogy bizonyos szituációkban az emberek külsőségekkel fejezik ki politikai meggyőződésüket. Jegyezze meg, akik most szakállt növesztenek, azok politikai ellenfeleink! Én egyszemélyes publikum voltam a számára, meghallgattam felgyülemlett mondanivalóit, engem taníthatott, kioktathatott. Mikor egy más egyetemre helyezett kollegina bevallotta, hogy jelentéseket készített rólam is, Rákosi hitet tett amellett, hogy nincs abszolút megbízható ember, ezért intézményesen kell gondoskodni soraink tisztaságának őrzéséről. Noha feltekintettem rá, az első pötty rákerült a képére. Egyetlen olyan téma volt, amitől lemerevedett, mégpedig a Rajk-ügy. Ez megülte a lelkét, amikor szóba került, belül nem is tudott uralkodni magán. A történelmi szükségszerűségről beszélt a padláslesöprések vagy 1956-os felelőssége kapcsán is: az adott helyzetben csak ezt lehetett tenni. Csökönyös volt, sarkos, merev: a népet vezetni kell, mert nem ismeri fel saját érdekét! Meggyőződésem, szívesen visszaállt volna a párt élére. Néha egyenesen dühített, hogy az itthoni eseményekben is tájékozottabb nálam, lexikális tudásával pedig örületbe kergetett. Mikor mentem hozzá estefelé, mindig volt könyv a környékén és írógép az asztalán. Beszélgetéseink során szóba került például a nemzetiségi kérdés vagy a kulturális különbség. Nekem például szorulást okozott a válaszfal nélküli, guggolós vécé, főképp, ha mellém kucorodott a dékán. Rákosi csitított: majd eljön itt is a csatornázás ideje. Arra is utalt, hogy tudnom kell, mit látok, és otthon miről beszélek. Csak háborúval látta megoldhatónak a két világrendszer versengését. Ugyanakkor a szellemi kapacitása fantasztikus volt. Öt-hat nyelvet tudott, és ahány nyelv, annyi gondolkodási aspektus. Mégsem volt benne tere semmilyen más nézőpontnak!

Nagy Imre 1958. júniusi kivégzése után RM azt írta fivérének: „Miután Nagy Imrét utolérte megérdemelt sorsa, a revizionistákkal szemben szívósan alkalmazott liberalizmus is megszűnik.” Nehezen tűri, hogy a magyar sajtó „rágalmazza”. Kéri hozzátartozóit, hogy sorait juttassák el „a mindent látó szemekig, mindent halló fülekig”... 1958 novemberében a Titkársághoz fordult, hogy amíg munkáját itthon folytathatja, segítsék emlékiratai írásában dokumentumokkal, saját könyveivel, leveleivel, jegyzeteivel. Mivel „Argentínától Kínáig a

legtöbb kommunista párttal és pártvezetővel” kapcsolata volt, tőlük közvetlenül kívánt iratokat szerezni, és Moszkvában, Leningrádban akart kutatni. Az oroszok figyelmeztették Kádárt, hogy RM utazásai közben nemzetközi támogatást kíván szerezni visszatéréséhez, Budapest mégis engedte, hogy kutathasson, de közvetlenül nem fordulhatott a testvérpártokhoz. Viszont fél év múlva ötmázsányi könyvet kapott. De az oroszok nem engedték „kóborolni”, előzékenyen felajánlották neki, hogy a fárasztó utazás helyett éljen a könyvtárközi kölcsönzéssel. Majd tudatták vele, hogy például a Komintern III. kongresszusának jegyzőkönyve nem létezik, holott 1921-ben ő rendezte sajtó alá, és négy nyelven, több országban árusították!

Május végén egy hónapot tölthetett Szocsiban, szanatóriumban. Gyógyhatással van rá, hogy rengeteg emberrel találkozik. Moszkvába akar utazni, hogy tisztázza helyzetét. Válasz: forduljon az MSZMP-hez. Bejelenti Budapestnek, hogy ügyei rendezésére szeptemberben Moszkvába megy. Útlevelet kért, mert unja, hogy a tömeg közepén, géppisztolyos előtt magyarázza: bár külföldi, harmadéve él itt, útlevele nincs, mégsem imperialista kém. Még mielőtt választ kapott volna, megkérte a pártbizottság vezetőjét, hogy Moszkvába utazhasson. Nyüzsgéséről harmadnap Kádár asztalán volt a jelentés. A rendreutasító és a hazakéredzkedő levél keresztezi egymást. RM azt írta: „negyedik éve vagyok távol hazámtól, egészségem romlik, munkaképességem csökken”, ilyen elszigeteltségben lehetetlen a memoírírás. Megígérte, itthon minden erejével segíti „végső győzelemre vinni a szocializmus nagy ügyét”, és jóvátenni az általa elkövetett hibákat. Pártja felszólította, hagyjon fel a „zavartkeltő tevékenységgel”, mert ráfizet! Erre valamennyi betegsége kiújult. A közelgő pártkongresszus előtt „alapvető kérdéseket” tettek fel neki, hogy végképp térdre kényszerítsék. De erre a célra a négy kérdésből egynek a töredéke is megfelelt volna: „Hogyan értékeli saját tevékenységét, az 1949–56-os években?” Felszólították a Hruscsovnak írt levél magyarázatára, és szófogadásra is. A kérdéseket kézbesítő követségi párttitkár betegen találta Rákosit. Még rádiót sem hallgathat, mondta, „mert az orosz szöveg észbeli fordítása is rendkívül súlyos következményekkel – vérömlés, halál – járhat”. Bár a levelet nyomban elolvasta, képtelen válaszolni. Másnap megpróbálta, de írás közben (?) összeesett. Feleségének lediktálta, hogy a kérdések megválaszolására engedjék hazautazni. Ott az orvosok talpra tudnák állítani, és utána „szóban vagy írásban a legnagyobb készséggel” fog válaszolni. A küldöncnek elpanaszolta, érzi, már nem sok van hátra. Ha hazatérhetne, „lojális lenne” a pártvezetéssel. Ne képzeljék, hogy „vénségére ment el az esze”, és lebontaná, amit egész életében épített.

Ez akár elég is lehetett volna Kádáréknak. Csakhogy a Rákosi-ügynek nem volt megoldása. Ezért az egész „elszámoltatás” értelmetlen. A fél térdre ereszkedő Rákosit nem mutathatták be a világnak, főképp nem a Rákosi-kor árváinak. Először Kádáréknak kellett volna bevallaniuk, hogy Rákosinak semmi keresnivalója a pártban. Ám a Kádár-rendszer fennállásának három évtizede alatt sem tudta elvégezni a Rákosi-éra értékelését. Nem is akarta, és érintettsége folytán nem is tudta volna megtenni. A „Rákosi-ügyet” a KB novemberi ülése levette a napirendről, azzal, hogy a hazatérési és egyéb tilalmak érvényesek. (Egy PB-tag szavá tette, hogy Rajkot per Rajkként, Rákosiékat pedig elvtársként emlegetik. 1960 májusában hagyták el először a neve mellől pártjegyzőkönyvben ezt a titulust.)

Az MSZMP 1959-es kongresszusán Kádár önmentegető módon kijelentette: „Az emberek helyesen tették, amikor a régebbi években támogatták Rákosit hasznos tetteiben, és helyesen cselekedtek akkor is, amikor – látva súlyos hibáit – megvonták tőle, mint vezetőtől bizalmukat és elítélték őt.” A személyi kultuszért nem a pártnak, nem a Rákosit követő tömegeknek kell szégyenkezniük!

Mivel RM negyedévig nem kapott választ hazatérési kérelmeire, 1960 februárjában megismételte, joga van a vádakra otthon válaszolni, joga van útlevélhez. Kádárék alapállása: ha RM a halálán van, akkor se követelőzzön! Szemére vetik, hogy „ottani tartózkodását száműzetésnek tekintí” – a tetejében büntársát, Gerőt hazaengedik!

Nyáron elhunyt RM egyik öccse, és a temetésre haza akart jönni. Nem engedték. Erre elszökött Moszkvába, de nem a Kreml-kórházba ment injekcióra, mint kérte, hanem az SZKP-székházba, ám ott még egy icipici instruktor sem állt vele szóba. Kirándulása kárvallottja a magyar nagykövet, aki belebukott a cinkosságba. Az MSZMP pedig két vezetőjét, Aczél Györgyöt és Nógrádi Sándort elküldte Krasznodarba megdorgálni Rákosit. Kiderült, hogy RM életkorának megfelelő egészségi állapotban van (ha a vérnyomás-ingadozás és az érlemeszesedés normális). A nyarakat a tengernél tölti, panaszai „nem felelnek meg a valóságnak”. 1960-ban a két küldött hét órát beszélgetett vele. Jelentésük szerint RM visszavonta 1953-as „önmarcangolását” is. Azt mondta, tettei „normális politikai hibákra redukálódhatnak”, ha a jelenlétében vizsgálnák őket. „A győzelmek az ő vezetése alatt születtek, a vereség nem.” Az ellenforradalom oka, hogy Nagy Imrét rájuk kényszerítették. Helyzete „rosszabb, mint a cári száműzetés, mint a Horthy-börtön volt”. Az intézkedések vele szemben „ugyanolyan igazságtalanok és törvénysértők, mint a Rajk Lászlóval és Kun Bélával szembeni eljárás” (noha őket kivégezték). Megerősíti, amit 1957 tavaszán Hruscsovna írt, hogy Nagy Imre, Kádár, Tito „az ellenség kezére dolgoztak”. Vegyék tudomásul, hogy száműzetése nemzetközi ügy. A diskurzuson jelen lévő SZKP KB-munkatárs szerint: „A beszélgetés egyből polemikus jelleget öltött, melynek során a kezdeményezés mindig Rákosi kezében volt” – hat órát ő beszélt. Sem a kritika módjával, sem lényegével nem értett egyet. Arra a kérdésre, hogy kiben bízik a KB tagjai közül, RM ravaszul felnevetett, és nem válaszolt semmit. Amikor megtudta, hogy szigorítják a körülményeit – például cenzúrázzák a levelezését –, undorítónak nevezte a döntést, és azt kiabálta, hogy pártbüntetésként törvényesítik a száműzetést.

Itthon nem tudták, mi a teendő egy aktív politikai hullával. Kádár nem kívánta kizárni az idős Rákosit a pártból, csak egy kicsit húztak a zablán. És ő megígérte: fegyelmezetten betartja a szigorításokat, de a tehetetlenség ágyának döntötte. Száműzetése alatt tizenkét évvel fiatalabb öccsével, Ferencsel került szoros kapcsolatba. Ő interveniált érte a legtöbbször, ő adatta ki a visszaemlékezéseit, és felesége írta róla a *Száműzetésben* című könyvet. Nekik panaszkolta, hogy „a hibák kijavítása ürügyén magát a szocialista rendet számolják fel” Magyarországon is, a Szovjetunióban is. A rá vonatkozó határozatra azt válaszolta: a pártnak sem érdeke, hogy számkivetetten haljon meg. És a végvári vitéz feléledt. Ha ő csak cenzúrázva levelezhet, serényen írt helyette a felesége!

Az SZKP 1961-es XXII. kongresszusának leglátványosabb intézkedése a bebalzsamozott Sztálin kirakása volt a Lenin-mauzóleumból. A sztálintalanítás jegyében Budapesten is elhatározták a korábbi törvénysértések tessék-lássék felülvizsgálatát. Felvetődött, hogy napirendre kellene tűzni RM ügyét is. Kádár közölte: „Ha ő pisszen valamit, lesz Rákosi-ügy, ha nem pisszen, egyelőre nem bolygatjuk.” Csak egy leltárt akart az irattár számára arról, hány embert öltek meg, hány ellen folyt eljárás. Ekkor derült ki, hogy RM pisszeg: felesége segítségével folyamatosan megsérti a cenzúrákat. Azonnal kiterjesztették az asszonyra is a levéllenőrzést, és leveleiből tájékoztatót állítottak össze a PB-nek. RM megjegyzései a hazai helyzetről gyermeket zsörtölődések. Mintha a krasznodari őrhelyről akarta volna leleplezni Kádárakat: „Férjemet érdeklik a tényleges élet, főleg a pártélet hírei. Emiatt nagyon hálás lenne, ha megírná a decemberi pártnap és taggyűlés lefolyását. Az ilyesmiben, mint egy cseppben a tenger, a legjobban visszatükröződik a tényleges helyzet.” Ez összeesküvés, legalábbis frakciózás! – állapítják meg. RM a kedvezőtlen csillagállás ellenére újból kéri,

engedjék haza, és minden indoklás nélkül bejelenti, hogy márciusban – a számkivetésbe szürkült hetvenedik születésnap tájkán – Moszkvába kíván utazni. Az SZKP KB-tól is kéri, ne tartsák továbbra is „vissza”. Feljelent: „a Horthy-börtönökben... még a bűnözőknek is megengedték, hogy utolsó tisztességben részesítsék rokonaikat”, de ő nem mehetett el öccse temetésére. Itthon közben vizsgálják a velük „levelező tagozatot”. Bár RM múltja ezerszer komolyabb vádakat rejteget, mint levelező jelene, szívós munkával mégis felderítenek tizenhat rokoni összeköttetést. Az elvetemült levelezésen túl „a csoportosulás” részvevői meg akarták látogatni Rákosit, sőt a szovjet állampolgár sógornő ezt meg is tette. A vizsgálat alapján nyolc morgolódót zártak ki a pártból, és legalább ennyien kaptak pártfegyelmit.

Mikor a tengerparton üdülő Rákosit értesítették, hogy a KB küldöttei újból felkeresik, visszaüzent, ha valami kívánságuk van, menjenek le hozzá. De a krasznodari pártházban már megrendelték a „bemikrofonozott” szobát, nem volt hát mese. Csapdába csalták: „Ha nem megyek bele a tárgyalásba, megsértem a pártot, ha belemegyek, jön a fegyelmi.” 1962 júliusában is Aczél György és Nógrádi Sándor ment hozzá megtudni, hogy annó adott-e utasítást nyomozásokra? Volt-e bármilyen bizonyíték Rajk bűnösségére? Ő állította-e fel a verőcsoportokat, utasította-e a foglyok kínzására? Gyűjtetett-e anyagot a testvérpártok tagjai ellen? Tudta-e, hogy a vallomásokat kínzással szedték ki a letartóztatottakból? Úgy kérdezték, mintha nem tudták volna a választ, és azt, hogy RM nem mentheti ki magát. Hagyták, hogy délután háromtól este tizenegyig mosakodjon. Ólomsúlyú bűnei alól nem lehetett felmenteni, bíróság elé sem állíthatták, így ennek a huzakodásnak semmi értelme sem volt. Ráadásul a titkos magnófelvétel is rosszul sikerült: a száznál is több oldalnyi jegyzőkönyv silány. RM pedig megjegyezte a búcsúzáskor, kár, hogy nem volt gyorsíró, így nehéz lesz visszaadni a lényegét.

A lényeg? Az első titkárnak törődnie kell az államvédelmi ügyekkel. Bár nem ismeri Nagy Imre perét, de biztos, hogy a Politikai Bizottság foglalkozott azzal, hogy „milyen ítélet legyen, és ez így van mindenütt a világon”. Ha ő nem avatkozik be, „Grósz hat társával együtt kivégzik, mert a javaslat arról szólt”. (Nem tudni, ki javasolt – ha javasolt – vérengzést a kalocsai érsek perében.) A Rajk-ügyről azt mondta: ha nem csinálják, „megtudta volna Sztálin”... Kár volt az önkritikában messze megelőzni a többi pártot, mert így az a benyomás keletkezett, hogy ilyesmi csak Magyarországon volt, és ezért csupán ő hibás. Internacionalista kötelessége volt eljuttatni a testvérpártokhoz a tagjaikra vonatkozó értesüléseket. Akkor is, ha kínzással szedték ki, hiszen mindenki tudja, hogyan születnek „az ilyen vallomások”. Nyugaton is vernek. Igaz, van különbség, mert ők nem a „saját embereiket” csukják le. De „fontosabb dolgokkal” kellene inkább foglalkozni, mint az 1943-as pártfelosztás (Kádár!), nem az ő „bagatell” ügyeivel.

Aczél György megkérdezte, érez-e felelősséget a [politikai perekben] kivégzettek haláláért.

„R.: Igen. Hány halott volt? Mégis érdek[ne].

A. e.: 25 halott.

R.: 25.

A. e.: Nincs-e lelki furdalása?

R.: A lelkiismeretemet maga hagyja békén, magának ahhoz semmi köze.

N. e.: De a Központi Bizottságnak köze van az ön lelkiismeretéhez.

R.: Az én lelkiismeretemhez magának semmi köze... Beszéljen tisztességesen, mert rögtön itt hagyom az egészet, és utazhatnak vissza. Ott még nem tartunk, hogy velem így beszéljen. A lelkiismeret... a lelkiismeret kérdése nincs vád tárgyává téve!”

„Nyugodtan mondhatom, hogy soha engem más, mint a párt érdeke nem vezérelt, akkor is, amikor a hibákat csináltam. Ezek után maga jön nekem a lelkiismeretemet birizgálni?” „Akkor ezek a dolgok a világ legtermészetesebb ügyei voltak.” Kijelenti, hogy annak idején Aczél helyzete a börtönben „normális volt”: „az összes országban ültek kommunisták”, de ami most vele történik, „az nem normális”. Ne hárítsák rá a felelősséget, mert annak a párt issza meg a levét, mert ő és a párt „egymástól elválaszthatatlan”. „Törvénytelenéseket követtünk el, én azt vállalom, elítélem... ennek alapján senkinek sincs joga velem szemben törvényteleneséget tenni.” „Én meg akarom mutatni azt a történelmi és társadalmi talajt, amiből ezek a hibák... kinőttek.” Ám ehhez ő elvakult volt. „Ahol hibás vagyok, állapítsátok meg a hibámat, ahol túloztatok, ott [azt] állapítsátok meg” – ám 1956 után nem lehetett valami önkritikafélével lezárni a Rákosi-ügyet. De neki még az is fájt, hogy róla „egyetlen pozitívumot sem írnak”. „Azelőtt azt is nekem tulajdonították, amit nem én csináltam, most meg azt sem, amit én.”

Aczél és Nógrádi jelentése a Rákosival (és Gerővel és Kovács Istvánnal) folytatott beszélgetésekről kizárólag a személyes felelősséget hangsúlyozta. Akárcsak RM, az MSZMP vezetői is próbálták saját felelősségüket titkolni. Többre egyikőjük sem volt képes.

Az MSZMP törvényteleneségek feltárására alakított bizottsága elfogult volt, mint a politikai testületek többsége a demokráciákban is. A kor is alkalmatlan a törvénytelenesség törvényteleneségeinek a feltárására. Bár az összefüggések kiderítésével adósak maradtak, legalább részben leleplezték a törvénytelenesítő eljárások módszerét. Rákosit illetően ajánlották a KB-nak, hogy ellátását szállítsák le „a megfelelő szintre”, és száműzzék oda, ahol nem folytathatja „frakciós tevékenységét”. Akárcsak RM idején, ekkor is úgy dönt a PB, hogy most már aztán mindenkit rehabilitálni kell (maradt azért belőle a rendszer bukása utáni évekre is). A törvénytelenesítők többségének pártfegyelmit adtak, a nyomozókat, ügyészeket, bírókat stb. más munkakörbe helyezték. Megszületett az „elbocsátott légió”. (A volt ÁVH-s vezetők és beosztottak közül igen sokan lettek – vállalati, iskolai – igazgatók.)

A KB 1962. augusztusi ülése elé kerülő jelentés már csak Rákosi-klikkről beszélt. Az első titkár a törvényteleneségek főbűnöse, a jobbján Gerővel, a balján Farkassal. A jelentés azt állította, hogy a klikk már a felszabadulás előtt elhatározta: „kisajátítja” a párt vezetését – pedig tudták ők is, hogy a kisajátításra a jogosítványt Sztálin adta. Az egész jelentést, a vitát és a határozatot is a történelmi összefüggések és a Kreml szerepének elhallgatása uralta. A nem eléggé árnyalt fogalmazás ellenére a megállapítások többsége igaz. („Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig emigránsként a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökeiként furakodtak a pártba.”) A határozat végül is a borzalmak leltára.

Feltárták a nagy perek történetét – 1962-es koncepciókkal élezve, tompítva. Bőségesen idézték a krasznodari beszélgetést. Noha Farkas Mihály tizenegy évre ítélt főszereplő volt, jóformán kimaradt a történetből, helyette Gerő a „rossz sugalmazója”. Ami igaz is, nem is – hisz Rákosinak nemigen volt szüksége sugalmazóra –, és rossz cselekedeteinek elsősorban Farkas Mihály a végrehajtója.

A jelentés a következő felelősségi sorrendet állította fel: 1. RM, 2. Farkas Mihály, 3. Gerő Ernő, 4. Kovács István, 5. Péter Gábor, 6. Szücs Ernő, 7. az igazságügyi szervek (ügyészség, bíróság). RM szerepével foglalkozik a fejezet kétharmada. Mivel minden szálát ő tartott kézben, indokolt ez az arány. Terjedelem szerint a felelősségi sorban Kovács István a második, a szöveg egytizede sorolja az ő bűneit. Csak utána következik Gerő Ernő (a fejezet 9

százaléka). A negyedik, az egyetlenegy akkor aktív politikus, a PB-tag Kiss Károly, KEB-elnök (7 százalék), akiről „kitudódott”, hogy „ő” vette fel Rákosiékat a pártba (meg a KEB elnökeként „ő” zárta ki a pártból az ártatlanokat – többnyire a PB, vagy az ÁVH felszólítására). Ebben a bizarr sorrendben Péter Gábor (5 százalék) a következő, ám feleekora terjedelem sem jutott Farkas Mihály bűneire (2 százalék), és vele egyenlően „mérték” az agyonvert Szücs Ernő felelősségét (2 százalék). A sort az ügyészség, bíróság zárja (1 százalék). Persze ez a számítgatás játék, de jelzi az elfogultságot is.

A jelentés kizárólag a kommunista párttagok elleni koncepciós ügyekről adott számot. Összesen 382 személyt ítéltek el, 336-ot pedig internáltak. Halálra ítéltek és kivégeztek 23 főt (köztük a tábornoki perben egy határőr alezreddessel együtt az anyósa, egy szabónő is erre a sorsra jutott), és ugyanennyien haltak meg a börtönben, internálótáborban, a vizsgálati fogságban. Félelmében, elkeseredésében öngyilkos lett: Zöld Sándor (családi körben), három év. ezredes (az egyik az édesanyját is agyonlőtte), továbbá három asszony (fia kivégzése, férje letartóztatása, illetve internálása miatt). A hamis vádak bizonyítása után kivégeztek négy tanút. A törvénysértésekben viselt felelőssége miatt öngyilkos lett két bírósági tanácselnök és egy hamis tanú. (1945 és 1956 között mintegy négyszáz embert végeztek ki politikai okokból – köztük a legtöbb háborús bűnös volt. Az újratemetések után a Kerepesi temetőre illett volna a Rákosi Mátyás Művek elnevezés.)

Az ülés felszólalói nem elvi, inkább érzelmi alapon beszéltek a törvénysértésekről, sok ismeretlen részlettel és szenvedélyes minősítéssel gazdagítva a leltárt. Az ülés dokumentumai bő három évtized múltán kerültek csak nyilvánosságra. A vita középpontjában RM személye, jellemének torzulása állt. A magyar nép apjának jelzői: gyilkos, pribék, gonosztevő, bandita, közönséges bűnöző, gazember, erkölcsi és politikai hullá, lelkiismeretlen aljas ember stb. A bizottság vezetője szerint nem Sztálin, hanem Rákosi kezdeményezte a Rajk-pert. A koronatanúnak kiszemelt Noel Field 1954-es börtönlevelében azt írta: „az egyre erősödő terrorista nyomás hatására... a nyomozók álláspontját magamévá téve egyre több hazugságot ismertem el igazságnak. Végül elérkeztem a teljes erkölcsi összeomláshoz, amikor már egyáltalán nem tudtam különbséget tenni igazság és hazugság között és a legszörnyűbb hazugságokat... részben el is hittem.” Marosán György volt a legszenvedélyesebb. Az idő „kegyes a zsarnokokhoz és a gyilkosokhoz, mert elmosza vagy fakítja a gyász, a szenvedés színeit”. Felidézte, hogy Rajkot, „úgy földelték el, ahogy a fasiszták és a horogkeresztes banditák túrták föld alá a halottakat, jeltelenül, meszesgödörökbe”. Vele letartóztatása után közölték, amennyiben nem írja alá a „vallomását”, behozatják az anyját – „aki soha nem helyeselte, hogy a kommunistákkal tartok” –, a feleségét, akit „a gettóból kapartam ki”. „Aláírtam hát Rákosi első vádpontját: rendőrbesúgó voltam... Ami nem sikerült a Horthy-bandának, az sikerült a Rákosi-bandának.” RM fogoly- és emigránstársa, Sík Endre szerint az emberek többsége nem érti, hogy „Rákosiékat nem állították bíróság elé”. Kifejtette, Rákosi nem eredendően gonosz, ő egyszerű, szerény, rendes embernek ismerte meg. Akkor kezdett a fejébe szállni a dicsőség, amikor a Komintern titkára lett. A kiszabadítására indított világháború megerősítette abban, milyen nagy ember. Már 1940-ben látható volt, hogy „bajok vannak”, és Rajk letartóztatása tetőzte be az átalakulását.

Kiss Károly KEB-elnök szerint a Rákosiék bűneiért „egy halál kevés lenne”. Felidézte, hogy amikor 1949-ben a KV-ülésein végighallgatta Kádár beszámolóját a Rajk-ügyről, ő teljesen összetört. A sors keserű iróniája, hogy 1951-ben neki kellett a KV előtt ismertetnie a Kádár-ügyet... RM gyalázatos tervének nevezte, hogy a Rajk-ügyet a belügyminiszterrel, a Kádár-ügyet pedig a KEB elnökével adatta elő. Rákosiék pártba történő visszavételével kapcsolatban kerek perec megmondta, hogy 1957-ben Kádár úgy vélte, a párttagságot nem lehet megtagadni Rákositól sem! Itt pedig a bíróság elé állításáról vitáztak! Kádár dühös volt. Figyelmeztetett,

vigyázzanak az olyasféle kijelentéssel, hogy Rákosi börtöne, Rákosi rendszere: „Az is a Magyar Népköztársaság volt... abban a börtönben gazemberek is ültek.” Nem lehetett igazán nyugodt éjszakája, a másnapi ülés kezdetén bikkfajéjú öregnek nevezte Kiss Károlyt, aki őt becsapva vette vissza Rákosiék a pártba. Miután megkapták a tagsági könyvet is, ő fedezte ezt a hibát. Javasolta, Kiss Károlyt zárják ki a PB-ből.

Kádár szavai után általános egyetértés volt abban, hogy RM nem maradhat a párt tagja (ahogy Gerő Ernő és Kovács István sem). Aczél György azt mondta, krasznodari beszélgetésük szerint RM három „bűnös tényezőt” tart számon. Az első: Sztálin és Berija. A második: Péter Gábor és Farkas Mihály. A harmadik: az áldozatok, akik becsapták, mert aláírták a vallomásokat! A legfőbb ügyész elmondta: a törvénysértő perekben csak a külsőségek – a pulpitus, a vádlottak padja, a fegyőr – voltak szabályosak. Nem a törvényes két hónapig, hanem éveken keresztül mindig ugyanazok a bírák, ülnökök alkották a bíróságot. „Egyetlenegy ügyben sem található a terheltek előzetes letartóztatását elrendelő határozat.” A vádlottaknak nem volt lehetőségük sem a védekezésre, sem az iratok megismerésére. Védőt nem választhattak. Bűnjel soha nem volt, szakértőket nem hallgattak meg. Olyan kijelentések alapján hoztak halálos ítéletet, amelyek el sem hangzottak a tárgyaláson. Egy felszólaló felvetette: nem az lenne a legsúlyosabb büntetés, ha nyilvánosságra hoznák Rákosiék tetteit? Csakhogy akkor bíróság elé is kellett volna őket állítani!

Mint más kényes esetben, ekkor is csak egy sterilizált határozatot adtak közre, ezerhétszáz szót a „törvénysértő perek lezárásáról”. Csupán annyira tárták fel a történeteket, hogy a bűnök nem kíváncsias része rejtve maradjon. Végképp le akarták zárni a múltat, hogy később se sebezhesse a pártot – Kádárt és társait –, és bűnösként csupán a kijelöltek szerepeljenek. A vizsgálatot az 1949 és 1953 közötti évekre korlátozták, megállapítva, hogy az „ártatlanul elítéltek és meghurcoltak túlnyomó többségének” már igazságot szolgáltattak, és most végleg lezárhatják ezeket az ügyeket. Rákosival és Gerővel együtt 17 politikust, ügyészt, bírót, államvédelmist és hat olyan személyt zártak ki a pártból, akik velük „frakcióztak”. Utasítottak az áldozatok emlékének megőrzésére, hátramaradottaik támogatására. Vagyis a csontváz egy részét kirángatták a szekrényből, a maradékra rázárták az ajtót, a szekrényt elásták – a kép- és hangfelvételeket meg az iratok javát megsemmisítették.

A visszhang nagy. Meggyőző az egyetértés, figyelemre méltó a kritika. A bírálók keményebb felelősségre vonást és szélesebb körű rehabilitálást kívántak. Volt, aki hiányolta RM (és Gerő) érdemeinek említését, sokallta a büntetést. De leginkább az után érdeklődtek, miért nem bíróság előtt felelnek tetteikért. Egy ügyész megkérdezte: „van-e joga a pártnak” a Rákosi-klikk tagjait felmenteni a politikai gyilkosságok vádjá alól? No meg hogy miképp vehették vissza őket a politikájuk tagadásaként létrejött MSZMP-be? Többen rákérdeztek Kádár János és társai, a szovjet tanácsadók, de még Sztálin felelősségére is. A többség – és az utókor – szerint megúszták a büntetést. Ám tudni kell, hogy a volt kommunista diktátor „megfegyelmezése” példa nélküli volt a keleti országokban. Kádárék kis híján kiszabadították a szellemet a palackból. Pedig főképp Kádár tisztában volt vele, hogy képtelenség akár politikai igazságot is szolgáltatni, meg lezárásról beszélni. A felejtés érdekében mégis azt kellett mondani, hogy mi megtettük: itt a vége!

7. A Tien-san csúcsai

A krasznodari pártbizottságon már a KB-ülés utolsó napján felolvasták Rákosinak, hogy kizárták a pártból, és a körülményei megváltoznak. 1962 szeptemberében a cári idők hagyományos száműzési helyére, a kirgíziai Tokmakba, a Tien-san hat-hétezer méteres

csúcsai tövébe telepítették. A kétszobás egyszerű lakáshoz már nem járt alkalmazott, a zsebpénz is a magyar átlagfizetésre csökkent. Csupán pár szög volt a „bútor”, a szomszédától kaptak két priccset, egy másik párnát adott, megint más takarókat, két fazekat, egy lábast, tányért, poharat, kanalat, villát meg vödört, mert a vizet az udvari kútról kellett hordani. RM: „Ez a község kb. kilencszáz méterre van a tenger felett... Északról, délről és keletről a Tien-san havas csúcsait látjuk, amelyek gyönyörűen csillognak a napsütésben... Fenyicska emlegeti is, hogy a milliomos turisták nehéz pénzeket fizetnek ilyen kilátásért Svájcban, nekünk pedig ingyen házhoz szállítják... Nagyon szélsőséges az időjárás: nappal lehet 26 fok, és éjszakára a gleccserekről lezúduló hideg levegő lehül 2 fokra... Az itteni sztolováják bőven használják a marha- és birkafaggyút, amitől mi elrontjuk a gyomrunkat, ez pedig az itteni csatornázási és higiéniai viszonyok mellett számunkra valóságos nemzeti szerencsétlenség... Minthogy tudatában vagyok annak, hogy Tokmakot nem élet-meghosszabbítás céljára választották ki számomra, ennek megfelelően védekezem, és remélem, hogy előbb-utóbb, de megbirkózom a nehézségekkel.” Fénya: „Még nem hozták el a szemet, bár mindenki még októberben megkapta, és már november végén vagyunk... A vizet a szomszéd udvarból cipeljük, mivel itt –28–30 fokos fagy van, és a mi kutunk befagyott.”

Mátyás kérte az öccsét, hogy mielőbb küldjék az új címre az újságokat, a külföldiek közül legalább a *Daily Worker*-t. Ferenc értett a szóból, és írt az angol kommunista lap szerkesztőségébe, hogy 1963-ra szeretne előfizetni a lapra a bátyjának, és a legjobb lenne, ha egyenesen Matyas Rakosi címére küldenék: Tokmak... Nem valószínű, hogy eljutott hozzájuk a levél. Az *Encyclopaedia Britannica* akkori kiadása szerint RM 1963-ban meghalt. Ám a (politikai) halott hordta a vizet, a hamut, gyújtóst vágott, és bevásárolt. A rajongó sógornő elszökött hozzájuk: „Nyomorúságos környezetben, nyomorúságos létezés. Víz a vödörben. A végé egy szem repedt üllőkéjú fabódé az udvar végében, hét lakáshoz... A lavór törött mosdóállványon, a lábát Mátyás léccel pótolta ki. Ütött-kopott villanyrezsó, amelyen Fénya »fényűzéses« lakomákat akart összeütni számomra.” Az első emeleti lakásban nappal a pléhtető alatt úgy érezte, mintha fazékban főne, este pedig fázott.

RM azzal fellebbezett kizárása ellen a VIII. kongresszushoz, ha „Sztálin 1949 tavaszán hal meg... a szociálista törvényesség megsértése egyáltalán nem terjed el” – halála után meg is szűnt, „mintha ollóval vágták volna el”. Rágalomnak nevezi, hogy ő koholta a koncepciók pereket. Félrevezették. Visszaéltek a tapasztalatlanságával. Idézi a kizárási határozatot, hogy tagsága fel volt függesztve, amikor felvették a pártba... „Van a világon még kommunista párt, mely felfüggesztett tagokat vesz fel?” Kéri, jelenlétében vizsgálják felül e vádakat Budapesten. A kongresszust nem terhelték RM beadványával. Mivel a Fellebbviteli Bizottság nyilvánosságra hozott jelentésében RM nem találta a nevét, rájött, hogy a küldöttek meg sem tudták, hogy fellebbezett, és nyomban jelezte: átlát a szitán. Kizárása mégis „jogerős”. Hogy a törvényesség megsértőinek bíróság elé állítását többé ne lehessen követelni, kegyelemben részesítették őket. RM tehát kegyelmet kapott arra a bűnre, amit szerinte el sem követett, viszont a száműzetése nem szűnt meg, pedig ezért küzdött.

RM tőle szokatlan emberi kapcsolatban volt néhány „egyszerű” lélekkel. Érte rajongó testőre Krasznodarban is meglátogatta, és emiatt elbocsátották a BM-ből. Különös kapocs fűzte Csrepka (Karlstein) Terézhez, akinek az apja börtönőre volt: kommunistákat támogató foglár. Életfogytiglani fegyházát kapott ezért, aztán fogolycserével kikerült a SZU-ba. 1934-ben letartóztatták, és Rákosi „elárulása” miatt kivégezték. RM 1941-ben találkozott a börtönőr lányával, a 36 éves Terézzel. Az asszonyt ez sem menti meg a munkatáborból. 1955-ben szabadul, és Rákosit kéri, segítse munkához. A XX. kongresszus után az ápolónőt rehabilitálták. RM haza szeretne volna hozatni, de Teréz beteg lett, őt pedig leváltották. A két nyugdíjas 1962-ben talált újból egymásra, és ettől kezdve rendszeresen leveleztek. RM azt írta

a „Kedves Teri!”-nek (1963. április): „vadidegen környezetben, teljesen ismeretlen emberek között, úgyszólván társadalmon kívül élek” (rendőri felügyelet alatt). Hazatérési kérelmét Kádár és Hruscsov sem méltatta válaszra, mégis bizakodik: „Az idén otthon leszek.” Reméli, Kádárék belebuknak „a kommunisták kinyírásába”.

Teréznek panaszolta (1964. március), hogy az orvosa szerint az idősen ideköltözők szervezete már nem tud alkalmazkodni a hőmérséklet és a légnyomás gyors ingadozásához, és a ritkább levegő is fokozottan igénybe veszi a szívet. Áttelepülne egy másik szocialista országba, és „ennek elintézésére” Moszkvába óhajt menni. Akárcsak Csehov *Három nővér*-ének hősnői, ő is azt hiszi, Moszkva a megváltás! De csak Fenya utazhat Moszkvába, és végre bejut Szuszlovhoz! Az eredmény: szanatóriumi beutaló, de ezentúl Fenya is csak engedéllyel hagyhatja el Tokmakot. (A „válságosan beteg” RM csak Moszkva elkerülésével, tucatnyi átszállással utazhatott a kaukázusi gyógyüdülőbe.) Áttelepülési szándékára válaszul komfortos, központi fűtéses lakásba költöztették.

Hruscsov bukását megünnepelte, de Brezsnyev alatt sem javult a helyzete. Fenya levele: „Vasidegek kellenek a továbbéléshez.” RM: „A mi lakásunk lényegében börtöncella, és én nem szándékozom ezen változtatni. Nálunk nincs kép a falon, nincs függöny az ablakon.” Ez átmeneti szállás; lakója minden percben készen áll a hazaindulásra.

Lenin utolsó még élő külföldi munkatársa – ahogy magát nevezte –, azaz Sztálin legjobb tanítványa a Tien-san magasából figyelte Kádárék árulásait. „A régi görögök hedonizmusnak nevezték ezt a világnézetet, amely nálunk [Budapesten], az utolsó években így elburjánzott.” Hetvenhárom évesen is bízott saját feltámadásában. Egy arra vetődő magyar egyetemistának megemlítette, szívesen segítene Vietnámban. 1965 májusában politikai menedékjogot kért Kínában, ám egyelőre a nyolcvan kilométernyire fekvő Frunze klinikájára sem kapott beutalót. Végül 1965 augusztusában elengedték kétszer ilyen távolra – az ellenkező irányba. Csolpon-Ata gyógyüdülőjében helyreáll a harcossága. Megpróbált Moszkvába szökni, de hiába csapott botrányt, a rendőrök leszedték a vonatról. Októberben orvosi igazolással kéri, hogy az egészségére káros helyről telepítsék át az európai területre, és engedjék Moszkvába! A szovjetek belemennek, ha a magyarok javasolják. Mivel az elutasítás tovább terhelhetné a Kádár–Brezsnyev viszonyt, Budapest beleegyezik az enyhítésbe.

A „halott” Rákosiról 1966. március 20-án a *Quick* közli: „a magyar Sztálin még él, orosz száműzetésben”, Kamcsatkában! A felületes, közhelyes cikk hol fáradhatatlan terroristának, hol megalázkodó öreg farkasnak nevezi. Összehasonlíthatatlanul pontosabb, ám titkos beszámolót adott róla a *Berliner Zeitung* főmunkatársa (dr. Karl-Heinz Gerstner). Ő Csolpon-Atában együtt üdült a szuggesztív agg politikussal, aki a hamburgi felkelésben (1923) is részt vett. Rákosi a magyarországi helyzetről előadta: sohasem lett volna ellenforradalom, ha a helyén maradhat. Szerinte a kommunista mozgalom válsága a XX. kongresszussal kezdődött. Azzal az ürüggyel csalták a Szovjetunióba, hogy helyre kell állítania az egészségét, és deportálták Tokmakba. Csak egy üres lakást kapott, hetekig a földön aludtak. Többször gondolt öngyilkosságra. Csak az tartja életben, hogy egyszer még viszontlátja barátait, rokonait. Jó lenne, ha Ulbricht közbenjárna az érdekében. Ám Berlinben azt tanácsolták a hírhozónak, hogy felejtse el a történeteket.

Két veterán bolsevik beszélget. – Emlékszel még, Vászja, amikor bevettük a Téli Palotát?

– Hogyne emlékeznék! Ott szúrtuk el a dolgot...

RM fondorlatosan segítséget kért Budapestről a Lenin-centenáriummi visszaemlékezés megírásához, és elárulta: márciusban lesz hetvenöt éves... Válasz nincs. Pedig már elkészült a

javaslat a hazaengedésére – de „politikai, közéleti, társadalmi szerepet nem játszhat”. Megfelelő „lakást és havi háromezer-kétszáz forint nyugdíjat” kap, visszaemlékezéseihez kutathat, de a memoárt csakis Magyarországon publikálhatja, magánlevelet sem juttathat külföldre. Minderről konzultálni kívánnak az SZKP-val, az érintettel, sőt RM testvérével (a család vállaljon felelősséget Rákosiért). A PB még a leendő híradást is jóváhagyta: eszerint RM hazatért a (tizenegy éven át tartó) gyógykezelésről...

De előbb átköltözhetett a Moszkvától pár száz kilométerre fekvő, Gorkij melletti Arzamaszba. Vonakodott: neki nem új száműzetési hely kell, hanem a szabadság! Arzamasz: „tipikus cári időből való kupecfészek, a közepén, a görbe utcákon minden házban üzlet” (RM). Az új lakótelepen kaptak lakást a „vakok házában”. (A szomszéd gyár vakokat és gyengén látókat foglalkoztatott, így RM és felesége a ház „szeme”.) Egyre többet betegeskedtek, és megmozgattak minden követ a hazatérésért. (Húga azt írta Kádárnak – bátyjára torzítva a *Himnusz*-t, hogy „megbűnhődte a múltat és jövőt”.)

Kádár János 1967 februárjában közölte Brezsnyevvel, hogy ők készek visszafogadni Rákosit. Brezsnyev azt felelte, semmi gond vele, vagyis akár maradhat is. Kádár megörült: ha Moszkvának nincs terhére, Budapest is meglesz nélküle! Úgy tervezték, hogy augusztusban itthon lehet, de csak novemberben beszéltek öccsével a családi garanciáról. RM egyszerre értesült arról, hogy beköltözhet Gorkijba, és arról, hogy Ferencet „a legmagasabb instancián” fogadták. Költözzön hát vagy sem? Ferenc szerint költözzön. Karácsonykor RM gorkiji lakos, és kórházi beteg. 1968 elején a kórházból rendelték Moszkvába a hazatérés megbeszélésére. Ő azzal kezdte, hogy öregember, súlyos a szívbaja, a szemén lévő szürke hályogtól nem lát – „de egész magatartása, mozgása, a csatolt levél szemüveg nélküli megírása, nem ezt látszik bizonyítani”. Kijelentette, nem kíván politizálni, majd azonnal belekezdett, hogy neki köszönhető a szovjet csapatok segítsége az 1956-os ellenforradalom leverésében. Az egész találkozó alatt „rendkívül fürgén, szellemileg frissen és jól tájékozottan beszélt”. Hazatérése utáni céljait ekképp foglalta írásba: „Az a szándékom, hogy úgy élek, mint a többi öreg nyugdíjas.” Az ekkorra már az SZKP osztályvezetői székébe jutott Andropov felháborodottan cáfolta RM 1956-tal kapcsolatos állítását: „Nem jó az, ha egy kis tolvaj nagy gazembernek akar látszani, de lehangoló és szomorú, ha egy nagy gazember kis tolvajként hazudozik.” Majd hozzátette: „Az a véleményem, hogy Rákosi mindent megtesz önök ellen és mi ellenünk, amire lehetősége van.” A legfőbb veszély az volt, hogy a közös múltra emlékezteti Kádárt és a világot. A hazatérése után megjelenő hír új változata: „az 1956 óta a Szovjetunióban tartózkodó Rákosi Mátyás, többszöri kérésére engedélyt kapott [a] hazaköltözésre”. De nem siettek. És RM balsorsán mintha a szovjet és a magyar pártvezetés sem tudott volna fordítani. 1968. augusztus 20–21-én a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai bevonultak Csehszlovákiába. RM azt írta Csrepka Teréznek: bár hazautazását a csehszlovákiai események késleltetik, mégis örül, hogy „a mieink nem vártak, amíg Prágában is olyan eseményekre kerül sor, mint nálunk, 1956-ban”. Leváltása óta először megértő. Hozzájárulhatott, hogy a hazakészülődés hónapjaiban ismét kezdtek úgy bánni vele, mint egy volt első titkárral. Kórházi különszoba, készséges professzorok, szanatóriumi beutaló, és Ferenc ismét náluk tölthetett két hetet.

1968-ban a negyedik kórházi kezelésből RM csak szilveszterre került haza, de már sétálni sem járt. Az új budapesti terv szerint áprilisban hazatérhet. Ennek politikai, jogi, és lelki ágabogait ekkor állítólag a *Der Spiegel* 1969. február 3-i butuska cikke zilálta össze. „Egy magyar festőnő egy kirgiz faluban látta: Rákosi a kezében egy ócska bevásárlószatyorral gyümölcsre alkudott egy parasztasszonnyal. A magyar nő megszólította és Rákosi csakhamar elpanaszolta sorsát. A feleségével nagyon szerény nyugdíjból él, nem szabad magyar újságokat olvasnia, »mert azok az igazságot írják, azt, hogy a magyar nép engem visszavár, hogy csak én tudom

Magyarországot megmenteni! Mondja el otthon: én kész vagyok visszatérni! Meg fogom menteni a forradalmat!«” Pár itthoni elvtársát meghökkentette, hogy a „politikai hullá még büzik!” Senki sem akart érte felelősséget vállalni. Néhány hazatérést támogató és pár ózdkodó hozzászólás után Kádár kijelentette: ráérnek...

Rákosi 1969 áprilisában tudatta Ferencel, hogy végrendeletet akar készíteni, de kiderült, hogy anyagi ügyei rendezetlenek, mivel ő nem nyugdíjat, hanem segítyt kap, halála esetén „Fenyicska itt marad pőrén”. Levelének másolatát Biró Ferenc elküldte a miniszterelnöknek. A következő hónapban RM újabb levélkampányt indított: a címzett: Brezsnyev, továbbá Kádár János. A magyar miniszterelnöktől kérte, hogy segítsen koronát rakatni a fogára, mert a gorkiji klinika fogaranyát két évre előre elosztották, rá csak 1971-ben kerülne sor, de Moszkvában... Tudatta továbbá, hogy a nyugdíjüggyel ügyvédet kíván megbízni, amitől eláll, ha hazatérhet... Találtak ügyvédet, de közjegyzőileg hitelesített meghatalmazás kellett, és a munkában töltött idő meg a fizetés igazolása. Ha így szabályos, akkor is képtelenség a volt miniszterelnök és pártvezér csuklóztatása. Ráadásul neki, akárcsak kollégáinak, csak szubjektív alapon lehetett (volna) megállapítani a járandóságát, hiszen életpályájukat illegalitás, külföldi megbízatások, börtönbüntetések szabdalták. A szokásos nyugdíj-megállapítás az ő esetükben azért is abszurd, mert a csúcson sem igazi fizetést kaptak, hanem inkább zsebpénzt, hisz ellátták őket. Mégis ugráltatták a fogatlan oroszánt. És RM ugrott, hátha felhívja magára a figyelmet. Ha nem ezt akarta volna, soron kívüli nyugdíj-megállapítást kér a miniszterelnöktől, nem pedig zsarolja. Végül megállapították, hogy Rákosit a miniszteri (!) fizetés 56 százaléka illeti meg. A párttag ügyvéd azt kérdezte a testvérétől: miért nem akar hazajönni, itthon rögtön megkapná a nyugdíját...

A sok maszatolásban 1969 késő őszén valami félreértés miatt RM budapesti hozzátartozóit elkapta az örömmámor, hogy a híres testvér, rokon végre hazatérhet. A sógornő szerint a neves külföldi kommunisták interveniálására hátrált meg a KB. Ferencéknél folyton csengett a telefon, néhányan egyenesen Mátyással akartak beszélni. Ő viszont november végén arra kérte Ferencet, hogy hosszabbítsa meg neki a lapok előfizetését 1970-re.

Budapesten 1970-ben is úgy tervezték, hogy áprilisban lehetne hazaengedni, mert a „felszabadulási ünnepeken már túl leszünk, a X. kongresszustól viszont még elég távol”. A Központi Bizottságot azzal nyugtatták meg, hogy a belügyi szakemberek „tökéletes biztonságban” fogják itthon elhelyezni Rákosiékat. Ki számára biztonságban? A párttagság zöme tiltakozott a hazatérése ellen. Erre fel áprilisban a televízió egyik műsorában „a nézők” kérdésére közölték, hogy RM a saját akaratóból került 1956-ban a Szovjetunióba, közel nyolcvanéves, és ott semmiben sem szenved hiányt. Másnap Ferenc megírta, hogy RM deportáltként él a Szovjetunióban, ami a legfőbb ügyész szerint „izgatás megállapítására alkalmas”. Eljárás nem indult ellene, sőt arról értesült, hogy a bátyja a közeljövőben hazatérhet! A sógornő sírt örömében, Ferenc vízumot kért, hogy a költözésben segítsen nekik. RM: „Semmiféle utazásról nem tudunk, és nem is csomagolunk. Mi az alapja ennek a táviratnak?” Újból Moszkvába kérték, és a KB küldöttei katonásan felolvasták neki az aláírandó nyilatkozatot. Eszerint csak előzetes bejelentés után találkozik újságírókkal, illetve külföldi állampolgárokkal, nyilvános rendezvényen is csak bejelentés után vesz részt. A lakásán is mellőzi az összejöveteleket, nem teremt félreérthető kapcsolatokat, kerüli „a feltűnésre alkalmat adó” helyzeteket. RM nem tudta, vállalja-e a feltételeket. Ráadásul be akarták magyarázni neki, hogy az ő biztonsága miatt van szükség a szigorú rendszerre. A válasz előtt beszélni akart a feleségével. Negyven perc múlva feldúltan tért vissza: „Nem vállalom, nem írom alá. Sajnálom, hogy idefáradtak” – mondta, és köszönés nélkül távozott.

Mintha megriadt volna a találkozástól az annyira vágyott régi új hazával. A tilalmak „lényegében és összességükben a házi őrizet és a rendőri felügyelet vegyületét jelentették” – írta, és kérte Kádárt, hogy elégedjenek meg a lemondással a politikai tevékenységről. Válasz nincs. És júniusra elfogy a hetvenkilencedik évében járó RM és feleségének az ereje: kórházba kerültek, majd szanatóriumba. Betegágyáról azt írta a hazakészülő Csrepka Teréznek: „gondoljon a régi mondásra: mindenütt jó, de legjobb otthon”. Nem tette hozzá, hogy abban az 1956 előtti otthonban.

RM budapesti „háza” – abban az „úri” kerületben, ahol hajdan lakott – február óta készen állt, lakó meg sehol. A makacs öreg keresztülhúzott minden számítást. Határozat-visszavonás nem volt szokás, elfelejtés igen: ha valaki rákérdezne, hol van Rákosi, azt kell válaszolni, „folyamatban van” az ügye. Bár nem mondták ki, titokban arra számítottak, hogy a megátalkodott öreget előbb-utóbb elviszi az ördög.

A Rákosi házaspár júliusban kerül vissza Gorkijba a szanatóriumból. A *Le Figaro* augusztus 4-én azt állította, hogy már áprilisban hazatértek Budapestre. Ferenc megírta a lapnak, hogy fivére „ugyanúgy deportálva van, mint azelőtt”. Levele „elkallódhatott”, legalábbis a hírre nem harapott rá az újság. Pedig RM még mindig tevékeny és élénk volt, legalábbis az elfogult sógornő ilyennek látta őt, amikor ősszel meglátogatta. Mátyás azt mondta neki: „Horthyék idején is jobban tisztelték-becsülték a kétkezi alkotó munkát”, mint Kádár országlása alatt...

RM szeptemberben megírta Szuszlovnak, hogy Budán „az erdőben” kellene élnie, házi őrizetben, de hazatérése lekerült a napirendről: a „KB határozatot... titokban törölték”. Budapestre küldött utolsó reklamáló levelében azt állította: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet.” (Kádár János 1948-ban épp akkor lett belügyminiszter, amikor RM házi őrizetbe vetette Tildy Zoltán köztársasági elnököt.)

Már a kézírásán is látni, hogy beteg. November végén írja utolsó levelét a fivérének. Fénya közölte az utolsó kívánságot: „Forduljatok a magyar hatóságokhoz, hogy adjanak engedélyt Mátyás hazatérésére... Mi mindketten gyámoltalan öregemberek vagyunk, nincs, aki elmenjen az orvosságért, az utcákat jég borítja, mindig félok, hogy eltöröd kezed vagy a lábad.” December 3-án újra kellett írnia: „Tegnap konzílium volt, infarktust állapítottak meg. Neki erről nem szóltak.” Itthon négy élő testvére kérte Kádárt, hogy engedélyezze a súlyos beteg hazatérését. Már a jó hír is enyhítene állapotán. Válasz nincs. Fénya (1970. december 12.): „Az éjszaka nyugodtan telt el... folyik a harc minden napért.”

A Gorkijba érkező Ferencnek a kezelő orvosnő elmondta, hogy a Kreml-kórház két akadémiкусának részvételével tartottak konzíliumot, mert a beteg öt napon át válságos állapotban volt. Azóta javul, de még nagyon gyenge, a veséje sincs rendben. A legkisebb izgalomnak sem szabad kitenni, ezért most ő sem láthatja. December 21., Ferenc: „Megcsókoltam a homlokát.” „Érdeklődött a PB tagjairól és igen nyugtalanították a lengyel események (a rádióból ismerte).” December 24.: Az ápolószemélyzet olyan melegséggel beszél róla, „mintha az édesapjuk vagy nagyapjuk lenne”. December 31.: „Az ország minden részéből, eddig több mint kétszáz üdvözlőlevél érkezett.” 1971. január 7.: A professzor kijelentette, „a szíve már olyan állapotban van, mint az infarktus előtt”. Január 10.: „Reméli, hogy tekintettel a közelgő nyolcvanadik évére mégiscsak hazaeresztik.” Ferenc azzal tért vissza Budapestre, hogy amikor elbúcsúztak, testvére mindig tiszta, értelemről csillogó szeme már zavaros volt.

Január végén hirtelen fontossá vált RM: állapotáról az SZKP KB osztályvezetője adott gyorsjelentést a magyar vezetésnek (is). A veseműtét előtti konzíliumra Gorkijba utazott a Kreml-kórház igazgatója, és a Szovjetunió főurologusa. Fénya, 1971. január 29.: „A nővér azt

mondta: »a varrat jó, sápadt«... A vizelet normálisan megy, világos, jó.” A jelentés szerint a szívinfarktus folyamán komplikáció lépett fel a prosztata működésében: „A hagyományos orvosi beavatkozás hatástalannak bizonyult.” 1971. február 5-én este tíz órakor a rádió közölte a jóváhagyott egymondatos MTI-hírt: Rákosi Mátyás, „aki gyógykezelés céljából a Szovjetunióban tartózkodott... súlyos és hosszadalmas betegség után életének hetvenkilencedik évében elhunyt”. Nemhogy nekrológ nem jelent meg a Magyarország sorsát bő évtizeden át meghatározó vezető haláláról, hanem csak ez a kishírek között eldugott, bővített mondat. (Rákosiról az első értékelés 1983-ban, titkos temetéséről az első beszámoló 1989-ben jelent meg.)

Tizenöt évnél valamivel többet töltött börtönben, és valamivel kevesebbet száműzetésben második hazájában. Minden hatalomban töltött évre nagyjából három év büntetés jut. Az egyik felét előre kapta, a másik részét utólag, ám ha megtorlásul szabták is rá, ez valójában kegyelem volt.

Exitusáról itthon először Kádár János értesült. Összeült a Titkárság, és úgy döntött: 1. haláláról a szovjet elvtársakkal egyeztetett kommuniké jelenjen meg (végül a magyar közleményben valamiképp a helyszín, Gorkij is szerepelt). 2. a holttestet hamvasszák el. Noha halálának másnapja szombat – akkor még félmunkanap –, a családtagok egy órán belül megkapták az útlevelet, a vízumot pedig magától a szovjet nagykövettől. Vendéglátójuk a szovjet pártközpont, a moszkvai Rosszija Szállodában helyezte el őket. A szűk családi körnek egy külvárosi villában ravatalozták fel Rákosi Mátyást. „A koporsót piros bársony borította, volt sok virág, koszorúk. Szólt a zene, Lohengrin gyászinduló. Fényképeztek, vakuk villogtak körülöttünk.” A halott álla alatt látszott a boncolás varrata.

„Nem voltak szónoklatok, nem volt búcsúztató... Fénya csendesen sírdogált, meg-megsimogatta, meg-megcsókolta... Mátyás arcát.” Az autós menet fél kilencre ért a krematóriumhoz. Egy kardigános nő szegezte rá a koporsóra a fedelet. „A zene felerősödött, a koporsó nagyon lassan süllyedni kezdett.”

A szovjetek halotti tort is rendeztek a szálló egyik különtermében. A Politikai Bizottság csupán „kedvezőtlen esetben” számolt a budapesti temetéssel, ezért megbízottjuk csak a hamvasztás után négy nappal érkezett Moszkvába. A KB nevében meghívta Rákosi Mátyás özvegyét és fiát családotul a temetésre. Nyughelyéül a szellemi élet nagyjainak is helyet adó Farkasréti temetőt választották. A munkásmozgalom halottai közé, a Kerepesi temetőbe nem engedték be. A pártvezetés titkosította is a temetést. A család nyomtatott partecéduláit a nyomda úgy könyörögte vissza tőlük, gyászjelentésüket egyetlen újság sem közölhette, még a koszorúk készíttetését is megtiltották, nehogy kiszivárognak, mi készül, és meghatározták, csupán az lehet a kolumbáriumi tábla felirata: „Rákosi Mátyás 1892–1971”. (A Nagyvásárcsarnokban feltűnést keltett a koszorúk, szalagok megrendelése, hát még a lemondása.) Az „esetleges atrocitások” megelőzése miatt a szertartáson csak rokonok vehettek részt. A temetés időpontja 1971. február 16., kedd, 15 óra. A komoly rendőri biztosítás a gyanakvó kommunista vezérhez méltóvá tette a temetést.

„A ravatalozóban az urna emelvényen állt. Gyűrött, foszlott szélű fekete lepel takarta.” Előtte három apró műbabérkoszorú feküdt. Csend volt, semmi zene. A gyászbeszédet Ferenc tartotta: „Drága Mátyás... Meggyőződésünk, hogy az idő nem kezdi ki emlékedet... Küzdelmeid eredményei messze túlélnek. Sziklaszilárd eszmei meggyőződésed mély emberszeretettel párosult... emléked nemzedékről nemzedékre mélyen szívünkbe zárjuk, és emelt fővel törekszünk Hozzád méltók lenni.”

A hivatalos jelentés szerint mintegy negyvenen (közülük húsz rendőr) kísérték utolsó útjára Rákosit a temető forgalomból kieső kolumbárium-faláig. A szovjet PB-tagoknak kijáró díszes urna nem fért el egy hazai fülkébe, ezért temetés közben kellett két egymás fölötti urnafülke elválasztó falát egy temetőmunkásnak kivésnie. (Ő képviselte a szertartáson a munkásosztályt.) A két urnafedél közül az egyikre került az engedélyezett felirat, a másikra egy pálmaágot tettek (de ezt levetették, mert „Rákosinak nem jár pálmaág”).

RM utóéletének is tekintélyes a folklórja. A hazatérésével kapcsolatos legendák alapja maga az ezt megengedő határozat, meg levelei, kinti találkozásai stb. A hetvenes években szóbeszéd volt, hogy Rákosit a balatonfüredi szív-kórházban gyógykezelték. Hamvai hazahozataláról évekig járt körbe egy történet. Eszerint a *Népszabadság* egyik külpolitikusa Ferihegyen várt valakire, amikor a moszkvai géppel érkezők közül megjelent a magyar követség munkatársa egy kalapdobozzal. Kölcsönös üdvözlések után megkérdezte tőle: kucsmat hozott valami szép hölgynek? Pszt! – intette le az illető, majd odasúgta: Rákosi hamvai! Ugyanez a történet más szereplőkkel, és cipődobozzal is terjedt. Valójában a moszkvai magyar nagykövetség egyik akkori első titkára hozta haza RM urnáját. A hamvak egy hasáb alakú nagy faládába helyezett öntöttvas urnában voltak. A „szállítmányt” kinn a gépnél vették át, így a nehéz ládában hazatért hamvakkal a váróteremben nem is találkozhatott senki.

Nem legenda, hogy az ártatlanul kivégzett Sólyom László tábornok özvegye tiltakozott: épp férje sírjával szemben virít a falon Rákosi neve. Állítólag egy éjszaka valaki kiborította RM urnájából a hamvakat, és beleürített. A család tagadja, hogy a bosszú-mese megesett. Valószínűtlen is. De a sírgyalázás gyakori; a virágot a tartójával együtt elviszik, a feliratot bemocskolják (vastag filctoll, öregemberes felirat: „Gyilkos!”). A család talált idegen szegfűcsokrot is, és előfordult, hogy Salute felirat fogadta őket; végül a sok tisztogatástól egészen elhalványult a felirat. A sok sírgyalázás miatt – kérésükre – szem elé, a kapu mellé került az urna. (Száma: F/1558.)

A temetővezetés megelégedve az atrocitásokat, bronz domborműre cserélte az elvékonyodott márványtáblát. A reliefen egy stilizált fáklya lángja látható és egy lazán odavetett – ki tudja, mit takaró lepel. Halála után két évtizeddel a felirat csupán a monogram és két évszám: „R. M. 1892–1971.”

A táblacsere tájkán, 1990-ben szegődött egy magyar újságíró RM nyomába. A tokmaki lakásában élő szabónő a kései érdeklődőnek azt felelte: „Hallottam valami Rakuskáról (rakuska = rák), de pontosan nem tudom...” A középiskola korábbi igazgatója emlékezett a szóbeszédre: „Ha egy zsidó férfit és egy kirgiz asszonyt látsz a bazárban, tudnod kell, hogy ezek Rákosiék” (az asszony jakut volt – *P. Á.*). Matvej Joszifovics Rakosi és felesége beköltözése előtt két egyenruhás férfi „több mint egy órát töltött a »magyarnak« kijelölt lakásban”, ám utánuk csak a polcokat és a meszelt falakat lehetett látni. A szomszédjuk szerint, amikor 1967 végén átköltöztették őket Arzamaszba, mindketten sírtak. „Segíteni akartunk, összepakolni a holmijukat, de ők erről lemondtak. De milyen holmik voltak azok! – csupa könyv.” Három és fél esztendő után ennyi emlék maradt Tokmakban Rakuskáról.

DÁTUMOK, ESEMÉNYEK RM ÉLETÉBEN

- 1892** március 9.: A bácskai Ada községben megszületik Rosenfeld József és Léderer Cecília negyedik gyermeke, Mátyás
- 1898** október: Sopronba költözik a család, az apa csak egy év múlva követi őket
- 1903** augusztus 27.: a belügyminisztérium engedélyezi, hogy a Rosenfeld család Rákosira magyarosítsa a nevét
- 1904** január 13.: a megyei alispáni hivatal bejegyzi *Rosenfeldék* névmagyarosítását
- 1905** május: a Rákosi család visszaköltözik Bácskába szeptember: RM elszakadva a családtól a szegedi főreáliskolán folytatja a tanulást
- 1909** a szegedi főreáliskolán megválasztják az önképző kör titkárának
- 1910** június 15.: a jeles érettségi alkalmával RM, az önképző kör „legbuzgóbb” tagja könyvjutalomban, további tanulmányaihoz 400 koronás ösztöndíjban részesül nyara: állítólag belép a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba szeptember: elkezd tanulmányait Budapesten, a Keleti Akadémián
- 1911** Az őszi szemeszterben a Galilei Kör diáktitkára
- 1912** június: RM befejezi a Keleti Akadémiát
őszől Hamburgban egy export-import vállalat ösztöndíjas levelezője
- 1913** közepe: Londonban folytatja az ösztöndíjas kereskedelmi levelezői munkát
- 1914** július: Londonból hazatér Szabadkára
augusztus: behívják katonának a 6. honv. gyalogezredhez
december: Budapesten elvégzi a háborús tiszti iskolát és hadapródjelölt lesz
- 1915** február: zászlósként csapatával együtt az orosz frontra vezénylik
április közepe: zászlóaljával együtt orosz fogságba esik (antipihai tiszti tábor)
- 1915–17** Megtanul olaszul, oroszul, állítólag tanulóköröket szervez fogolytársainak
- 1916** tavasza: RM átkerül a csitai tiszti táborba
- 1917** május (?): a tiszti tábor Dauriába költözik
- 1918** február: RM megszökik a fehérek kezére kerülő dauriai hadifogolytáborból
március 14.: Pétervárra érkezik
április: hazatér Magyarországra
augusztus közepe: Szabadkán előléptetik hadnaggyá és kiképzőtisztnak osztják be
szeptember: budapesti útja alkalmával felveszi a kapcsolatot a betiltott Galilei Kör tagjaival
október 31.: ő irányítja a szabadkai állomáson a hadifoglyokat szállító szerelvényeket; részt vesz a helyi katonatanács megalakításában
november: Budapestre utazik, és a Galilei Körben kezd el politizálni
november 24.: megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja – vidéken (Miskolc, Pápa, Veszprém, Szeged) RM szervezi a pártot
- 1919** január 27. és 30.: munkásgyűléseket tart Szegeden, mint a helybeli „kommunisták vezére”

február 21.: letartóztatják a KMP vezetőit, köztük őt is
 március 21.: egyesül az MSZDP és a KMP; kiszabadulnak a börtönből; kikiáltják a Magyar Tanácsköztársaságot
 március 22.: RM kereskedelmi népbiztoshelyettes, 27 évesen a Forradalmi Kormányzótanács legifjabb tagja
 április 4.: egyike a hat szociális termelési népbiztosnak
 április 21.: a frontra vezénylik; Ruszinszkon részt vesz a visszavonulás irányításában
 május 3–7.: Hevesi Gyula mellett az egyik szervezője Salgótarján védelmének
 május vége: egy déli határt védő hadosztály politikai megbízottja
 június 13.: a pártkongresszuson a diktatúra szigorítása mellett emel szót
 június 14–23.: a Tanácsok Országos Gyűlésén elítéli a parlamentarizmust; nem választják meg népbiztosnak, de az Intéző Bizottság és a vidéki népgazdasági tanács tagja
 július 17.: kinevezik a Vörös Őrség főparancsnokává
 augusztus 1.: megbukik a Tanácsköztársaság
 augusztus 2.: a menedékjogot ígérő Bécsbe megy
 augusztus vége: népbiztos társaival együtt internálják a karlsteini várba, majd a steinhofi idegszanatóriumba

1920 április 4. (húsvétvasárnap): mérgezési kísérletet követnek el (atropinnal) ellenük
 április: éhségsztrájk az internálás ellen
 április 27.: Rákosit szabadon bocsátják
 május 1.: felszólal az OKP nagygyűlésén
 május közepe: örökös kitiltás és kitoloncolás Ausztriából
 június eleje: Petrográdba érkezik
 június 10.: Lenin fogadja, és RM beszámol neki a Magyar Tanácsköztársaság tapasztalatairól
 július 19.–augusztus 7.: RM terjeszti a Kommunista Internacionálé II. Kongresszusa elé a KMP jelentését; mindkét felszólalása szélsőbaloldali
 augusztus 6.: Lenin megbízására elutazik Danzigba egy általános kikötőmunkás sztrájk szervezésére, ám nem ér célba, visszatér Moszkvába.
 szeptember–október: másodszor is elindul Bécsbe, és Norvégián, Dánián keresztül végül megérkezik
 október: a Komintern megbízásából Csehszlovákiában majd Németországban végez pártmunkát

1921–24 Szervezi az európai kommunista pártokat és megmozdulásaikat (Prága, Milánó, Róma, Párizs, Lyon, Berlin, Frankfurt)

1921 január 21.: Livornóban az ő asszisztálásával, a szocialista párt kettészakításával megalakul az Olasz KP
 február 16.: Berlinben felszólal a német párt KB-ülésén („a Komintern, ha kell, tízszer is szakítani fog egy-egy pártot”)
 március–április: a csehszlovák pártban szítja az ellentéteket a mérsékelt vezetők ellen
 június 22.–július 12.: a KI III. kongresszusán Zinovjev megvédi, a vb egyik titkárává választják
 nyara: Rigában részt vesz a magyar-szovjet fogolycsere tárgyaláson (400-as lista)
 július 15–18.: a magyar pártvezetés vitáinak tisztázásában frakción kívüli, de valójában a kunisták támogatója
 december: egyike a Kominter Évkönyv szerkesztőinek

- 1922** október: újra ő képviseli a Kominternt az Olasz Szocialista Pártnál (kizárják a reformistákat)
 november 5.–december 5.: a KI IV. kongresszusán Kun Bélát támogatja; titkárhelyettes, a titkárság póttagja
 december 7.: a KI vezetése ismét Olaszországba küldi
- 1923** június 12–23.: a KI VB plénumára Olaszországból Moszkvába utazik
 június 28.: a KI VB Titkárságának tagja, titkárhelyettes.
 július–szeptember: újra Olaszországban, majd átirányítják Németországba
 október második fele: Franciaországba küldik
- 1924** január: a KI képviselője az FKP lyoni kongresszusán
 június 17.–július 8.: a KI V. kongresszusán nem választják be egyetlen vezető szervbe sem
 augusztus: hathetes szabadság a Krímben
 november: Landler Jenő tiltakozik RM Magyarországra küldése ellen
 december 21.: illegálisan Magyarországra érkezik a párt újjászervezésére
- 1925** január 24.: Bécsbe utazik
 február 15.: visszatér Budapestre (Kovács néven?)
 március 7.: Bécsen át Moszkvába megy, hogy részt vegyen a KI olasz bizottságának ülésein
 május 8.: Braun Vilmos néven újra Budapesten
 július 11.: Bécsbe – és Velencébe – megy szabadságra
 augusztus 1.: visszatér Budapestre
 augusztus 13.: Bécsbe utazik
 augusztus 18–22.: a KMP első, bécsi kongresszusának egyik szervezője, majd a magyarországi titkárság vezetője
 szeptember 7.: Budapesten folytatja a párt szervezését
 szeptember 22.: konspirációs hibák miatt letartóztatják
 szeptember 28.: rendőrségi vallomást tesz (ami miatt később fegyelmit indítanak ellene)
 október: külföldi tiltakozások, parlamenti interpelláció RM statáriális bírósági tárgyalása ellen
 november 14–16.: a statáriális bíróság a KMP és az MSZMP negyven tagjának ügyét rendes bíróság elé utalja
- 1926** április 21.: a kommunista párt szervezésével vádolják ötvenhárom társával együtt
 július 4.: Kun levele: Rákosiék ismerjék el kommunista voltukat, és propagálják a KMP céljait
 július 12.–augusztus 4.: az első Rákosi-per. Ítélet nyolc és fél év fegyház (tárgyalás alatti magatartásáért összesen tizennégy napi szigorított sötétzárka) A per alatt nemzetközi tiltakozó mozgalom bontakozik ki mellette
 augusztus 6.: RM a Gyűjtőfogházba kerül
- 1927** január 13–15.: az Ítéletőzönny jóváhagyja az ítéletét
 július 9.: a váci fegyházba szállítják (fél év magánzárka)
- 1928** január: kikerülve a magánzárkából a szabóműhely írnoka
 április 1–3.: éhségstrájk az ügyvédi látogatás tilalma miatt
 december 4.: cellájában cikkvázlatot talál: háromhavi sötétzárka, 1 év kedvezményelvonás

- 1929** január 2–9.: sikeres éhségsztrájk: fegyelmiét megszüntetik
 október 21.–november 4.: kommunista rabok országos éhségsztrájkja a börtönállapotok miatt – börtönkórház
- 1930** január 11.: RM átkerül a szegedi Csillagbörtönbe
- 1934** április 24.: letelt RM büntetése, és újból perbe fogják a Tanácsköztársaság alatti tevékenységéért
 május–július: világszerte tüntetések perbe fogása miatt
- 1935** január 21.–február 8.: a második Rákosi-per: életfogytiglan állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett, 27 rendbeli gyilkosság stb. miatt
 június 25.: hatvanezres francia tüntetés a spanyol forradalmárokért, Rákosiért, Thälmannért
 június 27.–július 1.: másodfokon jóváhagyják RM ítéletét
 július 25.: a KI VII. kongresszusa vb-tagnak választja
 augusztus 23.: újból a Csillagbörtön foglya
- 1936** április 30.: a két ítélet egyesítésével RM 1940-ben szabadulhat
 június 25.: elutasítják RM per-újrafelvételi kérelmét
- 1940** október 30.: RM szabadul (Vas Zoltánnal együtt) azzal a feltétellel, hogy a SZU-ba távoznak
 november 2.: Uzsoknál átlépik a magyar határt
 november 6.: RM megérkezik Moszkvába
 november 7.: a forradalom ünnepén a Vörös téri díszemelőnyen Sztálin mellett áll
 november–december: gyógykezelésre szanatóriumba küldik. A szosznüi szanatóriumban megismerkedik későbbi feleségével, F. F. Kornilovával
 december: fokozatosan bekapcsolódik a magyar kommunista párt irányításába
- 1941** január 16.: a KI Titkársága megerősíti, hogy RM a magyar párt képviselője
 február 23.: munkához lát a KI apparátusában
 szeptember: megalakul a Kossuth rádió (Moszkva) RM, Révai és Gerő részvételével
 október vége, november eleje: a KI apparátusával együtt Ufába evakuálják
- 1942** RM házassága Fenya Fjodorovna Kornilovával
 március 9.: Ufában, RM ötvenedik születésnapján Gerő Ernő a magyar párt természetes vezetőjeként köszönti
 Visszatelepülés Moszkvába
- 1943** június 9.: felosztatják a Kominternt
- 1944** szeptember 14.: a moszkvai emigráció RM elnökletével megvitatja a párt háború utáni feladatait
 október vége: hazatérnek az első kommunista vezetők, Rákosit Sztálin nem engedi haza
 november 20.: Moszkva jóváhagyta a párt programját, engedélyezte a koalíciós kormány megalakítását
 december 15.: Sztálin és Molotov eligazítást tart Rákosiéknak az itthoni teendőkről
 december 21.: összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenben (Rákosit távollétében képviselővé választják)
- 1945** január 30.: Moszkvából vonaton Debrecenbe érkezik
 február 11.: RM első hazai nagygyűlése Debrecenben
 február 20–25.: az egyesített KB a párt főtitkárává választja. Több tízezer ember előtt beszél Budapesten a Sportcsarnokban

március: néhány napot Moszkvában tölt
 március 17.: életbe lép a földreformrendelet, amit Fehérgyarmatra ő maga visz el
 április vége: a kormányhivatalokkal együtt felköltözik a fővárosba (a Keleti pályaudvar közelében lévő Szabó József utca 25. szám alatti villába)
 május 5.: az első szabad – „kolosszális” – május elsejei felvonulás után megjósolja a kolosszális választási sikert
 július vége: Prágába és Belgrádba látogat
 augusztus 7.: levélben kéri Sztálint, hogy lépjen fel a szlovákiai magyarok kitelepítése ellen
 október 7.: budapesti választás – baloldali kudarc
 október: kérésére a család Biróra változtatja a nevét
 november 4.: szabad választás a Kisgazdapárt abszolút fölényével (275 képviselő – SZDP 69, MKP 70, NP 23)
 november 15.: Tildy Zoltán koalíciós kormánya, RM államminiszter

1946 február 16.: nagygyűlésen üzeni meg „saját” kormányának pártja követeléseit
 április 1.: éjszaka Sztálinnal és Molotovval tárgyal a Kremlben a békeszerződésről
 április 30.: Gerő Ernővel és Nagy Imrével Jugoszláviába, illetve Romániába utaznak
 június 8–25.: kormányküldöttséggel az USA-ban, Angliában, Franciaországban
 július 21.: miskolci tömeggyűlésen a közigazgatás megtisztításáról beszél, és kiáll a civil egyesületeket feloszlató Rajk László belügyminiszter mellett
 augusztus 1.: bevezetik az új pénzt: RM a „forint atyja”
 szeptember 29.–október 1.: az MKP III. kongresszusa: „Nem a tőkéseknek, a népnek építjük az országot!”

1947 január 18.: a két munkáspárt sportcsarnoki nagygyűlésén kirohanást intéz az FKGP vezetői ellen
 február 19–25.: Rákosiék támadják, majd az oroszok a SZU-ba hurcolják a kisgazdák főtitkárát, Kovács Bélát
 május 30.: RM lemondítja a Svájcban szabadságát töltő Nagy Ferenc miniszterelnököt
 július 28.: választási nagygyűlésen megígéri, hogy az év végéig hazatér minden hadifogoly
 augusztus 1.: a hároméves újjáépítési terv indulásakor Csepelen felveti a két munkáspárt egyesítését
 augusztus 31.: („kék cédulás”) választások a Baloldali Blokk abszolút többségével – MKP 100 képviselő, kisgazdák 68, szocdemek 67, a Néppárt 60, a Függetlenségi Párt 49, a Parasztpárt 36
 szeptember 15.: megszűnik a SZEB – a szovjet csapatok maradnak
 szeptember 22–27.: kilenc párt megalakítja a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform)
 november–december: RM a SZU-ban tölti szabadságát (1953 kivételével minden évben)
 december 6–8.: Tito Budapesten; barátsági szerződés aláírás RM távollétében
 december 9.: RM másfél órás négy szemközti megbeszélése a Kremlben Sztálinnal

1948 február 18.: magyar–szovjet barátsági egyezmény aláírása
 március 3.: RM: az SZDP beolvad a Kommunista Pártba
 március 7.: az SZDP XXXVI. kongresszusán kizárják a pártból a „jobboldali” vezetőket (Bán, Kéthly stb.)
 március–április: RM beteg
 június 12–14.: az MKP és az SZDP kongresszusa kimondja a két munkáspárt egyesülését: megalakul az MDP, Rákosit a párt főtitkárává választják

június 30.: a KV ülésén beszámol a jugoszláv párt „nemzetközi elítéléséről”
 július 14.: kormányküldöttség tagjaként Szófiában összekülönbözik főtitkártársával, Kosztovval
 július 30.: RM lemondítja Tildy Zoltán köztársasági elnököt, és házi őrizetre „ítéli”
 augusztus 20.: kecskeméti nagygyűlésen bejelenti: a mezőgazdaság kollektivizálásáé a jövő
 szeptember 6.: megalakul az Államvédelmi Hatóság (ÁVH), és marad RM felügyelete alatt
 november 13.: bejelenti a honvédség fejlesztését
 november 27.: KV-ülésen RM a „régí formák és intézmények” – az egyházak – ellen
 december 4–10.: RM levezényli a „kormányválságot”: Dobi István lesz a miniszterelnök

1949 január 4.: Mindszenty József bíboros letartóztatása után felajánlja a katolikus püspöki karnak az egyezkedést
 január 8.: a magyar vezetők – RM, Gerő, FM – a Kremlben tárgyalnak a szovjet vezetők Sztálin vezette csoportjával
 február 1.: a megalakuló Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (Népfront) elnökévé választják
 március 15.: a Népfront I. kongresszusán RM: „A mi országunk nem rés, hanem erős bástya a béke frontján!”
 május 14.: Rákosiék felköltöznek a Szabadság-hegyre
 május 15.: a parlamenti választásokon újra képviselővé választják (a népfront-lista kapja a szavazatok 96 %-át)
 május 30.: „jóváhagyatja” Rajk László letartóztatását
 június 8.: megjelenik a *Szabad Nép*-ben „A jugoszláv trockisták az imperializmus szabadsapata” című cikke
 június 11.: javaslatára a KV kizárja a pártból Rajk Lászlót és Szőnyi Tibort, mint imperialista kémeket
 június: utasítja Péter Gábort, szervezzon verőcsoportot
 július 1.: RM „jugoszláv trockizmus” elleni cikke (*Pravda*)
 Fjodor Belkin altábornagy és csapata Budapestre érkezik a Rajk-ügy vizsgálatára
 augusztus 17.: a parlament elé terjeszti az új alkotmány tervezetét
 augusztus 20.: Moszkvában Sztálin, Malenkov és RM végleges formába öntik Rajkék vádiratát
 augusztus vége: dr. Alapi Gyula ügyész, dr. Jankó Péter és Péter Gábor Rajk-per előtti konzultációja Rákosival
 szeptember második fele: Sztálinnal megbeszéli a Rajk-per ítéleteit
 szeptember 30.: a perről: „megvallom, sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött”
 október 14.: vezetésével bizottság alakul Sztálin 70. születésnapja ünnepi előkészületeire
 október vége: *Társadalmi Szemle*: „A Rajk-banda megsemmisítésének tanulságai...” című írása
 december: az Osztrák KP kérésére átadja a Rajk-per osztrákokra vonatkozó vallomásait
 december 20.: párt- és kormányküldöttség élén Moszkvába utazik Sztálin születésnapjának ünnepségeire

1950 április 4.: a felszabadulás napja ettől fogva nemzeti ünnep; a Csepel Művek felveszi RM nevét
 április 24.: RM a villájába csalja és letartóztatja Szakasits Árpádot

június 17.: RM a DISZ I. kongresszusán: „Ha nem tartunk mértéket, akkor, mint rántott csirkét, megesszük azt a tyúkot, amely jövőre aranytojást tojna”
szeptember közepe: tárgyalása Sztálinnal a fokozódó nemzetközi feszültségről
október 27.: a KV ülésén kijelenti, hogy a nemzetközi helyzet „fokozódik”

1951 január 7–17.: a moszkvai katonai értekezleten RM is elfogadja Sztálin gigantikus hadsereg-fejlesztési igényét
február 25.–március 2.: az MDP II. kongresszusa felemeli az ötéves terv célkitűzéseit
március 10.: munkanappá nyilvánítják március 15-ét
április 15.: bevezetik a kenyérfejadagot
április 20.: miután Zöld Sándor kiirtja a családját, és végez magával is RM letartóztatja Kádár Jánost és Kállai Gyulát
augusztus–szeptember: a szocsi nyaralásuk idején RM Borzsomiban meglátogatja Sztálint
október 3.: Grösz József esztergomi érsek elítélése (15 év) , és a katolikus püspöki kar ellenállásának megtörése után kijelenti: „az egyházi reakció foga közé vertünk”
december 16.: felavatják a budapesti Sztálin-szobrot

1952 január: indul a Rákosi-év, elkezdődnek a 60. születésnapjával kapcsolatos események
február 29.: a pártfőiskolán tartott előadásában utólag beismeri a többpártrendszer felszámoló „szalámi-taktikát”
március 9.: a hatvanadik születésnapon könyvek, kiállítások, ünnepségek köszöntik Rákosit
augusztus 14.: az országgyűlés megválasztja a Minisztertanács elnökévé is
október 5–14.: az SZKP XIX. kongresszusán felszólal
október 26–29.: kormánydelegációval az NDK-ban
december 19.: a III. Magyar Képzőművészeti Kiállítás műveinek fő témája RM hősi élete
december 26. (karácsony másnapja): munkanap, május 2-a fizetett munkaszüneti nap

1953 január 3.: RM a lakására csalja és testőreivel letartóztatja Péter Gábort és feleségét
május: a Sztálin halála utáni új moszkvai vezetés a politikai vonal jelentős módosítását tanácsolja neki, továbbá, hogy váljon meg a miniszterelnöki tisztségtől
június 13–16.: a szovjet vezetők Moszkvában ízekre szedik RM addigi politikáját, és egyeduralma megtörésére a miniszterelnöki széket át kell adnia Nagy Imrének
június 27–28.: a KV ülésén bevallja, felelősség terheli a személyi kultusz és a törvénytelenység kialakulása miatt
július 4.: Nagy Imre az új miniszterelnök, RM még a kormányból is kimarad
július 8.: Moszkvában tudatják a baráti országok vezetőivel, hogy letartóztatták Beriját
július 11.: budapesti pártaktíva értekezleten a nehézipar fejlesztésének és a kulákság elleni harc folytatásának hangsúlyozásával „helyreigazítja” a kormányprogramot
augusztus 17.: Kállai Gyula börtönbeli kérésére belemegy a koncepciós ügy felülvizsgálatába
október 31.: KV-ülésen a baloldali szektaszellem elleni fellépést sürgeti
december: Moszkvában kölcsönért kilincsel az ország fizetőképességének megőrzéséért

1954 április: az irodákból, üzletekből eltávolítják a Rákosi-képek többségét
április 10.: Kovács István feljegyzésének vitájában RM alulmarad a PB ülésen
május 8.: RM második moszkvai fejmosása
május 12.: a megalakuló Rehabilitációs Bizottságnak rajta kívül tagja Nagy Imre és Gerő Ernő

május 19.: a PB ülésén elutasítja Nagy Imre terveit a politikai intézményrendszer reformjára
 május 24–30.: az MDP III. kongresszusa – továbbra is RM az első titkár
 július 4.: focitüntetés (vb-döntő: NSZK–Magyarország 3–2)
 október 1–3.: az „új politika” felülkerekedik a KV-ülésen
 október 7.–november 29.: a Moszkva közeli Barviahában „gyógykezelik”
 december 1.: támadást indít Nagy Imre ellen a PB ülésén
 december 21.: saját ünneplésévé változtatja az Ideiglenes Kormány megalakulásának tizedik évfordulóját

1955 január 8.: eléri, hogy Nagy Imrét jobboldali elhajlóként megbélyegzik Moszkvában
 március 2–4.: hátra arc: a KV-üléssel elfogadtatja, hogy a jobboldali veszély a főakadály
 április 14.: a KV kizárja Nagy Imrét (és Farkas Mihályt) a pártvezetésből
 április 15.: értesíti Dobi Istvánt, hogy Nagy Imrét le kell váltania miniszterelnöki posztról
 június 4–6.: Bukarestben a szovjet vezetők közlik: Jugoszláviával meg kell békülni
 augusztus 8.: RM: a baráti viszonyt Jugoszláviával „Péter Gábor és bandája” rontotta el
 október 18.: az értelmiség színe-java memorandumban bírálja az adminisztratív politikát
 december 3.: kizárja Nagy Imrét a pártból
 december 23–28.: a szovjetek ajánlására a román pártkongresszuson nem teszi szóvá az erdélyi magyarok helyzetét

1956 február 14–25.: az SZKP XX. kongresszusán értesül Kun Béla rehabilitálásáról és Sztálin leleplezéséről
 március 12–13.: itthon azt állítja: „az MDP fő irányvonala helyes” (KV-ülés)
 március 25.: „a Rajk-per provokáción alapul”
 április 4.: késik az üdvözlő távirat Hruscsovéktól
 május 18.: utolsó hazai nyilvános fellépése a Sportcsarnokban: „hibás vagyok én magam is”
 június 14.: Szuszlov megmenti a leváltástól
 június 22–23.: részt vesz a szocialista országok első titkárainak moszkvai (KGST) értekezletén
 június 30.: KV-ülés: „a Petőfi Kör a párt ellen támad”
 július 18–21.: a pártvezetés – Mikoján asszisztálásával – felmenti Rákosi Mátyást első titkári tisztsége és politikai bizottsági tagsága alól, majd gyógykezelésre a Szovjetunióba utazik
 július 26.: elkezdődik a második száműzetése
 augusztus: a fekete-tengeri Szimeizben üdül, és rendszeresen találkozik szovjet és külföldi vezetőtársaival
 szeptember 23.: Vorosilov Gerő Ernő társaságában közli vele, hogy egyelőre nem térhet haza
 szeptember vége: beköltözik a barviahai szanatóriumba
 október 23.: kitör a forradalom Budapesten, RM a szovjet csapatok bevetését sürgeti
 december 2–5.: az MSZMP az „októberi események” okairól, a „Rákosi–Gerő-klikk” bűneiről
 december 15.: RM levélben megpendíti Hruscsovnak Kádár leváltását

1957 január 9.: levélben hazai munkát kér Hruscsovtól
 január 14.: levél haza: tegyék lehetővé részvételét az Elnöki Tanács és a parlament munkájában
 február 2.: bejelentik kizárását a pártból – Nagy Imre és Gerő Ernő is erre a sorsra jut

- február 15.: Hruscsovnak írt harmadik levelében kifogásolja a zsidó káderek „előretolását”
- február 26.: Rákosi és Gerő öt évig nem térhet haza
- március: felveszik a pártba Rákosit – és az egész moszkvai emigrációt
- március 20–28.: szovjet–magyar megállapodás: Rákosiék száműzetésének Nagy Imre az ára
- március 25.: RM telefonon tiltakozik Hruscsovnál, és levélben kioktatja a szovjet vezetést
- április 18.: mivel „visszaél a vendégszeretettel” az SZKP KB számúzi Moszkvából
- július 10.: vállalja, hogy megírja az emlékiratait
- július 15.: feleségével együtt elhagyja Moszkvát – a száműzetés első helyszíne: Krasznodar, Frunze utca 63.
- november 23.: MSZMP PB: el kell szigetelni Rákosit, kívánságaival forduljon a Titkársághoz
- 1958** január 24.: MSZMP KB: „hazatérése sem kívánatos”
- február: MSZMP KB levele a párttagsághoz a Rákosi-ügyről, a fenti határozatról
- március 24.: kéri a KB-t, hogy a rávonatkozó határozatokat küldjék meg neki is
- 1959** augusztus 31.: Moszkvába akar utazni
- szeptember 10.: haza kíván térni
- szeptember vége: elájul az utcán, elreped a térdkalácsa
- október 10.: a magyar nagykövet felkeresi, hogy írásban mondjon le a politikai tevékenységről, de ő betegségére hivatkozva nem teljesíti a pártvezetés kérését
- október 24.: felszólítják, értékelje a munkásságát
- október 31.: válasz: mivel gyógykezelésre szorul, csak Budapesten értékeli a szerepét
- november 10.: leveszik a kongresszus napirendjéről a Rákosi-ügyet, és elutasítják hazatérési kérelmét
- 1960** nyár: június 27.: a tiltás ellenére Moszkvába „kirándul”
- augusztus 10–14.: a KB-küldöttei (Aczél György és Nógrádi Sándor) a helyszínen tájékozódnak a helyzetéről és nézeteiről
- november 1.: a PB felfüggeszti párttagságát – majd titokban elkezdik hazai rokonai, ismerősei levelezésének ellenőrzését
- 1961** augusztus 28.: az öccse (Bíró Zoltán) kéri, hogy meglátogathassa bátyját, Mátyást
- szeptember 16.: a titkárság nyugdíjaztatja Bíró Zoltánt
- 1962** január 21.: egyszerre kéri az MSZMP-t és az SZKP-t, hogy hazatérhessen
- július 2.: az ötvenes évek törvénysértéseinek vizsgálatakor a KB-küldöttei (Aczél és Nógrádi) közel nyolc órát beszélnek vele Krasznodarban
- augusztus 17–18.: a törvénysértések „lezárásakor” a KB kizárja a pártból (és még 24 embert)
- szeptember 12. v. 13.: Feleségével együtt áttelepítik a kirgíziai Tokmakba, a Tien-san lábához
- november 6.: a pártkongresszushoz fellebbez kizárása ellen – ám beadványát tárgyalás nélkül elutasítják
- 1963** augusztus: a világsajtót bejárja a hír, hogy RM meghalt
- 1964** február: bejelenti, más szocialista országba akar települni
- július eleje: Moszkvában Fenya kihallgatást kér Szuszlovtól – ezentúl ő sem hagyhatja el a száműzetés helyét

- 1965** január–március: RM kér minden fórumot, hogy mentsék ki a zord klímából
 augusztus 20.: gyógyüdülés az Isszik-Kul tó partján Csolpon-Atában
 október: Moszkvába szökés közben rendőrök szedik le a vonatról
 november 23.: a PB hozzájárul, hogy egészségesebb, de ne centrális helyre költözhessenek
- 1966** április 26.: a PB elfogadja a szovjet javaslatot, hogy Arzamaszban legyen az új lakhely
 március 20.: *Quick*-cikk: a „magyar Sztálin” Kamcsatkán él
 augusztus: a második csolpon-atai üdülésből Ulbrichtnak üzen egy német újságíróval
 október 3.: áttelepítik Arzamaszba a vakok és gyengénlátók házába
- 1967** február 6.: a PB javasolja hazahozatalát, ha azzal az SZKP és a magyar KB is egyetért
 február 26.: Brezsnyev megnyugtatta Kádárt, hogy Rákosi nem probléma a számukra
 szeptember 25.: S. O. S.! – egyre betegebb, engedjék haza
 december 25.: Gorkijba költözhetnek, a külföldieknek fenntartott városrészbe
- 1968** január 9.: Moszkvában a magyar küldötteknek lemond a politikai tevékenységről ha hazatérhet
 január–február: öt hetet kórházban tölt (szürke hályog)
 február 6.: a magyar PB elhalasztja a hazahozatalát
 május 10(?)–június 12.: újabb kórházi kezelés
 szeptember 26.–október 18.: szanatóriumban
- 1969** március 6.: KB-határozat: hazatérhet, de a megfelelő időpontot a PB válassza ki
 április: felveti a hivatalos szerveknek és rokonainak nyugdíj-megállapítását
 augusztus 8.–szeptember 2.: ismét szanatóriumban
 december 31.: a nyugdíjazás ügyében eljáró Biró Ferencet rendőri figyelmeztetése
- 1970** április 16.: KB-határozat: hazatérhet
 április: taggyűléseken ismertetik a határozatot
 április 17.: a tévé közli, RM nyugdíjasként él a Szovjetunióban és semmiben sem szenved hiányt
 április 20.: Biró Ferenc levele a tévének: RM deportált, nem nyugdíjas!
 április 30.: a legfőbb ügyész: Biró levele „izgatás megállapítására alkalmas”
 május 11.: a Titkárság jóváhagyja RM „letelepítésének” részleteit
 május 18.: nem egyezik bele az itthoni jóformán házi őrizetben tartásuk
 május 22.: kéri, hazatérését ne kössék újabb feltételekhez
 június 2.: a PB a hazahozatal végrehajtását felfüggeszti
 június: RM és felesége is kórházba kerül, utána szanatóriumba küldik őket
 október 16.: RM a KB-nak: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet”
 november 27.: RM kórházba kerül
 december 2.: a kórházban szívrohamot kap
 december 12.: KB: „a feltételeket nem változtatják” – de a kórházba már nem küldik el a levelet
- 1971** január 28.: veseműtéten esik át
 február 5.: Rákosi Mátyás hetvenkilenc éves korában, Gorkijban meghal
 február 7.: felravatalozás és hamvasztás Moszkvában
 február 16.: Rákosi Mátyás temetése Farkasréten, szűk családi (és rendőri) körben
 február 23.: PB-előterjesztés: a gyászszertartás „minden bonyodalom nélkül” zajlott le